

KASTAMONU ÜNİVERSİTESİ
KASTAMONU UNIVERSITY

CİLT: 25 SAYI: 1

2023

İKTİSADİ VE İDARİ BİLİMLER FAKÜLTESİ DERGİSİ
JOURNAL OF FACULTY OF ECONOMICS AND ADMINISTRATIVE SCIENCES

Cilt: 25-Sayı: 1, Haziran 2023/Volume 25-Issue 1, June 2023

E-ISSN: 2147-6012

Sahibi/Owner

Prof. Dr. Ahmet Hamdi TOPAL
Rektör/*Rector*

Editör/Editor

Şükran SİRKINTIOĞLU YILDIRIM

Yardımcı Editör/ Co-Editor

Enes Uğur TOHUM

Yardımcı Editör/ Co-Editor

Osman KARACAN

Dil Editörü/Language Editor

Osman KARACAN

Dil Editörü/Language Editor

Murat YILMAZ

Sekreteryas/Secretariat

Abdurrahman KAYA

Ömer YILMAZ

Rumeysa YILDIRIM

Kapak Tasarım/Cover Design

Köksal BİLİRDÖNMEZ

Bilim ve Danışma Kurulu

Andrey V. KOROTAYEV-National Research University-Rusya Federasyonu-akorotayev@gmail.com

Glenn MUSCHERT-Khalifa University-Abu Dhabi-glennmuscchert@gmail.com

M. Ahmed QADRI-University of Karach-Pakistan-prof.qadri@gmail.com

Kuziev Islom NEMATOVICH-Tashkent Institute of Financial-Özbekistan-ikuziyev73@mail.ru

Venera ISTAYEVA-University of IR and World Languages-Kazakistan-iztaeva.venera@mail.ru

Maciej MILCZANOWSKI-University of Information Technology and Management-Polonya-milczanowski@wsiz.rzeszow.pl

Jose Ramos Pires MANSO-Universidade De Beira-Portekiz-pmanso@ubi.pt

Georgi MARINOV- University of Economics Varna-Bulgaristan-georgi.marinov@gmail.com

Najat Sayem KHALIL-San'a University-Yemen-najatsayem@gmail.com

Umarov Abduvakhob TURSUNOVICH-National University of Uzbekistan-Özbekistan-a.umarov@nuu.uz

Bülent GÜLOĞLU-İstanbul Teknik Üniversitesi-Türkiye-guloglu@itu.edu.tr

Muhsin HALİS-Kocaeli Üniversitesi-Türkiye-muhsin.halis@kocaeli.edu.tr

Bayram Zafer ERDOĞAN-Anadolu Üniversitesi-Türkiye-bzerdogan@anadolu.edu.tr

Kerem KARABULUT-Atatürk Üniversitesi-Türkiye-kerem@atauni.edu.tr

Mustafa SEVÜKTEKİN-Uludağ Üniversitesi-Türkiye-sevuktekin@uludag.edu.tr

Tolga ULUSOY-Kastamonu Üniversitesi-Türkiye-tulusoy@kastamonu.edu.tr

Erol TURAN-Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi-Türkiye-eturan@kastamonu.edu.tr

Yavuz DEMİREL-Kastamonu Üniversitesi-Türkiye-ydemirel@kastamonu.edu.tr

Sefa ÇETİN-Maltepe Üniversitesi-Türkiye-sefacetin@maltepe.edu.tr

İletişim / Contact

Kastamonu Üniversitesi
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dekanlığı
37100 Kastamonu/ Türkiye

Tel: +90 366 280 21 02

Faks: +90 366 280 21 99

iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Bu dergi yılda iki defa yayınlanır

Kastamonu University
Dean's Office of Faculty of Economics and Administrative
Sciences

37100 Kastamonu/ Turkey

Phone: +90 366 280 21 02

Fax: +90 366 280 21 99

iibfdergi@kastamonu.edu.tr

This journal is published two times in a year

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi (KÜİİBFD), ULAKBİM TR DİZİN, EBSCO, Directory of Research Journals Indexing, EuroPub Database, Scientific Indexing Services ve ERIH PLUS tarafından taranmaktadır.

Cilt 25 – Sayı 1 Hakemleri

Prof. Dr. Selçuk AKÇAY	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Kıvanç Halil ARIÇ	Sivas Cumhuriyet Üniversitesi
Prof. Dr. Kadir ARSLANBOĞA	Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi
Prof. Dr. Mahmut Bozan	Bartın Üniversitesi
Prof. Dr. Necati ÇİFTÇİ	Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi
Prof. Dr. İlhan EGE	Mersin Üniversitesi
Prof. Dr. Aşır GENÇ	Necmettin Erbakan Üniversitesi
Prof. Dr. Cevdet Alptekin KAYALI	İzmir Demokrasi Üniversitesi
Prof. Dr. Abdullah KESKİN	Afyon Kocatepe Üniversitesi
Prof. Dr. Celaletdin SERİNKAN	Pamukkale Üniversitesi
Prof. Dr. Kamil USLU	Doğuş Üniversitesi
Prof. Dr. Doğan UYSAL	Manisa Celâl Bayar Üniversitesi
Doç. Dr. Orhan Veli ALICI	Tarsus Üniversitesi
Doç. Dr. Abdullah Açık	Dokuz Eylül Üniversitesi
Doç. Dr. Süleyman AÇIKALIN	Hitit Üniversitesi
Doç. Dr. Hasan BARDAKÇI	Harran Üniversitesi
Doç. Dr. Eylem BEYAZIT	Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi
Doç. Dr. Sevim BUDAK	İstanbul Üniversitesi
Doç. Dr. Emek Aslı CİNEL	Giresun Üniversitesi
Doç. Dr. Zehra DOĞAN ÇALIŞKAN	Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
Doç. Dr. Memduh Alper DEMİR	Kastamonu Üniversitesi
Doç. Dr. Ümit DOĞRUL	Mersin Üniversitesi
Doç. Dr. Pelin GÖGÜL	Dicle Üniversitesi
Doç. Dr. Ahmet KAYAN	Harran Üniversitesi
Doç. Dr. Yunus KILIÇ	Akdeniz Üniversitesi
Doç. Dr. Müge MANGA	Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi
Doç. Dr. Özer ÖZÇELİK	Kütahya Dumlupınar Üniversitesi
Doç. Dr. Mustafa TORUSDAĞ	Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi
Doç. Dr. Leyla KAHRAMAN YÜCE	Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Zühal ARSLAN	Isparta Uygulamalı Bilimler Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Sibel BİLGİN	Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Erdem Utku ÇAKIR	Bursa Uludağ Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Celal DEMİRKOL	Tekirdağ Namık Kemal Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aysun DOĞAN	Başkent Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Celil DURDAĞ	İstanbul Esenyurt Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ferhat İSPİROĞLU	Giresun Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet KARACA	Pamukkale Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Hülya ÇAĞIRAN KENDİRLİ	Hitit Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Esra KARAPINAR KOCAĞ	Gümüşhane Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Aydoğan KUTLU	Kastamonu Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Ahmet YAMAN	Tarsus Üniversitesi
Dr. Öğr. Üyesi Bengü DOĞANGÜN YASA	Kocaeli Üniversitesi
Dr. Hüseyin Fatih ATLI	İskenderun Teknik Üniversitesi

Referees of Volume 25- Issue 1

Prof. Dr. Selçuk AKÇAY	Afyon Kocatepe University
Prof. Dr. Kıvanç Halil ARIÇ	Sivas Cumhuriyet University
Prof. Dr. Kadir ARSLANBOĞA	Çanakkale Onsekiz Mart University
Prof. Dr. Mahmut Bozan	Bartın University
Prof. Dr. Necati ÇİFTÇİ	Bilecik Şeyh Edebali University
Prof. Dr. İlhan EGE	Mersin University
Prof. Dr. Aşır GENÇ	Necmettin Erbakan University
Prof. Dr. Cevdet Alptekin KAYALI	İzmir Democracy University
Prof. Dr. Abdullah KESKİN	Afyon Kocatepe University
Prof. Dr. Celaletdin SERİNKAN	Pamukkale University
Prof. Dr. Kamil USLU	Doğuş University
Prof. Dr. Doğan UYSAL	Manisa Celâl Bayar University
Assoc. Prof. Orhan Veli ALICI	Tarsus University
Assoc. Prof. Abdullah Açık	Dokuz Eylül University
Assoc. Prof. Süleyman AÇIKALIN	Hitit University
Assoc. Prof. Hasan BARDAKÇI	Harran University
Assoc. Prof. Eylem BEYAZIT	Hatay Mustafa Kemal University
Assoc. Prof. Sevim BUDAK	İstanbul University
Assoc. Prof. Emek Aslı CİNEL	Giresun University
Assoc. Prof. Zehra DOĞAN ÇALIŞKAN	Bolu Abant İzzet Baysal University
Assoc. Prof. Memduh Alper DEMİR	Kastamonu University
Assoc. Prof. Ümit DOĞRUL	Mersin University
Assoc. Prof. Pelin GÖGÜL	Dicle University
Assoc. Prof. Ahmet KAYAN	Harran University
Assoc. Prof. Yunus KILIÇ	Akdeniz University
Assoc. Prof. Müge MANGA	Erzincan Binali Yıldırım University
Assoc. Prof. Özer ÖZÇELİK	Kütahya Dumlupınar University
Assoc. Prof. Mustafa TORUSDAĞ	Van Yüzüncü Yıl University
Assoc. Prof. Leyla KAHRAMAN YÜCE	Nevşehir Hacı Bektaş Veli University
Asst. Prof. Zühal ARSLAN	Isparta University of Applied Sciences

Asst. Prof. Sibel BİLGIN	Ankara Hacı Bayram Veli University
Asst. Prof. Erdem Utku ÇAKIR	Bursa Uludağ University
Asst. Prof. Celal DEMİRKOL	Tekirdağ Namık Kemal University
Asst. Prof. Aysun DOĞAN	Başkent University
Asst. Prof. Celil DURDAĞ	İstanbul Esenyurt University
Asst. Prof. Ferhat İSPIROĞLU	Giresun University
Asst. Prof. Ahmet KARACA	Pamukkale University
Asst. Prof. Hülya ÇAĞIRAN KENDİRLİ	Hitit University
Asst. Prof. Esra KARAPINAR KOCAĞ	Gümüşhane University
Asst. Prof. Aydoğın KUTLU	Kastamonu University
Asst. Prof. Ahmet YAMAN	Tarsus University
Asst. Prof. Bengü DOĞANGÜN YASA	Kocaeli University
PhD. Hüseyin Fatih ATLI	İskenderun Technical University

İçindekiler/Contents

Araştırma Makaleleri/Research Articles	Sayfa/Page
Online Giyim Alışverişi Kararlarını Etkileyen Faktörler: Türkiye’de Cinsiyet Farklılıkları Factors Affecting Online Clothing Shopping Decisions: Gender Differences in Turkey Şeyda ÜNVER, Ömer ALKAN, Erkan OKTAY	9-23
Türkiye’de Sosyal Belediyeciliğin Dünü Bugünü Past and Present of Social Municipalism in Turkey Mehmet Akif ÖZER, Abdulgaffar ÇİFTÇİ	24-44
Gelir Eşitsizliği ve İnsani Gelişme İlişkisi: Türkiye Örneği The Relationship Between Income Inequality and Human Development: Evidence from Türkiye Burhan DURGUN, Özlem DURGUN	45-73
Katılım Bankalarında Havuz Problemi Pool Problem in Participation Banks Turgay GEÇER	74-95
Kamusal Stratejik Planlama Gerçekten Kamusal mı? Bakanlık Stratejik Planlarının Kamusal Yönelimi Üzerine Bir İnceleme Is Public Strategic Planning Really Public? An Inquiry of Publicness Orientation of Turkish Ministries’ Strategic Plans Muhammed Zahid ÇIĞMAN	96-117
Etik Yaklaşımlar Açısından Sürdürülebilirliğin Ontolojik Çözümlemesi Ontological Analysis of Sustainability in Terms of Ethical Approaches Halil İbrahim AYDINLI, Bahar YOLVERMEZ	118-141
Türkiye’nin Önde Gelen Ticaret Ortaklarının Lojistik Verimliliklerinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemiyle Değerlendirilmesi Evaluation of the Logistics Efficiency of Türkiye's Leading Trading Partners by Multicriteria Decision Making Orhan ECEMİŞ, İlker İbrahim AVŞAR	142-163
Amerikan Konsolosluk Raporlarına Göre İstanbul ve İzmir’de Salgın Hastalıklar (Kolera, Veba) ve Türk-Amerikan Ticaretine Olan Etkileri Epidemics (Cholera, Plague) in Istanbul and Izmir and Their Effects on Turkish-American Trade According to American Consular Reports Sevda ÖZKAYA SOFU, Gülşah KAYA	164-181
An Empirical Research on the Saving–Investment Relationship for the Turkish Economy Türkiye Ekonomisi için Tasarruf–Yatırım İlişkisi üzerine Bir Araştırma Levent KORAP	182-192
Kadın ve Siyaset: Türkiye’de Hazırlanan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Araştırma Women and Politics: A Research on Postgraduate Theses Prepared in Turkey Duygu GÜDEKLİ	193-210
Avukatlık Ücretlerinin Vergilendirilmesinde Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri Problems Encountered in Practice in Taxation of Attorney's Fees and Suggestions for Solutions Görkem Ali ÖZVEREN, Erdem ATEŞAĞAOĞLU	211-231

Yenilenebilir Enerji Sektörü Şirketlerinin Finansal Performans Analizi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama Financial Performance Analysis of Renewable Energy Sector Companies: An Application at Borsa Istanbul Abdullah KILIÇARSLAN	232-253
Ekonomik Büyüme, Turizm ve Ticari Açıklık İlişkisi: Türkiye Örneği The Relationship Among Economic Growth, Tourism and Trade Openness: An Example of Türkiye Barış ÜLKER	254-270
Covid-19 Pandemisinin İş Yüğü Algısı ve Tükenmişlik Üzerindeki Rolü: Bartın Üniversitesi Akademisyenler Üzerinde Bir Araştırma The Role of the Covid-19 Pandemic in the Impact of Academic Workload Perception on Burnout Ayşenur AÇIKEL, Şaban ESEN	271-297
Yeni Sanayileşen Ülkelerde Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ampirik Bir İnceleme The Relationship of Tourism Revenues and Economic Growth in New Industrializing Countries: An Empirical Examination Dilek ATILGAN, Tuba İSPİR	298-312
Destekleme Primlerinin Ayçiçeği Arzı Üzerindeki Etkisi: ARDL Modeli The Effect of Support Premiums on Sunflower Supply: ARDL Model Kübra ÖNDER, Muhammet ŞAHİN	313-333
Derleme Makaleleri/ Compilation Articles	Sayfa/Page
Nitel Araştırma Deseni Belirleme Ölçütleri ve Gereçlendirilmesi Qualitative Research Designs Determination Criteria And Justification Hasan TUTAR	334-355

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2023 Cilt:25 Sayı:1
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 22.03.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 19.04.2023
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1147617

Online Giyim Alışverişi Kararlarını Etkileyen Faktörler: Türkiye’de Cinsiyet Farklılıkları

Şeyda ÜNVER¹, Ömer ALKAN², Erkan OKTAY³

Öz

İnternet kullanımının yaygınlaşması ile birlikte bilgi akışı hızlanmış ve tüketicinin alışveriş yapma şekli değişmiştir. Dolayısıyla günümüzün yükselen eğilimi olan internet üzerinden alışverişin her geçen gün daha fazla ilgi görür hale geldiği görülmektedir. Online alışveriş sayesinde coğrafi sınırlamalar ortadan kalkmakta ve kullanıcılar daha fazla bilgiye, çok daha az zaman ve maliyet ile ulaşabilmektedirler. Dünyada olduğu gibi ülkemizde de tüketicilerin hayat tarzlarının değişmesi, iş yoğunluğunun artması ve zaman darlığı gibi faktörler, internet üzerinden alışverişin hızlanmasına katkı sağlamıştır. İnternet ortamında açılan pek çok sanal mağazanın, farklı sayıda ve kalitede seçenekler ve hizmetler sunarak tüketicilere küresel ürün yelpazesi arasından tercih yapma şansı sağladığı görülmektedir. E-ticaret ile pek çok ürün internet üzerinden dünyanın her yerinde alınır satılır hale gelmiştir. E-ticaret ile pazarlaması ve satışı yapılan yaygın ürünlerden biriside giysidir. Çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan 2021 yılına ait Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırmasından elde edilen mikro veri seti kullanılmıştır. Çalışmada 15 yaş ve üzeri bireylerin cinsiyet farklılıklarına göre internet üzerinden yapılan giyim alışverişlerinde etkili olan sosyo-demografik ve ekonomik faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Çalışmanın sonucuna göre, kadınların web sitesi veya mobil uygulama üzerinden giyim alışverişlerinde yaş, meslek, hanenin dizüstü bilgisayar sahipliği, gelir, bölge ve eğitim durumu etkili olmaktadır. Erkeklerin web sitesi veya mobil uygulama üzerinden giyim alışverişlerinde ise yaş, meslek, gelir, bölge, hanenin masaüstü bilgisayar sahipliği ve hanenin dizüstü bilgisayar sahipliği durumu etkili olmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Online Alışveriş, e-ticaret, Giyim Alışverişi

Jel Kodu: C10, C18, C19

Factors Affecting Online Clothing Shopping Decisions: Gender Differences in Turkey

Abstract

The flow of information has accelerated and the way consumers shop has changed with the widespread use of the Internet. Therefore, it is observed that online shopping, which is currently the emerging trend, is gaining more and more attention each day. Thanks to online shopping, geographical limitations are removed and users get access to more information at a reduced cost and in a shorter amount of time. The growth of internet shopping in our country and worldwide has been accelerated by factors such as changing lifestyles of consumers, increasing workloads and time constraints. It is seen that many virtual stores opened on the Internet offer consumers a variety of options and services, allowing them to choose from a global product selection. Many products can now be bought and sold from anywhere in the world thanks to e-commerce. Clothing is a popular product that e-commerce markets and sells. The study used a micro data set from the 2021 Information and Communication Technology Usage Survey in Households conducted by Turkey Statistical Institute. In the study, it was aimed to determine the socio-demographic and economic factors that affect online clothing shopping based on the gender differences of individuals aged 15 and older. According to the study's findings, age, occupation, family laptop ownership, income, geography, and education status all impact women's clothing shopping via the website or mobile application. On the other hand, age, occupation, income, region, household computer ownership, and household laptop ownership are all useful factors when shopping for men's clothing online or through a mobile application.

Keywords: Online Shopping, e-commerce, Clothing Shopping,

Jel Codes: C10, C18, C19

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Erzurum, Türkiye. E-posta: seyda.unver@atauni.edu.tr Orcid no: 0000-0002-2310-4545

² Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Erzurum, Türkiye. E-posta: oalkan@atauni.edu.tr Orcid no: 0000-0002-3814-3539

³ Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Ekonometri Bölümü, Erzurum, Türkiye. E-posta: erkanoktay@atauni.edu.tr Orcid no: 0000-0002-1739-3184

Extended Abstract

Introduction

The pervasiveness of the Internet enables many modern information technology systems to provide services on a global scale. Online shopping is one of the most common types of Internet-based activities. Online shopping, which refers to the purchasing and selling goods over the Internet, is a type of e-commerce from a producer to a consumer. Recent global and national trends indicate a significant growth in the quantity and volume of Internet shopping done by individuals using smart devices such as mobile phones, personal digital assistants (PDA), desktops and tablets. It is seen that the online shopping activities of individuals take place in several different ways and for a variety of reasons. Due to the fact that online shopping improves opportunities in many areas, it is essential to evaluate the extent of differences and their underlying causes. It is known that the demographic characteristics of individuals affect their actions before engaging in certain behavior. Therefore, the differences in various aspects of online shopping between demographic groups become an interesting research topic. It is important that both e-commerce suppliers and online buyers understand the factors associated with men's and women's online clothing purchases. This study conducts a systematic analysis to examine the effect of selected demographic factors on women's and men's online clothing shopping.

Method

In this study, the data of 9438 individuals aged 15 and over who participated in the Information and Communication Technology Usage Survey in Households in 2021 were used. The dependent variable of the study is clothing (including sportswear), footwear and accessories (bags, jewelry, etc.) purchases made by women and men in the past three months via a website or mobile application. The independent variables of the study are those factors that are available in the Information and Communication Technology Usage Survey in Households and come to the fore from the literature review. In this study, the logistic regression method was used to investigate the relationship between socio-demographic and economic factors and gender differences in women's and men's online clothing shopping. Logistic regression is a statistical analysis method used to examine the causal relationship between the dependent and independent variable(s) when the dependent variable has two-state options.

Result and Discussion

Examining the frequencies and percentages of the variables used in the study revealed that 30.5% of the men were between the ages of 25-34. 17.8% of the women participated in the study from the TR1 region. In addition, 58.1% of the women participated in the study are unemployed. Examining the model's results reveals that the variables of age, level of education, having a laptop in the house, having a desktop computer in the house, income, region and profession are statistically significant. According to the findings of the study, factors such as age, profession, having a laptop in the house, income, region, and education level affect women's clothing purchasing via a website or mobile application. Age, profession, income, region, having a laptop in the house and having a desktop computer in the house affect men's clothing purchasing via a website or mobile application. According to the study, a man aged between 35-44 is 30.8% less likely to shop for clothing online compared to a man aged between 16-24. Similarly, a woman with a bachelor's degree is 30.8% less likely to shop for clothing online than a woman with an elementary school diploma. In the study, it was determined that when women's and men's incomes increase, so does their likelihood of shopping on the Internet. This can be explained by the fact that individuals with higher incomes are more likely to have higher qualifications and use new technologies. In the study, it was determined that the probability of shopping online decreases as the ages of women and men increase. It has been suggested that online shopping needs more physical effort as consumers age. In the study, it has been determined that male managers are more likely to shop online than non-working men, and men working in qualified agriculture/forestry/aquaculture are less likely to shop online than non-working men. This can be explained by the different professional experiences of the individuals and the fact that individuals' perspectives on occupational characteristics can vary depending on their positions in different societies.

GİRİŞ

İnternetin her yerde bulunan yapısı, günümüz bilgi teknolojisi sistemlerinin çoğunun küresel kapsamda hizmetler sağlamasına izin vermektedir (Huang & Bashir, 2016). Online alışveriş, internet üzerinden gerçekleştirilen en yaygın faaliyet türleri arasındadır. İnternet üzerinden ürün alıp satmayı ifade eden online alışveriş, bir üreticiden tüketiciye e-ticaret türüdür (Hu & Deng 2019). E-ticaret faaliyetlerinin kapsamı, bireylerden diğer işletmelere, hükümete ve diğer ilgili kuruluşlara kadar çok çeşitlidir ve hızlı iletişim yoluyla herhangi bir pazara veya tüketiciye ulaşmak mümkündür (Gökmen, 2012). Bu nedenle online alışveriş faaliyetleri ekonomik, politik, hukuki, kurumsal, kültürel, sosyal vb. çeşitli sınıflandırmalarda tanımlanabilecek birçok unsurdan etkilenmektedir (Zhu, L. & Thatcher, 2010). Online kullanıcılar küresel hizmetlerin rahatlığından yararlandıkça, sınır ötesi veri aktarımı ve e-ticaret önemli bir husus haline gelir. E-ticaret ve online alışveriş kullanımı, yeni bağlantılı mobil ve sosyal uygulamaların artan erişim ve kullanımından dolayı son yıllarda hızlanmıştır (Cao, Ajjan & Hong, 2018).

Dünyada ve ülkemizde özellikle son zamanlarda bireylerin cep telefonları, kişisel dijital yardımcılar, bilgisayarlar, tabletler gibi akıllı cihazlar aracılığıyla yaptıkları internet alışverişlerinde hem adet hem de hacim olarak büyük bir artış yaşandığı görülmektedir (Changchit, Cutshall, Lonkani, Pholwan & Pongwirithon, 2019). Tüketiciler interneti ürünler hakkında bilgi aramak için kullanmaktadır ve gelecekte bunu giderek artırmaları beklenmektedir (Afsar, Qureshi & Rehman Bangash, 2011). Geleneksel alışverişin aksine internet üzerinde yapılan alışveriş, tüketicilerin ürün bulmada harcanan zamanını azaltmaktadır. Aynı zamanda, internet üzerinde yapılan alışveriş ürün fiyatlarını karşılaştırmak için enerji kullanma maliyetlerindeki azalma nedeniyle daha düşük arama maliyetlerine sahiptir. Bu nedenle internet üzerinden yapılan alışveriş, tüketicilerin çeşitli satıcılardan daha hızlı ve kolay bir şekilde fiyat ve ürün bilgisi almasına yardımcı olmaktadır (Shin & Biocca, 2017).

İnternet üzerinden alışveriş yapılan sektörler kıtalar bazında incelendiğinde ise, Asya-Pasifik bölgesindeki insanların çoğunlukla (%40) paketlenmiş gıda satın aldığı görülmektedir. Kuzey Amerika'da video oyunları (%31), Güney Amerika'da kişisel bakım (%28), Doğu Avrupa'da moda (%49), Batı Avrupa'da elektronik eşya (%36), Orta Doğu ve Afrika'da ise yine moda (%35) sektörü üzerine alışveriş yapıldığı gözlenmiştir (Global E-Commerce Statistics, 2019).

E-ticaret üzerine ilk literatür, e-ticaretin fiyatların seviyesini ve fiyat dağılımını nasıl etkilediğini incelemeye odaklanmıştır. İlk ampirik bulgular, internet pazarlarının geleneksel pazarlardan daha düşük fiyat dağılımı sergilemediğini göstermiştir. Ancak daha sonraki ampirik bulgular, internet pazarlarının geleneksel pazarlardan daha düşük online fiyat dağılımına işaret etme eğiliminde olduğunu göstermektedir (Pan vd, 2003). E-ticaretin uluslararasılaşması hakkında bilgi edinmek amacıyla, üç ülkede (ABD, Kore ve Türkiye) yapılan çalışmada, online alışveriş tercihleri için bilgi doğruluğu, güvenlik ve ürün fiyatı karşılaştırmasında önemli uluslararası farklılıklar tespit edilmiştir (Hwang Jung & Salvendy, 2006).

Türkiye'de son yıllarda yapılan çalışmalarda bireylerin online satın alma davranışı üzerinde etkili olan faktörler tespit edilmiştir (Ünver & Alkan, 2022; Ünver & Alkan, 2021a; Alkan & Ünver, 2021b; Akman & Mishra, 2010; Akman & Rehan, 2014; Huseynov & Yıldırım, 2016; Karaaslan, 2022; Abar & Alkan, 2020; Alkan & Tutar, 2021). Ayrıca e-ticaret kullanımını farklı bakış açılarıyla ele alan çalışmalar da bulunmaktadır. Özellikle internet üzerinden alış-verişlerle ilgili olarak e-memnuniyet, e-sadakat ve e-hizmet kalitesi gibi konuların ön plana çıktığı çalışmalar bulunmaktadır (Durmuş,

Uluslu & Erdem, 2013; Zehir & Narcıkara, 2016). Yine e-ticaret kullanımı ve işletme lojistiği arasındaki ilişkiyi ele alan çalışmalar da bulunmaktadır (Erceg & Kılıç, 2018; Sorkun, 2019). Başka bir çalışmada ise, müşterilerin alışveriş modellerini mouse hareketlerinden ve web sitesi günlüklerinden çıkarmak için yeni bir yaklaşım getirilmiştir. Çalışmanın sonucunda kadınların alışveriş sepetlerine eklediği ürünleri alıp almaması için ürün ekleme süresi ve alışveriş süresinin önemli olduğu tespit edilmiştir (Silahtaroglu & Dönertaşlı, 2015).

Yapılan çalışmalarda internet üzerinden yapılan alışveriş üzerinde cinsiyet farklılıkları ile ilgili bazı bulgular elde edilmiştir. Yapılan bir çalışmada erkeklerin, kadınlara göre internette daha fazla alışveriş yaptıkları sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada bu durum kadınların erkeklere göre daha fazla hassas ve şüpheli olmasına dayandırılmıştır (Zhou, Dai & Zhang, 2007). Yapılan bazı çalışmalarda ise erkeklerin kadınlara göre internet üzerinden alışverişe karşı daha olumlu tutuma sahip oldukları tespit edilmiştir. Çalışmalarda bu durum erkeklerin kadınlara göre internete daha fazla aşına olmalarına bağlanmıştır (Kıyıcı, 2012; İzgi, 2013). Diğer taraftan yapılan bir çalışmada ise internetin yaygınlaşması ve internette satılan ürünlerin çeşitlenmesi ile her geçen gün daha fazla kadının internet üzerinden alışverişini tercih ettiği tespit edilmiştir (Enginkaya, 2006). Başka bir çalışmada ise gelecekte kadınların erkeklere göre çok daha fazla internette alışveriş yapacakları tespit edilmiştir (Özgüven, 2011). Yapılan bazı çalışmalarda ise cinsiyetin internette alışveriş üzerine etkisinin olmadığı tespit edilmiştir (Armağan & Turan, 2014; Akman & Rehan, 2014). Diğer bir çalışmada ise cinsiyetin internette alışveriş üzerine etkisinin olmadığı ancak erkeklerin kadınlara göre internette alışverişini daha fazla tercih ettiği sonucuna ulaşılmıştır (Hashim, Ghani & Said, 2009). Ayrıca Türkiye’de gerçekleştirilen çeşitli araştırmalarda internette en çok satın alınan malların giyim eşyaları olduğu görülmektedir (Tatlı, 2015; Ağaç & Solak, 2016; Uygun, Özçifçi & Uslu Divanoğlu, 2011). Literatürde internet üzerinden giyim alışverişi ile ilgili çalışmalar da bulunmaktadır (Chen & Yang, 2021; Rodrigues, Silva & Duarte, 2017; Loureiro & Breazeale, 2016; Ağaç & Solak, 2016; İşçioğlu & Ağyol, 2019; Ağaç, Sevinir & Yılmaz, 2018).

Bireylerin online alışveriş faaliyetlerinin birkaç farklı şekilde ve çeşitli amaçlarla gerçekleştiği görülmektedir (Potosky, 2007). İnternet üzerinden alışveriş, birçok alanda fırsatları iyileştirdiği için farklılıkların kapsamını ve bunların altında yatan nedenleri değerlendirmek önemlidir (Ono & Zavodny, 2007). Bireylerin demografik özelliklerinin, onların belirli bir davranışa girmeden önce eylemlerini etkilediği bilinmektedir (Zhang, 2005). Dolayısıyla demografik gruplar arasında online alışveriş durumunun çeşitli yönlerindeki farklılıklar ilginç bir araştırma konusu haline gelmektedir (Yang & Tung, 2007). Literatürde, çeşitli araştırmacılar tarafından demografik faktörlerin bireylerin online satın alma davranışına yönelik tutumlarını etkilediğine dair çalışmalar yapılmıştır (Cheung, Chan & Limayem, 2005; Lightner, 2003; Sim & Koi, 2002; Teo & Lim, 2000).

Erkeklerin ve kadınların internet üzerinden giyim alışverişleriyle ilgili faktörlerin hem e-ticaret sağlayıcıları hem de online alışveriş yapanlar tarafından anlaşılması önemlidir (Ünver & Alkan, 2021a). Bu çalışma, seçilen demografik faktörlerin kadınların ve erkeklerin internet üzerinden giyim alışverişleri üzerindeki etkisini araştırmak amacı ile sistematik bir analiz gerçekleştirmektedir. Bu çalışmada, Türkiye’de yaşayan kadınların ve erkeklerin internet üzerinden giyim alışverişleri ilgili üzerinde durulan araştırma soruları şunlardır: “kadınların ve erkeklerin sosyo-demografik özellikleri nelerdir?” ve “kadınların ve erkeklerin demografik ve ekonomik özellikleri ile internet üzerinden giyim alışverişleri arasında ilişki var mıdır?”

1. MATERYAL VE METOT

1.1. Veri

Bu çalışmada, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından 2021 yılında yapılan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırmasının mikro veri seti kullanılmıştır. Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Araştırması, hanelerde ve bireylerde sahip olunan bilgi ve iletişim teknolojileriyle bunların kullanımları hakkında bilgi derlemek amacı ile 2004 yılından beri uygulanmaktadır (TÜİK, 2021).

Bu çalışmada Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Araştırması'na 2021 yılında katılan 15 yaş ve üzeri 9.438 bireyin verisi kullanılmıştır.

1.2. Değişkenler

TÜİK tarafından 2021 yılında yapılan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması 15 yaş ve üzeri 30.530 kişiye uygulanmıştır. Çalışmanın bağımlı değişkeni kadınların ve erkeklerin son üç ay içinde web sitesi veya mobil uygulama üzerinden yaptıkları giyim (spor giyim dâhil), ayakkabı ve aksesuar (çanta, takı vb.) alış-veriş durumlarıdır. Çalışmada katılımcılara en son interneti kullanma sorusu sorulmuştur. “Bir yıldan çok” veya “Hiç kullanmadı” seçeneklerini işaretleyen katılımcılar için anket formu sonlandırılmıştır. Dolayısıyla en son interneti kullanma sorusuna “Üç ay ile 1 yıl arasında” seçeneğini işaretleyen 160 kişi, “Bir yıldan çok” veya “Hiç kullanmadı” seçeneklerini işaretleyen 6.042 kişi veri setinden çıkarılmıştır. “İnternet üzerinden özel kullanım amacıyla en son ne zaman mal/ hizmet satın aldınız ya da sipariş verdiniz?” sorusu için “Üç ay ile bir yıl arasında”, “Bir yıldan çok” ve “Hiç kullanmadı” seçeneklerini işaretleyen 14.890 kişi de veri setinden çıkarılmıştır. Son üç ayla ilgili işlemler dikkate alındığı için toplamda araştırma kapsamı dışında olan 21.092 kişi veri setinden çıkartılmıştır. Araştırma kapsamına giren 9.438 kişi analize dâhil edilmiştir.

1.3. Bağımsız Değişkenler

Çalışmanın bağımsız değişkenlerini, Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Araştırması'nda mevcut olan ve yapılan literatür taraması sonucunda ön plana çıkan değişkenler oluşturmaktadır. Çalışmanın bağımsız değişkenleri yaş (16-24, 25-34, 35-44, 45-54, 55+), eğitim düzeyi (bir okul bitirmede/ilkokul, ortaokul, lise, üniversite), meslek (çalışmıyor, yöneticiler, profesyonel meslek mensupları, teknisyenler, teknikerler ve yardımcı profesyonel meslek mensupları, büro hizmetlerinde çalışan elemanlar, hizmet ve satış elemanları, nitelikli tarım, ormancılık ve su ürünlerinde çalışanlar, sanatkarlar ve ilgili işlerde çalışanlar, tesis ve makine operatörleri ve montajcılar, nitelik gerektirmeyen işlerde çalışanlar) tir. Ayrıca diğer bağımsız değişkenler ise gelir düzeyi (1. gelir düzeyi (en küçük), 2. gelir düzeyi, 3. gelir düzeyi ve 4. gelir düzeyi (en büyük), hanede masaüstü bilgisayar sahipliği, hanede dizüstü bilgisayar sahipliği ve bölge (TR1, TR2, TR3, TR4, TR5, TR6, TR7, TR8, TR9, TRA, TRB ve TRC) dir.

İstatistiki Bölge Birimleri Sınıflandırması (İBBS) adı altında Türkiye, Düzey 1'de 12 bölgeye ayrılmıştır (Ünver & Alkan, 2021a; Alkan & Ünver, 2020b). Bu bölgeler ve bu bölgelerde yer alan iller Tablo 1'de detaylı olarak görülmektedir.

Tablo 1: İstatistik Bölge Birimleri Sınıflandırması-Düzey 1

Kod	Düzey 1	İller
TR1	İstanbul	İstanbul
TR2	Batı Marmara	Tekirdağ, Edirne, Kırklareli, Balıkesir, Çanakkale
TR3	Ege	İzmir, Aydın, Denizli, Muğla, Manisa, Afyonkarahisar, Kütahya, Uşak
TR4	Doğu Marmara	Bursa, Eskişehir, Bilecik, Kocaeli, Sakarya, Düzce, Bolu, Yalova
TR5	Batı Anadolu	Ankara, Konya, Karaman
TR6	Akdeniz	Antalya, Isparta, Burdur, Adana, Mersin, Hatay, Kahramanmaraş, Osmaniye
TR7	Orta Anadolu	Kırıkkale, Aksaray, Niğde, Nevşehir, Kırşehir, Kayseri, Sivas, Yozgat
TR8	Batı Karadeniz	Zonguldak, Karabük, Bartın, Kastamonu, Çankırı, Sinop, Samsun, Tokat, Çorum, Amasya
TR9	Doğu Karadeniz	Trabzon, Ordu, Giresun, Rize, Artvin, Gümüşhane
TRA	Kuzeydoğu Anadolu	Erzurum, Erzincan, Bayburt, Ağrı, Kars, Iğdır, Ardahan
TRB	Ortadoğu Anadolu	Malatya, Elâzığ, Bingöl, Tunceli, Van, Muş, Bitlis, Hakkâri
TRC	Güneydoğu Anadolu	Gaziantep, Adıyaman, Kilis, Şanlıurfa, Diyarbakır, Mardin, Batman, Şırnak, Siirt

Ordinal ve nominal değişkenler, modele alınacak tüm değişkenlere ait kategorilerin etkilerini gözlemlemek amacı ile kukla değişken olarak tanımlanmıştır (Alkan & Ünver, 2022a; Alkan & Ünver, 2022b).

1.4. İstatistiksel Analiz

Verilerin analizi için SPSS 20 ve Stata 15 programlarından yararlanılmıştır. Bu çalışmada sosyo-demografik ve ekonomik faktörler ile çalışmada yer alan bireylerin internet üzerinden yapılan giyim alışverişinde cinsiyet farklılıkları arasındaki ilişkiyi araştırmak için lojistik regresyon yöntemi kullanılmıştır.

Lojistik regresyon, bağımlı değişkeninin iki durumlu seçenekli olduğu durumlarda bağımlı değişken ile bağımsız değişken(ler) arasındaki nedensel ilişkinin incelenmesinde kullanılan bir istatistik analiz yöntemidir (Alkan & Ünver, 2020a).

2. TARTIŞMA

2.1. Çalışmaya Katılan Bireylerin Tanımlayıcı İstatistikleri

Çalışmada kullanılan değişkenlerin frekans ve yüzdeleri Tablo 2’de görülmektedir. Tablo 2’ye göre erkeklerin %30,5’i 25-34 yaş aralığındadır. Eğitim düzeyi değişkeni incelendiğinde ise çalışmaya katılan erkeklerin %42,9’unun üniversite mezunu olduğu görülürken, %7,5’inin ilkökul mezunu olduğu görülmektedir. Tablo 2 incelendiğinde erkeklerin %18,5’inin çalışmaya TR1 bölgesinden katıldığı görülmektedir. Ayrıca çalışmaya katılan erkeklerin %27’sinin bir işte çalışmadığı görülmektedir. Erkeklerin %29,3’ünün 2. gelir düzeyinde yer aldığı Tablo 2’de görülmektedir. Ayrıca Tablo 2 incelendiğinde erkeklerin %26,7’sinin masaüstü bilgisayara sahip olduğu ve %60,4’ünün ise dizüstü bilgisayara sahip olduğu görülmektedir. Tablo 2’ye göre kadınların %30,8’i 25-34 yaş aralığındadır. Eğitim düzeyi değişkeni incelendiğinde ise çalışmaya katılan kadınların %43,9’unun üniversite mezunu olduğu görülürken, %8’inin ilkökul mezunu olduğu görülmektedir. Tablo 2 incelendiğinde kadınların %17,8’inin çalışmaya TR1 bölgesinden katıldığı görülmektedir. Ayrıca çalışmaya katılan kadınların %58,1’inin bir işte çalışmadığı görülmektedir. Kadınların %27,4’ünün 2. gelir düzeyinde yer aldığı tablo 2’de görülmektedir. Ayrıca tablo 2 incelendiğinde kadınların %22,2’sinin masaüstü bilgisayara sahip olduğu ve %63,6’sının ise dizüstü bilgisayara sahip olduğu görülmektedir.

Çalışmada lojistik regresyon modeline alınacak olan bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı olup olmadığı

test edilmiştir. Varyans enflasyon faktör (VIF) değerleri 5 ve üzerinde olanların orta derecede, 10 ve üzeri olanların ise yüksek derecede çoklu doğrusal bağlantıya sebep olduğu düşünülmektedir (Alkan, Özar & Ünver, 2021; Alkan, Oktay, Ünver & Gerni, 2020). Bu çalışmada, değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlantı sorununa sebep olan herhangi bir değişken bulunmamaktadır.

Tablo 2: İnternet Üzerinden Giyim Alışverişi ile İlişkili Faktörlere Ait Bulgular

Değişkenler	Erkek		Kadın		
	n	%	n	%	
Yaş	16-24	1.193	24,9	1.431	30,8
	25-34	1.461	30,5	1.572	33,8
	35-44	1.229	25,7	1.067	23
	45-54	625	13,1	445	9,6
	55+	281	5,9	134	2,9
Eğitim	Bir okul bitirmede/ilkokul	358	7,5	371	8
	Ortaokul	743	15,5	635	13,7
	Lise ve dengi okullar	1.633	34,1	1.603	34,5
	Üniversite	2.055	42,9	2.040	43,9
Gelir	1.gelir düzeyi	1.118	23,3	1.275	27,4
	2.gelir düzeyi	1.405	29,3	1.302	28
	3.gelir düzeyi	1.159	24,2	1.070	23
	4.gelir düzeyi	1.107	23,1	1.002	21,6
Masaüstü bilgisayar sahipliği	Hayır	3.508	73,3	3.619	77,8
	Evet	1.281	26,7	1.030	22,2
Dizüstü bilgisayar sahipliği	Hayır	1.897	39,6	1.690	36,4
	Evet	2.892	60,4	2.959	63,6
İBBS	TR1	885	18,5	829	17,8
	TR2	292	6,1	283	6,1
	TR3	562	11,7	552	11,9
	TR4	519	10,8	509	10,9
	TR5	556	11,6	541	11,6
	TR6	407	8,5	457	9,8
	TR7	290	6,1	280	6
	TR8	269	5,6	287	6,2
	TR9	236	4,9	251	5,4
	TRA	184	3,8	150	3,2
	TRB	273	5,7	207	4,5
TRC	316	6,6	303	6,5	
Meslek	Yöneticiler	357	7,5	129	2,8
	Profesyonel meslek mensupları	833	17,4	797	17,1
	Teknisyenler, Teknikerler ve yardımcı profesyonel meslek	353	7,4	225	4,8
	Büro hizmetlerinde çalışan elemanlar	287	6	253	5,4
	Hizmet ve satış elemanları	612	12,8	308	6,6
	Nitelikli Tarım, Ormancılık ve Su Ürünlerinde Çalışanlar	62	1,3	19	0,4
	Sanatkârlar ve İlgili İşlerde Çalışanlar	410	8,6	48	1
	Tesis ve Makine Operatörleri ve Montajcılar	327	6,8	50	1,1
	Nitelik Gerektirmeyen İşlerde Çalışanlar	254	5,3	117	2,5
	Çalışmıyor	1.294	27	2.703	58,1

2.2. Model Tahmini

Çalışmada yer alan bireylerin internet üzerinden yapılan giyim alışverişinde cinsiyet farklılıklarıyla ilişkili sosyo-demografik ve ekonomik faktörleri belirlemek için lojistik regresyon modeli kullanılmıştır. Tahmin edilen model sonuçları Tablo 3’te verilmiştir. Model sonuçları incelendiğinde yaş, eğitim düzeyi, hanenin dizüstü bilgisayar sahipliği, gelir, bölge, hanenin masaüstü bilgisayar sahipliği, meslek, değişkenlerinin anlamlı olduğu görülmektedir. Çalışmanın sonucuna göre, kadınların web sitesi veya mobil uygulama üzerinden giyim alışverişlerinde yaş, meslek, hanenin dizüstü bilgisayar sahipliği, gelir, bölge ve eğitim durumu etkili olmaktadır. Erkeklerin web sitesi veya mobil uygulama üzerinden giyim alışverişlerinde ise yaş, meslek, gelir, bölge, hanenin masaüstü bilgisayar sahipliği ve hanenin dizüstü bilgisayar sahipliği durumu etkili olmaktadır.

Tablo 3: İnternet Üzerinden Giyim Alışverişi ile İlişkili Faktörlere Ait Tahmin Edilen Model ve Marjinal Etkiler

Değişkenler	Erkek					Kadın				
	β	S.H	dy/dx	S.H	VIF	β	S.H	dy/dx	S.H	VIF
Yaş (Referans Kategori: 16-24)										
25-34	-0,053	0,107	-0,017	0,035	2,14	-0,192 ^c	0,108	-0,036	0,02	1,62
35-44	-0,308 ^a	0,113	-0,109	0,04	2,16	-0,538 ^a	0,116	-0,115	0,026	1,63
45-54	-0,466 ^a	0,125	-0,173	0,048	1,67	-1,049 ^a	0,144	-0,273	0,045	1,36
55+	-0,537 ^a	0,152	-0,204	0,063	1,26	-1,093 ^a	0,215	-0,289	0,076	1,12
Eğitim (Referans Kategori: Bir okul bitirmede/ İlkokul)										
Ortaokul	0,049	0,152	0,018	0,056	2,9	-0,253	0,174	-0,051	0,034	2,61
Lise	0,074	0,14	0,027	0,052	4,2	-0,31 ^b	0,155	-0,063	0,03	4,06
Üniversite	0,06	0,149	0,022	0,055	5,11	-0,308 ^c	0,162	-0,063	0,031	4,79
Aylık Gelir (Referans Kategori:1.gelir düzeyi)										
2.gelir düzeyi	0,008	0,092	0,003	0,036	1,7	0,15	0,102	0,039	0,027	1,51
3.gelir düzeyi	0,33 ^a	0,103	0,117	0,037	1,79	0,464 ^a	0,118	0,108	0,027	1,6
4.gelir düzeyi	0,259 ^b	0,113	0,094	0,041	2,08	0,728 ^a	0,132	0,154	0,027	1,84
Masaüstü bilgisayar sahipliği (Referans Kategori: Hayır)										
Evet	-0,214 ^a	0,076	-0,079	0,029	1,06	-0,071	0,096	-0,016	0,022	1,04
Dizüstü bilgisayar sahipliği (Referans Kategori: Hayır)										
Evet	0,143 ^c	0,076	0,052	0,028	1,27	0,194 ^b	0,088	0,044	0,02	1,22
Meslek (Referans kategori: Çalışmıyor)										
Yöneticiler	0,369 ^b	0,157	0,126	0,051	1,49	0,809 ^a	0,276	0,159	0,041	1,14
Profesyonel meslek mensupları	0,25 ^c	0,129	0,089	0,045	2,12	0,491 ^a	0,135	0,108	0,027	1,6
Teknisyenler, Teknikerler ve yardımcı profesyonel meslek	0,233	0,148	0,083	0,051	1,4	0,76 ^a	0,223	0,152	0,035	1,14
Büro hizmetlerinde çalışan elemanlar	0,447 ^a	0,163	0,149	0,051	1,33	0,668 ^a	0,206	0,138	0,035	1,13
Hizmet ve satış elemanları	-0,012	0,124	-0,004	0,048	1,56	0,51 ^a	0,171	0,112	0,032	1,07
Nitelikli Tarım, Ormanlık ve Su Ürünlerinde Çalışanlar	-0,529 ^c	0,305	-0,236	0,153	1,07	0,43	0,544	0,097	0,104	1,02
Sanatkarlar ve İlgili İşlerde Çalışanlar	-0,058	0,138	-0,023	0,054	1,41	0,835 ^c	0,431	0,163	0,06	1,01
Tesis ve Makine Operatörleri ve Montajcılar	-0,008	0,148	-0,003	0,057	1,36	1,486 ^a	0,543	0,231	0,044	1,02
Nitelik Gerektirmeyen İşlerde Çalışanlar	0,147	0,163	0,054	0,058	1,22	0,345	0,234	0,08	0,048	1,06
İBBS (Referans Kategori: TRC)										
TR1	-0,402 ^a	0,155	-0,129	0,047	3,23	-0,474 ^b	0,191	-0,097	0,036	3,2
TR2	-0,324 ^c	0,185	-0,101	0,058	1,85	-0,331	0,231	-0,064	0,045	1,86

TR3	-0,299 ^c	0,163	-0,093	0,049	2,52	-0,177	0,203	-0,032	0,036	2,56
TR4	-0,478 ^a	0,164	-0,158	0,052	2,42	-0,477 ^b	0,202	-0,098	0,039	2,45
TR5	-0,547 ^a	0,162	-0,185	0,052	2,52	-0,533 ^a	0,2	-0,112	0,039	2,53
TR6	-0,544 ^a	0,172	-0,183	0,057	2,13	-0,279	0,206	-0,053	0,038	2,31
TR7	-0,201	0,189	-0,06	0,057	1,82	-0,302	0,232	-0,058	0,045	1,84
TR8	-0,444 ^b	0,189	-0,145	0,062	1,78	-0,477 ^b	0,226	-0,098	0,047	1,85
TR9	-0,244	0,212	-0,074	0,066	1,69	-0,011	0,241	-0,002	0,041	1,75
TRA	-0,213	0,213	-0,064	0,066	1,53	-0,09	0,298	0,015	0,048	1,45
TRB	0,058	0,198	-0,016	0,054	1,77	-0,084	0,266	-0,015	0,047	1,62
Sabit terim	0,806 ^a	0,199				1,593 ^a	0,228			

^ap < 0,01; ^bp < 0,05; ^cp < 0,10

Tablo 3'te verilen lojistik regresyon modeline göre, 35-44 yaş aralığındaki bir erkeğin 16-24 yaş aralığındaki bir erkeğe göre internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılığı %30,8 daha azdır. 4. gelir düzeyinde bulunan bir erkeğin 1. gelir düzeyinde bulunan bir erkeğe göre internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılığı %25,9 daha fazladır. Masaüstü bilgisayarı bulunan bir erkeğin masaüstü bilgisayarı bulunmayan bir erkeğe göre internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılığı %21,4 daha azdır. Dizüstü bilgisayarı bulunan bir erkeğin dizüstü bilgisayarı bulunmayan bir erkeğe göre internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılığı %14,3 daha fazladır. Nitelikli Tarım, Ormancılık ve Su Ürünlerinde çalışan bir erkeğin çalışmayan bir erkeğe göre internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılığı %52,9 daha azdır. Çalışmaya TR5 bölgesinden katılan bir erkeğin çalışmaya TRC bölgesinden katılan bir erkeğe göre internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılığı %54,7 daha azdır.

Benzer şekilde Tablo 3'e göre, 35-44 yaş aralığındaki bir kadının 16-24 yaş aralığındaki bir kadına göre internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılığı 53,8% daha azdır. 4. gelir düzeyinde bulunan bir kadının 1. gelir düzeyinde bulunan bir kadına göre internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılığı %72,8 daha fazladır. Üniversite mezunu olan bir kadının ilkokul mezunu olan bir kadına göre internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılığı %30,8 daha azdır. Dizüstü bilgisayarı bulunan bir kadının dizüstü bilgisayarı bulunmayan bir kadına göre internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılığı %19,4 daha fazladır. Yönetici pozisyonunda çalışan bir kadının çalışmayan bir kadına göre internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılığı %80,9 daha fazladır. Çalışmaya TR5 bölgesinden katılan bir kadının çalışmaya TRC bölgesinden katılan bir kadına göre internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılığı %53,3 daha azdır.

SONUÇ

Hazır giyim işletmeleri rekabet güçlerini korumak için modern pazarlama yöntemlerine büyük önem vermektedir. Modern pazarlama yöntemleri içinde önemli bir yere sahip olan e-ticaret, giyim işletmeleri tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. İnternet üzerinden alışveriş, fiziksel olarak mağazaya gitmeden istediğimiz her yerden alışveriş yapabilme kolaylığı ile baş döndürücü bir hızla popüler hale gelmiştir. Bu çalışmada, TÜİK tarafından 2021 yılında yapılan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması'na katılan 9.438 bireyin verisi kullanılmıştır. Çalışmada 15 yaş ve üzeri bireylerin cinsiyet farklılıklarına göre internet üzerinden yapılan giyim alışverişlerinde etkili olan sosyo-demografik ve ekonomik faktörlerin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu çalışmada demografik ve ekonomik faktörler ile kadınların ve erkeklerin internet

üzerinden yapılan giyim alışverişleri arasındaki ilişkiyi araştırmak için lojistik regresyon yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın sonucuna göre erkeklerin internet üzerinden yaptıkları giyim alışverişlerinde yaş, masaüstü bilgisayar sahipliği, dizüstü bilgisayar sahipliği, meslek, bölge ve gelir durumu etkili olmaktadır. Kadınların internet üzerinden yaptıkları giyim alışverişlerinde ise yaş, eğitim, dizüstü bilgisayar sahipliği, meslek, bölge ve gelir durumu etkili olmaktadır.

Çalışmada erkeklerin yaşları arttıkça internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılığının azaldığı tespit edilmiştir. Erkeklerin gelir düzeyleri arttıkça internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılıkları artmaktadır. Çalışmaya göre masaüstü bilgisayar sahibi olan erkeklerin masaüstü bilgisayar sahibi olmayan erkeklere göre internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılığı daha azdır. Ayrıca dizüstü bilgisayar sahibi olan erkeklerin dizüstü bilgisayar sahibi olmayan erkeklere göre internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılığı daha fazladır. Yönetici pozisyonunda çalışan erkeklerin, çalışmayan erkeklere göre internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılığı daha fazladır. Benzer şekilde çalışmada kadınların yaşları arttıkça internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılığının azaldığı tespit edilmiştir. Kadınların gelir düzeyleri arttıkça internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılıkları artmaktadır. Ayrıca dizüstü bilgisayar sahibi olan kadınların dizüstü bilgisayar sahibi olmayan kadınlara göre internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılığı daha fazladır. Yönetici pozisyonunda çalışan kadınların çalışmayan kadınlara göre internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılığı daha fazladır. Çalışmaya göre kadınların eğitim düzeyi arttıkça internet üzerinden giyim alışverişinde bulunma olasılığının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmada kadınların ve erkeklerin gelir düzeyleri arttıkça internet üzerinden alışveriş yapma olasılıklarının arttığı sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir (Hwang, Jung & Salvandey, 2006; Cristóbal-Fransi vd, 2015; Akman & Mishra, 2010). Bu durum daha yüksek gelirli bireylerin daha yüksek niteliklere ve yeni teknolojilere sahip olma olasılığının daha yüksek olması ile açıklanabilir (Alkan & Ünver, 2021b). Ayrıca farklı gelir düzeylerine sahip tüketiciler farklı hizmet kalitesi algılarına sahiptirler (Sweeney, Johnson & Armstrong, 2016). Daha yüksek gelirli müşteriler daha kaliteli hizmet etkileşimleri aramaktadırlar (Ganesan-Lim, Russell-Bennett & Dagger, 2008). Dolayısıyla yüksek gelirli müşterilerin daha iyi hizmetler için daha yüksek fiyatlar ödemesi daha olasıdır (Han & Xie, 2019).

Çalışmada kadınların ve erkeklerin yaşları arttıkça internet üzerinden alışveriş yapma olasılıklarının azaldığı sonucuna ulaşılmıştır. Literatürde yapılan çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir (Bhatnagar & Ghose, 2004; Beneke, Scheffer & Du, 2010). Tüketicilerin yaşlandıkça online alışveriş yapmalarının daha fazla fiziksel çaba gerektirdiği öne sürülmektedir (Bhatnagar & Ghose, 2004). Öte yandan bireylerin yaşları arttıkça internet üzerinden alışveriş yapma olasılıklarının arttığı sonucuna ulaşılan çalışmalarda bulunmaktadır (Koyuncu & Lien, 2003; Do Site’s, 2008; Smith, Smith, Sherman, Kriplani, Goodwin, Bell & Crothers, 2008). Çalışmalarda bu durum katılımcıların gelir düzeyi ile açıklanmıştır. Söz konusu araştırmalarda gençler düşük gelir grubuna girmektedir ve bu durumda gençlerin internet kullanımına karşı tutumlarını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca çalışmalarda yaşlı bireylerin zaman açısından daha büyük fırsatlara sahip olduğu da ifade edilmiştir (Akman & Mishra, 2010).

Çalışmada erkek yöneticilerin, çalışmayan erkeklere göre internet üzerinden alışveriş yapma olasılıklarının daha fazla olduğu, nitelikli tarım/ormancılık/su ürünlerinde çalışan erkeklerin, çalışmayan erkeklere göre internet üzerinden alışveriş

yapma olasılığının daha az olduğu tespit edilmiştir. Bu durum bireylerin farklı mesleki deneyimleri ile ve farklı toplumdaki mesleki özelliklerle ilgili farklı konularına bağlı olarak değişebilmesi ile açıklanabilir. Benzer bulguların elde edildiği çalışmalar mevcuttur (Losh, 2003; Akman & Mishra, 2010; Akman & Rehan, 2014).

Bu çalışma, hemen her çalışmada olabileceği gibi birkaç sınırlamaya sahiptir. İlk olarak, bu çalışmadaki verilerin ikincil verilerden oluştuğu ve istatistik analiz için gerekli olan değişkenler veri setinde var olan değişkenlerden oluştuğu dikkate alınmalıdır. İkincisi, veri setinde olmadığından hanede internet erişimi, internet kullanım süresi, hane halkı bireylerinin internet alışverişi yapabilecek elektronik cihaz sahipliği, ebeveynler, kardeşler, evdeki diğer bireylerin veya çevredeki arkadaşların internet alışverişi tutumları gibi bazı değişken etkileri analize alınamamıştır. Ayrıca veriler kesitsel olduğundan, internet üzerinden yapılan alışveriş ile ilgili sosyoekonomik faktörler arasında kesin nedensel bir ilişki çıkarılamamaktadır. Bir diğer kısıt da analiz sürecinde herhangi bir modelleme kullanılmadığından faktörlerin kendi aralarındaki doğrudan ya da dolaylı etkilerinin gözlenememesidir. Bu etkenler dolayısıyla bu veri toplama yönteminde elde edilen veriler yanlı olabilir.

Çalışmanın geniş bir örneklem kümesi üzerinde gerçekleştirilmesi ve bu kapsamda yapılan çalışmalarda genel olarak çokça yer almayan bazı demografik faktörleri analize dâhil etmesinin literatürdeki ilgili boşluğu doldurabilmek adına önemli bir yer edineceği düşünülmektedir.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Bu çalışmada Türkiye İstatistik Kurumu tarafından yapılan Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması'nın mikro veri seti kullanıldığı için etik kurul izni gerekmemektedir.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar tüm çalışmaları birlikte yürütmüştür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Abar, H. & Alkan, Ö. (2020). What Factors Influence the Use of Electronic Commerce?: A Case in Turkey. E. E.C. Idemudia içinde, in *Handbook of Research on IT Applications for Strategic Competitive Advantage and Decision Making* (s. 101-117). IGI Global.
- Afsar, B., Qureshi, J. A., Rehman, A. & Bangash, R. U. (2011). Consumer Panacea over Internet Usage in Pakistan. *Management & Marketing Journal*, 9(1), 43-52.
- Akman, I. & Mishra, A. (2010). Gender, Age and Income Differences in Internet Usage among Employees in Organizations. *Computers in Human Behavior*, 26(3), 482-490.
- Akman, I. & Rehan, M. (2014). Online Purchase Behaviour among Professionals: A Socio-demographic Perspective for Turkey. *Economic Research Ekonomika Istraživanja*, 27(1), 689-699.
- Ağaç, S., & Solak, C. Ö. (2016). Üniversite Öğrencilerinin Online Giysi Alışverişi Davranışlarının İncelenmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 36, 142-151.
- Ağaç, S., Sevinir, S. D. & Yılmaz, T. (2018). Online Giyim Alışverişinde Tüketicilerin Karşılaştıkları Sorunların Cinsiyet Değişkenine Göre İncelenmesi. *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(15), 57-71.
- Alkan, Ö., Oktay, E, Ünver, Ş. & Gerni, E. (2020). Determination of Factors Affecting the Financial Literacy of University Students in Eastern Anatolia using Ordered Regression Models. *Asian Economic and Financial Review*, 10(5), 536-546.
- Alkan, Ö. & Ünver, Ş. (2020a). Determinants of Domestic Physical Violence Against Women in Turkey. *Humanities & Social Sciences Reviews*, 8(6), 55-67.
- Alkan, Ö. & Ünver, Ş. (2020b). Türkiye’de E-Devlet Hizmetlerinin Kullanımını Etkileyen Faktörlerin Analizi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 34(4), 1431-1453.
- Alkan, Ö., Küçükoglu, H. & Tutar, G. (2021). Modeling of the Factors Affecting e-Commerce Use in Turkey by Categorical Data Analysis Factors Affecting e-Commerce Use. *International Journal of Advanced Computer Science And Application*, 12(1), 95-105.
- Alkan, Ö. & Ünver, Ş. (2021b). Determination of Factors That Affect Use of E-Commerce in Eastern Turkey Through Categorical Data Analysis. *Toros University FEASS Journal of Social Sciences*, 8(Special Issue), 22-36.
- Alkan, Ö. & Ünver, Ş. (2022a). Secondhand Smoke Exposure for Different Education Levels: Findings from a large, Nationally Representative Survey in Turkey. *BMJ Open*, 12:e057360., 1-12.
- Alkan, Ö. & Ünver, Ş. (2022b). Tobacco Smoke Exposure Among Women in Turkey and Determinants. *Journal of Substance Use*, 27(1), 43-49.
- Alkan, Ö., Özar, Ş. & Ünver, Ş. (2021). Economic Violence Against Women: A case in Turkey. *PLoS ONE*, 16(3): e0248630, 1-23.
- Armağan, E. A. & Turan, A. (2014). İnternet Üzerinden Alışverişi: Demografik Faktörlerin, Bireysel İhtiyaçların Etkisi Üzerine Ampirik Bir Değerlendirme. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 3, 1-22.
- Beneke, J., Scheffer, M. & Du, W. (2010). Beyond Price – An Exploration into the Factors That Drive Young Adults to Purchase Online. *International Journal of Marketing Studies*, 2(2), 212-222.
- Bhatnagar, A. & Ghose, S. (2004). A Latent Class Segmentation Analysis of E-shoppers. *Journal of Business Research*, 57, 758-67.
- Cao, Y., Ajjan, H. & Hong, P. (2018). Post-purchase Shipping and Customer Service Experiences in Online Shopping and Their Impact on Customer Satisfaction. An empirical Study with Comparison. *Asia Pacific Journal of Marketing and Logistics*, 30(2), 400-416.
- Changchit, C., Cutshall, R., Lonkani, R., Pholwan, K. & Pongwiritthon, R. (2019). Determinants of Online Shopping Influencing Thai Consumer’s Buying Choices. *Journal of Internet Commerce*, 18(1), 1-23.

- Chen, Y. & Yang, Z. (2021). The Behavioral Analysis of Choice Difficulty States During Clothing Online Shopping. *International Journal of Clothing*, 33(4), 577-589.
- Cheng, F., Liu, T. & Wu, C. (2013). *Perceived Risks and Risk Reduction Strategies in Online Group-*. Perceived Risks and Risk Reduction Strategies in Online Group-Buying, (s. 18-25). Phuket, Thailand.
- Cheung, C. M., Chan, G. W. & Limayem, M. (2005). A Critical Review of Online Consumer Behavior: Empirical Research. *Journal of Electronic Commerce in Organizations*, 3(4), 1-19.
- Cristóbal-Fransi, E., Martín-Fuentes, E. & Daries-Ramon, N. (2015). Behavioural Analysis of Subjects Interacting with Information Technology: Categorising the Behaviour of e-consumers. *International Journal of Services Technology and Management*, 21(1-3), 163-182.
- Çil, B. (2021). *İnternet Alışverişlerinde Algılanan Risk:Karaman İlinde Kuşaklar Üzerinde Bir Araştırma* (Yüksek Lisans Tezi). Karamanoğlu Mehmet Bey Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Karaman.
- Do Site (2008). Differences in the Use of the Internet, Current Status of the Digital Divide in Japan. Available from:http://www.dosite.go.jp/e/do/j-state_net.html
- Durmuş, B., Uluşu, Y. & Erdem, Ş. (2013). Which Dimensions Affect Private Shopping e-customer Loyalty? *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 99, 420-427.
- Enginkaya, E. (2006). Elektronik Perakendecilik ve Elektronik Alışveriş. *Ege Akademik Bakış: Ekonomi, İşletme, Uluslararası İlişkiler ve Siyaset Bilimleri Dergisi*, 6(1), 10-16.
- Erceg, A. & Kilic, Z. (2018). *Interconnection of E-Commerce and Logistics: Examples From Croatia and Turkey*. 18th International Scientific Conference Business Logistics in Modern Management October 11-12, Osijek, Croatia, 265.
- Ganesan-Lim, C., R. Russell-Bennett. & T. Dagger. (2008). The Impact of Service Contact Type and Demographic Characteristics on Service Quality Perceptions. *Journal of Services Marketing*, 22(7), 550-561.
- Global E-Commerce Report (2019). E-commerce Foundation, www.ecommercefoundation.org, 9-158
- Gökmen, A. (2012). Virtual Business Operations, e-commerce & its Significance and the Case of Turkey: Current Situation and its Potential. *Electronic Commerce Research*, 12, 31-51.
- Han, Y. & Xie G. (2019). Determinants of Customer Perceived Online Shopping Logistics Service Quality Value: an Empirical Study from China. *International Journal of Logistics Research and Applications*, 22(6), 614-637.
- Hashim, A., Ghani E. K. & Said, J. (2009). Does Consumers' Demographic Profile Influence Online Shopping?: An Examination Using Fishbein's Theory. *Canadian Social Science*, 6, 19-31.
- Huang, H. Y. & Bashir, M. (2016). *Privacy by Region: Evaluation Online Users' Privacy Perceptions by Geographical Region*. Future Technologies Conference 6-7 December 2016 | San Francisco, United States 968-977 |
- Huseynov, F. & Yıldırım, S. O. (2016). Internet Users' Attitudes toward Business-to-consumer Online shopping: A survey. *Information Development*, 32(3), 452-465.
- Hu, X. & Deng, Z. (2019). Research on Perception Bias of Implementation Benefits of Urban Intelligent Transportation System Based on Big Data. *EURASIP Journal on Wireless Communications and Networking*, 2019:116.
- Hwang, W., Jung, H.-S. & Salvendy, G. (2006). Internationalisation of e-commerce: A Comparison of Online Shopping Preferences among Korean, Turkish and US populations. *Behaviour & Information Technology*, 25(1), 3-18.
- İşçioğlu, T. E. & Ağyol, B. (2019). Giyim Alışverişinde Çevrimiçi ve Çevrimdışı Kanal Tercihini Belirleyen Unsurlar. *Business & Management Studies:An International Journal*, 7(2), 1042-1060.
- İzgi, B. Ş. (2013). Elektronik Perakende Sektörü ve İnternet Alışverişi Tüketici Davranışı: Türkiye Örneği. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 1, 9-27.
- Karaaslan, K. Ç. (2022). Determinants of Online Shopping Attitudes of Households in Turkey. *Journal of Modelling in Management*, 17(1), 119-133.
- Kıyıcı, M. (2012). Internet Shopping Behavior of College of Education Students. *The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 11, 202-214.

- Koyuncu, C. & Lien, D. (2003). E-commerce and Consumer's Purchasing Behaviour. *Applied Economics*, 35(6), 721-726.
- Lightner, N. J. (2003). What Users Want in e-commerce Design: Effects of Age, Education and Income. *Ergonomics*, 46(1-3), 153-168.
- Losh, S. C. (2003). Gender and Educational Digital Chasms in Computer and Internet Access and Use over Time: 1982-2000. *IT and Society*, 1, 73-86.
- Loureiro, S. M. & Breazeale, M. (2016). Pressing the Buy Button: Generation Y's Online Clothing Shopping Orientation and Its Impact on Purchase. *Clothing and Textiles*, 34(3), 163-178.
- Ono, H. & Zavodny, M. (2007). Digital inequality: A five Country Comparison Using microdata. *Social Science Research*, 36(3), 1135-1155.
- Özgülven, N. (2011). Tüketicilerin Online Alışverişe Karşı Tutumları İle Demografik Özellikleri Arasındaki İlişkinin Analizi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 13(21), 47-54.
- Potosky, D. (2007). The Internet Knowledge (iKnow) Measure. *Computers in Human Behavior*, 23(6), 2760-2777.
- Rodrigues, T., Silva, S. C. & Duarte, P. (2017). The Value of Textual Haptic Information in Online Clothing Shopping. *Journal of Fashion Marketing*, 21(1), 88-102.
- Shin, D.-H. & Biocca, F. (2017). Explicating User Behavior toward Multi-screen Adoption and Diffusion: User Experience in the Multi-screen Media Ecology. *Internet Research*, 27(2), 338-361
- Silahtaroglu, G. & Dönertaşlı, H. (2015). *Analysis and Prediction of E-Customers' Behavior by Mining Clickstream Data*. IEEE International Conference on Big Data (Big Data) 978-1-4799-9926-2/15/\$31.00 1466-1472.
- Sim, L. L. & Koi, S. M. (2002). Singapore's Internet Shoppers and Their Impact on Traditional Shopping Patterns. *Journal of Retailing and Consumer Services*, 9(2), 115-124.
- Smith, P., Smith, N., Sherman, K., Kriplani, K., Goodwin, I., Bell, A. & Crothers, C. (2008). The Internet: Social and Demographic Impacts in Aotearoa New Zealand. *Observatorio (OBS) Journal*, 6, 307-330.
- Sorkun, M. F. (2019). The Impact of Product Variety on LSQ in e-marketplaces. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 49(7), 749-766.
- Sweeney, J., Johnson, L. W. & Armstrong, R. W. (2016). The Effect of Cues on Service Quality Expectations and Service Selection in a Restaurant Setting: A Retrospective and Prospective Commentary. *Journal of Services Marketing*, 30(2), 136-140.
- Tatlı, H. & (2015). Sanal Alışverişte Tüketici Davranışlarını Etkileyen Faktörler: Bingöl Üniversitesi Öğrencileri Üzerinde Bir Uygulama. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 8(1), 63-78.
- Teo, T. S. & Lim, V. K. (2000). Gender Differences in Internet Usage and Task Preferences. *Behaviour & Information Technology*, 19(4), 283-295.
- TÜİK. (2021). *Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması*. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2021-45587](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2021-45587). adresinden alındı
- Uygun, M., Özçifçi, V. & Uslu Divanoğlu, S. (2011). Tüketicilerin Online Alışveriş Davranışını Etkileyen Faktörler. *Organizasyon ve Yönetim Bilimleri Dergisi*, 3(2), 373-385.
- Ünver, Ş. & Alkan, Ö. (2021a). Determinants of e-Commerce Use at Different Educational Levels: Empirical Evidence from Turkey. *International Journal of Advanced Computer Science and Applications*, 12(3), 40-49.
- Ünver, Ş. & Alkan, Ö. (2022). Experienced Problems with Online Shopping: The Case of Turkey. *Toros University FEASS Journal of Social Sciences Issue Special Issue 2nd International Symposium of Sustainable Logistics "Circular Economy*, 9, 87-96.
- Yang, S. C. & Tung, C.-J. (2007). Comparison of Internet Addicts and Non-addicts in Taiwanese High School. *Computers in Human Behavior*, 23(1), 79-96.
- Yu, U., Lee, H. & Damhorst, M. (2012). Exploring Multidimensions of Product Performance Risk in the Online Apparel Shopping Context: Visual, Tactile and Trial Risks. *Clothing & Textiles Research Journal*, 30(4), 251-266.

- Zhang, Y. (2005). Age, Gender, and Internet Attitudes among Employees in the Business World. *Computers in Human Behavior*, 21(1), 1-10.
- Zhou, L., Dai, L. & Zhang, D. (2007). Online Shopping Acceptance Model A Critical Survey of Consumer Factors in Online Shopping. *Journal of Electronic Commerce Research*, 8(1), 41-62.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2023 Cilt:25 Sayı:1
 iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 22.03.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 19.04.2023
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1091907

Türkiye’de Sosyal Belediyeciliğin Dünü Bugünü

Mehmet Akif ÖZER¹, Abdulgaffar ÇİFTÇİ²

Öz

Dünya’da son yıllarda merkezi yönetimler, kamu hizmet sunum süreçlerinin kapsamının genişlemesi ve hacminin artması neticesinde yerel yönetimlerle yetki ve görev paylaşmaya başlamışlardır. Merkezi yönetimde yaşanan tıkanıklar da bu durumu pekiştirmiştir. Böyle bir ortamda demokrasinin standartlarının da gelişmesi paralelinde yerel yönetimler her geçen daha önemli kurumlar haline gelmiştir. Böyle bir süreçte yerel yönetimlerin önemli işlevleri arasında görülen sosyal belediyecilik ilke ve uygulamalarına dönük toplumsal beklentiler de hızla artmıştır. Bu dönemde yerel yönetimlerle ilgili gündeme gelen sosyal politikalar kapsamında gerek merkezi yönetimde gerekse de yerel yönetimlerde karar vericiler ve uygulayıcılar, sosyal politikalar aracılığıyla merkezi hükümetin popülist siyasi amaçlarına yönelik önemli çıkarlar sağlayabileceklerini düşünerek sosyal belediyecilik faaliyetlerine girişmişlerdir. Bu çalışmanın odağında yer alan sosyal belediyecilik, yerel yönetimlere sosyal alanlarda planlama ve düzenleme işlevi yükleyen; bu çerçevede kamu harcamalarını konut, sağlık, eğitim ve çevrenin korunması alanlarını kapsayacak şekilde sosyal amaca yönelten; işsiz ve kimsesizlere yardım yapılması, sosyal dayanışma ve entegrasyonun koordine edilmesi ile sosyo-kültürel faaliyet ve çalışmaların yürütülebilmesi, gerekli olan alt yapı ve yatırımların yapılması için bilinçli politikalar üretmesini öngören; bireyler ve toplumsal kesimler arasında zayıflayan sosyal güvenlik ve adalet kavramlarını güçlendirmeye yönelik olarak yerel yönetimlere sosyalleştirme ve sosyal kontrol işlevini yükleyen bir model olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmada bu kapsamda literatür taraması yöntemiyle sosyal belediyecilik konusu ele alınmış ve Türkiye’de sosyal belediyecilik tarihi ana hatlarıyla incelenmiştir. Teorik yerli ve yabancı kaynaklar üzerinden nitel değerlendirmeler yapılarak, sosyal belediyeciliğin Türkiye’de kamu hizmet sunum sürecindeki yeri özellikle İstanbul Büyükşehir Belediyelerindeki uygulamalar üzerinden kısaca değerlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yerel Yönetimler, Sosyal Politika, Sosyal Belediyecilik, Türkiye

Jel Kodu: H70, H79, H93

Past and Present of Social Municipalism in Turkey

Abstract

In recent years, central governments in the world have begun to share powers and duties with local governments as a result of the expansion and volume of public service delivery processes. The bottlenecks in the central government also reinforced this situation. In such an environment, in parallel with the development of the standards of democracy, local governments have become increasingly important institutions. In such a process, social expectations towards social municipality principles and practices, which are among the important functions of local governments, have also increased rapidly. In this period, within the scope of the social policies that came to the agenda regarding local governments, decision-makers

decision-makers and practitioners both in the central government and in local governments, thought that they could provide important benefits for the populist political goals of the central government through social policies, and engaged in social municipality activities. Social municipality, which is the focus of this study, gives planning and regulation functions to local governments in social areas; within this framework, directing public expenditures to social purposes, including housing, health, education and environmental protection; It envisages producing conscious policies in order to provide assistance to the unemployed and orphans, to coordinate social solidarity and integration, to carry out socio-cultural activities and studies, to make the necessary infrastructure and investments; It emerges as a model that imposes socialization and social control functions on local governments in order to strengthen the weakening social security and justice concepts among individuals and social segments. In this context, in this study, the subject of social municipality was discussed with the literature review method and the history of social municipality in Turkey was examined in outline. Qualitative evaluations were made on theoretical domestic and foreign sources, and the place of social municipality in the public service delivery process in Turkey was briefly evaluated, especially through the applications in Istanbul Metropolitan Municipality.

Keywords: Local Governments, Social Policy, Social Municipality, Turkey

Jel Codes: H70, H79, H93

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara, Türkiye. E-posta: mehmet.ozar@hbv.edu.tr Orcid no: 0000-0003-2220-2271

² Arş. Gör., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Kastamonu, Türkiye. E-posta: aciftci@kastamonu.edu.tr Orcid no: 0000-0002-1224-9634

Extended Abstract

Introduction

The change experienced with the welfare state understanding being replaced by the social state understanding in recent years all over the world has allowed the emergence of a new concept such as "social municipality". While the understanding of social state was a political work area of the central administration, it gained a different meaning with the concept of social municipality and became the subject of work of local administrations. The fact that local governments have more authority in social municipality has reflected positively on the daily life of the people of the town and once again proved the power of providing services locally. Social municipality emerges as an understanding focused on increasing the social functions of municipalities, which are the most important local government units, and enabling them to become active in social life. Social municipalism tries to impose responsibility for eliminating social problems rather than only infrastructural services to local administrations.

These social functions have been given to voluntary and private enterprises in developed countries and to foundations in our historical tradition. The reason for this is the belief that the spirit of unity and solidarity will be strengthened and the points where the problems originate will be resolved within this framework since the participation of the citizens is realized in these ways. After the establishment of the Republic in our country, the change in the duties of municipalities towards social municipality can be evaluated by dividing them into three periods. First, the period from the first years of the Republic to the post-World War II period when municipalities were actively involved in the provision of local services; Secondly, from 1945 to 1975, it is a period that can be described as a golden age for local governments.

In this period, municipalities have provided services such as roads, water and cleaning effectively and efficiently; however, social policies have not yet been given priority, except for a few metropolitan municipalities. The third is the period from the 1990s to the present day, when the effectiveness of the municipalities in social policy implementations was restored, especially through metropolitan municipalities. Since the 1990s, social municipality practices have started to be seen frequently, especially in metropolitan municipalities. Previously, only cultural practices were implemented, and then the disabled in the society, etc. Studies concerning the disadvantaged segments have intensified. Since the beginning of the 1990s, it has been frequently emphasized that the intervention of the central government and the involvement of local governments in the provision of social services both in our country and in the world will result in more efficiency and less cost in the services provided.

Method

The article was written using the literature review method. In this way, the situation regarding social municipality and local governments, which is the main subject of the article, has been determined, gaps and omissions in the literature have been tried to be determined, and it has been tried to determine how the work to be done can be positioned in this context.

In this context, firstly, the concepts of social policy and social municipality were examined in the article. Afterwards, it has been tried to reveal what has been done in the field of social municipality in Turkey from the Republic to the present and what has happened in legal regulations regarding this understanding. The recent social municipality practices have also been briefly evaluated for the Istanbul Metropolitan Municipality and the evaluations of the problems and solution proposals of the social municipality are also included in this context.

Result and Discussion

States, from time to time, make social interventions and create social policies for economic, social and political reasons and as a requirement of the welfare state understanding. While trying to protect citizens' health, safety and environment through social policies, it also deals with the problem of unemployment, continues to provide its effectiveness in various ways at the point of eliminating the negative effects of externalities and producing public goods. In the 1970s, there was a crisis of legitimacy in understanding the world's welfare state. In the 1980s and 1990s, it was inevitable for public administrations to change their understanding in terms of adapting to the global market and market conditions and public policy preferences. As countries become globalized and the incentives provided by international organizations increase, they have begun to focus on reform studies in public administrations and naturally in local administrations. Along with the reforms, the actors that have the potential to have a say in the administration of the cities have started to use their authority and power more proportionally.

The central administration shared some of its powers with local administrations along with the reform efforts; the autonomy of local governments has emerged, and local governments have taken on an identity that creates social policy and provides social services. Poverty and social exclusion of certain segments become inevitable as a result of the developments that deeply affect society, such as unemployment and disasters in countries from time to time. The central government and local governments try to reconcile the interests of each segment by combining their existing resources with their investment powers by forming various policies for these social segments. "Social municipalism (the term which can also be referred to as municipal socialism)" has been used to designate social reforms carried out by local governments mainly developed in the United Kingdom.

Social municipality, which assigns planning and regulation functions to local governments in social areas; within this framework, directing public expenditures to social purposes, including housing, health, education and environmental protection; It envisages producing conscious policies in order to provide assistance to the unemployed and orphans, to coordinate social solidarity and integration, to carry out socio-cultural activities and studies, to make the necessary infrastructure and investments; It is defined as a model that imposes socialization and social control functions on local governments in order to strengthen the weakening social security and justice concepts among individuals and social segments. Both in the world and in our country, social policies have shown their effects from the past to the present. Even though the social practices that have increased with the understanding of the welfare state have been interrupted in some periods, as long as there are socially problematic segments and natural situations such as disasters and epidemics occur in the world, social policies will continue to be implemented in order to reduce the damage that occurs after these. Previously, the most authoritative actor responsible for implementing social policies was the central government; but later on, local governments, especially municipalities, did not hesitate to take on the tasks that the central government handed over to them in this process.

Although social municipality is a concept that developed later in Turkey, social municipality practices have started to show their effects in line with the understanding of social municipality, especially after the 1970s. Although the process entered a period of stagnation due to the coup in the early 1980s, the fact that all three metropolitan mayors had a social democratic view in the early 1990s brought social municipality practices to a different dimension; municipalities have gotten rid of their passive position and started to be more intertwined with social problems. The Welfare Party gave importance to social municipality activities in 1994 and attracted the attention of the people with its promises of solutions to poverty problems and was successful. This was followed by the policies of the AK Party in the 2000s, and social municipality practices were tried to be implemented in a concrete way by giving relevant provisions to the legal framework.

However, it is emphasized in this study that each period mentioned contains some contradictions within itself. Municipalities have sometimes been able to take these policies in the direction they want in terms of ensuring vote maximization with a populist understanding. The lack of communication between the central government, the municipality and the citizens, the unwillingness of the people to participate in some basic processes, the problems in the data flow sometimes undermine this process, but there are also indications that the municipalities in Turkey want to reach a good point in terms of social municipality practices in general. At least, with e-government applications, it has become easier for citizens and institutions in the municipality to interact, and public relations have improved. Undoubtedly, if the central government, municipality and citizen interact with each other within the framework of governance understanding, it will be easier to understand the problems of the people and to find solutions for them. Social practices will be less necessary if justice is provided in the distribution of income and if the troubled segments that are harmed as a result of various problems are reduced by social policies.

GİRİŞ

Tüm dünya genelinde son yıllarda refah devleti anlayışının yerini sosyal devlet anlayışına bırakmasıyla beraber yaşanan değişim, “sosyal belediyecilik” gibi yeni bir kavramın ortaya çıkmasını sağlamıştır. Sosyal devlet anlayışı merkezi idarenin siyasi bir çalışma alanı iken, sosyal belediyecilik kavramı ile birlikte farklı bir anlam kazanmış ve yerel yönetimlerin çalışma konusu haline gelmiştir. Yerel yönetimlerin sosyal belediyecilik konusunda daha fazla yetkiye sahip olması, yerel halkın gündelik hayatına olumlu şekilde yansımış ve hizmetlerin yerelde verilmesinin gücünü bir kez daha teyit edilmiştir (Batal, 2015:221).

Gerek literatürde gerekse de uygulamada sosyal belediyecilik; en önemli yerel yönetim birimleri olan belediyelerin, sosyal fonksiyonlarını arttırmaya ve sosyal hayatta daha aktif hale gelmelerini sağlamaya odaklı bir anlayış olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu kapsamda sosyal belediyecilik uygulamaları, yerel yönetimlere yalnızca alt yapı hizmetleri yüklemekten ziyade, sosyal problemlerin ortadan kaldırılmasına yönelik de bir sorumluluk yükleme çabasıyla yürütülmektedir. Bu sosyal fonksiyonlar gelişmiş ülkelerde gönüllü ve özel teşebbüslere, ülkemizde ve tarihi geleneğimizde ise vakıflara verilmiştir. Bunun nedeni de yurttaşın katılımı bu yollarla gerçekleştiğinden dolayı birlik ve dayanışma ruhunun pekişmesine ve problemlerin kaynaklandığı noktaların bu çerçevede çözümleneceğine yönelik inançtır (Dündar, 2011:122).

Ülkemizde Cumhuriyetin kurulmasından sonra belediyelerin sosyal belediyeciliğe yönelik görevlerindeki değişim üç döneme ayrılarak değerlendirilebilir. Birincisi, Cumhuriyetin ilk yıllarından 2. Dünya Savaşı sonrası döneme kadarki belediyelerin yerel hizmetlerin sunulmasında faal olarak görev aldıkları dönem; ikincisi ise 1945’ten 1975’lere kadar yerel yönetimler için altın çağ diye nitelendirilebilecek bir dönemdir. Bu süreçte belediyeler yol, su, temizlik gibi hizmetleri etkin ve verimli bir şekilde yerine getirmiş; fakat henüz tam anlamıyla birkaç büyükşehir belediyesi dışında sosyal politikalara öncelik verilmemiştir. Üçüncü dönem de 1990’lı yıllardan günümüze kadar gelen ve özellikle büyükşehir belediyeleri aracılığıyla sosyal politika uygulamalarında belediyelerin etkinliğinin tekrardan sağlandığı dönemdir. 1990’lı yıllardan günümüze sosyal belediyecilik uygulamaları özellikle büyükşehir belediyelerinde sıklıkla görülmeye başlanmıştır. Önceden yalnızca kültürel özellik taşıyan uygulamalar hayata geçirilirken sonrasında toplumdaki engelliler gibi dezavantajlı kesimleri ilgilendiren çalışmalar yoğunlaşmıştır (Alan, 2018:56; Toprak & Şataf, 2009:14; Yılmaztürk & Güler, 2017:12). 1990’lı yılların başından bu yana da gerek ülkemizde gerekse dünyada sosyal hizmetlerin yapılması noktasında merkezi idarenin müdahalesinin azaltılıp yerel yönetimlerin devreye girmesinin, yapılan hizmetlerde daha fazla verimlilik sağlayıp daha az maliyete sebep olacağı sık sık vurgulanmıştır (Shatkin, 2000:2359).

Türkiye’de 1980’li yıllardan beri neredeyse sürekli olarak iktidarda olup yeni liberal iktisadın politikalarını uygulayıcı konumda olan “yeni muhafazakâr sağ”, yerel yönetimler açısından 1989-1994 yıllar arasındaki dönemde duraklama dönemine girmiştir. 1989 yılında yapılan yerel seçimlerde İstanbul, Ankara ve İzmir’de sosyal demokrat adaylar seçimleri kazanmıştır. Bu adaylar birbirinden farklı şehirlerde farklı tarzdaki sosyal politika deneyimlerini yansıtmaya ve belirli başarılar sağlama fırsatı bulmuşlardır (Kurtuluş & Aslan, 2016:17).

Esasında Türkiye’de 1980 dönemine kadar olan dönemi “geleneksel belediyecilik”, 1980 sonrası “proje belediyeciliği” ve 1990’lı yıllardan sonraki dönemi ise “sosyal belediyecilik” olarak incelemek (Kesgin, 2012:122) sosyal belediyeciliğin seyrini değerlendirmek açısından daha uygun olacaktır. Bu kapsamda ülkemizde yerel yönetimlerin sosyal politikadaki

rolleri 1990'lerden sonra iyiden iyiye artmıştır. Refah Partisi'nin 1994 seçimlerindeki başarısı ve belediyelerin sosyal yardımlarındaki artışları, sonraki yıllarda da git gide daha sistemli hale gelmeye başlamış ve bu durum günümüzde de Adalet ve Kalkınma Partisi iktidarı tarafından (Göçmen, 2014:98) devam ettirilmiştir.

AK Parti döneminde sosyal yardımlar sosyal devlet olmanın asli unsuru olarak değerlendirilmiş; bunun yanında bazı uygulamalar gönüllülük anlayışı içerisine yedirilmiş “klientelist-kayırmacı” bir anlayışla ihtiyaç sahiplerine yönelik daha fazla işlevselleştirilerek, neoliberal birikim rejimine uyumlu (Metin, 2011:180-181) hale getirilmiştir.

Bu çalışmada yukarıda ana hatları belirtilen kapsamda ilk olarak sosyal politika ve sosyal belediyeçilik hususları kavramsal açıdan ele alınacaktır. Sonrasında Cumhuriyetten günümüze sosyal belediyeçilik alanında neler yapıldığı ve yasal düzenlemelerde bu anlayışa dair neler olduğu ortaya konmaya çalışılacaktır. Son dönemlerdeki sosyal belediyeçilik uygulamaları da İstanbul Büyükşehir belediyesi özelinde kısaca tartışılacak, sosyal belediyeçiliğin sorunları ve çözüm önerilerine ilişkin değerlendirmelere de bu bağlamda yer verilecektir.

1. SOSYAL POLİTİKA KAVRAMI

Devletler zaman zaman ekonomik, sosyal ve siyasal nedenlerden ötürü ve refah devleti anlayışının da bir gereği olarak sosyal müdahalelerde bulunmakta ve buna yönelik sosyal politikalar oluşturmaktadır. Sosyal politikalar yoluyla vatandaşın sağlığını, güvenliğini, çevreyi korumaya çalışırken bir yandan da işsizlik sorunuyla uğraşmakta, dışşallıkların olumsuz etkilerinin bertaraf edilmesi, kamu mallarının üretilmesi noktasında çeşitli şekillerde etkinliğini sağlamaya devam etmektedir (Majone, 1993:157). 1970'li yıllara gelindiğinde dünyada refah devleti anlayışında bir meşruiyet krizi yaşanmıştır. 1980'li ve 1990'lı yıllarda ise kamu yönetimlerinin küresel ölçekteki pazar ve piyasa koşullarına uyum sağlama noktasında ve kamu politika tercihlerinde yeni anlayış değişikliklerine gidilmesi kaçınılmaz olmuştur (Adams & Hess, 2001:13). Böyle bir ortamda merkezi yönetimler; uygulamaları gereken politikalarının karmaşıklaşması ve sorunların bir merkezden çözülemeyeceğinin anlaşılması neticesinde güçlerinin bir kısmını yerel yönetimlerle de paylaşma noktasına gelmişlerdir. Bu doğrultuda yerel yönetimlere sorumluluklar vermenin yanında yerel yönetimlerin hizmet sunduğu alanlara ait bilgilerin ve orada yaşayan yurttaşlara ait her türlü bilginin kurumsal bir biçimde toplanması, dosyalanması ve analiz edilmesi yapılacak politikalar için çok önemli hale gelmiştir (Adams & Hess, 2001:21).

Sosyal politika terimi, ilk olarak 19. yüzyılın ilk yarısında Münih Üniversitesi Profesörü Wilhelm Heinrich Riehl tarafından “Sozial politik” başlığı altında kullanılmıştır. Riehl, ekonomik sömürden ziyade toplumsal bağların gevşemesini, toplumun parçalanmasına ve toplumun yeniden yapılandırılmasına yol açan temel problem olarak görmüştür. Sosyal politikanın tüm topluma atıfta bulunması gerektiğini söylemektedir ancak şahit olduğu toplumsal değişimin geri dönüşümünün olmadığını göz ardı etmektedir (Cahnman & Schmitt, 1979:49).

Sosyal politika denilince belirli kesimlerin sadece sosyal güvenliğini ve gelir dağılımını düzenlemek akla gelmemeli, aynı zamanda bölgeler arası yeniden adaletli ve eşit bir dağıtımın sağlanması, sanayi ve işgücü piyasası politikasının unsurlarının da düşünülmesi (mesleki eğitimlerin yapılması vb. önlemler alınması) de gerekmektedir. Üretim hareketliliğini artırmak için yapılan düzenlemeler, kadın ve erkekler için iş sağlığı ve güvenliği noktasında yapılacak eşit muamelelerin hepsi de sosyal politikanın kavramsal açıdan içeriğini doldurmaktadır (Majone, 1993:154).

Bürokratlar ve seçilmiş siyasetçiler genel olarak istatistiksel göstergeleri kullanarak, o anki toplumsal durumlara

odaklanarak veya daha önce yürürlüğe konan politikalarından gelen geri bildirimler yoluyla belirli ekonomik ve sosyal sorunların farkına vararak gerekli sosyal politikaları oluştururlar (Beland, 2005:7). Politika oluşturma sürecinin tüm aşamalarında yerel ve merkezi kurumlar arasındaki karmaşık etkileşimler, politika oluşturucular arasındaki fikir farklılıkları ve çıkar beklentileri sosyal politikaya yön verebilmektedir (Beland, 2005:15). Kentlerde düşük gelirli büyük bir nüfusun bulunması, yerel politikanın popülist doğasına katkıda bulunmaktadır. Yerel politikacılar, sosyal politikaların merkezi hükümetin popülist siyasi amaçlarına yönelik önemli çıkarlar sağlayabileceklerini düşünerek, düşük gelirli topluluklarla etkileşim içerisine girerek sürekli çeşitli girişimlerde bulunmaktadır (Shatkin, 2000:2373).

Bu doğrultuda sosyal politikaların da genel anlamda düşük gelirli kesimlerin durumunu iyileştirme özelliğinden dolayı gerek merkezi yönetimler gerekse yerel yönetimler siyasi anlamda istedikleri amaçlara zaman zaman ulaşmış ve oy potansiyellerini arttırmışlardır. Ülkeler, sosyal güvenlik sistemlerinde reform yapmakta ve bu süreçte sürekli farklı stratejiler ortaya koyarak, sosyal politika programları ile sosyal refah arasında nasıl bir bağlantı olduğunun daha kolay anlaşılmasına yardımcı olmaktadır (Kangas & Palme, 2000:339).

2. SOSYAL BELEDİYESİLİK KAVRAMI VE UYGULAMALARI

Ülkeler küreselleştikçe ve uluslararası kuruluşlar tarafından sağlanan teşvikler arttıkça kamu yönetimlerinde ve doğal olarak yerel yönetimlerde reform çalışmalarına ağırlık vermeye başlamışlardır. Reformlarla beraber, kentlerde yönetimde söz sahibi olma potansiyelini taşıyan aktörler yetki ve güçlerini daha orantılı bir şekilde kullanmaya başlamıştır. Merkezi idare reform çalışmalarıyla beraber yetkilerinin bir kısmını yerel yönetimlerle paylaşmış; yerel yönetimlerin özerkliği meydana gelmiş ve yerel yönetimler de sosyal politika oluşturup sosyal hizmetler veren bir kimliğe bürünmüştür (Shatkin, 2000:2360).

Ülkelerde, işsizlik, afet gibi toplumu derinden etkileyen gelişmelerin zaman zaman yaşanması sonucunda yoksulluk ve belli kesimlerin sosyal anlamda dışlanması kaçınılmaz olur. Merkezi idare ve yerel yönetimler var olan kaynaklarıyla yatırım güçlerini birleştirerek bu toplumsal kesimlere yönelik çeşitli politikalar oluşturarak her kesimin çıkarlarını uzlaştırmaya çalışırlar (Beall vd., 2000:107). “Sosyal belediyecilik (belediye sosyalizmi olarak da ifade edilebilecek terim)”, esas olarak 19. yüzyılda Birleşik Krallık’ta yerel yönetimler tarafından yürütülen sosyal reformları belirlemek için kullanılmıştır (Çetin, 2014:131).

Sosyal belediyecilik; yerel yönetimlere sosyal alanlarda planlama ve düzenleme işlevi yükleyen; bu çerçevede kamu harcamalarını konut, sağlık, eğitim ve çevrenin korunması alanlarını kapsayacak şekilde sosyal amaca yönelten; işsiz ve kimsesizlere yardım yapılması, sosyal dayanışma ve entegrasyonun koordine edilmesi ile sosyo-kültürel faaliyet ve çalışmaların yürütülebilmesi, gerekli olan alt yapı ve yatırımların yapılması için bilinçli politikalar üretmesini öngören; bireyler ve toplumsal kesimler arasında zayıflayan sosyal güvenlik ve adalet kavramlarını güçlendirmeye yönelik olarak yerel yönetimlere sosyalleştirme ve sosyal kontrol işlevini yükleyen bir model olarak tanımlanmaktadır (Alan, 2018:55).

Yani sosyal belediyecilik, kamu alanına ayrılan bütçeyi sağlık, eğitim ve kültürel faaliyetlere aktaran, işsizlikle ilgili problemlerin ortadan kaldırılmasında işlevsel siyasalar oluşturan ve sosyal adaleti sağlayan bir sistemdir (Karadaş, 2019:77). Sosyal belediyecilik bağlamında belediyeler tarafından sunulması gereken sosyal hizmetlerin çeşitliliği, kalitesi ve yoğunluğu belediyelerin sahip olduğu olanaklara, hizmetin sunulacağı toplumun yapısal özelliklerine göre

farklılaşabilmektedir (Dünder, 2011:123). Farklı ülkelerde farklı şekillerde de olsa, sosyal politikalarda bir değişiklik yaşanmış, son zamanlarda tüm dünyada yeni bir sosyal refah yönetim sistemi ortaya çıkmıştır (Buğra & Adar, 2008:84).

Sosyal belediyeçilik, yalnızca altyapı hizmetleri yüklemekle kalmayıp, yerel yönetimleri sosyal problemlerin çözümünden de sorumlu tutmaktadır. Bir kentin dokusunu bozan, ekonomik işlevselliğini yitirmiş kent kısımlarının tüm doğal afet riskleri de bertaraf edilecek şekilde, sağlıklı ve modern standartlarda yeniden yapılandırılmasını ifade eden kentsel dönüşüm için oluşturulan projeler sosyal belediyeçilik projeleri kapsamında ele alınıp değerlendirilmektedir. Yerel yönetimlerin sosyal belediyeçilik uygulamaları yürütürken ilgilendikleri bazı temel kazanımlar vardır.

Bu kazanımları söz konusu belde halkının içselleştirmesi durumunda halk sosyal haklardan daha fazla faydalanabilecek ve sosyal belediyeçilik uygulamaları etkinliğini sağlayabilecektir. Bu kazanımların beklentileri de şunlardır: “Toplumun Sosyalleştirilmesi, vatandaşların sosyal kontrolünün sağlanması ve toplum rehabilitasyonu, toplumun yönlendirilmesi ve topluma rehberlik sağlanması, yardıma muhtaç kesimlerin gözetilmesi ve yatırımlar yapılmasıdır” (Batal, 2015:235-236; Berkün, 2017:585-586).

Sosyal belediyeçilik kapsamında yürütülebilecek hizmetler genel çerçevede şöyle özetlenebilir (Toprak & Şataf, 2009:16):

“Kimsesizlerin, evsizlerin, sokak çocuklarının ve muhtaç kadınların barınma ihtiyaçlarını karşılamak, öksüzlere çocuk yuvaları ve kreşler yapmak, yaşlılara huzurevleri tesis etmek; sağlık merkezleri, sağlık ocaklarını hizmete sokmak; hastanelere yakın hasta yakınları için misafirhaneler oluşturmak; kültür, sanat ve spor tesisleri açmak; tiyatro, sinema, kütüphane ve kültür merkezlerini mahallelere kadar yaygınlaştırmak; fakir, muhtaç ve yaşam mücadelesi veren kesimlere yönelik aş evleri ve imarethaneler kurmak, özürllüler için ulaşım, eğitim ve sosyo-kültürel ortamlarda kolaylık sağlayıcı tedbirler almak; beceri ve meslek edindirme kursları açmak, park-bahçeler ve piknik alanlarını yaygınlaştırmak; doğal dengeyi koruyan ve çevresel şartları düzenlenmiş ucuz konut alanları üretmek; tanzim satış mağazaları ve ekmek fabrikaları kurmak, gıda, kömür, ilaç, kırtasiye malzemesi yardımı yapmak, toplumsal gruplar, sivil toplum kuruluşları ve kitle örgütlerine rehberlik etmek, onlarla dayanışma ve yardımlaşmayı geliştirmek, gençlerin, engellilerin ve kadınların toplumsallaşmalarını sağlayacak merkezler açmaktır.”

3. CUMHURİYETİN İLAN EDİLMESİNDEN 1960’LI YILLARA KADAR SOSYAL BELEDİYEÇİLİK ANLAYIŞI

Osmanlı döneminde sosyal uygulamalar/geleneksel refah uygulamaları yerel-dini topluluklarca yürütülmüştür. Cumhuriyetin de miras aldığı biçimde sosyal güvenlik, büyük oranda vakıf ve mahalli ilişki ağları ile idare edilmekteydi. Cumhuriyeti diğer ulus devletler gibi homojenliğe ve vatandaşların ekonomik, sosyal/siyasal eşitliğine önem vererek, eşitliği esas alan yurttaş profili hedeflemiştir. Devlet bunun için mücadele etmesine karşın bu hedef istenilen başarıya ulaşamamıştır (Kesgin, 2012:114-116).

1924 Anayasası’ndan bu yana Türkiye’deki yerel yönetimler, kapsamlı bir şekilde tanımlanmış, anayasalarda ve kanunlarda görev ve sorumlulukları belirtilmiştir. Bu dönem ve sonrasında modernleşme yolunda çok fazla yeniden yapılanma çalışmaları ile karşı karşıya kalınmıştır. Teknolojide ve çevrede meydana gelen değişimler sosyal, kültürel ve ekonomik yapının değişimine neden olmuştur (Aldemir, 2015:225).

Cumhuriyet döneminin ilk yıllarında belediyelerin görev ve yetkileri konusunda, 1930’lu yıllardan 1950’ye kadar tek parti olan CHP ve onun programı idarede etkili olmuştur. Devletçilik ilkesini benimsemiş olan parti, bunun doğal sonucu olarak belediyeleri karar alma sürecinde ve kaynak/yetki kullanma konularında merkezi idarenin sıkı denetimi altında tutmuştur. Yerel yönetimlerin algıları merkez tarafından etkilenmiş ve bu durum 1970’li yıllara kadar devam etmiştir. Bu dönemde, belediyecilik uygulamaları ile dönemin devletçilik uygulaması arasında bir uyum söz konusudur.

Bunun gibi farklı görüşlere karşın, 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı Belediye Kanunu, döneminin çok ilerisinde batılı devletlerdeki gibi belediye yönetimlerine oldukça geniş yetki ve görevler vermiştir (Alan, 2018:56; Köker, 1995:56). Belediyelerin görevlerinin liste usulü sayma olarak sayıldığı bu kanunun 34. maddesinde “fakir ailelerin ikiz çocuklarına, öksüz, fakir, kimsesiz çocuklara para, hekim, ilaç, yeme, içme, giyinme, barınma, tahsil, terbiye cihazlarından yardım etmek, fakir hastalara meccanen (karşılıksız) bakmak, ilaç vermek, fakir cenazelerini meccanen kaldırmak, alil, işten aciz olup da bakacak kimsesi olmayanlara bakmak”, 45. maddesinde de belediyelere “yetimhane, acezehane, tımarhane vb. tesisleri kurmak ve işletme” yükümlülüğü verilmiştir. Fakat bu dönemde kaynak yetersizliği başta olmak üzere çeşitli nedenlerle belediye hizmetlerinde aksamalar meydana gelmiştir (Yılmaztürk & Güler, 2017:12).

Bu kanunun “beledi sosyalizmi” çağrıştırdığı ifade edilse de kanunun, yerel yönetimlerin ortaya çıkış düşüncesinden ve mantığından uzak olduğunu ve yerel yöneticilerin bu dönemde yerel iktidara gelinceye kadar gerçek bir programa sahip olmadığını ifade eden (Kesgin, 2012:123) görüşler de vardır. Genel anlamda bu dönemde merkezi idare, vergilendirme ve şehir planlaması konularından yerel organların iktisadi teşebbüslerine kadar her türlü politikanın oluşturulması ve uygulanması aşamasında kontrolü elinden bırakmamıştır. Seçilmiş organlar, bağlı olduğu veya merkezi idareyi temsil eden siyasal parti tarafından sıkı bir kontrol altına alınmıştır (Köker, 1995:59).

Bu sebeplerden ötürü bu dönemde sosyal belediyecilik uygulamalarının var olduğunu söylemek çok da mümkün değildir. 1940’lı yılların sonlarına doğru merkezdeki entelektüel bürokratik düzen sorgulanmaya başlamış ve az da olsa siyasi ve ekonomik karar alma süreçlerine kitlesel anlamda halk katılımlarına yol açan değişim süreçlerinin ilk aşamaları 1940’li yılların sonlarında ortaya çıkmıştır (Karpat, 1967:157).

1950 yılında işçiler için hastalık sigortası yapılmış, 1957 yılında “Yaşlılık Sigorta Kanunu” ile işçi konutları yapımı için primlerden kesinti yapılmaya başlanmıştır. Yine 1957 yılında merkezi hükümete büyük bir sorunluluk yükleyen “Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Genel Müdürlüğü” kurulmuştur (Kesgin, 2012:117).

1950’li yıllardan itibaren 1580 sayılı Kanun ile belediyelere verilmiş olan birçok sosyal ve kültürel içerikli görev, aslında bu görevlerin merkezi idare veya başka kurumlara verilmesinden değil; kaynak problemi sebebiyle belediyelerin de ilgisizliğinden ötürü zamanla bu kurumların görev alanları dışında kalmıştır.

Kuşkusuz bu dönemde birçok belediye, bu kurumların “eğitim, konut, sağlık, sosyal yardım ve sosyal hizmetler” alanlarındaki yetkinliklerini açığa çıkaran başarılı projelere de imzalar atmışlardır (Toprak & Şataf, 2009:12).

4. 1960-1980 YILLARI ARASI DÖNEMDE BELEDİYELER

Tek parti dönemi için demokratik katılımın yüksek olduğunu söylemek çok mümkün değilse de kentler belli bir disiplin altında belediye hizmetleri bakımından modernleştirilmeye çalışılmış ve bu konuda önemli adımlar da atılmıştır. 1950’li

yıllarda Türk belediyciliği bu özelliğini de kaybetmiş ve ciddi bir vizyonsuzlukla karşı karşıya kalmıştır. 1960 sonrası dönemin en önemli adımlarından biri 27 Temmuz 1963 tarihli ve 307 sayılı kanundur. Bu tarihe kadar belediye meclisince seçilen belediye başkanlarının bu kanun ile doğrudan, serbest ve nispi temsil esasına dayanan bir seçimle göreve gelmeleri kabul edilmiştir.

1960'lı yıllarda sosyal korumaya ve sosyal olana vurgu artmış, 1961 Anayasası ile beraber bu durum tescillenmiştir. Bu anayasada devlete verilen sosyal içerikli görevler yerel yönetimden ziyade merkezi idareye verilmiştir (Uyar, 2004: 36; Kesgin, 2012: 117). 1965 yılından itibaren Türkiye'de siyasal alanda sosyalist siyasal hareketlerin öne çıkmaya başladığı görülmektedir. Bu durum ile beraber yerel yönetimlerde özellikle sosyal belediyciliğe bakış açısında bir değişim ortaya çıkmıştır. Belediyeler, merkezi yönetimin keyfi müdahalelerine olanak vermeyen bir belediye yaklaşımı ile politika yapmışlardır. 1960'lı yıllardan 1970'li yıllara kadar demokrat belediyelerin kurulması ile sosyal belediycilik anlayışı belediyelerde görülmeye başlamıştır. Ne var ki kaynaklar yetersiz olduğundan sosyal belediycilik alanında pek bir şey yapıldığını söylemek mümkün değildir (Alan, 2018:56-57).

1970'lerde meydana gelen ekonomik krizler karşısında merkezi yönetimler bazı sorumluluklarını reddetmeye başlamışlardır. Bu durum da kalkınma için yerel yönetimlere ellerindeki araçları kullanma yetkisi vermiştir. Bunlarla beraber ekonomik anlamda güçlenen yerel yönetimler siyasi anlamda da güçlü hale gelmiştir (Çetin, 2014:133). 1970'li yıllardan itibaren, üniter devlet ve merkezîyetçi kamu yönetimi modeli altında, aynı yönetsel/kanuni çerçeveye bağlı olmasına karşın, farklı belediycilik uygulamalarıyla karşılaşma durumu, yerel yönetimleri idari/yasal mekanik yapıların ötesinde ele almayı zorunlu hale getirmiştir. Bu doğrultuda 1970'li yıllardan itibaren yerel yönetimler, farklı belediycilik tecrübeleri üzerinden de incelenmeye başlanmıştır (Kurtuluş & Aslan, 2016:18).

Türkiye'de bu yıllardan itibaren yükselmeye başlayan yerel demokrasi, katılımcı yönetim ve toplumun ihtiyaçlarına odaklı hizmet ve zorunlu ihtiyaçların kamu kaynakları ile sağlanması gibi faaliyetler esas alınarak "toplumcu belediycilik anlayışı" benimsenmiştir (Kurtuluş & Aslan, 2016:31). Toplumcu belediycilik, "belediyelerin halkın taleplerine duyarlı ve üretici oldukları ve sosyal adaletçi yapıyı kurmaya ve sağlamaya yönelik olarak faaliyette bulunan yönetimler olması gereğinden" hareketle ortaya çıkmıştır (Kesgin, 2012:126). Toplumcu belediycilik anlayışı bağlamında "arsa üretimi, toplu konut, toplu taşıma, tanzim satış mağazaları, ekmek fabrikası, asfalt fabrikası, beton fabrikası gibi halkın ihtiyaçlarını kamu kaynaklarından destekleyerek karşılanması" gibi uygulamalar söz konusudur (Kurtuluş & Aslan, 2016:31).

1960'lı yılların sonunda yerel yönetimler, sosyal yönünün güçlü olması nedeniyle kentsel, sosyal ve çevresel hareketlere yönelik politika yapıcı rolüyle kritik bir aktör haline gelmiştir (Çetin, 2014:133). Sosyal belediycilik alanında yapılan çalışmaların yerel yönetimlerde yaygınlaşması ve aynı zamanda kurumsallaşmaya başlaması 1970'li yıllarda söz konusu olmuştur. 1970'lerde gelişmekte olan ülkelerdeki nüfusun önemli bir kısmının temel ihtiyaçlarının yeterince karşılanamaması, belki de bunun en büyük nedenlerinden biridir. Türkiye'de sosyal belediycilik kavramı ilk defa 1973-1977 dönemindeki belediyeleri tanımlamak için kullanılmıştır. O dönemlerde belediyeler, "kooperatifler, birlikler, şirketler ile girişimleri artırarak ve sivil toplum kuruluşları ile sendika ve meslek örgütlerini" de yönetime dâhil ederek yeni belediycilik uygulamalarına işlerlik kazandırmışlardır (Buğra & Keyder, 2005:3; Alan, 2018:57).

1973-1980 dönemi, Türkiye belediyciliği tarihinde bir dönüm noktasıdır. 1950'lerde başlayan ve 1970'lerde hız kazanan,

kentlere yönelik yoğun göç ve buna paralel olarak ortaya çıkan gecekondulaşma, kentlerin çehresini tamamıyla değiştirmiştir. 1973 yerel seçimleri ile birlikte ilk kez İstanbul, Ankara ve İzmir gibi büyük şehirler sosyal demokratların eline geçmiştir. Bu değişimde izlenen politikalar sonucunda gecekonduda yaşayan insanların oylarının kazanılmasının etkisinin büyük olduğu söylenebilir. Sosyal demokratların güçlü bir merkezi hükümet oluşturmamaları yerel yönetimlere kaynak aktarılmasına, ortaya çıkan problemlere kökten bir çözüm getirilmesine engel olmuştur.

Bu dönemde, 1978’de CHP hükümetinin Yerel Yönetimler Bakanlığı kurması da problemleri çözmemiştir. 1973-1980 yılları arasında üç büyük şehirde (İstanbul, Ankara, İzmir) sosyal belediyecilikle ilgili halkın desteği de sağlanarak başarılı belediyecilik uygulamaları yapılmıştır; “metro için çalışmalar, toplu taşımacılık, tercihli yollar, kültür ve sanata destek, kitap kampanyaları, deniz kıyılarının halkın kullanımına açılması, halk plajları, tarihi eserlerin restorasyonu, TANSA’lar, ekmek fabrikaları...”. Fakat ekonomik bunalım ve terör olaylarının dorukta olduğu bu dönemde belediye hizmetlerinin yürütülmesinde büyük sıkıntılar da meydana gelmiştir (Uyar, 2004:36-37). Bu durum da doğal olarak vatandaşın yaşam kalitesini doğrudan etkilemiştir.

5. 1980-1990 YILLARI ARASINDA SOSYAL BELEDİYECİLİK ANLAYIŞI

12 Eylül askeri müdahalesi ile birlikte, belediyecilik anlayışında bir dönem sona erip, yeni bir dönem başlamıştır. Anavatan Partisi tarzı belediyeciliğin, “iş bitirici” belediyeciliğin baskın olduğu bu dönem belediyeciliği, tarz olarak Adnan Menderes dönemi belediyeciliği ile benzerlikler taşımaktadır. Bu dönemin önemli gelişmelerinden biri, “27 Haziran 1984 tarih ve 3030 sayılı Büyükşehir Belediyelerine ilişkin” kanuni reformun yapılmasıdır. Bu dönemde büyükşehir belediyesi örgütlenmesinin sağlanması ve bu bağlamda belediye gelirlerinin artırılması, belediyeleri ekonomik olarak rahatlatmış ve kendilerine konulan yasal sınırlar dâhilinde gerekli politikaları yerel düzeyde yapabilmeye gücünü arttırmıştır (Uyar, 2004:37).

1980 sonrası özelleştirme uygulamaları ile geliri düşük olan kesimin konutlara kavuşması devlet kurumlarının desteklerini azaltması ile birlikte zora girmiştir. Bunun sebebi de devletin konut piyasasından; “kredi, arsa politikası ve sübvansiyon sağlayıcı bir kurum olarak” çekilmesidir. Dolayısıyla konut, tamamen özelleştirme sürecinde özel kesimin eline bırakılmıştır. Bu durum özellikle alt gelir gruplarının konut alma imkânını güçleştirmiş; gecekondulaşma ve benzeri özellikteki yapılaşmaların ortaya çıkmasını sağlamıştır (Balcı, 2008:246). Yerel kamusal bu dönemde daralmış, özel sektör etkisini hissettirmeye başlamış, bu dönemde yerel yöneticinin işletme yöneticisi gibi davranması beklenmiştir. Belediyenin karar organları toplumsal gereksinimleri kamu hizmetiyle yerine getirme görevinden buna bağlı olarak uzaklaşmıştır (Kesgin, 2012:129). Konut konusunda çeşitli rantlar ve bu ranta erişim için gayri resmi kanallar ortaya çıkmış ve bundan dolayı ekonomik, sosyal, politik gelişmeler ve yeni yoksulluk biçimlerinin baskısı altında devlet sıkılmaya başladığında devlet-toplum ilişkilerinde yeni gelişmelerin oluşacağı belli olmuştur (Göçmen, 2014:96).

1980 sonrasında itibaren gerek Türkiye’de gerek dünyada artan işsizlik nedeniyle toplum giderek fakirleşmiş, sivil çekişmeler baş göstermiş; sosyal hizmet ve sosyal yardım talebi de buna bağlı olarak artmıştır. Toplumun ihtiyaçlarının karşılanması için faaliyetler bu dönem sonrasında daha yoğun bir şekilde yapılmaya başlanmıştır. “Öğrencilere burs verilmesi, yoksullar için aşevi açılması, ilaç, yiyecek, giyecek, yakacak yardımı yapılması” şeklinde sosyal belediyecilik uygulamaları görülmeye bu dönem içinde ve sonrasında başlanacaktır (Koçak ve Kavi, 2014:38; Shatkin, 2000:2359).

Belediyeler için 1980 ve sonrası yıllarda gelişen olaylar bir açıdan dönüm noktası olmuştur. Küreselleşme süreci ile birlikte bir takım kamu hizmetleri yeniden şekillendirilip düzenlenerek bu hizmeti kullanan vatandaşlara daha yakın hale getirilmiştir (Kesgin, 2012:121).

1980’lerde ve sonrasında özellikle büyükşehir belediyelerinde sosyal demokrat belediye başkanlarının göreve gelmesiyle bir çıkar grubu şeklinde örgütlenecek belediyeler birliği kurulmasına çalışılmış; yeni toplumsal hareketler de yerel yönetim üzerinde etkili olmaya başlamıştır. Böylece belediyeler sosyal bağlamda halkın sorunlarıyla daha fazla muhatap olup sosyal politikalara ağırlık vermişlerdir (Köker, 1995:59).

6. 1990’DAN 2000’Lİ YILLARA SOSYAL BELEDİYECİLİK

1989-1994 arası dönemde, ekonomik, sosyal, tarihsel ve mekânsal farklılıklarının yanında yerel politik gelenekler bakımından da birbirine benzemeyen İstanbul, Ankara ve İzmir’deki belediyeçilik anlayışı, 1980 öncesi toplumcu belediyeçiliğin içinde yer alan sosyalist unsurlara göreceli olarak mesafeli ancak kamu yararı ve piyasa mekanizmaları ile kentleşme arasında denge arayan bir belediyeçilik modeli olarak karşımıza çıkar. Bu model daha sonra “Refah Partisi” (RP) ve “Adalet ve Kalkınma Partisi” (AKP) tarafından uygulanacak olan sosyal yardımı esas alan sosyal belediyeçilik modelinden de yine kamu yararı ve sermaye birikimi dengesini araması bakımından farklılaşmaktadır (Kurtuluş & Aslan, 2016: 24).

1990’lı yıllarla beraber sosyal yardım ve sosyal hizmet alanındaki gelişmeler, belediyeleri daha da ön plana çıkararak, “sosyal belediyeçilik” mefhumunun da popülerliğini artırmıştır. 1990’lı yılların ortalarından sonra belediyeler tarafından yapılan hizmetler hem nitelik, çeşit ve kapsam olarak artmış hem de ayrı belediye kurumları tarafından sağlanır hale gelmiştir. Yoksul kesimlere ayni ve maddi yardımlar yapılmıştır (Alan, 2018:57; Buğra & Keyder, 2005:32).

1989-1994 yılları arasında İstanbul, Ankara ve İzmir’de Büyükşehir Belediye Başkanı görevini yürüten Nurettin Sözen, Murat Karayalçın ve Yüksel Çakmur, ülkede genel olarak hâkimiyetini koruyan “siyasi muhafazakarlık” ve “ekonomik yeni liberalizm” şartları altında üç büyük kenti idare etmişlerdir (Kurtuluş & Aslan, 2016:27).

İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Nurettin Sözen göreve geldikten üç ay sonra süt kampanyası ile 0-1 yaş arasındaki çocuklara, kendilerine yakın olan belediyelerden Süt Endüstri Kurumundan (SEK) getirilen şişe sütleri dağıtmaya başlamıştır. Sözen önceliği halkın temel ihtiyaçlarını gidermek olan “sağlıklı ve ucuz gıdaya erişim, toplu ulaşım, semt konakları alanlarına” veren bir sosyal demokrat belediye politikası programı benimsemiştir. Gecekondu bölgelerindeki elektrik ve alt yapı problemlerine çözüm bulması gecekonduyu meşrulaştırdığı gerekçesi ile eleştirilse de Sözen, kentin yoksulluk alanlarında yaşayan kentlilerin belediye hizmetine erişimini sağlamanın sosyal demokrat belediyeçiliğin bir parçası olduğunu vurgulamıştır. Sözen’in “Sosyal Demokrat Belediyeçilik” bağlamında yaptığı bir önemli uygulama da belediyenin yetkisinde olan bina ve arsaların kamusal kullanım dışında değerlendirilmesine ve satışına izin vermemesidir (Kurtuluş & Aslan, 2016:34-36).

1989 yılında Ankara’da göreve gelen, Murat Karayalçın, 1970’lerde Türkiye’de önemli merhaleler kat eden ‘Yeni Belediyeçilik’ anlayışı yerine küreselleşmeye ayak uydurma iddiasındaki bir belediyeçilik anlayışıyla Ankara Büyükşehir Belediyesini yönetmiştir. Böylesi bir anlayış tarzının sosyal demokrat uygulamalar kapsamında analiz edilmesi dünyada ve Türkiye’de yaşanan dönüşümün açık bir göstergesi olarak kabul edilmelidir. Karayalçın döneminde gecekondu alanlarında

imar ıslah planlarının hazırlanması ve o plan çerçevesinde belediye hizmetlerinin ve öteki kamu hizmetlerinin tek başına yerine getirilmesi yeterli görülmemiş; bu sebeple de gecekonduların bölgelerinde plan uygulamasında halkın etkin katılımını sağlayan ve mahalle muhtarlıklarıyla ilişki içinde yürütülecek bir kooperatif örgütlenmesi düşünülmüştür. Bununla beraber gecekondularda kirada kalanlara ve geliri düşük ailelere, altyapılı ucuz arsalar verilerek, bu arsalar üzerinde kendi evini yapma olanağının sağlanacağı ifade edilmiştir. Bu uygulamanın “Belediye Konut Destek Programı” özelinde kredilendirileceği de ayrıca belirtilmiştir (Balcı, 2008:245-249).

Murat Karayalçın’ın uyguladığı projeler Ankara’nın temel alt yapı projeleri olarak alt gelirli toplumsal kesimin kentsel refahına yönelik sahiplenilen projeler olmuştur. Bunun yanında bazı siyasi-stratejik projeler ise kentin sınıfsal/mekânsal ayrışmasını engelleyici özellik göstermektedir. Metro Projesi’ne Kızılay’dan başlayarak halkın projeyi görüp sahiplenmesinin yolunu açmıştır. Karayalçın, 1970’li yılların toplumcu belediyeciliğinin mirası üzerinde kurduğu “Kentkoop-Batıkent” deneyimi ile yeni liberal finans/kredi kaynaklarını kullanma becerisini koordine etmiştir. Belediyenin uluslararası piyasaya tahvil satarak sağladığı toplamda 600 milyon dolarlık proje finansmanı ile “Dikmen Vadisi” ve “Portakal Çiçeği Vadisi” Projeleri tamamlanmıştır (Kurtuluş & Aslan, 2016:37).

Bu dönemin İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Yüksel Çakmur, 1970’li yılların toplumcu belediyecilik deneyimi ile önceliği, “kentsel hizmetleri aksatan, yasalara aykırı ve anti-demokratik işleyişlerin önlenmesine” vermiştir. Çakmur kamu ulaşımının modern ve denetlenebilir olmasını sağlamak; bir belediye hastanesi inşa etmek gibi kamu yararı odaklı bir sosyal demokrat belediyecilik anlayışı benimsemiştir. Bu bağlamda belediye meclisini halka açmış ve toplantıları halka açık bir biçimde yapmıştır. Kentlileri doğrudan etkileyen yatırım kararlarını halka açık meclislerde görüşerek almıştır (Kurtuluş & Aslan, 2016:39).

1994 yerel seçimlerinde Ankara’nın Büyükşehir Belediye Başkanı olan Melih Gökçek döneminde de konut alanı planlamaları devam etmiştir. Yeni projelerin yanında birçok devralınmış proje revize edilerek uygulama aşamasına geçirilmiştir. Örneğin Portakal Çiçeği Vadisi’nde uygulamaya geçilmiş, Batıkent, Beytepe ve Çayyolu’nda arsa tahsisi yapılmış; Eryaman-Güzelkent, Bentderesi Vadi Düzenleme Projesi planları devam etmiştir. Gecekonduların bölgelerine yönelik çalışmalar bu dönemde yoğunlaşmıştır (Balcı, 2008:247).

Yerelleşme (desantralizasyon) etkisi ile beraber 1994’ten sonra yerel kalkınmadan istihdam sağlamaya, işsizlik ve yoksullarla mücadele etme konusuna kadar yerel yönetimler yeniden sorumluluk almaya başlamıştır. Önceleri kalkınma merkezi idare ekseninde düşünülürken, artık belediyeler de yerel kalkınma projelerini hayata geçirmeye başlamıştır.

1994’lü yıllarda Refah Partisi, başta büyükşehirler olmak üzere kentlerde önemli başarılar elde etmiştir. Sıkıntı içinde olan vatandaşların karşısına ilk önce ve kolayca ulaşabilecekleri kurum olarak belediyeler bu dönemde ortaya çıkmıştır. RP’nin çoğu belediyeleri almasıyla birlikte sosyal yardım ve dayanışma tecrübesiyle belediye olanakları daha ileri boyutlara taşınmıştır. Büyükşehir belediyesindeki sosyal belediyecilik uygulamaları 1995’ten sonra artık klasik hale gelmiş ve AK Parti iktidarı da bunları bazı yönlerden uygulamaya devam etmiştir (Kesgin, 2012:131).

7. 2000'Lİ YILLARDAN GÜNÜMÜZE SOSYAL BELEDİYECİLİK UYGULAMALARI

1999 yılından itibaren sosyal hizmet odaklı sosyal belediyeçilik modeli uygulanmaya başlanmıştır (Kurtuluş & Aslan, 2016: 24). Türkiye’de belediye örgütlenmelerinin önemli bir kısmının 2000’li yıllar öncesinde, insani ve mali kaynaklardan yeterince faydalanmadan, merkezi yönetimin etkisinde kalarak faaliyetlerini sürdürmesi (Young-Hyman, 2008:383) sosyal belediyeçilik uygulamasına geç geçilmesinin nedenlerinden biridir. 2000’li yılların başında, özellikle 2001 ile 2004 yılları arasında yoksulluğun azaltılmasında doğrudan yer alan kurumlar tarafından yapılan sosyal harcamalarda bir artış gözlenmiştir.

Belediyeler tarafından yapılan sosyal harcamalar da diğer kurumlara göre daha az oranda da olsa artış göstermeye başlamıştır. Özellikle 2001 ekonomik krizi sonrasında sosyal dışlanma ile mücadele merkezi yönetim ve yerel yönetimler tarafından yürütülecek temel politikalarından biri olmuştur (Buğra & Adar, 2008:100).

AK Parti’nin genel seçimlerdeki oy dağılımı, genelde yerel seçimlerde de buna benzer şekilde şekillenmiştir. Gerek yerel yönetimlerde gerekse de merkezi yönetimde olmak üzere bir politikanın mevcut olması, parti anlayışının ülke genelinde yoğunlaşmasına ve etkinleşmesine katkı sağlamıştır. AK Parti belediyelerinin tamamına yakınında, Sosyal Yardımlaşma Dayanışma Teşvik Fonu’nun yaptığına benzer sosyal yardımlar yapan birimler kuruludur. Yapılan yardımlar merkezi hükümet tarafından yapılanların, yerel ölçekte aynen tekrarlanması şeklindedir. Ölçeği değişmekle birlikte yapılan yardımın özelliği neredeyse aynıdır. Belediyelerdeki yardım anlayışı AK Parti dönemiyle beraber genel duruma uyum içerisinde yoğunlaşmıştır (Metin, 2011:196).

Genel çerçevede AK Parti iktidarı dönemindeki belediyelerin sosyal belediyeçilik anlayışı neticesinde, yapılan sosyal yardımları “klientelist-kayırmacı” bir tavırla, yoksullukla mücadele etmenin gerisinde onu sürdürülebilir bir düzeyde tutarak, bu durumu siyasi devamlılığın bir aracı haline getirmiştir (Metin, 2011:198).

2000’li yıllara gelindiğinde yerel yönetim mevzuatının dönemin gerektirdiği şartlara ayak uyduramadığı, sorunların çözümünde yetersiz kaldığı açık bir biçimde görülmüştür. Bu dönem çağın gereklerine uygun, “Avrupa Yerel Yönetimler Özerklik Şartı”, “Yeni Kamu Yönetimi Anlayışı” ve gelişmiş ülke deneyimlerini yansıtacak bir yerel yönetim reformunun gerçekleştirilmesini zorunlu hale getirmiştir. Buna yönelik olarak da “2004 tarihli 5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu” ve özellikle 2005 yılında yürürlüğe giren “5393 sayılı Belediye Kanunu” bu süreçte önemli bir aşamayı ifade eder (Yılmaztürk & Güler, 2017:13).

Bu dönemde yerel yönetimlerde reform konusunda “Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı” yasalaşmasa da reform çalışmalarına rehber olmuştur. Avrupa Birliği’nin de reformların yapılması bağlamında önerilerini dikkate alarak 2006 yılında “Bölgesel Kalkınma Ajansları” (BKA) kurulmuştur. AB, bölgesel ve yerel kurumların yerel halk ve yerel işletmelerle iletişimde hayati bir rol oynadığını düşünmektedir. Bölgesel Kalkınma Ajansları, merkezi yönetimin bürokratik gücünün azalması, özel sektör, yerel kuruluşlar, halk ve kamu kesimi arasındaki iş birliğini geliştirme anlamında önemli bir adım olmuştur. Bu iş birliği sayesinde sosyal hizmetlere ihtiyaç duyan kesimlere yönelik politikalar oluşturmak daha kolay hale gelmiştir. BKA’lar, kaynakları etkin bir şekilde kullanabilmek ve yerel potansiyeli harekete geçirebilmek için önemli bir adım olmuştur (Aldemir, 2015:227-228).

Belediyeler tarafından sosyal hizmet sunumunu artıran önemli bir yasal değişiklik de 2005 yılında yapılmıştır. Belediye

Kanunu’nda yer alan bir hüküm, belediyelerin sosyal hizmet için özel sektörden mal ve hizmet satın almalarını sağlayarak belediyelerin sosyal yardımın yerine getirilmesinde özel sektörle iş birliği yapması gerekliliğini ortaya koymuştur (Göçmen, 2014:99).

Türkiye’de e-Devlet sistemi de her geçen gün daha işlevsel hale gelmekte ve bu bağlamda ihtiyaç sahibi vatandaşlar belediyenin sosyal hizmetlerine daha kolay bir şekilde ulaşmakta ve sosyal belediyecilik uygulamalarına doğrudan erişim imkânına sahip olmaktadır. Örneğin, belediye sınırları içerisindeki vatandaşlar, e-devlet kapısına giriş yaparak İçişleri Bakanlığı e-belediye bilgi sistemi üzerinde sosyal yardım talebinde bulunabilmekte ve başvurunun sonucunu sorgulayabilmektedir (e-Devlet Kapısı, 2020).

Belediyelerin kuvvetlendirilmesi amacına ilişkin olarak yürütülmekte olan reform hareketleriyle beraber önemli bir yol alınmış olmasına karşın, yerel yönetimler özelinde belediyelerin halletmesi gereken çok fazla sorun bulunmaktadır. Bu sorunlardan öncelikli olanlar “kaynak problemi, ölçek problemi, özerklik problemi, personel problemi, merkezi yönetim ile belediyeler aralarındaki görev dağılımı problemi, katılım problemi, idari vesayet problemi ve karar verme problemi” olarak ifade edilebilir (Karadaş, 2019:78).

7.1. Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Uygulamaları: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği Üzerinden Kısa Bir Değerlendirme

Günümüzde belediyelerin “sosyal belediyecilik olarak ifade ettikleri uygulamalar, toplumsal sistemin işleyişinden kaynaklanan ve özellikle büyükşehirlerde acil müdahaleyi gerektirecek boyutlara ulaşan işsizlik, suçluluk vb. sorunları, afetlerden dolayı zarar gören bireylerin karşılaştıkları sorunları, çocuk, yaşlı ve engellilerin karşılaşılabileceği sorunları ortadan kaldırmaya ilişkin çabalara ilişkindir ve bu uygulamalar temelde sosyal hizmetler ve sosyal yardımlardan oluşmaktadır (Toprak & Şataf, 2009:20).

Ülkemizdeki belediyelerin sosyal politika ile ilgili görev ve fonksiyonları, genellikle büyükşehir belediyeleri tarafından yerine getirilmektedir. Son zamanlarda sosyal belediyecilik faaliyetleri “yaşlı ve engellilere yönelik hizmetler, meslek ve beceri kursları, kapsamlı sosyal ve kültürel etkinliklerin düzenlenmesi ve kadın sığınma evlerinin tesisi gibi” konularla giderek büyümüş, zenginleşmiş ve en önemlisi kurumsallaşmıştır. Büyükşehir belediyelerinin “konut, sosyal, kültürel hizmetleri sunmak gibi görevlerinin yanında; kentsel planlama, afet yönetimi ve kentsel güvenliğe ilişkin bir takım ek görevleri bulunmaktadır (OECD, 2022). Fakat burada önemli bir konu, belediyecilik faaliyetlerinde ilgili konulara ne kadar önem verildiği ve bütçe ayrıldığıdır. İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nin sosyal belediyecilik açısından kendi örgütü içinde kurumsal anlamdaki yapılanmaya gitmesi buna ilişkin olumlu bir örnek olacaktır:

“Belediye bünyesinde sosyal belediyecilik uygulamaları, 2004 tarihinde kurulan “Yardım Sandığı” birimi ile başlamış, sonrasında bu birim 2007 yılında “Sosyal Yardım İşleri Müdürlüğü”ne dönüştürülmüştür. Şu anda sosyal belediyecilik, bir müdürlük seviyesinde faaliyet göstermektedir. İlgili müdürlüğün üç farklı faaliyet alanı oluşmuştur. Bunlar, sosyal yardımlaşma sandığı, aşevi ve kıyafet mağazasıdır” (Koçak & Kavi, 2014:38).

“Megakent” olmanın bir gereği olarak İstanbul Büyükşehir Belediyesi’nde “dezavantajlı vatandaşların yaşam kalitesinin artırılmasına katkı sağlayarak hizmetleri etkinleştirmek ve yaygınlaştırmak adına, engelli vatandaşlarımıza, tıbbi ve sosyal rehabilitasyon, sporla rehabilitasyon, yaz kampları, bilgilendirme ve danışmanlık, eğitim, psiko-sosyal destek, istihdama

destek olma, ulaşım gibi konularda hizmetler” verilmektedir.

Bunun yanında, sosyal hizmet olarak ifade edilebilecek, “ihtiyaç sahibi ailelere ayni ve nakdi yardım, öğrencilere ise eğitim yardımları yapılmakta, kadın ve aileye yönelik olarak da sosyal destek” sağlanmaktadır. Yaşlılara verilen hizmet etkinliğini arttırmak, bakım ve hizmet standartlarını geliştirmek amacıyla, “Darülaceze Kampüsü ile diğer huzurevleri ve yaşam evlerinde yaşlı ve bakıma muhtaç kişilere yatılı ve gündüz bakım, sağlık ve rehabilitasyon hizmetleri” sunulmaktadır (İBB, 2019:29).

İstanbul’da yaşlılarla ilgili hizmetlerin büyük bir bölümü aynı zamanda ülkemizin de en büyük huzur ve bakım evi olan “Kayışdağı Darülaceze Kampüsü”nde yürütülmektedir. Buna ek olarak yine “Akseki Ormanalı Abdullah-Nerime Turan Huzurevi/Sanatçı Yaşam Evi” ve “Yaşam Evleri” ve “Dr. Beşir Akınal Huzurevi”nde de yaşlılara yönelik hizmetler devam etmektedir (Varol, 2019:117).

Görüntülü çağrı merkezi sistemi vasıtasıyla işitme, konuşma ve görme engelli vatandaşların “ALO 153 Çağrı Merkezi”ne bağlanarak bilgiye ve sosyal belediyeçilik hizmetlerine ulaşmalarına vesile olmak, sistemli şekilde işaret diliyle işitme engellilerin istek, şikâyetlerini almak ve görme engellilerin “Braille alfabesi” olmayan yerlerde veya ürünlerde destek alması için Google Play ve Apple Store’da “Gözüm Kulağım İstanbul” uygulaması güncel hali ile yer almaktadır (İBB, 2019:69). Bunların yanında engelli vatandaşlara yönelik “bilgilendirme ve danışmanlık hizmetleri, çağrı merkezi hizmeti, erişilebilir yaya sinyal sistemleri (EYS) hizmeti, işe yerleştirme hizmetleri, konuşma terapisi hizmeti, sosyal organizasyonlar ve eğitim hizmetleri, atla veya suyla spor yoluyla rehabilitasyon hizmetleri, tıbbi malzeme yardım hizmetleri, tıbbi ve sosyal rehabilitasyon hizmetleri, toplu ulaşım araçlarının engellilerin kullanımına uygun hale getirilmesi hizmetleri, trafik eğitim hizmetleri, ücretsiz ulaşım hizmeti, yatay ve düşey trafik işaretleme hizmetleri, yaz kampları, zihinsel engellilere beceri kazandırma faaliyetleri” gibi hizmetler de gerçekleştirilmektedir (Varol, 2019:118).

İBB, sosyal belediyeçilik anlamında faaliyetlerini sürdürürken Sosyal Destek Ana Hizmet Alanının faaliyetlerine yönelik çalışmalar yürütmektedir. Bu kapsamda belirli stratejiler belirlenmiş ve belediye tarafından öngörülen harcamalar gerçekleştirilmiştir (İBB, 2019:138).

En düşük harcamalar sosyal tesislere yapılırken, en yüksek harcamalar kent sakinlerinin spor faaliyetlerine yönelik olarak gerçekleştirilmiştir.

7.2. Türkiye’de Belediyelerin Sosyal Politika Uygulamalarına İlişkin Yasal Çerçeve

Yerelde sosyal belediyeçiliğin uzun yıllar algılanamamış olduğu söylenecek olsa da günümüzde özellikle Avrupa Birliği’ne uyum sürecinde bu konu önemini artırmıştır. Son dönemde yapılan yerel yönetimler reformunda da bu hususa ayrı bir ilgi gösterilmiş ve yapılan kanuni düzenlemelerde sosyal belediyeçilik uygulamalarına yer verilmiştir (Özer, 2015:93).

Türkiye’de yerel yönetimler aslen 1982 anayasası ile güvence altına alınmış ve özellikle 2000’den sonra çeşitli kanunlar çıkarılarak yapılan reform çalışmaları da yerel yönetimlere görev ve sorumluluklar yüklemiştir. 5393 sayılı kanun, 5216 sayılı kanun ve 6360 sayılı kanun bu sorumlulukları yükleyen ve yerel yönetim sisteminde değişikliğe giden en temel kanunlardandır (OECD, 2022). Yeni yasalar büyükşehir belediyesinin görevleri arasında sosyal politikaları saymakta ve yoksulluğa çözüm üretilmesinde belediyelerin görevli olduğunu açıkça ifade etmektedir. Gerek büyükşehir belediyelerine gerekse ilçe belediyelerine sosyal belediyeçilik bağlamında görevler verilmiştir (Kesgin, 2012:137).

5393 sayılı Belediye Kanunu başta olmak üzere, son yıllarda hayatımıza giren pek çok düzenleme, sosyal belediyecilik uygulamaları açısından hem hizmet sunumunda hem fonlamada belediyelere oldukça geniş yetki, görevler ve sorumluluklar yüklemektedir (Dündar, 2011:123; Buğra & Adar, 2008:103).

Yerel yönetimlerin, sosyal belediyecilik anlamında yerine getirmekle yükümlü olduğu hususlar sadece 5393 sayılı Belediye Kanunu’nda belirtilen maddelerle sınırlı değildir. Bunların yanında genel olarak “anayasa, uluslararası sözleşmeler, kanunlar, Cumhurbaşkanlığı kararnameleri ve kararları ve bunlarla ilgisi olan yönetmelikler” belediyeleri bağladığı gibi, özel olarak da “Asker Ailelerinden Muhtaç Olanlara Yardım Hakkında Kanun”, Belediye Gelirleri Kanunu, Belediye Opera ve Tiyatroları Sanatkâr, Mütéhassıs, Hizmetli ve Stajyerlerine Verilecek Ücretler Hakkında Kanun, Çevre Kanunu, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kanunu, Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu, Büyükşehir Belediye Kanunu” gibi kanunlar; “Danıştay, Sayıştay ve Yargıtay kararları ile Belediye Mevzuatı ile İlgili Mevzuat” belediyeleri bağlayan diğer unsurlar olarak karşımıza çıkmaktadır (Özer, 2015:94).

5393 sayılı Kanunun 3.maddesinde belediyenin belde sakinlerinin müşterek nitelikteki her türlü ihtiyacını karşılamak amacıyla kurulduğu belirtilmiştir. Kanunun “Hemşeri Hukuku” başlığını taşıyan 13. maddesinde “hemşerilerin, belediye karar ve hizmetlerine katılma, belediye faaliyetleri hakkında bilgilendirme ve belediye idaresinin yardımlarından yararlanma haklarının olduğu ve yardımların insan onurunu zedelemeyecek koşullarda sunulmasının zorunlu olduğu” belirtilmiştir. Kanunun 14. maddesinde belediyenin görevleri sayılmış; “sosyal hizmetleri yapmak ve kadın ve çocuklar için koruma evleri açmak” faaliyetlerinin belediyenin sorumluluk alanları içerisinde olduğu belirtilmiştir.

Bunun yanında yine aynı maddede “belediye hizmetlerinin, vatandaşlara en yakın yerlerde ve en uygun yöntemlerle sunulacağına, hizmet sunumunda engelli, yaşlı, düşkün ve dar gelirli durumuna uygun yöntemler uygulanacağına” yer verilmiştir. 5393 sayılı kanunun 38. maddesinde belediye başkanının görevleri sayılmış; başkanın “bütçede yoksul ve muhtaçlar için ayrılan ödeneği kullanmak, engellilere yönelik hizmetleri yürütmek ve engelliler merkezini oluşturmak” gibi görevleri olduğu ifade edilmiştir.

Bu kapsamda 53. maddeye göre “belediyeler yangın, sanayi kazaları, deprem ve diğer doğal afetlerden korunmak veya bunların zararlarını azaltmak amacıyla beldenin özelliklerini de dikkate alarak gerekli afet ve acil durum plânlarını yapmak, ekip ve donanımı hazırlamakla” yükümlüdür. Bu kanunun yanında 5216 sayılı Büyükşehir Belediye Kanunu’nda da kimi maddelerin sosyal belediyecilik anlayışına uygun olarak düzenlendiği görülmektedir. Nitekim kanunun 7.maddesinde büyükşehir ve ilçe belediyelerinin görev ve sorumlulukları sayılmış; bunlardan birinde de şu ifadeye yer verilmiştir: “Büyükşehir ve ilçe belediyeleri sağlık merkezleri, hastaneler, gezici sağlık üniteleri ile yetişkinler, yaşlılar, engelliler, kadınlar, gençler ve çocuklara yönelik her türlü sosyal ve kültürel hizmetleri yürütmek, geliştirmek ve bu amaçla sosyal tesisler kurmak, meslek ve beceri kazandırma kursları açmak, işletmek veya işlettilmekle” yükümlüdür.

5216 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu’nda, yerel tabanda yapılması gerekli olan sosyal politikaların belediyeler tarafından geliştirilerek uygulanmasının öngörüldüğü belirtilmektedir. Kanun, bireylerin sosyal ihtiyaçlarının karşılanması ve sosyal problemlerin çözülmesi görevlerini belediyelere yüklemektedir. Bu görevleri ise “coğrafi ve kent bilgi sistemlerini kurmaktan, sosyal donatılar oluşturmaya; parklar ve hayvanat bahçeleri yapmaktan, eğlence yerleri işletmeye” kadar birçok madde ile ifade etmiştir. Belediyeler; “sağlık merkezleri, hastaneler, gezici sağlık üniteleri kurmak; yetişkinler, yaşlılar,

engelliler, gençler, kadınlar ve çocuklara yönelik her türlü sosyal ve kültürel hizmetleri yürütmek ve geliştirmekle” yükümlü hale getirilmiştir (Toprak & Şataf, 2009:19).

Büyükşehir Belediyeleri Özürlü Hizmet Birimleri Yönetmeliği'nin 8. maddesinde Özürlü Hizmet Birimi'nin görevleri sayılmış; “engelli bireylerle ilgili veri tabanı oluşturmak, engellilerin toplum hayatı ile bütünleşmelerini sağlayıcı ve kolaylaştırıcı çalışmaları yürütmek, sportif, sosyal ve kültürel aktiviteler yapmak, teşvik etmek ve yaygınlaştırmak, birime başvuran engelli ve ailelerine psiko-sosyal danışmanlık ve rehberlik hizmetleri vermek, özürle ilgili konularda eğitilmelerini, bilgilendirilmelerini ve bilinçlenmelerini sağlayıcı, konferans, seminer, sempozyum gibi etkinlikler düzenlemek, engellileri nitelikli işgücü haline getirerek, çalışma yaşamına katılmalarını sağlamak üzere mesleki rehabilitasyon ve eğitim programları için başvuran engellileri değerlendirerek uygun mesleki rehabilitasyon ve mesleki eğitimleri vermek” gibi görevler vurgulanmıştır.

Belirtilen bu maddelerin hepsi de sosyal belediyeciliğin uygulamada işlevsel bir hale gelmesi için önemli ve gerekli vurgulamalardır. Fakat bu kanunların, yurttaşın karar alma süreçlerine katılım konusundaki isteksizliği ve idareyi denetleyebilecek mekanizmaları bilmemesi gibi etkenlerden dolayı, halen işlevsel bir hale gelip gelmediği tartışmalıdır (Alan, 2018:61).

7.3. Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Uygulamalarının Temel Sorunları ve Çözüm Önerileri

Türkiye’de sosyal belediyecilik alanında son dönemde hızlı bir değişim-dönüşüm yaşanmaktadır. Bu konuda çok olumlu gelişmeler olduğunu söylemekle birlikte, bazı konularda eksiklikler halen mevcuttur. Bu eksikliklerin temeli Türkiye’de sosyal belediyecilik konusunda anlam ve uygulama daraltılmasıyla beraber akıllara, “ihtiyaç sahiplerine maddi yardım yapma”nın gelmesinden ve bu algının toplumsal bağlamda kabul görmesinden kaynaklanmaktadır (Batal, 2015, 240). Sosyal belediyecilikte sadece yoksulluğun azaltılmasına kendini adanmış belediyeler, oldukça farklılaşmış sosyal, fiziksel ve ekonomik gerçekleri göz ardı edebilmekte hizmetlerin eşit ve adil bir biçimde yürütülmesi bu açıdan zorlaşmaktadır (Beall vd., 2000:122).

Türkiye’deki sosyal belediyecilik uygulamalarına genel anlamda bakıldığında en önemli problemlerden birinin de mali kaynak yetersizliği olduğu görülmektedir. Özellikle küçük belediyeler kaynaklarının yetersiz olması sebebiyle klasik belediyecilik hizmetleri olarak adlandırılan yol, kaldırım ve altyapı gibi hizmetleri bile yerine getirirken çeşitli problemler yaşamaktadırlar. Bu nedenle sosyal belediyecilik anlayışı daha çok büyükşehir ve gelişmiş şehirlerde etkisini sürdürmektedir. 6360 sayılı yasayla birlikte sınırları genişletilen büyükşehir belediyeleri ile beraber daha önce belediye sınırları dışında kalan yerlere de hizmet götürülmesi söz konusu olmuştur. Hizmetlere erişim noktasında veri eksikliği ve bürokrasi problemi de önemli engeller olarak karşılaşılan problemlerdendir. Bunun yanında nitelikli ve teknik personel yetersizliği de önemli bir sorun olarak hizmet sunum süreçlerini etkilemektedir.

Sosyal yardım ve hizmetlere ihtiyaç duyan insanların bu hizmetleri almalarını sağlayacak süreçler hakkında yeterli bilgi sahibi olmamaları bir anlamda bu insanların sosyal anlamda dışlanmaları sonucunu doğurmaktadır (Alan, 2018:55). Büyükşehir belediyeleri ve gelişmiş şehir dışındaki belediyelerin, özellikle Güneydoğu ve Doğu Anadolu’daki belediyelerin çoğu, halen su, kanalizasyon, alt yapı gibi belediyenin zorunlu kentsel işlevlerini dahi yerine getirememektedir (Berkün, 2017:594). Yani ülkenin tamamında tüm ihtiyaç kesimine ve tüm topluma yeterli düzeyde ve aynı standartta hizmet

götürülebildiğini söylemek bu açıdan bakıldığında zorlaşmaktadır (Yılmaztürk & Güler, 2017:16).

Sosyal belediyecilik uygulamaları genellikle sistemli bir şekilde yürütülmemektedir. Denetimin yetersizliği ve kayırmacılık benzeri ilişkilerle sosyal belediyecilik uygulamalarında birçok problem ile karşılaşmaktadır. Büyükşehir Kanunu’nda belirtilen, “hizmet sunumunda engelli, yaşlı, düşük ve dar gelirlilerin durumuna uygun yöntemler uygulanır” ifadesinin çok belirsiz, muğlak ve taraflı değerlendirmelere açık olması uygulanacak hizmetlerin kesin niteliklerinin olmasını zorlaştırarak keyfiliğe ve belirsizliğe neden olabilmektedir. Büyükşehirlerdeki ilçe belediyeleri ile büyükşehir belediyeleri arasında “siyasal tercih, ikili diyalog, siyasi farklılaşma ve yakınlık/uzaklık” gibi nedenlerle büyükşehir belediyeleri ile diğer belediyeler arasında partizanlık görülebilmektedir (Alan, 2018:62).

Örneğin, İstanbul’daki vatandaşlara yönelik yapılan bir anket çalışmasında, belediyelerin yaptığı sosyal yardımları, belediye hangi partiye bağlı ise o partinin iktidarda yeniden seçilme şansını en üst düzeye getirecek şekilde siyasi çıkarlarına uygun olarak yaptığına yönelik vatandaşta bir görüş birliği mevcut olmuştur (Buğra & Keyder, 2005:33). Belediyelerin, sosyal politikaları oluşturma ve sosyal hizmetleri sunma aşamasında bölgesel kalkınma ajanslarıyla sıkı temas içerisine girip elde ettiği çıkarları sadece kendi yöresine değil diğer bölgelerle paylaşma yoluna gitmesi halk gözünde meşruiyetini sağlaması bakımından ve daha hesap verebilir bir anlayış ortaya konulması açısından önemli olacaktır (Young-Hyman, 2008:381). Belediyelerin diğer belediyelerle ilişki içerisine girerken veya hizmetleri sunarken partizanlık yapmadan sadece kamu yararını ve yurttaşa kaliteli kamu hizmeti sunma düşüncesiyle hareket etmesine yönelik bir anlayışın gelişmesi neticesiyle sorunları ortadan kaldırmak mümkün olacaktır.

Sosyal belediyecilik uygulamaları, bunlar haricinde bilimsel veriler kullanılarak yapılmalıdır. Buna göre kullanılacak önemli bir araç, sosyal doku çalışmalarıdır. Sosyal belediyecilikte asıl hedef sosyal dokunun iyileştirilmesi olmalıdır. Bu çerçevede; sosyal yapıyı meydana getiren sosyal dokunun unsurları, yapının kendi bütünselliği içinde birer birer değerlendirilmeli ve gereken iyileştirme çalışmaları yapılmalıdır.

Fiziki ve sosyal yatırımların yapılmasında yol gösterici olacak bu çalışma neticesinde belediye sınırları içindeki nüfusun “gelir, yaş, sağlık ve kültür bilgileri” sistemli bir hale getirilmiş olacaktır (Toprak & Şataf, 2009:21).

SONUÇ

Gerek dünyada gerekse ülkemizde sosyal politikalar geçmişten günümüze gelen süreçte kamu hizmeti sunum süreçlerinde sürekli etkisini göstermiştir. Refah devleti anlayışıyla artan sosyal uygulamalar, kimi dönemlerde kesintiye uğramış olsa da sosyal yönden problemler var oldukça ve dünyada afet, salgın gibi doğal durumlar meydana geldikçe sonradan ortaya çıkan hasarları azaltmak için sosyal politikalar uygulanmaya devam edecektir.

Önceleri sosyal politikaları uygulamaktan sorumlu en yetkili aktör merkezi yönetimler iken sonradan yerel yönetimler, özellikle de belediyeler bu süreçte merkezi yönetimlerin kendilerine devrettiği görevleri üstlenmekten çekinmemişlerdir. Türkiye’de de sosyal belediyecilik her ne kadar sonradan gelişen bir kavram olsa da özellikle 1970’li yıllardan sonra toplumcu belediyecilik anlayışı doğrultusunda sosyal belediyecilik uygulamaları etkisini göstermeye başlamıştır. 1980’li yılların başında darbe dolayısıyla söz konusu süreç duraklama dönemine girse de 1990’ların başında yine üç büyükşehir belediye başkanının da sosyal demokrat bir görüşte olması sosyal belediyecilik uygulamalarını farklı bir boyuta taşımış;

belediyeler pasif konumundan sıyrılarak toplumsal sorunlarla daha iç içe olmaya başlamıştır. Refah Partisi 1994'lü yıllarda sosyal belediyecilik faaliyetlerine önem vermiş, yoksulluk sorunlarına çözüm vaatleriyle o dönemde halkın ilgisini çekmiş ve oldukça da başarılı bulunmuştur. Bu süreci 2000'li yıllarda AK Parti'nin politikaları izlemiş, sosyal belediyecilik uygulamaları somut bir şekilde yasal çerçeveye alınarak uygulanmaya çalışılmıştır.

Tüm bu gelişmeler yanında bahsedilen her dönemin kendi içinde bazı çelişkiler de barındırdığı bu çalışmada vurgulanmıştır. Belediyeler bazen bu politikaları popülist bir anlayışla, oy maksimizasyonunu sağlama açısından da istediği yöne çekebilmiştir. Merkezi yönetim, belediye ve vatandaş arasındaki iletişim eksiklikleri, halkın bazı temel süreçlere katılım konusundaki isteksizliği, veri akışındaki problemler, bazen bu süreci baltalasa da Türkiye'deki belediyelerin genel anlamda sosyal belediyecilik uygulamaları açısından iyi bir noktaya ulaşmak istedikleri açıktır.

Son yıllarda e-devlet uygulamaları ile belediyelerin vatandaşlarla kurumların etkileşime girmeleri daha kolay hale gelmiş, bu doğrultuda da halkla ilişkiler gelişmiştir. Şüphesiz sosyal belediyecilik uygulamalarında merkezi hükümet, belediye ve yurttaş yönetişim anlayışı çerçevesinde birbirleriyle ilişki içerisine girerse, halkın sorunlarını anlamak ve buna yönelik çözümler bulmak kolaylaşacaktır. Gelir dağılımında adaletin sağlanması ve çeşitli problemler neticesinde zarar gören sorunlu kesimlerin sosyal politikalarla azalması durumunda sosyal uygulamalar yapmaya daha az gerek duyulacaktır.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma Etik Kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarların makaleye olan katkıları eşit oranlıdır.

Çıkar Çatışması Beyanı

Makalenin yazarları bu çalışma ile ilgili taraf olabilecek herhangi bir kişi ya da finansal ilişkileri bulunmadığını dolayısıyla herhangi bir çıkar çatışmasının olmadığını beyan ederler.

KAYNAKÇA

- Adams, D. & Hess, M. (2001). Community in Public Policy, Fad or Foundation? *Australian Journal of Public Administration*, 60(2), 13-22.
- Alan, Ç. (2018). Türkiye’de Sosyal Belediyeciliğin Uygulanmasını Zorlaştıran Nedenler. *Journal of International Management, Educational and Economics Perspectives*, 6(2), 54-66.
- Aldemir, C. (2015). A Comparative Analysis of Local Government Reform Processes in the United Kingdom and Turkey. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 13(2), 215-234.
- Balcı, F. (2008). *Ankara Büyükşehir Belediyesi, Kamu Yararı Kavramı Çerçevesinde Kentsel Dönüşüm*. http://tucaum.ankara.edu.tr/wp-content/uploads/sites/280/2015/08/semp5_24.pdf, 241-250. Erişim Tarihi: 10.01.2022
- Batal, S. (2015). Türkiye’de Sosyal Devlet Kavramının Dönüşümü: Sosyal Belediyecilik. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 19(2), 221-245.
- Beall, J. & Crankshaw, O. (2000). Local Government, Poverty Reduction and Inequality in Johannesburg. *Environment & Urbanization*, 12(1), 107-122.
- Beland, D. (2005). Ideas and Social Policy: An Institutional Perspective. *Social Policy & Administration*, 39(1), 1-18.
- Berkün, S. (2017). Türkiye’de Sosyal Belediyecilik Anlayışı. *E-Şarkiyat İlmî Araştırmalar Dergisi*, 9(2), 582-598.
- Buğra, A. & Keyder, Ç. (2005). *Poverty and Social Policy in Contemporary Turkey*. Boğaziçi University Social Policy Forum, 1-40.
- Buğra, A. & Adar, S. (2008). Social Policy Change in Countries Without Mature Welfare States: The Case of Turkey. *New Perspectives on Turkey*, 38, 83-106.
- Cahnman, W. & Schmitt, M. (1979). The Concept of Social Policy (Sozialpolitik). *Journal of Social Policy*, 8, 47-59.
- Çetin, Z. (2014). The Social Democratic Municipalism in Turkey: The Metropolitan Municipal Case of Ankara. *International Journal of Liberal Arts and Social Science*, 2(7), 129-143.
- Dündar, Ö. (2011). Türkiye’de Kentsel Yoksulluk Sorunu Açısından Sosyal Belediyeciliğin Önemi. *Mediterranean Journal of Humanities*, 1(2), 117-126.
- Göçmen, İ. (2014). Religion, Politics and Social Assistance in Turkey: The Rise of Religiously Motivated Associations. *Journal of European Social Policy*, 24(1), 92-103.
- <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5393&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>, 5393 Sayılı Kanun. Erişim Tarihi: 10.01.2022.
- <https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.5.5216.pdf>, 5216 Sayılı Kanun. Erişim Tarihi: 10.01.2022.
- <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/08/20060816-9.htm>, Büyükşehir Belediyeleri Özürlü Hizmet Birimleri Yönetmeliği, Erişim Tarihi: 10.01.2022.
- <https://www.turkiye.gov.tr/icisleri-sosyal-yardim-talebinde-bulunma-ve-talebi-sorgulama-4671>, E-devlet kapısı, 2021, Erişim Tarihi: 10.01.2022.
- İBB, (2019). *İstanbul Büyükşehir Belediyesi 2018 Yılı Faaliyet Raporu*, <https://www.ibb.istanbul/Uploads/2019/5/İBB-FAALİYET-RAPORU-2018-v4.pdf>, 1-287. Erişim Tarihi: 10.01.2022.
- Kangas, O. & Palme, J. (2000). Does Social Policy Matter? Poverty Cycles in OECD Countries. *International Journal of Health Services*, 30(2), 335-352.
- Karadaş, E. (2019). Türkiye’de Sosyal Politika ve Sosyal Belediyecilik Anlayışının Geliştirilmesi. *Toplum ve Demokrasi*, 13(27-28), 71-81.
- Karpat, K. (1967). Socialism and the Labor Party of Turkey. *Middle East Journal*, 21(2), 156-172.
- Kesgin, B. (2012). *Yoksulluğa Yerel Müdahale Sosyal Belediyecilik*. Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım.
- Koçak, O. & Kavi, E. (2014). Sosyal Politika Aktörü Olarak Sosyal Girişimci Belediyecilik. *HAK-İŞ Uluslararası Emek ve*

- Toplum Dergisi*, 3(6), 26-49.
- Köker, L. (1995). Local Politics and Democracy in Turkey: An Appraisal. *SAGE Social Science Collections*, 540(1), 51-62.
- Kurtuluş, H. & Aslan, Ş. (2016). Üç Şehir Üç Başkan: Yeni Liberal Dönemde İstanbul, Ankara ve İzmir’de Sosyal Demokrat Belediyecilik Deneyimi. *İ.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 54, 17-42.
- Majone, G. (1993). The European Community Between Social Policy and Social Regulation. *Journal of Common Market Studies*, 31(2), 153-170.
- Metin, O. (2011). Sosyal Politika Açısından AKP Dönemi: Sosyal Yardım Alanında Yaşananlar. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 1(28), 179-200.
- OECD (2022). *Profile Turkey*. <https://www.oecd.org/regional/regional-policy/profile-Turkey.pdf>. Erişim Tarihi: 10.01.2022.
- Özer, M. A. (2015). Sosyal Ekonomi Politikaları Kapsamında Sosyal Belediyecilik Anlayışı. *Sosyal Politika Çalışmaları Dergisi*, 15(35), 79-100.
- Shatkin, G. (2000). Obstacles to Empowerment: Local Politics and Civil Society in Metropolitan Manila, The Philippines. *Urban Studies*, 37(12), 2357-2375.
- Toprak, D. & Şataf, C. (2009). Türkiye’de Yerel Yönetimler Reformu Çerçevesinde Sosyal Belediyecilik Yaklaşımı. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 1(1), 11-24.
- Uyar, H. (2004). Türkiye’de ve Dünyada Yerel Yönetimler: Kısa Bir Tarihçe, Aydınlanma 1923. *Bağımsız Kemalist Düşün Dergisi*, 8(51), 31-38.
- Yılmaztürk, A. & Güler, T. (2017). Sosyal Devlet Anlayışının Yerel Karşılığı: Sosyal Belediyecilik ve Temel Sorunları. *Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 1-23.
- Young-Hyman, T. (2008). The Potential for Effective Regional Development Agencies in Turkey: A Comparative Analysis. *Regional and Federal Studies*, 18(4), 375-402.
- Varol, S. (2019). Türkiye’de Sosyal Belediyecilik: İstanbul Büyükşehir Belediyesi Örneği. *Türk & İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6(21), 106-121.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2023 Cilt:25 Sayı:1
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 07.12.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 18.05.2023
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1206605

Gelir Eşitsizliği ve İnsani Gelişme İlişkisi: Türkiye Örneği¹

Burhan DURGUN², Özlem DURGUN³

Öz

Gelir dağılımındaki eşitsizlik konusu iktisatçılar başta olmak üzere sosyal bilimlerdeki birçok araştırmacının ilgisini çekmektedir. Teknolojik devrimle daha derin bir sorun haline gelen gelir eşitsizliğinin boyutu, neden ve sonuçları birçok ampirik çalışmaya konu olmuştur. Literatürdeki çalışmalar gelir eşitsizliğini genellikle gelir düzeyi ile ilişkilendirmektedir. Bu yüzden de insan faktörü çoğunlukla analiz dışı tutulmaktadır. Bu çalışmada gelir dağılımı eşitsizliğinin Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) tarafından hesaplanan ve refahın sadece ekonomik değil -sağlık ve eğitim göstergeleriyle- insani boyutunu da içine alan insani gelişme endeksi ile ilişkisi Türkiye özelinde incelenmiştir. 1990-2019 dönemini kapsayan zaman serisi analizinde ARDL sınır testi ve nedensellik testleri kullanılmıştır. Analizlerde genel ve ayrıştırılmış olmak üzere iki model kullanılmıştır. İlk modelde gelir eşitsizliğinin insani gelişme endeksiyle ilişkisi, ikinci modelde ise gelir eşitsizliğinin insani gelişme endeksinin sağlık, eğitim ve gelir alt endeksleriyle ilişkisi araştırılmıştır. Analiz sonuçları her iki modelde de seriler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu göstermiştir. İnsani gelişme endeksi ve sağlık endeksinin işareti negatif ve anlamlı, eğitim endeksinin pozitif ve anlamlı, gelir endeksinin ise negatif fakat anlamsız olduğu tespit edilmiştir. Nedensellik testleri sonuçlarına göre ise genel olarak insani gelişme endeksinden gelir eşitsizliğine doğru tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Bu sonuçlar Türkiye için insani gelişme seviyesindeki artışların gelir dağılımını daha adaletli hale getireceğini göstermektedir. Gelir dağılımında eşitsizliği azaltmak isteyen Türkiye için bu sonuç, eğitim ve sağlık yatırımlarını artırma yönünde fikir vermektedir. Ayrıca eğitim kalitesinin yükseltilmesi, sağlık ve eğitimdeki derin eşitsizliklerin azaltılması ve eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Gelir dağılımı, Gelir eşitsizliği, İnsani gelişme endeksi, ARDL sınır testi, Granger nedensellik

Jel Kodu: D31, O15, I15, I25

The Relationship Between Income Inequality and Human Development: Evidence from Türkiye

Abstract

The issue of inequality in income distribution attracts the attention of many researchers in social sciences, especially economists. The size, causes and consequences of income inequality, which has become a deeper problem with the technological revolution, have been the subject of many empirical studies. Studies in the literature generally associate income inequality with income level. Therefore, the human factor is mostly excluded from the analysis. In this study, the relationship between income inequality (gini) and the human development index calculated by the United Nations Development Programme (UNDP), which includes not only the economic but also the human dimension of welfare (with health and education indicators), has been examined in Türkiye. In the time series analysis covering the period 1990-2019, the ARDL bounds test and causality tests were used. There are two models in the analysis, general and disaggregated. In the first model, the relationship of income inequality with the human development index, and in the second model, the relationship of income inequality with health, education and income sub-indices in the human development index was investigated. The results of the analysis showed that there is a long-run relationship between the series in both models. It has been determined that the sign of the human development index and health index is negative and significant, the education index is positive and significant, and the income index is negative but insignificant. According to the results of the causality tests, in general, one-way causality from the human development index to income inequality has been determined. These results show that increases in the level of human development will make the income distribution more equitable in Türkiye. For Türkiye, which wants to reduce inequality in income distribution, this result gives an idea to increase investments in education and health. In addition, it is necessary to increase the quality of education, reduce the deep inequalities in health and education, and ensure equality of opportunity in education.

Keywords: Income distribution, Income inequality, Human development index, ARDL bounds test, Granger causality

Jel Codes: D31, O15, I15, I25

¹ Bu çalışma, 2021 yılında İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü tarafından kabul edilen "Gelir Dağılımı-İnsani Gelişme İlişkisi: Türkiye ve Seçilmiş Ülke Örnekleri" adlı Doktora tezinden türetilmiştir.

² **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Arş. Gör. Dr., Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Diyarbakır, Türkiye. **E-posta:** burhan.durgun@dicle.edu.tr **Orcid no:** 0000-0001-7742-6059

³ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, İktisat Fakültesi, İktisat Bölümü, İstanbul, Türkiye. **E-posta:** ozdurgun@istanbul.edu.tr **Orcid no:** 0000-0003-1404-0225

Extended Abstract

Introduction

Once inequality is mentioned in the economics literature, income inequality comes to mind first. When income inequality among individuals is at an acceptable level, it increases competition and encourages work. However, a very high level of inequality can damage social peace and lead to moral deterioration. The issue of inequality in income distribution attracts the attention of many researchers in social sciences, especially economists. The size, causes and consequences of income inequality, which has become a deeper problem with the technological revolution, have been the subject of many empirical studies. Studies in the literature generally associate income inequality with income level. Therefore, the human factor is mostly excluded from the analysis. In this study, the relationship between income inequality (gini) and the human development index calculated by UNDP (United Nations Development Programme), which includes not only the economic but also the human dimension of welfare (with health and education indicators), has been examined in Türkiye.

In studies investigating the determinants of income distribution, the basic indicators of development have generally been considered individually. The fact that there have been so few studies using a composite index like the human development index, which reflects the three dimensions of human development including education, health, and income, has been a motivating factor in the design of the study. Determining the relationship between income inequality and human development and the direction of this relationship is important in reducing income inequality and raising the level of human development. Evidence of the existence of such a relationship can provide a useful insight for decision-makers in making policy or making choices in case of trade-offs.

Method

In the empirical part of the study, two models, general and disaggregated, have been established to explain the relationship between human development and income inequality in Türkiye. In the first model, the effect of human development on income inequality was examined. In the second model, the impact of individual dimensions of human development (health, education and income) on income inequality is estimated. In these two models, the analysis period is limited to the years 1990-2019. The gini coefficient data, which is a proxy of income inequality, was obtained from the SWIID (Standardized World Income Inequality Database) v9.0, and the human development index (hdi) and sub-index data, which indicates human development, were compiled from the UNDP human development reports. The data are included in the model with their logarithms.

In this study, in which time series methods were applied, stationarity tests (ADF and PP), ARDL bounds test and causality tests (VECM Granger and Toda-Yamamoto) were used. The stability levels of variables are determined by Dickey and Fuller (1981), Phillips and Perron (1988) tests. With the ARDL bounds test approach developed by Pesaran, Smith, and Shin (2001), the long-term relationship between variables, long-term elasticities, short-term dynamics and diagnostic tests of the econometric model can be estimated. ARDL bounds test allows variables to have different degrees of integration except I(2). Finally, the causality test based on the VECM developed by Granger (1988) and the causality test developed by Toda and Yamamoto (1995) were used to estimate the causal connections between the variables. The Toda-Yamamoto test allows variables to be stationary at different levels.

Result

According to the results of the ADF and PP unit root tests applied to determine the degree of stationarity of the variables, the health index is stationary at the level, but the other variables are stationary at their first difference. The ARDL bounds test results showed that there was a long-term relationship between the series in both models. In both models, the error correction mechanism works in the short term. In the first model, the sign of the hdi was negative and significant. In the second model, the sign of the health index is negative and significant, the education index is positive and significant, and the income index is negative but insignificant. In the first model, the Granger causality test based on VECM was used and a one-way causality relationship was found running from human development to income inequality. In the second model, the Toda-Yamamoto causality test was used and one-way causality was determined from the health index to the education index, from education index to income inequality and from all indices to income inequality.

Discussion

The results obtained from the analysis mean that raising the income, education and health level of the society will create a more equal income distribution. Healthy individuals work more efficiently and can earn more income as the number of days off due to illness is reduced. Likewise, well-educated individuals can be employed in higher-profile jobs with their educational gains, become more productive, and thus earn more income. Spreading these gains to the vast majority of society would greatly reduce income gaps. Improvements in income distribution will be permanent and meaningful with equalizing progress in all dimensions of human development. By spreading quality health services to all segments of society, the general health level should be increased, and thus the productivity of individuals in their work should be increased. For Türkiye, where participation is increasing at all levels of education,

the focus should be on quality rather than numbers and rates. The rapid increase in the number of universities in Türkiye, especially in recent years, requires serious consideration of quality and efficiency in higher education. In addition, vocational and technical education should be arranged in a way that can meet the demands of the labor market. Precautions should be taken to eliminate inequalities in education, materials and opportunities between the urban and the rural at all levels of education.

GİRİŞ

İktisat literatüründe eşitsizlik denildiğinde ilk akla gelenler arasında gelir eşitsizliği ön plana çıkmaktadır. Bireyler arasındaki gelir eşitsizliği düşük kabul edilebilecek bir düzeyde olduğunda rekabeti arttırıp çalışmaya teşvik ederken eşitsizlik düzeyinin çok yüksek olması toplumsal barışı zedeleyebilmektedir. Toplumun belli bir kesiminin yüksek gelir, eğitim ve sağlık standartlarında hayatlarını idame ettirmesine karşılık başka bir kesiminin temel yaşamsal ihtiyaçlardan mahrum kalması yerel, ulusal veya küresel karışıklıklara ve isyanlara ortam hazırlayabilmektedir. Özellikle sanayileşme sonrası kapitalist sistemin toplumun katmanları arasında büyük eşitsizlikler yaratması ve küreselleşme olgusuyla bu eşitsizliklerin tüm dünyaya yayılması gelir dağılımı sorununun ılımlı noktalara çekilmesini zorlaştırmaktadır. Sorunun azaltılmasına yönelik kurulan ulusal ve uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri aynı zamanda ölçümü zor olan gelir dağılımındaki eşitsizliğin seviyesinin ortaya konması konusunda faaliyetlerini sürdürmekte ve bu toplumsal yarayı bir oranda iyileştirebilecek politika önermelerinde bulunmaktadır. Genel olarak dezavantajlı gruplara yardım edilmesi ve vergilendirme sisteminde reform yapılması yönünde sunulan bu öneriler her ülke veya grup için uygun olmayabilmektedir. Ortalama gelir düzeyi, tarihsel kökler, kültür, coğrafi etkenler veya güvenlik düzeyi gibi birçok faktör evrensel bir gelir dağılımı politikasının dizayn edilmesinin önünde engel teşkil etmektedir.

Gelir dağılımında eşitsizliklerin giderilebilmesi için öncelikle bu eşitsizliği yaratan etmenlerin ortaya konulup etkilerinin ölçülmesi gerekmektedir. Gelir dağılımının birçok belirleyicisi bulunmaktadır. Literatürde yer alan çalışmalar gelir dağılımı konusunu farklı değişkenler kullanarak ele almış ve daha çok gelir düzeyi ile ilişkilendirmiştir. Gelir düzeyi en temel iktisadi göstergelerden biri olmasına rağmen bu göstergenin gelir dağılımında temel belirleyici olarak kabul edilmesi çok makul değildir. Konunun daha kapsamlı ve sağlıklı bir şekilde ele alınması için ya yeni değişkenler eklenmeli ya da belirleyici rolü üzerinde konsensüs oluşmuş değişkenlerden oluşan kompozit göstergeler kullanılmalıdır. Gelir dağılımının belirleyicilerinin araştırıldığı çalışmalarda genel olarak kalkınmanın temel göstergelerinin tekil olarak ele alınmış olması ve eğitim, sağlık ve gelir gibi insani gelişimin üç boyutunu yansıtan insani gelişme endeksi gibi bileşik bir endeksin pek az çalışmada kullanılmış olması çalışmanın şekillenmesinde motivasyon kaynağı olmuştur.

Bu çalışmada gelir eşitsizliğinin insani gelişme düzeyi tarafından belirlenebileceği hipotezi üzerinde durulmuş ve bu hipotez Türkiye özelinde ekonometrik yöntemler kullanılarak test edilmiştir. Araştırmanın önceki çalışmalardan farkları bulunmaktadır. Ampirik literatürde rastlanan çalışmalarda ekseriyetle Kuznets analizi yapılmıştır. Bu çalışmada ise değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılmıştır. Çalışmaya orijinallik katan bir başka unsur da bu ilişkinin insani gelişmenin farklı boyutlarına ayrıştırılarak test edilmiş olmasıdır. Ampirik bölümden önce konuyla ilgili literatürün özetine yer verilmiş ve mevcut durum analizi yapılmıştır.

1. GELİR EŞİTSİZLİĞİ – İNSANİ GELİŞME İLİŞKİSİ

Bu çalışma diğer faktörlerin sabit olması varsayımıyla gelir eşitsizliğinin insani gelişmenin bir fonksiyonu olduğu hipotezine dayanmaktadır. Literatür bölümünde öncelikle gelir eşitsizliği ve insani gelişme arasındaki ilişkinin anlamı ve öneminden söz edilecektir. Ardından gelir eşitsizliği ile insani gelişme arasındaki ilişkinin araştırıldığı çalışmalar özetlenecektir. Ampirik literatürün özeti, ayrıca gelir eşitsizliğinin insani gelişmenin farklı boyutları ile ilişkisini konu alan çalışmalara yer verilerek genişletilecektir.

1.1. Gelir Eşitsizliği – İnsani Gelişme İlişkisi ve Önemi

Sosyo-ekonomik açıdan birçok nedeni olan aynı şekilde kendisi de birçok sosyo-ekonomik sonuca neden olan gelir dağılımı eşitsizliğinin diğer sosyal ve ekonomik göstergelerle ilişkisi sorunun ele alınmasında ve çözüm yolları geliştirilmesinde yol gösterici olabilmektedir. Hükümetlerin sosyal barışı sağlamaya yönelik politikalarını dizayn ederken gelir dağılımında eşitsizlikleri arttıran olguların belirlenmesi ve gelir dağılımındaki bozulmanın ekonomide ve toplumda meydana getirdiği sonuçların ortaya konulması önem arz etmektedir.

Gelir dağılımının gelişme ile ilişkisi literatürde daha çok ekonomik büyüme (kişi başına gelir) konusu üzerinden araştırılmıştır. Bu alanda farklı ülke ve ülke grupları için yapılan araştırmaların yer aldığı oldukça geniş literatürün bu ilişkinin anlaşılmasında katkısı büyüktür. Bu birikim her ne kadar büyük bir bilgi kaynağı olsa da gelişmenin insani bileşenleri olan sağlık ve eğitim konularını katamamaktadır. Gelişmenin sadece parasal boyutları ile değerlendirildiği bu bakış açısı asıl odaklanılması gereken insan sermayesini göz ardı etmektedir. Bireylerin fırsatlarını arttırmada gelirin yetersiz kalabilmesi ve sağlıklı ve iyi eğitilmiş olmanın da fırsat yaratma konusunda başat faktörler olması analizlere sağlık ve eğitim göstergelerinin eklenmesini gerektirmektedir.

Gelir eşitsizliği ile insani gelişme arasındaki ilişki ve bu ilişkinin yönünün tespiti gelir dağılımı adaletsizliğinin azaltılmasında ve beşerî kalkınma seviyesinin yükseltilmesinde önem arz etmektedir. Böyle bir ilişkinin varlığının kanıtlanması politika yapıcılar için eylem planları hazırlama veya ödünleşim olması durumunda seçim yapma konusunda faydalı bir fikir verebilmektedir. Bu iki değişken arasında bulunabilecek pozitif yönlü bir ilişki ortada bir fırsat maliyetinin olduğunu göstermektedir. İlişkinin negatif yönlü olması ise iyileşmenin veya kötüleşmenin her iki değişkende aynı anda yaşandığı anlamına gelmektedir. Değişkenler arasındaki nedensellik analizi ise hangi değişkenin neden hangi değişkenin sonuç olduğu konusunda bilgi vermektedir. Bu sayede bir göstergesi düzeltmeyi amaçlayan hükümetler diğer göstergenin düzeltici etkisinden faydalanabilmektedir.

Sözgelimi insani gelişmedeki ilerlemenin toplumda daha adil bir gelir dağılımına sebep olduğu tespit edildiği durumda politika yapıcılar büyüme hedeflemesinin yanında sağlık ve eğitim yatırımlarını arttırmada daha istekli olabilmektedir. Bu şekilde bir nedensellik ilişkisinin tespiti halinde toplumun genel sağlık durumunun iyileştirilmesi, mortalite ve morbidite oranlarının düşürülmesi, çevre temizliğine önem verilmesi, okulların kalitelerinin yükseltilmesi, daha yüksek kademelerdeki okullaşma oranlarının artırılması, dil becerilerinin çeşitlendirilmesi veya yetenek havuzunun büyütülmesi gelir dağılımındaki eşitsizliği azaltmada uygun politikalar olacaktır.

Gelir dağılımındaki düzelmenin insani gelişme düzeyinin yükselmesine neden olduğu tespit edildiğinde ise politika yapıcılar toplumdaki bireylerin yapabilecekleri seçim sayısını arttırmak için gelir eşitsizliklerini azaltıcı önlemler almada daha cesaretli olmaktadır. Bireylerin sağlıklı bir durum için geniş sağlık olanaklarına ve yüksek beşerî sermaye sağlayan iyi eğitim olanaklarına erişmesi için başlangıç durumları arasındaki farkın azaltılması, fırsat eşitliğinin sağlanması ve bireylerin elde ettikleri gelirlerin ortalama gelire yakın olması gerekmektedir.

Ülkelerin ekonomik yapıları bazen adil gelir dağılımı ile insani gelişme arasındaki ilişkinin bir fırsat maliyeti doğurmasına neden olabilmektedir. Özellikle en çok gelişmiş ülkeler kategorisinde yer alan ülkelerde insani gelişme düzeyindeki artış gelir eşitsizliğinin artmasına neden olabilmektedir. Aynı şekilde gelir eşitsizliklerini azaltmak için insani gelişmeden feragat

etmek gerekebilmektedir. Bu ödünleşim, nedenselliğin yönünün farklı olduğu durumlarda da söz konusu olabilmektedir. Politika yapıcıların gelir dağılımını düzeltmek için insani gelişmede bir kayba razı olması fırsat maliyeti yaratmaktadır. Benzer şekilde insani gelişmede bir artış sağlamak için gelir dağılımında eşitsizliğin artmasına katlanmak gibi bir durumla da karşı karşıya kalılabilmektedir. Daha çok insani gelişme göstergeleri tavana yakın değerlerde olan ülkelerde görülebilen bu durumlarda hükümetlerin politikalarını -her ne kadar parti manifestolarına uygun bir şekilde dizayn etme amacıyla olsalar da- hoşnutsuzlukları en alt düzeyde tutacak şekilde belirlemesi gerekmektedir. Bu durumda belirlenen politikaların diğer değişken/ler üzerindeki olumsuz etkisini telafi edecek ek politikalar da uygulanması gerekmektedir.

1.2. Literatür

İnsani gelişme ile gelir eşitsizliği arasında tespit edilebilecek ilişkinin önemi üzerinde durduktan sonra konu ile ilgili literatürde yer alan az sayıda çalışmanın özeti aşağıda sunulmuştur. Literatür özeti gelir eşitsizliğinin insani gelişmenin tüm boyutlarıyla ilişkisini konu alan seçilmiş çalışmalarla genişletilmiştir.

Mbaku (1997), 58 ülke için 1965-1975 yıllarına ait insani gelişme endeksi (İGE), fiziksel yaşam kalitesi endeksi (PQLI), gayrisafi milli hasıla (GSMH), gini katsayısı, en üst %20'lik gelir diliminin gelirden aldığı pay ve kantil oranı verilerini kullanmıştır. Gelir dağılımı göstergelerini bağımlı değişken olarak her üç kalkınma göstergesi için (GSMH, İGE, PQLI) yaptığı analizde ters U hipotezinin desteklendiği sonucu çıkmıştır. İktisadi kalkınmanın alternatif göstergelerle (İGE ve PQLI) ölçüldüğü denklemler kişi başına GSMH'nin kullanıldığı denklemlere göre daha iyi performans göstermiştir. Akinbobola & Saibu (2004), Nijerya için 1986:1-2000:4 dönemine ait çeyreklik verilerle kişi başına düşen reel gelir, kamu sermaye harcaması, işsizlik oranı ve insani gelişme endeksi arasındaki ilişkiyi VAR analiziyle araştırdıkları çalışmalarında, kamu sermayesi harcamalarındaki artışın düşürdüğü işsizlik oranının insani gelişmeyi iyileştireceği ve sonuç olarak yoksulluğu azaltacağını bulmuşlardır. Arimah (2004), insani gelişme stratejilerinin etkilerini ele alarak Afrika ülkelerindeki gelir ve insani yoksulluktaki değişimleri araştırdığı çalışmasında eğitim ve sağlıktaki gelişmelerin sürekli olarak yoksulluğun azalmasına yol açacağını bulmuştur.

Theyson & Heller (2015), 147 ülke için 1992-2007 yılları arasındaki verileri kullanarak Kuznets hipotezini sınımlamışlardır. Gelir eşitsizliğinin gini katsayısıyla; gelişme göstergelerinin GSYİH, gelir endeksi, sağlık endeksi, eğitim endeksi ve insani gelişme endeksi ile temsil edildiği çalışmalarının sonuçlarına göre, eşitsizlik ile GSYİH ve gelir endeksi arasında geleneksel ters U eğrisi; eşitsizlikle sağlık, eğitim ve insani gelişme endeksi arasında ise S şeklinde bir eğri bulunmuştur. S eğrisi, gelişimin ilk safhasında eşitsizliğin düşüp daha sonra yükseleceğini, üst ve orta gelişme seviyelerinde ise tekrar düşeceğini ima etmektedir. Shah (2016), 188 ülkeyi kapsayan bölge bazlı yatay kesit analizinde insani gelişmenin belirleyicilerini tespit etmeye çalışmıştır. Elde edilen bulgulara göre, yaşam beklentisi, eğitim endeksi ve kişi başına GSYİH insani gelişme endeksini artırırken, doğurganlık hızı, gini katsayısı (artan eşitsizlik), karbon salınımı ve enflasyon ise insani gelişme üzerinde olumsuz bir etki yaratmaktadır.

Fan, Zhang & Liu (2016), kalkınma ve gelir dağılımı ilişkisini girişimcilik üzerinden araştırdıkları çalışmalarında Çin'in 27 il ve 4 belediyesine ait 2003-2012 dönemi verileriyle GMM yöntemini kullanmışlardır. Elde ettikleri bulgulara göre, kredi kısıtlamalarının varlığında, gelir eşitsizliğinin ekonomik kalkınma üzerindeki etkisi gelişim aşamalarına bağlıdır. Yani, girişimciler kalkınma sürecinde yapısal dönüşüm için araçtır. Kalkınmanın ilk aşamalarında, gelir eşitsizliği, sadece

girişimcilik yatırımlarında yüksek getiri sağlayan değil, aynı zamanda kalifiye işçi talebi yaratarak vasıflı işçilerin oranını artıran kredi kısıtlamalarını hafifleterek girişimcilerin oluşumunu destekleyebilir ve bu sayede tüm ekonominin kişi başına gelirini arttırabilir. Bununla birlikte, kalkınmanın daha sonraki aşamalarında, gelir eşitliği, kredi kısıtlamalarını hafifleterek girişimcilerin oluşumunu teşvik eder ve böylece kişi başına düşen geliri arttırır ve ekonomik kalkınmayı kolaylaştırır.

Öztürk & Oktar (2017), 1990-2015 yılları için Türkiye özelinde insani gelişme endeksi ve gelir dağılımı (gini katsayısı) arasındaki ilişkiyi araştırdıkları çalışmalarında ARDL sınır testini kullanmışlardır. Çalışmanın bulgularına göre Türkiye’de ters U hipotezinin tersi geçerlidir. Bu sonuç, Türkiye için insani gelişme seviyesi arttıkça gelir dağılımında adaletsizliğin arttığı anlamına gelmektedir. Güzel & Erdoğan (2019), Türkiye için 1990-2017 dönemini kapsayan ve insani gelişme endeksinin demokrasi ve gelir dağılımı ile ilişkisini inceledikleri çalışmalarında Johansen eşbütünleşme testi ve VECM modelini kullanmışlardır. Analiz sonuçlarına göre, değişkenler arasında uzun dönemli ilişki bulunmuştur. Bulgular, artan gelir eşitsizliğinin insani gelişme üzerinde olumsuz, demokrasinin ise insani gelişme üzerinde olumlu bir etkide bulunduğunu göstermiştir. Asandaş & Işık (2021), 2003-2016 yılları arasında 16 gelişmekte olan ülke için yoksulluk, gelir dağılımı ve kalkınma ilişkilerini sistem GMM yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışmanın sonuçlarına göre, gelir eşitsizliği, enflasyon ve işsizliğin artması yoksulluğu arttırmakta, insani gelişme endeksinin artması ise yoksulluğu azaltmaktadır. Çalışmada ayrıca ülke grubu için yoksulluğun kısır döngüsü doğrulanmıştır.

Sarkodie & Adams (2020), 1990-2017 yılları arasında 46 Sahra altı Afrika ülkesinde gelir eşitsizliği, elektriğe erişim, yönetim ve insani gelişme endeksi ilişkilerini araştırmışlardır. Elde ettikleri sonuçlara göre, gelir eşitsizliği elektriğe erişim ve insani gelişme üzerinde olumsuz etkide bulunmaktadır. Ayrıca iyi yönetim ortamı gelir eşitsizliğini azaltmaktadır. Ngoc & Hai, (2022), Singapur’da 1978-2019 döneminde gelir eşitsizliği, insani gelişme, turizm gelişimi ve büyüme ilişkilerini dalgacık yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışmanın bulgularına göre, insani gelişme orta frekansta gelir eşitsizliğini azaltmakta, turizmdeki gelişmeler ise eşitsizliği arttırmaktadır. Bucak & Saygılı (2022), 15 OECD ülkesinde 2004-2016 yılları arasında ticari açıklık, gelir eşitsizliği ve insani gelişme endeksi arasındaki bağlantıları incelemişlerdir. Panel eşbütünleşme sonuçları insani gelişmedeki artışın gelir eşitsizliğini azalttığını ortaya koymuştur. Nedensellik analizinde ise insani gelişmeden gelir eşitsizliğine tek yönlü nedensellik bulunmuştur.

Özden, Gültekin & Bayramoğlu (2022), MIST ülkelerinde 1990-2019 döneminde gelir eşitsizliği, insani gelişme endeksi, şehirleşme ve kadın istihdam oranı ilişkilerini destek vektör regresyonu yöntemiyle incelemişlerdir. Analiz sonuçları tüm değişkenlerin gelir dağılımı üzerinde iyileştirici etkide bulunduğunu göstermiştir. Avcı (2022), Türkiye’de 2000-2019 döneminde gelir eşitsizliği, kamusal eğitim ve sağlık harcamalarının insani gelişme üzerindeki etkisini incelemiştir. Çalışmanın bulgularına göre eğitim harcamaları ve gelir eşitsizliğinin insani gelişme üzerinde etkisi anlamsız, sağlık harcamalarının ise negatif yönlüdür.

Konu ile ilgili literatür taraması sonucunda elde edilen bu çalışmalar insani gelişme konusunu genel olarak ele almışlardır. Bu çalışmanın ana katkısı insani gelişmenin bir bütün olarak gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin tahmin edilmesini yanında önceki çalışmalardan farklı olarak insani gelişmeyi temsil eden sağlık, eğitim ve gelir boyutlarının ayrıştırılarak farklı bir modelle gelir eşitsizliği üzerindeki etkilerinin araştırılmasıdır. Analizlerde elde edilebilecek sonuçlar insani gelişme için tek yönlü bir politika yerine her bir boyut için ayrı ayrı politika dizayn edilmesini sağlayabilecektir. Söz gelimi eşitsizlik

üzerinde eğitim boyutu için negatif yönlü sağlık boyutu için pozitif yönlü bir etki tespit edildiğinde eğitim düzeyini arttıracak politikalarla birlikte yüksek sağlık düzeyinin eşitsizlik artırıcı etkisini yavaşlatmaya yönelik politikalar uygulanması gerekecektir. Bunun tam tersi bir sonuç bulunduğu sağlık düzeyini artırıcı politikalarla birlikte eğitimin eşitsizlik artırıcı etkisinin de önlenmesine yönelik adımlar atılması gerekecektir. Ayrıca gelir boyutunun etki yönü ve anlamlılığı da gelişmenin eşitsizlik yaratıcı safhasında mı yoksa eşitleyici safhasında mı olduğu yönünde fikir verecektir. Bu sayede gelir eşitsizliğini azaltmaya yönelik politikalar daha çeşitli ve etkin bir şekilde uygulanabilecektir.

Gelir, sağlık ve eğitim olmak üzere üç sac ayağı bulunan insani gelişme endeksinin her bir boyutu ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi diğer boyutlardan bağımsız olarak ele alan çalışmalar da bu konudaki literatürün zenginleşmesini sağlamışlardır.

Gelir dağılımının gelir düzeyi ile ilişkisi ilk olarak Kuznets (1955) tarafından araştırılmıştır. Kuznets'e göre büyümenin ilk aşamalarında gelir eşitsizliği artmaktadır. İlerleyen safhalarda ise bir dönüm noktasından sonra büyümeyle birlikte gelir eşitsizliği azalmaktadır. Kuznets'in bu hipotezi literatürde ters "U" eğrisi olarak ifade edilmektedir. Yatay ekseninde kişi başına gelir, dikey ekseninde gelir eşitsizliğinin yer aldığı diyagramda eğri belli bir dönüm noktasına kadar pozitif eğimli olmakta ve bu noktadan sonra negatif eğimli bir yol izlemektedir.

Kuznets'in ters U hipotezi ekonomi literatüründe en çok test edilen hipotezlerden biridir. Daha güvenilir verilerin ve daha uzun gözlem aralığının elde edilmesi bu hipotez ile ilgili çalışmaların halen devam etmesine olanak tanımaktadır. Ülke ve ülke grupları için farklı veri dönemlerinde yapılan çalışmalar bu konuda geniş bir literatürün oluşmasına katkıda bulunmuştur. Ancak bu geniş literatüre rağmen üzerinde uzlaşma sağlanmayan bu konuda bazı çalışmalarda bu hipotez doğrulanırken bazı çalışmalarda ise "U" eğrisinin ters bir şekilde değil de düz bir şekilde yönlediği sonucuna varılmıştır. Bunun yanında büyüme ile gelir dağılımı arasında anlamlı bir ilişkinin tespit edilemediği çalışmalar da mevcuttur. Hipotezin test edildiği çalışmalardan bazıları aşağıda listelenmiştir.

Paukert (1973), 43 gelişmiş ve 13 gelişmekte olan ülkeyi kapsayan çalışmasında gelişmekte olan ülkelerde gelir dağılımı eşitsizliğinin arttığını, gelişmiş ülkelerde ise azaldığını tespit etmiş ve Kuznets hipotezinin doğrulandığını ifade etmiştir. Ahluwalia (1976), 14 gelişmiş, 40 gelişmekte olan ve 6 sosyalist ülke olmak üzere toplam 60 ülke için yüzde 20'lik paylar ve gayrisafi yurt içi hasıla verileriyle çalışmıştır. Yatay kesit analizi sonuçlarına göre, görece eşitsizliğin gelişimin ilk aşamalarında arttığı, daha sonraki aşamalarında azaldığına dair güçlü kanıtlar elde edilmiştir. Nielsen & Alderson (1997), 1970, 1980 ve 1990 yıllarında ABD'nin 3100 yerleşim biriminden topladıkları verilerle yaptıkları tesadüfi etkiler analizinde "U" şeklinde bir ilişki bulamamışlardır. Çalışmada büyüme ile gelir dağılımı arasındaki ilişkinin açıklanmasında sektör dölizmi ve demografik geçişin neden olduğu nüfus artışının öneminin azaldığı; eğitim heterojenliği, kadının işgücüne katılımı gibi değişkenlerin öneminin arttığı belirtilmiştir. Thornton (2001), 96 gelişmekte olan ve gelişmiş ülke için gini katsayıları, en düşük %40'lık gelir dilimindeki nüfus oranı ve kişi başına reel GSYİH verilerini kullanarak yaptığı panel veri analizinde Kuznets'in ters U hipotezinin doğrulandığını tespit etmiştir. Dişbudak ve Süslü (2009), Türkiye için 1963-1998 yılları aralığında gelir dağılımı eşitsizliği ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi sorguladıkları ARDL sınır testi analizinde Kuznets eğrisinin tersine bir sonuç bulmuşlardır.

Rubin & Segal (2015), 1953-2008 dönemi için ABD'de gelir eşitsizliği ile büyüme arasındaki ilişkiyi analiz etmişlerdir.

Çalışmada savaş sonrası dönemde ABD’de büyüme ve gelir eşitsizliğinin pozitif olarak ilişkili olduğunu gösteren bulgular elde edilmiştir. Bunun sebebi olarak da borsanın genişlemesini ve performans dayalı ücret sisteminin yaygınlaşmasını ileri sürmüşlerdir. Oczki, Muszyńska & Wędrowska (2017), AB ülkelerinde 2004-2013 yılları arasında gelir eşitsizliğinin belirleyicilerini tahmin ettikleri çalışmalarında ekonomik kalkınma ile gelir eşitsizliği arasında düz U şeklinde bir ilişkinin bulunduğunu raporlamışlardır. Ayrıca işsizlik oranı ve yükseköğretime erişimin gelir eşitsizliğini arttırdığını tespit etmişlerdir. Balcılar, Gupta, Ma & Makena (2019), 1980-2010 dönemine ait farklı gelir gruplarındaki 55 ülkenin verileriyle yarı parametrik bir model kurarak ekonomik büyüme ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi test etmişlerdir. Analiz sonuçları eşitsizlik ile büyüme arasında ters U şeklinde bir ilişki bulunduğunu göstermiştir. Bulgular gelir eşitsizliğinin ekonomik büyümeyi 35,92 gini değerine kadar olumlu etkileyeceğini, bu noktadan sonra büyüme üzerinde olumsuz bir etki yaratacağını göstermektedir. Erkişi & Ceyhan (2020), gelir dağılımı ve iktisadi büyüme arasındaki uzun ve kısa dönemli ilişkiyi 14 AB ülkesi özelinde 1993-2016 dönemi için araştırdıkları çalışmalarında uzun dönemde büyümedeki artışın gelir eşitsizliğini arttırdığını bulmuşlardır.

Wolde, Sera & Merra (2022), Etiyopya için 1980-2017 dönemi verileriyle ARDL yöntemini kullanarak gelir eşitsizliği ile ekonomik büyüme ilişkisini araştırmışlardır. Uzun dönemde değişkenler arasında negatif, kısa dönemde ise pozitif yönlü bir ilişki bulunmuştur. Çalışmada uygulanan nedensellik analizine göre ekonomik büyümeden gelir eşitsizliğine tek yönlü nedensellik tespit edilmiştir. Fawaz & Rahnema (2022), 1991-2015 döneminde 28 geçiş ekonomisi özelinde GMM yöntemiyle gelir eşitsizliği-ekonomik büyüme bağlantısını incelemişlerdir. Araştırma sonuçlarına göre değişkenler arasında yüksek gelirli ekonomilerde pozitif, düşük gelirli ekonomilerde negatif yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Aynı yön ve etkiler enflasyon-büyüme ilişkilerinde de görülmektedir. Marques (2022), Brezilya’da 1991, 2000 ve 2010 yıllarında uygulanan anket verilerini kullanarak ekonomik büyüme ve gelir eşitsizliği ilişkisini mekânsal veri modeliyle incelemiştir. Çalışmanın sonucuna göre gini katsayısındaki 1 puanlık düşüş takip eden 10 yılda kümülatif ekonomik büyüme üzerinde %2,5’lik bir artışla ilişkilidir.

Literatürde yukarıda özetlenen çalışmaların haricinde gelir eşitsizliği ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran başka çalışmalar da bulunmaktadır. Bu geniş literatüre günümüzde de farklı bakış açıları, yöntem ve verilerle katkı yapmaya devam edilmektedir.

İnsani gelişme endeksinin sac ayaklarından biri olan sağlık boyutu da pek çok ampirik araştırmanın konusu olmuştur. Toplumun sağlık düzeyinin belirleyicilerinin tespit edilmeye çalışıldığı araştırmalarda belli sağlık göstergeleri, sosyal ve ekonomik göstergelerle modellenerek tahminlemeler yapılmıştır. Sağlık bilimlerindeki araştırmacıların olduğu kadar sosyal bilimlerdeki araştırmacıların da ilgisini çeken sağlık konusu, çalışmalarda birçok farklı değişkenle temsil edilmiştir. Bunların en çok kullanılanları verilerine kolaylıkla erişim sağlanabilen doğumda yaşam beklentisi ve bebek ölüm oranıdır. Alt kırılımlarına ait verileri de bulunabilen bu verilere ek olarak mortalite oranı, morbidite oranı, sağlık harcamaları ve ruh sağlığı gibi değişkenler de sağlık durumunun göstergeleri arasında yer almaktadır.

Rodgers (1979), gelir ve gelir dağılımının ölüm oranları (bebek ölüm oranı, doğumda ve 5 yaşında yaşam beklentisi) üzerindeki etkilerini 56 ülke özelinde analiz etmiştir. Ölüm oranlarının gelir dağılımı ile güçlü bir ilişkide olduğu tespit edilen yatay kesit analiz sonuçlarına göre, eşitlikçi bir ülkede eşitlikçi olmayan bir ülkeye göre ortalama yaşam beklentisi

beş ile on yıl arasında daha fazladır. Pampel & Pillai (1986), 1950 ve 1975 arasında 18 gelişmiş ülkeye ait beşer yıllık verilerle bebek ölümlerinin belirleyicilerini araştırmışlardır. Çalışmada gelir dağılımı ile bebek ölümleri arasında bir ilişki bulunmuş fakat başka faktörler modele dahil edildiğinde bu ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı bulunmuştur. Ayrıca bebek ölüm oranlarını düşüren etkenin kadının eğitim düzeyi olduğu belirlenmiştir. Wilkinson (1992), 23 ülkenin 1971 ve 1985 yılları arasındaki verileriyle yaptığı yatay kesit analizinde gelişmiş ülkeler için toplumdaki gelir dağılımı ile nüfusun ortalama yaşam beklentisi arasında güçlü bir ilişki tespit etmiştir. Wilkinson'a göre gelir dağılımındaki bozulma yaşam beklentisini olumsuz etkilemektedir. Daha eşitlikçi ülkelerin kamu hizmetlerinin toplumun sağlığına daha fazla fayda sağlaması bunun sebeplerinden birisidir. Macinko, Shi & Starfield (2004), 19 OECD ülkesi için 1970-1996 yılları aralığındaki verilerle yaptıkları analizlerde gini katsayısı ile korelasyonlu Theil endeksinin bebek ölüm oranı ile ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir.

Clarkwest (2008), ABD'nin 1970-2000 yılları aralığı için yaptığı çalışmasında gelir eşitsizliğinin doğumda yaşam beklentisini olumsuz etkilediğini bulmuştur. Rambotti (2015), 2003-2006 yılları periyoduna ait çok ülkeli çalışmasında doğumda yaşam beklentisinin gelir eşitsizliğini olumsuz etkilediği sonucunu bulmuştur. Ancak bu etkinin yüksek yoksulluk düzeylerinde daha güçlü olduğu görülmüştür. Ayrıca doğumda yaşam beklentisindeki artışın sağlık ve sosyal problemlerin çözülmesini sağladığı tespit edilmiştir. Linden & Ray (2017), 148 ülkeden oluşan bir panel için 1970-2010 dönemi verileriyle yaşam beklentisi, kişi başına gelir ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Çalışmada gelirin sağlık üzerindeki etkisinin düşük gelirli ülkelerde daha büyük olduğu tespit edilmiştir. Eşitsizliğin sağlık üzerindeki ters yönlü etkisi ise düşük gelirli ülkelerde hâlâ anlamlı; yüksek gelirli ülkelerde ise 2000 yılından sonra anlamsızdır. Hill & Jorgenson (2018), ABD'de eyalet bazında 2000-2010 döneminde kadın ve erkek yaşam beklentisi ile gelir eşitsizliği ilişkisini analiz etmişlerdir. Çalışmada gelir eşitsizliğinin hem kadın hem de erkek için ölçülen yaşam beklentisini baltaladığı sonucuna varılmıştır. Dewan, Rørth, Jhund, Ferreira, Zannad, Shen, ... & Packer (2019), 54 ülkeye ait verilerle gelir eşitsizliği ve kalp yetmezliği arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Elde edilen bulgular daha fazla gelir eşitsizliğinin daha yüksek oranda kalp yetmezliği ile ilişkili olduğunu göstermiştir.

Sepulveda & Brooker (2021), 22 OECD ülkesinde gelir eşitsizliği ile Covid-19 ölüm oranı ilişkisini Poisson çok değişkenli regresyon yöntemiyle araştırmışlardır. Araştırma sonuçları gelir eşitsizliğinin tüm yaş gruplarında Covid-19 ölüm oranıyla pozitif ilişkili olduğunu göstermiştir. Nettle & Dickins (2022), 2012 yılında 28 ülkede uygulanan Avrupa yaşam kalitesi anketi verileriyle yaptıkları çalışmada daha fazla gelir eşitsizliğinin daha düşük yaşam doyumu ve daha kötü öznel sağlık algısı ile ilişkili olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca eşitsizliğin yüksek olduğu toplumlarda gürültü, kötü komşuluk ilişkileri, trafik sıkışıklığı ve hava kirliliği gibi çevresel sorunlar sıkça yaşanmaktadır. Wang & Nguyen-Thi (2022), 36 ülkenin 2004-2017 yılları arasındaki verilerini kullanarak gelir eşitsizliği ile sağlık harcamaları ilişkisini panel kantil nedensellik yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışmaya göre, gelir eşitsizliği sağlık harcamalarının milli gelirdeki oranının artmasına neden olmakta ve milli gelirdeki pay arttıkça eşitsizlikteki bozulmanın derecesi azalmaktadır. Genel olarak sağlık harcamalarında sürekli artıştan ziyade sağlık harcamalarının milli gelirdeki oranında sürekli artış, eşitsizliğin azalmasını sağlayacaktır. Wang & Xu (2023), 2002-2019 yılları arasında 81 gelişmekte olan ülkede dijitalleşme, gelir eşitsizliği ve halk sağlığı bağlantılarını araştırmışlardır. Çalışmanın bulgularına göre, dijitalleşme gelir eşitsizliğini baskılayarak halk sağlığını olumlu yönde etkileyebilmektedir.

Bazı çalışmalarda anlamlı bir ilişkinin tespit edilemediği ancak genel olarak düşük gelir eşitsizliğinin yüksek sağlık durumu ile ilişkilendirildiği bu literatür geniş bir yelpazede pek çok araştırmacının ilgisini çektiği için ilerleyen yıllarda daha da zenginleşecektir.

İnsani gelişme endeksinin üçüncü boyutu olan eğitim konusu özellikle 20. yüzyılın ortalarından itibaren ekonomistlerin ilgisini çekmiştir. Gelir eşitsizliğinin eğitimle ilişkisinin incelendiği çalışmalarda eğitim farklı göstergelerle ele alınmış ve bu konudaki literatür genişletilmiştir. Eğitim düzeyi ve eğitimin getirisi bazen beşerî sermaye olarak da ifade edilmiştir. Eğitim göstergeleri olarak okuryazarlık oranı, bütün kademedeki okullaşma oranları veya beşerî sermaye endeksi gibi değişkenler kullanılarak gelir dağılımı ile ilişkilerinin analiz edildiği çalışmaların özeti aşağıda yer almaktadır.

Mincer (1958), ABD'nin 1950 yılı verilerini kullanarak yaptığı çalışmasında eğitim süresindeki mutlak farklılıkların yıllık kazanç farklılıklarına yol açacağı sonucuna varmıştır. Çalışmada ayrıca eğitim dağılımındaki çarpıklığın kazanç dağılımını da belirlediği tespit edilmiştir. Becker & Chiswick (1966), ABD'nin eyaletleri ve bölgeleri özelinde yaptıkları araştırmada okul öncesi eğitimin bölge içindeki kazanç farklılıklarının ve bölgeler arası eşitsizliklerin bir açıklayıcısı olduğu sonucuna varmışlardır. Çalışmaya göre okullaşma düzeyi nüfus içindeki kazanç dağılımını belirlemektedir. Bourguignon & Morrisson (1990), 1970 yılına ait verilerle 35 gelişmekte olan ülke için yaptıkları analizde ortaöğretimde okullaşma oranlarındaki artışın en düşük %40'lık dilimin payı üzerinde olumlu bir etki yarattığını tespit etmişlerdir. Checchi (2003), 1960-1995 dönemi için 108 ülkeyi kapsayan dengesiz panel analizinde, gelir eşitsizliğinin esas olarak ortaöğretime erişimi kısıtladığını ve kadınların eğitime katılımlarının ilköğretimden başlayarak aile geliriyle daha güçlü bir şekilde koşullandığını bulmuştur. Lin (2007), 1976-2003 dönemine ait verilerle Taiwan özelinde eğitimin genişlemesi ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Bulgulara göre daha yüksek bir ortalama eğitim seviyesi daha düşük bir gelir eşitsizliği yaratacak, ayrıca daha düşük bir eğitim eşitsizliği daha düşük bir gelir eşitsizliğine neden olacaktır. Lin, Tayvan'da beceri odaklı teknolojik değişimin neden olduğu gelir eşitsizliğinin gelecekte olası aşırı eğitim ve işgücü piyasasında işsizlik nedeniyle tersine çevrilebileceğini belirtmiştir.

Földvári, van Leeuwen & van Leeuwen-Li (2010), OECD üyesi ve OECD üyesi olmayan ülkelerde eğitim eşitsizliği ile gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi açıklamak için panel veri yöntemini kullanmışlardır. Analiz sonuçları eğitim eşitsizliğinin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisinin önemsiz olduğunu, fakat bu etkinin yirminci yüzyılın ikinci yarısında sadece OECD ülkelerinde pozitif ve anlamlı olduğunu göstermiştir. Shahpari & Davoudi (2014), 1969-2007 yılları için İran özelinde ARDL yaklaşımını kullanarak yaptıkları analizde beşerî sermaye ve fiziki sermayedeki artışın gelir dağılımındaki eşitsizliği azaltabileceğini bulmuşlardır. Park (2017), Asya ülkeleri için kurduğu modelde Kuznets'in ters U hipotezini doğrulamış fakat modele eğitim değişkeni eklendiğinde bu ilişkinin yumuşadığını tespit etmiştir. Elde edilen bulgular, 15 yaş ve üzeri nüfusun elde ettiği daha yüksek bir eğitim düzeyinin Asya'da gelir dağılımını iyileştirdiğini ve eğitim gini endeksi ile ölçülen eğitim eşitsizliğinin gelir dağılımı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Coady & Dizioli (2018), yükselen ve gelişmekte olan ekonomilerde gelir eşitsizliği ve eğitimin yaygınlaşması (ortalama eğitim sürelerinin arttırılması ve eğitimde eşitsizliğin azaltılması) arasındaki ilişkiyi incelemiştir. Çalışmada, ileri yaş gruplarında okullaşma eşitsizliği ve gelir eşitsizliği arasında büyük, pozitif, istatistiksel olarak anlamlı ve istikrarlı bir ilişki tespit edilmiştir. Eğitim genişlemesi eşitsizliği azaltmaya devam edecek fakat bu rol ülke geliştikçe azalacaktır. Bu nedenle gelir eşitsizliğinin azaltılmasında eğitim kalitesine daha fazla odaklanılmalıdır. Arshed, Anwar, Hassan & Bukhari (2019), 1960-

2015 dönemi için Asya'nın gelişmekte olan 31 ekonomisi özelinde eğitim ve gelir eşitsizliği ilişkisini incelemişlerdir. Analiz sonuçları, birincil, ikincil ve üçüncül eğitime katılımların gelir eşitsizliğini arttırdığını göstermiştir. Bunun yanında eğitime katılım oranlarının gelir eşitsizliğini artırıcı etkisi belli bir eşikten sonra tersine dönmektedir. Bu eşikler ilköğretim için %97,5 iken ortaöğretim için %43,5 ve yükseköğretim için %11'dir.

Castelló-Climent & Doménech (2021), 1970-2018 yılları arasındaki verileri kullanarak 68 gelişmiş ve gelişmekte olan ülke için beşeri sermaye ve gelir eşitsizliği ilişkisini incelemişlerdir. Çalışmada beşeri sermaye eşitsizliği ile ücret eşitsizliği arasında ters U şekilli bir ilişki olduğu, ücret eşitsizliğindeki bir puanlık değişimin gelir eşitsizliğine yarım puan katkı yaptığı ve beceri odaklı teknolojik gelişimin beşeri sermaye ile ücret eşitsizliği ilişkisini ılımlaştırabilecek bir güç olduğu sonuçları bulunmuştur. Thye, Law & Trinugroho (2022), Endonezya'da beşeri sermayedeki gelişimin gelir eşitsizliği üzerindeki asimetric etkisini NARDL yöntemiyle araştırmışlardır. 1970-2019 döneminin ele alındığı çalışmanın sonuçlarına göre, beşeri sermayedeki artışların yarattığı eşitleyici etki, azalışların yarattığı eşitsizlik artırıcı etkiden daha fazla olmaktadır. Moyo, Mishi & Ncwadi (2022), 1993-2019 döneminde Güney Afrika'nın Doğu Cape eyaletinin bölgeleri için havuzlanmış ortalama grup tahmincisini kullanarak gelir eşitsizliği, yoksulluk ve beşeri sermaye ilişkilerini araştırmışlardır. Elde ettikleri sonuçlara göre, beşeri sermaye yoksulluğu azaltmakta fakat eğitim sistemindeki eşitsizliklerden dolayı eşitsizliği arttırmaktadır. Artige & Cavenaile (2023), ABD'nin eyaletlerinde 1960-2010 döneminde her 10 yılda bir uygulanan anket verileriyle kamusal eğitim harcamaları, büyüme ve gelir eşitsizliği ilişkilerini araştırmışlardır. Elde edilen bulgulara göre büyüme, kamusal eğitim harcamalarına ve beşeri sermaye dağılımına bağlı olmaktadır. Kamusal eğitim harcamaları ise eşitsizlik üzerinde olumlu veya olumsuz bir etkide bulunabilmektedir.

Sağlık boyutundan farklı olarak üzerinde tam olarak bir fikir birliği sağlanamayan eğitim-gelir eşitsizliği ilişkisi gittikçe daha da zenginleşen bir literatür haline gelmektedir. Eğitim yatırımlarının getirilerinin uzun vadede elde edilmesi daha geniş gözlem aralığını gerektirmektedir. Bu nedenle yeni veriler kullanılabilir hale geldikçe daha tutarlı sonuçların ortaya çıkması ve konu üzerinde bir konsensüs oluşması beklenmektedir.

1.3. Türkiye'de Gelir Eşitsizliği ve İnsani Gelişme

1.3.1. Türkiye'de Gelir Eşitsizliği

Gelir eşitsizliği ile insani gelişme endeksi ilişkisinin analizinde elde edilen sonuçlarla birlikte mevcut durumun da ortaya konması çözüm yolları geliştirmede ve politika önermede yol gösterici olabilmektedir. Bu bağlamda öncelikle Türkiye'de gelir eşitsizliğinin boyutu ve seyri ile insani gelişme endeksinin düzeyi ve eğilimi ortaya konulacaktır. Türkiye'de gelir dağılımı TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verileri ışığında değerlendirilecektir. Türkiye'deki gelir dağılımı incelemesine Tablo 1'de yer alan 2002-2021 yılları arasına ait %20'lik paylar analiziyle başlanacaktır.

Özellikle en zengin ile en fakir arasındaki makasın çok açık olduğu bu dönemde zengin kesimlerden fakir kesimlere doğru düşük oranda da olsa bir gelir aktarımıyla gelirin bölüşümünde çok küçük bir iyileşme yaşanmıştır. En zengin %20'lik kesimin gelirden aldığı payın en düşük olduğu yıl 2005 yılı olurken ufak dalgalanmalı bir seyir izleyen en fakir %20'lik dilimin aldığı pay 2017 yılında en yüksek değerine ulaşmıştır. 2020 yılında en yüksek %20'lik dilimin gelir payındaki artış ve diğer dilimlerdeki düşüş Covid-19 pandemisinin etkisini göstermektedir. Benzer bir etki 2008 krizinde de görülmektedir. Yüzde paylar analizi 2000'li yıllarda Türkiye'de gelir dağılımı adaletsizliğinin yüksek olduğunu ve son 20 yıllık dönemde

kayda değer, tatmin edici bir düzelme yaşanmadığını göstermektedir. Söz konusu dönemde kişi başına düşen milli gelirin arttığı göz önüne alındığında toplumun katmanları arasındaki gelir farklarının katlanarak arttığı sonucu çıkmaktadır.

Tablo 1: Türkiye'nin 2002-2021 Yıllarına Ait Gelir Dağılımı İstatistikleri

Yıllar	İlk %20 (En Yoksul)	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	Son %20 (En Zengin)	Gini Katsayısı	P80/P20 Oranı	P90/P10 Oranı
2002	5,3	9,8	14,0	20,8	50,0	0,440	9,46	18,31
2003	6,0	10,3	14,5	20,9	48,3	0,420	8,06	14,65
2004	6,0	10,7	15,2	21,9	46,2	0,400	7,65	13,71
2005	6,1	11,1	15,8	22,6	44,4	0,380	7,34	13,10
2006	5,1	9,9	14,8	21,9	48,4	0,428	9,59	17,73
2007	5,8	10,6	15,2	21,5	46,9	0,406	8,07	14,38
2008	5,8	10,4	15,2	21,9	46,7	0,405	8,06	13,99
2009	5,6	10,3	15,1	21,5	47,6	0,415	8,55	15,56
2010	5,8	10,6	15,3	21,9	46,4	0,402	7,94	13,92
2011	5,8	10,6	15,2	21,7	46,7	0,404	8,04	14,41
2012	5,9	10,6	15,3	21,7	46,6	0,402	7,96	14,21
2013	6,1	10,7	15,2	21,4	46,6	0,400	7,69	13,60
2014	6,2	10,9	15,3	21,7	45,9	0,391	7,40	12,64
2015	6,1	10,7	15,2	21,5	46,5	0,397	7,57	13,30
2016	6,2	10,6	15,0	21,1	47,2	0,404	7,68	13,58
2017	6,3	10,7	14,8	20,9	47,4	0,405	7,54	13,36
2018	6,1	10,6	14,8	20,9	47,6	0,408	7,75	13,74
2019	6,2	10,9	15,2	21,4	46,3	0,395	7,41	13,03
2020	5,9	10,6	14,9	21,1	47,5	0,410	8,01	14,47
2021	6,1	10,8	15,1	21,3	46,7	0,401	7,65	13,68

Kaynak: TÜİK, 2022.

Kişisel gelir dağılımı incelenirken kullanılan göstergelerden gini katsayısı ile yüzde paylar analizine bağlı olarak P80/P20 (kantil) oranı ve P90/P10 (desil) oranı verilerinin 2002-2021 yılları arasına ait seyri de aynı tabloda verilmiştir. Yüzde paylar analizindeki sonuçlarla paralel olarak gelir dağılımında adaletsizliğin boyutlarını ortaya koyan bu veri seti incelendiğinde en adaletsiz yılın 2002 olduğu, gini katsayısının 2005, 2014, 2015 ve 2019 yıllarında 0,40 değerinin altına düştüğü ve bu yıllar haricinde büyük bir değişim olmadığı görülmektedir. En zengin %20'lik kesimin en fakir %20'lik kesimin kaç katı gelir elde ettiğini gösteren P80/P20 oranı ise gini katsayısı ile aynı yıllarda en düşük değerini bulmuştur. Gini katsayısına oranla daha fazla bir iyileşmenin okunduğu bu gösterge en zengin ile en fakir arasındaki gelir oranının düştüğünü göstermektedir. Son olarak en zengin ve en fakir %10'luk dilimlerin oranı incelendiğinde aynı yönsemeyi gösteren %20'lik paylardaki oranın yaklaşık iki katı gibi bir oran çıkmaktadır. Daha küçük gruplara inildiğinde daha büyük gelir farkları görülen yüzde paylar analizinde bu dönemde desil/kantil oranında azalma yaşanmıştır. Bu da en zengin ve en fakir arasında gelir uçurumunda küçük oranda da olsa azalma olduğunu göstermektedir. Tablo 1 genel olarak ele alındığında gelir dağılımı adaletsizliğinde küçük bir düzelme yaşandığı fakat bu düzelmenin durağan bir seyre dönüştüğü görülmektedir.

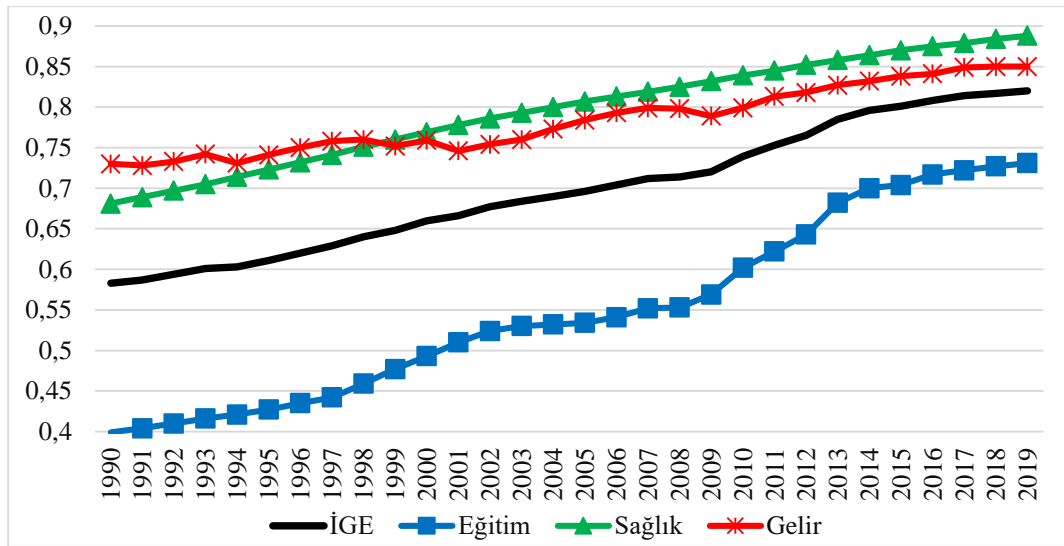
1.3.2. Türkiye'de İnsani Gelişme

İnsani gelişme endeksinde doğumda yaşam beklentisi ile sağlıklı bir yaşam sürdürebilme, ortalama öğrenim süresi ve beklenen öğrenim süresi ile bilgi edinme ve kişi başına milli gelir ile iyi bir yaşam standardına sahip olma becerileri ölçülmektedir (UNDP, 2018a:1). İnsani gelişme endeksi, sağlık endeksi, eğitim endeksi ve gelir endeksi tarafından tahmin

edilip analiz edilmektedir. Sağlık endeksi (yaşam beklentisi endeksi), dünyadaki ortalama yaşam beklentisinin ana göstergesidir. Bunun yanında belirli bir ülkenin sağlıklı ve uzun ömürlü vatandaşlarını ölçmektedir. Eğitime erişimi içeren eğitim endeksi, okul çağındaki çocukların ortalama okul yaşamı beklentisi ve yetişkin nüfusun ortalama okul yılını göstermektedir. Yaşam kalitesinin (hayat standardı) değerlendirildiği gelir endeksi ise ABD Doları cinsinden kişi başına gayrisafı milli gelir ile ölçülmektedir (Yakunina & Bychkov, 2015:767).

Dört gösterge ve bu göstergelerle hesaplanan üç endeksin geometrik ortalaması ile insani gelişme endeksi elde edilmektedir. (UNDP, 2018b:2). Farklı birimlerle ifade edilen göstergeleri 0 ile 1 arasında endekslere dönüştürmek için asgari değerler (doğal sıfırlar) ve azami değerler (ulaşılmak istenen hedefler) belirlenmiştir. Bu değerler yaşam beklentisinde 20 ile 85 yaş, beklenen öğrenim süresinde 0 ile 18 yıl, ortalama öğrenim süresinde 0 ile 15 yıl ve kişi başına gelirden 100 ile 75000 ABD Dolarıdır. Her bir boyut için hesaplanacak endekslerin genel formülü şu şekildedir: $\text{Boyut Endeksi} = \frac{\text{gerçek değer} - \text{asgari değer}}{\text{azami değer} - \text{asgari değer}}$.

Mevcut durum analizine Türkiye’de insani gelişme endeksi ve bileşenlerinin incelemesiyle devam edilecektir. Öncelikle genel eğilimin görülmesi için insani gelişme endeksinin zaman içinde aldığı değerlere bakmak gerekmektedir. 1990 yılına kadar geriye dönük revize edilen insani gelişme endeksi ve alt endekslerin izlediği seyir Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1: Türkiye'nin İnsani Gelişme Endeksi ve Alt Endekslerin Trendi

Kaynak: UNDP, 2021.

1990 yılında 0,583 seviyesinde olan endeks değeri ile orta insani gelişmişlik düzeyinde olan Türkiye 2006 yılında yüksek insani gelişmişlik düzeyine gelmiş ve 2015 yılında ise çok yüksek insani gelişmişlik düzeyine girmiştir. 2019 verisine göre endeks değeri 0,820 olmuştur. Dünyanın 19. büyük ekonomisi olan Türkiye insani gelişmişlikte 2019 yılında 54. sırada yer almıştır. G20 ülkeleri arasında bulunan ve Türkiye gibi büyük bir ekonomiye sahip olan ancak insani gelişmişlikte daha alt sıralarda yer alan ülkelerin bu durumu büyük ekonominin yüksek insani gelişmişlik anlamına gelmediğini göstermektedir.

Türkiye'nin insani gelişme endeksine en büyük katkı ilk yıllarda gelir boyutundan gelirken daha sonraki yıllarda istikrarlı bir şekilde artan sağlık boyutundan gelmektedir. Eğitim boyutu ise son yıllarda ciddi artışlar yaşanmasına karşın diğer boyutların aksine endeksin eğrisinin daha aşağıda seyretmesine neden olmaktadır. Gelirin konjonktürel dalgalanmalardan

dolayı dalgalı bir seyir izlediği ve sağlığın doğal sınırlara yaklaştığı bu durumda eğitim politikalarının etkin ve kapsayıcı bir şekilde dizayn edilmesi insani gelişmişlikte daha yukarılara çıkmada önemli rol oynayacaktır.

Söz konusu dönemde yaşanan olayların ve politika değişimlerinin etkileri eğrilerin eğiminde görülmektedir. Sağlık endeksinde doğumda yaşam beklentisinin sınırlarına yaklaşıırken artış oranları azalmakta ve eğim düzleşmektedir. Gelir endeksinin eğimine bakıldığında ise 1994, 1999, 2001 ve 2008 krizlerinin negatif etkisi net olarak göze çarpmaktadır. Aynı şekilde yüksek büyüme dönemleri endeksin değerinde en büyük artışların yaşandığı yıllardır. Eğitim endeksi, eğitim sisteminde çok sık olarak değişikliklerin yaşandığı Türkiye’de dalgalı bir şekilde artışlar göstermiştir. 1997 yılında 8 yıllık kesintisiz eğitimin yürürlüğe konulmasından sonraki artış göze çarpmaktadır. 2009 yılında meslek lisesi mezunlarının üniversiteye girişlerinde katsayı düzenlenmesinin kaldırılması, her ile bir üniversite politikası ve yükseköğretimde öğrenci kontenjanlarının artırılmasıyla eğitim endeksinin eğiminde tekrar keskin bir artış yaşanmıştır.

Tablo 2’de insani gelişme endeksi göstergelerinin zaman içindeki değerleri yer almaktadır. Doğumda yaşam beklentisinde 30 yılda 13,4 yıllık bir artış yaşanmıştır. Bu büyük artışa rağmen hesaplamada azami değer olarak kullanılan 85 yaş sınırının çok gerisinde olduğu söylenebilir. Eğitim göstergelerine bakıldığında ise beklenen öğrenim süresi üst sınıra yaklaşıırken ortalama öğrenim süresinin üst sınırın neredeyse yarısında kaldığı görülmektedir. Bu da insani gelişme endeksine en düşük katkının eğitimden gelmesinin nedenidir. Ayrıca serinin son yıllarında artış miktarının azalması hatta durması sağlık boyutundaki durgunlukla birlikte insani gelişme düzeyi için dezavantaj yaratmaktadır.

Gelir boyutunun göstergesi olan kişi başına gayrisafi milli gelirin (2011 SAGP, \$) seyrine bakıldığında ise ilk olarak kriz dönemindeki düşüşler göze çarpmaktadır. Son 30 yıldaki artışın iki kattan fazla olduğu milli gelirden son yıllarda durağanlık görülmektedir. Henüz insani gelişme raporlarında yerini almayan pandemi etkisiyle de gelir boyutunda daha karamsar bir tablo öngörülmektedir.

Tablo 2: Türkiye’de İnsani Gelişme Göstergeleri (1990-2019)

<i>Yıllar</i>	<i>Doğumda Yaşam Beklentisi</i>	<i>Beklenen Öğrenim Süresi</i>	<i>Ortalama Öğrenim Süresi</i>	<i>Kişi Başına Milli Gelir (SAGP \$)</i>
1990	64.3	8.9	4.5	12514
1991	64.8	9.1	4.6	12386
1992	65.3	9.2	4.6	12812
1993	65.8	9.3	4.7	13586
1994	66.4	9.5	4.8	12630
1995	67.0	9.6	4.8	13490
1996	67.6	9.7	5.0	14287
1997	68.2	9.8	5.1	15134
1998	68.8	10.2	5.2	15309
1999	69.4	10.7	5.4	14517
2000	70.0	11.1	5.5	15239
2001	70.6	11.6	5.6	13969
2002	71.1	12.0	5.7	14738
2003	71.6	12.1	5.8	15361
2004	72.0	12.0	6.0	16677
2005	72.4	11.9	6.1	17999
2006	72.8	12.3	6.0	19039
2007	73.2	12.6	6.1	19789
2008	73.6	12.5	6.2	19708
2009	74.1	13.0	6.3	18506

2010	74.5	13.8	6.5	19867
2011	74.9	14.3	6.7	21738
2012	75.4	14.4	7.3	22436
2013	75.8	15.5	7.5	23895
2014	76.2	16.0	7.7	24713
2015	76.5	16.2	7.6	25719
2016	76.9	16.4	7.8	26122
2017	77.2	16.4	8.0	27571
2018	77.4	16.4	8.1	27864
2019	77.7	16.6	8.1	27701
90-19 Fark	+13.4	+7.7	+3.6	+15187

Kaynak: UNDP, 2021.

Türkiye'nin 1990-2019 yılları arasındaki insani gelişme verileri değerlendirildiğinde genel olarak ilk yıllarda hızlı bir ilerlemenin ardından son yıllarda ilerlemenin yavaşladığı, bu eğilimin devam etmesi durumunda ekonomik riskler de göz önünde bulundurularak insani gelişme düzeyinin duraklayabileceği hatta ilk kez gerileyebileceği söylenebilmektedir. Sağlık boyutunun en büyük; eğitim boyutunun ise en düşük katkıyı sağlaması ve gelir boyutunun dalgalı bir seyir izleyip son yıllarda da düşüş riski taşıması çok yüksek insani gelişmişlik düzeyine yeni girmiş Türkiye'nin gelişmiş ülkeler ile arasındaki farkı kapatmasını zorlaştırmaktadır. Ayrıca kalkınmanın büyümeye feda edildiği politikaların uygulanması, kronikleşen sorunlar ve bu sorunların çözüm yolunu açabilecek yapısal reformların hayata geçirilmesindeki popülizmden kaynaklı isteksizlik, mevcut durumun daha iyiye gitmesi konusunda beklentilerin olumsuz yönelmesine neden olmaktadır.

2. VERİ VE YÖNTEM

Çalışmanın ampirik kısmında Türkiye için insani gelişme ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişkiyi açıklamak amacıyla iki model kurulmuştur. İlk modelde insani gelişmenin bir bütün olarak gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi incelenmiştir. İkinci modelde ise insani gelişmenin boyutlarının ayrı ayrı gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi tahmin edilmiştir. Bu iki modelde de insani gelişme endeksi verileri 1990 yılından itibaren kullanılabilir olduğundan dolayı analiz dönemi 1990-2019 yıllarıyla sınırlandırılmıştır. Gelir eşitsizliğini gösteren gini katsayısı verileri Solt (2020) tarafından oluşturulan SWIID v9.0 veri tabanından, insani gelişmeyi gösteren insani gelişme endeksi ve alt endeks verileri ise UNDP insani gelişme raporlarından derlenmiştir. Veriler logaritmaları alınarak modele dahil edilmiştir. Gelir eşitsizliği değişkeni “*lgini*” şeklinde gösterilirken insani gelişme değişkeni “*lhdi*”, eğitim endeksi “*lhi*”, eğitim endeksi “*lei*” ve gelir endeksi “*lyi*” şeklinde gösterilmiştir. Gelir eşitsizliğinin (*lgini*) bağımlı değişken olarak alındığı analizlerin ilkinde *lhdi*, ikincisinde *lhi*, *lei* ve *lyi* bağımsız değişken olarak modellenmiştir. Araştırmanın fonksiyonel modelleri şu şekildedir:

$$lgini=f(lhdi) \quad \text{Model.1}$$

$$lgini=f(lhi, lei, lyi) \quad \text{Model.2}$$

Ampirik uygulamadan önce kullanılan ekonometrik yöntemlerin teorik altyapısı hakkında bilgi verilecektir. Zaman serisi yöntemlerinin kullanıldığı bu çalışmada durağanlık testlerinden (ADF ve PP), ARDL sınır testinden ve nedensellik testlerinden (VECM Granger ve Toda-Yamamoto) bahsedilecektir.

2.1. Durağanlık Testleri

2.1.1. Genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) Testi

Genişletilmiş Dickey-Fuller (1981) testi, Dickey-Fuller (1979) sınamasının modellerinin ΔY_t 'nin gecikmeli değerleri ile genişletilmiş halidir. Hata terimlerinin farklı dereceden (yüksek mertebeden) otoregresif sürece tabi olabileceği durumlar için kullanılmaktadır (Dickey & Fuller, 1981:1065). MacKinnon, Haug & Michelis (1999) kritik değerlerini kullanan bu sınamada hesaplanan test istatistiğinin mutlak değeri, kritik değerin mutlak değerinden büyükse serinin durağan olmadığını gösteren sıfır hipotezi reddedilmektedir.

2.1.2. Phillips-Perron (PP) Testi

Phillips-Perron testi, ADF sınamasının aksine hata terimleri açısından daha esnek davranmaktadır ve hata terimlerinin otokorelasyonlu olacağını varsaymaktadır. Buna bağlı olarak daha güçlü sonuçlar veren sınamada, hata terimlerinin zayıf düzeyde bağımlı ve heterojen (değişen) yapıda olmasına izin verilmektedir (Phillips & Perron, 1988:341). Böylece otokorelasyonu düzelten parametrik olmayan bir sınama ortaya çıkmaktadır.

Testte ADF sınamasında olduğu gibi MacKinnon vd. (1999) kritik değerleri kullanılmaktadır. Testin sıfır hipotezi, serinin birim köklü olduğunu göstermektedir ve test istatistiğinin mutlak değeri kritik değerin mutlak değerinden büyükse reddedilmektedir.

2.2. ARDL Sınır Testi

Pesaran, Shin & Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL eşbütünleşme testi klasik eşbütünleşme sınamalarından farklı olarak serilerin aynı mertebeden durağan olma şartını gerektirmemektedir. Ancak Pesaran vd. (2001:301-311)'de yer alan kritik değerler serilerin $I(0)$ ve/ veya $I(1)$ olması durumuna göre türetildiğinden, serilerin $I(2)$ olma ihtimalini elemek amacıyla durağanlık mertebelerinin önceden belirlenmesi gerekli görülmektedir. Test, eşbütünleşme ilişkisini tespit etmekle birlikte hem uzun dönem hem de kısa dönem katsayılarının tahmin edilmesine imkân vermektedir. Aynı zamanda kısıtsız hata düzeltme modeli kullanması ve her bir değişken için farklı sayıda gecikme uzunluğuna izin vermesi bakımından geleneksel eşbütünleşme testlerine göre daha güvenilir sonuçlar vermektedir. Testin kritik değerleri I_0 (alt sınır) ve I_1 (üst sınır)'den oluşmaktadır. Hesaplanan test istatistiği I_0 'dan küçük ise eşbütünleşme yoktur, büyükse eşbütünleşme vardır denilmektedir.

2.3. Nedensellik Testleri

2.3.1. Vektör Hata Düzeltme Modeline (VECM) Dayalı Granger Nedensellik Testi

Granger (1988) tarafından geliştirilen vektör hata düzeltme modeline (VECM) dayalı nedensellik testi, seriler birinci farklarında durağansa ve aralarında uzun dönem ilişkisi varsa kullanılabilir. Uygulama aşamasında serilerin durağanlaştırılması ve nedenselliğin yönünün doğru tespit edilebilmesi için gecikme uzunluklarının belirlenmesi gerekmektedir. Testin modeli, geleneksel Granger nedensellik testinin modeline hata düzeltme teriminin eklenmesiyle elde edilmektedir. Hata düzeltme teriminin katsayıları, bağımlı değişkenler için, kısa dönem ile uzun dönem arasındaki sapmaların bir dönemdeki düzeltme hızını göstermektedir. Bu katsayı 0 ile -1 arasında seyretmektedir. Testin sıfır hipotezi, X , Y 'nin Granger nedeni değildir şeklindedir ve test istatistiğinin mutlak değeri kritik değerin mutlak değerinden büyükse reddedilmektedir.

2.3.2. Toda-Yamamoto Nedensellik Testi

Toda & Yamamoto'nun (1995), VAR modeline dayalı olarak geliştirmiş olduğu nedensellik testi serilerin durağanlıklarının ve uzun dönem ilişkilerinin önceden araştırılmasını gerektirmemektedir. Testin model tahmini için öncelikle VAR modeline ait optimal gecikme uzunluğunun (k) bilinmesi sonrasında ise serilerdeki maksimum bütünleşme seviyesinin (d_{\max}) tespit edilmesi gerekmektedir. Testin uygulanabilmesi için ve aynı zamanda bilgi kaybını önleyerek değişkenlerin fark almadan seviyesinde analize dahil edilebilmesi için $d_{\max} \leq k$ olma şartının sağlanması gerekmektedir.

Testin modeli şu şekildedir:

$$Y_t = \delta_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \alpha_{1i} Y_{t-1} + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \alpha_{2i} X_{t-1} + \varepsilon_{1t} \quad (1)$$

$$X_t = \delta_0 + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \beta_{1i} X_{t-1} + \sum_{i=1}^{k+d_{\max}} \beta_{2i} Y_{t-1} + \varepsilon_{2t} \quad (2)$$

Burada önce ($k+d_{\max}$) gecikme uzunluğuna sahip olan VAR modeli, sonrasında ise parametreler tahmin edilerek analiz gerçekleştirilmektedir. Testin 1. modeline ait sıfır hipotezi, X, Y'nin Granger nedeni değildir ($\alpha_{2i} = 0$) şeklindeyken testin 2. modeline ait sıfır hipotezi, Y, X'in Granger nedeni değildir ($\beta_{2i} = 0$) şeklindedir. Uygulamada, hesaplanan test istatistiğinin mutlak değeri kritik değerinden büyükse sıfır hipotezi reddedilmektedir. Burada hipotezlere ait test istatistiği, k serbestlik derecesiyle ($i \leq k$ olmak şartıyla) χ^2 dağılımına tabi olan Wald Testi'yle hesaplanmaktadır.

3. ANALİZ SONUÇLARI

Ön fikir vermesi açısından öncelikle ampirik analizlerde kullanılacak veri setinin yapısının incelemesi yapılmıştır. Serilere ait tanımlayıcı istatistikler Tablo 3'te sunulmuştur. Her bir seri için 30 gözlemden oluşan veri setinde tüm seriler normal dağılmaktadır. Pearson korelasyon matrisine göre, *lgini* tüm değişkenlerle güçlü ve negatif korelasyonlu, insani gelişme endeksi ve alt endeksler ise birbirleriyle güçlü ve pozitif korelasyonludur.

Tablo 3: Serilere Ait Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Matrisi

	<i>lgini</i>	<i>lhdi</i>	<i>lhi</i>	<i>lei</i>	<i>lyi</i>
<i>lgini</i>	1.000000				
<i>lhdi</i>	-0.956568	1.000000			
<i>lhi</i>	-0.931132	0.988307	1.000000		
<i>lei</i>	-0.954549	0.998049	0.980515	1.000000	
<i>lyi</i>	-0.958195	0.977840	0.952702	0.970169	1.000000
<i>Gözlem Sayısı</i>	30	30	30	30	30
<i>Ortalama</i>	-0.877752	-0.365657	-0.618920	-0.231842	-0.245622
<i>Medyan</i>	-0.870105	-0.366735	-0.629236	-0.218788	-0.250411
<i>Maksimum</i>	-0.839835	-0.198451	-0.313342	-0.118784	-0.162519
<i>Minimum</i>	-0.919970	-0.539568	-0.918794	-0.384193	-0.317454
<i>Standart Sapma</i>	0.030311	0.111219	0.201844	0.082098	0.051715
<i>Çarpıklık</i>	-0.172180	0.029023	0.106738	-0.345965	0.253330
<i>Bastıklık</i>	1.360858	1.756369	1.751632	1.889320	1.704053
<i>Jarque-Bera</i>	3.506714	1.937484	2.004993	2.140470	2.420229
<i>Olasılık</i>	0.173192	0.379560	0.366962	0.342928	0.298163

Ampirik analizlerde ilk olarak durağanlığın tespit edilmesi amacıyla ADF ve PP testleri kullanılmıştır. Tablo 4'te sunulan

ADF test istatistikleri incelendiğinde gini katsayısı, insani gelişme endeksi, eğitim endeksi ve gelir endeksinin düzeyde birim kök içerdiği tespit edilmiştir. Sağlık endeksi ise düzeyde durağandır. Düzeyde birim köklü serilerin farkı alındığında durağan oldukları görülmüştür. Aynı sonuçlar PP birim kök testi sonuçlarında da elde edilmiştir. Değişkenler arasında I(2) düzeyinde durağan olan seri olmadığı için bu değişkenler arasındaki eşbütünlüşme ilişkisinin tespiti için ARDL testi uygulanabilmektedir.

Tablo 4: ADF ve PP Birim Kök Testleri Sonuçları

Değişken	Düzye Değeri	ADF			PP			
		Olasılık	Birinci Fark	Olasılık	Düzye Değeri	Olasılık	Birinci Fark	Olasılık
<i>lgini</i>	-0.6857	0.8346	-3.1112	0.0372	0.0208	0.9531	-3.1022	0.0379
<i>lhdi</i>	0.1304	0.9611	-3.8202	0.0086	-0.4513	0.8870	-3.4355	0.0181
<i>lhi</i>	-3.1990	0.0326	0.0956	0.9594	-7.6899	0.0000	0.0822	0.9585
<i>lei</i>	1.0750	0.9959	-5.0900	0.0005	-0.2096	0.9265	-2.8312	0.0668
<i>lyi</i>	-0.0318	0.9479	-5.5359	0.0001	0.2691	0.9724	-6.2964	0.0000

İlk modelde seriler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının sınanması amacıyla uygulanan ARDL sınır testi sonuçlarına göre hesaplanan F istatistiği %10 kritik değerinin sağında yer almaktadır. Bu sonuç serilerin uzun dönemde beraber hareket ettiğini göstermektedir. Analiz dönemi 30 gözlemle sınırlı olduğu için Narayan (2005) çalışmasındaki kritik değerler dikkate alınmıştır.

Tablo 5: ARDL Sınır Testi Sonuçları (Model 1)

	Değer	k
<i>F İstatistiği</i>	4.334433	1
<i>Kritik Değerler</i>	I0	I1
<i>%10</i>	3.303	3.797
<i>%5</i>	4.090	4.663
<i>%1</i>	6.027	6.760

Eşbütünlüşme ilişkisi tespit edilen değişkenler arasındaki esneklikleri gösteren uzun dönem katsayı tahmini Tablo 6'da gösterilmiştir. İnsani gelişme endeksinin işareti negatif olarak tespit edilmiştir. Buna göre insani gelişme endeksindeki %1'lik artış gini katsayısını %0,277 düşürmektedir. Yani insani gelişmedeki artışlar gelir eşitsizliğini azaltmaktadır.

Tablo 6: ARDL (3, 4) Modeli Uzun Dönem Katsayıları (Model 1)

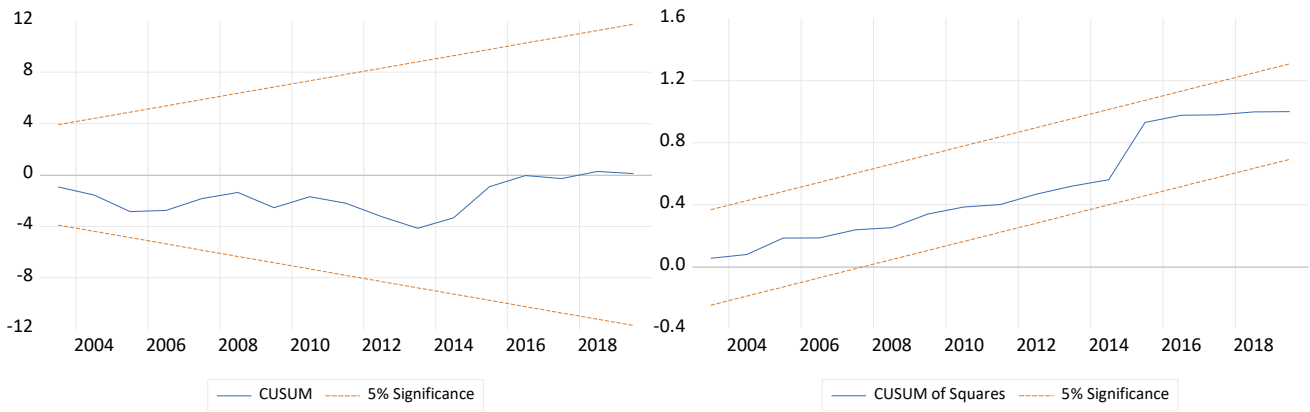
Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık
<i>lhdi</i>	-0.277757	0.024882	-11.16282	0.0000
<i>c</i>	-1.008317	0.016754	-60.18299	0.0000

Uzun dönem katsayılarından sonra uzun dönemdeki sapmaların uyarılma hızını ve kısa dönem dinamiklerini gösteren hata düzeltme modelinin tahmini yapılmıştır. Hata düzeltme mekanizmasının çalışması için hata düzeltme teriminin 0 ile -1 arasında ve anlamlı bulunması gerekmektedir. Tablo 7'deki sonuçlara göre hata düzeltme terimi -0,13 bulunmuştur. Hata düzeltme mekanizması çalışmakta ve uzun dönemde meydana gelen sapmaların %13'ü izleyen dönemde düzelerek uzun dönem denge düzeyine yaklaşmaktadır. Hata düzeltme modelinin tanısal testleri yapılmış ve hata terimlerinin normal dağıldığı ve model spesifikasyon hatasının bulunmadığı görülmüştür. ARDL modelinde otokorelasyon ve değişen varyansa dirençli HAC (Newey-West) tahmincisi kullanıldığı için otokorelasyon ve değişen varyans testine başvurulmamıştır.

Tablo 7: ARDL (3, 4) Modeli Kısa Dönem Tahmini (Model 1)

Değişken	Katsayı	Std. Hata	t-İstatistiği	Olasılık
$d(lgini(-1))$	0.341821	0.168847	2.024436	0.0589
$d(lgini(-2))$	0.366887	0.169155	2.168932	0.0446
$d(lhdi)$	-0.139269	0.075637	-1.841276	0.0831
$d(lhdi(-1))$	0.130648	0.079368	1.646107	0.1181
$d(lhdi(-2))$	0.000126	0.078297	0.001610	0.9987
$d(lhdi(-3))$	0.236435	0.076321	3.097905	0.0065
$ect(-1)$	-0.130870	0.034329	-3.812230	0.0014
R^2	0.658168			
Jarque-Bera	1.032582			0.596730
Ramsey RESET	0.793726			0.3862

Modeldeki katsayı istikrarının tahmin edilmesi için CUSUM ve CUSUMQ testleri yapılmıştır. Şekil 2'ye göre CUSUM ve CUSUMQ grafikleri kritik sınırlar içinde bulunmaktadır. Yani, modelde yapısal kırılma bulunmamakta ve katsayılar istikrarlıdır.

Şekil 2: CUSUM VE CUSUMQ Test Sonuçları (Model 1)

Değişkenler arasındaki nedensel ilişkileri tespit etmek için nedensellik testlerine başvurulmaktadır. Eşbütünleşik seriler arasındaki nedensellik ilişkisi VECM'e dayalı Granger nedensellik testiyle araştırılmaktadır. Nedensellik testinden önce uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi gerekmektedir. Tablo 8'de yer alan VAR analizi sonuçlarına göre uygun gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiştir.

Tablo 8: Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi (Model 1)

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	121.7246	NA	6.62e-07	-8.551758	-8.456601	-8.522668
1	228.5407	190.7429	4.29e-10	-15.89576	-15.61029	-15.80849
2	239.0877	17.32732*	2.70e-10*	-16.36341*	-15.88762*	-16.21796*

Nedensellik ilişkisinin araştırılacağı model aşağıda gösterilmektedir:

$$\Delta lgini_t = \alpha_0 + \sum_{i=1}^{k-1} \alpha_{1i} \Delta lgini_{t-i} + \sum_{i=1}^{k-1} \alpha_{2i} \Delta lhdi_{t-i} + \delta_1 ECT_{t-1} + \varepsilon_{1t}$$

$$\Delta lhdi_t = \beta_0 + \sum_{i=1}^{k-1} \beta_{1i} \Delta lhdi_{t-i} + \sum_{i=1}^{k-1} \beta_{2i} \Delta lgini_{t-i} + \delta_2 ECT_{t-1} + \varepsilon_{2t}$$

Tablo 9'da VECM'e dayalı Granger nedensellik testi sonuçları gösterilmiştir. Test sonuçlarına göre kısa dönemde

nedensellik ilişkisi bulunamamıştır. Uzun dönem nedensellik analizine göre %1 anlamlılık düzeyinde lh den lg niye doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Tablo 9: VECM'e Dayalı Granger Nedensellik Testi Sonuçları (Model 1)

<i>Bağımlı Değişken</i>	<i>Kısa Dönem Nedensellik (χ^2)</i>		<i>Uzun Dönem Nedensellik</i>
	Δlhd_{t-1}	$\Delta lgni_{t-1}$	<i>ECT(-1)</i>
Δlhd	-	0.726437 (0.3940)	0.056011 [0.654086]
$\Delta lgni$	0.516061 (0.4725)	-	-0.101797 [-2.940133]***

Not: Parantez içindekiler anlamlılık değerlerini, köşeli parantez içindekiler t istatistiklerini göstermektedir. ***, %1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Türkiye için yapılan ilk analiz sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde insani gelişme endeksindeki 1 birimlik artışın gini katsayısını yaklaşık 0,27 birim düşürdüğü sonucuna varılmıştır. İnsani gelişmeden gelir eşitsizliğine doğru tespit edilen nedensellik ilişkisi yüksek bir gini katsayısına sahip olan Türkiye’de gelir dağılımındaki adaletsizliği azaltmayı amaçlayan politika yapımcılar için insani gelişme düzeyini yükseltme konusunda faydalı bir araç sağlamaktadır. Buna göre Türkiye’de özellikle eğitim ve sağlıkta fırsat eşitliğinin sağlanması toplumsal barışın tesisinde önemli rol oynayacaktır.

Model 1’in analiz sonuçları literatürdeki çalışmalarla kıyaslandığında bazı benzerlik ve farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Elde edilen sonuçlar Öztürk ve Oktar (2017) çalışmasının sonuçlarına zıt, Ngoc ve Hai (2022), Bucak & Saygılı (2022) ve Özden vd. (2022) çalışmalarının sonuçlarıyla benzer çıkmıştır. Diğer çalışmalarda genel olarak insani gelişme veya daha farklı değişkenler bağımlı değişken olarak alındığı için tam bir karşılaştırma yapılamamaktadır. Bunun yanında bu çalışmada elde edilen sonucun belli bir dönem geçerli olduğunu gösteren doğrusal olmayan bir ilişki tespit edilen çalışmalar da mevcuttur (Theyson & Heller, 2015). Bu beş çalışmada ele alınan ülkelerin gelişmişlik düzeylerinin farklı olması elde edilen sonucun gelişmişlik düzeyine değil ülke yapısına bağlı olabileceğini göstermektedir.

İkinci modelde insani gelişmenin eğitim, sağlık ve gelir boyutlarının gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Birim kök testleri sonucunda ikinci dereceden entegre olan seri olmadığı için uzun dönem ilişkisi yine ARDL sınır testi yaklaşımıyla araştırılmıştır. Tablo 10’daki sonuçlara göre F istatistiğinin değeri %1 kritik değerinin sağında olduğu için eşbütünleşme ilişkisi bulunmaktadır. Analiz dönemi 30 gözlemle sınırlı olduğu için Narayan (2005) çalışmasındaki kritik değerler dikkate alınmıştır.

Tablo 10: ARDL Sınır Testi Sonuçları (Model 2)

	<i>Değer</i>	<i>k</i>
<i>F İstatistiği</i>	10.18772	3
<i>Kritik Değerler</i>	10	11
<i>%10</i>	2.676	3.586
<i>%5</i>	3.272	4.306
<i>%1</i>	4.614	5.966

Eşbütünleşik ilişkinin doğrulandığı sınır testinden sonra değişkenler arasındaki esneklikleri gösteren uzun dönem katsayılarının tahmini Tablo 11’de gösterilmiştir. Sağlık endeksinin işareti negatif ve anlamlı, eğitim endeksinin işareti pozitif ve anlamlı ve gelir endeksinin işareti ise negatif fakat anlamsız bulunmuştur. Buna göre sağlık endeksindeki %1’lik

artış gini katsayısını %0,254 düşürmektedir. Eğitim endeksindeki %1'lik artış ise gini katsayısını %0,096 arttırmaktadır. Gelir endeksinin gelir dağılımını düzeltici etkisi ise anlamsız bulunmuştur.

Tablo 11: ARDL (1, 4, 4, 4) Modeli Uzun Dönem Katsayıları (Model 2)

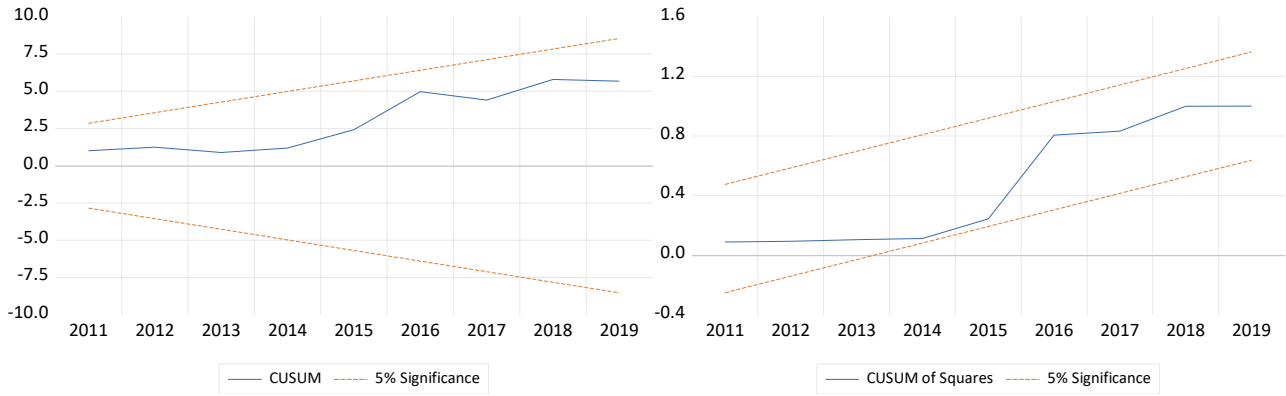
<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Std. Hata</i>	<i>t-İstatistiği</i>	<i>Olasılık</i>
<i>lhi</i>	-0.254681	0.045716	-5.570987	0.0003
<i>lei</i>	0.096122	0.038602	2.490086	0.0344
<i>lyi</i>	-0.173760	0.123053	-1.412079	0.1916
<i>c</i>	-0.988223	0.009047	-109.2263	0.0000

Uzun dönem katsayılarından sonra hata düzeltme modelinin de tahmini yapılmıştır. Tablo 12'deki sonuçlara göre hata düzeltme terimi -0,61 bulunmuştur. Hata düzeltme mekanizması çalışmakta ve uzun dönemde meydana gelen sapmaların %61'i izleyen dönemde düzelerek uzun dönem denge düzeyine yaklaşmaktadır. Hata düzeltme modelinin tanısal testleri yapılmış ve hata terimlerinin normal dağıldığı ve model spesifikasyon hatasının bulunmadığı görülmüştür. ARDL modelinde otokorelasyon ve değişen varyansa dirençli HAC (Newey-West) tahmincisi kullanıldığı için otokorelasyon ve değişen varyans testine başvurulmamıştır.

Tablo 12: ARDL (1, 4, 4, 4) Modeli Kısa Dönem Tahmini (Model 2)

<i>Değişken</i>	<i>Katsayı</i>	<i>Std. Hata</i>	<i>t-İstatistiği</i>	<i>Olasılık</i>
<i>d(lhi)</i>	0.223748	0.408394	0.547873	0.5971
<i>d(lhi(-1))</i>	1.517191	0.462750	3.278642	0.0095
<i>d(lhi(-2))</i>	1.132689	0.475400	2.382601	0.0411
<i>d(lhi(-3))</i>	2.419041	0.563496	4.292917	0.0020
<i>d(lei)</i>	-0.107706	0.024122	-4.465119	0.0016
<i>d(lei(-1))</i>	-0.124920	0.035811	-3.488291	0.0068
<i>d(lei(-2))</i>	-0.140557	0.030228	-4.649844	0.0012
<i>d(lei(-3))</i>	-0.068259	0.033513	-2.036779	0.0721
<i>d(lyi)</i>	-0.094896	0.027686	-3.427563	0.0075
<i>d(lyi(-1))</i>	-0.078052	0.026716	-2.921590	0.0170
<i>d(lyi(-2))</i>	-0.077847	0.026716	-2.913834	0.0172
<i>d(lyi(-3))</i>	0.042424	0.025292	1.677347	0.1278
<i>ect(-1)</i>	-0.613359	0.071506	-8.577759	0.0000
<i>R²</i>	0.927686			
<i>Jarque-Bera</i>	0.515320			0.772858
<i>Ramsey RESET</i>	0.147524			0.7109

Model 2'deki katsayı istikrarının tahmin edilmesi için yine CUSUM ve CUSUMQ testleri yapılmıştır. Şekil 3'e göre CUSUM ve CUSUMQ grafikleri kritik sınırlar içinde yer aldığından modelde yapısal kırılma bulunmamakta ve katsayılar istikrarlıdır.

Şekil 3: CUSUM VE CUSUMQ Test Sonuçları (Model 2)

Bu modelde aralarında uzun dönem ilişkisi bulunan ve farklı seviyelerden bütünleşik seriler arasındaki nedensellik ilişkisi Toda-Yamamoto nedensellik testiyle araştırılmıştır. Nedensellik testinden önce uygun gecikme uzunluğunun belirlenmesi için VAR analizi yapılmış ve bilgi kriterleri genel olarak incelendiğinde uygun gecikme uzunluğu 1 olarak belirlenmiştir.

Tablo 13: Uygun Gecikme Uzunluğunun Belirlenmesi (Model 2)

Gecikme	LogL	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	269.2361	NA	6.95e-14	-18.94544	-18.75512	-18.88726
1	480.6332	347.2952*	6.13e-20	-32.90237	-31.95080*	-32.61147*
2	499.0298	24.96677	5.59e-20*	-33.07356*	-31.36072	-32.54993

Tablo 14'te Toda-Yamamoto nedensellik testi sonuçları gösterilmiştir. Test sonuçlarına göre kısa dönemde eğitim endeksinden gini katsayısına ve sağlık endeksinden eğitim endeksine tek yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur. Ayrıca model içerisinde tüm değişkenlerden gini katsayısına nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Tablo 14: Toda-Yamamoto Nedensellik Testi Sonuçları (Model 2)

Nedensellik Yönü	χ^2	s.d	Olasılık
$lei \rightarrow lgin$	4.121782	1	0.0423**
$lhi \rightarrow lgin$	0.090398	1	0.7637
$lyi \rightarrow lgin$	0.324354	1	0.5690
$\Sigma \chi^2 \rightarrow lgin$	7.086384	3	0.0692*
$lgin \rightarrow lei$	0.457741	1	0.4987
$lhi \rightarrow lei$	2.900663	1	0.0885*
$lyi \rightarrow lei$	0.048695	1	0.8253
$\Sigma \chi^2 \rightarrow lei$	4.149541	3	0.2458
$lgin \rightarrow lhi$	0.020662	1	0.8857
$lei \rightarrow lhi$	0.005559	1	0.9406
$lyi \rightarrow lhi$	0.837277	1	0.3602
$\Sigma \chi^2 \rightarrow lhi$	0.983257	3	0.8053
$lgin \rightarrow lyi$	0.360004	1	0.5485
$lei \rightarrow lyi$	0.497342	1	0.4807
$lhi \rightarrow lyi$	0.779810	1	0.3772
$\Sigma \chi^2 \rightarrow lyi$	1.087968	3	0.7800

Not: * ve ** sırasıyla %10 ve %5 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

İkinci model sonuçları genel olarak değerlendirildiğinde insani gelişme bileşenlerindeki değişimler gelir dağılımındaki

değişimlerin nedeni olmaktadır. Ayrıca sağlık endeksi de eğitim endeksi üzerinde nedensel etkide bulunmaktadır. Uzun dönem katsayılarıyla birlikte ele alındığında gelir dağılımını düzeltici en büyük etki sağlık boyutundadır. Model içerisinde eğitim endeksinin düşük de olsa eşitsizlik arttırıcı etkisinin eğitimde fırsat eşitsizliğinden kaynaklandığı düşünülmektedir. Bunun yanında eğitim sisteminde sıkça yapılan değişiklikler de neden olarak sayılabilir. İnsani gelişme endeksine en büyük katkının sağlık en düşük katkının ise eğitim boyutundan gelmesi de bu sonuçları desteklemektedir.

Model 2'in analiz sonuçları literatürdeki çalışmalarla kıyaslandığında yine bazı benzerlik ve farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Sağlık endeksindeki artışların eşitleyici etkiye sahip olduğu sonucu literatürde ekseriyetle karşılaşılan bir sonuçtur. Tam bir konsensüs sağlanamayan eğitim endeksinin etkisi, Türkiye'de eğitimin eşitleyici güç olmadığını göstermiştir. Çalışmanın bu sonucu eğitimin eşitsizlik yaratan bir süreç olduğunu gösteren çalışmalarla paralellik göstermektedir. Son olarak gelir endeksinin etkisi literatürde pozitif, negatif, belli bir eşikten sonra terse dönen sonuçların aksine anlamsız bulunmuştur.

SONUÇ

Bu çalışmada insani gelişmenin gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi Türkiye özelinde zaman serisi yöntemleriyle araştırılmıştır. Çalışmada iki model kurulmuştur. İlk modelde gelir eşitsizliği ile insani gelişme endeksi ilişkisi incelenmiştir. ARDL sınır testi sonuçlarına göre serilerin eşbütünlük olduğu ve seriler arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Uzun dönem katsayısı negatif olarak tespit edilmiş ve hata düzeltme mekanizmasının çalıştığı bulgulanmıştır. Son olarak nedensellik testi yapılmış ve değişkenler arasında insani gelişme endeksinden gini katsayısına doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde insani gelişmedeki ilerlemelerin gelir dağılımında düzleme sağladığı sonucu ortaya çıkmaktadır. İkinci modelde ise insani gelişmenin boyutları ayrıştırılarak gelir eşitsizliği üzerindeki etkisi aynı prosedürle araştırılmıştır. Uzun dönemli ilişkinin doğrulandığı sonuçlar gelir dağılımı üzerinde sağlık boyutunun olumlu, eğitim boyutunun ise olumsuz etkisi olduğunu göstermiştir. Gelir boyutunun olumlu etkisi ise istatistiksel olarak anlamsız bulunmuştur. Nedensellik analizinde de insani gelişmenin boyutlarından gelir eşitsizliğine doğru nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.

Elde edilen sonuçlar toplumun gelire birlikte eğitim ve sağlık düzeyinin yükseltilmesinin daha adil gelir dağılımı yaratacağı anlamına gelmektedir. Sağlıklı bireyler daha verimli çalışmakta ve hastalık ve rahatsızlıktan dolayı çalışmadığı işgünü azaldığı için daha fazla gelir elde edebilmektedir. Aynı şekilde iyi eğitilmiş bireyler de eğitimsel kazanımlarla çalışma hayatında daha yüksek profilli işlerde istihdam edilmekte, daha verimli olmakta ve bu sayede daha fazla gelir elde edebilmektedir. Bu kazanımların toplumun büyük çoğunluğuna yayılması gelir farklarını büyük ölçüde azaltacaktır. Eğitim ve sağlık yatırımlarının daha çok alt gelir gruplarını kapsayacak şekilde yapılması ve bu sayede alt gelir gruplarının ortalama gelirlerinin ülke ortalamasına yaklaşması gelir dağılımını düzeltip daha barışçıl bir toplum yaratacaktır. Ayrıca insani gelişme endeksinin gelir boyutunda da yükselişlerin sağlanması gerekmektedir. Ancak bu artışlar toplumun alt katmanlarına daha fazla pay verilmesi şeklinde yapıldığında gelir dağılımında düzelmeler sağlayabilecektir. Eğitim boyutunda ise okullaşma oranlarının yükseltilmesiyle birlikte eğitim kalitesinin de arttırılması ve kapsayıcı olması gerekmektedir.

Gelişmiş ülkelere kıyasla yüksek bir gini katsayısına sahip olan Türkiye'de gelir dağılımında adaletin sağlanması için insani gelişme düzeyinin yükseltilmesi gerekmektedir. Gelir dağılımındaki düzelmeler insani gelişmenin bütün boyutlarında sağlanacak eşitleyici ilerlemelerle kalıcı ve anlamlı olacaktır. En başta ekonomik büyümenin istikrarlı bir şekilde sağlanıp

kişi başına gelirin ortalama gelirin etrafında yığılımlı olarak yükseltilmesi hedeflenmelidir. Bunun için öncelikle üst gelir gruplarının vergilendirilmesinin optimum düzeyde yapılması, vergi aflarının nadir ve zorunlu hallerde uygulanması ve vergi kaçırmanın engellenmesi gerekmektedir. Toplumun alt gelir gruplarına sağlanan nakdi ve ayni yardımlar her ne kadar faydalı bir eşitleyici olsa da asıl hedef bu gelir gruplarının üretim sürecine dahil edilmesi ve bu yolla sürekli gelir elde etmelerinin sağlanması olmalıdır.

Türkiye’de eğitim ve sağlık alanında 21. yüzyılda büyük ilerlemeler sağlanmış olmasına rağmen hala gelişmiş ülkelerin çok gerisindedir. Öncelikle milli gelirde eğitim ve sağlık harcamalarına ayrılan payın artırılıp bu hizmetlerin sunumunda da etkinliğin ve verimliliğin sağlanması gerekmektedir. Kaliteli sağlık hizmetlerinin toplumun geniş kesimlerine yayılmasıyla genel sağlık düzeyinin yükseltilip bireylerin çalışma hayatındaki verimliliğinin artırılması sağlanmalıdır. Sağlık hizmetlerinin icrasında istihdam edilecek elemanların yurt içinde veya yurt dışında kalifiye olarak yetiştirilmesi ve sayılarının artırılmasına yönelik adımlar kaliteli sağlık hizmetinin anahtarı olacaktır.

Alınan eğitimin ve elde edilen kazanım ve yeterliliklerin kişinin iş bulması ve üretim sürecinde veriminin artması konusunda fayda sağlaması beklenmektedir. Bu mekanizmanın aksak işlemesi eğitim sürecinin ve sisteminin revize edilmesini gerektirmektedir. Eğitimin tüm kademelerinde katılımın arttığı Türkiye için eğitim konusunda odak artık sayı ve oranlardan ziyade kalite üzerine olmalıdır. Türkiye’de özellikle son yıllarda üniversite sayısının hızlı bir şekilde artması yükseköğretimde kalite ve verimlilik konusunun ciddi bir şekilde ele alınmasını gerektirmektedir. Bunun yanı sıra mesleki ve teknik eğitim çalışma hayatının taleplerine cevap verebilecek şekilde düzenlenmelidir. Daha alt kademelerde kamu ve özel okullarının eğitimleri arasındaki makasın gün geçtikçe artması eşitsizlikleri azaltma yolunda dezavantaj yaratabilecektir. Tüm eğitim kademelerinde merkez ve taşra arasındaki eğitici, materyal ve imkân eşitsizliklerinin giderilmesine yönelik önlemler alınmalıdır.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışmamız ikincil verilerle gerçekleştirildiğinden dolayı Etik Kurul Onay bilgisi bulunmamaktadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar tüm çalışmalarını birlikte yürütmüştür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Ahluwalia, M. S. (1976). Inequality, Poverty and Development. *Journal of Development Economics*, 3(4), 307-342.
- Akinbobola, T. O. & Saibu, M. O. O. (2004). Income Inequality, Unemployment, and Poverty in Nigeria: A Vector Autoregressive Approach, *The Journal of Policy Reform*, 7(3), 175-183.
- Arimah, B. (2004). Poverty Reduction and Human Development in Africa. *Journal of Human Development*, 5(3), 399-415.
- Arshed, N., Anwar, A., Hassan, M. S. & Bukhari, S. (2019). Education Stock and Its Implication for Income Inequality: The Case of Asian Economies. *Review of Development Economics*, 23(2), 1050-1066.
- Artige, L. & Cavenaile, L. (2023). Public Education Expenditures, Growth and Income Inequality. *Journal of Economic Theory*, 105622.
- Asandaş, N. & Işık, N. (2021). Ekonomik Kalkınma ve Gelir Dağılımının Yoksulluk Üzerindeki Etkisi: Ekonometrik Bir Analiz. *Aksaray Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(3), 101-116.
- Avcı, B. S. (2022). Türkiye’de Kamu Eğitim ve Sağlık Harcamaları ile Gelir Eşitsizliğinin İnsani Kalkınma Üzerine Etkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(4), 1069-1088.
- Balcılar, M., Gupta, R., Ma, W. & Makena, P. (2019). Income Inequality and Economic Growth: A Re-examination of Theory and Evidence. *Working Paper*. (No. 201844). University of Pretoria.
- Becker, G. & Chiswick, B. (1966). Education and the Distribution of Earnings. *The American Economic Review*, 56(1/2), 358-369.
- Bourguignon, F. & Morrisson, C. (1990). Income Distribution, Development and Foreign Trade. *European Economic Review*, 34(6), 1113-1132.
- Bucak, Ç. & Saygılı, F. (2022). Ticari Açıklık, Gelir Eşitsizliği ve İnsani Gelişme İlişkisi: Panel Veri Analizi. *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, 13(2), 23-41.
- Castelló-Climent, A. & Doménech, R. (2021). Human Capital and Income Inequality Revisited. *Education Economics*, 29(2), 194-212.
- Checchi, D. (2003). Inequality in Incomes and Access to Education: A Cross-country Analysis (1960-95). *Labour*, 17(2), 153-201.
- Clarkwest, A. (2008). Neo-materialist Theory and the Temporal Relationship Between Income Inequality and Longevity Change. *Social Science & Medicine*, 66(9), 1871-1881.
- Coady, D. & Dizioli, A. (2018). Income Inequality and Education Revisited: Persistence, Endogeneity and Heterogeneity. *Applied Economics*, 50(25), 2747-2761.
- Dewan, P., Rørth, R., Jhund, P. S., Ferreira, J. P., Zannad, F., Shen, L., ... & Packer, M. (2019). Income Inequality and Outcomes in Heart Failure: A Global Between-Country Analysis. *JACC: Heart Failure*, 7(4), 336-346.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the Estimators for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Journal of American Statistical Association*, 74, 427-431.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Dişbudak, C. & Süslü, B. (2009). Kalkınma ve Bireysel Gelir Dağılımı: Kuznets Hipotezi Türkiye İçin Geçerli Mi? *Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(18), 146-166.
- Erkişi, K. & Ceyhan, T. (2020). İktisadi Büyüme ve Gelir Dağılımı Adaleti İlişkisi: Bir Panel Veri Analizi. *Sosyoekonomi*, 28(43), 195-212.

- Fan, Z., Zhang, R. & Liu, X. (2016). Income Inequality, Entrepreneur Formation, and the Economic Development: Evidence from China. *Journal of the Asia Pacific Economy*, 21(3), 444-464.
- Fawaz, F. & Rahnama, M. (2022). The Relationship Between Economic Growth and Income Inequality in Economies in Transition. *Problems of Economic Transition*, 63(7-9), 379-400.
- Földvári, P., van Leeuwen, B. & van Leeuwen-Li, J. (2010). Educational Inequality in Europe, 1870-2000. In *Workshop on Human Capital in Economic History: Measurement, Determinants and Implications*, Tuebingen, Germany, 27-29.
- Granger, C. W. J. (1988). Some Recent Development in a Concept of Causality. *Journal of Econometrics*, 39(1-2), 199-211.
- Güzel, A. E. & Erdoğan, S. (2019). Demokrasi, Gelir Eşitsizliği ve İnsani Gelişme İlişkisi: Türkiye Örneği. In *Congress Book Series Seventh International Mediterranean Social Sciences Congress (MECAS VII)*, 233.
- Hill, T. D. & Jorgenson, A. (2018). Bring out Your Dead!: A Study of Income Inequality and Life Expectancy in the United States, 2000–2010. *Health & Place*, 49, 1-6.
- Kuznets, S. (1955). Economic Growth and Income Inequality. *The American Economic Review*, 45(1), 1-28.
- Lin, C. H. A. (2007). Education Expansion, Educational Inequality, and Income Inequality: Evidence from Taiwan, 1976–2003. *Social Indicators Research*, 80(3), 601-615.
- Linden, M. & Ray, D. (2017). Aggregation Bias-correcting Approach to the Health–Income Relationship: Life Expectancy and GDP Per Capita in 148 Countries, 1970–2010. *Economic Modelling*, 61, 126-136.
- Macinko, J. A., Shi, L. & Starfield, B. (2004). Wage Inequality, the Health System, and Infant Mortality in Wealthy Industrialized Countries, 1970–1996. *Social Science & Medicine*, 58(2), 279-292.
- MacKinnon, J. G., Haug, A. A. & Michelis, L. (1999). Numerical Distribution Functions of Likelihood Ratio Tests for Cointegration. *Journal of Applied Econometrics*, 14, 563-577.
- Marques, A. M. (2022). Is Income Inequality Good or Bad for Growth? Further Empirical Evidence Using Data for All Brazilian Cities. *Structural Change and Economic Dynamics*, 62, 360-376.
- Mbaku, J. M. (1997). Inequality in Income Distribution and Economic Development: Evidence Using Alternative Measures of Development. *Journal of Economic Development*, 22(2), 57-67.
- Mincer, J. (1958). Investment in Human Capital and Personal Income Distribution. *Journal of Political Economy*, 66(4), 281-302.
- Moyo, C., Mishi, S. & Nwadi, R. (2022). Human Capital Development, Poverty and Income Inequality in the Eastern Cape province. *Development Studies Research*, 9(1), 36-47.
- Narayan, P. K. (2005). The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests. *Applied Economics*, 37(17) 1979-1990.
- Nettle, D. & Dickins, T. E. (2022). Why is Greater Income Inequality Associated with Lower Life Satisfaction and Poorer Health? Evidence from the European Quality of Life Survey, 2012. *The Social Science Journal*, 1-12.
- Ngoc, B. H. & Hai, L. M. (2022). Time-frequency nexus Between Tourism Development, Economic Growth, Human Capital, and Income Inequality in Singapore. *Applied Economics Letters*, 1-6.
- Nielsen, F. & Alderson, A. (1997). The Kuznets Curve and the Great U-Turn: Income Inequality in U.S. Counties, 1970 to 1990. *American Sociological Review*, 62(1), 12-33.
- Oczki, J., Muszyńska, J. & Wędrowska, E. (2017). Kuznets Hypothesis of Income Inequality: Empirical Evidence from EU. *Hradec Economic Days*, 7(1), 643-651. <http://repozytorium.umk.pl/handle/item/4909>
- Özden, E., Gültekin, Ö. F. & Bayramoğlu, T. (2022). Panel Veri ve Makine Öğrenmesi Yöntemiyle Gelir Dağılımı ve İnsani

- Gelişmişlik Arasındaki İlişki Üzerine Bir Analiz. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(2), 564-582.
- Öztürk, E. & Oktar, S. (2017). Kalkınma Gelir Eşitsizliği İlişkisi: Türkiye Örneği. *Akademik Hassasiyetler*, 4(8), 101-123.
- Park, K. H. (2017). Education, Globalization, and Income Inequality in Asia, *ADB Working Paper*, No. 732, Asian Development Bank Institute (ADB), Tokyo. <http://hdl.handle.net/10419/163231>
- Pampel, F. & Pillai, V. (1986). Patterns and Determinants of Infant Mortality in Developed Nations, 1950-1975. *Demography*, 23(4), 525-542.
- Paukert, F. (1973). Income Distribution at Different Levels of Development: Survey of Evidence. *International Labour Review*, 108(3), 97-126.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16(3), 289-326.
- Phillips, P. C. B. & Perron, P. (1988). Testing for a Unit Root in Time Series Regression, *Biometrika*, 75(2), 335-346.
- Rambotti, S. (2015). Recalibrating the Spirit level: An Analysis of the Interaction of Income Inequality and Poverty and Its Effect on Health. *Social Science & Medicine*, 139, 123-131.
- Rodgers, G. B. (1979). Income and Inequality as Determinants of Mortality: An International Cross-section Analysis. *Population Studies*, 33(2), 343-351.
- Rubin, A. & Segal, D. (2015). The Effects of Economic Growth on Income Inequality in the US. *Journal of Macroeconomics*, 45, 258-273.
- Sarkodie, S. A. & Adams, S. (2020). Electricity Access, Human Development Index, Governance and Income Inequality in Sub-Saharan Africa. *Energy Reports*, 6, 455-466.
- Sepulveda, E. R. & Brooker, A. S. (2021). Income Inequality and COVID-19 Mortality: Age-stratified Analysis of 22 OECD Countries. *SSM-Population Health*, 16, 100904.
- Shah, S. (2016). Determinants of Human Development Index: A Cross-Country Empirical Analysis. *SSRG International Journal of Economics and Management Studies*, 3(7), 40-43.
- Shahpari, G. & Davoudi, P. (2014). Studying Effects of Human Capital on Income Inequality in Iran. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 109, 1386-1389.
- Solt, F. (2020). Measuring Income Inequality Across Countries and Over Time: The Standardized World Income Inequality Database. *Social Science Quarterly*, 101(3), 1183-1199. SWIID Version 9.0
- Theyson, K. C. & Heller, L. R. (2015). Development and Income Inequality: A New Specification of the Kuznets Hypothesis. *The Journal of Developing Areas*, 49(3), 103-118.
- Thornton, J. (2001). The Kuznets Inverted-U Hypothesis: Panel Data Evidence from 96 Countries. *Applied Economics Letters*, 8(1), 15-16.
- Thye, G. L., Law, S. H. & Trinugroho, I. (2022). Human Capital Development and Income Inequality in Indonesia: Evidence from a Nonlinear Autoregressive Distributed Lag (NARDL) Analysis. *Cogent Economics & Finance*, 10(1), 2129372.
- Toda, H. Y. & Yamamoto T. (1995). Statistical Inference in Vector Autoregressions with Possibly Integrated Processes. *Journal of Econometrics*, 66(1-2), 225-250.
- TÜİK, (2022, Mayıs). *Gelir Dağılımı ve Yaşam Koşulları İstatistikleri*. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Gelir-ve-Yasam-Kosullari-Arastirmasi-2021-45581>
- UNDP, (2018a). *Human Development Indices and Indicators 2018: Statistical Update*. UN, New

- York. <https://hdr.undp.org/system/files/documents//2018humandevlopmentstatisticalupdatepdf.pdf>
- UNDP, (2018b). *Human Development Indices and Indicators: 2018 Statistical Update: Technical Notes*. http://hdr.undp.org/sites/default/files/data/2020/hdr2018_technical_notes.pdf
- UNDP, (2021). *Human Development Index (HDI)*. <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI>
- Wang, J. & Xu, Y. (2023). Digitalization, Income Inequality, and Public Health: Evidence from Developing Countries. *Technology in Society*, 102210.
- Wang, K. M. & Nguyen Thi, T. B. (2022). Quantile Panel-type Analysis for Income Inequality and Healthcare Expenditure. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 35(1), 873-893.
- Wilkinson, R. G. (1992). Income Distribution and Life Expectancy. *British Medical Journal*, 304(6820), 165-168.
- Wolde, M., Sera, L. & Merra, T. M. (2022). Causal Relationship Between Income Inequality and Economic Growth in Ethiopia. *Cogent Economics & Finance*, 10(1), 2087299.
- Yakunina, R. P. & Bychkov, G. A. (2015). Correlation Analysis of the Components of the Human Development Index Across Countries. *Procedia Economics and Finance*, 24, 766-771.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2023 Cilt:25 Sayı:1
 iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 07.12.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 18.05.2023
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1216022

Katılım Bankalarında Havuz Problemi

Turgay GEÇER¹

Öz

Bu çalışmada, Katılım Bankalarının gelir elde etme ve kâr/zarar paylaşım mekanizmaları, düzenlemeler perspektifinden fon havuzları, kredi türleri, birim değer, birim hesap değeri ve hesap değeri kavramları ele alınmıştır. Son 20 yıldır yüksek oranda desteklenmelerine rağmen, Katılım Bankaları başarılarının neden bu kadar sınırlı kaldığını tartışılmaktadır. Özel Finans Kurumlarının Katılım Bankalarına dönüşümü ile Katılım Bankalarının konvansiyonel bankacılığa yakınsamasına odaklanılmaktadır.

Faizsiz bankacılığın farklı bir versiyonu olan Katılım Bankaları (Özel Finans Kurumları) 1985 yılından bu yana Türkiye’de faaliyet göstermektedir. Yaklaşık 40 yıllık bu süre zarfında, Katılım Bankalarının bankacılık sektöründen aldığı pay, kamu katılım bankaları sayesinde, ancak %8,28’e ulaşmıştır. Katılım Bankalarının temel fon kaynakları katılma hesapları (vadeli mevduat) ve özel cari hesaplar (vadesiz mevduatlar); ağırlıklı kredi ürünleri ise murabaha ve icara kredileridir (nakdi krediler). Katılım Bankaları, ‘kâr’ adı altında ‘vade farkı gelirlerini’, ‘zarar’ adı altında ‘karşılık giderlerini’ katılma hesaplarına dağıtmaktadır. Bu çalışmada, Katılım Bankaları tarafından katılma hesaplarına dağıtılması gereken diğer gelirler ile dağıtılmaması gereken diğer giderler ele alınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Katılım Bankaları, fon havuzları, birim değer, krediler*

Jel Kodu: *G21, G23, E51*

Pool Problem in Participation Banks

Abstract

This paper studies the revenue-generating and profit/loss-sharing mechanisms of Participation Banks and the concepts of the pool of funds, unit value, unit account value, account value and types of credits from a regulatory perspective. It discusses why Participation Banks’ success is so limited, although they have been highly supported for the last 20 years. It is focused on the transition from Special Finance House to Participation Bank and the convergence of Participation Banks to conventional banking.

Participation Banks (Special Finance Houses) have operated in Turkey since 1985 as a different version of interest-free banking. During this nearly 40-year period, the share of Participation Banks in the banking sector reached only 8.28%, thanks to State Participation Banks. Participation Banks’ basic fund resources are ‘participation accounts’ and ‘special current accounts’; predominantly, credit products are Murabaha and Icara credits (credits). Participation Banks distribute ‘maturity difference income’ as ‘profit’, ‘provision expenses’ as ‘loss’ to participation accounts. This paper studies the other revenues that must be distributed and the other losses/expenses that must not be distributed to participation accounts by Participation Banks.

Keywords: *Participation banks, pools of funding, unit value, credits*

Jel Codes: *G21, G23, E51*

¹ **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Doç. Dr., Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: tgecer@fsm.edu.tr **Orcid no:** 0000-0003-4430-2273

Extended Abstract

Introduction

The history of financial institutions based on interest-free finance began a half-century ago. The transformation that emerged in the Middle East in the 70s revealed the quest for interest-free financial system. The subsequent oil crises in the 70s and the 'capital' accumulating in Gulf Countries escalated this quest. The timeline of interest-free banking system in Turkey dates back to 1983. Two Special Finance Houses began to operate in 1985. Presently, six Participation Banks continue to operate. The share of Participation Banks in the Turkish banking system remained so limited. It is very hard for Participation Banks to reach the target of 20%–25% share in the banking sector, due to having disadvantages of 'limited' funds and credit products compared to conventional banks.

The main fund sources of Participation Banks are participation accounts (time deposits) and special current accounts (demand deposits). In practice, participation accounts are divided into sub-accounts called 'fund pool'. Participation Banks establish different fund pools for each currency (TL, USD, EUR) and gold.

Method

The account value refers to a coefficient that increases when the participation account holder deposits and decreases when the money is withdrawn; technically, the account value is the 'account balance'. The unit value is an index that increases when net income is earned and decreases when net loss is incurred. Each 'standard' or 'special' fund pool has its own cumulative unit value, in other words a 'unit value index'. The unit value for each fund pool starts with a base value of 100 on the opening dates of the fund pool and creates the unit value index over time. Technically, participation account holders invest in the unit value index calculated by Participation Banks. Participation Banks calculate the unit value index and unit account value for each day.

The factors affecting the unit value index calculation for 'standard' participation accounts are participation proportion, unit account value, available fund, participation account revenues, participation account losses, net income/loss, new unit value and new unit account value.

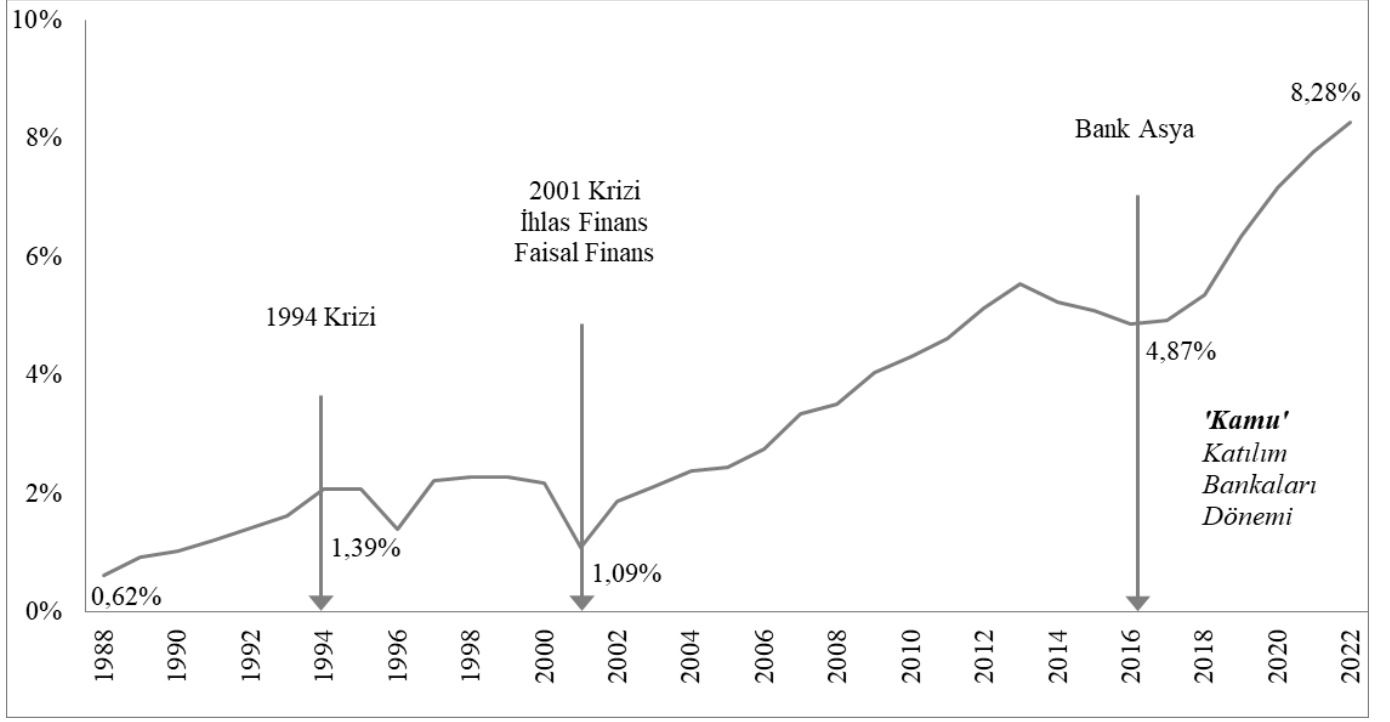
Participation proportions (sharing rates) are percentages that indicate at what rate the net income or net loss will be distributed to each pool of funds. Totals refer to the funds deposited in participation accounts. The available fund is mathematical result of expected loss provisions, contingent reserves, reserve requirements and cash held for liquidity. Gross funds are the funds granted as credit and not granted as credit. Participation account revenues are 'maturity difference income' on murabaha and icara (murabaha-like credits).

The main lending instrument of Participation Banks is the murabaha and murabaha-like (icara) credits, those are 99.3% of all credits. Thus, these credit institutions look like a 'Murabaha Bank' rather than a 'Participation Bank'. The main function of icara credit is not to rent the movable or real estate, but to finance it in installments. Musharaka credits are only 0.7% of all credits and mudaraba credits' share is zero.

Participation Banks can earn incomes, fees and commissions, not only profit, from credit from participation accounts. In principle, it is expected that all revenues earned through participation accounts will be distributed to participation accounts. Participation Banks must share additional revenues, such as fees and commissions received from credits funded by participation accounts, derivative income earned by using participation accounts, loss of profit, return on required reserves, foreign exchange income, net income accrued on participation accounts closed before nominal maturity and interbank incomes. Participation Banks have not to distribute losses/expenses, such as provision expenses of non-cash credits, market risk and operational risk on participation accounts.

Result and Discussion

Special Finance Houses (Participation Banks) emerged in 1983, and the first Special Finance House began to operate in 1985. In time, Special Finance Houses converged to conventional banking. Participation Banks preferred cash credit (murabaha and icara) based on 'maturity difference income' rather than products based on 'dividend/profit' (musharaka and mudaraba), which form the essence of interest-free finance. The calculation of murabaha and icara credit by Participation Banks is similar to the calculation of 'interest' credits of conventional banks. In addition, there are other incomes that Participation Banks must distribute to participation accounts and other losses/expenses that must not distribute. It is proposed to make new regulations regarding these issues.

Şekil 2: Katılım Bankalarının Bankacılık Sektöründeki Payı

Kaynak: TCMB, BDDK

Katılım Bankalarının Türk bankacılık sektörü içindeki payı sınırlı kalmış (Şekil 2) ve Aralık 2022 itibariyle, kamu katılım bankaları sayesinde, ancak %8,28'e (BDDK, 2022) düzeyine ulaşabilmiştir. Bu çerçevede, konvansiyonel bankalara kıyasla 'sınırlı' fon kaynağı ve ürünleri gibi dezavantajlara sahip Katılım Bankalarının, %20–%25 düzeyinde bir paya ulaşması oldukça güçtür. Katılım Bankaları için 'büyüme' hedefi yerine, daha etkin ve verimli faaliyet göstermeleri ve gelişmeleri için yeni stratejiler belirlemek daha rasyonel olabilir.

1. FON HAVUZLARI

Katılım Bankalarının temel fon kaynakları, katılma hesapları (vadeli mevduatlar) ve özel cari hesaplardır (vadesiz mevduatlar). Katılma hesapları uygulamada 'fon havuzu' olarak adlandırılan alt hesaplara ayrılmaktadır. Katılım Bankaları, her bir para cinsi için farklı fon havuzu oluşturmaktadır. Katılma hesapları, 5411 sayılı Bankacılık Kanununun 3. maddesinde 'Katılım Bankalarına yatırılan fonların bu kurumlarca (?) kullandırılmasından doğacak kâr veya zarara katılma sonucunu veren, karşılığında hesap sahibine önceden belirlenmiş herhangi bir getiri ödenmeyen ve anaparanın aynen geri ödenmesi garanti edilmeyen fonların oluşturduğu hesaplar' şeklinde tanımlanmaktadır. Katılma hesapları ve özel cari hesapları 'katılım fonlarını' oluşturmaktadır. Katılım fonları ise, 5411 sayılı Kanunun 3. maddesinde 'Katılım Bankaları nezdinde açtırılan gerçek ve tüzel kişilere ait özel cari hesap ve katılma hesaplarında yer alan para' şeklinde ifade edilmektedir. Katılım fonları, katılma hesapları, özel cari hesaplar ve fon havuzlarının matematiksel ilişkisi şu şekildedir.

Katılım Fonları = Katılma Hesapları + Özel Cari Hesaplar

Katılma Hesapları = 'Standart' Katılma Hesapları + Yatırım Vekâleti Hesapları + Özel Fon Havuzları

'Standart' Katılma Hesapları = Fon Havuzu₁ + Fon Havuzu₂ + ... + Fon Havuzu_n

Mevduat ve Katılım Fonunun Kabulüne, Çekilmesine ve Zamanaşımına Uğrayan Mevduat, Katılım Fonu, Emanet ve Alacaklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmeliğin (1) 7. maddesi 1. fıkrası hükmüne dayanarak Katılım Bankaları ‘özel’ fon havuzları kurabilmektedir.

Yatırım vekâleti sözleşmesine dayalı katılma hesapları, ‘standart olmayan’ katılma hesapları olarak tanımlanabilir. Yatırım vekâleti uygulaması ile Katılım Bankaları, faizsiz bankacılığın temel dayanağı olan ‘ortaklık’ ilkesinden ayrılarak, ‘vekâlete’ dayalı bir fon yaklaşımı ortaya koymaktadır. Teknik olarak yatırım vekâleti hesapları, standart katılma hesaplarından ayrı fon havuzlarında işletilmektedir. Bu yöntemde Katılım Bankası ‘vekil’, yatırım vekâleti hesap sahibi ‘müvekkil’ konumundadır. Katılım Bankası, yatırım vekâleti hesap sahibine ‘yatırım vekâleti sözleşmesinde’ akdedilen ‘tahmini kâr oranı’ vermeyi hedeflemektedir. Bir Katılım Bankası, ‘standart’ katılma hesabı için %20 net getiri dağıtırken, bir yatırım vekâleti hesabı için %40 ‘tahmini kâr oranı hedefi’ belirleyebilir. Tahmini kâr oranı yöntemi, bu çalışmada da ele alınan birim değer, hesap değeri ve birim hesap değeri gibi ‘standart’ katılma hesapları için gerekli olan hesaplamaları anlamsız kılmaktadır. Tahmini kâr oranına göre yatırım vekâleti hesabının nominal vade sonundaki tutarı şu şekilde hesaplanmaktadır. Bu formül, konvansiyonel bankaların mevduatlar için kullandıkları ‘basit faiz’ formülüne oldukça benzemektedir.

$$\text{Yatırım Vekâleti Getirisi} = \text{Yatırım Vekâleti Hesabı} \times \left(\text{Tahmini Kâr Oranı} \times \frac{\text{Vade}}{365} \right) \quad 1$$

2. BİRİM DEĞER

İlgili Yönetmeliğin (1) 3. maddesi;

- (c) bendinde Birim Değer; ‘Katılım bankasının katılma hesaplarına fon kabul ettiği ilk gün için 100 olarak kabul edilen ancak kâr veya zarar edildiğinde değişen, kâr veya zarar kayıtlarının yapıldığı günlerde, vadelerine göre ayrılmış her bir fonun toplam değerinin fonun bir önceki günlük toplam hesap değerine bölünmesi suretiyle hesaplanan, kâr veya zarar kaydı yapılmayan günlerde ise bir önceki günün birim değerine eşit olan katsayı’
- (d) bendinde Birim Hesap Değeri; ‘Katılma hesabının cari değerini belirleyen ve birim değeri ile hesap değerinin çarpılması suretiyle hesaplanan, katılma hesabı sahibinin, üzerinde hak iddia edebileceği tutar’
- (e) bendinde Hesap Değeri; ‘Katılım bankasının katılma hesaplarına fon kabul ettiği ilk gün, hesap sahibince yatırılan tutarın 100 olarak kabul edilen birim değere bölünmesi suretiyle, müteakip günlerde ise, yeni açılan hesaplarda hesap sahiplerince yatırılan miktarın valör tarihindeki birim değere bölünmesi suretiyle, para yatıran veya çeken kişiye ait hesap değerine, hesap sahibince yatırılan miktarın valör tarihindeki birim değere bölünmesi ile çekilen miktarın ise hesabın açılış veya temdit tarihindeki birim değerine bölünmesi ile bulunacak tutarın, para yatırılmışsa eklenmesi, para çekilmişse çıkarılması suretiyle hesaplanan ve katılma hesabı sahiplerinin fon mevcuduna katılma oranını gösteren katsayı’ şeklinde tanımlanmaktadır.

Hesap değeri, katılma hesabı sahibi para yatırdığında artan ve para çektiğinde azalan bir ‘katsayıyı’ ifade etmektedir. Teknik olarak hesap değeri ‘hesap bakiyesidir’. Birim değer, net gelir elde edildiğinde artan ve net gider olduğunda azalan bir ‘endekstir’. ‘Standart’ veya ‘özel’ her bir fon havuzunun kendi kümülatif birim değeri, diğer bir ifadeyle ‘birim değer endeksi’ vardır. Her bir fon havuzu için birim değer, fon havuzunun açılış tarihlerinde 100 baz değerle başlar ve zaman

içerisinde birim değer endeksini oluşturur. 1985 yılından bu yana faaliyet gösteren Katılım Bankalarının (Özel Finans Kurumlarının) fon havuzu birim değer endekslerinin önemli bir 'getiri göstergesi' olabileceği aşikârdır. Teknik olarak, katılma hesabı sahipleri bu birim değer endeksine yatırım yapmaktadır. Katılım Bankaları, her gün için birim değer endeksi ve birim hesap değeri hesaplamaktadır. Katılma hesabı sahibinin Katılım Bankasından (anapara + kâr/zarar) talep hakkı, katılma hesabı nominal vadesinin bittiği tarihteki 'birim hesap değeri' tutarı kadardır. Birim değer, hesap değeri ve birim hesap değeri arasındaki matematiksel ilişki şu şekildedir.

Birim Hesap Değeri = Birim Değer x Hesap Değeri

3. BİRİM DEĞER HESAPLAMASI

İlgili Yönetmeliğin (1) 6. maddesi 5. fıkrasında zikredilen 'Katılma hesaplarının işletilmesinden doğan kâr veya zarar, para cinsi bazında her vade grubunun toplam fon havuzu içindeki ağırlığı oranında, Ek-1'de yer alan Günlük Birim Değeri Hesaplama Tablosuna uygun olarak hesaplanır' hükmüne göre Yönetmeliğin (1) Eki olan 'Günlük Birim Değeri Hesaplama Tablosu ve Açıklamalarında' (Ek-1) birim değer endeksi hesaplaması izah edilmektedir. Düzenlemede 'yeni' birim değerini 'pozitif' veya 'negatif' yönde şekilde etkileyen ve hesaplama dâhil edilecek parametreler listelenmiştir. 'Standart' katılma hesapları için birim değer endeksi hesaplamasını etkileyen faktörler ve ait oldukları gruplar şu şekildedir.

1. Grup: Katılma Oranları	
1.1. Katılma Hesabı Sahibinin Net Katılma Hesabı Gelirlerine (Net Kâra) Katılma Oranı	%
1.2. Katılma Hesabı Sahibinin Net Katılma Hesabı Giderlerine (Net Zarara) Katılma Oranı	%
2. Grup: Toplamlar	
2.1. Katılma Hesapları Toplamı	=
2.2. Katılma Hesabı Gelirinden/Giderinden Pay Alan Katılma Hesapları Toplamı	+
2.3. Katılma Hesabı Gelirinden/Giderinden Pay Almayan Katılma Hesapları Toplamı	-
3. Grup: Birim Hesap Değeri	
3.1. Hesap Değeri	
3.2. Birim Değer Endeksi (Önceki Gün)	
3.3. Birim Hesap Değeri	
4. Grup: Kullanılabilir Fon Havuzu	
4.1. Birim Hesap Değeri	+
4.2. Katılma Hesabı Karşılık Tutarı	+
4.3. Katılma Hesabı İhtiyati Karşılık Tutarı	+
4.4. Katılma Hesabı Zorunlu Karşılık Tutarı	-
4.5. Katılma Hesabı Ankes Payları	-
5. Grup: Kullanılan Fon Havuzu	
5.1. Katılma Hesaplarından Kullanılan Krediler	+
5.2. Kullanılan Fon Fazlası	+
5.3. Kullanılmayan Katılma Hesabı Tutarları	-
5.4. Kullanılmayan Katılma Hesabı Tutarları	-
6. Grup: Katılma Hesabı Gelirleri	
6.1. Katılma Hesabı Vade Farkı Gelirleri	+
6.2. Katılma Hesabı Karşılık İptalleri	+
6.3. Katılma Hesabı İhtiyati Karşılık İptalleri	+
6.4. Terkin Edilen Kredilerden Yapılan Tahsilatlar	+
7. Grup: Katılma Hesabı Giderleri	
7.1. Katılma Hesabı Karşılık Giderleri (Beklenen Kredi Zararı)	-
7.2. Katılma Hesabı TMSF Prim Giderleri	-
7.3. Katılma Hesabı İhtiyati Karşılık Giderleri	-
8. Grup: Net Katılma Hesabı Geliri/Gideri	
8.1. Dağıtılabilir Net Katılma Hesabı Geliri/Gideri	+/-
8.2. Dağıtılabilir Net Katılma Hesabı Gelirinden Ayrılacak Tutarlar	-
8.3. Dağıtılacak Net Katılma Hesabı Geliri/Gideri	=
9. Grup: Yeni Birim Hesap Değeri	
9.1. Yeni Birim Hesap Değeri	
9.2. Hesap Değeri	
9.3. Yeni Birim Değer Endeksi (Gün Sonu)	

3.1. Katılma Oranları (Paylaşım Oranları)

Katılma oranları (paylaşım oranları), her bir fon havuzuna net gelirin ya da net giderin hangi oranda dağıtılacağını gösteren yüzdelerdir. Katılım Bankaları, katılma hesaplarının işletilmesinden elde edilen net geliri (kârı) paylaşmakta, net giderin (zararın) %100'ünü katılma hesaplarına yansıtılmaktadır. Net gidere (zarara) katılma oranı, Yönetmeliğin (1) 4. maddesi 4. fıkrası (g) bendinde zikredilen 'Katılma hesaplarında zarara katılma oranının yüzde yüz olduğu' hükmüne dayandırılmaktadır. Katılma hesabı sahiplerinin bu mevzuat hükmünü 'zımnen' kabul ettikleri varsayılmaktadır. Tüm zararların katılma hesaplarına yansıtılması ve Katılım Bankaları sadece kâra ortak olması tartışmaya açıktır.

Net gelire katılma oranları; Yönetmeliğin (1) 4. maddesi 1. fıkrasında zikredilen 'Kredi kuruluşlarınca, Kanununun 144 üncü maddesi esas alınarak belirlenecek mevduat faizleri ve katılma hesaplarına ilişkin kâra katılma oranları ilan edilmek suretiyle uygulanır' hükmüne göre net gelire katılma oranının Katılım Bankaları tarafından her bir fon havuzu bazında ayrı ayrı ilan edilmesi beklenir. Katılma oranları, katılma hesabı 'nominal vadesi' boyunca sabit kalmaktadır. Katılım Bankaları, nominal vade bitiminde katılma oranlarını azaltmak ya da artırmak suretiyle tek taraflı olarak değiştirebilir. Örneğin, Katılım Bankaları 1 ay nominal vadeli TL bazındaki bir katılma hesabının açılışındaki %80 olan katılma oranını, nominal vade bitiminde %60 katılma oranına düşürebilir ya da %90 katılma oranına yükseltebilir. Katılma hesabı nominal vade bitiminde, katılma hesaplarını temdit eden katılma hesabı sahiplerinin, 'yeni' katılma oranlarını 'zımnen' kabul ettiği varsayılmaktadır. Katılım Bankaları, teorik olarak, katılma oranları %0,01 ile %99,99 arasında sayısız kombinasyonda farklılaştırılabilir. Örneğin, bir katılma hesabı net gelirden %60 pay alırken, diğer bir katılma hesabı %90 pay alabilir.

3.2. Toplamlar

Katılma hesapları toplamı, katılma hesaplarına yatırılan fonları ifade eder. Katılma hesabı net gelirinden ya da giderinden pay almayan katılma hesabı toplamı, ilgili Yönetmeliğin (1) Eki'nde 'Katılma hesaplarına yatırılan fonlardan valör uygulaması nedeniyle kâr dağıtım süresi henüz başlamadığı için hesaplama dâhil edilmeyen fonlardır' şeklinde tarif edilmektedir. Örneğin, gün içi açılan katılma hesapları, ertesi günden itibaren katılma hesabı net gelirinden ya da giderinden pay almaya başlamaktadır.

3.3. Kullanılabilir Fon Havuzu

3.3.1. Katılma Hesabı Karşılık Tutarları

Kredilerin Sınıflandırılması ve Bunlar için Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (2) esas ve usullerine göre Katılım Bankaları tarafından hesaplanan (beklenen kredi zararı) karşılık tutarlarıdır.

3.3.2. Katılma Hesaplarına Dağıtılacak Net Gelirden Ayrılan Rezervler

Yönetmeliğin (1) 6. maddesi 8. fıkrasında zikredilen 'Katılım bankaları, katılma hesapları için dönem sonlarında dağıtacakları kârlardan, müşteriyle (?) imzalanacak sözleşmede hüküm yer alması, dokuzuncu ve onuncu fıkralarda belirtilen maksatlar dışında başka amaçlarla kullanılmaması ve bakiyenin nihai olarak fon havuzuna aktarılması şartıyla kâr dengeleme rezervi ayrabilirler' hükmü çerçevesinde ayrılan tutarlarıdır.

3.3.3. Katılma Hesabı Zorunlu Karşılık Tutarları

Katılım Bankaları, Zorunlu Karşılıklar Hakkında Tebliğ hükümleri çerçevesinde TL ve döviz katılım fonları (katılma hesapları ve özel cari hesaplar) için vade grubu bazında zorunlu karşılık ayırmaktadır. Zorunlu karşılık tutarları, TCMB nezdinde açılan hesaplarda bloke edilmektedir. Zorunlu karşılıklarla ilgili şu hususlar göz önünde bulundurulmalıdır.

- Özel cari hesaplar ve yatırım vekâleti hesapları zorunlu karşılıklarının, katılma hesaplarından karşılanmaması beklenir.
- Rezerv Opsiyon Mekanizması çerçevesinde, TL katılma hesapları için döviz bazında zorunlu karşılık ayrılması halinde TCMB nezdinde bloke edilmeyen TL katılma hesaplarından kullanılan kredilerin TCMB nezdinde bloke edilen döviz katılma hesaplarına nasıl dağıtacağı belirsizdir.
- Katılım Bankalarının zorunlu karşılıkları, zorunlu karşılık oranının farklılaştığı her bir para cinsi ve nominal vadeye göre ayırması beklenir. Örneğin, 1 ay vadeli TL katılma hesabı için %10 ve 1 yıl vadeli TL katılma hesabı için %1 zorunlu karşılık oranı söz konusu ise 1 ay vadeli katılma hesapları için %90 ve 1 yıl vadeli katılma hesapları için %99 oranında ‘kullanılabilir katılma hesabı’ olması beklenir.

3.3.4. Katılma Hesabı Ankes Payları

Katılma hesabı ankes payları, Yönetmelik (1) Eki’nde ‘Katılım bankalarının, katılma hesaplarından vadesinde veya vadesinden önce ödeme yapmalarını gerektiren durumlarda, yükümlülüklerini yerine getirebilmek amacıyla kasa ve muhabir bankalardaki vadesiz serbest hesaplarda hazır bulundurdukları tutarın katılım fonu toplamına bölünmesi suretiyle bulunan oran ile katılma hesabı toplam tutarının çarpılması sonucu ulaşılan meblağa kadar olmak üzere dikkate alınabilecek tutardır’ şeklinde ifade edilmektedir. Ankes payıyla ilgili şu hususlar göz önünde bulundurulmalıdır.

- Aralık 2022 itibariyle Katılım Bankaları özel cari hesap tutarları 373 milyar TL düzeyindedir (BDDK, 2022). Katılım Bankalarının, tamamen katılma hesabı sahipleri tarafından sağlanan ‘malijetsiz’ özel cari hesaplar dururken, ‘getiri beklentisi’ ile yatırılan katılma hesapları üzerinden ankes payı ayırması tartışmaya açıktır.
- Yönetmelikte (1) bahsi geçen ‘...katılma hesaplarından vadesinde veya vadesinden önce ödeme yapmalarını gerektiren durumlarda, yükümlülüklerini yerine getirebilmek amacıyla...’ hükmüne göre katılma hesaplarından ayrılacak ankesin sadece katılma hesaplarının ‘belirsiz’ şekilde nominal vadesinden önce ve ‘belirli’ şekilde nominal vadesinde çekilme ihtimâliyle sınırlı olmalıdır.
- Özel cari hesaplardan para çekilmesi, Katılım Bankası tarafından alınan kredi veya borçların geri ödemesi, ihraç edilen menkul kıymetlerin anapara ve taksit ödemeleri ile temettü dağıtılması, Katılım Bankalarının kendi gider ve harcamaları gibi fon çıkışları için katılma hesaplarından ankes payı ayırmaması beklenir.
- Katılım Bankalarının yüzde kaç ankes payı ayıracağı muğlaktır. Ankes miktarı, Katılım Bankasının likidite ihtiyacı veya tercihini yansıtmaktadır. Likidite riski, bankacılık faaliyetlerinin doğal bir sonucudur. Katılım Bankaları işlem ve ihtiyat saikiyle kasalarında yeteri kadar nakit ile likidite ihtiyaçları için muhabir bankalar nezdinde vadeli ve vadesiz hesaplar, kısa vadeli menkul değerler ile TCMB nezdindeki serbest hesaplarda yeteri kadar kaynak bulundurabilir. Katılım Bankalarının katılma hesaplarından ankes payı tutarları ve likidite tercihleri ile ilgili sınırlamalar olabilir. Düşük likidite bir sorun ise aşırı likidite de bir sorundur. Özellikle likit kalmak pahasına, kasada veya muhabir banka hesaplarında

yüksek tutarda likit varlık bulundurulması, diğer bir deyişle katılma hesaplarının atıl tutulması ve bu yüzden düşük vade farkı geliri dağıtılması tartışmaya açıktır.

3.4. Kullanılabilir Fonlar

3.4.1. Kullanılan Krediler

Katılma hesaplarından kullanılan ‘normal’ krediler, ‘donuk’ krediler, kredi kâr payı gelir tahakkuk ve reeskontları ve menkul değerler toplamından oluşmaktadır.

3.4.2. Kullanılmayan Katılma Hesapları

Katılım Bankalarının kredi kullandırma kabiliyeti ve etkin kredi portföyü gibi faktörler, kullanılmayan katılma hesaplarının düzeyini etkilemektedir. Bununla birlikte, ‘kullanılmayan kredi’ ve ‘kullanılmayan kredi’ ayrımı önemlidir. Bir kredi talebi söz konusu olduğunda, atıl katılma hesapları dururken, Katılım Bankalarının, yatırım vekâleti hesapları, özel cari hesaplar, alınan kredi veya borçlar, ihraç edilen menkul kıymetler veya özkaynaklarını öncelememesi beklenir.

3.4.3. Kullanılan Fon Fazlası

Katılım Bankalarının ilgili fon havuzunda, diğer kaynakların (özel cari hesaplar, alınan kredi veya borçlar, ihraç edilen menkul kıymetler ve özkaynaklar) kredi olarak değerlendirilen kısmını ifade etmektedir.

3.5. Katılma Hesabı Gelirleri

Katılım Bankalarının kredi ürünleri; murabaha, icara, muşaraka ve mudarabe kredilerinden oluşmaktadır. Katılım Bankalarının kredi ürünleri; ortaklığa dayalı finansman (muşaraka, mudaraba vb.) ve borçlanmaya dayalı finansman (murabaha, icara, sukuk vb.) şeklinde ikiye ayrılabilir. Ortaklığa dayalı finansmanda elde edilen temettü/dağıtılan kâr esas iken borçlanmaya dayalı finansmanda vade farkı geliri esastır.

3.5.1. Vade Farkı Gelirleri

Aralık 2022 itibariyle, Katılım Bankaları kredilerinin %99,3’ü (BDDK, 2022) murabaha ve icara kredisidir (murabaha benzeri kredi). Katılım Bankaları, murabaha ve icara kredilerinde, kredi borçlusundan ‘vade farkı’ talep eder (mal veya hizmetin ‘spot fiyatı’ ile ‘vadeli fiyatı’ arasındaki pozitif farkı), diğer bir deyişle vadeyi ve vade farkı oranını belirler, ‘sözleşme serbestisi’ çerçevesinde kredi borçlusu ile ‘genel/özel kredi sözleşmesi’ akdedilir. Bir Katılım Bankasının, kredi borçlusundan talep ettiği vade farkını, diğer Katılım Bankalarının talep ettikleri vade farkları, konvansiyonel bankaların faiz oranları ile faiz oranlarını etkileyen beklenen enflasyon oranı, likidite primi, kredi riski primi, vade gibi parametrelere göre belirlemektedir. Konvansiyonel bir bankanın ‘yıllık efektif faiz oranı’ hesaplamasının benzeri olan, ‘yıllık efektif vade farkı oranı’ formülü şu şekildedir.

$$\text{Yıllık Efektif Vade Farkı Oranı} = (1 + \% \text{Aylık Vade Farkı Oranı})^{12} - 1$$

2

Katılım Bankaları, katılma hesaplarından kullanılan ‘normal’ kredilerin ağırlıklı ortalama vade farkı gelirlerini TMS 39’a (KGGK, 2022) uygun şekilde ‘etkin faiz yöntemine’ göre reeskont ederek hesaplamakta ve ilgili güne ‘vade farkı geliri’ olarak kaydetmektedir. Günlük vade farkı geliri hesaplaması Tablo 1’de örneklendirilmiştir. Konvansiyonel bir bankanın ‘günlük efektif faiz oranı’ hesaplamasının benzeri olan, ‘günlük vade farkı oranı’ formülü şu şekildedir.

$$\text{Günlük Vade Farkı Oranı} = \left[\left((1 + \% \text{Yıllık Efektif Vade Farkı Oranı})^{\frac{1}{365}} \right) - 1 \right] \quad 3$$

Tablo 1: Günlük Vade Farkı Geliri Hesaplama Örneği

Krediler	Kredi Tutarı	Kredi Vadesi (Gün)	Aylık Vade Farkı	Yıllık Vade Farkı	Günlük Vade Farkı	Günlük Vade Farkı Geliri
Taşıt Kredisi	1.000.000	540	2,70%	37,67%	0,08763%	876
Ticari Kredi	10.000.000	270	2,50%	34,49%	0,08121%	8.121
Leasing	4.000.000	2.555	2,00%	26,82%	0,06513%	2.605
Konut Kredisi	2.000.000	3.650	2,60%	36,07%	0,08442%	1.688
Kredi Kartı	88.000	20	3,00%	42,58%	0,09723%	86
Günlük Vade Farkı Gelirleri Toplamı						12.500

Murabaha Kredileri

Katılım Bankalarının temel kredilendirme enstrümanı murabaha kredisidir (kurumsal finansman desteği ve bireysel finansman desteği). Aralık 2022 itibariye murabaha kredileri, Katılım Bankaları toplam kredilerin yaklaşık %91,9'unu (BDDK, 2022) oluşturmaktadır. Bu kredi kuruluşları, 'katılım bankasından' ziyade 'murabaha bankası' görünümü arz etmektedir. Murabaha kredisinde kredi borçlusundan talep edilen 'vade farkı oranı' mutlaktır ve önceden belirlenmiştir. Kredi borçlusu, önceden belirlenmiş 'anapara ve vade farkını' ödemeyi taahhüt etmektedir. Konvansiyonel bir bankanın 'faizli' kredi hesaplamasının benzeri olan, murabaha kredisini hesaplaması şu şekildedir.

Anapara 1.000.000.–TL

Aylık Vade Farkı Oranı %2,5

Vade 12 ay

Toplam Kredi Borcu = 1.000.000.–TL + (1 + %2,5)¹² = 1.344.889.–TL

Tablo 2'de murabaha kredileri ile ilgili mevzuatta geçen kavramların ve kâr–zarar ifadelerinin karşılığı olan terimler verilmiştir.

Tablo 2: Murabaha Kredileri

Geleneksel	Mevzuat	Teknik	Kâr	Zarar
Murabaha	Kurumsal Finansman Desteği Bireysel Finansman Desteği	Kredi	Vade Farkı Geliri	Karşılık Giderleri

İcare Kredileri

6361 sayılı Finansal kiralama; Finansal Kiralama, Faktöring ve Finansman Şirketleri Kanununun (6361 sayılı Kanun) 3. maddesi (ç) bendinde tanımlandığı şekliyle uygulanan bir finansal üründür. Kanunun 3. maddesi (d) bendinde kiralyan 'Katılım Bankaları, kalkınma ve yatırım bankaları ile finansal kiralama şirketleri' olarak sıralanmaktadır, diğer bir deyişle Katılım Bankalarının, ayrı bir finansal kiralama şirketi kurmadan, kendi uhdelerinde finansal kiralama kredisini (icara kredisini)

vermesine izin verilmiştir. İcare kredileri, Aralık 2022 itibariyle Katılım Bankaları toplam kredilerinin yaklaşık %8,28'ini (BDDK, 2022) oluşturmaktadır.

Finansal kiralama, enflasyonun düşük seyrettiği, diğer bir deyişle kiralama maliyetiyle finansman maliyeti arasında farkın yüksek olmadığı ülkelerde yaygın bir şekilde kullanılan finansman yöntemidir. Finansal kiralama asıl amaç, menkul veya gayrimenkulün kiralanması değil, 'kira ödüyor gibi' taksitle satın alınmasıdır. Bu nedenle Katılım Bankaları icara kredilerinden 'kira' adı altında 'vade farkı' talep etmektedir. Konvansiyonel bir finansal kiralama şirketinin 'faizli' finansal kiralama taksiti hesaplamasının benzeri olan, icara kredi taksiti hesaplaması şu şekildedir.

Anapara 1.000.000.-TL
Aylık Vade Farkı Oranı %2,5
Vade 60 ay

$$\text{Aylık Kredi Taksidi} = 1.000.000. -\text{TL} \times \left[\frac{(1 + \%2,5)^{60} \times \%2,5}{(1 + \%2,5)^{60} - 1} \right] = 32.353. -\text{TL}$$

$$\text{Toplam Kredi Borcu} = 32.353. -\text{TL} \times 60 \text{ ay} = 1.941.204$$

Tablo 3'te icara kredileri ile ilgili mevzuatta geçen kavramların ve kâr-zarar ifadelerinin karşılığı olan terimler verilmiştir.

Tablo 3: İcare Kredileri

Geleneksel	Mevzuat	Teknik	Kâr	Zarar
İcare	Finansal Kiralama Operasyonel Kiralama	Leasing	Vade Farkı Geliri	Karşılık Giderleri

3.5.2. Temettü/Dağıtılan Kâr Gelirleri

Muşarake Kredileri

Muşarake, 'iki veya daha fazla sayıdaki ortaklardan her birinin belirli bir miktarda sermaye koyarak kurdukları ortaklık' (AAOIFI, 2012, s. 263) şeklinde tanımlanmaktadır. 5411 sayılı Kanunun 48. maddesi 2. fıkrasında '... ile Katılım Bankalarının taşınır ve taşınmaz mal ve hizmet bedellerinin ödenmesi suretiyle veya kâr ve zarar ortaklığı yatırımları, taşınmaz, ekipman veya emtia temini veya finansal kiralama, mal karşılığı vesaikin finansmanı, ortak yatırımlar veya benzer yöntemlerle sağladıkları finansmanlar da bu Kanun uygulamasında kredi sayılır' hükmüyle, kâr ve zarar ortaklık yatırımları ile ortak yatırımların Katılım Bankalarının kullanılabilecekleri krediler arasında sayılmaktadır. Müşarake, teknik olarak, Katılım Bankaları dışında da kullanılmaktadır. Tüm sermaye şirketleri, iş ortaklıkları ve hatta hisse senedi yatırımları bir tür müşarakedir. Katılım Bankalarının kredi ürünleri analiz edildiğinde, müşarake kredilerinin sınırlı tutarda olduğu görülmektedir. Aralık 2022 itibariyle müşarake (ortaklık finansmanı) kredilerinin Katılım Bankaları toplam kredileri içindeki payı yaklaşık %0,7'i (BDDK, 2022) civarındadır. Tablo 4'te müşarake kredileri ile ilgili mevzuatta geçen kavramların ve kâr-zarar ifadelerinin karşılığı olan terimler verilmiştir.

Tablo 4: Muşaraka Kredileri

Geleneksel	Mevzuat	Teknik	Kâr	Zarar
Muşarake	Kâr ve Zarar Ortaklığı Yatırımları Ortak Yatırımlar	Proje Finansmanı Ortaklık/İştirak	Proje Kârı Temettü	Karşılık Giderleri Tasfiye Zararı

Mudarabe Kredileri

Mudarabe, ‘tarafardan birinin koyduğu sermayeyi diğer tarafın emeği ile işletmesi sonucunda elde edilen kârı paylaşmak üzere kurdukları ortaklıktır’ (AAOIFI, 2012, s. 297) şeklinde tanımlanmaktadır. Mudarabe kredilerinde, Katılım Bankaları katılma hesapları veya diğer kaynaklarını sermaye olarak koymasına karşın, diğer tarafın emek, bilgi, tecrübe gibi maddi olmayan bir değer koymasıyla oluşan proje finansmanı ve ortaklık şeklinde tarif edilebilir. Tablo 5’te mudarabe kredileri ile ilgili mevzuatta geçen kavramların ve kâr–zarar ifadelerinin karşılığı olan terimler verilmiştir.

Tablo 5: Mudaraba Kredileri

Geleneksel	Mevzuat	Teknik	Kâr	Zarar
Mudaraba	Kâr ve Zarar Ortaklığı Yatırımları Ortak Yatırımlar	Proje Finansmanı Ortaklık/İştirak	Proje Kârı Temettü	Karşılık Giderleri Tasfiye Zararı

3.5.3. Terkin Edilen Kredilerden Yapılan Tahsilatlar

Terkin edilen kredilerden yapılan tahsilatlar, katılma hesabı kaynaklı kullanılan kredilerden terkin edilenlere ilişkin yapılan tahsilatlardan katılma hesapları payına düşen tutardır. Ancak, bir kredi borçlusunun yeniden ödeme imkânına kavuşması ya da teminatlardan tamamen ya da kısmen tahsilat yapılması halinde önceki dönemlerde katılma hesaplarından ‘zarar’ olarak düşülen (terkin edilen) kredilerin, sonraki dönemlerdeki ‘yeni’ katılma hesaplarına ‘kâr’ olarak dağıtılması tartışmaya açıktır.

3.5.4. Katılma Hesapları Karşılık İptalleri

Yönetmelik (2) esas ve usullerine göre Katılım Bankaları tarafından hesaplanan (beklenen kredi zararı) karşılıkların iptal edilen tutarlarından katılma hesaplarına ilişkin olan kısım. Benzer şekilde, önceki dönemlerde katılma hesaplarına ‘zarar’ olarak yansıtılan karşılıkların, sonraki dönemlerde ‘yeni’ katılma hesaplarına ‘kâr’ olarak dağıtılması tartışmaya açıktır.

3.5.5. Dağıtılacak Net Gelirden Ayrılan Karşılık İptalleri

Yönetmelik (2) esas ve usullerine göre ayrılan karşılıkların iptal edilen tutarıdır.

3.6. Katılma Hesabı Giderleri**3.6.1. Katılma Hesabı Kaynaklı Kullanılan Menkul Değerlere İlişkin Giderler**

Katılma hesaplarından satın alınan menkul değerlere ilişkin giderlerin ve değer düşüklüklerinin katılma hesapları payına düşen tutardır. Katılma hesaplarının, daha yüksek ‘vade farkı geliri’ sağlayacak kredi olarak değerlendirmek imkânı varken, Katılım Bankasının kendi likidite ihtiyacı veya tercihi nedeniyle, düşük getirili ‘likit’ menkul kıymet yatırımlarında değerlendirilmesi tartışmaya açıktır.

3.6.2. Katılma Hesapları Karşılık Giderleri

Yönetmelik (2) hükümlerine göre giderleştirilen karşılıkları ifade eder. Katılım Bankaları, katılma hesaplarına ‘aylık’ olarak hesapladıkları ‘karşılık giderlerini’ (beklenen kredi zararlarını) yansıtmaktadır. Karşılık giderleriyle ilgili şu hususlar göz önünde bulundurulmalıdır.

- Sadece katılma hesaplarından kullanılan nakdi krediler için giderleştirilen karşılıkların katılma hesaplarına dağıtılması beklenir.
- Yatırım vekâleti hesapları, özel cari hesaplar, alınan krediler, borçlar, ihraç edilen menkul kıymetler ve özkaynaklardan kullanılan nakdi krediler için giderleştirilen karşılıkların katılma hesaplarına dağıtılmaması beklenir.
- Bir kredi borçlusunun ödeme güçlüğüne düşmesi halinde tahakkuk ilkesi çerçevesinde, henüz tahsil edilmediği halde önceki dönem katılma hesaplarına dağıtılan vade farkı gelirlerinin, mevcut katılma hesabı sahiplerinden tahsil edilmemesi beklenir. Önceki dönemlerde, Katılım Bankalarının ‘kâr’ olarak kendilerine gelir kaydettikleri ve katılma hesaplarına ‘kâr’ olarak dağıtılan ve kredi borçlusundan tahsil edilemeyen ‘vade farkı gelirlerinin’, sonraki dönemlerde ‘yeni’ katılma hesabı sahiplerinden ‘zarar’ olarak tahsil edilmesi tartışmaya açıktır.
- Gayrinakdi krediler için giderleştirilen karşılıkların katılma hesaplarına dağıtılmaması beklenir.

3.6.3. Katılma Hesapları TMSF Prim Giderleri

Sigortaya Tabi Mevduat ve Katılım Fonları ile Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonunca Tahsil Olunacak Primlere Dair Yönetmeliğin 4. maddesi 1. fıkrası (b) bendinde zikredilen ‘Katılma hesapları birim hesap değerlerinin ve özel cari hesapların her bir kişi için 400 bin Türk Lirasına kadar olan kısmı sigorta kapsamındadır’ hükmüne göre Katılım Bankalarının ‘sadece yurt içi şubelerinde açılmış özel cari hesaplar ile katılma hesapları (katılım fonu) toplamının 400.000.– TL’ye kadar olan kısmı’ TMSF güvencesi altındadır. TMSF güvencesi, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurulu tarafından bir Katılım Bankasının tasfiyesine kararı alması halinde devreye girmektedir. Katılım Bankalarının, kredilendirme faaliyetleri kapsamında, kredi borçlusunun ödeme güçlüğüne düşmesi ve katılma hesaplarına karşılık giderleri (zarar) yansıtılması nedeniyle katılma hesabı bakiyelerinin eksilmesi ve hatta sıfır olması TMSF güvencesine dâhil değildir. Kısaca, yurt içi şubelerde katılma hesabı açan (gerçek/tüzel) kişiler, sadece tasfiye kararının alındığı günden sonra gelen ilk nominal vade sonunda geçerli ‘birim hesap değeri’ üzerinden hak talep edebilir.

TMSF güvencesi kapsamında yapılacak ödemeler, Katılım Bankasının faaliyet izninin kaldırılması halinde TL olarak yapılmaktadır. TMSF güvencesi kapsamında ödenecek tutar belirlenirken döviz cinsinden hesapların TL karşılıkları, Katılım Bankasının faaliyet izninin kaldırıldığı tarihteki TCMB döviz alış kurları ve altın cinsinden hesapların İstanbul Altın Borsası seans kapanış fiyatı esas alınarak belirlenmektedir.

TMSF güvencesi sadece tutar bazındadır, güvencede zaman boyutu belirsizdir ve tasfiye süreci üçer aylık uzatmalarla yıllarca sürebilir. Hiçbir getiri beklentisi olmadan Katılım Bankasına yatırılan ve TL’ye çevrilen bir özel cari hesaplarının tasfiye sürecinde getirisiz kalması önemli bir meseledir. Benzer şekilde, TL’ye çevrilen katılma hesaplarının tasfiye sürecinde ne şekilde nemalandırılacağı muğlaktır.

TMSF, bu güvence karşılığında Katılım Bankalarından sigorta primi talep etmektedir. İlgili Yönetmeliğe göre TMSF’nin yaptığı analizler çerçevesinde Katılım Bankaları, A, B, C veya D prim kategorilerine ayrılmaktadır. Bir Katılım Bankası A

prim kategorisinde ise %0,15, B prim kategorisinde ise %0,17, C prim kategorisinde ise %0,19 ve D prim kategorisinde ise %0,23 oranında sigorta primi ödemektedir. Sigorta primleri, Katılım Bankalarının Mart, Haziran, Eylül ve Aralık sonu itibariyle düzenledikleri 3 aylık mali tabloları esas alınarak hesaplanmakta ve TMSF prim gideri olarak katılma hesaplarına dağıtılmaktadır. TMSF prim giderleriyle ilgili şu hususlar göz önünde bulundurulmalıdır.

- Getirisi tamamen Katılım Bankalarına aktarılan özel cari hesapları TMSF prim giderlerini katılma hesaplarına yansıtılmaması ve bu prim giderlerinin Katılım Bankası tarafından karşılanması beklenir. Örneğin, bir katılma hesabı sahibinin 200.000.–TL özel cari hesabı ve 200.000.–TL katılma hesabı var ise; 200.000.–TL özel cari hesap üzerinden hesaplanan TMSF priminin Katılım Bankası tarafından karşılanması ve katılma hesabı üzerinden hesaplanan TMSF priminin katılma hesabına yansıtılması beklenir. Ancak, ilgili katılma hesabı sahibinin 400.000.–TL özel cari hesabı ve 400.000.–TL katılma hesabı var ise TMSF priminin hangi hesaba yansıtılacağı muğlaktır.
- Benzer şekilde, Katılım Bankalarında ‘yurt dışı şubelerinde kişiler’ adına açılmış katılma hesapları TMSF güvencesi kapsamında değildir. Sigortaya tabi olmayan katılma hesaplarına TMSF primi yansıtılmaması beklenir.
- Katılım Bankalarında yurt içi şubelerinde kişiler adına açılmış olan katılma hesap tutarları farklı olabilir. Katılım Bankalarının fon havuzunu oluşturan katılma hesapları genel toplamı üzerinden TMSF prim gideri hesaplamaması ve farklı tutardaki katılma hesapları için ‘eşit’ gider tahakkuk ettirmemesi beklenir. Örneğin, bir Katılım Bankasının yurt içi şubelerinde 100.000.–TL, 200.000.–TL ve 400.000.–TL tutarında katılma hesabı açan 3 katılma hesabı sahibi olduğu varsayalım. Katılım Bankası, eğer A prim kategorisinde ise; (100.000.–TL + 200.000.–TL + 400.000.–TL) 700.000.–TL ve %0,15 sigorta prim oranı üzerinden toplam 1.050.–TL sigorta primi hesaplanmakta ve her bir katılma hesabı sahibine eşit (350.–TL) TMSF prim gideri dağıtmaktadır. Ancak, TMSF sigorta giderleri eşit değil, ‘adil’ dağıtılması esas kabul edilmesi, diğer bir deyişle TMSF prim gideri Katılım Bankalarının yurt içi şubelerinde katılma hesabı açan her bir kişi özelinde ayrı ayrı hesaplanması ve ilgili kişinin katılma hesabına giderin dağıtılması beklenir. Örneğin, 1. katılma hesabına 150.–TL (100.000.–TL x %0,15), 2. katılma hesabına 300.–TL (200.000.–TL x %0,15) ve 3. katılma hesabına 600.–TL (400.000.–TL x %0,15) TMSF prim gideri yansıtılması beklenir.
- TMSF primlerinin dönemsel hesaplanması nedeniyle, primlerin dönem içi hesaplanması ve katılma hesaplarına yansıtılması beklenir.
- Katılma hesabı sahipleri, TMSF tarafından yapılan analiz sonucunda hangi Katılım Bankasının hangi prim kategorisinde (A, B, C ya da D) olduğunu bilmeden TMSF prim giderine katlanmaktadır. Örneğin, yurt içi şubelerinde katılma hesabı açan kişiler, bir Katılım Bankası A prim kategorisinde ise %0,15 veya D prim kategorisinde ise %0,23 TMSF prim gideri ödemek durumunda kalmaktadır. Katılma hesabı sahipleri bilgileri ve tercihleri dışında %0,08 fazladan sigorta primi ödemektedir.

3.6.4. Katılma Hesapları İhtiyati Karşılık Giderleri

Yasal olarak ayrılması gereken karşılık giderinin ötesinde, ayrılmasına müsaade edilen ihtiyati karşılık giderlerdir.

3.7. Net Gelir/Gider

3.7.1. Dağıtılacak Net Gelir/Gider

Katılma hesabı gelirleri ile giderleri arasında oluşan pozitif fark (net gelir) ya da negatif farktır (net gider).

3.7.2. Sermayeden Transferler

Yönetmeliğin (1) 6. maddesi 9. ve 10. fıkra hükümleri çerçevesinde dağıtılacak net gelir/gider tutarını dengelemek amacıyla Katılım Bankalarının kendi lehine tahakkuk eden gelirden veya doğrudan Katılım Bankasının özkaynaklarından yapılan transfer tutarıdır. Hangi fon havuzuna ne kadar kaynak transfer edileceğini Katılım Bankası tek taraflı olarak belirlemektedir.

3.7.3. Katılma Hesaplarına Dağıtılacak Net Gelirden Ayrılan Tutarlar

Yönetmeliğin (1) 6. maddesi 8. fıkrası hükmü çerçevesinde ayrılan rezerv tutarıdır.

3.7.4. Dağıtılan Net Gelir/Gider

Birim değeri bazında katılma hesaplarına dağıtılan net gelir ya da gider tutarıdır.

4. KATILMA HESAPLARINA DAĞITILMASI BEKLENEN DİĞER GELİRLER

Katılım Bankaları, katılma hesaplarından kullandırılan krediler üzerinden sadece vade farkı değil, ücret ve komisyon adı altında çeşitli gelirler elde edebilir. İlkesel olarak, katılma hesapları sayesinde elde edilen gelirlerin katılma hesaplarına dağıtılması beklenir.

4.1. Katılma Hesaplarından Kullandırılan Kredilerden Alınan Ücret ve Komisyonlar

Katılım Bankaları katılma hesaplarından kullandırılan kredilerden, kredi tahsis ve kredi kullandırım ücreti, ekspertiz, teminat tesis, değişiklik ve iptal ücreti, yapılandırma, temdit/ödeme planı ve oran değişikliği ücreti, taahhüt/taahhüde uymama ücreti, kredi erken ödeme ücreti, akreditif açılış ücreti, aval/kabul ücreti, ihracat ihbar ücreti, teyit ücreti, tahsil ücreti, ithalat ödeme ücreti, tedarikçi finansmanı ve doğrudan borçlandırma sistemi ücreti gibi çok çeşitli gelir ve komisyon talep etmektedir. Katılma hesapları sayesinde elde edilen ücret ve komisyonların katılma hesaplarına dağıtılması beklenir.

4.2. Katılma Hesapları Kaynaklı Türev Ürün Gelirleri

Katılım Bankaları, likidite veya getiri saikiyle türev işlem yapabilmekte, özellikle swap ürünü kullanılmaktadır. Basitçe, döviz swap ürünleri, spot ve vadeli olarak ulusal ve yabancı para birimlerinin değiştirilmesine dayanmaktadır. Katılım Bankaları, özellikle atıl (kullanılmayan ya da kullanılmayan) katılma hesaplarını, para piyasalarında değerlendirmekte ve gelir elde edebilmektedir. Örneğin, bir Katılım Bankası döviz katılma hesabındaki atıl fonları, swap işlemi ile %20 maliyetten TL'ye çevrilmektedir. Elde edilen TL'yi de kredi olarak değerlendirmekte ve %40 vade farkı oranı üzerinden getiri elde etmektedir. %40 ile %20 arasındaki %20 farkı Katılım Bankası kendisine gelir kaydetmektedir. İlkesel olarak, katılma hesapları kaynaklı türev ürün gelirlerinin katılma hesaplarına dağıtılması beklenir. Yanı sıra katılma hesaplarına dağıtılan %20 swap maliyetinin hesaplaması, konvansiyonel bir bankanın swap hesaplamasına benzemektedir.

4.3. Mahrum Kalınan Vade Farkı Geliri

Katılma hesaplarından kullanılan kredilerin zamanında tamamen ya da kısmen geri ödenmemesi halinde Katılım Bankaları kredi borçlusundan gecikme bedeli olarak ‘mahrum kalınan kâr payı’ (mahrum kalınan vade farkı) talep edebilir. Katılma hesaplarından kullanılan krediler için tahakkuk eden gecikme cezaları veya mahrum kalınan vade farkı gelirlerinin katılma hesaplarına dağıtılması beklenir.

4.4. Zorunlu Karşılıklardan Alınan Gelirler

Katılım Bankaları ilgili mevzuat çerçevesinde TCMB nezdinde bloke ettiği zorunlu karşılık tutarları üzerinden, TCMB tarafından belirlenen oran ve şartlarda gelir elde edebilir. Katılma hesapları için ayrılan zorunlu karşılıklardan elde edilen gelirlerin katılma hesaplarına dağıtılması beklenir.

4.5. Kambiyo Geliri

Katılım Bankaları, kullandıkları döviz kredileri (USD veya EUR) için döviz alış kuru üzerinde TL bazında ödeme ve döviz satış kuru üzerinde TL bazında tahsilat yapabilir. Bu uygulamada döviz alış–satış farkları kredi tutarının önemli bir yüzdesi olabilir. Bu noktada, Katılım Bankalarının katılma hesapları sayesinde elde ettikleri kambiyo gelirlerini (döviz alış–satış farklarını) katılma hesaplarına dağıtılması beklenir.

4.6. Nominal Vadesinden Önce Kapatılan Katılma Hesaplarına Tahakkuk Eden Net Gelir

Bir katılma hesabının nominal vadesinden önce tamamen kapatılması ya da belirli bir miktar para çekilmesi halinde tahakkuk eden net gelirin ilgili katılma hesabına ya da diğer katılma hesaplarına dağıtılması beklenir.

4.7. Bankalarda Değerlendirilen Katılma Hesapları Üzerinden Alınan Gelirler

Katılma hesapları kaynaklı; yurt içi bankalar ve yurt dışı bankalar nezdinde bulunan vadeli veya vadesiz mevduat ve katılma hesapları ile TCMB nezdinde açılan serbest hesaplardan elde edilen getirilerin katılma hesaplarına dağıtılması beklenir.

5. KATILMA HESAPLARINA DAĞITILMAMASI BEKLENEN DİĞER GİDER VE RİSKLER

5.1. Gayrinakdi Kredilerin Karşılık Giderleri

Gayrinakdi krediler, teminat mektupları veya bir kısım akreditifler gibi Katılım Bankalarından nakit çıkışı gerektirmeyen kredilerdir. Gayrinakdi kredilerle ilgili şu hususlar göz önünde bulundurulmalıdır.

- Donuk gayrinakdi kredilerin, özellikle tazmin olunan teminat mektuplarının, murabaha kredisi kullanılmak suretiyle nakdi kredilere dönüştürülmemesi ve katılma hesaplarına yansıtılmaması beklenir.
- Gayrinakdi krediler için ayrılması gereken karşılık giderlerinin (zararların) katılma hesaplarına yansıtılmaması beklenir.
- Hem gayrinakdi kredi hem de nakdi kredi kullanan kredi borçlusunun ödeme güçlüğüne düşmesi halinde kredi borçlusu tarafından yapılan kısmi ödemelerin öncelikle nakdi krediler ya da gayrinakdi krediler için mi kullanılacağı belirsizdir. Örneğin, 10 milyon TL nakdi kredi ve 10 milyon TL gayrinakdi kredi kullanan kredi borçlusunun ödeme gücüne düşmesi halinde kredi borçlusundan tahsil edilen 10 milyon TL’nin katılma hesaplarından kullanılan nakdi kredinin kapatılması ya da gayrinakdi kredinin kapatılması için mi kullanılacağı netleştirilmelidir.
- Katılım Bankasının hem katılma hesaplarından kullanılan nakdi kredisi hem de gayrinakdi kredisi olan kredi borçlusundan, nakdi krediler için düşük ve gayrinakdi krediler için yüksek komisyon talep etmesi mümkündür.

- Akreditif gibi dış ticaret işlemlerinde belirli aşamaya kadar gayrinakdi kredi ve belirli aşamadan sonra nakdi kredi söz konusu olabilir. Bu tür kredi işlemlerinden elde edilecek ücret ve komisyonların nasıl paylaşılacağı, kredi borçlusunun ödeme güçlüğüne düşmesi halinde karşılık giderlerinin Katılım Bankası tarafından mı karşılanacağı, yoksa katılma hesaplarına mı dağıtılacağı muğlaktır. İlkesel olarak ve bankacılık işleminin doğası gereği katılma hesaplarından kullanılacak nakdi krediye dönüşecek gayrinakdi kredilerden elde edilecek gelirlerin katılma hesaplarına dağıtılması beklenir.

Tablo 6: Gayrinakdi Krediler ve Dağılımı (Aralık 2022)

Gayrinakdi Krediler	Tutar (milyar TL)	Sonuç
Teminat Mektupları	137,2.-TL	Net gelir (kâr), Katılım Bankası hesabına gelir kaydedilmektedir.
Akreditifler	22,9.-TL	Net gider (zarar), Katılım Bankası hesabından karşılanmalıdır.

Kaynak: BDDK

5.2. Piyasa Riski

TL katılma hesaplarından döviz kredi ya da döviz katılma hesaplarından TL kredi kullanılması halinde maruz kalınan döviz riskinin katılma hesaplarına yansıtılmaması beklenir. Dövizde kısa ya da uzun pozisyon almak Katılım Bankasının kendi tercihidir. Katılım Bankasının, TL katılma hesaplarını dövize çevirerek kredi olarak kullanması veya döviz katılma hesaplarının TL'ye çevirerek kredi olarak kullanması halinde (örneğin) döviz kurunun 1 ayda %20 artması ya da %20 azalması halinde bu artış ya da azalışın katılma hesaplarına nasıl dağıtılacağı, kur farkı gelirini (kambiyo kârını) kimin alacağı ya da kur farkı giderini (kambiyo zararını) kimin üstleneceği, katılma hesaplarına nasıl ve hangi oranda yansıtılacağı muğlaktır. Yanı sıra bir Katılım Bankasının TL katılma hesaplarının dövize çevirmesi ve döviz kredi için yıllık %10 vade farkı talep etmesi halinde bu vade farkını TL katılma hesaplarına nasıl dağıtılacağı da muğlaktır. Benzer şekilde döviz katılma hesaplarının TL'ye çevrilmesi ve TL kredi için %40 vade farkı talep edilmesi halinde bu vade farkının döviz katılma hesaplarına nasıl dağıtılacağı da belirsizdir.

5.3. Operasyonel Risk

Operasyonel Risk, Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmeliğin 3. maddesi (ddd) bendinde, 'yetersiz veya başarısız iç süreçler, insanlar ve sistemlerden ya da harici olaylardan kaynaklanan ve yasal riski de kapsayan zarar etme olasılığı' şeklinde tanımlanmaktadır. Katılım Bankalarının; iç süreçlerini yeterli şekilde tesis etmesi, güvenli bilgi işlem altyapısına sahip olması, yetkin ve dürüst personel istihdam etmesi, diğer bir deyişle operasyonel riskini etkin şekilde yönetmesi ve her hâlükârda maruz kalınan operasyonel riski üstlenmesi beklenir. Bununla birlikte, operasyonel riskin, kredi riskine dönüştürülerek katılma hesaplarına dağıtılmaması beklenir. Örneğin, kredi tahsis kararında yer alan teminatların alınmaması veya eksik alınması halinde donuk hale dönüşen kredilerin katılma hesaplarına mı yansıtılacağı, yoksa Katılım Bankası tarafından mı üstlenileceği muğlaktır. Benzer şekilde, üst yönetimin ve çalışanlarının suistimali, kusuru ya da hatası gibi nedenlerle donuk hale gelen kredilerin de katılma hesaplarına yansıtılmaması beklenir.

6. DİĞER KAYNAKLARDAN KULLANDIRILAN NAKDİ KREDİLERİN DURUMU

6.1. Özel Cari Hesaplar

5411 sayılı Kanununun 3. maddesinde özel cari hesaplar; ‘... ve karşılığında hesap sahibine herhangi bir getiri ödenmeyen fonların oluşturduğu hesaplar’ şeklinde ifade edilmektedir. Katılım Bankaları özel cari hesaplarını kredi olarak değerlendirebilir. Aralık 2022 itibariyle özel cari hesaplar toplamı 373 milyar TL (BDDK, 2022) düzeyindedir. Özel cari hesaplarını kredi olarak kullanılması halinde elde edilen ‘vade farkı gelirinin’ tamamı Katılım Bankası hesabına gelir kaydedilmektedir.

6.2. Alınan Krediler, Borçlar, İhraç Edilen Menkul Değerler ve Sermaye Hesaplamasına Dâhil Edilecek Borçlanma Araçları

Alınan krediler, borçlar ve ihraç edilen menkul kıymetler başlığında ele alınan finansal çözümler, genellikle murabaha, sukuk, sendikasyon kredileri ve sermaye benzeri borç işlemlerden oluşmaktadır.

Katılım Bankaları son dönemlerde artan oranlarda sermaye ve para piyasalarından kaynak temin etmektedir. Aralık 2022 itibariyle katılım fonları dışı kaynaklar 104,5 milyar TL (BDDK, 2022) düzeyinde gerçekleşmiştir. Katılma hesapları dışında kaynak temininde 3 saik öne çıkmaktadır. Bunlardan birincisi, sermaye yeterlilik oranını yüksek hesaplama amacıdır. Mevcut ödenmiş sermaye, yedek akçeler ve net kâr tutarları sermaye yeterliliği standart oranı düzeyine (%12) ulaşması için yetersiz olabilir. Bu nedenle Katılım Bankaları, Bankalarının Özkaynaklarına İlişkin Yönetmelik çerçevesinde sermaye hesaplamasına dâhil edilecek borçlanma araçları (sermaye benzeri kredi) temin etmektedir. Aralık 2022 itibariyle sermaye hesaplamasına dâhil edilecek borçlanma araçları toplamı 29,2 milyar TL (BDDK, 2022) düzeyindedir. İkincisi, Katılım Bankalarının kaynak çeşitliliği sağlamak ve likiditelerini yönetmek amacıyla kredi temin ettikleri ve menkul kıymet ihraç ettikleri düşünülmektedir. Üçüncü saik ise Katılım Bankalarının kendilerinden beklenen büyüme hedeflerini karşılamak için katılım fonları (mevduat) artışının yetersiz kalması ve katılım fonları dışı kaynaklara ihtiyaç duymasıdır.

6.3. Özkaynaklar

Katılım Bankalarının, önemli fon kaynaklarından birisi de özkaynaklarıdır. Katılım Bankası özkaynakları ağırlıklı olarak, ödenmiş sermaye, yedek akçeler ve net dönem kârından oluşmaktadır. Aralık 2022 itibariyle Katılım Bankalarının toplam özkaynaklar 84,3 milyar TL (BDDK, 2022) düzeyindedir.

6.4. Diğer Kaynaklardan Kullanılan Krediler

Özel cari hesaplar, alınan krediler, borçlar, ihraç edilen menkul kıymetler ve özkaynaklardan kullanılan kredilerle ilgili şu hususlar göz önünde bulundurulmalıdır.

- Diğer kaynaklardan kullanılan kredilerde, kredi borçlusunun ödeme güçlüğüne düşmesi halinde bu kredilerin katılma hesaplarından kullanılan krediye dönüştürülmemesi ve giderleştirilen karşılıklarının katılma hesaplarına yansıtılmaması beklenir.
- Bir kısmı katılma hesaplarından ve kalanı diğer kaynaklardan kullanılan kredilerde, ödeme güçlüğüne düşen kredi borçlusundan yapılan kısmi tahsilatların öncelikle katılma hesaplarına mı yoksa Katılım Bankası hesabına mı kaydedileceği netleştirilmelidir. Örneğin, 10 milyon TL katılma hesabı ve 10 milyon TL diğer kaynaklardan kredi kullanılan kredi borçlusunun ödeme güçlüğüne düşmesi halinde kredi borçlusundan tahsil edilen 10 milyon TL’nin

öncelikle katılma hesaplarından kullanılan kredinin kapatılması ya da diğer kaynaklardan kullanılan kredilerin kapatılması için mi kullanılacağı muğlaktır.

- Hem katılma hesaplarında hem de diğer kaynaklarda atıl fon bulunması halinde Katılım Bankasının atıl fon kaynakları arasında nasıl tercih yapacağı belirsizdir. Örneğin, 10 milyon TL atıl katılma hesabı ve 10 milyon TL atıl diğer kaynaklar olması halinde 10 milyon TL’lik kredi talebinin hangi kaynaktan öncelikle karşılanacağı netleştirilmelidir. Atıl kaynaklar arasında, katılma hesaplarının öncelenmesi beklenir.
- Kredibilitesi yüksek veya düşük iki kredi talebinden hangisinin katılma hesaplarından ve hangisinin diğer kaynaklardan karşılanacağı muğlaktır. Kredibilitesi daha yüksek işletmelerin nakit kredi taleplerinin katılma hesaplarından karşılanması beklenir.
- Vade farkı geliri yüksek veya düşük iki kredi talebinden hangisinin katılma hesaplarından ve hangisinin diğer kaynaklardan karşılanacağı belirsizdir. Örneğin, %40 vade farkı talep edilen kredi ile %30 vade farkı talep edilen kredinin katılma hesaplarından mı yoksa diğer kaynaklardan mı kullanılacağı muğlaktır. Getirisi daha yüksek kredilerin katılma hesaplarından karşılanması beklenir.
- Teminat yapısı güçlü veya düşük iki kredi talebinden hangisinin katılma hesaplarından ve hangisinin diğer kaynaklardan karşılanacağı muğlaktır. Teminatı daha yüksek kredilerin katılma hesaplarından karşılanması beklenir.

Katılım Bankalarının, katılma hesabı sahiplerinin haklarını gözeterek şekilde hareket etmesi beklenir. Aralık 2022 itibariyle Katılım Bankalarının nakdi kredi olarak kullanılabilecekleri kaynakları şu şekildedir.

Tablo 7: Nakdi Kredi Kaynakları ve Dağılımı (Aralık 2022)

Nakdi Kredi Kaynakları	Tutar (milyar TL)	%	Sonuç
Özel Cari Hesaplar	373,0.-TL	%52	Net gelir (kâr), Katılım Bankası hesabına gelir kaydedilmektedir. Net gider (zarar), Katılım Bankası hesabına gider kaydedilmektedir.
Borçlanma	104,4.-TL		
Özkaynaklar	84,3.-TL		
Ara Toplam	561,7.-TL		
Katılma Hesapları	518,1.-TL	%48	Net gelir (kâr), paylaşım oranında katılma hesaplarına yansıtılmaktadır. Net gider (zarar), %100 oranında katılma hesaplarına yansıtılmaktadır.

Kaynak: BDDK

SONUÇ

Özel Finans Kurumlarının (Katılım Bankalarının) kurulmasına dair süreç 1983 yılında başlamış ve ilk Özel Finans Kurumu 1985 yılında faaliyete başlamıştır. Süreç içerisinde Özel Finans Kurumları konvansiyonel bankacılığa yakınlaşmış, 2005 yılında kabul edilen 5411 sayılı Bankacılık Kanunu ile Özel Finans Kurumları Katılım Bankalarına dönüşmüştür.

Katılım Bankaları, öncesinde Özel Finans Kurumları, ‘faizsiz finansın’ esasını oluşturan muşarake ve mudarabe gibi ‘ortaklığa dayalı finansman’ çözümleri yerine murabaha (kurumsal/bireysel finansman) ve icara (finansal kiralama) gibi ‘borca dayalı finansman’ ürünlerini tercih etmişlerdir. Bu tercih sonucunda, Katılım Bankaları toplam kredilerinin %99,3’ü

murabaha ve icara kredilerinden oluşmuştur. Bu nedenle kredi kuruluşları, ‘Katılım Bankasından’ ziyade ‘Murabaha Bankası’ görünümü arz etmektedir.

Faizsiz finansın ‘borca dayalı finansman’ uygulamalarında ‘muameleyi’ esas alan ‘şekilci’ bir yaklaşım söz konusudur. Bu yaklaşımda, ticaret yapmaktan ziyade ‘ticaret yapıyormuş gibi’ muamele (işlem) yapılması makul görülmektedir. Esasen Katılım Bankaları, ticari işletmeler değil, ticaretin finansmanını sağlayan kredi kuruluşlarıdır. Bir kredi kuruluşu olarak Katılım Bankalarının ‘faizsiz’ kredi hesaplamaları ile konvansiyonel bankaların ‘faizli’ kredi hesaplamaları oldukça benzemektedir. Özel Finans Kurumlarıyla başlayan ve Katılım Bankaları ile devam eden bu süreçte, kredilerin ‘hesaplama’ yöntemleri sürekli göz ardı edilmiştir. Bu mesele ele alındığında ‘faizin’ muamele mi yoksa hesaplama mı olduğu sorusu ortaya çıkacaktır.

Katılım Bankaları, nakdi kredilerden elde ettikleri ‘vade farkı gelirini’ (mal veya hizmetin ‘spot fiyatı’ ile ‘vadeli fiyatı’ arasındaki pozitif farkı) ‘kâr’ adı altında, bu nakdi krediler için hesaplanan ‘karşılıkları’ ise ‘zarar’ adı altında katılma hesaplarına yansıtmaktadır. Ancak, Katılım Bankalarının katılma hesaplarına dağıtması gereken başkaca gelirler ile dağıtmaması gereken giderler söz konusudur.

İlkesel olarak, katılma hesapları sayesinde elde edilen tüm gelirlerin katılma hesapları ile adil bir şekilde paylaşılması, katılma hesapları ile ilgili olmayan hiçbir giderin yansıtılmaması, suiistimal, hata ve kusur nedeniyle oluşan kredi zararların tamamından Katılım Bankasının sorumlu olması, ihtimalen oluşan kredi zararların da adil bir şekilde paylaşılması beklenir. Enflasyon karşısında makul bir getiri beklentisi ile ‘mevduatlarını’ katılma hesabı aldı altında bu kredi kuruluşlarına yatıran ‘mudilerin’ hak ve menfaatlerinin korunması için yeni düzenlemeler yapılmalıdır.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarın katkısı %100’dir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- 5411 sayılı Bankacılık Kanunu (2015, 1 Kasım). *Resmî Gazete (Sayı: 25983)*. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=5411&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- 6361 sayılı Finansal Kiralama, Faktöring ve Finansman Şirketleri Kanunu (2012, 13 Aralık). *Resmî Gazete (Sayı: 28496)*. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=6361&MevzuatTur=1&MevzuatTertip=5>
- Accounting and Auditing Organization for Islamic Financial Institutions (2012). *Faizsiz Bankacılık Standartları* (M. Odabaşı ve İ. E. Aktepe, Çev.), Türkiye Katılım Bankaları Birliği Yayınları, Sayı 2, İstanbul. (Orijinali 2010 yılında yayımlanmıştır).
- Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu, İnteraktif Aylık Bülten Aralık 2022, Erişim adresi: www.bddk.org.tr/BultenAylık/tr/Home/Gelismis. Erişim tarihi: 24/02/2023.
- Bankaların Sermaye Yeterliliğinin Ölçülmesine ve Değerlendirilmesine İlişkin Yönetmelik (2015, 23 Ekim). *Resmî Gazete (Sayı: 29511)*, Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=21192&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5x>
- Bankalarının Özkaynaklarına İlişkin Yönetmelik (2013, 5 Eylül). *Resmî Gazete (Sayı: 28756)*, Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=18799&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Kredilerin Sınıflandırılması ve Bunlar İçin Ayrılacak Karşılıklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (2016, 22 Haziran). *Resmî Gazete (Sayı: 29750)*. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=22599&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Mevduat ve Katılım Fonunun Kabulüne, Çekilmesine ve Zamanaşımına Uğrayan Mevduat, Katılım Fonu, Emanet ve Alacaklara İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (2006, 1 Kasım). *Resmî Gazete (Sayı: 26333)*. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=10735&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>
- Sigortaya Tabi Mevduat ve Katılım Fonları ile Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonunca Tahsil Olunacak Primlere Dair Yönetmelik (2006, 7 Kasım). *Resmî Gazete (Sayı: 26339)*. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/anasayfa/MevzuatFihristDetayIframe?MevzuatTur=7&MevzuatNo=10769&MevzuatTertip=5>
- TMS 39 Finansal Araçlar: Muhasebeleştirme ve Ölçme Standardı (2016, 3 Kasım). *Resmî Gazete (Sayı: 26335)*. Erişim adresi: https://www.kgk.gov.tr/Portalv2Uploads/files/DynamicContentFiles/T%C3%BCrkiye%20Muhasebe%20Standartlar%C4%B1/TMSTFRS2018Seti/TMS/TMS_39_2018.pdf
- Zorunlu Karşılıklar Hakkında Tebliğ (2013, 25 Aralık). *Resmî Gazete (Sayı: 28862)*. Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=19166&mevzuatTur=Tebliğ&mevzuatTertip=5>

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2023 Cilt:25 Sayı:1
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 08.11.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 26.05.2023
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1201232

Kamusal Stratejik Planlama Gerçekten Kamusal mı? Bakanlık Stratejik Planlarının Kamusal Yönelimi Üzerine Bir İnceleme

Muhammed Zahid ÇIĞMAN¹

Öz

Yeni Kamu İşletmeciliği reformları kapsamında kamuda uygulamaya konulan en önemli uygulamalardan biri stratejik yönetim olmuştur. Dünya genelindeki eğilimlere koşut olarak Türkiye’de de -özellikle 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu’nun yayımlandığı 2003’ten sonra- kamusal stratejik planlama faaliyetleri hız kazanmıştır. Ancak, kamusal planlamaya, kamu yönetiminin özgün şartları dolayısıyla temkinli yaklaşılmaktadır. Kamusal stratejik planlamanın başarılı olabilmesi için kamusal değerlerle uyumlu olması ve kamu yararı yaratması yani gerçekten kamusal olması gerektiği ileri sürülmektedir. Bu ise kamu kurumlarının örgütsel yapı ve süreçlerin ötesine geçerek toplumda meydana getirdikleri etkiye odaklanmalarını gerektirmektedir. Çalışmanın kuramsal kısmında kamu değeri ve kamusal değerler çizgileri genel sistem kuramı temelinde yeniden yorumlanarak kamu değeri sistemi çerçevesi önerilmiştir. Buna göre, kamu kurumları, kamu işletmeciliği alt sistemini kaynak, ilke ve amaçlar yönünden siyaset alt sistemine bağladıkları ölçüde kamusal nitelik kazanacaktır. Kamu kurumlarının kamu işletmeciliği alt sistemini ihmal etmeleri hâlinde işletmecilik darboğazı yaşanacak, siyaset alt sistemini ihmal etmeleri hâlinde işletmecilik dar görüşlülüğüne düşülecektir. Araştırmanın görgül kısmında 15 bakanlığın cari stratejik planlarının içerik çözümlemesi yapılarak Türk kamu kesimindeki stratejik planlamanın gerçekten kamusal bir mahiyette olup olmadığı tespit edilmeye çalışılmıştır. Araştırma kapsamında incelenen stratejik planlarda kaynak yönünden kamusallığa ilişkin kullanışlı veri bulunamamış, ilke ve amaç bakımından kamusallık yöneliminin hâkim olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kamusal stratejik yönetim, kamusal, kamu değeri, kamusal değerler, kamu değeri sistemi

Jel Kodu: H83

Is Public Strategic Planning Really Public? An Inquiry of Publicness Orientation of Turkish Ministries’ Strategic Plans

Abstract

One of the most important practices implemented in the public sector within the scope of the New Public Management reforms has been strategic management. In parallel with the trends in the world, public strategic planning has gained momentum in Turkey, especially after the Public Financial Management and Control Law No. 5018 was published in 2003. However, public planning is approached cautiously due to the specific conditions of public administration. It is argued that in order for public strategic planning to be successful, it must be compatible with public values and create public interest; that is, it must be really public. This requires public institutions to go beyond organizational structures and processes and focus on societal impact. In the theoretical part of the study, the public value system framework was proposed by reinterpreting the public value and public values research streams on the basis of the general system theory. Accordingly, public institutions will acquire a public character to the extent that they connect the public administration subsystem to the political subsystem in terms of resources, principles and purposes. If they neglect the public management subsystem, they will experience a bottleneck in management, and if they neglect the political subsystem, they will fall into the narrow-mindedness of management. In the empirical part of the research, it was tried to determine whether the strategic planning in the Turkish public sector is really of a public character by analyzing the current strategic plans of 15 ministries. In the strategic plans examined within the scope of the research, useful data on publicness in terms of resources could not be found, and it was determined that the publicness orientation was dominant in terms of principles and purposes.

Keywords: Public strategic management, publicness, public value, public values, public value system

Jel Codes: H83

¹ **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Dr. Öğr. Üyesi, Dumlupınar Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Kütahya, Türkiye.
E-posta: mzahid.cigman@dpu.edu.tr **Orcid no:** 0000-0001-9761-4102

Atf/Citation: Çığman, M. Z. (2023), Kamusal Stratejik Planlama Gerçekten Kamusal mı? Bakanlık Stratejik Planlarının Kamusal Yönelimi Üzerine Bir İnceleme, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25/1, s. 96-117.

Extended Abstract

Introduction

The concepts and practices transferred to the public sector within the scope of the New Public Management (NPM) reforms are among the important topics of discussion in the recent public administration literature and practice. Advocates of reforms argue that management techniques are necessary for a more efficient and effective public administration. Those who are skeptical of reforms assert that public administration has unique aspects and that the concepts and practices transmitted from the private sector are incompatible with the public service logic. One of the practices discussed in this context is strategic management. It is accepted that in order for public strategic management to be successful, it must be compatible with public values and create public value; that is, it must be really public. For this reason, values such as economy, efficiency and effectiveness brought forward by NPM reforms should not have negative effects on public service ethics. Public organizations should not be lost in the details of organizational processes but should focus on creating public value, which is the ultimate purpose of public administration.

The effects of NPM reforms on public administration are also discussed in the Turkish Public Administration literature. In Türkiye, especially in the 2000s, reforms inspired by NPM were enacted. Central and local authorities have been obliged to develop strategic plans by the Public Financial Management and Control Law No. 5018, the Special Provincial Administration Law No. 5302 and the Municipal Law No. 5393. After these regulations, a widespread strategic planning activity started in Türkiye. However, the impacts of the strategic plans on the Turkish public administration have not been adequately studied. In particular, no research was found that investigated the extent to which the plans were publicness oriented. In order to fill this gap, this study has investigated whether public strategic planning is really public through the case of the current strategic plans of the Turkish ministries. In the theoretical part of the study, the public value system framework was proposed by reinterpreting the public value and public values research streams on the basis of the general system theory. Accordingly, public institutions will acquire a public character to the extent that they connect the public administration subsystem to the political subsystem in terms of resources, principles and purposes; If they neglect the public management subsystem, they will experience a bottleneck in the administration, and if they neglect the political subsystem, they will fall into the narrow-mindedness management. Empirical research was conducted using this framework.

Method

In this study, which aims to describe how publicness manifests in the public sector strategic plans, the current strategic plans of the Ministries are examined with the method of comparative qualitative case analysis. For this purpose, a sample (n=15) was created that includes the current strategic plans of all ministries except the Ministry of National Defense, which was excluded from the sample because its strategic plan was not published. The societal impacts of ministries and the centralist tendencies of the country make the ministries stand out in terms of the representation of the Turkish public administration. The plans were analyzed with the content analysis technique. Since there is not enough data on the publicness of resources in the plans, an analysis of publicness orientation in terms of resources could not be made. In order to determine the publicness orientation in terms of principle; the mission, vision and basic values (n=125) in the strategic plans were coded as management values and public values. In the coding, the literature on public value(s) was used. In order to determine the publicness orientation in terms of purpose, the goals (n=97), targets (n=427) and strategies (n=1410) in the plans were coded. The focus of impact criterion was used in the coding of the objectives.

Result and discussion

There are some differences between ministries in terms of the magnitude of the publicness orientation. However, when evaluated in general, it has been found that the publicness orientation is dominant in terms of purpose and principle in the strategic plans of the ministries. This finding demonstrates that public strategic planning is really public. It is possible to explain the publicness orientation of public strategic planning, which begins with market emulation, in two ways: (1) Strategic plans may present organizations as more public than they are in order to provide institutional legitimacy. (2) Public administration practice may have synthesized management values with public values. Studies beyond documentation and exploring practice are needed to reveal which explanation is valid.

GİRİŞ

Türk kamu yönetiminde stratejik planlama faaliyetlerinin izlerini 1960'lara kadar sürmek mümkün olsa da günümüzdeki stratejik planlama anlayışının kaynağını ilk olarak 1980'lerde, ikinci olarak da 2000'lerde ivmelenen reform dalgalarını yönlendiren yönetim anlayışında aramak daha uygundur. Piyasa vurgusu ve özel kesime atfettikleri değer itibarıyla birbirleriyle benzeşen bu iki dalga ile 1970'lerin sonlarına doğru etkisini yitiren kalkınmacı anlayış arasında keskin bir yaklaşım farkı bulunmaktadır. Yeni reform dalgalarını yönlendiren Yeni Kamu İşletmeciliği (YKİ), kamu kesimi ve özel kesim arasındaki farklılıkları azaltmayı veya büsbütün ortadan kaldırmayı amaçlamakta (Hood, 1995); özel kesim anlayış ve uygulamalarının tek taraflı olarak kamuya aktarıldığı bir süreç şeklinde tezahür etmektedir. Stratejik planlama ve genel olarak stratejik yönetim de kamuya aktarılan uygulamalar arasındadır. Dinçer ve Yılmaz'ın (2003:67) 2000'lerdeki reform dalgasının manifestosu olarak görülebilecek raporlarında şikâyet ettikleri stratejik açığın kapatılması için, YKİ ışığında hazırlanan Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri Ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun'un 12. maddesinde, bakanlıklar ile bağlı ve ilgili kuruluşlara, faaliyetlerini stratejik planlarına uygun şekilde yürütme zorunluluğu getirilmiştir. Kanun kadük kalsa da 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (m.9), 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu (m.31), 5393 sayılı Belediye Kanunu (m.41) gibi düzenlemelerle Türk kamu yönetiminde stratejik planlama dönemi açılmıştır.

YKİ kapsamında özel kesim uygulamalarının kamuya aktarılması, alanda ciddi tepkilerin doğmasına neden olmuş, bu kapsamda, kamu yönetiminin kamusal yanını vurgulayan araştırma çizgileri (Beck Jørgensen & Bozeman, 2007) ve yaklaşımlar (Denhardt & Denhardt, 2007) öne çıkmıştır. Kamu yönetiminin özel kesim yönetiminden farklı olduğu yönündeki kanaatlere (Allison, 1980; Appleby, 2016; Rainey vd., 1976; Wamsley & Zald, 1973) uygun olarak, stratejik yönetimin özel kesimden kamuya aynen aktarılmasının uygun olmadığı ifade edilmiştir (Boschken, 1994; Longo & Rotolo, 2016; Mitchell, 2020; Nutt & Backoff, 1993; Ring & Perry, 1985). Bazen daha da ileri gidilmiş, stratejik yönetimin kamuya değil, yaratılan yapay piyasalara hizmet eden, kamu hizmetine yabancı bir kavram olduğu (Diefenbach, 2009) hatta kamu yönetiminde ölçülebilir hedefler belirlenemeyeceğinden hareketle, kamusal stratejik planlamanın soyut ifadelerin ötesine geçemeyeceği, bunun da amaçlara ulaşmayı engelleyeceği iddia edilmiştir (Ünal, 2013). Bu iddialar, kamu kesimi stratejik yönetim ve planlama faaliyetlerinin kamu değeri yaratamayacağını ima etmektedir. Oysa kamudaki stratejik planlama ve genel olarak stratejik yönetim uygulamasının belli şartlar altında performans artışı sağladığı yönünde bazı kanıtlar bulunmaktadır (George vd., 2019; Johnsen, 2018; Walker & Andrews, 2015). Özel kesim menşeli olması, kamusal stratejik planlama hakkında karamsar tablolar çizmek için tek başına yeterli bir gerekçe değildir. Kamu kesimi açısından sorunlu olan, strateji veya planlama olguları değildir. Geniş bir açıdan yaklaşıldığında, kalkınma planlarının bu iki unsuru da bünyesinde barındırdığı, dolayısıyla kamu kesiminin stratejik planlama konusunda özel kesimden daha tecrübeli olduğu dahi savunulabilir.² Kamu kesiminde sorun yaratma potansiyeli taşıyan, stratejik planlamanın piyasa mantığı ile yorumlanmış şeklidir. Bu tehlikenin farkında olan kamu yönetimi yazını, kamu kesimine uygun bir stratejik yönetim

² Bununla birlikte, daha hassas bir değerlendirme yapmak gerektiğinde, stratejik yönetim ile 1980 öncesindeki kalkınma planları arasında bazı önemli farklılıklar bulunduğu savunulabilir: 1- Kalkınma planlarındaki planlama vurgusuna karşılık stratejik yönetimde strateji vurgusu hâkimdir. 2- Planlama düşüncesi devletin topluma ve ekonomiye daha fazla müdahale ettiği bir anlayışı yansıtırken stratejik planların kamu kesiminde görülmeye başladığı dönemlerde bunun aksi eğilimler güç kazanmıştır. 3- Stratejik planlar, kalkınma planlarından tasarım itibarıyla de farklıdır. Stratejik planlarda görülmesi beklenen GZFT, PESTLE ve paydaş çözümlerine kalkınma planlarında rastlanmaz. Bu gibi farklılıklar nedeniyle, keşif yönleri bulursa da bu iki terimin birbir örtüşmediği belirtilmelidir.

anlayışı geliştirme çabası içindedir. Bu çalışmada, bakanlık stratejik planları örneği üzerinden, bu çabaların Türk kamu yönetiminde ne kadar karşılık bulduğu sorusuna cevap aranacaktır.

Çalışmanın ilk bölümünde 1970'lerin kamusal tartışmaları, kamu değeri ve kamusal değerler çizgilerini birleştirmeye çalışan günümüz eğilimine bağlanarak kamusal stratejik planlamanın kavramsal çerçevesi çizilmiştir. Bu kapsamda, kamu değeri çizgisinin normatif ağırlıklarını kamusal değerler çizgisinin görgül vurgusuyla dengeleyen kamu değeri sistemi tanıtılmıştır. Yöntem kısmında, önerilen kavramsal çerçevenin bakanlık stratejik planlarının çözümlenmesinde nasıl kullanılacağı anlatılmıştır. Bulgular bölümünde, bakanlık stratejik planlarında kamusalılığın ne kadar karşılık bulduğu betimlenmiş, bunun araştırma ve uygulama açısından ne anlam ifade ettiği sonuç bölümünde tartışılmıştır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: KAMUSAL STRATEJİK PLANLAMA

Yönetim bilimlerinin uzun zamandır ilgilendiği bir konu olmakla birlikte stratejinin ne olduğuna ilişkin genel kabul gören bir tanım yapılamamıştır. Ortaya çıkışı itibariyle bir askerlik terimi olması, kavramın hayatta kalmayı sağlayacak tercihlerle ilgili olduğu fikrini doğurmaktadır. Nitekim stratejinin yönetim bilimlerindeki ilk ele alınışı -düşman birliklerine sahada üstünlük sağlayacak dizilimin tasarlandığı askerî stratejiye benzer şekilde- işletmenin sert bir rekabet içerisinde varlığını sürdürebileceği tasarımın ne olması gerektiğine odaklanmıştır (Mintzberg vd., 1998:24-28). Bu anlayışa göre, strateji, bir örgütün uzun vadeli amaçlarının ve bu amaçlara ulaştıracak araçların belirlenmesinden ibarettir (Chandler, 1962:13). Önceleri yalnızca planlamayla ilgili bir unsur olarak çalışılan stratejinin kapsamı zamanla genişlemiş; stratejik planlamanın ötesinde, uygulama ve değerlendirmeyi de kapsayan stratejik yönetim kavramı öne çıkmıştır. Bu çalışmada, Mintzberg'in (1978:935) tanımından esinlenilerek, strateji; bir kurumun (veya varlığın) varlık nedenine ilişkin kararlarında gözlemlenen örüntü anlamında kullanılmıştır.

Strateji çevresel etmenlerin bağımlı değişkeni değildir. Kurumun varlığını sürdürüp geliştirmesinde, strateji içeriği en az çevreye uyum yeteneği kadar önemlidir. Hatta çevreye tepki vermekle yetinen strateji içeriğinin kurumu başarısızlığa götüreceği savunulabilir (Andrews vd., 2012; Miles vd., 1978:64-65). Bununla birlikte, stratejinin bağlama büsbütün duyarsız olduğu da iddia edilemez. Faaliyet gösterdiği çevreden bağımsız olarak kurumu her durumda başarıya götürebilecek bir strateji içeriği önerilebilmiş değildir. Aksine, kurumun başarıya ulaşmasında, çevresel etmenlerin ve strateji içeriğinin birlikte etkili olduğuna ilişkin sağlam kanıtlar bulunmaktadır (Eisenhardt & Schoonhoven, 1990; Kotha & Nair, 1995; Nadkarni & Barr, 2008; Slevin & Covin, 1997). Kamu kurumlarında stratejinin başarısı üzerinde etkili olan etmenler arasında özellikle kamusalılık bağlamı öne çıkmaktadır. Kamu gücü kullanmaları, dışlanmaz hizmetler üretmeleri (Samuelson, 1954) ve siyasetle yakın ilişki içinde bulunmaları (Bozeman, 1987) kamu kurumlarını özel kesim örgütlerinden ayırmaktadır. Bu ayrılıkların dikkate alınmaması, stratejik yönetimin kamuda beklenen faydayı üretmesini engelleyecektir. Pek çok özel kesim uygulaması gibi stratejik yönetim de kamu yönetimine belli çekincelerle aktarılmıştır. Stratejik yönetim yolundaki ilk bilinçli uygulamaları, kamu kesiminin özgün şartları hakkında uyarılarda bulunan çalışmalar izlemiştir (Nutt & Backoff, 1993; Ring & Perry, 1985; Williams & Lewis, 2008). Benzer uyarılar günümüzde de yapılmaktadır. Söz gelimi Williams ve Lewis (2008), değer zincirinin kamu kesimine aktarılmasında geniş çapta bir uyarılma ihtiyacı olduğunu ileri sürmektedir. Stratejik konumlanmış ve kaynak temelli strateji kuramını kamuya uyarlayan Hansen ve Ferlie (2016) ise bu yaklaşımların alışıldık kamu dairelerine değil, YKİ etkisindeki özel kesim benzeri kamu örgütlerine uygun olduğunu ifade etmektedir.

Kamusallığın önemi konusunda herhangi bir tartışma bulunmasa da ne olduğu konusunda uzlaşıya varılmış değildir. Bazı çalışmalar (örn. Perry & Rainey, 1988), kamusallığı Bozeman'ın (1987) önerdiği sahiplik, toplumsal kontrol araçları ve finansman ölçütleri ekseninde ele almaktadır. Bir başka araştırma çizgisi, kamusallığı örgütün görevlerini yerine getirirken uymak zorunda olduğu kamu kesimi değerlerinde aramaktadır (Antonsen & Beck Jørgensen, 1997; Bozeman, 2007). Bu çizgi kamu kesiminde birbiriyle rekabet hâlinde olan farklı değer kümelerini tespit eden görgül çalışmalarla ilerlemektedir. Görgül yanı kadar normatif yanı da bulunan (Alford & O'Flynn, 2009) bir başka çizgi ise kamusallığı kamu yöneticisinin kamu değeri yaratma süreci ile açıklamaktadır (Moore, 1995). Kamusallığın farklı şekillerde ele alınması, kamu yönetimi yazınında kamusallığın yerleşik, genel kabul gören bir tanımını yapmayı güçleştirmektedir. Bu güçlüğü, farklı kamusallık anlayışlarının siyasi düşüncedeki çatışan temelleriyle açıklayan Pesch'e göre (2008) kavram, yazında; biri liberal-bireyci, biri organik olmak üzere iki eksenle ele alınmaktadır. Liberal eksen, kamusallığı piyasa-devlet ayrımında somutlaştırırken organik kamusallık anlayışı kamu yararı ülküsüne dayanmaktadır. Sonuç; içerik, sınır ve boyutları oldukça belirsiz kalan bir kamusallık kavramıdır.

Kamusallık yazınındaki karmaşaya daha uzaktan bakıldığında, bunun aslında kamu yönetimi araştırma ve uygulamasının içkin çatışmasının bir yansıması olduğu fark edilmektedir. Kamu yönetimi, adının da ima ettiği üzere, kamusallık ve yönetim olmak üzere iki ayrı değer kümesinin eklemlenmesiyle inşa edilmiştir. Wamsley ve Zald'ın da (1973) belirttikleri gibi, kamu kurumları, biri toplum nezdindeki meşruiyetleriyle ilgili siyasi, diğeri örgütün etkinliğiyle ilgili ekonomik olmak üzere iki sahada birden varlık göstermektedir. Bir kamu kurumunun, birbirine indirgenemeyecek bu sahalardan herhangi birinden feragat etmesi, onu varlık nedeninden uzaklaştıracağı için tepki çekecektir. Nitekim, alanın en eski ve en bilinen tartışmalarından bazıları, bu değer kümelerinden birinin payının küçümsemesi nedeniyle ortaya çıkmıştır. Gulick (1937) ile Dimock (1937) ve Simon (1997:61-67) ile Waldo (1952) arasındaki tartışmalar, demokratik değerler ile etkin yönetim ideali arasında nasıl bir denge kurulacağı noktasında düğümlenmiştir. Gulick (1937) ve Simon'ın (1997) demokratik değerleri hesaba katmaksızın yalnızca yönetsel değerler üzerine inşa edilmiş bir kamu yönetimi anlayışını savunmaları, Dimock (1937) ve Waldo (1952) tarafından ciddi şekilde eleştirilmiştir. Farklı dönemlerde yaşanan bu tartışmalar, örgütsel etkinlik ile toplumsal meşruiyet vurguları arasındaki gerilimi dikkate almayan çözümlerin eksik kaldığını göstermektedir.

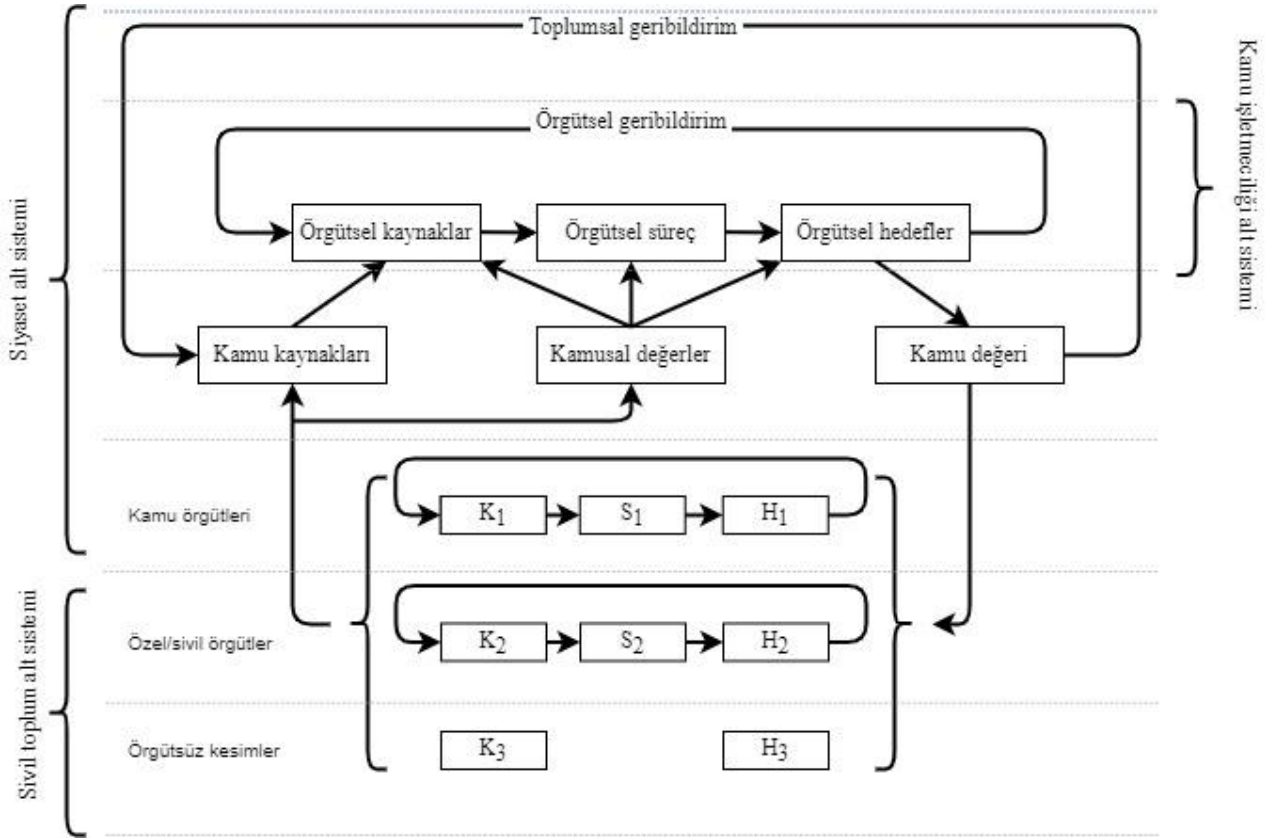
Etkinlik ve meşruiyet arasındaki gerilim, etkinliğin örgüt düzeyinde ve yalnızca teknik anlamıyla ele alınmasından kaynaklanmaktadır. İşletmecilik düzeyinin ötesine geçen bir yönetim anlayışı, bu iki kavram arasında çatışma değil, uzlaşma olduğunu savunabilir. Kamu kurumlarının varlık nedeni toplum için değer üretmek olduğuna göre, kamu yönetiminin, kamusal kaynakları kamusal amaçlarla en uygun şekilde ilişkilendirmediği sürece etkin (ve etkili) olması mümkün değildir (Stoker, 2006). Bir kamu işletmesini kamu kurumu yapan, üretim faaliyetlerinde ulaştığı örgütsel etkinliğin ötesinde, kamu değerine ne ölçüde katkıda bulunduğu (Boin vd., 2021). Kamusallık ile etkinlik arasındaki simbiyotik ilişki, Moore'un meşruiyet-işletme yeteneği-kamu değeri etrafında şekillendirdiği strateji üçgeninde (Moore, 1995:66-71; 2013:103) ifadesini bulmaktadır. Strateji üçgeninde meşruiyet, kamusallığa; örgütsel yeterlikler ise yönetsel etkinliğe göndermede bulunmaktadır. Strateji üçgeni, kamu değeri yaratmak için örgütsel etkinliğin tek başına yeterli olmayacağını, meşruiyet temelini de sağlam olması gerektiğini ima etmektedir. İlişki tek yönlü değildir. Meşruiyet de kamu değeri yaratabilecek nitelikteki bir örgütsel yeterliğe bağlıdır. Kamu değeri bireylerin toplam faydasıyla birlikte, bütünün de faydasına yönelik, organik yönü ağır basan bir kavramdır (OECD, 2019:27). Bu yönüyle, Pesch'in (2008)

uzlaşmayacağını ileri sürdüğü eksenleri bağdaştırma potansiyeli taşımaktadır.

Son dönem kamu yönetimi yazınında, kamu değeri kavramı üzerine pek çok çalışma yapılmaktadır (Hartley vd., 2017). Taşıdığı potansiyel dikkate alındığında bu, şaşırtıcı değildir. Ne var ki kamu değeri çizgisi de kamusalılık-etkinlik ilişkisi bakımından bazı sorunları beraberinde getirmektedir. Sorunlardan ilki, kamusalığa yapılan vurgunun yönetsel etkinliği gölgede bırakmasıdır. Kamu değeri çizgisinin, YKİ reformlarının etkinlik vurgusuna duyulan tepki ile koşut gelişmesi, kamusalığın ağır basmasına neden olmaktadır. Bu bakımdan, kamu değeri çizgisini; Yeni Kamu Hizmeti yaklaşımı (Denhardt & Denhardt, 2007) ve kamusal değerler çizgisi (Bozeman, 2007) gibi, YKİ sonrası yaklaşımları arasında değerlendirmek mümkündür. Bu yaklaşımların ortak özelliği; bireyciliğe karşı kolektivizmi, etkinliğe karşı kamusalılığı yeniden gündeme getirmeye çalışmalarıdır. Özellikle kamusal değerler ile kamu değeri çizgilerinin benzerlikleri oldukça fazladır ve bu ikisini birleştirme yönünde bir girişim de mevcuttur (Bryson vd., 2014, 2015b). Bu yaklaşımların, kamusalılığı fazlaca vurgulamaları; kamu yönetiminin etkinlik boyutunu silikleştirmekte, arzulanan sentezin gerçekleşmesini güçleştirmektedir. Bu şekilde ilerlerse sürecin, bundan önceki salınımları tekrarlayanın çok da ötesine geçemeyeceği ileri sürülebilir. Kamu yönetimi yazınında etkinlik-kamusalılık ilişkisinde kamusalılık genelde demokratik değerlerle somutlaştırıldığından, kendini tekrarlayan yazın, eski tartışmaları yeni ambalajlarla dolaşıma sokmaktadır. Yönetsel taleplere normatif gerekçelerle yapılan itirazların alanı getirdiği nokta (Dubnick, 2018), kamusal değer(ler) yazının bir demokrasi propagandasına dönüşme tehdidi altında bulunduğunu göstermektedir. Nitekim, Bozeman (2007:18) önderliğinde, başından itibaren normatif yaklaşımı benimseyen kamusal değerler çizgisine ek olarak; başlangıçta işletmecilik değerlerine daha yakın bir konumu benimseyen kamu değeri çizgisinde de demokrasi, zamanla, işlevsel değerinin çok ötesinde bir anlam kazanmaya başlamıştır. Günümüz kamusal değer(ler) yazınının hemen tamamında, katılım imkânlarının genişletilmesi ve müzakere ortamının oluşturulması, bir kendinde değer olarak görülmekte (Benington, 2009, 2011; Bozeman & Johnson, 2015; Stoker, 2006), müzakerenin aracı değer olarak yorumlanmasına yönelik tepkiler giderek daha fazla dile getirilmektedir (örn. Bryson vd., 2017; Dahl & Soss, 2014).

Kamu değeri çizgisinde müzakerenin öne çıkarılması, zamanın ruhuna uygun bir tutum olmakla birlikte kavramın gelişimine birçok açıdan zarar vermektedir. Müzakere vurgusu, öncelikle, kavramın çözümlenme gücünü zayıflatmaktadır. Müzakerenin, temel bir değer olarak benimsendiği toplumlarda kamu değerinin boyutlarından biri olduğu açıktır. Ancak, müzakere bazı toplumlarda kamusal ihtiyaçlar arasında önemli bir yerde konumlandırılmayabilir hatta kendi başına hiç de değerli görülmebilir. Gelişmiş katılım ve müzakere süreçleri bir yana, temsili demokrasinin en temel araçlarından yoksun ülkeler dahi bulunabilir. Müzakereyi kavramın zorunlu unsuru olarak telakki etmek, bu gibi ülke ve toplumlar için kamu değeri kavramının hiçbir anlam ifade etmemesine neden olmaktadır. Oysa demokraside ne kadar ilerlediklerinden bağımsız olarak, bu gibi ülke ve toplumlarda da kamu örgütlenmesinin varlık nedeni kamu değeri yaratmaktır. Sorunu aşmak adına, kamusal değerler çizgisinin tümevarımsal sözleşmecî temelleri (Bozeman, 2007:125-126) benimsenebilir. Buna göre, kamu değerinin hangi toplumda ne şekilde tezahür ettiği görgül araştırma konusudur; öğretinin bu konuda normatif kısıtlamalara gitmesinin makul bir gerekçesi yoktur. Kamu yönetimi araştırma ve uygulamasına düşen, toplumdaki normatif beklentileri görgül temelde araştırmaktır. Kamu değeri kavramı, görgül çalışmaların eksikliğinde (Alford vd., 2017; Hartley vd., 2017), evrenselci eğilimler göstermektedir. Bu eğilimler, kavramın geliştirildiği ülkelerdekinden farklı meşruiyet anlayışlarının görülmesini engellemekte, kamu değerinin kullanım alanını daraltmaktadır.

Müzakere vurgusunun, kuramsal olmanın ötesinde, uygulamalı sakıncaları da bulunmaktadır. Bir kere, demokrasinin hayat bulabilmesi için gelişmiş araçların devrede olduğu ülkelerde dahi kamusal konularda paydaşların eşit ilgi ve etki düzeylerine sahip olduklarını iddia etmek mümkün değildir. Kamusal konularda söz sahibi olma hakkı her zaman bir müzakere ortamı doğurmadığı gibi, müzakereler de her zaman uygulamayı yönlendirmeyebilir, güçlünün gücüne güç kattığı bir sürece dönüşebilir. Kamu değeri kuramcılarının ortak iyiye ulaşmada müzakereye duydukları naif güveni haklı çıkaracak sağlam dayanakları yoktur. Güçlü ve örgütlü kesimlerin müzakereye baskın çıkabilecekleri ihtimalini göz ardı etmek pek gerçekçi bir tutum sayılmaz (Diefenbach, 2009). Müzakere vurgusunun neden olduğu en önemli sorun, normatif bir bakışın etkisiyle yönetimin hafife alınmasıdır. Müzakere siyasi öznenin varoluşuna zemin oluşturması bakımından değerli görülebilir; ancak, kamu yönetimi bundan fazlasına karşılık gelmektedir. Yönetim, herkesin eteğindeki taşı dökmesinin ötesinde, bunlardan ortak bir fayda inşa edilmesini de gerektirmektedir. Kamu yöneticisi, müzakereye katıl(a)mayan vatandaşın çıkarlarını tasavvur ederek korumak (Box, 2001), bu tasavvuru sağlam bilgi ve çözümlere dayandırmak durumundadır.

Şekil 1: Kamu değeri sistemi

Kaynak: Bertalanffy (1969:43), Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı (2021:2) ve Moore'dan (2013:103) yararlanılarak yazar tarafından üretilmiştir. (K: kaynak, S: süreç, H: hedef)

Normatif ağırlıklarından kurtarılması,³ kamu değerine, stratejik yönetim süreci içinde hak ettiği konumu yeniden kazandırmayı mümkün kılmaktadır. Kamu değeri kavramı normatif bir içerik kazandıkça kavramın özündeki strateji

³ Burada kastedilen, kamu değeri kavramının belli bir normatif değerle için bağının reddedilmesidir. Kamu değerinin her zaman için normatif göndermeleri olacaktır. Ancak, bunlar toplumların kültürel ve tarihi gerçekliklerine göre değişkenlik gösterecektir. Kamu değerinin, belirli bir toplumsal bağlamda hangi değerlere işaret ettiği, görgül bir sorundur.

vurgusu silikleşmeye yüz tutmuştur. Bununla birlikte, strateji üçgeninin bu zaman zarfında hiç geliştirilmediği de söylenemez. Bryson vd.'nin (2015a) uyarladığı kamu değeri yönetim üçgeni ile Alford ve Yates'in (2014) geliştirdiği, oldukça karmaşık kamu değeri süreç haritası strateji üçgeninin öne çıkan yorumları arasındadır. Bu çalışmada, strateji üçgeni, Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu'nun (Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2021:2) esasına uygun olarak genel sistem yaklaşımı (Bertalanffy, 1969) temelinde yorumlanmakta; kamu işletmeciliği, siyaset ve sivil toplum alt sistemlerinden oluşan bir kamu değeri sistemi önerilmektedir. (Şekil 1) Önerilen sistemde müzakere süreçleri ve paydaşlar bütünü dışlanmış değildir. Aksine, kamu örgütünün, kâr amacı gütmeyenler de dâhil olmak üzere özel çıkarları ekseninde işleyen örgütlü ve örgütsüz kesimlerden oluşan sivil toplum ve kamu değeri ekseninde faaliyet gösteren diğer kamu kurumları ile çevrelendiği vurgulanmaktadır. Ancak, kamu değeri yazınındaki hâkim eğilimin aksine, anılan çevrede çıkarların çatıştığı betimlemesiyle yetinilmemekte; bu çatışmanın bir kamusallaştırma sürecine tabi tutulduğu ileri sürülmektedir. Bu sürecin müzakereci bir sonucu olmayabileceği, hatta gerçekçi olmak gerekirse daha ziyade iktidarın toplumsal dağılımıyla açıklanabileceği varsayılmaktadır. Yönetim açısından, kamusallaştırma süreci zorunludur. Zira çelişen düşüncelerin ve çatışan çıkarların aynı anda ve aynı zeminde müzakere edilmesi mümkündür; ancak, uygulamanın bu çatışmayı aynen yansıtması mantıken imkânsızdır. Söz gelimi, belli bir hastalığın tedavi masraflarının kamu kaynaklarıyla karşılanması konusunda çatışan görüşlerin tamamı ilgili makamlarca dinlenebilir. Ne var ki çatışmanın devam etmesi hâlinde bunların tamamının uygulamaya geçirilmesi imkânsızdır, kamu kaynakları ya kullanılacak ya da kullanılmayacaktır. Kamusallaştırma süreci, kamu yönetiminin farklılığını vurgulamakta, eşitler arasında birinci olmanın ötesindeki konumunu hatırlatmaktadır. Böylece kamu değeri kavramı görgül araştırmalar için kullanışlı ve daha gerçekçi bir zemine çekilmektedir.

Kamu değeri sisteminde kamusal girdi, toplumun talep ve kaynaklarının kamusallaştırılmasının bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Kamu kaynakları; insan kaynağı ve kamu finansmanını olduğu kadar, toplumun bir bütün olarak kamu örgütlenmesine duyduğu güveni de içermektedir (Moore, 2015). Kamusal insan kaynağı, kamu finansmanı ve meşruiyet; siyasi yetki ve kısıtlamalara konu olması bakımından Bozeman'ın (1987:84) kamusalılık ölçütünün sisteme yansımaları olarak görülebilir. Kamu kaynakları ve kamusal amaçlar, kamu değeri sisteminin siyasi girdi ve çıktılarıdır. Kamu değeri sisteminde, Wamsley ve Zald'ın (1973) siyasi-ekonomik ayrımının izdüşümü olarak, siyasi girdiyi siyasi çıktıya çeviren süreç kamu işletmeciliği alt sistemidir. Kamusal girdinin kamu örgütleri arasında paylaşılması, örgütsel girdiyi; kamu değerine kamu örgütlerinin katkısı, örgütsel çıktıyı vermektedir. Örgütsel çıktı ile kamu değeri arasındaki ilişki, çıktı-sonuç ilişkisidir (Alford & O'Flynn, 2009). Kamu değeri sisteminde örgütsel çıktı ancak kamusal amaçlara hizmet ettiğinde bir anlam ifade edecektir. Örgütsel çıktıya odaklanarak kamu değerini ihmal eden kamu örgütü işletmecilik dar görüşlülüğüne düşerek kamusalıktan uzaklaşacaktır. Böyle bir kamu örgütü, örgütsel anlamda oldukça etkin ve kârlı işletilse ve hatta birincil faydalanıcılara ciddi katkılar yapsa dahi bunları kamusal amaçlarla ilişkilendiremedikçe kamusal düzeyde etkisiz kalmış olacaktır. Öte yandan, işletmecilik sürecini ihmal eden kamu kurumları da yönetim darboğazı nedeniyle kamu değeri yaratamayacaktır.

Kamu değeri sistemi, stratejik yönetimde kamusalılık yöneliminin araştırılması bakımından oldukça uygun bir çerçeve sunmaktadır. Bu çerçeveye bazılarının başarılı bulunan kamu kurumlarının aslında neden başarısız olduğunu, tasarruf ve etkinlikten uzak görülen bazı uygulamaların sanılanın aksine neden gerekli olduğunu açıklığa kavuşturmaktadır. Sistemin

genelinin görülememesi, stratejik yönetim süreci için özellikle ciddi bir tehdit oluşturmaktadır. Zira strateji ayrıntılardan ziyade genelle ilgilidir ve kamu kesimi söz konusu olduğunda siyasi bir içeriğe sahiptir. Öyleyse kamu kurumlarında işletmecilik dar görüşlülüğüne düşen bir yönetim sürecinin stratejik açıdan eksik kalacağı, kamu kesimi stratejik yönetiminin kamusal yönelimli olması gerektiği ileri sürülebilir. Dolayısıyla, bir stratejik plan örgütsel hedefleri siyasi amaçlara bağlayabildiği ölçüde kamusaldır. Strateji daha ziyade amaçlarla ilişkili olduğundan (Chandler, 1962:13) kamu değerini önceleyen bir kamu kurumu kamusal yönelimli kabul edilebilir. Daha bütüncül bir çerçevede sunmak gerekirse, kamusal strateji yönelimi; kamu kurumlarının önemli kararlarını kamusal kaynaklar, ilkeler ve amaçlarla ilişkilendirmelerinde gözlemlenen örüntüdür (Tanımın geliştirilmesinde Beck Jørgensen & Bozeman, 2007; Bozeman, 1987; Mintzberg, 1978; Moore, 1995'ten esinlenilmiştir.). Kamu kesimi stratejik yönetimi uygulamalarının ne ölçüde kamusal olduğunu, bu çerçevede yapılacak görgül araştırmalarla tespit etmek mümkündür.

2. ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Kamu kesimi stratejik planlarında kamusalılığın nasıl tezahür ettiğini betimlemeyi amaçlayan bu çalışmada, bakanlıkların 2019-2023 stratejik planları karşılaştırmalı nitel örnek olay (vaka) çözümlemesi yöntemiyle incelenmiştir. Bu yöntem; herhangi bir durumu/sorunu betimlemek, kuram geliştirmek, geliştirilen bir kuramın sınanmak gibi amaçlarla kullanılmaya müsaittir (Schwandt & Gates, 2017). Örnek olay çözümlemesi, kuram geliştirme ve sınama amacı olmayan bu çalışmada betimleme aracı olarak kullanılacaktır. Bu kullanım, araştırma sorusu ile olduğu kadar, örnek olay çalışmalarında betimsel yönelime ağırlık verilmesi yolundaki çağrıyla da (Piekkari & Welch, 2018) uyum içindedir.

Araştırma kapsamında 15 bakanlığın mevcut stratejik planları incelenmiştir. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı; Aile ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı ve Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı olarak ikiye ayrılmakla birlikte kendi görev alanlarına giren konular itibariyle ilgili stratejik plan yürürlüktedir. Böylece, stratejik planı yayımlanmadığı için örneklem dışında bırakılan Millî Savunma Bakanlığı⁴ dışındaki bütün bakanlıkların mevcut stratejik planlarını içeren bir örneklem oluşturulmuştur. Örneklemin belirlenmesinde; etki, temsil ve karşılaştırılabilirlik ölçütleri göz önünde bulundurulmuştur. İki yüz yıla yaklaşan tarihleriyle Türk çağdaşlaşmasının en köklü kurumları arasında yer alan bakanlıklar ciddi bir toplumsal etkiye sahiptir. 2021'de gerçekleştirdikleri toplam 1,44 trilyon TL'lik harcamalarıyla, ilgili yıl genel bütçesinde %91,9 (Hazine ve Maliye Bakanlığı Muhasebat Genel Müdürlüğü, 2022) paya sahip olmaları bakanlıkların etkileri hakkında bir fikir verebilir. Siyasa yapım ve uygulama süreçlerindeki etkilerini fiilen sürdürmeleri, Türk toplum ve devlet hayatı açısından bakanlıkları merkezî etkiye sahip idareler hâline getirmektedir. Bu etkileri ve ülkenin merkezîyetçi eğilimleri, bakanlıkları Türk kamu yönetiminin temsili açısından da öne çıkarmaktadır. Son olarak, farklı hizmet alanlarında görevlendirilmekle birlikte, aynı düzlemde karşılaştırılması mümkün yönetim birimleri olmaları bakanlıklar üzerinde çalışmayı cazip hâle getirmektedir. Stratejik planını 2020-2024 aralığı için yenileyen Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı⁵ dışında bütün bakanlıklar için planlama dönemi olarak 2019-2023 aralığının belirlenmesi, planların genel sunum ve tasarım olarak birbirine fazlaca benzemesi gibi durumlar karşılaştırma yapmayı mümkün kılan etmenler arasında sayılabilir. Stratejik

⁴ 2018'de çıkarılan Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik'te (RG:30344) Millî Savunma Bakanlığına bir istisna tanınamakla birlikte 2006 (RG:26179) ve 2021 (RG:31462, mevzuat.gov.tr) tarihli yönetmeliklerde Bakanlık, stratejik plan hazırlama zorunluluğu bulunmayan kurumlar arasında sayılmıştır.

⁵ Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı, 59 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi (RG:31099) ile kendisine verilen ilave görevler dolayısıyla stratejik planını anılan aralığı kapsayacak şekilde yenilemiştir.

planlar, önceki bölümde tanıtılan kamu değeri sistemi temelinde çözümlenmiştir. Stratejik planlarda, sistemin mali girdilerini maliyetlendirme bölümlerinde toplu olarak bulmak mümkündür. Ancak, maliyet tahminlerinde, kurumun öz kaynaklarının mı yoksa genel bütçe gelirlerinin mi kullanılacağı ayrıntısına yer verilmediğinden, bu araştırmanın amacı açısından bu bölümler işlevsiz kalmaktadır. Planlarda, maliyet dışı girdilerin (güven ve meşruiyet, kamu gücü vb.) toplu olarak verildiği herhangi bir bölüm yoktur. Bu nedenlerle, girdi kamusalılığı, yapılandırılmış bir çözümleme aracıyla tespit edilememiştir. Girdilerin aksine, ilkeler ve amaçlar örneklemedeki bütün planlarda yapılandırılmış şekilde sunulmuştur. İncelenen stratejik planların tamamında misyon, vizyon ve temel değerler “Geleceğe Bakış” başlığı altında toplanmıştır. Bakanlığın ilkelerini derleyen bu başlığın çözümlenmesinde yararlanılabilecek çeşitli tasnifler arasında yalnızca Bozeman’ınki kamusal değerler ile özel değerler arasındaki ayırım temelinde inşa edilmiştir. Bozeman’a göre (2007:13); (a) vatandaşın hak ve menfaatleri, (b) vatandaşın toplum ve devlete karşı yükümlülükleri ve (c) devletin işleyişine ilişkin temel ilkeler hakkındaki değerler kamusal değerlerdir. Hood’un (2016) sigma (~etkinlik), teta (~adalet) ve lambda (~dayanıklılık) değerleri arasında yaptığı ayırım kamusalılık odaklı değildir. Yine de sigma ile lambda ve özellikle teta arasında işletmecilik-kamusalılık çatışmasını yansıtan bir gerilim olduğu ortadadır. Bu gerilime Hood da (2016) dikkat çekmiş, YKİ’nin sigma vurgusu nedeniyle diğer değerleri ihmal etme ihtimalini gündeme getirmiştir. Andersen vd.’nin yedili tasnifinde (2012) faydalanıcı odaklılık, profesyonellik ve etkin hizmetin işletmeciliğe; çıkarları dengeleme, kurallara itaat ve kamu odaklılığın ise kamusalığa karşılık geldiği ileri sürülebilir. Bu tasnifte bütçe yönetimi işletmeciliğe daha yakın olmakla birlikte hesap verilebilirlik dolayısıyla kamusallıkla da yakın ilgi içindedir. Görüldüğü üzere, kamusal değerlerin tasnifinde kullanılabilecek ölçütler üzerinde bir uzlaşma bulunmamakta, mevcut tasniflerin üçü de yetersiz kalmaktadır. Devlet-vatandaş ilişkisine indirgenmiş ve bariz bir hukuk vurgusu içeren Bozeman’ın (2007) tasnifi, kamusalılığı dar bir çerçeveye hapsettiği için yetersizdir. Konuya daha geniş bir çerçevede yaklaşan diğer iki tasnif ise kamusalılığı çıkış noktası olarak kullanmadıklarından bu çalışmanın amacı bakımından yetersiz kalmaktadır. Mevcut tasniflerin yetersizliğinde, bu çalışmada, yukarıda açıklanan kamu değeri sistemi temelinde bir tasnif önerilmektedir. Buna göre, bakanlıkların misyon, vizyon ve temel değerleri; kamu örgütünün kendisine ve doğrudan hizmet verdiği gruplara odaklanan değerler işletmecilik değerleri, genel kamunun gözetildiği değerler kamusal değerler kabul edilmek suretiyle kodlanmıştır. Ayrıca, diğer üç tasnifin birleştirilmesiyle oluşturulan kamusal değerler dizini ve işletmecilik değerleri dizini kullanılarak burada önerilen tasnifin kamu yönetimi yazınının geneliyle uyumu kontrol edilmiştir. Bu çalışmada sunulan çerçeve temelinde yapılan kodlama ile birleşik dizin temelinde yapılan çözümlenmeler, yalnızca Gençlik ve Spor Bakanlığının temel değer ifadelerinde farklı bulgular vermiştir. Bakanlığın temel değer ifadelerinin alışıldık şekilden farklı olması bu durumun muhtemel nedenidir. Her hâlükârda, Gençlik ve Spor Bakanlığı, çözümleme titizliği gerekçesiyle, temel değerler ifadeleriyle sınırlı olmak üzere araştırma dışı bırakılmıştır. Diğer bakanlıklarda, kamu değeri sistemi temelli tasnif ile birleşik tasnif arasında 125 temel değerden yalnızca 4’ünün farklı yönelimi baskın gösterdiği ve bu farkın bulguların yorumunda bir farklılığa neden olmadığı tespit edilmiştir.⁶

Bakanlıkların amaçları Stratejik planların Strateji Belirleme bölümlerinde toplu olarak verilmiştir. Amaçlar hiyerarşisi bütün planlarda aynıdır ve amaç ← hedef ← strateji şeklinde sıralanmaktadır. Planlarda beş ila yedi amaç, her amaç için bir

⁶ Kamusal değerler dizini; Bozeman’ın önerdiği üç ölçütün her biri, teta değerleri, çıkarları dengeleme, kurallara itaat ve kamu odaklılığı bir puan; lambda değerleri yarım puan olmak üzere toplamda en fazla 7,5 değerini alabilecek şekilde oluşturulmuştur. İşletmecilik değerleri dizini; sigma değerleri, faydalanıcı odaklılık, profesyonellik, etkin hizmet bir puan; bütçe yönetimi yarım puan olmak üzere toplamda en fazla 4,5 puan olabilmektedir. Dizinlerin karşılaştırılabilmesini sağlamak amacıyla, elde edilen toplam puanlar dizinin alabileceği maksimum puana bölünerek bütün dizinlerin 0 ile 1 arasında bir değer alması sağlanmıştır.

ila on iki hedef ve her hedef için bir ila on iki strateji belirlenmiştir. Amaçlardaki kamusalılık yönelimini tespit etmek üzere 15 bakanlığın toplamda 97 amaç 427 hedef ve 1410 stratejisi kodlanmıştır. Amaçların kodlanmasında etki odağı ölçütü kullanılmıştır. Buna göre, etki odağı bakanlığın iç işleyişi, standartları veya personeli ise örgüt; hizmetten doğrudan faydalanacak kişiler ise birincil faydalanıcı; kamu tarafından ayrıntılı şekilde düzenlenen, kamu kaynaklarından yararlandırılabilen ve kamusal nitelikte hizmetler üreten özel girişimleri de kapsıyor ise geniş örgüt; önceki kategorilere girmeyen bir paydaş ise muhtelif paydaşlar; kamusal denetimin muhatabı ise muhatap; devlet ve toplum ise toplum kodları ilgili amaca (veya hedef ve stratejiye) atanmıştır. Kodların buradaki sırası, aynı zamanda, artan kamusalılık düzeyine işaret etmektedir.

3. BULGULAR

Stratejik yönetim özel kesimden devşirilse de kamu kesimindeki uygulama bürokratik eğilimlerin etkisinde kalarak ayrıntılı hukuki ve biçimsel düzenlemelere konu olabilmektedir. Kamuda stratejik yönetimi ayrıntılarıyla düzenleyen ülkeler arasında bulunan Türkiye’de, bazı istisnaları bulunmakla birlikte, kamu kurumlarının stratejik plan yapmaları kanuni bir zorunluluktur (5018 sayılı Kanun m.9). Stratejik planlama usullerini belirleyen yönetmelikler her seferinde bir öncekinden daha ayrıntılı olarak kaleme alınmaktadır (RG:26179, RG:30344, RG:31462). Ancak, asıl ayrıntılı düzenlemeler Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu’nda (kısaca Kılavuz) yapılmaktadır. Kamu kurumlarının stratejik planlarını Kılavuz’a uygun olarak hazırlamaları gerekmektedir. Aksi takdirde plan ilgili kuruma iade edilmektedir (Kamu İdarelerince Hazırlanacak Stratejik Planlar ve Performans Programları ile Faaliyet Raporlarına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik, m.11/4, www.mevzuat.gov.tr).⁷ Kılavuz’da⁸ stratejik planda yer alması gereken bölümler, azami sayfa sayıları ve şekil şartlarıyla birlikte sıralanmıştır.

İncelenen stratejik planların tamamı Kılavuz’da öngörülen bölümlendirmeye uygun olacak şekilde; sunuş, bir bakışta stratejik plan, planlama hazırlığı, durum çözümlemesi, geleceğe bakış, strateji geliştirme, izleme ve değerlendirme olmak üzere yedi bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ilk üçü, plana ve planlama sürecine ilişkin genel bir çerçeve çizerken son dördü stratejik planın esasını oluşturmaktadır. Durum çözümlemesi bakanlığın nerede olduğunu, geleceğe bakış nerede olmayı amaçladığını, strateji geliştirme bu amaca nasıl ulaşmayı tasarladığını, izleme ve değerlendirme ise planın başarısının nasıl değerlendireceğini tespit etmeye yöneliktir. Stratejik planların omurgasını, bakanlığı ve çevresini çözümleneyen araçların yer aldığı durum çözümlemesi bölümü ile strateji, maliyetlendirme ve sorumlu birimleri içeren hedef kartlarının yer aldığı strateji geliştirme bölümleri oluşturmaktadır. PESTLE, GZFT, mevzuat, üst politika belgeleri ve paydaş çözümlenmeleri bulunmaktadır. Ancak, Ticaret Bakanlığı (2019) PESTLE ve GZFT çözümlenmelerinin, Adalet Bakanlığı (2019) ve Millî Eğitim Bakanlığı (2019) ise PESTLE çözümlenmesinin içeriğini paylaşmamıştır. Tarım ve Orman Bakanlığı PESTLE çözümlenmesine kurum içi çözümlenmede yer vermiştir. İçişleri Bakanlığı ve Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı mevzuat çözümlenmelerini oldukça yüzeysel şekilde sunmuştur. Buna karşılık, Ticaret Bakanlığı mevzuat ve üst belge çözümlenmelerini yeterince ayrıntılı tutmuştur. Planların tamamında üst politika belgesi çözümlenmesi kısmı yer alsa da stratejik plan ile üst politika belgeleri arasındaki ilişkiyi hedefler bazında gösteren bakanlıklar azınlıktadır. Çevre ve

⁷ Yürürlükteki Yönetmelik, 22.04.2021 tarihinde yürürlüğe girse de incelenen planların hazırlandığı sırada yürürlükte bulunan Yönetmelik’te de aynı yapıtım yer almaktaydı (m.12/4, RG:30344, www.mevzuat.gov.tr).

⁸ 2021’de Kılavuz’un 3.1 sürümü yayımlanmış olmakla birlikte, metinde, 2018’de hazırlanan ve incelenen stratejik planların hazırlandığı sırada geçerli olan Sürüm 3 temel alınmaktadır.

Şehircilik Bakanlığı (2019), İçişleri Bakanlığı (2019) ve Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı (2019) stratejik plan hedefleri ile 11. Kalkınma Planı politikalarını ayrıntılı şekilde eşleştirmiştir.⁹ Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2019) ve Millî Eğitim Bakanlığı (2019), üst politika belgelerinin adlarını sıralamış, bunların bakanlığa verdiği sorumluluklara değinmemiştir. Diğer bakanlıklar üst politika belgelerinin -özellikle 11. Kalkınma Planı'nın- bakanlığa yüklediği sorumlulukları sıralamakla yetinmiş, hedef bazında eşleştirme yapmaktan kaçınmıştır. Bu hâliyle, 11. Kalkınma Planı ile stratejik planlar arasındaki bağın açıkça kurulduğu; ancak, nadiren hedef düzeyinde ayrıntılandırıldığı söylenebilir. Paydaş çözümlerinde iç ve dış paydaş ayrımı gözetilmiştir. Gençlik ve Spor Bakanlığı (2019) ile Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı (2019) paydaşları bakanlıkla ilgilerine göre, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı (2019) ise ilgili oldukları amaçlara göre kategorilere ayırmıştır. Ticaret Bakanlığının etki-önem matrisinde paydaşlar her faaliyet için ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı (2020) ve Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2019) paydaşları önceliklendirmiştir. Tarım ve Orman Bakanlığı (2019), Millî Eğitim Bakanlığı (2019) ve Kültür ve Turizm Bakanlığı (2019) paydaş çözümlerine ilişkin verilerinin paylaşımında diğer bakanlıklardan daha şeffaf bir yaklaşım izlemişlerdir. Ayrıntı kabilinden bu gibi farklılıklara karşın bakanlıkların stratejik planlarının sunumunda büyük ölçüde benzeştikleri görülmektedir.

Bakanlık stratejik planları şekilde olduğu gibi söylemde de benzeşmektedir. Planlarda, dünya genelinde kamu kesimi stratejik yönetim uygulamalarını yönlendiren ve Türkiye'deki uygulamanın hukuki dayanaklarının temelini oluşturan YKİ söylemi, bekleneceği üzere, baskın konumdadır. Bakan ve bakan yardımcısı sunuşları incelendiğinde; etkin, etkili, ekonomik bir kamu yönetimi için katılımcı anlayışla yürütülen stratejik planlama faaliyetlerini öne çıkardıkları görülmektedir. Ancak, ilk bakışta oluşan bu izlenim yanıltıcıdır. YKİ söyleminin altı biraz kazındığında, bakanlığın faaliyet alanında kamu değeri yaratılmasına yönelik güçlü bir vurgu belirlemekte, bazı yazılarda YKİ söylemi iyice silikleşmektedir. Söz gelimi Millî Eğitim Bakanı'nın sunuş yazısı işletmecilikten ziyade, eğitim bilimlerinin duyarlıklarını yansıtmaktadır. Hizmet alanına ilişkin duyarlılıklar bütün sunuşlarda ciddi bir ağırlığa sahiptir. Görünüşte YKİ söyleminin baskın olduğu planlarda farklı duyarlılıkların da -üstelik üst düzey yönetimde- ifadesini bulduğu, kamusalılık yöneliminin işletmecilik değerlerini dengelediği gözlemlenmektedir.

⁹ Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı (2019) bu bağa, üst politika belgeleri çözümlemesi kısmında değil, hedef kartlarının ihtiyaçlar bölümünde işaret etmiştir. Bu tercihin yerindeliği tartışmaya açık olsa da netice itibarıyla, 11. Kalkınma Planı ve diğer üst politika belgeleriyle Bakanlığın stratejik hedefleri arasındaki bağ açıkça gösterilmiştir.

Tablo 1: Bakanlıklarda amaç yönünden kamusallık yönelimi ve amaçlar arası bağlanma

	Stratejiler	Hedefler	Amaçlar	Bağlanma örüntüsü
Adalet Bakanlığı	Örgüt	Örgüt	Örgüt	Tekdüze
Aile ÇSH Bakanlığı	Toplum	Birincil faydalanıcı	Toplum	Karma
Çevre ve Şehircilik B.	Muhatap	Toplum	Toplum	Hiyerarşik
Dışişleri Bakanlığı	Toplum	Toplum	Toplum	Tekdüze
Enerji ve Tabii Kaynaklar B.	Toplum	Toplum	Toplum	Tekdüze
Gençlik ve Spor Bakanlığı	Birincil faydalanıcı	Birincil faydalanıcı	Birincil faydalanıcı	Tekdüze
Hazine ve Maliye Bakanlığı	Paydaşlar	Paydaşlar	Toplum	Hiyerarşik
İçişleri Bakanlığı	Örgüt	Örgüt	Örgüt/Toplum	Karma
Kültür ve Turizm Bakanlığı	Toplum	Toplum	Toplum	Tekdüze
Millî Eğitim Bakanlığı	Birincil faydalanıcı	Birincil faydalanıcı	Birincil faydalanıcı	Tekdüze
Sağlık Bakanlığı	Örgüt	Toplum	Birincil faydalanıcı	Karma
Sanayi ve Teknoloji B.	Örgüt	Toplum	Toplum	Hiyerarşik
Tarım ve Orman Bakanlığı	Toplum	Toplum	Toplum	Tekdüze
Ticaret Bakanlığı	Örgüt	Toplum	Toplum	Hiyerarşik
Ulaştırma ve Altyapı B.	Toplum	Toplum	Toplum	Tekdüze

Kaynak: Yazar tarafından bakanlıkların cari stratejik planları taranarak oluşturulmuştur. Atanan kodların sayısal dağılımı, talep edilmesi hâlinde, araştırmacılarla paylaşılacaktır.

Bakanlıkların misyon, vizyon ve temel değerleri çözümlendiğinde, sunuş yazılarında olduğu gibi bunlarda da kamusallık yöneliminin güçlü olduğu ortaya çıkmaktadır. Özellikle vizyon ifadeleri, hizmet alanına odaklanması nedeniyle bütün bakanlıklarda kamusal yönelimlidir. İşletmecilik değerlerine yer verildiğinde dahi kamusallık yönelimi baskındır. Bunun tek istisnası Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığının “Güvenli ulaşımı, hızlı erişimi sağlayan bir kurum olmak” (2019:36) şeklindeki vizyon ifadesidir. Burada, kamusal bir değer olarak güvenilirlik ifadesine yer verilse de hız vurgusu ve birincil faydalanıcı odağından hareketle işletmecilik yöneliminin ağır bastığı savunulabilir. Diğer bakanlıklar vizyon ifadelerinde işletmecilik değerlerine ya yer vermemiş ya da bunları kamusal değerlerle dengelemiştir. Söz gelimi, Tarım ve Orman Bakanlığının “Küresel ölçekte model bir ekolojik kaynak yönetimi” (2019:42) şeklindeki vizyonunda, işletmecilik menşeli kaynak yönetimi kavramı, çevre duyarlılığı gibi bir kamusal değerle sınırlandırılmaktadır. Misyon ifadelerinde de benzer bir dengeleme söz konusudur. Sanayi Bakanlığının kısa ve özlü misyon ifadesinde, işletmecilik ağırlıklı rekabetçilik değerini, yerlilik ve millilik gibi güçlü kamusal değerlere bağlama yolundaki iradesi, bu dengeleme çabasına örnek verilebilir. Misyon ve vizyon ifadelerinin nispeten uzun olması, aynı ifade içinde farklı değer yönelimlerine yer verilmesini mümkün kılmaktadır. Çoklukla bir veya iki kelimededen oluşan temel değer ifadelerinde bu mümkün olmamaktadır. Her iki değer yönelimine birlikte yer verme iradesi, temel değer ifadelerinde; aynı kurumun, bir değer ifadesinde işletmecilik yönelimini öne çıkarırken bir diğerinde kamusallık yönelimini vurgulamasıyla açığa çıkmaktadır. Kamusal değerleri fazlaca vurgulayan Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı dışındaki on üç bakanlığın temel değer ifadeleri, her iki değer yönelimi arasında denge kurma eğilimi göstermektedir. Bakanlıklar bir bütün olarak değerlendirildiğinde, kamusallık yöneliminin işletmecilikten baskın olduğu tespit edilmiştir. Örnekleme oluşturan stratejik planlardaki toplam 125 temel değerden 74’ünde kamusallık yönelimi, 48’inde işletmecilik yönelimi baskın iken üçünde her iki yönelim dengededir. Kamusallık yönelimi, örneklem genelinde olduğu gibi, Ticaret Bakanlığı dışındaki her bir bakanlıkta da işletmecilik yönelimine

baskındır. Bütün bu veriler, bakanlık stratejik planlarında ilke yönünden kamusalılık yöneliminin hâkim olduğunu kanıtlamaktadır.

Stratejik planların amaç yönünden odağının tespit edilmesi için yapılan çözümlenmeler, amaç düzeyine göre bir farklılaşma olduğunu göstermektedir. Bakanlıklar bütün olarak değerlendirildiğinde, 1410 stratejinin 449'unun (%31,8) örgüt odaklı, 423'ünün (%30) toplum odaklı olduğu tespit edilmiştir. Kamusalılık skalasının en alt basamağında yer alan örgüt odağı, strateji düzeyinde skalanın en yukarisında yer alan toplum odağını az farkla da olsa geride bırakmıştır. Hedef ve amaç düzeyinde ise toplum odağı diğer odakların önüne geçmektedir. Toplam 428 hedeften 182'si (%42,5) ve toplam 97 hedeften 59'u (%60,8) toplum odaklı iken örgüt odağında bu sayılar sırasıyla 116 (%27,1) ve 18'e (%18,6) düşmektedir. Veriler, kamu değeri sisteminde öngörüldüğü gibi, alt amaçlarda kısmen öne çıkan işletmecilik odağının daha yüksek amaçlarda kamusalılık odağına bağlandığını göstermektedir. Farklı yönelimlere sahip alt ve üst düzey amaçlar arasındaki bağlanma, kamu işletmeciliği alt sistemi ile siyaset alt sistemi arasında bakanlıklar genelinde ideale yakın bir ilişkinin bulunduğu şeklinde yorumlanabilir. Her bir bakanlık için ayrıca yapılan değerlendirmelerde (Tablo 1) amaç düzeyleri arasındaki bağlanmanın üç ayrı örüntüyü izlediği ortaya çıkmıştır. Dört bakanlıkta gözlemlenen hiyerarşik bağlanmada, amaç düzeyi yükseldikçe kamusalılık yönelimi de yükselmektedir. Amaç düzeyi ile kamusalılık yönelimi arasında düzenli bir ilişkinin bulunmadığı karmaşık bağlanma üç bakanlıkta gözlemlenmektedir. Bunlardan Sağlık Bakanlığında hedeflerdeki toplum odaklılık, amaç düzeyinde yerini genişletilmiş örgüte (özel kesimdekiler de dâhil olmak üzere sağlık kurumlarına) bırakmaktadır. Sağlık Bakanlığı, diğer bakanlıklardan farklı olarak, stratejik planı için "vatandaşlarımızın sağlığını korumak, geliştirmek ve herkesin hakkaniyet içinde kaliteli sağlık hizmetine erişmesini sağlamak" (Sağlık Bakanlığı, 2019: 68) şeklinde bir nihai amaç belirlemiştir. Nihai amaç, vatandaşlık ve hakkaniyet noktalarında kamusal değerlerle temas etmekle birlikte esas itibariyle birincil faydalanıcıya odaklanmaktadır. İçişleri Bakanlığı (2019) ile Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığında da -Sağlık Bakanlığı kadar olmamakla birlikte- karışık bağlanma söz konusudur. Sekiz bakanlıkta görülen tekdüze bağlanmada, kamusalılık düzeyi amaç düzeyine duyarsızdır. Adalet Bakanlığında örgüt, Gençlik ve Spor Bakanlığı ile Millî Eğitim Bakanlığında birincil faydalanıcı, diğer bakanlıklarda ise toplum odağı öne çıkmaktadır. Bu durum, bakanlıklar genelinde olduğu gibi, bakanlıklar arası karşılaştırmalarda da kamusalılık yöneliminin hâkim olduğunu kanıtlamaktadır.

SONUÇ

Özel kesim menşeli stratejik yönetim uygulamasının kamu kesimine aktarılması, kesimler arası farklılıklar dolayısıyla, zorlu bir uyarılama sürecini gerekli kılmaktadır. Zira her iki kesim, bir kısım ufak ayrıntılarda değil, ait oldukları değerler dünyası itibariyle birbirinden farklılaşmaktadır. Bu bakımdan, piyasa mantığının sağladığı avantajlardan yararlanmaya çalışan kamu kesiminin, kamusalılık mantığını dışlayabileceği endişesi yerindedir. Ancak, on beş bakanlığın stratejik planlarının içerik çözümlemesinden elde edilen bulgular, bu endişeyi görgül açıdan desteklememektedir. Aksine, planların genelinde belirgin bir kamusalılık yönelimi mevcuttur. Piyasa öykünmesi ile başlayan bir sürecin (Dinçer & Yılmaz, 2003: 22) kamusalılık yönelimi güçlü belgeler üretmesi, sınırlandırıcı olmamak üzere iki şekilde açıklanabilir: 1- Strateji belgeleri, izlenen stratejileri fazlasıyla çarpıtıyor olabilir. Gerek örgütün meşruiyeti gerekse yönetim modaları bakımından benzer etkiler altında kalan kamu kurumları, stratejinin görünür yanları bakımından benzeşmeler de iç yapıları ve yakın çevreleri özgün nitelikler taşıdığından, uygulama bakımından ayrışarak strateji belgelerinde açıkladıklarından farklı bir yol

izleyebilmektedir (Jarzabkowski, 2005:22-23). Piyasa değerleriyle yoğrulan bir kamu kurumu, söylem düzeyinde kamusalılık yönelimini koruyabilir veya geleneksel yapı ve anlayışını sürdürmesine karşın söylem düzeyinde piyasa değerlerine kucak açabilir. 2- Kamu kesimi, işletmecilik değerlerini kamusalılıkla harmanlayarak özgün bir senteze ulaşmış olabilir. Piyasa mantığı ile kamusalılık arasında açık bir çatışma olsa da -kamu değeri sistemi çerçevesinde açıklandığı üzere- işletmecilik değerlerinin kamu değerine bağlanması mümkündür. Ekonomiklik ve etkinlik vurgusu, kamusal değerleri dışlayacak kadar aşırıya kaçılmamak kaydıyla, kamu değerini artırma potansiyeline sahiptir. Bu potansiyeli gören kamu yöneticileri, işletmecilik değerlerini araçsallaştırmış olabilirler. İncelenen stratejik planlarda kamusalılık yönelimli amaçların işletmecilik yönelimli hedef ve stratejilerle desteklenmesi, bu açıklamayı güçlendirmektedir.

Çalışmanın alana katkısının dört başlık altında toplanması mümkündür. Bunlardan ilki, piyasa ve özel kesim öykünmesiyle başlatılan stratejik planlamanın kamu yönetiminde kamusalılık temelinde yeniden yorumlandığının tespit edilmesidir. Stratejik planlamada olduğu gibi, özel kesimden devşirilen diğer uygulamaların da kamusalılık mantığı temelinde dönüştürülmüş olabileceğini ima eden bu tespit, yalnızca stratejik yönetim için değil, kamu yönetiminin geneli için önemli sonuçlara işaret etmektedir. Özel kesim uygulamalarının devşirilmesi son dönem kamu yönetimi araştırma ve uygulamasının temel sorunsalı konumundadır. Farklı bir değerler dünyasından alınan uygulamaların yaratabileceği tahribata karşı kamu yönetimi bünyesinde etkili uyum süreçleri geliştirilmişse özel kesimden devşirilen yaklaşımlara karşı fazla korumacı davranmak uygun olmayacaktır. İşletmecilik değerlerinin kamusalılıkla uyumlaştırılması etkin ve meşru bir kamu yönetiminin temel gereksinimi olduğundan, izleyen araştırmaların konuyu genişletip derinleştirmeleri faydalı olacaktır. Çalışmanın ikinci katkısı, YKİ-sonrası kamu yönetimi tartışmaları için malzeme sağlamasıdır. YKİ reformları piyasa değerleri ve özel kesim yönetimi uygulamalarıyla sınırlı dar anlamıyla kullanılacaksa incelenen planlar, Türk kamu yönetiminin YKİ-sonrası dönemde bulunduğu şekilde yorumlanmaya açıktır. YKİ, ilk reform dalgaları sonrasında eriştiği, kamusal değerleri büsbütün dışlamayan bir içerikle de tanımlanabilir. Bu durumda, YKİ'nin Türkiye'deki özgün içeriğinde kamusalılık yöneliminin hâlâ ciddi bir ağırlığa sahip olduğu ifade edilmelidir. Çalışmanın üçüncü katkısı, stratejik yönetim – kamusalılık ilişkisini konu edinecek görgül araştırmalarda kullanılabilir bir çerçeve sunmasıdır. Kamu kesimi stratejik yönetim uygulamaları üzerine çok sayıda görgül araştırma bulunmakla birlikte, genel itibarıyla bunların kamu yönetimi kaynaklı bir model temelinde inşa edilmedikleri gözlemlenmektedir. İşletmecilik kaynaklı modeller kamu yönetiminin özgün şartlarına uygun olmadığından anlama ve açıklama gücü bakımından yetersiz kalmaktadır. Söz gelimi alandaki çalışmaların önemli bir bölümünün (Andrews vd., 2012; Walker, 2013) temelini oluşturan Miles ve Snow modeli (Miles vd., 1978), kamu yönetiminden ziyade, özel şirket stratejilerinde kullanılmaya elverişlidir. Zira üretim mükemmeliyetini sağlayarak pazar payını korumak/artırmak ile yeni pazarlar aramak arasındaki stratejik tercih kamu kurumlarına bırakılmamaktadır. Hizmet konuları ve faaliyet alanlarını belirleme konusunda karar alma yetkileri bulunmayan (çekilecekleri veya girecekleri pazarları belirleyemeyen) kamu kurumları için Miles ve Snow modelinde belirtilen stratejik tipolojinin ne kadar uygun olduğu sorgulamaya açıktır. Piyasa yönelimi daha belirgin olan diğer strateji modellerinin (Porter, 1979) kamuya uyarlama bakımından Miles ve Snow modelinin de gerisinde kaldığı açıktır. Öyleyse kamu kesimi stratejik yönetimi araştırmalarında kamusalılık yönelimi boyutunun kazandırılması gerekmektedir. Bu çalışmada önerilen kamu değeri sistemi, bu gerekliliği karşılamaya yönelik bir çerçeve niteliğindedir. Sunulan çerçeve, kamu değeri ve kamusal değerler çizgilerini birleştirme yönündeki eğilimi desteklerken işletmecilik dar görüşlülüğü ve yönetim darboğazı

kavramlarını ortaya atarak kamusalılık ile işletmecilik arasındaki bağı vurgulamaktadır. Çalışmanın dördüncü katkısı, kamusalılık yöneliminin görgül açıdan araştırılması için kullandığı yöntemdir. Bu yöntemin stratejik planlarla sınırlı olmaksızın belgeler üzerinden kamusalılık yönelimi tespiti yapacak başka araştırmalarca da kullanılması mümkündür. Amaçların çözümlenmesinde kullanılan kodların kamusalılık bakımından belli bir sırayı takip etmesi, bunların nicel araştırmalarla da soruşturulmasını kolaylaştıracaktır.

Alana katkıları yukarıdaki şekilde özetlenen çalışmanın, başka araştırmalarca tamamlanabilecek birtakım eksikleri de bulunmaktadır. Bunlardan ilki ve en önemlisi, araştırma örnekleminin strateji belgeleriyle sınırlı olmasıdır. Belgelerin, raporların ve genel olarak resmî göstergelerin olguyu her zaman tam anlamıyla yansıtmadığı bilinmektedir. Strateji belgeleri, özellikle kamu kesiminde, paydaşların ve kamuoyunun çatışan beklentilerini uzlaştıran birer meşruiyet aracı olarak kullanılabilir. Bu bakımdan, belgelerin ötesine geçilerek strateji süreci ve teamüllerinin de araştırılması faydalı olacaktır (Jarzabkowski, 2005). Çalışmanın ikinci eksiği, kaynaklar yönünden kamusalılık yöneliminin tespitinde yetersiz kalmasıdır. İncelenen stratejik planların kaynaklar konusundaki suskunluğu, kaynak yönünden kamusalılık yöneliminin tespit edilmesini güçleştirmiştir. Planların tamamında maliyetlere ilişkin birtakım tahminler bulunmakla birlikte, hiçbirinde; bunların nasıl hesaplandığı, planlama dönemi içinde hangi yöntemle güncelleneceği ve hangi kaynaklarla karşılanacağı belirtilmemiştir. Bu konudaki belirsizliğin; bakanlık harcamalarının ilke olarak genel bütçeden karşılanması, planlama dönemi ile bütçe döneminin uyuşmaması, gelişmekte olan bir ekonomide ulusal para birimi cinsinden yapılan hesaplamaların planlama dönemi içinde anlamını yitirmesi gibi anlaşılabilir gerekçeleri bulunabilir. Her hâlükârda, veri yokluğu nedeniyle mali kaynaklardaki kamusalılık yönelimi üzerine sağlam bir çözümlenme gerçekleştirmek mümkün olmamıştır. Bu eksiğin giderilebilmesi için planların kaynaklar konusunda daha şeffaf olmasını beklemek gerekmektedir. Çalışmanın üçüncü eksiği, stratejik yönetimin uygulama ve değerlendirme aşamalarını ihmal etmesidir. Aslında günümüz stratejik yönetim anlayışı açısından; planlama, uygulama ve değerlendirme arasındaki alışıldık ayrımın pek bir anlamı kalmamıştır. Yine de kamu kesimi stratejik yönetiminde planlar ve biçimsel unsurlar hâlâ oldukça etkilidir. Bu nedenle, araştırmaları stratejik planlar üzerinden başlatmak ve kademelendirerek genişletmek uygun bir strateji olacaktır. Araştırma, stratejik planların kurumsal yönelimlerin tespit edilmesi bakımından sahip olduğu bu avantaj nedeniyle stratejik planlar üzerinden yürütülmüştür. Amaç ve vizyon belirlerken “uçan” kurumların, vaat ettikleri kamu değerinin ne kadarını sahaya yansıttıklarının tespit edilmesi, faaliyet raporları ve diğer değerlendirme belgelerinin de çözümlenmesini gerektirmektedir.¹⁰ Daha tatmin edici bir çözümlenme için araştırmacının kendi değerlendirme araçları ile bağımsız bir değerlendirme yapması da faydalı olacaktır. Stratejik yönetimin kamu değerine fiili katkısını ölçmeyi değil, bakanlıkların kamusalılık yönelimlerini betimlemeyi amaçlayan bu çalışmada, değerlendirme aşamasına ilişkin çözümlenmelere bilinçli olarak yer verilmemiştir. Zira yönelim, amaç ve değerlerle ilişkilidir. Kurumun kamu değeri yaratılmasına fiili katkısı kamusalılık yöneliminin yanı sıra; strateji içeriğinin diğer unsurlarına, kurumsal kapasiteye ve çevresel şartlara da bağlıdır. Kamusalılık yönelimini konu edinen araştırmaların olgunlaşması, bütün bu etmenleri göz önünde bulunduran bir değerlendirme aracı geliştirilmesinin yolunu açacaktır.

¹⁰ Strateji belgelerinin hedef belirlerken bazen “uçtukları” uyarısı için anonim hakeme teşekkür ederim.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul onayı gerektirmemektedir.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Çalışma tek yazarlıdır. Yazarın katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu (2003, 24 Aralık). *Resmi Gazete* (Sayı: 25326). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5018.pdf>
- 5302 sayılı İl Özel İdaresi Kanunu (2005, 4 Mart). *Resmi Gazete* (Sayı: 25745). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5302.pdf>
- 5393 sayılı Belediye Kanunu (2005, 13 Temmuz). *Resmi Gazete* (Sayı: 25874). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5393.pdf>
- Alford, J., Douglas, S., Geuijen, K. & 't Hart, P. (2017). Ventures in Public Value Management: Introduction to the Symposium. *Public Management Review*, 19(5), 589-604. <https://doi.org/10.1080/14719037.2016.1192160>
- Alford, J. & O'Flynn, J. (2009). Making Sense of Public Value: Concepts, Critiques and Emergent Meanings. *International Journal of Public Administration*, 32(3-4), 171-191.
- Alford, J. & Yates, S. (2014). Mapping Public Value Processes. *International Journal of Public Sector Management*. 27(4), 334-352.
- Allison, G. T. (1980). Kamu ve Özel Sektör Yönetimi: Tüm Önemsiz Açılardan Dahi Temelde Birbirlerine Benzer mi? J.M. Shafritz, A.C. Hyde (Ed.); H. Akdoğan ve S. Altuntop (Çev. Ed.); F. Tepe (Çev.), *Kamu Yönetimi Klasikleri*. Ankara: Global Politika ve Strateji.
- Andersen, L. B., Beck Jørgensen, T., Kjeldsen, A. M., Pedersen, L. H. & Vrangbæk, K. (2012). Public Value Dimensions: Developing and Testing a Multi-Dimensional Classification. *International Journal of Public Administration*, 35(11), 715-728.
- Andrews, R., Boyne, G., Law, J. & Walker, R. (2012). *Strategic Management and Public Service Performance*. Palgrave: Macmillan.
- Antonsen, M. & Beck Jørgensen, T. (1997). The 'Publicness' of Public Organizations. *Public Administration*, 75(2), 337-357. <https://doi.org/10.1111/1467-9299.00064>
- Appleby, P. (2016). Devlet Yönetimi Farklıdır. J.M. Shafritz, A.C. Hyde (Ed.); H. Akdoğan ve S. Altuntop (Çev. Ed.); H. Akdoğan (Çev.), *Kamu Yönetimi Klasikleri*. Ankara: Global Politika ve Strateji.
- Beck Jørgensen, T. & Bozeman, B. (2007). Public Values: An Inventory. *Administration & Society*, 39(3), 354-381. <https://doi.org/10.1177/0095399707300703>
- Benington, J. (2009). Creating the Public in Order to Create Public Value? *International Journal of Public Administration*, 32(3-4), 232-249. <https://doi.org/10.1080/01900690902749578>
- Benington, J. (2011). From Private Choice to Public Value. J. Benington & M. H. Moore (Ed.), *Public Value: Theory and Practice*. New York: Palgrave Macmillan.
- Bertalanffy, L. von. (1969). *General System Theory: Foundations, Development, Applications*. ABD: George Braziller.
- Boin, A., Fahy, L. A. & t Hart, P. (2021). *Guardians of Public Value: How Public Organisations Become and Remain Institutions*. Springer Nature.
- Boschken, H. L. (1994). Organizational Performance and Multiple Constituencies. *Public Administration Review*, 54(3), 308-312.
- Box, R. C. (2001). Private Lives and Anti-Administration. *Administrative Theory & Praxis*, 23(4), 541-558.
- Bozeman, B. (1987). *All Organizations Are Public: Bridging Public and Private Organizational Theories*. ABD: Jossey-Bass Inc Pub.
- Bozeman, B. (2007). *Public Values and Public Interest: Counterbalancing Economic Individualism*. ABD: Georgetown University Press.
- Bozeman, B. & Johnson, J. (2015). The Political Economy of Public Values: A Case for the Public Sphere and Progressive Opportunity. *The American Review of Public Administration*, 45(1), 61-85.

- Bryson, J. M., Crosby, B. C. & Bloomberg, L. (2014). Public Value Governance: Moving Beyond Traditional Public Administration and The New Public Management. *Public Administration Review*, 74(4), 445-456.
- Bryson, J. M., Crosby, B. C. & Bloomberg, L. (2015a). J. M. Bryson, B. C. Crosby, L. Bloomberg (Ed.), Discerning and Assessing Public Value: Major Issues and New Directions. *Public Value and Public Administration*. Georgetown University Press.
- Bryson, J. M., Crosby, B. C. & Bloomberg, L. (2015b). *Public Value and Public Administration*. Georgetown University Press.
- Bryson, J., Sancino, A., Benington, J. & Sorensen, E. (2017). Towards a Multi-Actor Theory of Public Value Co-creation. *Public Management Review*, 19(5), 640-654. <https://doi.org/10.1080/14719037.2016.1192164>
- Chandler, A. D. (1962). *Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Empire*. Cambridge, MA: MIT Press.
- Dahl, A. & Soss, J. (2014). Neoliberalism for the Common Good? Public Value Governance and the Downsizing of Democracy. *Public Administration Review*, 74(4), 496-504. <https://doi.org/10.1111/puar.12191>
- Denhardt, J. V. & Denhardt, R. B. (2007). *The New Public Service: Serving, Not Steering*. ME Sharpe.
- Diefenbach, T. (2009). New Public Management in Public Sector Organizations: The Dark Sides of Managerialistic 'Enlightenment'. *Public Administration*, 87(4), 892-909.
- Dimock, M. E. (1937). The Study of Administration. *American Political Science Review*, 31(1), 28-40.
- Dinçer, Ö. & Yılmaz, C. (2003). *Kamu Yönetiminde Yeniden Yapılanma I. Değişimin Yönetimi İçin Yönetimde Değişim*. T.C. Başbakanlık.
- Dubnick, M. J. (2018). Demons, Spirits, and Elephants: Reflections on The Failure of Public Administration Theory. *Journal of Public and Nonprofit Affairs*, 4(1), 59-115.
- Eisenhardt, K. M. & Schoonhoven, C. B. (1990). Organizational Growth: Linking Founding Team, Strategy, Environment, and Growth Among U.S. Semiconductor Ventures, 1978-1988. *Administrative Science Quarterly*, 35(3), 504-529. <https://doi.org/10.2307/2393315>
- George, B., Walker, R. M. & Monster, J. (2019). Does Strategic Planning Improve Organizational Performance? A Meta-Analysis. *Public Administration Review*, 79(6), 810-819.
- Gulick, L. (1937). Science, Values and Public Administration. L. Gulick & L. Urwick (Ed.) *Papers on the Science of Administration*. Institute of Public Administration Columbia University.
- Hansen, J. R. & Ferlie, E. (2016). Applying Strategic Management Theories in Public Sector Organizations Developing a typology. *Public Management Review*, 18(1), 1-19. <https://doi.org/10.1080/14719037.2014.957339>
- Hartley, J., Alford, J., Knies, E. & Douglas, S. (2017). Towards an Empirical Research Agenda for Public Value Theory. *Public Management Review*, 19(5), 670-685. <https://doi.org/10.1080/14719037.2016.1192166>
- Hood, C. (1995). The "New Public Management" in the 1980s: Variations on a Theme. *Accounting, Organizations and Society*, 20(2-3), 93-109.
- Hood, C. (2016). Tüm zamanlar için kamu işletmeciliği: Yeni Kamu İşletmeciliğinin yükselişi. J.M. Shafritz, A.C. Hyde (Ed.); H. Akdoğan ve S. Altuntop (Çev. Ed.); C. Zengin (Çev.), *Kamu Yönetimi Klasikleri*. Ankara: Global Politika ve Strateji.
- Jarzabkowski, P. (2005). *Strategy as Practice: An Activity-Based Approach*. SAGE.
- Johnsen, Å. (2018). Impacts of Strategic Planning and Management in Municipal Government: An Analysis of Subjective Survey and Objective Production and Efficiency Measures in Norway. *Public Management Review*, 20(3), 397-420.
- Kamu İdarelerince Hazırlanacak Stratejik Planlar ve Performans Programları ile Faaliyet Raporlarına İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (2021, 22 Nisan). *Resmi Gazete* (Sayı: 31462). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/File/GeneratePdf?mevzuatNo=38547&mevzuatTur=KurumVeKurulusYonet>

meligi&mevzuatTertip=5

- Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (2006, 26 Mayıs). *Resmi Gazete* (Sayı: 26179). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2006/05/20060526-11.htm>
- Kamu İdarelerinde Stratejik Planlamaya İlişkin Usul ve Esaslar Hakkında Yönetmelik (2018, 26 Şubat). *Resmi Gazete* (Sayı: 30344). Erişim adresi: <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2018/02/20180226-10.htm>
- Kamu Yönetiminin Temel İlkeleri Ve Yeniden Yapılandırılması Hakkında Kanun. Erişim adresi: <https://www5.tbmm.gov.tr/kanunlar/k5227.html>
- Kotha, S. & Nair, A. (1995). Strategy and Environment as Determinants of Performance: Evidence from The Japanese Machine Tool Industry. *Strategic Management Journal*, 16(7), 497-518. <https://doi.org/10.1002/smj.4250160702>
- Longo, F. & Rotolo, A. (2016). Promoting Programme Gap Awareness as a Method of Effective Public Strategic Management. *Public Management Review*, 18(3), 349-368. <https://doi.org/10.1080/14719037.2014.984622>
- Miles, R. E., Snow, C. C., Meyer, A. D. & Coleman Jr, H. J. (1978). Organizational Strategy, Structure, and Process. *Academy of Management Review*, 3(3), 546-562.
- Mintzberg, H. (1978). Patterns in Strategy Formation. *Management science*, 24(9), 934-948.
- Mintzberg, H., Ahlstrand, B. & Lampel, J. (1998). *Strategy Safari: A Guided Tour through the Wilds of Strategic Management*. The Free Press.
- Mitchell, D. (2020). Toward a Theory of Public Strategic Implementation. *Governance and Management Review*, 5(1), 17-37.
- Moore, M. H. (1995). *Creating Public Value: Strategic Management in Government*. Harvard University Press.
- Moore, M. H. (2013). *Recognizing Public Value*. Harvard University Press.
- Moore, M. H. (2015). Creating a Public Value Account and Scorecard. J.M. Bryson, B.C. Crosby, L. Bloomberg (Ed.), *Public Value and Public Administration*. Georgetown University Press, 110-130.
- Nadkarni, S. & Barr, P. S. (2008). Environmental Context, Managerial Cognition, and Strategic Action: An Integrated View. *Strategic Management Journal*, 29(13), 1395-1427. <https://doi.org/10.1002/smj.717>
- Nutt, P. C. & Backoff, R. W. (1993). Organizational Publicness and Its Implications for Strategic Management. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 3(2), 209-231.
- OECD. (2019). *Public Value in Public Service Transformation: Working with Change*. OECD. <https://doi.org/10.1787/47c17892-en>.
- Perry, J. L. & Rainey, H. G. (1988). The Public-Private Distinction in Organization Theory: A Critique and Research Strategy. *Academy of Management Review*, 13(2), 182-201.
- Pesch, U. (2008). The Publicness of Public Administration. *Administration & Society*, 40(2), 170-193.
- Piekkari, R. & Welch, C. (2018). The Case Study in Management Research: Beyond the Positivist Legacy of Eisenhardt and Yin?. C. Cassell, A. Cunliffe, G. Grandy (Ed.), *The SAGE Handbook of Qualitative Business and Management Research Methods: History and Traditions*. BK: SAGE.
- Porter, M. E. (1979). How Competitive Forces Shape Strategy?. *Harvard Business Review*. March-April, 137-145.
- Rainey, H. G., Backoff, R. W. & Levine, C. H. (1976). Comparing Public and Private Organizations. *Public Administration Review*, 36(2), 233-244.
- Ring, P. S. & Perry, J. L. (1985). Strategic Management in Public and Private Organizations: Implications of Distinctive Contexts and Constraints. *Academy of Management Review*, 10(2), 276-286.
- Samuelson, P. A. (1954). The pure theory of public expenditure. *The Review of Economics and Statistics*, 36(4), 387-389.

- Schwandt, T. A. & Gates, E. F. (2017). Case Study Methodology. N. K. Denzin, Y. S. Lincoln (Ed.), *The SAGE Handbook of Qualitative Research*. ABD: SAGE.
- Simon, H. A. (1997). *Administrative Behavior: A Study of Decision-Making Processes in Administrative Organizations*. The Free Press.
- Slevin, D. P. & Covin, J. G. (1997). Strategy Formation Patterns, Performance, and the Significance of Context. *Journal of Management*, 23(2), 189-209. [https://doi.org/10.1016/S0149-2063\(97\)90043-X](https://doi.org/10.1016/S0149-2063(97)90043-X)
- Stoker, G. (2006). Public Value Management: A New Narrative for Networked Governance? *The American Review of Public Administration*, 36(1), 41-57.
- T.C. Adalet Bakanlığı. (2019). T.C. *Adalet Bakanlığı Stratejik Planı: 2019-2023*. Erişim adresi: [https://sgb.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/27102020154519Stratejik%20Plan%20\(2019-2023\)%2023.10.2020.pdf](https://sgb.adalet.gov.tr/Resimler/SayfaDokuman/27102020154519Stratejik%20Plan%20(2019-2023)%2023.10.2020.pdf)
- T.C. Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2019). T.C. *Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı*. Erişim adresi: https://www.aile.gov.tr/media/33674/acshb_2019-2023-stratejik-plan.pdf
- T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2021). *Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu 3.1. Sürüm*. Erişim adresi: http://www.sp.gov.tr/upload/xSpKutuphane/files/0QRai+Kamu_Idareleri_Icin_Stratejik_Planlama_Kilavuzu_V3_1_.pdf
- T.C. Çevre ve Şehircilik Bakanlığı. (2019). T.C. *Çevre ve Şehircilik Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı*. Erişim adresi: https://webdosya.csb.gov.tr/db/strateji/icerikler/csb_2019-2023-stratej-kplan-11-20191108155418.pdf
- T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı. (2019). T.C. *Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı*. Erişim adresi: <https://sp.enerji.gov.tr/>
- T.C. Gençlik ve Spor Bakanlığı. (2019). *Gençlik ve Spor Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı*. Erişim adresi: <https://sgb.gsb.gov.tr/Public/Edit/images/SGB/012014/2019-2023-Stratejik-Plan%C4%B1.pdf>
- T.C. Hazine ve Maliye Bakanlığı, Muhasebat Genel Müdürlüğü. (2022). *Merkezi Yönetim Bütçe İstatistikleri*. Erişim adresi: [https://muhasebat.hmb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-istatistikleri%20\(25.09.2022\)](https://muhasebat.hmb.gov.tr/merkezi-yonetim-butce-istatistikleri%20(25.09.2022)) (Son Erişim: 25.09.2022).
- T.C. İçişleri Bakanlığı. (2019). T.C. *İçişleri Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı*. Erişim adresi: https://www.icisleri.gov.tr/kurumlar/icisleri.gov.tr/IcSite/strateji/%C5%9EEEREF/Stratejik-Yonetim/ICISLERI-BAKANLIGI-2019_2023-STRATEJIK-PLANI.pdf
- T. C. Kalkınma Bakanlığı. (2018). *Kamu İdareleri İçin Stratejik Planlama Kılavuzu 3. Sürüm*. Erişim adresi: <http://www.sp.gov.tr/tr/kutuphane/s/102/>
- T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı. (2019). T.C. *Kültür ve Turizm Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı*. Erişim adresi: <https://www.ktb.gov.tr/Eklenti/67667,ktb20192023stratejikplani23mbpdf.pdf?0>
- T.C. Millî Eğitim Bakanlığı, Strateji Geliştirme Başkanlığı. (2019). T.C. *Millî Eğitim Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı*. Erişim adresi: https://www.meb.gov.tr/stratejik_plan/
- T.C. Sağlık Bakanlığı. (2019). *Sağlık Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı* (Yayın No 1148). Erişim adresi: <https://stratejikplan.saglik.gov.tr/files/TC-Saglik-Bakanligi-2019-2023-Stratejik-Plan-Web-Katalog.pdf>
- T.C. Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı. (2020). T.C. *Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı 2020-2024 Stratejik Planı*. Erişim adresi: <https://www.sanayi.gov.tr/plan-program-raporlar-ve-yayinlar/stratejik-planlar/mu2112012102>
- T.C. Tarım ve Orman Bakanlığı. (2019). T.C. *Tarım ve Orman Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı*. Erişim adresi: <https://www.tarimorman.gov.tr/SGB/Belgeler/stratejikplan.pdf>
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2019). *Türkiye Cumhuriyeti Ticaret Bakanlığı 2019-2023 Stratejik Planı*. Erişim adresi: https://ticaret.gov.tr/data/51d557c6487c8e0f30a44f53/TICARET_BAKANLIGI_014_STRATEJIK_PLA_N_05.11.19_OK.pdf

- T.C. Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı. (2019). *Ulaştırma ve Altyapı Bakanlığı Stratejik Plan 2019-2023* Erişim adresi: <https://www.uab.gov.tr/uploads/pages/stratejik-yonetim/uab-2019-2023-stratejik-plani-16-10-2019.pdf>
- Ünal, M. C. (2013). Kamu Örgütü Ne Kadar Stratejik Yönetilebilir? Strateji Kavramı, Stratejik Planlama/Yönetim, Kamu Sektöründe Uyum ve Çelişkiler". *Amme İdaresi Dergisi*, 46(2), 25-43.
- Waldo, D. (1952). Development of Theory of Democratic Administration. *American Political Science Review*, 46(1), 81-103.
- Walker, R. M. (2013). Strategic Management and Performance in Public Organizations: Findings from The Miles and Snow Framework. *Public Administration Review*, 73(5), 675-685.
- Walker, R. M. & Andrews, R. (2015). Local Government Management and Performance: A Review of Evidence. *Journal of Public Administration Research and Theory*, 25(1), 101-133.
- Wamsley, G. L. & Zald, M. N. (1973). The Political Economy of Public Organizations. *Public Administration Review*, 33(1), 62-73.
- Williams, W. & Lewis, D. (2008). Strategic Management Tools and Public Sector Management—The Challenge of Context Specificity. *Public Management Review*, 10(5), 653-671. <https://doi.org/10.1080/14719030802264382>

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2023 Cilt:25 Sayı:1
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 12.09.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 29.05.2023
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1173886

Etik Yaklaşımlar Açısından Sürdürülebilirliğin Ontolojik Çözümlemesi

Halil İbrahim AYDINLI¹, Bahar YOLVERMEZ²

Öz

Küresel ekolojik krizler, sürdürülebilirlik kavramını ön plana çıkarmıştır. Ancak günümüzde sürdürülebilirlik yalnızca ekolojik bir durumu değil, herhangi bir süreklilik halini ifade etmek için de kullanılmaktadır. Bu durum, sürdürülebilirlik kavramının anlamını tamamen kaybetmeden bir bağlamdan veya perspektiften diğerine değişemediğini göstermektedir. Sürdürülebilirlik kavramının ontolojisi, bugünkü kuşaklara duyulan sorumluluk kadar, belki daha fazla gelecek kuşaklara yönelik duyulan sorumluluğu da ifade eder. Bu nedenle sürdürülebilirliğin sağlanması ve sürekliliği etik açıdan vazgeçilmez bir koşul olarak değerlendirilebilir. Sürdürülebilirliğin sağlanması için ilk önce kavramsal karmaşıklıkların çözülmesi, etik yaklaşımların doğru bağlamda olması gerekir. Etik olmadan sürdürülebilirliğin gerçekleştirilmesi imkansızdır. Bu nedenle, çalışmada, sürdürülebilirliğin sürdürülebilirliği için kavramın çelişki nedenlerinin ortaya konulması ve bu çerçevede etik yaklaşımların ele alınması amaçlanmıştır. Çalışma, sürdürülebilirliğin sürdürülebilirliği için ne yapılması gerektiği konusunda çeşitli perspektifleri göstermesi açısından önemlidir. Sürdürülebilirlik yalnızca ekolojik değil, psikososyal ve ekonomik yönleriyle de bütüncül bir yaklaşımla değerlendirilmelidir. Çalışmada, yorumsamacı, eleştirel ve ilişkisel bir yaklaşım benimsenip, literatür taraması ile sürdürülebilirlik-etik ilişkisinin bir çözümü yapılmıştır. Kant'ın da işaret ettiği gibi, eylem faydacılığından kural faydacılığına geçişle birlikte, etik değerlerin içselleştirilmesi ve sorumluluk bilincinin hayatın her alanına yansıtılması sürdürülebilirliği yerleşik hale getirecektir.

Anahtar Kelimeler: Sürdürülebilirlik, ontoloji, etik, sürdürülebilir etik, sorumluluk

Jel Kodu: Q56

Ontological Analysis of Sustainability in Terms of Ethical Approaches

Abstract

Global ecological crises have brought the concept of sustainability to the fore. However, nowadays, sustainability is used not only to express an ecological situation but also any state of continuity. This shows that the concept of sustainability cannot change from one context or perspective to another without completely losing its meaning. The ontology of the concept of sustainability expresses the responsibility for future generations as well as the responsibility for the present generations. For this reason, ensuring and maintaining sustainability can be considered an indispensable ethical condition. In order to ensure sustainability, conceptual complexities must first be resolved, and ethical approaches must be in the right context. It is impossible to achieve sustainability without ethics. For this reason, this study aims to reveal the reasons for the contradiction of the concept for the sustainability of sustainability and to discuss ethical approaches within this framework. The study is important in that it shows various perspectives on what should be done for the sustainability of sustainability. Sustainability should be evaluated with a holistic approach not only in terms of ecological but also psychosocial and economic aspects. In the study, a hermeneutic, critical and relational approach was adopted, and an analysis of the sustainability-ethics relationship was made with a literature review. As Kant points out, with the transition from action utilitarianism to rule utilitarianism, internalizing ethical values and reflecting a sense of responsibility in all life areas will entrench sustainability.

Keywords: Sustainability, ontology, ethic, sustainability ethic, responsibility

Jel Codes: Q56

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Sakarya, Türkiye. E-posta: haydinli@sakarya.edu.tr Orcid no: 0000-0001-7807-1739

² Öğr. Gör., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, Rektörlük, Kütahya, Türkiye. E-posta: bahar.yolvermez@dpu.edu.tr Orcid no: 0000-0002-7688-8582

Extended Abstract

Introduction

Ecological problems such as climate change, drought caused by capitalist production and consumption patterns and materialist growth models, and social problems such as migration, poverty and terrorism have brought the concept of sustainability to the agenda in the global context. Countries continue to struggle with all these problems under the name of sustainable development. Sustainable development, in other words, Brundtland-sustainability, includes a human-centered approach that emphasizes the concept of intergenerational justice. Since sustainability is used in various meanings, it is necessary to look for the "implicit meaning" for its relation with the context. The implicit meaning gives the hidden message of unsustainability. This concept would not be needed if there were no recognized unsustainability in the current order. So how can we make sustainability sustainable? At this point, appropriately shaped sustainable ethical values come to the fore. In the literature, sustainability is mostly discussed within the framework of ecological problems. However, sustainability is a holistic concept with psychosocial and economic aspects. Therefore, this study aims to reveal the reasons for the contradiction of the concept and which ethical approach is the right approach for the sustainability of sustainability.

Method

In the study, a hermeneutic, critical and relational approach was adopted, and an analysis of the sustainability-ethics relationship was made with a literature review. In line with the purpose of the study, the nature and characteristics of the concept of sustainability have been mentioned, and its historical development from the primitive ages to the present has been mentioned. The concept of the ethics of sustainability and related approaches are examined, and in this context, the concepts of ecological, psycho-social and economic ethics are included. In the last part, the conceptual contradictions of sustainability and the reasons for these contradictions are revealed and all ethical aspects are evaluated from various perspectives. All ethical aspects were evaluated with a hermeneutic, critical and relational approach.

Result and Discussion

Sustainability first emerged in relation to environmental concerns, and then when it started to be used in different contexts (an ecological, social or economic perspective), its meaning changed according to the context in which it was used. This situation has led to conceptual ambiguities. The meaning of sustainability is more so that it cannot be changed from one context or perspective to another without completely losing its meaning rather than being too vague or messy to really explain. The main problem is related to the correct use of sustainability. Therefore, when speaking of sustainable development, sustainable agriculture, sustainable ecosystems, sustainable societies, etc., a distinction is made between unsustainable examples of these, regardless of point of view. What has changed is not the understanding of sustainability but the way of understanding development, agriculture, ecosystems, societies or whatever. In this context, the question of what is the meaning of sustainability comes to the fore. The answer to this question should not be sought in the grammatical meaning (dictionary) of sustainability but in the second meaning (implicit meaning). When the term sustainable economic development is used, the meaning of development changes in fact, one's own understanding of economic development is reflected. Thus, a contradiction begins to be noticed. Because when it is accepted that a certain mode of economic development is unsustainable, it must be accepted that certain attempts to improve social welfare can lead to the opposite results. In this case, the "implicit meaning" of sustainable development is that the goals and means of the current understanding of economic development are incompatible. If this were not the case, this concept would not be needed. However, it is seen that a special human-centered sustainability concept is used in the most widely used Brundtland definition of sustainability. This definition includes an element of intergenerational justice in a global context rather than an understanding of justice for nature, is human-centered and emphasizes that only humans deserve moral attention. Again, although this definition raises issues of both intra- and inter-generational justice, it also raises some obvious dilemmas. For example, how is it possible to identify the needs of the people of the future when the needs of the majority of the world's population cannot be met? In addition, Brundtland sustainability is partly results-oriented as it aims to meet the basic needs of the present generation. However it can also be considered a prerequisite for the future generations' legitimate demand and ability to meet their needs. In addition, the gap between the abstract norm of sustainability and economic modeling can be closed with the ethical dimension of sustainability.

Although the utilitarian theory predicts that ethics, which includes humans and all other living things, will contribute to sustainability, it also includes various contradictions in practice. For example, homeless people benefit by making them home while losing forests and ignoring the benefit of nature. Again, is it possible for the US to use other countries' carbon emissions allowances to benefit everyone equally? Without the US's CO2 emissions, we could have healthier air and quality of life today. Because of this negative externality, it is useless to use utilitarian ethical theory in the context of sustainability. Then, the problem of which theory can be achieved with sustainability comes to the fore. In this context, another approach that needs to be examined is the deontological ethics approach. This ethical approach, advocated by Kant, can only be achieved when each subject assumes responsibility for their own actions and adheres to a common categorical obligation of conscience, which is a condition of human freedom and dignity, in preventing deliberate wrongdoing and destruction (Ariansen, 1993). In this context, in Kant's ethical theory, for example, if deforestation is allowed and the

existence of trees to make room for houses is accepted as a law of nature, sustainability will not be realized in the near future due to the depletion of natural resources and oxygen.

Sustainability, which develops with utilitarian and deontological understandings, can only be possible with internalized ethical values. Sustainability must first be adopted in all areas of life. In this context, although each individual behavior is not sufficient to create a sustainable society, it can change consumer behavior by encouraging individuals to start practicing. Sustainability is a holistic scheme in which different values try to reinforce each other. All forms of sustainability in society depend on human behavior. In order to have sustainable political, social systems and processes, ethical sustainable behaviors must exist. Sustainability ethics is reflected not only in the theoretical field but also in practice, as Kant emphasized, by stating that "should" can do. Sustainability is like an empty shell without "ethics". For the sustainability of sustainability, culture, values and methods must be in a holistic structure.

From an ecological point of view, it is necessary to have an anthropocentric sustainable perspective. Sustainability should be considered necessary for people to fulfill their moral obligations and duties towards each other. When the link between actions and human well-being is established, it will be easier to realize the importance of protecting nature. In psychosocial terms, psychological negativities have increased environmental awareness and pushed people to more sustainability behaviors. When it comes to positive sustainable behaviors, it is claimed that there are some negativities that trigger these behaviors. It is considered that these negativities are caused by awareness of reality. When awareness increases, it may be possible to comprehend the psychosocial ethics of sustainability. This positive psychosocial atmosphere is a key that affects sustainability in many ways. From an economic point of view, sustainability is associated with the efficiency management of natural and environmental resources. There are gaps in the ethics of economic approaches that determine the optimal criteria (limitations). If we move from action utilitarianism to universal, transcendent and rule utilitarianism based on the concept of human dignity, a bridge can be built between current and future generations. Obligation to future generations can be perceived as an interest in maintaining this rule, which is a universal precondition of human life. Sustainability turns into a state of "continuity" that starts as an individual and then reflects on the society. Ethical values need to be re-examined with a sense of responsibility, not necessity. If sustainable ethical values are not reflected in all areas of life, it will only remain as the concept of uncertainties.

GİRİŞ

Kapitalist üretim ve tüketim biçimleri ile materyalist büyüme modellerinin yol açtığı iklim değişikliği, kuraklık gibi ekolojik ve göç, yoksulluk, terör gibi toplumsal sorunlar küresel bağlamda sürdürülebilirlik kavramını gündeme getirmiştir. Ülkeler sürdürülebilir kalkınma adı altında tüm bu problemlerle mücadele etmeye devam etmektedir. Sürdürülebilir kalkınma, diğer bir ifadeyle Brundtland-sürdürülebilirlik, nesiller arası adalet kavramını öne çıkaran insan merkezli bir yaklaşımı içermektedir. Sürdürülebilirlik, çeşitli anlamlarda kullanıldığından bağlamla ilişkisi için “örtük anlamı” aramak gerekir. Örtük anlam, sürdürülemezliğin gizli mesajını vermektedir. Mevcut düzende kabul edilmiş bir sürdürülemezlik durumu olmasaydı, bu kavrama ihtiyaç duyulmazdı. O halde sürdürülebilirliği nasıl sürdürülebilir hale getirebiliriz? Bu noktada, uygun bir şekilde şekillendirilen sürdürülebilir etik değerler ön plana çıkmaktadır. Literatürde, sürdürülebilirlik yoğunlukla ekolojik problemler çerçevesinde tartışılmaktadır. Ancak sürdürülebilirlik psikososyal ve ekonomik yönü de olan bütüncül bir kavramdır. Bu nedenle, çalışmada, sürdürülebilirliğin sürdürülebilirliği için kavramın çelişki nedenlerinin, hangi etik yaklaşımın doğru yaklaşım olduğunun ortaya konulması amaçlanmıştır.

Çalışmanın amacı doğrultusunda, sürdürülebilirlik kavramının niteliği ve özelliklerine değinilmiş, ilkel çağlardan günümüze tarihsel gelişiminden söz edilmiştir. Sürdürülebilirliğin etiği kavramı ile buna ilişkin yaklaşımlar irdelenmiş, bu bağlamda ekolojik, psikososyal ve iktisadi etik kavramlarına yer verilmiştir. Son kısımda ise, sürdürülebilirliğin kavramsal çelişkileri ve bu çelişkilerin nedenleri ortaya konulmuş ve tüm etik yönleri çeşitli açılardan değerlendirilmiştir. Tüm etik yönleri yorumsamacı, eleştirel ve ilişkisel bir yaklaşımla değerlendirilmiştir.

1. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK KAVRAMI

Sürdürülebilirlik, belirli faaliyetlerin çevresel bütünlüğü yok etmesinden dolayı insan refahına tehdit oluşturduğu duygusundan kaynaklanan çevresel kaygılarla ilişkili olarak ortaya çıkmıştır. Sürdürülebilirlik, çeşitli alanlarla farklı bağlamlarda kapsamlı bir şekilde kullanılmaktadır. Bu durum, “Sürdürülebilirlik ile tam anlamıyla ne kastedilmektedir?” sorusunu gündeme getirmiştir. Becky J. Brown vd., “Sürdürülebilirlik, hızlı bir şekilde çevre politikası ve araştırmalarının temel taşları olan ancak ölçülmesi zor ve nadiren açıkça tanımlanan "uygun teknoloji" veya "çevresel kalite" gibi aşkın terimlerden biri haline mi geliyor?” sorusuyla sürdürülebilirlik terimini irdelemiştir (Brown vd., 1987). Sürdürülebilirliğin kavramsal belirsizliğine ilişkin eleştiriler çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Tisdell, ekolojistlerin sürdürülebilirliğe bu denli önem verdiği halde neden daha dikkatli bir şekilde tanımlamadıklarını ve ölçmedikleri sorunsalını tartışmakla birlikte, Dünya Koruma Stratejisinin sürdürülebilirliği tanımlamada başarısız olduğunu belirtmiştir (Tisdell, 1985). Dünya Kaynakları Enstitüsü ve Uluslararası Çevre ve Kalkınma Enstitüsü, sürdürülebilirliğin akışkan bir kavram olduğunu ve tam olarak tanımlanmadığını ifade etmiştir (WCED, 1986). Hopper, "Tarımsal Kalkınmada Sürdürülebilirlik Sorunları" başlıklı sempozyumda sürdürülebilirliğin ne anlama geldiğinden emin olamadığını belirtmiştir (Hopper, 1987). Bu durum iki önemli soruyu gündeme getirmiştir: (1) “O zaman sorunlar nelerdi ve nasıl belirlendi? (2) Sürdürülebilirliğin anlamı gerçekten açıklanamayacak kadar belirsiz veya dağınık mı?” (Shearman, 1990).

Becky J. Brown vd., sürdürülebilirliğin anlamının kullanıldığı bağlama göre (ekolojik, sosyal veya ekonomik) değiştiğini belirlemiştir. Diğer bir deyişle, sürdürülebilirliğin kullanıldığı farklı bağlamlarla (örn. kalkınma, tarım, biyoçeşitlilik) ilişkilendirilen farklı anlamlarına ek olarak, her bir bağlam içinde ele alınan bakış açısına bağlı olarak anlam bakımından

değişebileceğini savunmuştur. Sürdürülebilirliğin sosyal bağlamda tanımı, "temel insan ihtiyaçlarının (gıda, su, barınma vb.) aynı zamanda daha üst düzey sosyal ve kültürel ihtiyaçların (güvenlik, özgürlük, eğitim, istihdam ve eğlence vb.) sürekli tatmini" şeklinde ifade edilmiştir. Ekolojik bağlamda sürdürülebilirlik, "ekosistemlerin sürekli üretkenliğini ve işleyişi" olarak tanımlanmıştır (Brown vd., 1987:716). Her iki tanım da ortak özellik, devam edebilme yeteneği, diğer bir ifadeyle sürekliliktir. Farklı bağlamlarda kullanılsa da bu kavramların sürdürülebilir olarak tanımlanmasının temelinde zaman içindeki devamlılığına bağlı olması yer almaktadır. Örneğin, nüfusun ihtiyaçlarını sürekli olarak karşılayabilen bir toplumu veya sürekli olarak üretken ve işlevsel olabilen bir ekosistemi, sürdürülebilir bir toplum ya da ekosistem olarak tanımlarız. Bu durum, sürdürülebilirlik kavramının anlamını tamamen kaybetmeden bir bağlamdan veya perspektiften diğerine değişmediğini göstermektedir (Shearman, 1990).

Sürdürülebilirliğin kavramsal belirsizliğine yönelik sorulan iki önemli sorunun cevabı aslında kavramın doğru kullanımına ilişkin sorunlarla ilişkilidir. Sürdürülebilir kalkınma, tarım, ekosistem, toplum vb. kavramlar, bakış açılarından bağımsız olarak bunların sürdürülemez örnekleri arasında ayırım yapılmasıyla oluşur. Değişen sürdürülebilirlik anlayışı değil, kalkınmayı, tarımı, ekosistemleri veya toplumları anlama şeklidir. O halde sürdürülebilirliğin anlamı nedir? Bu soruyu cevaplayabilmek için sürdürülebilirliğin "iki" anlamını ayırt etmek gerekir. İlk anlam, sürdürülebilirliğin sözlük anlamıdır. Sözlük anlamına ilişkin herhangi bir tartışma yapılamaz. Burada tartışılması gereken ikinci anlam diğer bir ifadeyle, örtük anlamdır. Yorumlamalardaki zorluk, kullanılan terminolojiden değil iletilen gizli mesajın anlamının öneminden kaynaklanmaktadır. Örneğin, ekonomik kalkınma, "ekonomik mal ve hizmetlerin üretimi ve satın alınması yoluyla toplumsal refahın iyileştirilmesini hedef olarak belirleyen bir süreç" olarak tanımlanabilir. Ancak "sürdürülebilir ekonomik kalkınma" kavramını kullandığımızda bir ekonomik kalkınma anlayışı yansıtılmış olur. Böylelikle bir paradoksu fark edilmeye başlanır. Çünkü belirli bir ekonomik kalkınma tarzının sürdürülemez olduğu kabul edildiğinde sosyal refahı iyileştirmeye yönelik belirli girişimlerin tam tersi sonuçlara da yol açabileceği kabul edilmiş olur (Shearman, 1990). "Sürdürülebilir" kavramı, bir isme sıfat olarak dil bilimsel anlamda ekonomik gelişme terimini değiştirdiği gibi aynı zamanda bir çelişkiyi ima ederek kavramsal anlamda ekonomik gelişmeyi de değiştirmektedir. Bu durumda, ekonomik kalkınma ile bağlantılı sürdürülebilirliğin "mesajı", mevcut ekonomik kalkınma anlayışının amaç ve araçlarının uyumsuz olduğudur. Eğer durum böyle olmasaydı, sürdürülebilir ekonomik kalkınma kavramının kullanımına gerek duyulmazdı. Bu nedenle, sürdürülebilirliğin anlamının bağlam ve bakış açısına göre değişeceği mantıklıdır ancak her bağlam veya bakış açısı farklı koşullardan ve dolayısıyla farklı çıkarımlardan oluşacaktır (Brown vd., 1987).

Sürdürülebilirlik, açıkça veya zımnen, "zaman içinde bir süreklilik" anlamında tutarlı ve ortak bir şekilde kullanılmıştır. Ortaya çıkan herhangi bir belirsizlik, sürdürülebilirlik kavramının kendisiyle ilişkili değil, hangi alanda, hangi bağlamda yer aldığıyla ilişkilidir. Herhangi bir belirsizlik varsa, sürdürülebilirliğin zamansal büyüklüğünden de kaynaklanabilir. Diğer bir ifadeyle, "bir şeyin varlığını sürdürdüğünü düşünmeden önce ne kadar süredir var olması gerekir?". Ancak bu zamansal belirsizlik, sürdürülebilirliğin birincil anlamını hiçbir şekilde değiştirmez çünkü süresinin olası koşullarından bağımsız olarak hala bir süreklilik işareti olarak bulunmaktadır (Shearman, 1990). O'Riordan, çevreye duyarlı programları haklı çıkarmak için sürdürülebilirlik kavramının kasıtlı olarak muğlak tutulduğunu belirtmiştir. Kavram belirsizliğinin doğasından değil, bu şekilde kullanımına izin verildiğinden kaynaklandığını ileri sürmüştür (O'Riordan, 1988).

Sürdürülebilirlik, Brundtland Komisyonu'nun "Sürdürülebilir kalkınma, gelecek nesillerin kendi ihtiyaçlarını karşılama yeteneğinden ödün vermeden bugünün ihtiyaçlarını karşılayan bir gelişmedir" tanımında insan merkezli ve geniş bir adalet anlayışı çerçevesinde tanımlanmıştır (WCED, 1987:43). Bu tanımın, küresel olarak nesiller arası adalet fikirlerini birleştiren ve doğaya karşı adaleti de içeren bir terim olduğu belirtilmiştir (Dobson, 1998; Becker, 2011). Aslında vurgulanan adalet terimi, insan merkezlidir. "Nesil" ile aynı zaman diliminde yaşayan tüm insanları kastedilmektedir. Bu tanım, nesiller arası adalet meselelerini gündeme getirirse de bazı açık ikilemler ortaya çıkmaktadır. Örneğin, "dünya nüfusunun çoğunluğunun ihtiyaçları karşılanmazken geleceğin insanların ihtiyaçlarını belirlemek nasıl mümkün olabilir?" (Baumgartner ve Funfgelt, 2014). Brundtland-sürdürülebilirlik, mevcut neslin temel ihtiyaçlarını ve bu ihtiyaçları karşılamaya yönelik gelecekteki yeteneği korumayı amaçladığından sonuç ve önkoşul odaklıdır. "Temel ihtiyaçlar" teriminin daha fazla spesifikleştirilmesi gerekmektedir. Brundtland tanımında, "dünyadaki yoksulların temel ihtiyaçları ve bunlara en büyük önceliğin verilmesi gerektiği" olarak belirtilmektedir (WCED, 1987:43). Kapsamlı tartışmalara rağmen, temel ihtiyaçların uygun tanımı konusunda henüz bir fikir birliği bulunmamaktadır (Sharif, 1986; Max-Neef vd, 1991, Alkire, 2002; Heal, 2009; Rauschmayer vd, 2011; Baumgartner vd, 2010). Bazı düşünürler, temel ihtiyaçları su, hava ve gıda açısından bir hayatta kalma eşiği olarak kavramsallaştırırken (Max-Neef vd., 1991; Alkire, 2002), daha kapsayıcı tanımlar da (temel ihtiyaçların yanı sıra toplu taşıma, sağlık, eğitim tesisleri, güvenli içme suyu, sanitasyon gibi hizmetler) yapılmaktadır (ILO, 1976:33). Genel kabul gören görüş, temel ihtiyaçların "bilimsel bulgular temelinde belirlenebileceği" (ILO, 1976:33) ve temel ihtiyaçların "sınırlı, az ve sınıflandırılabilir ve tüm kültürlerde, tüm tarihsel dönemlerde aynı olduğudur" (Max-Neef vd., 1991:18).

2. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN GELİŞİMİ

Sürdürülebilirlik, ilk çağlardan günümüze çeşitli anlamlarda kullanılarak kavramsal olarak değişime uğramıştır. İlk çağ düşünürlerinde, eski doğu düşüncesinde ve çeşitli dinlerde bu kavrama yönelik değerlendirmeler yapılmıştır. Bu bağlamda, Eski Yunan'da Platon ve Aristoteles, ılımlılık erdemi (sōphrosunē) ile sürdürülebilirlik arasında doğrudan bir ilişki kurmuşlardır. Platon, adalet erdemini (dikaiosunē) sürdürülebilirliğe bağlayarak onu bilgelik (sophia), cesaret (andreia) ve ılımlılığın (sōphrosunē) doğru oranlarda bir bileşimi olarak algılamıştır. Aristoteles de etik erdemi bir tür ılımlı sürdürülebilir bir orta yol olarak görmüştür (Molotkienē, 2020:149). Kadim Yahudilik, Hristiyanlık dinlerinde ve Çin düşüncesinin eski geleneğinde sürdürülebilirlik ve yaradılış arasında çeşitli bağlantılar kurulmuştur (Molotkienē, 2020:149).

Yeni çağlarda, Descartes'le birlikte, şüpheye yer bırakmayan, mutlak gerçek ve sürdürülebilir bilgi ile öngörülemeyen bilgiler arasında kesin bir ayrım yapmışlardır. Descartes sonrası diğer filozoflar, düşünmeyi yöntem çerçevesinde sınırlandırarak düşünmede daha fazla verimlilik ve sürdürülebilirlik elde etmeye çalışmışlardır. Bu çerçevede Kant, düşünme ve metafizik ilişkisi bağlamında sürdürülebilirliğe değinmiş, Hegel ise sürdürülebilirliği tez-antitez-sentez üçlüsü üzerinden ele almıştır. Descartes'ten farklı olarak Husserl ise sürdürülebilirliği mutlak açıklık ve örtük bilgi arasındaki ayrımı keşfetmenin aracı olarak görmüştür. Öte yandan, Heideggerde sürdürülebilirliği dilin doğası ile ilişkilendirerek, bazı şeyleri saklayan bazılarını ise açığa vuran dilin, sürdürülebilirliğin kaynağını oluşturduğunu ifade etmiştir (Molotkienē, 2020:150).

20. yüzyılın son otuz yılına damgasını vuran, sınırlara yönelik bir başkaldırı simgeleyen post-modernizm ise radikal ihlalleri teşvik ederek ve sosyal diyalogu büyük ölçüde terk ederek insanlar arasında sosyo-kültürel çeşitlilik içinde aşılabilir sınırlar oluşturmuştur. Bu da, post-modernizmin bireyin özerkliğini kurmaya çalışırken onun sürdürülemez bir şekilde yabancılaşmasına neden olduğunun bir göstergesidir (Molotkiené, 2020:151).

İslâm'da ise, “İyi bir yaşamı neyin oluşturduğu” sorunsalı çerçevesinde sürdürülebilirlik kavramı ele alınmaktadır. İslami açıdan mutluluk arayışı, insanın kâinatın inşasında oynadığı rolün bir parçası olarak salih amel ve ilim ile hayata değer katmak, başkalarına yardım etmek, hayırlı evlat yetiştirmek, aynı zamanda dünyada hafif yaşamak, aşırı tüketimi ve israfı ortadan kaldırmaktır. İslami perspektif mutluluğu, zenginlik biriktirmek ve lüks içinde yaşamak olarak değil, ihtiyaç olarak görülen beşerî, sosyal ve doğal sermayeleri korumakla ilişkilendirir (Al-Jayyousi, 2020). İslamda insan, Allah'ın halifesi sıfatıyla, doğal kaynakların aşırı kullanımından ve israfından kaçınmak için doğayla uyum içinde yaşamak gibi önemli bir rol üstlenmektedir. İslami anlayışta doğal kaynakları kullanmanın amacı, yaşamın refahını iyileştirme çabaları ile ekosistemin korunması arasında bir denge geliştirmek ve böylece tüm insanlar için sürdürülebilirliği sağlamaktır (Poderati, 2021).

3. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN ETİĞİ

Etik, doğaya bir yansıma ve “iyi”nin tanımı olarak tanımlanabilir. Bireyler niteliğine göre etiğe farklı değerler verir. Malına veya herhangi bir şeyle olan ilişkisine farklı nedenlerle ve farklı amaçlarla değer yükler. Bu farklılıklar sürdürülebilirlik için de geçerlidir. Diğer bir deyişle, etik boyutlarına dikkat edilmeden sürdürülebilirlik sağlanamaz. Etik bağlamda sürdürülebilirlik için sadece etkinliği değil ahlaki değerleri ve hedefleri de dikkate almak gerekir. Çoğu analiz ekonomik, sosyal, çevresel ve teknik konulara odaklandığından sürdürülebilirliğin etik yönleri genellikle örtük olarak kalmaktadır (Amantova-Salmane, 2015:5). Hayatın her alanında evde, işte ve toplumda çeşitli etkinlikler arasında sürdürülebilirlik ile bağlantı kurulmalıdır. Aksi takdirde, sürdürülebilir bir toplum oluşturulamayabilir. Ulusal gıda üretim ve dağıtım sistemini dönüştürmek için büyük ölçekli politika değişiklikleri gereklidir. Ancak bu tür değişiklikler, bireysel seçimlerin baskısı olmadan yerel düzeyde bile hiçbir zaman başlamayabilir. Bu tür seçimler yalnızca politika değişiklikleri için destek oluşturmakla kalmaz aynı zamanda diğer bireyleri daha sürdürülebilir uygulamalara başlamaya teşvik etmektedir. Örneğin, doğrudan satışta patates satın alan bir meslektaş, başkalarına da ilham olabilir. Ancak, herhangi bir bireysel bağlantı olmadan bu değişiklikler mümkün görünmeyebilir. Bireysel bağlantılar aynı zamanda sürdürülebilir aktiviteleri daha keyifli hale getirir ve devam etme olasılığını artırır. Bu bağlamda, “Neden sürdürülebilirlik esası uygulanmalıdır?” sorusu gündeme gelmektedir. Dünyadaki tüm insanların yiyecek, barınma ve giyim ihtiyaçlarının karşılanmasına hakkı vardır. Mevcut nesil, gelecek nesillere karşı en az kendilerine bırakılan kadar iyi durumda, eksiksiz ve işleyen bir gezegen sağlamakla yükümlüdür. Bu nedenle, etik kavramların daha iyi anlaşılması gerekir (Amantova-Salmane, 2015:7).

Sürdürülebilir etik davranışlar kapsamında yapılan bir araştırmada, “Gelecekteki insanlara vermeniz gereken 1000 EUR var; en çok hangi yılın (2025, 2055, 2085, 2115 ve 2145) insanına verirsiniz? Ve ne kadar vereceksiniz?” sorusuna yanıt aranmıştır. Katılımcıların, 2025'te yaşayacak olan insanlara vermeye tercih ettiği, “yakın gelecek insanlar daha yakın akrabadır. Bu yüzden onlara karşı daha güçlü yükümlülüklerimiz var. Geleceğin çoğu insanı yoktur, tahmin edemeyeceğimiz bilgi ve teknolojiye sahip olacaklar, geleceğin insanları bizden daha zengin olacak” şeklinde tipik

önyargılara sahip olduğu tespit edilmiştir. Eğer gelecek nesiller, mevcut nesil ile aynı çıkarları veya sosyal idealleri paylaşıyorsa eşit haklara sahip oldukları iddia edilebilir. Nesillerin yaşam ve değer anlayışları teknolojik ilerleme ve diğer faktörler nedeniyle değişebileceği için geleceğin koşulları tahmin edilememektedir. Gelecek nesillere olumlu faydalar aktarılırken yıkıcı sonuçlar bırakılmamalıdır. Örneğin; genetik mühendisliği gibi modern teknolojilerin gelecek nesiller için uyarı tehditleri oluşturması muhtemeldir. Bu nedenle, sürdürülebilirlik gelecek nesillerin refahı için bir yükümlülük gerektiriyorsa, teknolojinin ilerlemesi ve uygulanması ile nasıl başa çıkılacağı endişe konusu olmalıdır (Amantova-Salmane, 2015:11).

Sürdürülebilirlik etiği bağlama, kültüre ve diğer faktörlere göre değişse de kabul edilen ortak temel özelliklerini şu şekilde özetlemek mümkündür (Amantova-Salmane, 2015:10):

- Sürdürülebilirliğin amacı, tanımı gereği geleceğe yöneliktir. Dolayısıyla sürdürülebilirlik etiği, mevcut ve gelecek nesiller arasındaki ilişkileri dikkate alınmalıdır.
- Sürdürülebilirlik etiği, sosyal etik gibi, haklar veya çıkarlar sorununu da ele alınmalıdır.
- Sürdürülebilirlik etiği uygulanabilir veya pratik olmalıdır.
- Bireyler, başkalarının hak ve çıkarları ile ilgili görev veya sorumluluklar üstlenmelidir.

Sürdürülebilirlik etiğinin amacı, insanlara gündelik hayatlarına ilişkin sorunlarını çözme ve sosyal, çevresel ve ekonomik olarak daha sürdürülebilir kurumlar, uygulamalar ve toplumlar inşa etme çabalarında rehberlik etmektir (Kibert vd., 2010). Sürdürülebilirlik etiği, ekonomik, sosyal ve çevresel boyutlarla ilişkili olarak sürdürülebilirliğin en önemli ilkelerini doldurmaya yardımcı olan bir dizi değeri içermektedir (Tablo 1).

Politika yapıcıların sürdürülebilirlik uygulamalarına geçmeden önce çok sayıda farklı seçenek üzerinde düşünmeleri ve bu eylemlerin olası sonuçlarını mümkün olduğunca tam olarak değerlendirmeleri gerekir. Bireysel insan refahı, hatta belirli bir kuşağın kolektif çıkarları bile, henüz doğmamış olanlar da dâhil olmak üzere diğer kişilere karşı sorumluluklarla önemli ölçüde sınırlıdır. Sürdürülebilirlik hem pratikte hem de teoride çeşitli etik ilkeleri ve hedefleri entegre etme girişimidir. Sürdürülebilirlik, sadece farklı değerlerin bir kombinasyonu değil parçaların birbirini güçlendirmek için birlikte çalıştığı bütüncül bir şemadır. Toplumdaki tüm sürdürülebilirlik biçimleri insan davranışına bağlıdır. Bu nedenle gerçekliğin etik yönleri sürdürülebilirliğin sağlanmasında daha önemlidir. Sürdürülebilir politik ve sosyal sistem ve süreçlere sahip olmak için etik sürdürülebilirliğin sağlanması gerekmektedir (Amantova-Salmane, 2015:13).

Tablo 1: Sürdürülebilirlik Etiğinin Değerleri

Ekonomik	Kirliliğin gerçek maliyetlerini ele almak için piyasanın düzenlenmesi. <i>“Kirlenen öder” ilkesi</i> <i>“Zararlı sübvansiyonlar”</i> çevresel olarak sağlıksız ürünleri daha ucuz hale getirmeye yardımcı olmaktadır. Zararlı sübvansiyonlar özellikle tarımda yaygındır. İhtiyacı olan fakirlere yardım etme yükümlülüğü. <i>“Zenginlerden alma hakkı”</i>
Sosyal	<i>“Gelecek nesillere karşı yükümlülükler”</i> Yeterli kaynak bırakmak, adil, demokratik bir toplumu korumak vb. Adalet: <i>“Prosedürel”</i> (Hem siyasi demokrasiyi hem de hukukun üstünlüğünü sağlamak için kararların alındığı kurallar ve standartlar belirler); Toplumda dağıtıcı (malların adil veya doğru dağılımı (temiz hava ve su gibi çevresel mallar ve belki de eğlence veya vahşi araziye erişim ile ilgili). <i>“Asli”</i> (mutlak sayılara atıfta bulunur; dağıtım adaleti, az miktarda gıdanın açlıktan ölmek üzere olan insanlar arasında eşit olarak paylaşılmasında ısrar edebilirken, maddi adalet ilkesi, bu insanlara, yalnızca yiyecek değil, aynı zamanda ihtiyaçlarına uygun mutlak miktarda gıda sağlamaya çalışacaktır. (Yetersiz miktarda adil bir pay).
Çevresel	<i>“İnsan Refahı”</i> <i>“Ekosistemler”</i> doğal sistemler ve organizmalar <i>“Tedbir ilkesi”</i> çevre ve halk sağlığı üzerinde etkisi olabilecek bilimsel ve teknolojik projeleri ele almak üzere formüle edilmiştir.

Kaynak: Amantova-Salmane, L. (2020). Ethical Aspects Of Sustainability. Latgale National Economy Research, 1(7), 5-16.

4. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİK ETİĞİ İLE İLGİLİ YAKLAŞIMLAR

Sürdürülebilirlik, farklı teorilerle bağlantılıdır. Normatif teoriler iki ana gruba ayrılmaktadır. Normatif etik, nasıl yaşanacağını ilkelerini incelemekle birlikte, yanlış ve doğru eylemlerin temel ilkelerini, yaşamın değerini neyin oluşturduğunu, adil bir toplumun nasıl olacağını analiz etmektedir. Böylelikle, takip edilmesi gereken en genel ahlaki ilkeleri de sunmaktadır. İnsan faaliyetinin belirli alanlarında ortaya çıkan çeşitli sorunları içeren modern, uygulamalı etik, doğal olarak normatif etiğin içerisinde yer almaktadır. Normatif teoriler içerisinde yer alan faydacı etik (teleolojik etik), temelde “ne yaparsanız yapın, en iyi sonuçları sağlayan şeyi yapın” savını savunur. Deontolojik etik, belirli eylemlerin (örneğin, cinayet, yalanlar vb.) kötü sonuçlara neden oldukları için değil, kendi içlerinde kötü olduğunu belirtir. Bu iki normatif etik teorisi arasındaki temel uyumsuzluk, doğru ve yanlış eylemleri yalnızca sonuçların mı tanımladığı sorusudur. Aynı zamanda bu soru, uygulamalı etik problemlerini çözme yöntemlerinin dayandığı normatif etiğin kilit bir sorusudur (Kymlicka, 1995).

4.1. Faydacı Etik Yaklaşımlar

Faydacı etik, temelde “İyi ve mutlu bir yaşam için ne şekilde eylemde bulunmak gerekir?” sorusuna yanıt aramaktadır. Eylemlerin niteliğini belirleyen ölçüt “fayda”dır (Kaya, 2014:4). Faydacı etik, Eski Çağ’daki hazcılık anlayışı ile ortaya çıkmış, 18. yy.’da Jeremy Bentham tarafından sistimli bir teori haline getirilmiş ve 19. yy.’da da John Stuart Mill tarafından geliştirilmiştir. Çağdaş faydacı etik yaklaşımlar da Bentham ve Mill’in temsil ettiği klasik faydacı yaklaşımın tekrardan yorumlanmasıyla oluşmuştur (Gürler, 2007:115).

Teleolojik etik ilkesi en açık biçimde, haz miktarını "maksimize eden" ve acı miktarını "en aza indiren" eylemlerde bulunulmaması gerektiğini savunan klasik faydacılıkta yer almaktadır. Bu bağlamda, en fazla sayıda insanın en büyük miktarda mutluluğunun sağlanması amaçlanmıştır. Bu nedenle, faydacı etik tüm toplumun refahını maksimize etmeyi amaçlayan toplumsal bir yaklaşımdır (Kaya, 2014:13). Mill ve Bentham'ın faydacı etik yaklaşımları birbirinden farklılaşmaktadır. Mill, hazlar arasında ayrıma giderek düşünsel hazların bedensel hazlardan daha üstte yer aldığını savunmuştur (Akarsu, 1982:139). Mill'in faydacı etiği, özel ve kamusal faydaların birbirine tamamıyla bağlı olan mutlu bir toplum oluşturmayı amaçlamaktadır. Fayda ilkesinin ölçütü, Bentham'a göre tekil yargılara, Mill'e göre kurallara göre belirlenir (Ceylan, 2012:761).

Faydacı etik, sürdürülebilirliğe ilişkin, "Kimin iyiliğini garanti etmeliyiz, Kendimiz mi, ait olduğumuz grup mu, tüm insanlık mı, yoksa tüm bilinçli varlıklar mı?" sorularına yanıt aramaktadır. Faydacılık, tüm insanları ve insan dışı varlıkları eşit fayda taşıyıcıları olarak gördüğünden şimdiki nesil için olduğu gibi gelecek nesiller için de aynı sorumluluğa sahip olduğumuzu söylemektedir. Zayıf veya güçlü sürdürülebilirlik, doğal kaynakların insan sermayesiyle ikamesinin mümkün olup olmadığı konusunda tartışırken yapılan fayda hesaplamaları, faydacı çözüm yönteminin bir örneğidir. Öte yandan, sonuçsalcı olmayan teoriler, doğal kaynakları bir görev veya erdem olduğu için korumaktan bahseder. Faydacı etik, eylemler daha genel bir fayda sağlıyorsa bireyin zarara uğrayabilmesi açısından eleştirilmektedir (Ariansen, 1993). Bu yaklaşım, bireysel faydanın tüm insanlığın faydasından daha az önemli olduğunu savunduğu için tüm insanlığın faydasını maksimize etmeyi amaçlayan sürdürülebilirlik fikriyle uyumludur (Molotkiené, 2020:152).

Çağdaş faydacı etik teorisyeni Peter Albert David Singer, faydayı yorumlarken haz ya da acı yerine kişilerin istek, ihtiyaç ve arzularını kapsayan "tercihleri" ölçüt olarak almaktadır. Bu yaklaşıma göre, bireysel tercihler gerçekleştiğinde fayda maksimize olur (Singer, 2011:7). Singer'a göre etik, eylemleri doğru ya da yanlış yapanın ne olduğuyla ilgilidir (Singer, 1994:3). Etiğin pratik başarısızlığının etiğe olan bakış açısından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Etiğin uygulamadan kopuk, gerçek hayattaki problemleri çözemeyecek nitelikte görülmesinin nedenini deontologların karmaşık ve hiyerarşik kurallarının başarısızlığına bağlamaktadır. Buna karşın sonuçsalcı yaklaşımda (teolojik etik), ahlâki kurallara yerine eylemlerin sonuçlarına göre bir değerlendirme yapılacağından gerçeklikten kopuk olmayacak ve somut olaylara uygun çözümler üretebilmek mümkün olacaktır (Kaya, 2014:30). Singer, Hare'nin etikte akıl yürütmeye yönelik görüşlerinden³ hareketle eleştirel düzeyde akıl yürüttüğümüzde, yapılacak olan eylemden etkileenecek olan kişilerin tercihlerini de göz önünde bulundurduğumuzdan doğru eylemi bulduğumuzu savunmuştur (Singer, 2011:78-79).

4.2. Deontolojik Etik Yaklaşım

Deontolojik etik (görev etiği) yaklaşımı temelde, kötü sonuçlara neden olan belirli eylemlerin, kötü bir olaya sebep olmasından değil, bu eylemlerin kendi içlerinde kötülüğün var olduğunu vurgulamaktadır. Deontologlar, doğası gereği kötü şeyleri (ahlaki statüsü sonuçlar tarafından belirlenmeyen) tanımlayarak genellikle geleneğe veya doğuştan gelen ahlaki sezgiye başvururlar. Bu yaklaşım, M. Montaigne'nin düşünce dünyasında ortaya çıkmış, Kant'ın fikirleriyle deontolojik etik

³ Robert D. Hare, etikte akıl yürütmeyi sezgisel (intuitive level) ve eleştirel (critical level) olarak iki farklı seviyede ele alır. Sezgisel (birinci seviye), günlük değerlendirmelerimizde etik ilkelerden hareket ettiğimiz seviyedir. Etik ilkeler, yüzyıllar boyunca insanların hangi davranışların en iyisi olduğuna ilişkin yaptığı tespitlerden ve tecrübelerden türetilmiştir. Günlük hayattaki sezgisel seviyede yer alan yalan söylememek, birisine zarar vermemek gibi ilkelere uygun davranmak bizi doğru sonuçlara ulaştıracaktır. Ancak eleştirel (ikinci seviye) değerlendirmeler, ilkelere göre değil yapılan eylemin sonuçları göz önünde bulundurularak yapılır (Singer, 2011).

geleneğini oluşturan incelemelerinde doruğa ulaşmıştır (Molotkiené, 2020:150). Deontolojik bir bakış açısında, öngörülebilir sonuçlardan dolayısıyla niyetten sorumlu değiliz. Teolojik etik (sonuçsalci teori), teorik olarak kötülüğü oldukça net bir şekilde tanımlar; “kötü davranmak, gereğinden fazla zarar vermek” anlamına gelir. Deontologlara göre, kötü eylemler kendi içlerinde kötüdür ve ahlaki değerlerinin "hesaplanmasını" gerektirmez. Bu teori, Kant'ın “kişinin önce kendine, sonra diğerine de "rasyonel" varlıklar olarak saygı duyması gerektiği” şeklindeki ifadesi gibi temel bir ilkeden türetilmiştir (Grøn, vd., 1988). Deontolojik etiğin amacı, kötülükten kaçınmaktır. Deontolojik bir bakış açısında, kötü şeyler herhangi bir gerçek durumdan önce açıkça tanımlanmıştır. Bu, deontolojinin en önemli şeyin kuralları çiğnememek olduğunu söyleyen "hukukçu" bir ahlak anlayışı tarafından yönlendirildiği anlamına gelir. Kant'ın “kategorik zorunluluk (categorical imperative)” doktrini bu noktada önemli bir oynamaktadır. Çünkü Kant'ın geliştirmiş olduğu bu düşünce sisteminde ahlaki sorumluluk yalnızca rasyonel varlıklar için geçerlidir. Kant'a göre, rasyonel davranabilme yetkinliği olmadığından rasyonel olmayan varlıklara karşı herhangi bir ahlaki sorumluluk yüklenemez (Yıldırım, 2021:389).

Deontolojik etik yaklaşımda sürdürülebilirlik, her bireyin kendi eyleminin sorumluluğunu üstlenmesi, kasıtlı olarak yanlış davranmama ve yıkımı önlemede ortak bir kategorik zorunluluğuna bağlı kalmasıyla sağlanabilir (Ariansen, 1993). Bu bağlamda Kant'a göre, insanın temel görevi vicdanına uyarak özgürlüğe erişmesi ve bu sayede olağan dış koşullar kümesinin üzerine çıkarak bireysel sürdürülebilirliğini gerçekleştirmesidir. Sürdürülebilirlik, doğadaki canlı ve cansız varlıkların içsel değerlerinin dikkate alınmasıyla, kuşaklar içerisinde ve kuşaklar arasında adaletin ve eşitliliğin korunması gerekliliğini ödev ve sorumluluk bilincinin benimsenmesiyle sağlanabilir. Ancak canlı merkezli bakış açısına sahip çevre etiği savunucuları, deontolojik etiğin ahlaki değerlere yaptığı rasyonelite vurgusunu ve insan merkezci bakışın toplumsal yapının şekillenmesinde baskın olmasını eleştirmektedir (Molotkiené, 2020:152).

5. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN EKOLOJİK ETİĞİ

Sürdürülebilirliğin ekolojik etiğinde, iki farklı düşünce yapısı antroposentrizm (insan merkezilik) ve biyosentrizm (insan merkezilik dışıdır) bulunmaktadır. Antroposentrizm, etik sorgulamanın geleneksel biçimini, insan çıkarlarını veya refahını temsil etmektedir. Antroposentrik bir bakış açısı, sürdürülebilir bir toplum, sürdürülebilir gıda üretimi ve sürdürülebilir ekonomik kalkınma kavramlarını insan refahı ile ilişkilendirir. Biyosentrizm, sürdürülebilir bir kalkınma biçimine ulaşmanın nedenlerini, diğer yaşam biçimlerine veya doğal güzellikteki nesnelere refahı açısından tartışmaktadır (Shearman, 1990:5). Leopold, "Bir şey, biyotik topluluğun bütünlüğünü, istikrarını ve güzelliğini korumaya meyilliyse doğrudur. Aksi yönde eğilim gösterdiğinde yanlıştır" görüşünü savunmuştur (Leopold, 1966:262). Bu bakış açısına göre, "biyotik topluluk"un (biyosfer veya bir ekosistemin) sürdürülebilirliği ön plandadır. İnsanlık, yalnızca biyotik topluluğun korunmasına katkıda bulunduğu ölçüde önemlidir (Shearman, 1990:5).

Biyosentrizmin son zamanlardaki yükselişinin nedeni, insan merkeziliğin mevcut çevre sorunlarımızın kökeninde olduğu duygusundan kaynaklanmaktadır (Ehrenfeld, 1976; Sessions, 1987). Bu görüşü savunanlar, genellikle McLaughlin'in ortaya koyduğu soruyu sorarlar: "İnsanların çıkarları, insan dışı dünyayla ilişkilerimizi yargılamak için temel veya tek kriter midir?" (McLaughlin, 1986). Naess, insan merkezli bir çerçeveden tartışmanın uygunsuz olduğunu, bunun "gerçek bir koruma etiğini" temsil etmediğini savunmaktadır. Onun perspektifinde sürdürülebilirlik, sadece insanlara yararlı olduğu için değil tüm ekosistemin varlığı için gereklidir. Ayrıca insan merkezli korumanın "sığ" bir ekolojik düşünce olduğunda

ileri sürmektedir (Naess, 1986). Sessions, “rasyonalizmin antroposentrik bir anlayışın ürünü olduğunu ve dolayısıyla sorunun bir parçasını teşkil ettiğini ” savunmuştur (Sessions, 1987).

Tisdeli, biyosentrizmin çok soyut ve gerçekçi olmadığını vurgulayarak, bu yaklaşımı "yaygın ve pratik olmayan” şeklinde tanımlamıştır (Tisdeli, 1985). Ayrıca, biyosentrizmin doğayı yüceltme ve çevre politikasını insan hakları ve sosyal adalet sorunlarından ayırma potansiyeline vurgu yapmaktadır (Turner, 1988).

Sürdürülebilir kalkınma paradigmasında insan merkezli bakış açısı hâkimdir. Bunun nedeni, insan merkezci olmayan yaklaşımın kalkınma sorunlarını ele almak için bir çerçeve sunmuyor olması, bunun yerine diğer canlı ve cansız varlıkların ahlaki iddialarını desteklemeyi yeğlemesidir. Sürdürülebilir eylemler, insan refahı ile bağlantılı olduğunda doğayı korumanın önemini farkına varmak daha kolay olacaktır. İtirazların insan ihtiyaçlarının dışında anlaşılması zor bir değer yapısı taşımaktadır. Her iki etik bakış açısı da ekolojik olarak sürdürülebilirliği çok farklı iki nedenden dolayı arzu edilir olarak görmektedir. İnsan-merkezci olmayan bakış açısı, insanın sadece hemcinsinin değil tüm ekosistemin sürdürülebilirliğine yönelik bir sorumluluğunun olduğunu ortaya koyar. Buna karşılık, insan merkezci bakış açısı, insanın diğer insanlara karşı ahlaki bir görev ve sorumluluğa sahip olması gerekliliğini iddia eder. Ekolojik olarak sürdürülebilir bir çevre veya kalkınma politikası üzerinde fikir birliğine varılmak isteniyorsa, “Sürdürülebilirlik neden arzu edilir, Hangi sürdürülebilirlik biçimi en iyisidir, Sürdürülebilirliği sağlamak için hangi yollar aranmalıdır?” sorularıyla karşılaşmaya hazır olunmalıdır. Çünkü sürdürülebilirlik insanın çevresini yönetmekle ilgili bir sorundan daha fazlası, insanın kendini yönetme sorununu da ortaya çıkarır (Shearman, 1990:5-6).

6. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN PSİKOSOSYAL ETİĞİ

Çoğu insan çevre dostu davranma fırsatıyla karşı karşıya kaldığında, fedakârlık, yetersiz korumacı çaba göstermeleri nedeniyle de rahatsızlık, utanç, suçluluk duygusu vb. olumsuz duygularla karşı karşıya kalmaktadır. Çevre psikologlarının yaptığı ampirik çalışmalarda, olumsuz psikolojik sonuçların potansiyel korumacı eylemlerle ilişkilendirildiği, bazı bireylerde de bu olumsuz duyguların çevre yanlısı ve sürdürülebilir eylemlerin kışkırtıcısı olduğu tespit edilmiştir (Kaplan, 2000; Lindenberg ve Steg, 2007; Malott, 2010). Dolayısıyla psikolojik olumsuzluklar, sürdürülebilir eylemlerin önemli bir belirleyicisi olarak araştırma şemalarında karşımıza çıkmaktadır. Yetersiz çevresel koruma çabasıyla ilişkili suçluluk ve utancın insanları doğal kaynakların korunmasına katılmaya teşvik edebileceği belirtilmiştir (Kaiser vd., 2008; Kals, 1996). Atık depolama alanlarının depresif görüntülerini izlemek, geri dönüşüm davranışlarına girişmek için bir motivasyon olabilmektedir. (Heward & Chance, 2010). Malott (2010), çevresel bozulmanın tehlikeli sonuçlarına karşı korkunun, sürdürülebilir davranışları teşvik eden olumsuz bir duygu olarak hareket ettiğini tespit etmiştir. Ayrıca Dickerson vd., çevre karşıtı eylemlerin sonucu olarak hissedilen duygusal rahatsızlık ve ikiyüzlülük bilincinin uyarılmasının, ekolojik yanlısı davranışların artmasına neden olduğunu gözlemlemiştir (Dickerson vd., 1992). Bu nedenle, psikolojinin diğer alanlarına nüfuz eden olumsuz yaklaşım, sürdürülebilirlik psikolojisinde de öne çıkmaktadır. Sürdürülebilir davranışın olumsuz bağıntılarına yapılan vurgu, bu tür davranışların olumlu psikolojik öncüllerinin araştırılması ve sonuçlarının anlaşılması açısından önemlidir (Seligman, 2002).

Lindenberg ve Steg, sürdürülebilir davranışlara ve onun bağıntılarına ilişkin baskın karamsar görüşe rağmen, rahatlık ve esenlik arayışının insanları sosyo-fiziksel çevrelerinin korunmasına doğru yönlendirebileceğini iddia etmektedir

(Lindenberg & Steg, 2007). Diğer bir ifadeyle, çoğu kişi, zevk ve esenlik hissetmek için çevrenin korunmasını ister, daha sonra korumacı uygulamalara dâhil olur. Bu fikir, çevresel koruyucu davranışların olumlu psikolojik yansımaları da uyduğunu gösteren deneysel çalışmalarla desteklenmektedir (De Young, 1996; Kals & Maes, 2002; Schultz, 2001; Brown & Kasser, 2005). Olumlu güdüler ve tutumlar, öncül değişkenlerin ek bir kaynağıdır. İnsanlar, olumlu motivasyonları oluşturan özgecil ve biyosferik düşünceleri (Schultz, 2001) nedeniyle çevre lehine hareket etmek için motive olurlar. Çevreyi korumaya yönelik güdülere rehberlik eden bir dizi evrensel değer, biyosferik bir yönelim içerir. Bunlar, korumacı davranışların olumlu belirleyicileri olan doğayla birlik, çevre koruma ve güzellik dünyası değerleridir (Stern vd., 1999). Ayrıca, çevreye yönelik olumlu tutumların kaynağı, insanı doğanın ayrılmaz bir parçası olarak gören dünya görüşlerini şekillendirir. Örneğin, Yeni Ekolojik Paradigma (Dunlap vd., 2000), sürdürülebilir eylemleri teşvik eden dünya görüşlerinden biridir.

Psikolojik kapasiteler, sürdürülebilir davranışların uygulanmasından önce gelen bir pozitif eğilim faktörü türüdür. Bu davranışların uyarlanabilir ve etkili eylemler oluşturduğu varsayıldığından (Geller, 2002), sürdürülebilirlik yanlı bireylerin sosyal ve kişisel gereksinimlere yanıt veren çevre korumaya yönelik beceri ve yetenekler geliştirmeleri gerekmektedir (Fraijo vd., 2010). Etkili sürdürülebilirlik yanlı eylemlerin çevresel bilgi (Meinhold & Malkus, 2005), çevre dostu beceriler (Fraijo vd., 2010) ve sürdürülebilirlik yanlı olanaklar (Hormuth, 1999; Kurz, 2002) ile daha da arttığı belirtilmiştir. Ancak, sürdürülebilir eylemlerin uygulanmasını önleyen ve teşvik eden durumsal faktörler de vardır. Sürdürülebilirlik için olumlu ortamlar kavramı, durumsal öncüller çerçevesinde tanımlanabilir. Bu ortamlar, profesyonel bir sürdürülebilirlik yönelimini destekleyen fiziksel (kaynaklara, teknolojiye, maddi koşullara erişim) ve normatif (olumlu sosyal modeller, çevresel normlar, sosyal değerler) bağlamsal unsurları içerir (Corral-Verdugo vd., 2009). Olumlu bir ortam, insanların refahını ve kapasitelerini de artıracaktır (Stokols & Altman, 1987).

Sürdürülebilirlik davranışlarının olumlu yönlerini araştıran çok sayıda araştırma olmasına rağmen, bu davranış örneğinin açıklanmasında yine de bir olumsuzluk ipucu algılamak mümkündür. Sürdürülebilirlik davranışları, genellikle can sıkıcı, uygunsuz ve fedakârlık yapıcı olarak kabul edilir (Lindenberg & Steg, 2007; Kaplan, 2000). Bu vizyonu tamamlamak (ve belki de karşı koymak) için pozitif psikoloji, sürdürülebilir davranışın arzu edilen yönleriyle insanların kaçınmak istedikleri veya istenmeyen yönleri arasında denge kurmaya çalışacaktır. (Talbert, 2008). Beklenen insan refahının bir kısmı mutluluk olarak kendini gösterir, diğer bir ifadeyle sürdürülebilir yönelimli insanlar sadece başkalarını mutlu etmekle kalmaz aynı zamanda öznel refah da kazanırlar (Brown & Kasser, 2005; Bechtel ve Corral-Verdugo, 2010; Schroeder vd., 1995). Ayrıca, korumacı insanlar, korunmuş doğal çevrelerin psikolojik olarak onarıcı özelliklerini algılayacak ve sürdürülebilir davranışlar uygulamak için bu özelliklere dayalı motivasyonlar geliştirecektir (Hartig vd., 2001). İnsanlar, tüm bu faydaları çevre yanlı eylemleriyle ilişkilendirmeyi başarırlarsa, çevrenin korunmasına bireysel ve toplu katılımları daha olası olacaktır.

Sürdürülebilirlik konularıyla ilgilenen diğer sosyal disiplinlerin yaklaşımı da pozitif eğilimlidir. Örneğin, Gordon ve Crabtree, eğitim disiplinlerinin öncelikle öğrencilerin zayıflıklarını belirlemeye ve düzeltmeye odaklanmasını, böylece çocukların ve gençlerin potansiyelini optimize etme olasılığını ihmal etmesini eleştirmektedir (Gordon & Crabtree, 2006). İyimserliği, yaratıcılığı, öz yeterliliği, sosyal erdemleri ve psikolojik iyi oluşu, sivil gururu, sorumluluğu ve toplum yanlı rol oynamayı teşvik etmek için aile ve okul senaryoları önerilmektedir (Diener, Diener & Diener, 2009). Bu yaklaşım,

sürdürülebilirlik için çevreci yeterliliklerin geliştirildiği, mutlu olmak için yeterliliklerin kazanıldığı bir eğitim önerisine yol açmaktadır (Scheunpflug & Asbrand, 2006). Hukuk disiplinlerinde de olumsuz kavramsallaştırma ve uygulamadan olumlu bir yaklaşıma doğru geçiş söz konusudur. Hukuk bilimi, referans olarak suç (ekolojik ve anti-sosyal olanlar dahil), yolsuzluk, topluluk düzeninin bozulması ve bunların toplum üzerindeki zararlı etkilerini ele alır. Bu yaklaşım, sürdürülebilir bir yaşam tarzı için temel olan barışçıl insan etkileşimlerine, vatandaşlar arasında iş birliğine, kurumlara güvene ve erdemli ve ahlaki davranışların sergilenmesine olan ilgiyi bir kenara bırakır veya en aza indirir. Pozitif bir yasa, yalnızca sürdürülebilir olmayanları cezalandırmayı amaçlamakla kalmayıp, ekolojik ve toplum yanlısı uygulamaları teşvik etmeyi de amaçlayacaktır. Bir pozitif yasada karşılık gelen yasal düzenlemeler, anti sosyal ve suç davranışlarına bağlı cezai sonuçlara ek olarak, toplum yanlısı ve sürdürülebilir davranışların sonuçları olarak sosyal ve maddi ödülleri de içerecektir. Bir diğer alan Sosyal Pazarlama (SM), pozitif psikolojik yaklaşımın daha geniş sosyal bağlamlarda ürettiği faydaların bir örneğidir. SM, ticari pazarlamanın öncelikli olarak finansal (ve çoğu zaman tüketici) hedefinden sosyal yanlısı bir amaca geçerek, çevre üzerindeki olumsuz etkilerini azaltmak için toplulukların davranışlarını değiştirmeyi amaçlar (Corral-Verdugo, 2012). McKenzie-Mohr, enerji tasarrufu, çevre düzenlemesi ve katı atık kontrolü gibi sürdürülebilir topluluk uygulamalarını teşvik etmek için öncül ve sonuç olumlu değişkenleri birleştiren bir dizi strateji kullanmıştır. Bunlar, sürdürülebilirliğin pozitif psikolojisinin çevresel ikilemin sorunlu yönleriyle ilgilenen sosyal disiplin üzerinde uygulayabileceği potansiyel bir etkinin sadece birkaç örneğidir (McKenzie-Mohr, 2000). Sürdürülebilirliğin pozitif psikolojisi tarafından temsil edilen yaklaşım, araştırma ve uygulama için büyük bir potansiyelin ana hatlarını çizmektedir. Sosyo-fiziksel çevre lehine hareket etmenin olumlu boyutlarını, ekoloji ve toplum yanlısı davranışları teşvik eden psikolojinin olumsuz yönünü araştırmayı bırakmadan ele almak gerekir (Corral-Verdugo, 2012).

7. SÜRDÜRÜLEBİLİRLİĞİN EKONOMİK ETİĞİ

İktisat bilimi, sosyal bir bilim olduğundan etik boyutu da bulunmaktadır. Ekonomi topluyla, toplum da sınırlı kaynaklarla ilgilenir. Doğal ve çevresel kaynaklara ilişkin ekonomik teoriler, “Doğal ve çevresel kaynakların verimli bir şekilde yönetimi nasıl sağlanabilir?” sorusuna yanıt arar. Geleneksel olarak iktisatçılar, piyasanın kaynakları verimli bir şekilde tahsis etme kapasitesine aşırı önem verdiği için doğal kaynakların sınırsız olduğunu varsaymaktadır (Basiago, 1999:150). Bu bağlamda, tarihsel olarak bakıldığında iktisat biliminin nadiren doğal kaynaklarla ilgili bir endişe duyduğu söylenebilir (Goodland, 2002:2). Sürdürülebilirliğin ekonomik boyutunun genel kabul gören tanımı, sermayenin korunması ve bozulmasının engellenmesidir (Goodland, 2002:2). Sürdürülebilirliğin ekonomik etik boyutunda refah kavramı ön plana çıkar. Ulusal istatistiki hesaplamalara ve bazı ekonomik modellere göre, gözlemlenebilir bir ekonomik değere (mal ve hizmetlere) sahip olmak refahın bir göstergesidir. Bu tür hesaplamalar, refaha katkıda bulunan boş zaman faaliyetlerinden, gönüllü işlerden veya çeşitli sosyal sermayenin desteklediği sosyal etkileşimlerden elde edilen faydalar gibi piyasa dışı sonuçları içermez (Markulev & Long, 2013:4). Sürdürülebilirliğin “refahın en azından zaman içerisinde muhafaza edilmesini sağlamak” olarak yorumlanması kuşaklar arası eşitliğe ilişkin kaygıları ifade etmektedir. Bu bağlamda, her kuşak şu an ne kadar sermaye tüketiceğine ve ne kadar sermayeyi gelecek kuşaklar için biriktireceğine ve koruyacağına karar vermelidir (Markulev & Long, 2013:5). Kaynakların tükenme potansiyelinden dolayı sürdürülebilirliğin ekonomik boyutu yenilenebilir doğal kaynaklar ekonomisini merkezine alır (Vivien, 2008:4). Enerji ve maddelerin yeniden hammaddeye dönüştürülmesi, mal ve hizmet sunumunda daha az materyalin kullanılması, üretim süreçleri sonucunda ortaya çıkan

atıkların tüketiciler veya üreticiler tarafından geri dönüştürülmesi gibi uygulamalar bu noktada değerlendirilebilir (Vivien, 2008:5).

Sürdürülebilirliğin ekonomik boyutu, insan ve doğa arasındaki ilişkiye odaklanmak, uzun süreli, özünde belirsiz bir geleceğe yönelmek, mevcut ve gelecek nesiller arasındaki adaletin normatif temellerinin insan ve doğa arasında da oluşturmak ve doğal mal ve hizmetlerin insan yapımı ikamelerinin ve tamamlayıcılarının tahsisinde ekonomik etkinliğe yönelik duyulan endişelerin zaman kaybı olduğunu görmek ile ilişkilidir (Baumgartner & Quass, 2009:2). Sürdürülebilirliğin ekonomik boyutunda, ikame edilebilirlik durumuna göre yapılan güçlü ve zayıf sürdürülebilirlik tartışmaları önemlidir (Kuhlman & Farrington, 2010:3443). Zayıf sürdürülebilirlik, çevresel öğelerin ikame edilebildikleri sürece gelecek nesillere yönelik herhangi bir kaygı taşınmaması gerektiğini ileri sürmektedir. Buna karşın güçlü sürdürülebilirlik, doğal sermayenin diğer sermaye türlerini tamamlayan, toplumsal sermayeyi de kapsayan nitelikte olduğundan ikame edilemediğini savunmaktadır. Dolayısıyla da ikame fikrini reddetmektedir (Markulev & Long, 2013:7). Neoklasik ekonomistlerin görüşleri sürdürülebilirliğin ekonomi etiğinde önemli bir baskınlığa sahiptir. Bu anlayışa göre, sürdürülebilir kalkınmanın temel amacı, bir toplumun ekonomik refah üretme kapasitesini sürdürmek ve gelecek nesillere mevcut nesille eşdeğer refah seviyesini sağlamaktır. Bu bağlamda, analiz yöntemlerine göre bireysel fayda, gelir ve tüketimin zaman içerisinde azalmaması sürdürülebilirlik olarak tanımlanmaktadır (Vivien, 2008:2). Ekonomistlerin çoğu sürdürülebilirliği, tüketimden elde edilen faydanın maksimizasyonu ile refahın artırılması şeklinde ifade ederek basitleştirmiştir (Harris, 2000:7-8). Neoklasik yaklaşıma karşın doğal kapital anlayış, doğal kapitalin, dünyadaki tüm doğal kaynaklardan ve çevresel unsurlardan oluştuğunu savunmaktadır. Bu yaklaşım, doğal kapitalin dengede tutulabilmesi için yenilenebilir ve yenilenemez kaynaklara göre iki kuralın var olduğunu ileri sürmektedir. Yenilenebilir kaynaklar için kural, ürünlerin sürdürülebilirliği için kaynak tüketiminin sınırlandırılması, yenilenemez kaynaklar için de yenilenebilir doğal kapital yatırımlarından faydalanarak yenilenemez kaynakların kullanımı sonucu ortaya çıkan atıklara tekrardan yatırım yapılması şeklindedir (Harris, 2000:8-9). Sürdürülebilirliğin ekonomik boyutu, çevresel ve sosyal boyutuyla ayrılmaz bir şekilde bağlantılı olmakla birlikte, ekonomik büyümenin sınırlarını da göstermektedir (Reddy & Thomson, 2015).

Sürdürülebilirliğin önde gelen eleştirmenlerinden ekonomist Wilfried Beckerman'a göre, güçlü sürdürülebilirlik tam anlamıyla pratik olmamakla birlikte, ahlaki olarak kabul edilemez. Zayıf sürdürülebilirlik, ekonomik refah maksimizasyonunun ötesinde bir şey sunmadığından mantıksal olarak gereksiz ve yararsızdır. Beckerman daha sonra, güçlü sürdürülebilirliğin pratik ve ahlaki olarak kabul edilemez olup olmadığının ampirik bir soru olduğunu kabul etmiştir (Beckerman, 1995:178). Zayıf sürdürülebilirliğin refah maksimizasyonu için gereksiz olup olmadığı en azından sorgulanabilir. Gelecek nesillerin mevcut sürdürülemez bir ekonomi yüzünden sıkıntı çektiğinde toplam refahın maksimuma çıktığı teorik durumlar oluşturulabilir. Beckerman, bir birey için böyle bir gelişim yolunu açıklamakla birlikte, sürdürülebilirliği faydacı temellerini reddetmenin sebeplerini tartışmıştır (Hampicke, 1997).

Gelecek nesiller için neyin muhafaza edilmesi gerekir? Sabit bir ulusal ürünü (çok zayıf sürdürülebilirlik) veya farklı unsurların keyfi bileşimiyle doğal ve insan yapımı sermayenin sabit bir toplam değerini korumak yeterli mi? (zayıf sürdürülebilirlik), yoksa belirli bir minimum miktarı sağlanması mı gerekiyor? (kritik sürdürülebilirlik), ya da gelecek nesiller için sabit bir doğal sermaye mi sağlanmalıdır? (güçlü sürdürülebilirlik) (Lerch & Nutzinger, 2002:11). "Kritik sürdürülebilirlik" kavramı, Rawls'ın Maksimin kriteri ile kolayca ilişkilendirilebilir. Genellikle, en kötü durumdaki neslin

faydasının maksimize edildiği bu maksimin yolu, eşit bir dağıtım yolu olarak düşünülür. Bununla birlikte, katı eşit dağılım, mevcut neslin gelecek nesiller lehine gönüllü (örn. özgecil fedakârlıkları) dışlar. Rawls'ın nesiller arası adaletten biri olarak maksimin kriterini kullanmaktan kaçınmasının nedenlerinden biri de budur (Howarth, 1998:244). Bu nedenle, çoğu zaman sürdürülebilirlik, tam anlamıyla eşit zamanlar arası dağılım yerine, zaman içinde fayda veya refahta azalma olmaması gerekliliği ile eşitlenir. Nesiller arası adaleti, sabit bir sermaye stoğu veya azalmayan refah gereksinimi yerine, gelecek nesiller için bir dizi seçenek veya seçim özgürlüğü gerekliliği ile tanımlanması önerilmiştir (Weikard, 1996; Vercelli, 1998). Bu şekilde, gelecek tercihlerinin belirsizliği sorunu ve paternalizmin gelecek nesiller karşısındaki bağlantılı eleştirisi özellikle dikkate alınmaktadır. Bununla birlikte, 'seçim özgürlüğü' kriterinin spesifikleştirilmesi gerekir. Bu kriteri işlevsel hale getirmek için tüketim veya fayda gibi daha sıradan değişkenlerin muhtemelen yeniden dâhil edilmesi gerekecektir (Vercelli, 1998:268). Maksimin kriteri ve faydacılığın Rawlsçı eleştirisine göre, farklılık ilkesi yalnızca farklı nesillere uygulanmakla kalmaz aynı zamanda en kötü durumdaki bireyin faydası da her bir nesilde maksimize edilmelidir. Sürdürülebilirliği son derece dinamik bir konu haline getiren, nesiller arası adalet arasındaki bu kaçınılmaz bağlantıdır (Lerch & Nutzinger, 2002:13).

Sürdürülebilirlik normatif bir kavram olduğundan farklı kavramların her birinde belirli etik düşünceleri ima eden bir normatif temel karar vardır. Gelecek nesiller açısından hiçbir yükümlülüğün bulunmadığı uç durum 'Marx-Kardeşler'den biri olan Groucho Marx tarafından "Neden umursayayım ki, Gelecek nesiller benim için ne yaptı?" şeklinde ifade edilmiştir (Vallance, 1995:115). Aynı şekilde, ekonomist Karl Homann, "gelecek nesillerin çıkarları ancak şimdiki neslin bundan faydalandığı ölçüde dikkate alınmalıdır." düşüncesini benimsemiştir (Homann, 1996). Bunu nesiller arası bir Pareto kriteri olarak görmek mümkündür. Vilfredo Pareto tarafından ekonomide optimallik için geliştirilen Pareto optimumu, başka birinin faydasını azaltmadan hiç kimsenin faydasının yükseltilemeyeceği bir durumu ifade eder. Bu nedenle, mevcut neslin fırsatlarını sınırlamak ancak bu neslin bu tür sınırlamaların olmadığı duruma kıyasla daha iyi olması halinde kabul edilebilir. Asıl sorun, Pareto iyileştirmelerine yer olmadığına, diğer bir ifadeyle mevcut ve gelecek nesillerin çıkarları arasında gerçek bir değiş tokuş olduğu durumlarda, bu kriterin hiçbir kural veya tavsiye vermemesi gerçeğinde yatmaktadır (Lerch & Nutzinger, 2002:9). Pareto kriterinin varsayılan etik masumiyeti, 'etik minimalizm'in net bir ölçüsü olmadığı için oldukça şüphelidir. Bu kriterin ahlaki sezgilerle çeliştiği durumlar vardır. Örneğin, toplumun en zengin ve ayrıcalıklı üyesi iyileştirilirken, toplumun konumu iyileştirilir, en yoksul ve en azınlık üyeler değişmeden kalır. Son derece elverişsiz ve eşitsiz bir başlangıç durumunda, toplumun bir üyesi, başlangıç kaynaklarının eksikliği nedeniyle "Pareto optimal şekilde" açlıktan ölmektedir. Sürdürülebilirlik tartışmasını karakterize eden nesiller arası dağılım sorunlarıyla ilgili olarak Pareto iyileştirmelerine yer olup olmadığı veya Pareto kriterinin başarısız olduğu yerlerde halihazırda bir takas niteliği taşıyan çözüm yöntemlerinin olup olmadığı ampirik bir sorudur. Bu sorunun bilimsel bir bakış açısıyla açık bir şekilde yanıtlanamayacağı varsayılsa bile, etik sorunlar hala çözülememiştir. Yoğunlukla, belirsizlik altında en iyi seçeneğin "yanlış bir şey yapmamak için hiçbir şey yapmamak" olduğu tartışılmaktadır (Lerch & Nutzinger, 2002:11).

"Adalet" veya "sağlık" gibi "sürdürülebilirlik" kavramı da somut bir durumda farklı, çatışan yönlerinin dikkate alınması gereken, tüm ayrıntılarıyla apriori olarak belirlenemeyen genel bir düzenleyici fikir olarak ifade edilebilir. Bu fikrin doğasında var olan sorunlar, sürdürülebilirlikle açıkça çelişen veya onu tehlikeye atan çevresel yıkım gibi koşullar ve faaliyetlere ilişkin daha fazla bilgi edinilmesine yardımcı olur. Bu durum, "Sürdürülebilirlik" elde etmek için henüz somut

önlemleri bilinmediği durumlarda bile, belirli faaliyetleri üstlenmeyi ve ihmal etmeyi gerektiren davranışları oluşturmayı sağlar. Çoğunlukla, yalnızca sorunun tüm ilgili yönleri açıklığa kavuşturulduğunda harekete geçilmesi gerektiği söylenir. Ancak, küresel iklim tartışmasının ortaya koyduğu gibi, bu yaklaşım, kusurlu bir bilgi durumunda ihtiyati tedbirlerle önlenilecek tehlikeli geri dönüşü olmayan süreçlerin kabulüne yol açabilir. Bu nedenle, “hiçbir şey yapmamak”, etik bir perspektiften bakıldığında, ahlaki yargıya açık bir eylem olasılığıdır. Temel bir belirsizlik durumunda, hareketsizlik, başka faaliyetlerle karşılaştırıldığında belirli bir saygınlık iddia edemez. Homo economicus’un⁴ doğasının tersine, genellikle varsayıldığı gibi yalnızca bu koşullara tepki vermekle sınırlı ve kısıtlı kalmayarak çevre koşullarının şekillendirilmesiyle uğraşma zorunluluğunun içselleştirilmesi gerekmektedir (Lerch & Nutzinger, 2002:18).

SONUÇ

Sürdürülebilirlik, ilk kez çevresel kaygılarla ilişkili olarak ortaya çıkmış daha sonra farklı bağlamlarda (ekolojik, sosyal veya ekonomik bir bakış açısı) kullanılmaya başlandığında anlamı kullanıldığı bağlama göre değişmiştir. Bu durum, kavramsal olarak belirsizliklere yol açmıştır. Sürdürülebilirliğin anlamı, gerçekten açıklanamayacak kadar belirsiz veya dağınık olmasından çok, anlamını tamamen kaybetmeden bir bağlamdan veya perspektiften diğerine değişmemesinden kaynaklanmaktadır. Asıl sorun sürdürülebilirliğin doğru kullanımıyla ilişkilidir. Bu nedenle, sürdürülebilir kalkınma, sürdürülebilir tarım, sürdürülebilir ekosistemler, sürdürülebilir toplumlar vb.’den bahsedildiğinde, bakış açısından bağımsız olarak bunların sürdürülemez örnekleri arasında ayırım yapılır. Değişen, sürdürülebilirlik anlayışı değil, kalkınmayı, tarımı, ekosistemleri, toplumları veya her neyse onu anlama şeklidir. Bu bağlamda, sürdürülebilirliğin anlamının ne olduğu sorusu öne çıkar. Bu sorunun yanıtını ise sürdürülebilirliğin dil bilimsel anlamında (sözlük) değil ikinci anlamında (örtük anlamı) aramak gerekir. Sürdürülebilir ekonomik kalkınma terimi kullanıldığında kalkınmanın anlamı değişir aslında kişinin kendi ekonomik kalkınma anlayışı yansıtılmış olur. Böylelikle, bir çelişki de fark edilmeye başlanır. Çünkü belirli bir ekonomik kalkınma tarzının sürdürülemez olduğu kabul edildiğinde, sosyal refahı iyileştirmeye yönelik belirli girişimlerin tam tersi sonuçlara da yol açabileceğinin kabul edilmiş olması gerekir. Bu durumda, sürdürülebilir kalkınmanın “örtük anlamı”, mevcut iktisadi kalkınma anlayışının amaç ve araçlarının uyumsuz olduğudur. Eğer durum böyle olmasaydı bu kavrama ihtiyaç duyulmazdı. Bununla birlikte, sürdürülebilirliğin en yaygın kullanılan Brundtland tanımında özel bir insan merkezli sürdürülebilirlik kavramının kullanıldığı görülmektedir. Bu tanım, doğaya yönelik bir adalet anlayışından çok, küresel bağlamda nesiller arası adalet unsurunu içermektedir, insan merkezlidir ve yalnızca insanların ahlaki ilgiyi hak ettiği vurgusunu taşımaktadır. Yine, bu tanım hem nesil içi hem de nesiller arası adalet meselelerini gündeme getirir de bazı açık ikilemlere de neden olmaktadır. Örneğin, dünya nüfusunun çoğunluğunun ihtiyaçları karşılanamazken geleceğin insanların ihtiyaçlarını belirlemek nasıl mümkün olabilir? Ayrıca Brundtland sürdürülebilirliği, mevcut neslin temel ihtiyaçlarını karşılamayı amaçladığından kısmen sonuç odaklı olmakla birlikte, gelecekteki kuşakların ihtiyaçlarının karşılanması meşru talebi ve yeteneğinin de bir ön koşulu sayılabilir. Bunun yanı sıra sürdürülebilirliğin soyut normu ile ekonomik modelleme arasındaki boşluk, sürdürülebilirliğin etik boyutu ile kapatılabilir.

⁴ Homo economicus (ekonomik insan), bireysel aktörün karşılaştığı kısıtlamalar göz önüne alındığında kendi refahını maksimize ettiği bir insan failiği modelidir (Rodriguez-Sickert, 2009). H.economicus kişisel çıkarıcıdır, yalnızca kişisel (ya da daha geniş anlamda ailevi) metalar, iş ve kazanılan boş zamanları önemser. H.economicus sonuç odaklıdır, sosyal etkileşimleri yalnızca nihai tüketimini ve servetini etkilediği ölçüde dikkate alır (Gintis, 2000).

Faydacı teori, insan ve diğer tüm canlıları kapsayan etiğin, sürdürülebilirliğe katkı sağlayacağını öngörmekle birlikte, pratikte çeşitli çelişkileri de içermektedir. Örneğin, evsiz insanların ev sahibi yapılmasıyla onlara fayda sağlanırken, ormanların yitirilmesi ile doğanın faydasının göz ardı edilmesi gibi. Yine, ABD'nin diğer ülkelerin karbon emisyonu ödeneklerini kullanmasının herkese eşit derece fayda sağlaması mümkün müdür? ABD'nin karbon emisyonları olmasaydı bugün daha sağlıklı bir hava ve hayat kalitesine sahip olabilirdik. Bu negatif dışsallık nedeniyle, faydacı etik teorisinin sürdürülebilirlik bağlamında kullanılması yararsızdır. O halde, sürdürülebilirliğin hangi teoriyle sağlanabileceği sorunsalı gündeme gelmektedir. Bu bağlamda, irdelenmesi gereken bir diğer yaklaşım da deontolojik etik yaklaşımıdır. Kant'ın savunduğu bu etik yaklaşım, sürdürülebilirliğin, her süjenin kendi eylemlerinin sorumluluğunu yüklenmesi ve kasti yanlış davranmama ve yıkımı önlemede vicdanın, insan özgürlüğü ve onurunun bir koşulu olan ortak bir kategorik zorunluluğa bağlı kalması ile gerçekleşebilir (Ariansen, 1993). Bu çerçevede Kant'ın etik teorisinde, örneğin ormansızlaşmaya izin verilmesi ve ağaçların evlere yer açmak için var olduğunun bir doğa kanunu olarak kabul edilmesi durumunda, yakın gelecekte doğal kaynakların ve oksijenin tükenmesi nedeniyle sürdürülebilirlik gerçekleşemeyecektir.

Faydacı ve deontolojik anlayışlarla birlikte gelişen sürdürülebilirlik, yalnızca içselleştirilen etik değerlerle mümkün olabilir. Sürdürülebilirliğin öncelikle hayatın her alanında benimsenmesi gerekir. Bu bağlamda, bireysel olarak yapılan her bir davranış, sürdürülebilir bir toplum oluşturmak için yeterli olmasa da, bireyleri uygulamaya başlamaya teşvik ederek tüketici davranışlarını değiştirebilir. Sürdürülebilirlik, farklı değerlerin birbirini güçlendirmeye çalıştığı bütüncül bir şemadır. Toplumdaki tüm sürdürülebilirlik biçimleri insan davranışlarına bağlıdır. Sürdürülebilir politik, sosyal sistem ve süreçlere sahip olmak için etik sürdürülebilir davranışların var olması gerekir. Sürdürülebilirlik etiği yalnızca teorik alanda değil, Kant'ın vurguladığı gibi "gerekir'in" yapılabileceğini belirterek pratiğe de yansır. Sürdürülebilirlik, "etik" olmadan boş bir kabuğa benzer. Sürdürülebilirliğin sürdürülebilirliği için kültürün, değerlerin ve yöntemlerin bütüncül bir yapıda olması gerekir.

Ekolojik açıdan, insan merkezci sürdürülebilir bakış açısına sahip olunması gerekir. Sürdürülebilirliğin insanların birbirine karşı ahlaki yükümlülükleri ve görevlerini yerine getirmek için gerekli olduğu düşünülmelidir. Eylemler ile insan refahı arasındaki bağlantı kurulduğunda, doğayı korumanın öneminin farkına varmak daha da kolaylaşacaktır. Psikososyal açıdan, psikolojik olumsuzluklar çevresel farkındalıkları arttırarak kişileri daha çok sürdürülebilirlik davranışlarına itmiştir. Olumlu sürdürülebilir davranışların derinine inildiğinde de bu davranışları tetikleyen birtakım olumsuzlukların var olduğu iddia edilir. Bu olumsuzlukların gerçeğe yönelik farkındalıklardan oluştuğu değerlendirilmektedir. Farkındalıklar arttığında ise sürdürülebilirliğin psikososyal etiğinin kavranması söz konusu olabilir. Oluşan bu pozitif psikososyal atmosfer sürdürülebilirliği çok yönlü etkileyen kilit bir anahtar görevi görmektedir. Ekonomik açıdan sürdürülebilirlik, doğal ve çevresel kaynakların verimlilik yönetimiyle ilişkilendirilir. Optimal kriterleri (sınırlılıkları) belirleyen iktisadi yaklaşımların etiğinde boşluklar bulunmaktadır. Eylem faydacılığından evrensel, zamanı aşan, insan onuru kavramına dayalı kural faydacılığına geçilirse şu anki ve gelecekteki nesiller arasında köprü kurulabilir. Gelecek nesillere karşı yükümlülük, insan yaşamının evrensel bir önkoşulu olan bu kuralı sürdürmekteki çıkar olarak algılanabilir. Sürdürülebilirlik, bireysel olarak başlayan daha sonra topluma yansıyan bir "süreklilik" durumuna dönüşür. Etik değerlerin zorunluluk değil, sorumluluk bilinciyle tekrar irdelenmesi gerekir. Eğer sürdürülebilir etik değerler hayatın her alanına yansıtılmazsa, yalnızca belirsizliklerin kavramı olarak kalabilecektir.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarların araştırmaya katkıları %50-%50'dir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akarsu, B. (1982). *Ahlâk Öğretileri*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Al-Jayyousi, O. R. (2020). *Rethinking Sustainability: Islamic Perspectives*, <https://www.ecomena.org/sustainability-islamic-perspectives>, Erişim tarihi: 28.06.2022.
- Alkire, S. (2002). Dimensions of Human Development. *World Development*, 30(2), 181–205, <https://reader.elsevier.com/reader/sd/pii/S0305750X01001097?token=BECC9A9B2B26EBBD9B2113857055B0875C5DBD5F979BD186D7E47AB2C29D462D5B31D27CA83680693B420010E65FD542&originRegion=eu-west-1&originCreation=20230320100602>, Erişim tarihi: 25.06.2022.
- Amantova-Salmane, L. (2020). Ethical Aspects of Sustainability. *Latgale National Economy Research*, 1(7), 5-16, https://www.researchgate.net/publication/284280778_ETHICAL_ASPECTS_OF_SUSTAINABILITY/link/5f7e9950a6fdccfd7b4f7b24/download, Erişim tarihi: 28.06.2022.
- Ariansen, P. (1993). *Miljöfilosofi*. Nora: Nya Doxa.
- Basiago, A. D. (1999). Economic, Social and Environmental Sustainability in Development Theory and Urban Planning Practice. *The Environmentalist*, 19, 145-161, <https://www.amherst.edu/system/files/media/0972/fulltext.pdf>, Erişim tarihi: 01.07.2022.
- Baumgartner, S. & Quaas, M. F. (2009). What Is Sustainability Economics. *University of Lüneburg Working Paper Series in Economics*, 138, <https://econpapers.repec.org/paper/luewpaper/138.htm>, Erişim tarihi: 28.06.2022.
- Baumgartner, S., Klauer, B., Petersen, T., Quaas, M. F., Schiller, J. & Stumpf, K. H. (2010). *Sustainability Under Uncertainty as Responsibility*. Paper Presented at the Biennial Conference of the International Society for Ecological Economics (ISEE), Oldenburg/Bremen, August 22–25.
- Baumgartner, S. & Funfgelt, J. (2014). A Utilitarian Notion of Responsibility for Sustainability. *University of Lüneburg Working Paper Series in Economics*, 234, https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2026820, Erişim tarihi: 25.06.2022.
- Becker, C. (2011). *Sustainability Ethics and Sustainability Research*. Dordrecht: Springer.
- Beckerman, W. (1995). How Would You Like Your 'Sustainability', Sir? Weak or Strong? A Reply to My Critics. *Environmental Values*, 4, 169-179, <https://www.jstor.org/stable/30301474>, Erişim tarihi: 02.07.2022
- Brown, B. J., M. E. Hanson, D. M. Liverman, R. W. & Merideth, Jr. (1987). Global Sustainability: Toward Definition. *Environmental Management*, 11(6), 713-719, https://www.researchgate.net/publication/226879595_Global_Sustainability_Toward_Definition, Erişim tarihi: 28.06.2022.
- Brown, K. W. & Kasser, T. (2005). Are Psychological and Ecological Well-being Compatible? The Role of Values, Mindfulness and Lifestyle. *Social Indicators Research*, 74, 349–368, https://www.researchgate.net/publication/225462086_Are_Psychological_and_Ecological_Well-Being_Compatible_The_Role_of_Values_Mindfulness_and_Lifestyle, Erişim tarihi: 01.07.2022.
- Ceylan Şahin, Ş. (2012). Nesiller Arası Adalet Faydacı Yaklaşım. *AÜHFD*, 61(2), 749-771, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/auhfd/issue/42464/511514>, Erişim tarihi: 03.07.2022.
- Corral-Verdugo, V., Bonnes, M., Tapia, C., Fraijo, B., Fri'as, M. & Carrus, G. (2009). Correlates of Prosustainability Orientation: The Affinity Towards Diversit. *Journal of Environmental Psychology*, 29, 34–43, https://www.researchgate.net/publication/222427274_Correlates_of_pro-sustainability_orientation_The_affinity_towards_diversity, Erişim tarihi: 01.07.2022.
- Corral-Verdugo, V. (2012). The Positive Psychology of Sustainability. *Environ Dev Sustain*, 14, 651–666, https://www.researchgate.net/publication/257559975_The_positive_psychology_of_sustainability, Erişim tarihi: 03.07.2022.
- De Young, R. (1996). Some Psychological Aspects of A Reduced Consumption Lifestyle: The Role of Intrinsic Satisfaction and Competence Motivation. *Environment and Behavior*, 28, 358–409, https://www.researchgate.net/publication/235356498_Some_Psychological_Aspects_of_Reduced_Consumption_B

- ehavior_The_Role_of_Intrinsic_Satisfaction_and_Compentence_Motivation, Erişim tarihi: 27.06.2022.
- Dickerson, C., Thibodeau, R., Aronson, E. & Miller, D. (1992). Using Cognitive Dissonance to Encourage Water Conservation. *Journal of Applied Social Psychology*, 22, 841–854, <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/abs/10.1111/j.1559-1816.1992.tb00928.x>, Erişim tarihi: 03.07.2022.
- Diener, E., Diener, M. & Diener, C. (2009). *Factors Predicting the Subjective Well-Being of Nations*. Social Indicators Research Series. (Ed. E. Diener). Dordrech/The Netherlands: Springer, https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-90-481-2352-0_3, Erişim tarihi: 01.07.2022.
- Dobson, A. (1998). *Justice and The Environment. Conceptions of Environmental Sustainability and Theories of Distributive Justice*. New York: Oxford University Press.
- Dunlap, R., Van Liere, K., Mertig, A. & Jones, R. E. (2000). Measuring Endorsement of the New Ecological Paradigm: A Revised NEP Scale. *Journal of Social Issues*, 56, 425–442, https://www.researchgate.net/publication/279892834_Measuring_Endorsement_of_the_New_Ecological_Paradigm_A_Revised_NEP_Scale, Erişim tarihi: 01.07.2022.
- Ehrenfeld, D. W. (1976). The Conservation of Non-resources. *American Scientist*, 64, 648-656.
- Fraijo, B., Corral-Verdugo, V., Tapia, C. & Gonza'lez, D. (2010). *Promoting Pro-environmental Competency*. In Psychological Approaches to Sustainability. (Ed. V. Corral, C. Garcı'a, & M. Frı'as). New York: Nova Science Publishers, https://www.researchgate.net/publication/286195423_Promoting_pro-environmental_competency, Erişim tarihi: 28.06.2022.
- Geller, E. S. (2002). *The Challenge of Increasing Pro-environment Behavior*. Handbook of Environmental Psychology. (Ed. R. B. Bechtel & A. Churchman). New York: Wiley.
- Gintis, H. (2000). Beyond Homo Economicus: Evidence from Experimental Economics. *Ecological Economics*, 35(3), 311–322, https://www.researchgate.net/publication/222687771_Beyond_Homo_economicus_Evidence_from_experimental_economics, Erişim tarihi: 28.06.2022.
- Gürler, S. (2007). *Ahlâk ve Adalet: Çağdaş Ahlâk Felsefesi ve Adalet Sorunu*. İstanbul: Legal Yayıncılık.
- Gordon, G. & Crabtree, S. (2006). *Building Engaged Schools: Getting the Most Out of America's Classrooms*. New York: The Gallup Organization.
- Goodland, R. (2002). *Sustainability: Human, Social, Economic and Environmental*. Encyclopedia of Global Environmental Change. (Ed. T. Munn). EU: John Wiley&Sons.
- Grøn, A., Husted, J., Sandøe, P., Lübcke, P., Alstrup Rasmussen, S., Stefansen, N. & Bengtsson, J. (1988). *Filosoflexikonet*. Stockholm: Bokförlaget Forum AB.
- Hampicke, U. (1997). *Aufgeklärtes Eigeninteresse Und Natur - Normative Begründung Des Konzepts Nachhaltigkeit*. Normative Grundfragen Der Ökonomik. Folgen Für Die Theoriebildung. (Ed. M. Held). New York: Campus Verlag.
- Harris, J. M. (2000). *Basic Principles of Sustainable Development*. *Encyclopedia of Life Support Systems: Dimensions of Sustainable Development*. (Ed. K.S. Bawa & R. Seindler). UNESCO, https://www.researchgate.net/publication/23742119_Basic_Principles_of_Sustainable_Development, Erişim tarihi: 29.06.2022.
- Hartig, T., Kaiser, F. & Bowler, P. (2001). Psychological Restoration in Nature as A Positive Motivation for Ecological Behavior. *Environment and Behavior*, 33, 590–607, https://www.researchgate.net/publication/234841427_Psychological_Restoration_in_Nature_as_a_Positive_Motivation_for_Ecological_Behavior, Erişim tarihi: 01.07.2022.
- Heal, G. (2009). The Economics of Climate Change: A Post-Stern Perspective. *Climatic Change*, 96(3), 275–297, https://www.researchgate.net/publication/225416264_The_economics_of_climate_change_A_post-stern_perspective, Erişim tarihi: 29.06.2022.
- Heward, W. & Chance, P. (2010). Introduction. Dealing with What Is. *The Behavior Analyst*, 33, 145–151, https://www.researchgate.net/publication/224833933_Introduction_Dealing_With_What_Is, Erişim tarihi:

29.06.2022.

- Homann, K. (1996). *Sustainability: Politikvorgabe Oder Regulative Idee?*. Ordnungspolitische Grundfragen Einer Politik Der Nachhaltigkeit. (Ed. L. Gerken). Baden-Baden: Nomos- Verlag.
- Hopper, D. (1987). *Sustainability, Policies, Natural Resources and Institutions*. Sustainability Issues in Agricultural Development. (Ed. T.J. Davis & I.A. Schirmer). Washington, DC: The World Bank.
- Hormuth, S. (1999). Social Meaning and Social Context of Environmentally Relevant Behavior: Shopping, Wrapping and Disposing. *Journal of Environmental Psychology*, 19, 277–286, <https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0272494499901342>, Erişim tarihi: 28.06.2022.
- Howarth, R. B. (1998). *Sustainability, Uncertainty, and Intergenerational Fairness*. *Sustainable Development: Concepts, Rationalities and Strategies*. (Ed. S. Faucheux, M. O'Connor & J. Straaten). Springer-Science+Business Media, B.V., https://www.researchgate.net/publication/321591116_Sustainable_Development_Concepts_Rationalities_and_Strategies, Erişim tarihi: 01.07.2022.
- International Labour Organization (ILO). (1976). *Employment, Growth and Basic Needs: A One-World Problem*. Geneva: Report of The Director-General of the International Labour Office.
- Kaiser, F., Schultz, P. W., Berenguer, J., Corral-Verdugo, V. & Tankha, G. (2008). Extending Planned Environmentalism. Anticipated Guilt and Embarrassment Across Cultures. *European Psychologist*, 13, 288–297, <https://psycnet.apa.org/record/2008-15725-006>, Erişim tarihi: 02.07.2022.
- Kals, E. (1996). *Are Proenvironmental Commitments Motivated by Health Concerns or By Perceived Justice?*. Current Societal Concerns About Justice. (Ed. L. Montada & M. Lerner). New York: Plenum.
- Kals, E. & Maes, J. (2002). *Sustainable Development and Emotions*. *Psychology of Sustainable Development*. (Ed. P. Schmuck & W. P. Schultz). Norwell, Mass.: Kluwer.
- Kamili, M. H. (2018). *Sustainability from Islamic Perspective*. New Straits Times, <https://iaais.org.my/publications-sp-1447159098/dirasat-sp-1862130118/economic-finance-zakat-awqaf/item/938-sustainability-from-islamic-perspective>, Erişim tarihi: 29.06.2022.
- Kaplan, S. (2000). Human Nature and Environmentally Responsible Behavior. *Journal of Social Issues*, 56, 491–508, https://www.researchgate.net/publication/227785950_New_Ways_to_Promote_Proenvironmental_Behavior_Human_Nature_and_Environmentally_Responsible_Behavior, Erişim tarihi: 28.06.2022.
- Kaya, E. (2014). *Peter Singer'in Faydacı Etik Görüşü Çerçevesinde Kürtajın Değerlendirilmesi*. (Yüksek Lisans Tezi). Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Kibert, C. J., Thiele, L., Peterson, A. & Monroe, M. (2010). *The Ethics of Sustainability, In Theory and in Fact*. In Reshaping the Built Environment. (Ed. C. J. Kibert). Washington, D.C.: Island Press, <http://rio20.net/wp-content/uploads/2012/01/Ethics-of-Sustainability-Textbook.pdf>, Erişim tarihi: 01.07.2022.
- Kuhlman, T. & Farrington, J. (2010). What Is Sustainability. *Sustainability*, 2, 3436-3448, [https://www.researchgate.net/publication/48172534_What_is_sustainability#:~:text=Kuhlman%20and%20Farrington%20\(2010\)%20argued,their%20own%20needs.%20...](https://www.researchgate.net/publication/48172534_What_is_sustainability#:~:text=Kuhlman%20and%20Farrington%20(2010)%20argued,their%20own%20needs.%20...), Erişim tarihi: 28.06.2022.
- Kurz, T. (2002). The Psychology of Environmentally Sustainable Behavior: Fitting Together Pieces of The Puzzle. *Analysis of Social Issues and Public Policy*, 2, 257–278, https://www.researchgate.net/publication/227629790_The_Psychology_of_Environmentally_Sustainable_Behavior_Fitting_Together_Pieces_of_the_Puzzle, Erişim tarihi: 02.07.2022.
- Kymlicka, W. (1995). *Modern Politisk Filosofi*. Falun: Nya Doxa.
- Leopold, A. (1966). *A Sand County Almanac--With Essays on Conservation from Round River*. New York: Ballantine Books.
- Lindenberg, S. & Steg, L. (2007). Normative, Gain and Hedonic Goal Frames Guiding Environmental Behavior. *Journal of Social Issues*, 63, 117–137, https://www.researchgate.net/publication/38957645_Normative_Gain_and_Hedonic_Goal_Frames_Guiding_Environmental_Behavior, Erişim tarihi: 01.07.2022.

- Malott, R. W. (2010). I'll Save the World from Global Warming—Tomorrow: Using Procrastination Management to Combat Global Warming. *The Behavior Analyst*, 33, 179–180, <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC2995510/>, Erişim tarihi: 28.06.2022.
- Markulev, A. & Long, A. (2013). *On Sustainability: An Economic Approach. Productivity Commission Staff Research Note*. Australian Government Productivity Commission. Max-Neef, M.A., A. Elizalde & M. Hopenhayn (1991). Development And Human Needs. Human Scale Development: Conception, Application, And Further Reflections. (Ed: M. Max-Neef,). London: Apex Press, <https://www.pc.gov.au/research/supporting/sustainability/sustainability.pdf>, Erişim tarihi: 27.06.2022.
- McKenzie-Mohr, D. (2000). Fostering Sustainable Behavior Through Community-Based Social Marketing. *American Psychologist*, 55, 531–537, https://www.researchgate.net/publication/12476733_Fostering_sustainable_behavior_through_community-based_social_marketing, Erişim tarihi: 01.07.2022.
- McLaughlin, A. (1986). Ecology and Philosophy: By Way Of Introduction. *Philosophical Inquiry*, 8(1- 2): 1- 9, https://www.pdcnet.org/scholarpdf/show?id=philingquiry_1986_0008_40545_0001_0009&pdfname=philingquiry_1986_0008_40545_0001_0009.pdf&file_type=pdf, Erişim tarihi: 28.06.2022.
- Meinhold, J. & Malkus, A. (2005). Adolescent Environmental Behaviors. Can Knowledge, Attitudes, and Self-Efficacy Make A Difference?. *Environment and Behavior*, 37, 511–532, https://www.researchgate.net/publication/249624380_Adolescent_Environmental_BehaviorsCan_Knowledge_Attitudes_and_Self-Efficacy_Make_a_Difference, Erişim tarihi: 27.06.2022.
- Molotkienė, E. (2020). A Philosophical Analysis of The Concept of Sustainable Development. *Regional Formation and Development Studies*, 2(31), <https://e-journals.ku.lt/journal/RFDS/article/755/info>, Erişim tarihi: 03.07.2022.
- Naess, A. (1986). The Deep Ecological Movement: Some Philosophical Aspects. *Philosophical Inquiry*, 8(1-2), 10-31, https://openairphilosophy.org/wp-content/uploads/2019/02/OAP_Naess_Deep_Ecology_Movement.pdf, Erişim tarihi: 01.07.2022.
- O'Riordan, T. (1988). *The Politics of Sustainability*. Sustainable Environmental Management. (Ed. R. K. Turner). Colorado/Boulder: Westview Press.
- Poderati, G. (2021). An Islamic Perspective of Environmental Law and Policy. *Ambientediritto*, 21(1), 1-27, https://www.ambientediritto.it/wp-content/uploads/2021/01/AN-ISLAMIC-PERSPECTIVE-OF-ENVIRONMENTAL-LAW-AND-POLICY_Poderati.pdf, Erişim tarihi: 28.06.2022.
- Reddy, T. & Thomson, R. (2015). *Environmental, Social and Economic Sustainability: Implications for Actuarial Science*. ASTIN, AFIR/ERM and IACA Colloquia Innovation & Innovation. Australia/Sydney: Actuaries Institute, <https://www.actuaries.asn.au/Library/Events/ASTINAFIRERMColloquium/2015/ReddyThompsonActuarialSciencePaper.pdf>, Erişim tarihi: 01.07.2022.
- Rodriguez-Sickert, C. (2009). *Homo Economicus. Handbook of Economics and Ethics*. (Ed. J. Peil & I. Staveren). EE Elgar Online.
- Scheunpflug, A. & Asbrand, B. (2006). Global Education and Education for Sustainability. *Environmental Education Research*, 12, 33–46, https://www.researchgate.net/publication/248965438_Global_education_and_education_for_sustainability, Erişim tarihi: 28.06.2022.
- Schroeder, D. A., Penner, L. A., Dovidio, J. F. & Piliavin, J. A. (1995). *The Psychology of Helping and Altruism: Problems and Puzzles*. New York: Mcgraw-Hill.
- Schultz, P. W. (2001). The Structure of Environmental Concern. Concern for Self, Other People, and the Biosphere. *Journal of Environmental Psychology*, 21, 327–339, <https://doi.org/10.1006/jevps.2001.0227>, Erişim tarihi: 01.07.2022.
- Schwartz, S. H. (1992). Universals in The Content And Structure Of Values, Theoretical Advances And Empirical Test In 20 Countries. *Advances In Experimental Social Psychology*, 10, 221–279, https://www.researchgate.net/publication/230557790_Universals_in_the_Content_and_Structure_of_Values_Theoretical_Advances_and_Empirical_Tests_in_20_Countries, Erişim tarihi: 28.06.2022.

- Seligman, M. (2002). *Positive Psychology, Positive Prevention, And Positive Therapy. Handbook Of Positive Psychology*. (Ed. C. R. Snyder & S. Lo'Pez.). New York: Oxford University Press.
- Sessions, G. (1987). The Deep Ecology Movement: A Review. *Environmental Review*, 11(2), 105-125, <https://www.jstor.org/stable/3984023>, Erişim tarihi: 27.06.2022.
- Sharif, M. (1986). The Concept and Measurement of Subsistence: A Survey of the Literature. *World Development*, 14(5), 555-577, [https://doi.org/10.1016/0305-750X\(86\)90124-5](https://doi.org/10.1016/0305-750X(86)90124-5), Erişim tarihi: 26.06.2022.
- Shearman, R. (1990). The Meaning and Ethics of Sustainability. *Environmental Management*, 14(1), <https://link.springer.com/article/10.1007/BF02394014>, Erişim tarihi: 26.06.2022.
- Singer, P. (2011). *Practical Ethics*. New York: Cambridge University Press, <http://www.stafforini.com/docs/Singer%20-%20Practical%20ethics.pdf>, Erişim tarihi: 28.06.2022.
- Singer, P. (1994). *Introduction to Ethics*. New York: Oxford University Press.
- Stern, P. C., Dietz, T., Abel, T., Guagnano, G. A. & Kalof, L. (1999). A Value-Belief-Norm Theory of Support for Social Movements: The Case for Environmentalism. *Human Ecology Review*, 6, 81-95, <https://www.humanecologyreview.org/pastissues/her62/62sternetal.pdf>, Erişim tarihi: 28.06.2022.
- Stokols, D. & Altman, I. (1987). *Introduction. Handbook of Environmental Psychology*. (Ed. D. Stokols & I. Altman). New York: Wiley.
- Talbert, J. (2008). *Redefining Progress. State of the World*. (Ed. L. Starke.). New York: W. W. Norton & Company.
- Tisdell, C. (1985). Economics, Ecology, Sustainable Agricultural Systems and Development. *Development Southern Africa*, 2(4), 512-521, https://www.researchgate.net/publication/233299167_Economics_ecology_sustainable_agricultural_systems_and_development, Erişim tarihi: 29.06.2022.
- Turner, R. K. (1988). *Wetland Conservation: Economics and Ethics. Economics, Growth, and Sustainable Environments*. (Ed. D. Collard, D. Pearce & D. Ulph.). New York: Essays in Memory of Richard Lecomber. St. Martins Press, https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-1-349-19014-0_9, Erişim tarihi: 02.07.2022.
- Vallance, E. (1995). *Business Ethics at Work*. Cambridge: Cambridge University Press, <https://doi.org/10.1017/CBO9781139166461>, Erişim tarihi: 28.06.2022.
- Vercelli, A. (1998). *Sustainable Development, Rationality and Time. Sustainable Development: Concepts, Rationalities and Strategies*. (Ed. S. Faucheux, M. O'Connor & J. Straaten). Springer-Science+Business Media, B.V, https://www.researchgate.net/publication/241867439_Sustainable_Development_Concepts_Rationalities_and_Strategies, Erişim tarihi: 29.06.2022.
- Vivien, F. D. (2008). Sustainable Development: An Overview of Economic Proposals. *SAPIENS*, 1(2), 1-8, <https://journals.openedition.org/sapiens/227>, Erişim tarihi: 28.06.2022.
- Yıldırım, K. (2021). Sürdürülebilir Kalkınma Yaklaşımına Yeni Bir Boyut: Etik. *ASBİ Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(2), 379-403, <https://dergipark.org.tr/tr/pub/asbi/issue/64238/975231>, Erişim tarihi: 01.07.2022.
- Weikard, H. P. (1996). *Soziale Diskontrate, Intergenerationelle Gerechtigkeit Und Wahlmöglichkeiten Für Zukünftige Generationen*. Naturschutz - Ethik - Ökonomie. Theoretische Begründungen Und Praktische Konsequenzen. (Ed. H.G. Nutzinger). Marburg: Metropolis Verlag.
- World Resources Institute and the International Institute for Environment and Development (WCED). (1986). *World Resources*. New York: Basic Books, http://pdf.wri.org/worldresources1986_bw.pdf, Erişim tarihi: 28.06.2022.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2023 Cilt:25 Sayı:1
 iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 21.10.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 29.05.2023
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1192728

Türkiye'nin Önde Gelen Ticaret Ortaklarının Lojistik Verimliliklerinin Çok Kriterli Karar Verme Yöntemiyle Değerlendirilmesi

Orhan ECEMİŞ¹, İlker İbrahim AVŞAR²

Öz

Lojistik küresel ticaretin hızla genişlemesiyle her geçen gün daha önemli hale gelmektedir ve lojistik sektörü ülkelerin ticaret hacimlerini büyütmeleri için fırsatlar sunmaktadır. Bunun yanı sıra geniş bir istihdam alanına sahip olması ve taşıdığı katma değer potansiyeli lojistik sektörünü önemli hale getirmektedir. Dünya Bankası ülkeler açısından dikkate değer bir öneme sahip olan lojistik sektörü için Lojistik Performans Endeksini (LPE) yayınlamaktadır. LPE, ülkelerin lojistik verimliliklerini göstermektedir ve LPE, farklı başlıklar altında ülkelerin lojistik sektöründeki durumunu göstermesinden dolayı önemlidir. Bu çalışmayla, Türkiye'nin başat uluslararası ticaret ortaklarının LPE verileri bağlamında verimliliğinin değerlendirilmesi amaçlanmaktadır. Bu şekilde Türkiye'nin önde gelen ticaret ortaklarıyla lojistik bağlamında bir kıyaslama yapılabilecektir. Dünya Bankası LPE veri tabanından elde edilen ülkelere göre lojistik performansına yönelik veriler (uluslararası gönderiler, zamanında işlem yapmak, izleme ve takip, gümrük, altyapı, lojistik kalite ve yetkinlik) Çok Kriterli Karar Verme yöntemleriyle ele alınmıştır. Çalışma kapsamında kullanılan kriterler CRITIC yöntemiyle ağırlıklandırılmış, ülke performanslarıysa CODAS yöntemiyle değerlendirilmiştir. CRITIC yöntemiyle elde edilen bulgulara göre kriter ağırlıkları; uluslararası gönderiler %36,89, zamanında işlem yapmak %14,63, izleme ve takip %14,28, gümrük %12,37, altyapı %12,12, lojistik kalite ve yetkinlik %9,71 düzeyinde olduğu görülmüştür. CODAS yöntemiyle elde edilen bulgularda ise Türkiye ve önde gelen ticaret ortaklarının lojistik performanslarının sıralanmasında ilk üç sırada Almanya, Hollanda ve Birleşik Krallık yer almaktadır. Buna karşın son üç sırada Türkiye, Rusya ve Irak bulunmaktadır. Türkiye'nin başat ticari ortaklarının lojistik verimliliklerini değerlendiren bir çalışmaya ulaşılabilen literatür içerisinde rastlanmamıştır. Bundan dolayı gündeme alınan çalışma, literatürü geniş bir kapsamda ele alarak bilimsel yazına katkıda bulunmaktadır. Türkiye ve başat ticari ortaklarının lojistik performanslarının kıyaslanmasına ve bu şekilde ülkeler arasında değerlendirme yapılmasına olanak tanınmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Lojistik Performans, Çok Kriterli Karar Verme, CRITIC, CODAS*

JEL Kodları: *L91, M20, O18*

Evaluation of the Logistics Efficiency of Türkiye's Leading Trading Partners by Multicriteria Decision Making

Abstract

With the rapid expansion of world trade, logistics is gaining importance, and the logistics sector provides opportunities for countries to increase their trade volume. In addition, the logistics sector is important because of its large employment and value-added potential. The World Bank publishes the Logistics Performance Index (LPI) for the logistics sector, which is of great importance to countries. The LPI is published to show the logistics efficiency of countries. The LPI is important because it shows the situation of countries in the logistics sector under different headings. The aim of this study is to evaluate the efficiency of Türkiye's main international trade partners in the context of the LPI data. In this way, a comparison can be made with Türkiye's leading trading partners in the logistics sector. Data on each country's logistics performance (international shipments, timely handling, tracking, customs, infrastructure, logistics quality and competence) obtained from the World Bank's LPI database were processed using multi-criteria decision-making methods. The criteria used in the study were weighted using the CRITIC method, and country performance was evaluated using the CODAS method. The weighting of the criteria according to the results of the method CRITIC: international shipments 36.89%, timely processing 14.63%, tracking 14.28%, customs 12.37%, infrastructure 12.12%, logistical quality and competence 9.71%. According to the results of the CODAS method, Germany, the Netherlands, and the United Kingdom occupy the first three places in the ranking of the logistics performance of Türkiye and its main trading partners. Türkiye, Russia, and Iraq, on the other hand, are in the last three places. A study evaluating the logistics performance of Türkiye's major trading partners was not found in the available literature. Therefore, this study contributes to the scientific literature by considering it in a broad framework. It makes it possible to compare the logistics performance of Türkiye and its main trading partners and thus evaluate them between countries.

Keywords: *Logistics Performance, Multi-Criteria Decision Making, CRITIC, CODAS*

JEL Codes: *L91, M20, O18*

¹ **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Dr. Öğr. Üyesi, Gaziantep Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu, Bilgisayar Teknolojileri Bölümü, Gaziantep, Türkiye. **E-posta:** oecemis@gantep.edu.tr **Orcid no:** 0000-0002-8270-0857

² Dr. Öğr. Üyesi, Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Bahçe Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Osmaniye, Türkiye. **E-posta:** iibrahimavsar@osmaniye.edu.tr **Orcid no:** 0000-0003-2991-380X

Extended Abstract

Introduction

Logistics is an important issue for economic development, both for countries and companies. Countries that increase their logistics performance make positive progress in terms of economic development and the country's prosperity. Companies that raise their logistics performance to a good level increase their profitability, become globally competitive, and thus have better prospects for the future.

Logistics offers numerous advantages to countries. The logistics sector operates in a wide range, and employment in logistics is important for countries. Countries that are developed in the logistics sector have advantages in foreign trade. In these countries, international trade is easier and faster. Countries that are in this situation have the chance to become a center of attraction for foreign trade. Consequently, logistics contributes to the economic prosperity of the country.

Logistics finds its place in a wide range, from the production of a product to its consumption. Logistics processes directly affect the productivity of companies. Companies that are able to carry out logistics processes quickly and cost-effectively have an advantage over other companies. This is an issue that is too important for companies to ignore.

The World Bank keeps records of countries' logistical performance. These records, called the Logistic Performance Index, are published every two years. Logistic performance, which is examined under several headings, is an indicator of a country's economic performance. Countries should strive to achieve good scores in the areas examined here. Finally, the World Bank's logistics performance index is also an important indicator for companies.

Method

The study evaluated the logistic performance index data of Türkiye and its major trading partners using a multicriteria decision model. The CRITIC and CODAS models were used for the evaluation.

Multicriteria decision making methods are important to decision science. Multicriteria decision making methods are based on the principle of making decisions based on criteria. They aim to find the best based on the criteria. There are two different approaches to finding the best. The first is to weight the impact of the criteria. The second is to rank the criteria from best to worst. These two approaches are of interest in several disciplines. A review of the literature shows that multicriteria decision-making methods are accepted in many areas of analysis. Among the methods used in the literature are the CRITIC and CODAS models.

The model CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) is based on the principle of determining the objective weights of the criteria. The model starts by creating a decision matrix. The values in the decision matrix created in the second step are normalized. In the third step, the correlation procedure is performed to show the relationship between the criteria. Then, the amount of information is calculated, and the weighting values of the criteria are determined.

The CODAS (Combinative Distance-based Assessment) model can be used in performance assessments. CODAS rank the data being assessed from largest to smallest value. The alternative with the highest value as the result of the ranking is accepted as a better option than the others. CODAS is based on the principle of choosing the alternative that is farthest from the negative ideal solution obtained. Euclidean distance is used to apply this principle. In cases where the Euclidean distance does not provide an exact result, the Texicab approach is used. CODAS Implementation process: determination of the decision matrix, normalization of the matrix, calculation of the weighted normalized decision matrix, determination of the negative ideal solution point, determination of the distances to the negative ideal solution and calculation of the evaluation points for the alternatives.

Result and Discussion

This study includes Türkiye and the countries to which it frequently imports and exports. The study evaluated countries based on the import and export data of Türkiye for the year 2021. The decision matrix was created using the logistics performance index data of the selected countries. The application of the models to the created decision matrix showed that Germany, the Netherlands and the United Kingdom occupy the first three places. These countries are ahead of the others in terms of logistics performance. Iraq has the worst logistics performance. Iraq is followed by Russia and Türkiye.

The ranking shows that Türkiye, the focus country of the study, should increase its logistics performance. The fact that Türkiye's logistics performance is low compared to countries with which it frequently trades is a disadvantage for the country. If the country wants to become more competitive in foreign trade, it should conduct development studies for all criteria that determine logistics performance. Only in this way will it be possible to become more competitive globally. This situation is crucial for the country's companies that operate in the field of foreign trade.

GİRİŞ

Genel bir ifadeyle lojistik faaliyetleri, malın üretimden tüketimine kadar olan tüm aşamalarını kapsamaktadır. Günümüz koşullarında rekabet avantajı elde etmek isteyen işletmeler, mallarını hedef noktaya hem hızlı hem de verimli bir şekilde ulaştırmaya yönelik çaba sarf etmelidirler. Bunu sağlamak için ülkeler gerekli mevzuat düzenlemelerini, teknoloji ve alt yapı yatırımlarını yapmalıdırlar. Bu zorunlulukların zeminini oluşturan ülkelerin üretimlerini tüketiciyle buluşturmaları gerekliliği lojistik ve ekonomi kavramlarını küresel ölçekte birbirine yakınlıştırmaktadır (Güngör, 2019:103). Bu yakınlıştırmada ülkelerin dış ticaretinde rekabet fırsatı yakalayabilmesinin ancak lojistik performanslarının iyileştirilmesiyle ilişkili olduğunun altı çizilmelidir (Cengiz & Çetinceli, 2020:182).

Arvis vd. (2016) tarafından ifade edildiği gibi lojistik kapsamında yer alan hizmetler ve faaliyetler genellikle özel sektör tarafından yürütülmektedir. Fakat hizmet sunumu ve tedarik zincirlerinin etkinliği, kamu sektörü hükümlerine ve bir dizi müdahaleye bağlıdır. Bu bağlamda küresel ve ulusal ticaret ülkeleri lojistik konusuna yoğunlaşmaya zorlanmaktadır (Acar, 2021:427; Eren & Ömürbek, 2021:163). Küresel boyutta artan ticari işlemler lojistik sektörünün önemini arttırmakta ve lojistik faaliyetler ülke ekonomilerine doğrudan veya dolaylı olarak katkı sağlamaktadır (Işık, 2022:486). Diğer bir ifadeyle lojistik sektörü ülke ekonomilerine katkı sağlamanın yanı sıra ülkelerin rekabet gücünü de artırdığı söylenebilir. Tamam bu nedenden dolayı ülkeler büyüyebilmek için lojistik performanslarını iyileştirmeye yönelik politikalar geliştirmelidirler (Görgün, 2020:244). Bu politikalarda küresel ölçekte adından söz ettirmek isteyen bir ülkenin altyapı, gümrük, lojistik izleme/takip edilebilirlik, lojistik kalite, lojistik yetenek ve uluslararası sevkiyat alanında iletişim gibi yeteneklerini iyileştirmesi gerekmektedir (Pinar & Diken, 2020:1400). Etkin politikalar uygulandığında lojistiğin istihdamı artırması, oluşturduğu katma değer ve iş hacmine olan olumlu katkısını hızlı bir şekilde görülebilir (Bayraktutan & Özbilgin, 2015:109). Bu açıdan değerlendirildiğinde de lojistiğin ülkelerin rekabet gücü için önemli bir araç olduğu söylenebilir (Kahveci, 2022:106).

Dünya Bankası (DB) Lojistik Performans Endeksi (LPE) çalışması ülkelerin lojistik verimliliğinin belirlenmesinde önerilen ve önem atfedilen bir araçtır (Beysenbaev & Dus, 2020:40; Lu vd., 2019:15). Ülkelerin DB LPE verilerini kullanarak değerlendirilmesinde Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemleri kullanılabilir. Çünkü ÇKKV modelleri lojistik performansın değerlendirilmesinde anlamlı sonuçlar vermektedir (Aksungur & Bekmezci, 2020:37). Buna karşın Çakır (2017) tarafından ifade edildiği gibi ülkelerin lojistik verimliliğine yönelik az sayıda çalışma bulunmaktadır. Belirtilen durumlar çalışmanın motivasyonunu oluşturmaktadır ve bu motivasyonla literatürde sıklıkla kullanılan CRITIC ve CODAS modelleriyle Türkiye ve başat ithalat ihracat ortaklarının lojistik performansları DB LPE verileriyle değerlendirilmiştir. Sonuçlara göre Türkiye'nin lojistik performansını arttırması gerekmektedir. Ancak bu şekilde ticari ilişkide olduğu ülkelerle daha verimli bir uluslararası ticaret mümkün olacaktır.

Ulutaş ve Karaköy (2019b) ve Gök Kısa ve Ayçin (2019) tarafından yapılan çalışmalarda olduğu gibi OECD veya AB gibi ülkelerin lojistik performansının değerlendirilmesine yönelik yayınlar bulunmaktadır. Bu yayınların ışığında çalışmayla Türkiye'nin ticari partnerlerine yönelik alanın literatürüne katkıda bulunmak amaçlanmaktadır. Bu katkının politika yapıcılara ülkenin ticaret hacminin dolayısıyla ekonomik gelişmişlik seviyesinin arttırılması çalışmalarında yol gösterici olacağı düşünülmektedir. Araştırma sonucunda; Türkiye ve Türkiye'nin önde gelen 13 ticaret ortağının lojistik

performansına yönelik analizlerde ilk 3 sırada Almanya, Hollanda ve Birleşik Krallık yer almaktadır. Son üç sıra incelendiğinde Türkiye, Rusya ve Irak şeklinde bir sıralamanın olduğu görülmektedir. Türkiye'nin ticaret ortaklarına yönelik sıralamada son üç ülke arasında yer alması ülkenin uluslararası ticaretinin verimliliği açısından bir sorun olarak ele alınabilir. Türkiye, bu olumsuz duruma karşın lojistik performansını yükselterek uluslararası ticarete daha iyi bir noktaya gelme şansına sahiptir.

1. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Son yıllarda ekonomik ve teknolojik gelişmelerle birlikte lojistik sektörü işlem hacimlerinde küresel çapta bir artış olduğu görülmektedir. Bu durum, lojistik sektöründe yaşanan yeniliklere bağlı olarak, performans değerlendirilmesinin önemini ortaya çıkarmaktadır. Çünkü Lojistik sektörü ülkelerin ekonomik olarak gelişimiyle doğrudan ilgilidir (Yalçın & Ayvaz, 2020:134). Lojistik faaliyetlerde verimlilik olmadan ülkelerin uluslararası ticarete avantaj sağlamaları mümkün değildir (Kışman & Aydın, 2020:12). Ülkelerin lojistik performansı, yabancı yatırımlara, ticaret kapasitesine ve ekonomik gelişmeye olumlu katkı sağlayabilmektedir. Diğer bir ifadeyle ülkelerin dünya ticaretinde önemli bir yere gelebilmeleri ancak gelişmiş lojistik hizmet yapılanmasıyla mümkün olmaktadır (Öztürk Ofluoğlu vd., 2018:108). Küresel düzeyde rekabetçi olabilmek için verimliliği arttıracak kurumların ve iş modellerinin oluşturulması gerekmektedir. Gelişmişlik seviyesini yükseltmek için lojistik ve ticaret arasındaki ilişkinin doğru kurgulanması önemlidir. Lojistik alanında yapılacak olan analiz veya teorik çalışmalar politika yapıcılara yol göstermesi açısından önem taşımaktadır (Özgün Acar & Benli, 2021:61).

ÇKKV, karar vericiye yön gösterebilmek için farklı seçenekler arasından en iyi olanın belirlenmesi prensibine dayanmaktadır (Ünaldık, 2019:46). Bu bölümde çalışmanın modelini oluşturan ÇKKV uygulamalarına yönelik örnekler bulunmaktadır.

1.1. Benzer Çalışmalar

Çakır (2017) OECD ülkelerinin lojistik verimliliklerini 2014 yılına ait LPE verilerini kullanarak analiz etmiştir. CRITIC, SAW ve bulanık regresyon çalışmada kullanılan modellerdir. Çalışma, ülke bazlı lojistik performansın değerlendirilmesine yönelik literatürde az sayıda araştırma olması motivasyonu yapılmıştır.

Ulutaş ve Karaköy (2019b) Avrupa Birliği (AB) ülkelerinin lojistik performanslarını CRITIC, SWARA ve PIV modellerini kullanarak değerlendirmişlerdir. Kriterlere yönelik objektif ağırlıkların belirlenmesinde CRITIC ve subjektif ağırlıkların belirlenmesinde SWARA modeli kullanılmıştır.

Orhan (2019) Türkiye ve AB ülkelerinin lojistik performansını 2018 yılı LPE verilerini ve ENTROPI ağırlıklı EDAS modelini kullanarak değerlendirmiştir. Ülkelerin kriterlerinin önem derecelerinin belirlenmesi ENTROPI modeli, belirlenen kriter önem derecelerine göre ülkelerin sıralamasıysa EDAS modeli kullanılarak yapılmıştır.

Oğuz vd. (2019) seçilmiş olan 7 Asya ülkesinin lojistik performansını değerlendirmek için TOPSIS modelini tercih etmişlerdir. Çalışmada DB LPE verileri kullanılmıştır.

Gök Kısa ve Ayçin (2019) OECD ülkelerinin lojistik performansını DB tarafından yayınlanan LPE verilerini kullanarak analiz etmişlerdir. LPE kriterlerinin önem ağırlıklarını belirlemek için SWARA modeli, performans değerlendirmesi için

ise EDAS modeli kullanılmıştır.

Yalçın ve Ayvaz (2020) Türkiye ve sınır komşusu olan 4 ülkenin lojistik performansı DB LPE verilerine göre analiz etmişlerdir. Kriterlerin ağırlıklı ortalaması için BAHF modeli, ülkelerin ağırlıklara göre sıralamasını yapmak için ise bulanık TOPSIS modeli kullanılmıştır.

Yıldırım ve Adıgüzel Mercangöz (2020) OECD ülkelerini LPE 2010-2018 yıllarına ait verilerle değerlendirmişlerdir. Çalışmalarında OECD ülkelerinin lojistik performanslarını değerlendirmek için bulanık AHP ve ARAS-G modeli kullanılmıştır.

Eygü ve Kılınç (2020) OECD ülkelerinin lojistik performanslarını LPE 2018 yılı verilerini kullanarak RIDGE REGRESYON modeliyle analiz etmişlerdir.

Senir (2021) LPE verilerini kullanılarak Türkiye AB ülkelerinin lojistik verimliliğini değerlendirmiştir. Çalışmada CRITIC ve COPRAS modeli kullanılmıştır. Değerlendirme sonucunda en iyi seviyede Hollanda'nın olduğu görülmektedir.

Altıntaş (2021) AB ülkelerinin lojistik performansları DB tarafından yayınlanan LPE verilerini kullanarak değerlendirmiştir. Analizde CRITIC tabanlı WASPAS ve COPRAS modelleri kullanılmıştır.

Koç Ustalı ve Tosun (2020) tarafından G20 ülkelerinin lojistik performansları DB LPE verileri kullanılarak analiz edilmiştir. Analizde veri zarflama analiziyle birlikte CCR ve BCC modelleri kullanılmıştır.

Altıntaş (2022b) G7 ülkelerinin LPE verilerine göre lojistik etkinlik düzeylerini belirlemiştir. Çalışmada kullanılan model veri zarflama analizidir.

Mešić et al. (2022) CRITIC ve MARCOS modelleriyle LPE 2018 yılı verilerini kullanarak Batı Balkan ülkelerinin lojistik performanslarını değerlendirmişlerdir.

Gorniak (2022) çok değişkenli karşılaştırmalı analiz kullanarak AB ülkelerinin lojistik verimliliğini analiz etmiştir. Analizde LPE verileri kullanılmıştır.

1.2. Çok Kriterli Karar Verme Uygulama Alanlarına Yönelik Örnek Çalışmalar

ÇKKV modeli farklı alanlarda kullanılabilir. Bu bağlamda Tablo 1 ile ÇKKV uygulamalarına örnekler verilmektedir.

Tablo 1. ÇKKV Modelinin Uygulamasına Yönelik Örnekler

<i>Yazar</i>	<i>Alan</i>	<i>Açıklama</i>
Organ (2013)	Tedarik Zinciri/ Lojistik	Çok sayıda kriterin göz önünde bulundurulması gereken konteyner seçimi problemini bulanık PROMETHEE yöntemi kullanarak çözmüşlerdir. Uygulamada en uygun işletmenin bulunması amaçlanmaktadır.
Tosun (2017)	Tedarik Zinciri/ Lojistik	Antalya ilindeki mobilyacı tedarikçisi olan 3 farklı işletmenin 6 farklı özelliğine göre değerlendirmesini yapmıştır. SMAA-2 modeli alternatiflerin sıralaması için kullanılmıştır.

Tablo 2 (Devamı). ÇKKV Modelinin Uygulamasına Yönelik Örnekler

<i>Yazar</i>	<i>Alan</i>	<i>Açıklama</i>
Yılmaz & Yazıcıoğlu (2019)	Tedarik Zinciri/ Lojistik	Nicel ve nitel seçim kriterlerine sahip olan tedarikçi belirleme probleminde AHS-TOPSIS modeli kullanılmıştır. Uygulama otomotiv yan sanayiye yöneliktir. Bütünleşik AHP-TOPSIS modelinde kullanılan 5 kriter literatür çalışması ve uzman görüşüne dayanmaktadır. İkili karşılaştırma matrisi kriterlerin ağırlık ve öncelik sıralamasını göstermektedir. Kriterler AHS ile ağırlıklandırılmış ve TOPSIS ile en uygun işletme seçilmiştir.
Demirci (2020)	Tedarik Zinciri/ Lojistik	Ürün nakliye aracının seçiminde ÇKKV modelleri arasından TOPSIS ve VIKOR tekniği kullanılmıştır. Her iki uygulama da 5 kritere göre yapılan analizde 7 farklı araçtan aynı aracın kullanımının iyi olacağını göstermiştir.
Ekin & Dinçer (2020)	Tedarik Zinciri/ Lojistik	Bakıma gelen uçakların yedek parçalarına yönelik bekleme sorununu aşmak için simülasyon ve bütünleşik ÇKKV modellerinden olan VIKOR uygulanmıştır. VIKOR, yedek parçaların işlem önceliğinin belirlenmesinde fayda sağlamıştır. Uçak yedek parçası temini için oluşturulan senaryolara göre en iyi sıralama PROMETHEE kullanılarak elde edilmiştir.
Sharafi vd. (2022)	Tedarik Zinciri/ Lojistik	Çevresel kaygıların artışıyla önem kazanmaya başlayan yeşil tedarikçi seçiminde bulanık CODAS modeli kullanılmıştır.
Khan vd. (2022)	Tedarik Zinciri/ Lojistik	Yeşil tedarik zinciri için değerlendirme ve tedarikçi seçimine yönelik çalışmada bulanık mantık yaklaşımından yararlanılmıştır.
Demireli (2010)	Finans	Türkiye'deki kamu bankalarının performansı ÇKKV modellerinden TOPSIS kullanılarak değerlendirilmiştir. Değerlendirme sonucunda incelenen bankaların küresel ve yerel krizlerden etkilendiği görülmektedir. Ayrıca performans puanlarının yurt dışı verilerinden etkilendiği sonucuna da ulaşılmıştır.
Çalışkan & Eren (2016)	Finans	Aktif büyüklüğüne göre ilk 20 arasında bulunan 17 adet yabancı sermayeli, özel ve kamu bankasının performansı seçilen 10 kritere göre değerlendirilmiştir. Değerlendirmede ÇKKV modelleri arasında bulunan AHP ve PROMETHEE kullanılmıştır ve veriler 2010-2014 dönemini kapsamaktadır. Her iki modelde de en iyi performansı T.C. Ziraat Bankası elde etmiştir.
Günay & Kara (2017)	Finans	Borsa İstanbul'da yer alan aracı kurumlar 2014-2015 yıllarını kapsayan verilerle değerlendirmiştir. Değerlendirmede ELECTRE, ORESTE ve TOPSIS modelleri kullanılmıştır. Değerlendirmeye alınan 5 aracı kurum 11 farklı kriter çerçevesinde değerlendirilmiştir. Çalışmada kullanılan modeller büyük oranda benzer sonuçlar vermektedir.
Dikici (2018)	Finans	Mevduat ve katılım bankaları 2012-2016 yılı verilerine göre karşılaştırılmıştır. Toplam 26 banka üzerinde yapılan karşılaştırma TOPSIS ve VIKOR modelleriyle yapılmıştır. Değerlendirmede bankaların özkaynak, sermaye yeterlilik oranı, toplam aktifler, vergi öncesi kar ve faiz giderleri gibi kriterler kullanılmıştır. Çalışma sonucunda katılım bankalarının daha iyi performansla sahip olduğu görülmektedir.

Tablo 3 (Devamı). ÇKKV Modelinin Uygulamasına Yönelik Örnekler

<i>Yazar</i>	<i>Alan</i>	<i>Açıklama</i>
Babacan (2020)	Finans	Orta gelir grubuna yönelik uygun otomobil seçiminde VIKOR modeli kullanılmıştır. Modelde arabalar A ile J arasında sıralanmıştır. J alanına gittikçe araçta fiyat ve kalite artmaktadır. Çalışmada 2018 yılı itibarıyla 1500 TL kredi ile satın alınabilecek 22 araç 8 farklı kriter çevresinde AHP ile değerlendirilmiştir. AHP değerlendirilmesiyle araçların özelliklerine göre ağırlıkları belirlenmiş ve sonrasında VIKOR ile araçların sıralaması yapılmıştır.
Doğanalp (2016)	Eğitim	Yüksek lisans dersi veren öğretim elemanlarının değerlendirmesini bulanık TOPSIS modeli kullanarak yapılmıştır. Değerlendirmede 2014-2015 öğretim yılında ders alan 3 öğrencinden elde edilen veriler kullanılmıştır.
Sağır & Doğanalp (2016)	Enerji	Enerji üretimi için farklı enerji kaynaklarının değerlendirilmesinde bulanık ÇKKV yaklaşımı tercih edilmiştir. TOPSIS ile karara etki edecek olan başlıkların ağırlıkları değerlendirilmiştir. Fosil, nükleer ve yenilenebilir enerji konusunda karar verici olarak alanında uzman 4 akademisyen belirlenmiştir. Maliyet ve fayda konularında toplam 12 kriterle analiz yapılmıştır. Bulanık TOPSIS; yakınlık katsayısı en yüksekte başlayacak şekilde yenilenebilir, nükleer ve fosil enerji kaynakları şeklinde bir sıralama oluşturmuştur.
Ren (2018)	Enerji	Yenilenebilir enerjiyi teşvik etmek için enerji depolama teknolojisi seçiminde aralıklı analitik hiyerarşi sürecini ve sezgisel bulanık birleşimsel mesafe tabanlı değerlendirme yöntemlerini birleştirerek yeni bir ÇKKV modeli uygulanmıştır.
Uğur (2017)	İşletme	Rusya’da alınan bir ihalenin inşaat proje müdürünün seçiminde MOORA modeli kullanılmıştır. Mezun olunan okul, mühendis olarak çalışma süreci, tamamlanan proje sayısı, yaş, yabancı dil bilgisi, iletişim yeteneği, talep edilen para ve referans gibi bilgiler ışığında model oluşturulmuştur. Kriterler üzerinde tercih sebebine temel oluşturacak puanlama uygulanmıştır.
Panchal et al. (2017)	İşletme	Gübre işletmesine ait bakım kararı için bütünleşik bulanık AHP-CODAS modeli kullanılmıştır.
Çetinbaş (2018)	Yönetim	Karar vericilerin işini kolaylaştırmak için ÇKKV modellerinden AHP, DEMATEL, ANP TOPSIS, MAUT, SAW için hesap tablosu uygulaması yapmıştır.
Ünaldık (2019)	Kent Planlama	Kentler için arazi kullanım planlaması önemlidir. Kentlerde farklı noktalardaki araziler uzaklık, baki analizi, eğitim analizi, kullanım yoğunluğu ve nüfus miktarı gibi farklı kriterler göz önüne alınarak değerlendirilmektedir. Coğrafi Bilgi Sistemleri (CBS) amaca en uygun yerin seçiminde önemli rol oynamaktadır ancak tek başına yeterli değildir. İyi bir kentsel planlama için CBS ile elde edilen verilerin ÇKKV modelleriyle değerlendirilmesi gerekmektedir.
Maghsoodi et al. (2020)	Mühendislik	İnşaat alanı için yer seçimi BWM-CODAS modeli kullanılarak yapılmıştır.
Biswas et al. (2021)	Pazarlama	Akıllı telefon seçiminde bütünleşik FUCOM ve CODAS modelleri kullanılmıştır.
Garg et al. (2021)	Yazılım	Yazılımda en iyi güvenlik modelinin seçimi için entropi-kombinatif mesafe-tabanlı değerlendirme (CODAS-E) yöntemi kullanılmıştır. CODAS-E performansların ağırlıklarını belirlemek için, CODAS ise en iyi seçimi gösteren sıralamanın oluşturulması için kullanılmıştır.

2. MODEL

2.1. Çok Kriterli Karar Verme

ÇKKV yaklaşımı; çok sayıda kriteri değerlendirme ve buna göre en iyi seçeneği belirleme yeteneğine sahiptir (Yılmaz & Yazıcıoğlu, 2019:306). Ayrıca ÇKKV yaklaşımı işletmelerin personel seçimi, hizmet kalitesi değerlendirmesi, işletme için yer seçimi, satın alınacak ürün seçimi gibi farklı alanlarda kullanabilecek faydalı modeller sunmaktadır (Ada & Çakır, 2022:199; Ağaç & Baki, 2016:355; Yücel & Ulutaş, 2009:343; İç & Yurdakul, 2019:999; Ertuğrul & Özçil, 2014:279). Herhangi bir konudaki karar verme tekniği probleminin özelliğine göre belirlenmelidir. Risk, belirsizlik ve belirlilik durumlarında karar verme yapılabilir (Lezki, 2016:28).

ÇKKV yöntemlerinde farklı modeller bulunmaktadır (Ulutaş, 2019:63) ve problemleri çözecek ÇKKV yöntemlerinin sayısı her geçen gün artmaktadır (Ersöz & Kabak, 2010:117). Bu bağlamda ÇKKV farklı modeller üzerinden uygulanabilmektedir. Örneğin; ANP, TOPSIS, AHP, MOORA, VIKOR, ELECTRE, STEM, PROMETHEE, MACBETH, UTA ve PAPRIKA kullanılan ÇKKV modelleri arasındadır. Bu modellerin bazılarının bulanık mantık çerçevesinde uygulamaları da olabilmektedir (Doğanalp, 2016:513; Uğur, 2017:722).

2.2. CRITIC Modeli

CRITIC (Criteria Importance Through Intercriteria Correlation) modelinin Diakoulaki et al. (1995) tarafından ÇKKV problemlerinde objektif ağırlıkların belirlenmesine yönelik bir çalışmada kullanıldığı görülmektedir. CRITIC modeli uygulama çerçevesi; karar matrisinin oluşturulması ve sonrasına normalize edilmesi, korelasyonların hesaplanması ve ağırlıkların hesaplanması şeklinde ilerlemektedir (Altıntaş, 2022a:11; Aydın, 2021:417-422).

CRITIC modeli 1995 yılından bu yana objektif kriter ağırlıklarının hesaplanmasında kullanılmaktadır (Saticı, 2021:102; Ilıkkan Özgür vd., 2021:232; Özkan & Ağ, 2021:5226). Objektif kriterlerin CRITIC modeliyle belirlenmesinden sonra veriler üzerinde performans analizi yapılabilmektedir (Kiracı & Durmuşçelebi, 2022:849). Performans analizi öncesi kullanılan CRITIC modeli hesaplamada; analize konu olan verilerin ağırlıklarının belirlenmesinde karar matrisinden yararlanmaktadır. Karar matrisi; kriterlerin gerçek değerlerini kapsamaktadır (Yalçın & Karakaş, 2019:159; Ulutaş & Karaköy, 2019a:150).

CRITIC modelinde; değerlendirilen 2 kriter arasında korelasyon katsayısından yararlanılmaktadır ve korelasyon ne kadar küçükse çatışma o kadar yüksektir. CRITIC modelinin özellikleri incelendiğinde bazıları öne çıkmaktadır. Birincisi, karar verici olmadığında nesnel ağırlıkları tanımlayabilmesidir. İkincisi, kriterlerin görelî önemine göre karar verici bakışının gösterilmesine olanak tanınmasıdır. Üçüncüsü, karar verme sürecinde subjektif kriterleri azaltmasıdır. Dördüncüsü, kriterlerin ağırlıklandırılmasında göze çarpmayan nitelikleri ortadan kaldırmıştır (Anand et al., 2022:25). Birçok çalışmada kullanılan CRITIC modeli aşağıda verildiği gibi bir uygulama çerçevesine sahiptir (Diakoulaki et al., 1995:763-770; Orhan & Mutlu, 2021:180; Maruf & Özdemir, 2021:90-91; Pala, 2022:221-222; Can vd., 2018:180-181):

1. Karar verici tarafından belirlenen n adet kriter ve m adet alternatif içeren karar matrisinin oluşturulması (Eşitlik 1):

$$A_{ij} = \begin{matrix} a_{11} & a_{12} & a_{1n} \\ \dots & \dots & \dots \\ a_{m1} & a_{m2} & a_{mn} \end{matrix} \quad (1)$$

2. Kriterlerin aldığı en büyük ve en küçük değerler göz önüne alınarak matristeki aşırı uçlardaki değerleri yok etmek amacıyla normalizasyon işleminin gerçekleştirilmesi (Eşitlik 2):

$$r_{ij} = \frac{x_{ij} - x_{ij}^{min}}{x_{ij}^{mak} - x_{ij}^{min}} \quad (2)$$

3. Kriterler arasında ikili ilişkilerin gücünü belirlemek için ikili korelasyon hesabının yapılması (Eşitlik 3):

$$\rho_{jk} = \frac{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)(r_{ik} - \bar{r}_k)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m (r_{ij} - \bar{r}_j)^2 \sum_{i=1}^m (r_{ik} - \bar{r}_k)^2}} \quad (3)$$

4. Normalize edilen karar matrisinin sütun değerlerinin standart sapmasını kullanarak her bir kriter için bilgi miktarı hesaplamasının yapılması (Eşitlik 4):

$$C_j = \sigma_j \sum_{k=1}^n (1 - \rho_{jk}) \quad (4)$$

5. Ağırlık katsayısını ifade eden j değeri kullanılarak kriterlerin ağırlık değerlerinin hesaplanmasında en büyük değere sahip kriter en fazla öneme sahiptir (Eşitlik 5):

$$w_j = \frac{C_j}{\sum_{k=1}^n C_k} \quad (5)$$

2.3. CODAS Modeli

CODAS (Combinative Distance-based Assessment) modeli performans değerlendirmelerinde kullanılabilir (Çınaroğlu, 2022:336; Eşiyok & Demircioğlu, 2022:395). Keshavarz Ghorabae et al. (2016) CODAS modelini uygulamışlardır. CODAS değerlendirmelere ait verileri büyükten küçüğe sıralamaktadır ve en büyük değere sahip olan alternatif en iyi seçenektir.

CODAS modeli elde edilen negatif ideal çözümden en uzakta bulunan alternatifin seçilmesidir. Bunu belirlemek için öncelikle Öklid mesafesi kullanılır. İki kararın Öklid ile kıyaslanmadığı veya değerlerin çok yakın olduğu durumda Taksicab mesafesi kullanılacaktır (Arslan & Ayvaz, 2021:151; Tuş & Aytaç Adalı, 2018:247). Öklid uzaklığı, iki noktayı birleştiren en kısa doğruyu bulmayı amaçlamaktadır. Taksicab uzaklığı, birbirine dik doğru noktalarının uzaklıklarının toplamını temel almaktadır (Demir, 2021:836).

Literatürde CODAS kullanılarak yapılan analizlere; yatırım stratejisinin seçimi, AB ülkelerinin yaşam kalitesinin gösterilmesi, işletme için bulut hizmet sağlayıcı seçimi, lojistik dostu şehirlerin sıralaması, liman performans değerlendirmesi örnek olarak verilebilir (Zhou et al., 2020; Çınaroğlu, 2021; Baki, 2022; Ayyıldız & Yalçın, 2018; Yüksekıldız, 2020). Örneklendiği gibi birçok uygulama alanına sahip n alternatifli ve m kriterli CODAS modeli temel

olarak aşağıdaki adımları içermektedir (Keshavarz Ghorabae et al., 2016:29-30):

1. Karar matrisi (X) oluşturulur (Eşitlik 6):

$$X = [x_{ij}]_{n \times m} = \begin{matrix} & x_{11} & x_{12} & x_{1n} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{m1} & x_{m2} & x_{mn} & \dots \end{matrix} \quad (6)$$

2. Karar matrisi normalize edilir (Eşitlik 7).

$$n_{ij} = \begin{cases} \frac{x_{ij}}{\max_i x_{ij}} & \text{Eğer } j \in N_b \\ \frac{\min_i x_{ij}}{x_{ij}} & \text{Eğer } j \in N_c \end{cases} \quad (7)$$

3. Ağırlıklı normalize karar matrisini hesaplaması yapılır (Eşitlik 8):

$$r_{ij} = w_j n_{ij} \quad (8)$$

4. Negatif ideal çözüm noktasının belirlenmesi yapılır (Eşitlik 9-10):

$$ns = [ns_j]_{1 \times m} \quad (9)$$

$$ns_j = \min_i r_{ij} \quad (10)$$

5. Negatif ideal çözüme göre Öklid ve Taksicab uzaklıklarının belirlenmesi yapılır (Eşitlik 11-12):

$$E_i = \sqrt{\sum_{j=1}^n (r_{ij} - ns_j)^2} \quad (11)$$

$$T_i = \sum_{j=1}^n |r_{ij} - ns_j| \quad (12)$$

6. Bağlı değerlendirme matrisi oluşturulması yapılır (Eşitlik 13-14):

$$Ra = [h_{ik}]_{n \times n} \quad (13)$$

$$h_{ik} = (E_i - E_k) + (\psi(E_i - E_k)x(T_i - T_k)) \quad (14)$$

7. Her alternatif için değerlendirme puanı hesaplanması yapılır (Eşitlik 15):

$$H \sum_{k=1}^n h_{ik} = \quad (15)$$

8. Alternatifler büyükten küçüğe (değerliden değersize) sıralanır.

3. VERİ VE BULGULAR

3.1. Analize Konu Olan Ülkelerin Seçim Motivasyonu

LPE (Logistics Performance Index, LPI) ülkelerin lojistik alt yapısının gelişmişlik düzeyini göstermektedir. LPE; aynı zamanda ülkelerin lojistik maliyet, gümrük ve ticaret altyapısının gelişmişlik seviyesini de göstermektedir. LPE, DB tarafından hesaplanmakta ve yayınlanmaktadır (Atalan, 2020:607; Worldbank). LPE, bu özellikleriyle farklı ülkelerin lojistik performansları hakkında fikir verme ve ülkeleri kıyaslama olanağı tanımaktadır (Rezaei et al., 2018:165).

Bir ülke açısından ihracat, ülkenin lojistik performansı tarafından şekillendirilen maliyetlerle biçimlenmektedir (Marti et al., 2017:330). Konunun öneminden hareketle Türkiye'nin önemli ticaret ortaklarının lojistik performansları analiz edilmiştir. Çalışmada lojistik performanslarının değerlendirildiği Türkiye'nin ihracat ve ithalat yaptığı önde gelen ülkeler Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 4. Trademap'E Göre Türkiye'nin İthalat ve İhracat Ortakları 2021 Yılı İlk 10 Listesi

<i>Sıra No</i>	<i>İthalat</i>	<i>İhracat</i>
1	Çin	Almanya
2	Rusya Federasyonu	ABD
3	Serbest Bölge	Birleşik Krallık
4	Almanya	İtalya
5	ABD	Irak
6	İtalya	İspanya
7	Hindistan	Fransa
8	Fransa	Hollanda
9	Kore Cumhuriyeti	İsrail
10	İspanya	Rusya Federasyonu

3.2. Analiz ve Veriler

Analizde kullanılan Türkiye'nin başat ticaret ortaklarına yönelik veriler DB tarafından yayınlanan LPE veri tabanından (Worldbank) elde edilmiştir.

3.2.1. CRITIC Yöntemiyle Kriterlerin Ağırlıklandırılması

CRITIC yönetimine göre kriterlerin ağırlandırılmasına yönelik işlem adımları aşağıdaki gibidir. İlk adım olan karar matrisinin oluşturulması Tablo 3'te gösterildiği gibidir.

Tablo 5. Karar Matrisi

<i>Country</i>	<i>Customs</i>	<i>Infrastructure</i>	<i>International shipments</i>	<i>Logistics quality and competence</i>	<i>Tracking and tracing</i>	<i>Timeliness</i>
DEU	4,09	4,37	3,86	4,31	4,24	4,39
NLD	3,92	4,21	3,68	4,09	4,02	4,25
GBR	3,77	4,03	3,67	4,05	4,11	4,33
USA	3,78	4,05	3,51	3,87	4,09	4,08
FRA	3,59	4,00	3,55	3,84	4,00	4,15

Tablo 6 (Devamı). Karar Matrisi

<i>Country</i>	<i>Customs</i>	<i>Infrastructure</i>	<i>International shipments</i>	<i>Logistics quality and competence</i>	<i>Tracking and tracing</i>	<i>Timeliness</i>
ESP	3,62	3,84	3,83	3,80	3,83	4,06
ITA	3,47	3,85	3,51	3,66	3,85	4,13
KOR	3,40	3,73	3,33	3,59	3,75	3,92
CHN	3,29	3,75	3,54	3,59	3,65	3,84
ISR	3,32	3,33	2,78	3,39	3,50	3,59
IND	2,96	2,91	3,21	3,13	3,32	3,50
TUR	2,71	3,21	3,06	3,05	3,23	3,63
RUS	2,42	2,78	2,64	2,75	2,65	3,31
IRQ	1,84	2,03	2,32	1,91	2,19	2,72

Karar matrisi belirlendikten sonra ikinci adımda eşitlik 2'ye göre hesaplanarak oluşturulan normalize karar Matrisi Tablo 4'te yer almaktadır.

Tablo 7. Normalize Karar Matrisi

<i>Country</i>	<i>Customs</i>	<i>Infrastructure</i>	<i>International shipments</i>	<i>Logistics quality and competence</i>	<i>Tracking and tracing</i>	<i>Timeliness</i>
DEU	1	1	1	1	1	1
NLD	0,922	0,929	0,885	0,907	0,895	0,917
GBR	0,858	0,854	0,878	0,891	0,936	0,963
USA	0,859	0,859	0,77	0,818	0,928	0,816
FRA	0,777	0,839	0,796	0,803	0,883	0,856
ESP	0,791	0,772	0,981	0,788	0,802	0,803
ITA	0,725	0,777	0,774	0,727	0,812	0,841
KOR	0,694	0,723	0,655	0,699	0,763	0,717
CHN	0,642	0,735	0,789	0,702	0,711	0,67
ISR	0,656	0,553	0,299	0,616	0,639	0,521
IND	0,499	0,372	0,578	0,508	0,551	0,465
TUR	0,388	0,503	0,48	0,474	0,509	0,543
RUS	0,258	0,317	0,208	0,35	0,222	0,355
IRQ	0	0	0	0	0	0

Üçüncü adımda kriterler arasında ikili ilişkilerin gücünü belirlemek için oluşturulan ikili korelasyonlar Eşitlik 3'e göre hesaplanarak Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 8. Kriterler Arası Korelasyon Değerleri

<i>Criterion</i>	<i>k1</i>	<i>k2</i>	<i>k3</i>	<i>k4</i>	<i>k5</i>	<i>k6</i>
k1	1,0000	0,9481	0,5746	0,9636	0,8444	0,7511
k2	0,9481	1,0000	0,4108	0,9358	0,8745	0,7945
k3	0,5746	0,4108	1,0000	0,6209	0,2330	0,4696
k4	0,9636	0,9358	0,6209	1,0000	0,8624	0,8773
k5	0,8444	0,8745	0,2330	0,8624	1,0000	0,7699
k6	0,7511	0,7945	0,4696	0,8773	0,7699	1,0000

Dördüncü adımda kriterlerin bilgi ve ağırlık değerlerinin hesaplanması: Eşitlik 4 ve 5'e göre kriterlerin standart sapması yardımıyla kriterlere ait bilgi ve ağırlık değerleri hesaplanarak Tablo 6'te sunulmuştur.

Tablo 9. Kriterlerin Bilgi ve Ağırlık Değerleri

	Customs	Infrastructure	International shipments	Logistics quality and competence	Tracking and tracing	Timeliness	
Σ	0,0935	0,0811	0,0951	0,0910	0,0699	0,0759	
C_{ij}	0,085803	0,084049	0,255834	0,067324	0,099036	0,101461	Total
AĞIRLIK	0,1237	0,1212	0,3689	0,0971	0,1428	0,1463	1,0000

Kriter ağırlıklarının sıralaması en önemli kriterden başlayarak; uluslararası gönderiler (international shipments) %36,89, zamanında işlem yapmak (timeliness) %14,63, izleme ve takip (tracking and tracing) %14,28, gümrük (customs) %12,37, altyapı (Infrastructure) %12,12, lojistik kalite ve yetkinlik (logistics quality and competence) %9,71 olarak gerçekleşmiştir.

3.2.2. CODAS Yöntemiyle Ülkelerin Değerlendirilmesi

CODAS yöntemine göre ülkelerin/alternatiflerin değerlendirilmesine yönelik işlem adımları aşağıdaki gibidir:

1-Karar Matrisinin oluşturulması: Veri setindeki değerlerle karar matrisi oluşturulmuştur.

2- Normalize Karar Matrisi: Eşitlik 7'ye göre oluşturulan normalize karar matrisi Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 10. Normalize Karar Matrisi

<i>Country</i>	<i>k1</i>	<i>k2</i>	<i>k3</i>	<i>k4</i>	<i>k5</i>	<i>k6</i>
DEU	1	1	1	1	1	1
NLD	0,95731034	0,961861	0,954208	0,94832	0,949369	0,968403
GBR	0,92174219	0,921896	0,951664	0,939494	0,969003	0,985843
USA	0,92250876	0,924718	0,90861	0,898763	0,965172	0,929763
FRA	0,87717948	0,913688	0,918709	0,890431	0,94338	0,945339
ESP	0,88481464	0,877796	0,992361	0,8816	0,904491	0,925151
ITA	0,84844252	0,880775	0,910096	0,84791	0,909314	0,939546
KOR	0,83146998	0,851657	0,862982	0,832302	0,885531	0,892412
CHN	0,8029615	0,857987	0,916226	0,833975	0,86061	0,874298

Tablo 11 (Devamı). Normalize Karar Matrisi

Country	k1	k2	k3	k4	k5	k6
ISR	0,81046274	0,760921	0,721212	0,78627	0,825693	0,817708
IND	0,72441998	0,664124	0,832336	0,725662	0,782985	0,796232
TUR	0,66307411	0,733814	0,793127	0,706807	0,762621	0,826053
RUS	0,5914542	0,634407	0,68516	0,637785	0,624154	0,754375
IRQ	0,44949216	0,464859	0,602439	0,442725	0,516944	0,61928

3- Ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi: CRITIC yöntemiyle hesaplanan kriter ağırlık değeri ile normalize karar matrisi değerlerinin çarpımıyla ağırlıklandırılmış normalize karar matrisi Tablo 8'de yer almaktadır.

Tablo 12. Ağırlıklandırılmış Normalize Karar Matrisi

Country	k1	k2	k3	k4	k5	k6
DEU	0,12372358	0,121195	0,368899	0,097078	0,142805	0,146301
NLD	0,11844186	0,116573	0,352006	0,092061	0,135574	0,141678
GBR	0,11404124	0,111729	0,351067	0,091204	0,138378	0,14423
USA	0,11413608	0,112071	0,335185	0,08725	0,137831	0,136025
FRA	0,10852778	0,110734	0,33891	0,086441	0,134719	0,138304
ESP	0,10947243	0,106384	0,366081	0,085584	0,129166	0,13535
ITA	0,10497234	0,106745	0,335733	0,082313	0,129854	0,137456
KOR	0,10287244	0,103216	0,318353	0,080798	0,126458	0,13056
CHN	0,09934527	0,103984	0,337995	0,08096	0,122899	0,12791
ISR	0,10027335	0,09222	0,266054	0,076329	0,117913	0,119631
IND	0,08962783	0,080488	0,307048	0,070446	0,111814	0,116489
TUR	0,0820379	0,088934	0,292584	0,068615	0,108906	0,120852
RUS	0,07317683	0,076887	0,252755	0,061915	0,089132	0,110366
IRQ	0,05561278	0,056338	0,222239	0,042979	0,073822	0,090601

4- Negatif ideal çözüm noktalarının belirlenmesi: Eşitlik 9-10'a göre hesaplanan negatif ideal çözüm noktaları Tablo 9'da yer almaktadır.

Tablo 13. Negatif İdeal Çözüm Noktaları

	k1	k2	k3	k4	k5	
N.İdeal	0,05561278	0,056338	0,222239	0,042979	0,073822	0,090601

5- Negatif ideal çözüme göre Öklid ve Taksicab uzaklıklarının belirlenmesi: Eşitlik 11-12 ye göre hesaplanan Öklid uzaklık değerleri Tablo 10'da ve Taksicab uzaklık değeri Tablo 11'de yer almaktadır.

Tablo 14. Öklid Uzaklık Değerleri

Negatif İdeal							Euclidean Distances	
N.İdeal	0,05561278	0,056338	0,222239	0,042979	0,073822	0,090601		
DEU	0,00463908	0,004206	0,021509	0,002927	0,004759	0,003102	DEU	0,202835
NLD	0,00394749	0,003628	0,016839	0,002409	0,003813	0,002609	NLD	0,182336
GBR	0,00341389	0,003068	0,016597	0,002326	0,004167	0,002876	GBR	0,180133
USA	0,00342498	0,003106	0,012757	0,00196	0,004097	0,002063	USA	0,165555

Tablo 15 (Devam). Öklid Uzaklık Değerleri

							Euclidean Distances	
FRA	0,0028	0,002959	0,013612	0,001889	0,003708	0,002276	FRA	0,165058
ESP	0,00290086	0,002505	0,02069	0,001815	0,003063	0,002002	ESP	0,181594
ITA	0,00243637	0,002541	0,012881	0,001547	0,00314	0,002195	ITA	0,157291
KOR	0,00223348	0,002198	0,009238	0,00143	0,002771	0,001597	KOR	0,139522
CHN	0,00191253	0,00227	0,013399	0,001443	0,002409	0,001392	CHN	0,15108
ISR	0,00199457	0,001287	0,00192	0,001112	0,001944	0,000843	ISR	0,095398
IND	0,00115702	0,000583	0,007192	0,000754	0,001443	0,00067	IND	0,108631
TUR	0,00069829	0,001062	0,004948	0,000657	0,001231	0,000915	TUR	0,097531
RUS	0,0003085	0,000422	0,000931	0,000359	0,000234	0,000391	RUS	0,051435
IRQ	0	0	0	0	0	0	IRQ	0

Taksicab uzaklık değerleri Tablo 11’de yer almaktadır.

Tablo 16. Taksicab Uzaklık Değerleri

							Taxicab	
DEU	0,0681108	0,064856	0,14666	0,054099	0,068983	0,0557	DEU	0,458408
NLD	0,06282908	0,060234	0,129767	0,049082	0,061752	0,051077	NLD	0,414741
GBR	0,05842846	0,055391	0,128828	0,048225	0,064556	0,053628	GBR	0,409057
USA	0,05852331	0,055733	0,112946	0,044271	0,064009	0,045424	USA	0,380906
FRA	0,052915	0,054396	0,116671	0,043462	0,060897	0,047703	FRA	0,376044
ESP	0,05385965	0,050046	0,143842	0,042605	0,055344	0,044749	ESP	0,390445
ITA	0,04935957	0,050407	0,113494	0,039334	0,056032	0,046855	ITA	0,355482
KOR	0,04725966	0,046878	0,096114	0,037819	0,052636	0,039959	KOR	0,320666
CHN	0,04373249	0,047645	0,115756	0,037982	0,049077	0,037309	CHN	0,331501
ISR	0,04466057	0,035881	0,043815	0,033351	0,044091	0,02903	ISR	0,230828
IND	0,03401505	0,02415	0,084809	0,027467	0,037992	0,025888	IND	0,23432
TUR	0,02642512	0,032596	0,070345	0,025637	0,035084	0,030251	TUR	0,220337
RUS	0,01756405	0,020548	0,030516	0,018936	0,01531	0,019765	RUS	0,122639
IRQ	0	0	0	0	0	0	IRQ	0

Adım 6-7: Bağlı değerlendirme matrisinin oluşturularak ve değerlendirme puanlarının hesaplanması: Eşitlik 13,14 kullanılarak bağlı değerlendirme matrisi oluşturulmuştur. Eşitlik 15 ile değerlendirme puanı hesaplanarak ülke performans değerleri azalan sıralamada Tablo 12’de sunulmuştur.

Tablo 17. Bağlı Değerlendirme Matrisi, Değerlendirme Puanı ve Sıralama

Country	k1	k2	k3	k4	k5	k6	Hi	Sıralama
DEU	0,0000	0,0205	0,0227	0,03734	0,03784	0,02127	0,13969	1
NLD	-0,0205	0,0000	0,0022	0,01679	0,01729	0,00074	0,01655	2
GBR	-0,0227	-0,0022	0,0000	0,01459	0,01509	-0,00146	0,00333	4
USA	-0,0372	-0,0168	-0,0146	0,00000	0,00050	-0,01604	-0,08410	5

Tablo 18 (Devamı). Bağlı Değerlendirme Matrisi, Değerlendirme Puanı ve Sıralama

Country	k1	k2	k3	k4	k5	k6	Hi	Sıralama
FRA	-0,0377	-0,0173	-0,0151	-0,00050	0,00000	-0,01653	-0,08707	6
ESP	-0,0212	-0,0007	0,0015	0,01604	0,01654	0,00000	0,01209	3
ITA	-0,0455	-0,0250	-0,0228	-0,00826	-0,00776	-0,02429	-0,13359	7
KOR	-0,0631	-0,0427	-0,0405	-0,02600	-0,02551	-0,04201	-0,23993	9
CHN	-0,0516	-0,0312	-0,0290	-0,01446	-0,01397	-0,03048	-0,17074	8
ISR	-0,1069	-0,0866	-0,0844	-0,06995	-0,06946	-0,08592	-0,50332	12
IND	-0,0938	-0,0734	-0,0713	-0,05676	-0,05627	-0,07274	-0,42423	10
TUR	-0,1048	-0,0845	-0,0823	-0,06780	-0,06732	-0,08378	-0,49047	11
RUS	-0,1504	-0,1301	-0,1280	-0,11353	-0,11305	-0,12946	-0,76452	13
IRQ	-0,2010	-0,1808	-0,1787	-0,16429	-0,16382	-0,18018	-1,06874	14

Tablo 12'de Türkiye ve Türkiye'nin başat ithalat/ihracat ortaklarının DB tarafından yayınlanan LPE verilerine göre verimlilik sıralaması verilmektedir. Tablo 12 incelendiğinde analize konu 14 ülke arasında Türkiye 11. Sırada yer almaktadır. İlk üç sırada Almanya, Hollanda ve Birleşik Krallık yer almaktadır. Son üç sıra ise Türkiye, Rusya ve Irak olarak şekillenmiştir.

SONUÇ

LPE performansı ülkelerin ekonomik gelişmesini pozitif etkilemektedir (Bozma vd., 2017:411). Lojistik performans; bir şirketin bilgi, para, ürün ve hizmeti müşterilere zamanında ve uygun maliyetle sağlaması olarak özetlenebilir. Mikro ve makro düzeyde lojistik performansın değerlendirilmesi, şirketlerin lojistik operasyonlarında iyileştirilecek alanları belirlemelerine, maliyetleri optimize etmelerine ve müşteri memnuniyetini artırmalarına imkân sağlayabilir. Ayrıca, lojistik performansta iyileşme, artan karlılık ve rekabet edebilirlik gibi genel organizasyonel hedeflere ulaşılmasında önemli katkılar sağlayabilir. Diğer bir ifadeyle lojistik sektöründeki ilerlemeler sadece ticari işlemlerde kritik unsur olarak ifade edilen zaman ve maliyet açısından verimliliği artırmamakta aynı zamanda geniş bir alanda istihdam olanakları sağlamaktadır.

Çalışmada Türkiye ve Türkiye'nin başat ticaret ortaklarının lojistik performansına yönelik analiz CRITIC ve CODAS yöntemiyle gerçekleştirilmiştir. Bu analizde lojistik performansa yönelik kriterler CRITIC yöntemiyle ağırlıklandırılmıştır. CRITIC yöntemiyle elde edilen bulgulara göre kriter ağırlıkları; uluslararası gönderiler %36,89, zamanında işlem %14,63, izleme ve takip %14,28, gümrük %12,37, altyapı %12,12 ve lojistik kalite ve yetkinlik %9,71 olarak gerçekleşmiştir. CODAS yöntemiyle ülkelerin performans sıralamasında ilk üç sırada Almanya, Hollanda ve Birleşik Krallık yer almaktadır. Son üç sıra ise Türkiye, Rusya ve Irak olarak sıralanmaktadır. En düşük değer Irak'a aittir.

Çalışmada kullanılan yöntemler ve bulunan kısıtlar dahilinde çalışmanın odak ülkesi olan Türkiye'nin lojistik performansını artırması gerektiği görülmektedir. Türkiye'nin sıklıkla ticaret yaptığı ülkelere göre lojistik performansının düşük olması ülkeye uluslararası arenada problem oluşturma potansiyeli taşımaktadır. Eğer ülke, dış ticarete daha rekabetçi olmak istiyorsa lojistik performansı belirleyen tüm kriterlerde iyileştirme çalışmalarını arttırmalıdır. Türkiye, ancak bu şekilde küresel olarak daha rekabetçi bir ülke olabilecektir. Bu durum ülkenin dış ticaret alanında faaliyet gösteren işletmeleri

açısından hayati öneme sahiptir. Bu önemin sonucu olarak gündemde olan havayolu, denizyolu, demiryolu ve karayolu yatırımları lojistik performansı etkileyecek sayısal (dijital) dönüşümün hızlandırılması gibi teknoloji odaklı girişimlerle dahada anlamlı olacaktır.

Türkiye'nin dış ticaret ilişkisi içerisinde olduğu ülke sayısı artırılarak çalışma daha da genişletilebilir. Bu çalışmada kullanılan CRITIC ve CODAS modelleri dışında farklı ÇKKV modelleri kullanılarak çalışmaya yeni yorumlar eklenebilir.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul onay kararı gerektirmemektedir.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarların araştırmaya katkıları eşittir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Acar, M. F. (2021). Lojistik Performans İndeksi: Türkiye-Avrupa Birliği Karşılaştırması. *International Journal of Advances in Engineering and Pure Sciences*, 33(3), 422-428. DOI: 10.7240/jeps.845982.
- Ada, M. & Çakır, H. (2022). TOPSIS ve AHP Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Personel Seçim Sürecine Uygulanması. *International Journal of 3D Printing Technologies and Digital Industry*, 6(2), 186-200. DOI: 10.46519/ij3dptdi.1018279.
- Ağaç, G. & Baki, B. (2016). Sağlık Alanında Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri Kullanımı: Literatür İncelemesi. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 19(3), 343-363.
- Aksungur, M. & Bekmezci, M. (2020). Türkiye'nin Lojistik Performansının Değerlendirilmesi Boylamsal Bir Araştırma. *Toros Üniversitesi İİSBF Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(12), 19-40.
- Altıntaş, F. F. (2021). Avrupa Birliği Ülkelerinin Lojistik Performanslarının CRITIC Tabanlı WASPAS ve COPRAS Teknikleri ile Analizi. *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 25(1), 117-146.
- Altıntaş, F. F. (2022a). G20 Ülkelerinin Yetenek Rekabetçiliği Performanslarının Analizi: CRITIC Tabanlı COCOSO Yöntemi ile Bir Uygulama. *Academic Review of Humanities and Social Sciences*, 5(1), 1-23. DOI: 10.54186/arhuss.1071592.
- Altıntaş, F. F. (2022b). G7 Ülkelerinin Lojistik Etkinlik ve Verimlilik Performanslarının Değerlendirilmesi. *Verimlilik Dergisi*, (1), 78-93. DOI: 10.51551/verimlilik.734258.
- Anand, A., Agarwal, M. & Aggrawal, D. (2022). Multiple Criteria Decision-Making Methods: *Applications for Managerial Discretion*. Walter de Gruyter GmbH & Co KG, 14, 1-162.
- Arslan, B. N. & Ayvaz, B. (2021). AHP ve CODAS Yöntemi ile Emniyet Personeli Performans Ölçümü. *İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 149-158. DOI: 10.47769/izufbed.928068.
- Arvis, J. F., Saslavsky, D., Ojala, L., Shepherd, B., Busch, C., Raj, A. & Naula, T. (2016). *Connecting to Compete 2016*. Trade Logistics in the Global Economy. The Logistics Performance Index and Its Indicators. Washington: The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank.
- Atalan, A. (2020). Logistic Performance Index of OECD Members. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 12(23), 598-608. DOI: 10.20990/kilisiibfakademik.720604.
- Aydın, G. Z. (2021). CRITIC ve TOPSIS Yöntemleriyle Türkiye'de Bölgesel Sağlık Hizmetlerinin Değerlendirilmesi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 7(2), 412-433.
- Ayyıldız, E. & Yalçın, S. (2018). Türkiye'de Yer Alan Lojistik Dostu Şehirlerin Bütünleşik ENTROPI-CODAS Kullanılarak Belirlenmesi. *Uludağ Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Dergisi*, 23(4) (Özel Sayı), 127-140. DOI: 10.17482/uumfd.448596.
- Babacan, A. (2020). Türkiye'de Orta Gelir Grubuna Yönelik Otomobil Seçimi. Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi Olarak VIKOR Yöntemi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 21(1), 293-307. DOI: 10.37880/cumuiibf.625927.
- Baki, R. (2022). Application of ROC and CODAS Techniques for Cloud Service Provider Selection. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 21(1), 217-230. DOI: 10.21547/jss.933287.
- Bayraktutan, Y. & Özbilgin, M. (2015). Lojistik Maliyetler ve Lojistik Performans Ölçütleri. *Maliye Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 95-112.
- Beysenbaev R. & Dus Y. (2020). Proposals for improving the Logistics Performance Index. *The Asian Journal of Shipping and Logistics*, 36(1). DOI: 10.1016/j.ajsl.2019.10.001.
- Biswas, S., Pamucar, D., Kar, S. & Sana, S. S. (2021). A New Integrated FUCOM-CODAS Framework with Fermatean Fuzzy Information for Multi-Criteria Group Decision-Making. *Symmetry*, 13(12), 2430. DOI: 10.3390/sym13122430.
- Bozma, G., Başar, S. İ. & Aydın, S. (2017). Lojistik Performansının Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi. *The International New Issues in Social Sciences*, 5(5), 401-414.

- Can, G., Atalay, K. D. & Eraslan, E. (2018). HTEA Temelli CRITIC Yöntemi ile Bir Devlet Hastanesinde Risk Değerlendirme Uygulaması. *Mühendislik Bilimleri ve Tasarım Dergisi*, Özel Sayı: ERGONOMİ 2017, 176-187.
- Cengiz, H. & Çetinceli, K. (2020). Türkiye ve BRICS Ülkelerinin Bilgi ve İletişim Teknolojileri Gelişmişlik Endeksleri ile Lojistik Performans Endekslerinin Karşılaştırılması. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (38), 165-185.
- Çakır, S. (2017). Measuring Logistics Performance of OECD Countries Via Fuzzy Linear Regression. *J Multi-Crit Decis Anal.* 24, 177– 186. DOI:10.1002/mcda.1601.
- Çalışkan, E. & Eren, T. (2016). Bankaların Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Ordu Üniversitesi Bilim ve Teknoloji Dergisi*, 6(2), 85-107.
- Çetinbaş, M. (2018). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleriyle İlgili Excel Uygulaması. *Pamukkale İşletme ve Bilişim Yönetimi Dergisi*, 4(1), 12-29.
- Çınaroğlu, E. (2021). CRITIC Temelli CODAS ve ROV Yöntemleri ile AB Ülkeleri Yaşam Kalitesi Analizi. *Bingöl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(1), 337-364. DOI: 10.33399/biibfad.868418.
- Çınaroğlu, E. (2022). Entropi Destekli EDAS ve CODAS Yöntemleri ile Bireysel Emeklilik Şirketlerinin Performans Değerlendirmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(1), 325-345. DOI: 10.18506/anemon.961937.
- Demir, G. (2021). Türk Bankacılık Sisteminin Finansal Performansının ROC-ITARA-CODAS Yöntemleriyle Analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(3), 831-847.
- Demirci, A. (2020). Nakliye Aracı Seçimi: Çok Kriterli Karar Verme Modeli Önerisi. *Antalya Bilim Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1(1), 17-34.
- Demireli, E. (2010). TOPSIS Çok Kriterli Karar Verme Sistemi: Türkiye'deki Kamu Bankaları Üzerine Bir Uygulama. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 5(1), 101-112.
- Diakoulaki, D., Mavrotas, G. & Papayannakis, L. (1995). Determining Objective Weights in Multiple Criteria Problems: The CRITIC Method. *Computers & Operations Research*, 22(7),763-770.
- Dikici, Y. (2018). Katılım Bankaları ile Mevduat Bankalarının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi ile Karşılaştırılması. *Uluslararası Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 117-125.
- Doğanalp, B. (2016). Bulanık Çok-Kriterli Karar Verme ile Öğretim Üyesi Değerleme Çalışması. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 12(2), 498-517.
- Ekin, E. & Dinçer, S. E. (2020). Havacılık Sektöründe Yedek Parça Envanter Problemlerine Simülasyon ve Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Hibrit Bir Çözüm Yaklaşımı. *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi*, 9(4), 28-52.
- Eren, H. & Ömürbek, N. (2021). OECD Ülkelerinin Lojistik Performansları Açısından Kümeleneşmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 153-166.
- Ersöz, F. & Kabak, M. (2010). Savunma Sanayi Uygulamalarında Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinin Literatür Araştırması. *Savunma Bilimleri Dergisi*, 9(1), 97-125.
- Ertuğrul, İ. & Özçil, A. (2014). Çok Kriterli Karar Vermede TOPSIS ve VIKOR Yöntemleriyle Klima Seçimi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 4(1), 267-282.
- Eşiyok, S. & Demircioğlu, M. (2022). OECD Ülkelerinin Endüstri 4.0 Düzeylerinin CRITIC ve CODAS Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(43), 377-398. DOI: 10.46928/iticusbe.1076484.
- Eygü, H. & Kılınç, A. (2020). OECD Ülkelerinin Lojistik Performans Endekslerinin Ridge Regresyon Analizi ile Araştırılması. *Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 22(2), 899-919. DOI: 10.26468/trakyasobed.688737.
- Garg, R., Raheja, S. & Garg, R. K. (2021). Decision Support System for Optimal Selection of Software Reliability Growth Models Using a Hybrid Approach. *IEEE Transactions on Reliability*, 71(1), 149-161. DOI: 10.1109/TR.2021.3104232.
- Gorniak, J. (2022). Selected Logistics Development Level Indicators-a Review and Comparative Analysis in European

- Union Countries. *Comparative Economic Research-Central and Eastern Europe*, 25(1), 127-144. DOI: 10.18778/1508-2008.25.08.
- Gök Kısa, A. C. & Ayçin, E. (2019). OECD Ülkelerinin Lojistik Performanslarının SWARA Tabanlı EDAS Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 9(1), 301-325. DOI: 10.18074/ckuiibfd.500320.
- Görgün, M. R. (2020). Lojistik Performans Kriterlerinin Sağlanması Türk Lojistik Sektörünün Durumu. *EKEV Akademi Dergisi*, 0(81), 229-246.
- Günay, B. & Kaya, İ. (2017). Borsa İstanbul'da Yer Alan Aracı Kurumların Performansının Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Değerlendirilmesi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 15(2), 141-164.
- Güngör, Ş., Dursun, E. & Karaoğlan, A. (2019). Lojistik Faaliyetlerin Akdeniz Ülke Ekonomileri ile İlişkisi. *Journal of Economic Policy Researches*, 6(2), 91-106.
- İlkkkan Özgür, M., Soyu, E., Bağcı, H. & Demirtaş, C. (2021). Türkşeker Firmalarında Critic ve Eatwios Yöntemiyle Verimlilik Analizi. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 11(1), 224-244. DOI: 10.30783/nevsosbilen.877622.
- Işık, Ö. (2022). Gri Entropi, FUCOM ve EDAS-M Yöntemleriyle Türk Lojistik Firmalarının Çok Kriterli Performans Analizi. *Yaşar Üniversitesi E-Dergisi*, 17(66), 472-489. DOI: 10.19168/jyasar.939276.
- İç, Y. T. & Yurdakul, M. (2019). İşleme Merkezi Seçim Problemlerinde Kullanılan Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi Uygulamalarında Kriter ve Alternatif Sayısının Sıralama Sonuçlarına Etkisinin İncelenmesi. *Gazi Üniversitesi Mühendislik Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 35(2), 991-1002. DOI: 10.17341/gazimmfd.437263.
- Kahveci, Ş. (2022). Ekonomik ve Kurumsal Faktörlerin KEİ Ülkelerinin Lojistik Performansına Etkisi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (35), 97-112. DOI: 10.18092/ulikidince.1039093.
- Keshavarz Ghorabae, M., Zavadskas, E. K., Turskis, Z. & Antucheviciene, J. (2016). A New Combinative Distance-Based Assessment (CODAS) Method for Multi-Criteria Decisionmaking. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 50(3), 25-44.
- Khan, S. A. R., Mathew, M., Dominic, P. D. D. & Umar, M. (2022). Evaluation and Selection Strategy for Green Supply Chain Using Interval-Valued Q-Rung Orthopair Fuzzy Combinative Distance-Based Assessment. *Environment Development and Sustainability*, 24(9), 10665. DOI: 10.1007/s10668-021-01876-1.
- Kıracı, K. & Durmuşçelebi, C. (2022). Türkiye'de Havaalanı Performansının CRITIC temelli EDAS Yöntemiyle Analizi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 837-856. DOI: 10.18506/anemon.964827.
- Kişman, Z. A. & Aydın, F. (2020). Uluslararası Ticaret Lojistiğinde Türkiye ve Avrupa'nın Yeri. *Academic Knowledge*, 3(1), 49-58. DOI: 10.5281/zenodo.3923690.
- Koç Usta, N. & Tosun, Ö. (2020). Investigation of Logistic Performance of G-20 Countries Using Data Envelopment Analysis and Malmquist Total Factor Productivity Analysis. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(3), 755-781. DOI: 10.30798/makuiibf.792066.
- Lezki, Ş. (2016). Çok Kriterli Karar Verme Problemlerinde Karar Ağacı Kullanımı. *İktisadi Yenilik Dergisi*, 2(1), 16-31.
- Lu, M., Xie, R., Chen, P., Zou, Y. & Tang, J. (2019). Green Transportation and Logistics Performance: An Improved Composite Index. *Sustainability*, 11(10), 2976. DOI: 10.3390/su11102976.
- Maghsoodi, A. I., Rasoulipannah, H., Lopez, L. M., Liao, H. C. & Zavadskas, E. K. (2020). Integrating Interval-Valued Multi-Granular 2-Tuple Linguistic BWM-CODAS Approach with Target-Based Attributes: Site Selection for a Construction Project. *Computers & Industrial Engineering*, 139. DOI: 106147, DOI:10.1016/j.cie.2019.106147.
- Marti L., Puertas R., Marti A. F. L. & Puertas R. (2017). The importance of export logistics and trade costs in emerging economies. *Maritime Economics & Logistics*, 19(2), 315-333, DOI: 10.1057/mel.2015.31.
- Maruf, M. & Özdemir, K. (2021). Türkiye'deki Büyükşehirlerin İhracat Performanslarının CRITIC ve MAUT Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(1),85-99. DOI: 10.38122/ased.927345.

- Mešić A., Miškić S., Stević Ž. & Mastilo Z. (2022). Hybrid MCDM Solutions for Evaluation of the Logistics Performance. Index of the Western Balkan Countries. *Economics*, 10(1), 13-34. DOI: 10.2478/eoik-2022-0004.
- Oğuz, S., Alkan, G. & Yılmaz, B. (2019). Seçilmiş Asya Ülkelerinin Lojistik Performanslarının TOPSIS Yöntemi ile Değerlendirilmesi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, Ekim 2019 Özel Sayısı, 497-507. DOI: 10.21733/ibad.613421.
- Organ, A. (2013). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemlerinden Bulanık PROMETHEE Yönteminin Konteynır Seçiminde Uygulanması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(45), 252-269.
- Orhan, M. & Mutlu, H. T. (2021). Ülkelerin Covid-19 Pandemisine Karşı Mücadelesinin CRITIC Tabanlı MABAC Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Nicel Bilimler Dergisi*, 3(2), 173-189. DOI: 10.51541/nicel.1034426.
- Orhan, M. (2019). Türkiye ile Avrupa Birliği Ülkelerinin Lojistik Performanslarının ENTROPİ Ağırlıklı EDAS Yöntemiyle Karşılaştırılması. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (17), 1222-1238. DOI: 10.31590/ejosat.657693.
- Özgün Acar, D. & Benli, M. (2021). Dış Ticarete Lojistik Performansın Etkisi. *Journal of Management and Economics Research*, 19(4), 48-65. DOI: 10.11611/yead.897110.
- Özkan, T. & Ağ, A. (2021). Corporate Sustainability Performance Assessment: CRITIC-ARAS Integrated Model. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18(42), 5208-5229. DOI: 10.26466/opus.913777.
- Öztürk Ofluoğlu, N., Kalaycı, C., Artan, S. & Bal, H. Ç. (2018). Lojistik Performansındaki Gelişmelerin Uluslararası Ticaret Üzerindeki Etkileri: AB ve MENA Ülkeleri Örneği. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 9(24), 92-109.
- Pala, O. (2022). BIST Sigorta Endeksinde CRITIC ve MULTIMOOSRAL Tekniklerine Dayalı Finansal Analiz. *İzmir İktisat Dergisi*, 37(1), 218-235. DOI: 10.24988/ije.939532.
- Panchal, D., Chatterjee, P., Shukla, R. K., Choudhury, T. & Tamosaitiene, J. (2017). Integrated Fuzzy AHP-CODAS Framework for Maintenance Decision in Urea Fertilizer Industry. *Economic Computation and Economic Cybernetics Studies and Research*, 51(3), 179-196.
- Pınar, A. & Diken, A. (2020). Lojistik Performans Endeksi Kapsamında Lojistik Üslerin Türkiye Ekonomisine Etkisi Üzerine Bir İnceleme. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(39), 1384-1406. DOI: 10.46928/iticusbe.758630.
- Ren, J. Z. (2018). Sustainability Prioritization of Energy Storage Technologies for Promoting the Development of Renewable Energy: A Novel Intuitionistic Fuzzy Combinative Distance-Based Assessment Approach. *Renewable Energy*, 121, 666-6769. DOI: 10.1016/j.renene.2018.01.087.
- Rezaei J., van Roekel S. W. & Tavasszy L. (2018). Measuring the Relative Importance of the Logistics Performance Index Indicators Using Best Worst Method, *Transport Policy*, 68, 158-169. DOI:10.1016/j.tranpol.2018.05.007.
- Sağır, H. & Doğanalp, B. (2016). Bulanık Çok-Kriterli Karar Verme Perspektifinden Türkiye İçin Enerji Kaynakları Değerlendirmesi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 233-256.
- Satıcı, S. (2021). Ülkelerin İnovasyon Performansının CRITIC Temelli WASPAS Yöntemiyle Değerlendirilmesi. *Girişimcilik ve Kalkınma Dergisi*, 16(2), 91-104.
- Senir, G. (2021). Comparison of domestic logistics performances of Turkey and European Union countries in 2018 with an integrated model. *Logforum*, 17(2), 2. DOI: 10.17270/J.LOG.2021.576.
- Sharafi, H., Soltanifar, M. & Lotfi, F. H. (2022). Selecting a Green Supplier Utilizing the New Fuzzy Voting Model and the Fuzzy Combinative Distance-Based Assessment Method. *Euro Journal on Decision Processes*, 10, 100010. DOI:10.1016/j.ejdp.2021.100010.
- Tosun, Ö. (2017). Tedarikçi Değerlendirmede Stokastik Bir Karar Verme Yaklaşımı: Stokastik Çok Kriterli Kabul Edilebilirlik Analizi. *Verimlilik Dergisi*, (4), 111-121.
- Trademap, *Trade Statistics for International Business Development*. Erişim adresi: <https://www.trademap.org>, (Erişim: 17.08.2022)
- Tuş, A. & Aytaç Adalı, E. (2018). CODAS ve PSI Yöntemleri ile Personel Değerlendirmesi. *Alphanumeric Journal*, 6(2), 243-256. DOI: 10.17093/alphanumeric.432843.

- Uğur, L. O. (2017). MOORA Optimizasyon Yaklaşımı ile İnşaat Proje Müdürü Seçimi: Çok Kriterli Bir Karar Verme Uygulaması. *Politeknik Dergisi*, 20(3), 717-723. DOI: 10.2339/politeknik.339408.
- Ulutaş, A. & Karaköy, Ç. (2019a). CRITIC ve ROV Yöntemleri ile Bir Kargo Firmasının 2011-2017 Yılları Sırasındaki Performansının Analiz Edilmesi. *MANAS Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 223-230. DOI: 10.33206/mjss.458643.
- Ulutaş, A. (2019). Entropi Tabanlı EDAS Yöntemi ile Lojistik Firmalarının Performans Analizi. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, (23), 53-66. DOI: 10.18092/ulikidince.458754.
- Ulutaş, A. & Karaköy, Ç. (2019b). An Analysis of the Logistics Performance Index of EU Countries with an Integrated MCDM Model 1. *Economics and Business Review*, 5(4), 49-69. DOI:10.18559/ebr.2019.4.3.
- Ünaldık, S. B. (2019). Mekansal Yer Seçimi Kararları'nın Hazırlanmasında CBS Kullanımı ve Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi. *Yapı Bilgi Modelleme*, 1(2), 46-52.
- World Bank (2022). Logistics Performance Index LPI World Bank, <https://lpi.worldbank.org>, (Erişim: 17.08.2022).
- Yalçın, B. & Ayvaz, B. (2020). Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri ile Lojistik Performansın Değerlendirilmesi. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 19(38), 117-138.
- Yalçın, N. & Karakaş, E. (2019). Kurumsal Sürdürülebilirlik Performans Analizinde CRITIC-EDAS Yaklaşımı. *Çukurova Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 34(4), 147-162. DOI: 10.21605/cukurovaummfd.704167.
- Yılızadı, T. & Yazıcıoğlu, O. (2019). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri ile Global Tedarikçi Seçimi: Otomotiv Yan Sanayi'de Bir Uygulama. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 6(5), 296-307.
- Yildirim, B. F. & Adiguzel Mercangoz, B. (2020). Evaluating the Logistics Performance of OECD Countries by Using Fuzzy AHP and ARAS-G. *Eurasian Economic Review*, 10, 27-45. DOI:10.1007/s40822-019-00131-3.
- Yücel, M. & Ulutaş, A. (2009). Çok Kriterli Karar Yöntemlerinden ELECTRE Yöntemiyle Malatya'da Bir Kargo Firması İçin Yer Seçimi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 9(17), 327-344.
- Yüksekyıldız, E. (2020). Türkiye Kruvaziyer Limanlarının Performans Değerlendirmesi. *Avrupa Bilim ve Teknoloji Dergisi*, (18), 607-615. DOI: 10.31590/ejosat.660363.
- Zhou, J., Li, K.W., Baležentis, T. & Streimikiene, D. (2020). Pythagorean Fuzzy Combinative Distance-Based Assessment with Pure Linguistic Information and Its Application to Financial Strategies of Multi-National Companies. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 33(1), 974-998. DOI: 10.1080/1331677X.2020.1736117.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2023 Cilt:25 Sayı:1
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 19.09.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 30.05.2023
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1177339

Amerikan Konsolosluk Raporlarına Göre İstanbul ve İzmir’de Salgın Hastalıklar (Kolera, Veba) ve Türk-Amerikan Ticaretine Olan Etkileri

Sevda ÖZKAYA SOFU¹, Gülşah KAYA²

Öz

Salgın hastalıklar İstanbul ve İzmir’e gemi ve kervanlar aracılığıyla taşınmıştır. Osmanlı yöneticileri kordon usulü uygulayıp tedbirhaneler açarak ve karantina yöntemlerini uygulayarak salgınların yayılmasını engellemeye çalışmışlardır. Salgın hastalıkların görüldüğü dönemlerde Osmanlı Devleti’nin Batı ile olan ilişkileri oldukça azalmıştır. Salgın zamanlarında Türk-Amerikan diplomatik ilişkilerinde, özellikle karşılıklı ticarete aksamalar yaşanmıştır. Örneğin, ABD’nin zaman zaman İzmir’den kuru incir sevkiyatını yasakladığı olmuştur. Hastalıkların olduğu dönemlerde ticaret konusunda çok hassas davranılmıştır. Dönemin İstanbul ve İzmir’deki Amerikan konsolosları da Washington’la sürekli iletişim halinde kalarak bölgelerindeki salgın hastalıkları takip etmişlerdir. Şimdiye kadar bu konu hakkında değişik çalışmalar yapılmıştır fakat Amerikan konsolosluk raporları doğrultusunda bir değerlendirme yapılmamıştır. Bu çalışmada 19. yüzyıl sonu 20. yüzyıl başlarında İstanbul ve İzmir’deki salgın hastalıklar, bunların Türk-Amerikan ticari ilişkilerine olan etkisi Amerikan konsolosluk raporlarına yansıdığı kadarıyla ele alınmıştır. İstanbul ve İzmir’de yaşanan yerel düzeydeki bu olaylar salgın hastalıklar karşısında yaşanan ticari zorluklarla ilgili genel bir tablo çizebilmemiz için bize fikir vermektedir.

Anahtar Kelimeler: Veba, Kolera, İstanbul, İzmir, ABD, Ticaret

Jel Kodu: F00, F10

Epidemics (Cholera, Plague) in Istanbul and Izmir and Their Effects on Turkish-American Trade According to American Consular Reports

Abstract

Epidemics were transported to Istanbul and Izmir by ships and caravans. Ottoman administrators tried to prevent the spread of epidemics by applying the cordon method, opening preventive houses and applying quarantine methods. During the epidemics, the Ottoman Empire's relations with the West decreased considerably. During the epidemic, there were disruptions in Turkish-American diplomatic relations, especially in mutual trade. For example, the USA has occasionally banned the shipment of dried figs from Izmir. During the period of the diseases, trade was very sensitive. The American consuls of the period in Istanbul and Izmir also kept in touch with Washington and followed the epidemics in their regions. Various studies have been carried out on this subject so far, but no evaluation has been made in line with American consulate reports. In this study, 19. end of century 20. epidemic diseases in Istanbul and Izmir at the beginning of the 19th century and their effects on Turkish-American trade relations were discussed as reflected in the American consulate reports. These events at the local level in Istanbul and Izmir give us an idea to draw a general picture of the commercial difficulties experienced in the face of epidemics.

Keywords: Plague, Cholera, Istanbul, Izmir, USA, Trade

Jel Codes: F00, F10

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Kastamonu, Türkiye. E-posta: sozkaya@kastamonu.edu.tr Orcid no: 0000-0003-4542-0917

² Doktora Öğrencisi, Kastamonu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kastamonu, Türkiye. E-posta: ykznziltsm@gmail.com Orcid no: 0000-0003-1561-8156

Atıf/Citation: Sofu, S. Ö., Kaya, G. (2023). Amerikan Konsolosluk Raporlarına Göre İstanbul ve İzmir’de Salgın Hastalıklar (Kolera, Veba) ve Türk-Amerikan Ticaretine Olan Etkileri, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25/1, s. 164-181.

Extended Abstract

Introduction

The 19th century was a century in which wars, famines, natural disasters, mass migrations and commercial relations were intense. As a result of all these, epidemic diseases such as cholera, plague, typhoid fever, smallpox and syphilis spread and adversely affected human life materially and morally. The increase in social and cultural interaction with commercial relations, caravans, shipments between ports increased the rate of spread of these epidemic diseases and therefore international trade was interrupted from time to time.

The Ottoman Empire is always open to the dangers of such epidemics as it is on the trade routes and has wide hinterland trade ports such as Istanbul and Izmir, and has had to struggle with many epidemics throughout history. The Ottoman Empire applied the "cord method" method in order to prevent the disease from leaving the place where it was first seen in case of an epidemic, and went to the quarantine method by opening preventive centers.

Plague is transmitted by direct contact with the patient or the corpse of the patient and the use of an item belonging to the person with the plague. Diseased fleas on items have the potential to spread the epidemic by living for weeks or even years on items such as clothes, fur, carpets, and rugs. The plague epidemic usually begins in April and peaks in the heat of August. In September, it was known that it was finished. The activity of commercial activities in these months has been one of the important factors that accelerated the severity and spread of the epidemics. The plague was widely seen in trade centers such as Istanbul, Izmir, Aleppo, Basra and Baghdad, where trade was intense.

Cholera is a disease of acute onset, transmitted orally through contaminated drinking water and food, and can become an epidemic or a pandemic. The months when epidemics occur are hot months.

Epidemic diseases such as plague and cholera both damaged the demographic structure and caused a decrease in production by affecting the people engaged in agriculture, therefore, there was a decrease in the trade of agricultural products. Practices made to prevent the spread of the disease interrupted agriculture and trade from time to time.

Method

In this study, firstly epidemic diseases and their effects were briefly mentioned. After mentioning the precautions taken by the Ottoman Empire against epidemic diseases, plague and cholera disease were mentioned separately. The effects of these on Turkish-American trade were evaluated. Plague and cholera cases in Istanbul and Izmir at the end of the 19th century and the beginning of the 20th century and their effects on the Turkish-American port trade and local and foreign traders have been the subject of the American consulate reports in Istanbul and Izmir. In addition to consular reports, books, articles and declarations related to the subject were used.

Result and Discussion

As a result, considering the conditions of the time, it is very difficult to express precisely how many people were caught in cholera and plague and how many died from the disease in this period. However, it is certain that the Istanbul and Izmir regions, which are always open to the threat of epidemics, are negatively affected both demographically and economically. Health status is extremely important in trade areas. Because epidemic diseases could be transported from one country to another via trade routes, caravans and ships. Therefore, the American consulates in Istanbul and Izmir prepared health reports on this subject and sent them to the relevant authorities. It is seen that the correspondence intensified in 1883, 1893, 1900, 1901, 1902, 1903 and 1904, when the epidemics were intense. It has been concluded that the American consulate in Izmir is very uneasy and cautious, especially in August, September and October, when the fig season is experienced throughout the year. American consulates are of the opinion that local administrators sometimes hide the facts about diseases from the public in order to prevent the people from panicking and creating an atmosphere of turmoil, and especially to prevent financial losses by disrupting maritime trade. They are of the opinion that this causes distrust between the government and the public, and that this state of distrust harms the public more than epidemics.

The quarantine measures implemented by the government negatively affected the economy of Istanbul and Izmir. Domestic and foreign traders, who trade with the quarantine commission, have come into conflict from time to time. We also understand from the American consulate reports that Turkish-American trade has come to a standstill at times. As can be seen from the reports of the American Consulate in Izmir, the traders of Izmir tried to find solutions in their own way in order not to be affected by the trade restrictions imposed by the US government. Because one of their most important fig customers is the USA. According to the Izmir American Consulate report, they first sent their fig crops to European ports and England, received invoices from these ports and sent their products to the USA as fake origin. As it can be seen, epidemics negatively affected Turkish-American trade in Istanbul and Izmir, and this situation was also reflected in the American consulate reports.

GİRİŞ

Salgın hastalıklar, tarihin çeşitli devirlerinden günümüze kadar insan yaşamını tehdit eden en önemli faktörlerin başında yer almaktadır. Ortaya çıktıkları yerlerde, salgının boyutuna göre değişmekle birlikte, birkaç hafta ya da birkaç yıl içerisinde binlerce hatta milyonlarca insanın ölümüne sebebiyet vermişlerdir (Çatal, 2021:3). Salgınların artarak yayılmasının birçok nedeni olmuştur. Bunlar; savaşlar sırasında kötü beslenme ve olumsuz hava şartları, yaşanan kıtlıklar, büyük sel felaketleri, deprem ve göçler, savaş esirleri, firariler, mülteciler, ticari ilişkilerle sosyal ve kültürel etkileşimin artması, kervanlar, askeri sevkiyatlar, hac yolculukları, şehirlerdeki alt yapı yetersizlikleri, su kanallarının ortak kullanımı, dini bayramlar gibi çeşitli vesilelerle insanların bir araya gelmesi gibi nedenlerdir (Çalışkan, 2020:2). Bir diğer neden ise birçok hastalıkta tedavi yöntemlerinin çok geç tarihlerde bulunmasıdır. Salgınların insanları etki altına alması mikrobun azgınlığına, üreme ve bulaşma hızına, iklim ve toplum şartlarına, hastaların dirençlerine göre değişiklikler göstermiştir (Tanış, 2017:168).

Osmanlı Devleti bulunduğu konum itibarıyla tarih boyunca birçok salgın hastalıkla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Herhangi bir salgın hastalık durumunda devletin aldığı en etkili önlem hastalığın ilk çıktığı yerden dışarıya yayılmasını engellemek ve aynı yerde imha edilmesini sağlayan “kordon usulü”nü uygulamak ve tedbirhaneler açmaktır. Bu uygulamanın daha kapsamlı şekli ise karantina (tahaffuz) uygulamalarıdır. Kordon uygulaması, hastalığın yayılmasını önlemek için hastalığın çıktığı yerin abluka altına alınmasıdır. Tedbirhaneler ise bulaşıcı hastalıkların yaygın olarak görüldüğü ve salgın yaptığı dönemlerde hastaların yada bu salgın hastalıklardan ölen kişilerin kullandığı her türlü eşyayı, ev ve işyeri, kayık, araba gibi her türlü yeri, hastalıkla teması olabilecek her şeyin dezenfekte edilmesini sağlayan sağlık kurumlarıdır (Bilirli, 2020:1964). Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan arasında imzalanan Pasarofça Antlaşması sonrasında ticari ilişkiler ve mal değişimi artmış, Avusturya Doğu’dan taşınan vebaya engel olabilmek için Osmanlı Devleti ile arasındaki kara sınırı boyunca sürekli sınır kontrolleri yapmaya ve zorunlu karantina bölgeleri oluşturmaya başlamıştır. Osmanlı Devleti bu şekilde karantina uygulamaları ile tanışmış olsa da ilk karantina uygulamaları 19. yüzyılda kolera pandemisi sonrasında uygulanmaya başlamıştır. İlk ciddi karantina ise 1831 yılındaki kolera salgını sırasında Rusya’dan Osmanlı Limanlarına gelen gemilere karşı İstanbul Boğazı’nda uygulanmıştır (Üstün Demirkaya & Yavru, 2021:703; Sarıyıldız, 1994:329-334).

Salgın hastalıkların başında gelen ve bizim de bu çalışmada ele aldığımız “Kara ölüm” adıyla anılan veba³, Orta Çağ’da Avrupa’yı oldukça olumsuz etkilemiş ve çeşitli varyantlarıyla 20. yüzyılın ilk yarısına kadar ciddi miktarlarda ölümlere neden olmuştur (Özdemir, 2005:3). Veba Avrupa’da 1348 yılında ortaya çıkmıştır. Veba tarihçisi Philip Ziegler’e göre “Kara Ölüm, çok uzun bir süre çok hızlı üreyen ve böyle bir lüks için gerekli kaynakları önceden sağlamamış bir toplumun ödediği kefarettir” (Nikiforuk, 2013:70). Veba çok eski devirlerde Hindistan, Çin gibi Uzakdoğu ülkelerinde andemik olarak bilinen bir hastalıktır. Ticaret yolları vasıtasıyla zamanla Uzakdoğu’dan Orta Asya’ya, Mezopotamya ve Yakındoğu’ya ulaşmış ve özellikle ticaret merkezlerinde yaygınlaşmıştır. Buralardan da İskenderiye, İstanbul, Rusya,

³ Osmanlı kaynaklarında bu konuda karşılaşılan terimler “taün” ve “veba”dır. Veba, salgın ve öldürücü bir hastalığı ifade etmektedir. Taün ise daha çok “hıyarcıklı veba/bubonik veba”nın karşılığı olarak kullanılmaktadır. Kasıklarda ve koltuk altlarında lenf bezlerinin şişmesi (hıyarcık), kurbanı sersemleten şiddetli ağrılar, yüksek ölüm oranı, uygun mevsim ve hastalığın bulaşıcı olması bu hastalığın başlıca özelliklerindedir. Tüm bunlar halk tarafından iyi bilinmektedir ve dönemin insanları tarafından hastalık kolaylıkla tanınmaktadır. Bkz. Daniel Panzac, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Veba (1700-1850)*, Çev. Serap Yılmaz, İstanbul 1997, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, s.15; F. Şamil Arık, “Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Yıl:1991, Cilt:15, Sayı:26, s.27-30.

Anadolu üzerinden Afrika ve Avrupa’ya yayılmıştır (Yıldırım, 1985:1325). Farklı coğrafya ve dönemlerde görülen veba salgınlarından özellikle üçü “pandemi”⁴ özelliği taşıması nedeniyle daha fazla öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki 6. yüzyılda İstanbul’da ortaya çıkan “Jüstinyen Vebası”, ikincisi 14. yüzyılda “Kara Ölüm” olarak adlandırılan veba salgını, üçüncüsü ise 19. yüzyıl sonlarına denk gelen “Üçüncü Veba Salgını”dır (Artvinli, 2020:44; Varlık, 2017:3).

1348 salgınında vebaya yakalanan Avrupalılar biyolojik savaşın ilk kurbanları olmuşlardır. Kırım’ın ticaret şehri olan Kefe’de Cenevizli tüccarlar Tatarlar tarafından kuşatılmış ve vebaya yakalanmış bir şekilde kendi limanlarına dönmüşlerdir. Böylece veba tüm Avrupa’ya yayılmış ve her ortaçağ evinde oldukça bulunan sıçan ve pirelere yerleşmiştir. Avrupalılara iki tür veba musallat olmuştur: Hıyarcıklı veba ve akciğer vebası. Hıyarcıklı veba enfekte olmuş bir pirenin ısırmasıyla başlar, önce siyah bir leke oluşur, sonra koltuk altlarında, kasıklarda ve boyun çevresinde yumurta benzeri şişlikler meydana gelir. Bunlara yüksek ateş eşlik eder ve bu hastalık bir hafta içinde kurbanların yarısından fazlasını öldürür. Akciğer vebası ise pireden bulaşmaz, soğuk havalarda mikrobun akciğerlere yerleşmesiyle ortaya çıkar. Enfeksiyonlu kişinin öksürüğü ve tükürüğünden bulaşmaktadır. Bu tür insanları yirmi dört saat içinde öldürebilmektedir (Yıldırım, 1985:1325).

Veba, hasta veya hastanın cesedine direk temas ve vebalıya ait bir eşyanın kullanılması durumunda da bulaşmaktadır. Eşyalardaki hastalıklı pireler giysi, kürk, halı, kilim gibi eşyaların kıvrımlarında haftalar hatta yıllarca salgını yayma güçlerini koruyarak yaşayabilmektedirler (Panzac, 1997:89-91). Veba salgınının genelde Nisan ayında başlayıp Ağustos sıcağında zirve yapmakta olduğu, Eylül ayında ise bittiği bilinmektedir. İklim koşullarının bu aylarda özellikle ticaret konusunda nüfus hareketine uygunluk göstermesi, salgının şiddetini ve yayılmasını hızlandırmıştır. Özellikle İran ve Mısır’dan gelen kervan ve gemilerin hastalığın taşınmasında oldukça etkili olduğu tarihi kayıtlara geçmiştir. Veba İstanbul dışında ticaretin yoğun olduğu İzmir, Halep, Basra, Bağdat gibi ticaret merkezlerinde görülmüştür (Faroqhi, 2004:571).

18. yüzyıl ve 19. yüzyıl başında gözlemciler veba ile iklim arasında bir ilişki olduğunu göstermişlerdir. Bu, hastalık hakkında sonraları yapılan keşifler ile de doğrulanmış ve kanıtlanmıştır. İzmir’de veba ısının yaklaşık 11 dereceye ulaştığı ve nemliliğin % 60-70 arasında olduğu Mart ayında başlayıp ısının yükselmesiyle artar. Sıcaklığın 23 derece, nem oranının % 50-55 olduğu Haziran ayında zirve noktasına ulaşır. Temmuz ayında sıcaklığın 27 dereceye çıkması ve nem oranının % 42’ye düşmesiyle salgın kesilir. Zaten hastalığın yayılmasında oldukça etkili olan pireler de ilkbaharda görülüp sıcaklar başlayınca yavaş yavaş ortadan kaybolurlar (Panzac, 1997:116-117).

1895 yılına kadar vebanın mahiyetini ve sebebini anlayamayan insanlık bu öldürücü hastalığa karşı en etkili yol olarak karantina yöntemini bulmuştur. 1895’de Calmette ve Borrel ölü kültürle aşı hazırlamışlar, daha sonraları bu aşının değişik çeşitleri yapılmıştır. Bizde ise aşı ilk kez 1920 yılında Müderris Dr. Refik Bakter ile Mustafa Hilmi Bey tarafından hazırlanmıştır. 1929 yılına kadar çok az kişide görülen veba, bu tarihten sonra tamamen yok edilmiştir (Yıldırım, 1985:1325-1326).

Dünyada yüzyıllarca diğer salgın hastalıklara üstün gelmiş olan “kara ölüm” vebanın öldürücü saltanatı 19. yüzyıl sonlarına

⁴ Salgın hastalıkların ortaya çıktıkları yerden çıkıp bir başka yerde görülmesine “andemi”, birçok bölgede şiddetli bir biçimde görülmesine “epidemi”, kıtalararası yayılabilmesine de “pandemi” denilmektedir. Bkz. Orhan Kılıç, *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti’nde Salgın Hastalıklar*, Fırat Üniversitesi Rektörlüğü Ortadoğu Araştırmaları Merkezi Yayınları, No: 6, Elazığ 2004, s.11-12.

doğru sarsılmış, kolera vebanın tahtına oturmuştur (Emrence, 1999:46). Kolera, epidemi ve pandemi hâline gelebilen akut başlangıçlı şiddetli kusma, karın ağrısız ishal, kısa zamanda su ve elektrolit kaybına bağlı olarak gelişen ölümcül bir hastalıktır. Kirli içme suları ve yiyeceklerle ağız yoluyla bulaşır ve 1-3 gün arasında belirtilerini göstermeye başlar. Hastalık tedavi edilmez ise vücutta su kaybına bağlı olarak tansiyon düşmesi, hızlı ve zayıf nabız, aşırı susama, kırıxık bir deri oluşmakta ve hastalık birkaç saat veya birkaç gün içinde ölümlle sonuçlanabilmektedir (Ayar, 2005:79). Epidemilerin görüldüğü zamanlar sıcak aylardır (Gönüllü, 2008:446, Altan, 2019:38).

Kolera ilk olarak Bengal’de (Hindistan) endemik olarak karşımıza çıkmıştır. Daha sonra Hindistan’a yayılmaya başlamış, 1816-1818 yılları arasında İngiliz gemileriyle Nepal ve Afganistan’a taşınmıştır. 1820-1822 yılları arasında Seylan, Endonezya, Güneydoğu Asya, Çin ve Japonya’ya yayılan hastalık daha sonra dönemin toplu taşıma araçları olan gemiler vasıtasıyla güney Arabistan’daki Muskat bölgesine ve dolayısıyla Basra Körfezi, Mezopotamya, İran, Suriye, Anadolu ve Hazar kıyılarına yayılmış, buradan Güney Rusya bölgesine sıçramıştır. Rusların İran ve Osmanlı Devleti ile mücadeleleri sonrasında hastalığın yayılma oranı daha da hız kazanmıştır. 1830-1831 Polonya isyanına bağlı olarak askeri hareketler neticesinde hastalık Baltık Denizi’ne taşınmış ve gemiler aracılığıyla da İngiltere’ye yayılmıştır. İrlanda işgal edilince İrlandalılar hastalığı Kanada’ya taşımışlar ve böylelikle Güney Amerika ve Meksika 1833 yılında hastalıkla tanışmıştır. Hastalığın kıtalararası yayılması oldukça hızlı bir şekilde olmuştur. 1844 yılında Hindistan’da tekrar görülmeye başlayan bu hastalık Afganistan, Azerbaycan, İran, Irak ve Rusya yoluyla ikinci kez Osmanlı topraklarına sıçramıştır. 9 Eylül 1847 tarihinde Trabzon’da görülmüş, buradan da Anadolu’ya yayılmıştır (Bozkurt, 2020:107). 1817-1823, 1829-1837, 1852-1862, 1863-1875, 1881-1896, 1899-1923 yıllarında kıtalararası kolera salgınları görülmüştür (Altan, 2019:38).

Veba ve kolera gibi salgın hastalıklar hem demografik yapıya zarar vermiş hem de tarım ile uğraşan kesimi etkileyerek üretimin düşük olmasına, dolayısıyla ticaretin durağan olmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca hastalığın yayılmasını engellemek amacıyla yapılan karantina uygulamaları tarım ve ticareti zaman zaman sekteye uğratmıştır.

Osmanlı Devleti’nin Batı ile olan ilişkileri 1700-1850 arasında “veba” yüzünden azalmıştır. Çünkü Osmanlı topraklarında veba salgını yaşanırken Avrupa’da veba yoktur. Bu nedenle diplomatik ilişkiler, özellikle karşılıklı ticaret, hatta askeri çatışmalar bile karmaşık bir hâl almıştır (Panzac, 1997:3).

Böyle zamanlarda Osmanlı Devleti’nin farklı bölgelerinde bulunan ABD konsoloslukları, diplomatik görevlerin yanında birer ticaret ofisi gibi çalışmışlar, buldukları bölgenin ticaretine dair birçok yıllık rapor hazırlamışlardır. Bu raporlar 1880’den itibaren aylık, 1890’dan sonra ABD ile olan ticaretin artmasıyla yıllık, aylık, ek olarak haftalık, hatta günlük olarak hazırlanmıştır (Okur & Kul, 2015:122-123). Aslında ticaret ile ilgili faaliyetlerde bulunup, görev yerlerinin imkânlarını tespit etmek gibi görevi olan konsoloslar, zamanla sosyal, politik ve askeri gelişmeleri de izleyen diplomatik sorumlular haline gelmişlerdir. Yani konsoloslar sadece iktisadi konuları değil, kendi bölgelerindeki siyasi, iktisadi, sosyal gelişmeyi de takip ederek bu konular hakkında rapor hazırlamışlardır. Bu bakımdan Osmanlı-Avrupa ilişkileri bağlamında sayıları gittikçe artan konsolosluk arşivleri, Osmanlı tarih yazımında önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Özellikle de iktisadi konularda başvurulabilecek en temel kaynaklardan birisi de konsolosluk raporlarıdır (Yılmaz, 2016:311).

Salgın hastalıklar denizlerde seyreden gemiler için oldukça tehlikeli bir durumdur. Çünkü mürettebatı kırıp geçirebildiği gibi gemi ile taşınarak vardığı limanın halkına bulaşım tüm bölgeye yayılabilmektedir. Liman doktorlarının raporlarına

dayanan konsolosluk yazışmaları hastalığı ve bunun ticarete olan etkisini göstermektedir. İstanbul ve İzmir ABD konsoloslukları tıpkı bir ticarethane gibi bölgede ticaret yapacak olan Amerikan tüccarları için ulaşım, ticaret, bölgede yetiştirilen ve ticareti yapılan bazı ürünler, ayrıca bölgenin sağlık durumu hakkında raporlar hazırlayıp ilgili bakanlıklara göndermişlerdir. İstanbul ve İzmir'de görev yapan Amerikan konsoloslarının yazmış oldukları raporlar ve telgraflar, bulaşıcı hastalıklar karşısında yaşanan endişeyi ve bunun Osmanlı-Amerikan ticaretine etkisini sade bir dille anlatmaktadır.

1. İSTANBUL'DA SALGIN HASTALIKLAR VE TÜRK-AMERİKAN TİCARETİNE OLAN ETKİSİ

İstanbul konumu itibariyle ticaret yolları üzerinde bulunmasından dolayı salgın hastalıklara açık olan bir bölgedir ve uzun yıllar boyunca bu hastalıklarla mücadele etmek zorunda kalmıştır. Osmanlıların İstanbul'u fethinden önce, 1361-1362 yılları arasında İstanbul'da veba salgını yaşanmıştır. Bir diğer kuvvetli veba salgını 1416-1417 yılları arasında yaşanmıştır. Daha sonra 1420, 1455, 1467, 1468, 1469, 1470, 1471, 1475 yıllarında İstanbul veba salgınına maruz kalmıştır (Turna, 2011:9-11). 19. yüzyıl boyunca birçok defa kolera'nın da tahribatıyla sarsılan bu şehir, 1393 yaz mevsiminden 1895 yaz mevsimine kadar, aralıklarla kolera salgınıyla baş etmek zorunda kalmıştır (Ayar, 2005:112). 19. yüzyıl sonlarından 20.yüzyıl başlarına kadar İstanbul'da yaşanan veba ve kolera salgınları Amerikan konsolosluk raporlarına şu şekilde yansımıştır:

Temmuz 1883'te kolera'nın Mısır'da oldukça yaygınlaşması İstanbul'da da fazlaca endişeye neden olmuştur. Ülkede bu hastalığa karşı önlemler alınması konusunda derhal talimatlar verilmiştir. Hastalık bölgesi olması nedeniyle Mısır'dan gelen kişiler ya Beyrut'ta ya da İzmir Körfezi girişindeki Urla'da karantinaya alınmışlardır. Her iki yerdeki sınırlı konaklama yerleri, geçici ahşap kışla ve çadırların kurulmasıyla genişletilmiştir. İskenderiye'den paniğe kapılmış bir halde gelen mülteciler o kadar fazla sayılarda gelmişlerdir ki bunları barındırmak için bu konaklama yerleri yetersiz kalmıştır. Her gün yeni gelenler olmuş, bu insanlar karanlığa ve dondurucu gece çiylerine maruz kalmışlardır. Bu gibi nedenlerle Türk makamları, daha fazla mültecinin alınamayacağını veya İzmir'e inmesine izin verilmeyeceğini bildirmek için İskenderiye'ye telgraf çekmek zorunda kalmıştır. Ancak Sağlık İdaresi kolera salgını önlemek için bütün imkânlarını kullanırken, Padişah'ın temizlik ve dezenfeksiyon için verdiği emirler tamamen ihmal edilmiştir. Eğer bu uygulamalara başkent yetkililerinin gözü önünde riayet edilmemiş ise benzer emirlerin verildiği yerel kasabalarda da uygulamaların aynı derecede göz ardı edildiğini düşünmek gayet normaldir (National Archives, 21 July 1883: No.292).

1893-1895 yılları arasında kolera salgını neredeyse tüm Osmanlı coğrafyasını etkisi altına almıştır. Hastalık hem Rusya üzerinden hem de Hicaz'dan hac yoluyla Osmanlı topraklarına ulaşmıştır (Menekşe, 1893:391). 1893 yılının Temmuz ve Ağustos aylarında İstanbul'da kolera salgını yoğun olarak yaşanmıştır. 14 Eylül 1893 tarihinde İstanbul'da "Fatih" adlı Türk mahallesinde, kolera hastalığının tüm belirtileriyle birlikte yaşandığı ve ölümle sonuçlanmayan birkaç şüpheli kolera vakası meydana geldiği bildirilmiştir. Hastalığa karşı koruyucu önlemler alınmaktadır ve mevsim oldukça ilerlemiş olduğundan hastalığın sporadik bir hâl almaması yönünde beklentiler vardır (National Archives, 14 September 1893: No.90).

İstanbul'da 19-20 Eylül 1893 tarihlerinde hiçbir kolera vakasına rastlanmamıştır (National Archives, 21 September 1893: No.92). 26 Eylül 1893 tarihinde ise Sağlık Kurulu, Osmanlı Devleti'nin diğer tüm bölgelerinde 24 saat karantina

uygulanmasına karar vermiş ve sağlık belgesi düzenlemeyi reddetmiştir. Yayınlanan resmi raporlara göre Üsküdar hâricinde, İstanbul'un diğer limanları herhangi bir salgın veya bulaşıcı hastalıktan aridir. Bu arada başkentin belediye ve sıhhi makamları tarafından koruyucu önlemler alınmış, söz konusu emirleri yerine getirmek için çeşitli komisyonlar oluşturulmuş ve farklı merkezlerde herhangi bir hastayı tedavi etmek üzere hekimler görevlendirilmiştir (National Archives, 8 September 1893: No.89).

10 Ocak 1901 tarihinde İstanbul Amerikan Başkonsolosluğu'nun Uluslararası Sağlık Komisyonu'ndaki ABD temsilcisi Dr. Zavitzianos'tan aldığı rapora göre, İstanbul'da 8 Ocak'ta ölümle sonuçlanan bir bubonik veba vakası yaşanmıştır (National Archives, 10 January 1901: No.139). 19 Eylül 1902 tarihinde ise İstanbul'da 15. şüpheli veba vakası yaşanmıştır. Veba henüz resmi olarak ilan edilmemesine rağmen bu vakanın şüpheli karakterde olduğu bildirilmiş ve bu limana giren tüm vapurların Sağlık Beyannamelerinde bu yönde bir not onaylanmıştır (National Archives, 19-25 September 1902: No.220).

31 Ekim 1902 tarihinde İstanbul'da vebadan bir ölüm gerçekleşmiştir. Sıhhi yetkililerin raporu şöyledir:

“Galata'da Büyük Millet Han'ın karşısındaki meyhanede çalışan, Koca Ali Mahallesi'nde 33 numarada oturan otuz yedi yaşındaki Joannis Mariatis klinik ve bakteriyolojik muayeneden sonra hıyarıklı veba ile enfekte olmuş olduğu belirlendi. Üç kişiden oluşan ailesiyle birlikte Kavak'ın Silvi-Bournou Lazaretto'suna (deniz yolcuları için karantina istasyonu) gönderildi. Evinin yanı sıra, on sekiz kişinin yaşadığı taverna da bir kordonla çevrildi. Bu kişiler daha sonra Lazaretto'ya gönderilecektir. Sıhhi yetkililer tarafından enfeksiyonun yayılmasını önlemek için alınan önlemler göz önüne alındığında, vakanın meydana geldiği evi dezenfekte ederek, ölen kişinin ve onunla temas halinde olan herkesin izolasyonu ve bu kişilerin şehirden 15 mil uzaklıktaki Karantina istasyonuna götürülmesi kararlaştırıldı (National Archives, 31 October 1902: No.225).”

Hastalıkların Türk-Amerikan ticaretine olan etkisi ise konsolosluk raporlarına şu şekilde yansımıştır:

1883 yılında enfekte olmuş bölgelerden Doğu menşeli çeşitli şirketler tarafından getirilen derilerin, paçavraların, kilimlerin, halıların, yünlü, pamuklu, ipekli-keten kumaşların ve dokumaların hastalığın yayılmasında aktif rol oynadığı bilinmektedir. Bunlar bulaşıcı hastalıkların yayılmasını sağlamaktadır. Ürün paketleri sevk edilmeden önce yeniden açılıp dezenfekte edilmez ise bu mallar Avrupa limanları üzerinden ABD'ye ulaşacak ve hastalığı buraya taşımış olacaklardır. Özellikle Asya'nın ücra köşelerinden gelen kilimlerde tehlike sezilmektedir ve İstanbul'da veba yayıldığında bu malların satıldığı çarşı ve pazarların hastalıkları yaydığı bilinmektedir. Paçavralar en iyi zamanlarda bile tehlikeli bulaşıcı hastalıkları bulaştırabilmektedir (National Archives, 21 July 1883: No.292). Ticaret vasıtasıyla hastalığın enfekte olmuş bölgelerden hastalıktan ari olan bölgelere taşınmasından endişe edilmektedir.

Eylül 1893'te İstanbul'da halk sağlığı için tüm meyve ve sebzelerin, kavunların, karpuzların, şeftalilerin, salatalıkların, patlıcanların, domateslerin satışı, padişah ve meclis tarafından onaylanan belediye yetkililerinin emriyle yasaklanmıştır. Paris'teki ünlü Fransız uzman Dr. Pasteur'a da telgraf çekilmiş ve ondan yakında İstanbul'a gelmesi ve başkentin sıhhi durumunu iyileştirmek için atanan komisyon üyelerinden biri olması istenmiştir (National Archives, 19 September 1893: No.91).

İstanbul Amerikan Başkonsolosu Dickinson, şehirde sadece bir vaka olması ve hastalığın yayılmaması durumunda

kendisine haber verilmesini istemiştir. Ayrıca 13 Kasım 1899 tarihli Karantina Yönetmeliği’nin 4. ve 7. maddeleri uyarınca, şehrin vebalı olduğunu düşünmektedir. Bu nedenle bazı malların dezenfeksiyonunu talep etmektedir. Ticareti engellemek istemediğini ve ihracatçıların tek bir vakanın salgın oluşturmadığını savunduklarını da raporunda ayrıca belirtmiştir (National Archives, 31 October 1902: No.225).

Görüldüğü üzere İstanbul’da salgın hastalıkların yaşandığı dönemlerde Türk-Amerikan ticari münasebetlerinde tedirginlikler yaşanmıştır. İç ve dış ticaretin durma noktasına geldiği zamanlar da olmuştur. Hastalıklı bir yerden gelme ihtimali olan hiçbir mal sınırlardan içeri sokulmamış ya da gemilere karantina uygulanmıştır. Gerekliliği ve faydası tartışılmakla beraber, bu karantina uygulamalarının hem ticaretin canlılığını hem de sürekliliğini engelleyici bir faktör olduğu bilinmelidir (Kılıç, 2020:43).

Amerikan konsolosluk raporlarından anlaşılıyor ki 19. yüzyıl sonları ve 20. yüzyılın hemen başlarında salgın hastalıklar İstanbul’u ve Türk-Amerikan ticaretini tehdit etmektedir.

2. İZMİR’DE SALGIN HASTALIKLAR VE TÜRK-AMERİKAN TİCARETİNE OLAN ETKİSİ

İzmir Limanı, Osmanlı Devleti’nin son dönemlerinde İstanbul Limanı’nı geride bırakarak devletin en önemli ihracat limanı haline gelmiştir. Aynı zamanda batı emperyalizminin Anadolu üzerindeki en önemli rekabet sahalarından birisi de burası olmuştur. 19. yüzyılda Avrupalı devletler bu rekabette birbirleriyle yarışmışlardır. 1838 Balta Limanı Antlaşması’ndan sonra İngiltere bu yarışta bayrağı göğüsleyerek yükselmiş ve I. Dünya Savaşı yılları hariç, devletin yıkılışına kadar İngiltere İzmir Limanı ithalat ve ihracatında birinci sırada yer almıştır. İzmir Limanı’nın Akdeniz ticaretindeki bu yükselişi Amerika’nın da dikkatinden kaçmamıştır. Amerika’nın Osmanlı Devleti ile kurmaya çalıştığı ticari münasebetlerin başlangıç ve gelişme yeri, Garp Ocakları hariç, İzmir Limanı olmuştur (Çolak, 2011:535).

1340’lı yıllarda Akdeniz Bölgesi’ndeki fareler ve pireler veba salgını yaymışlar, hastalık böylece Ege Bölgesi’ne de taşınmıştır. Bu hastalığın İzmir’de ilk olarak 1688 depreminden sonra görüldüğü bilinmektedir. Veba İzmir’e uzak mesafelerden ya gemi ya da kervanlar vasıtasıyla bölgeye taşınmıştır (Erdoğan, 2017:78). İzmir’de 18. yüzyılda 1709, 1728, 1735, 1741, 1759, 1762, 1771, 1778 yıllarında olmak üzere sekiz “şiddetli” ve 1740, 1758, 1760, 1765, 1784 yılları olmak üzere beşi “çok şiddetli” veba salgını yaşanmıştır. Bu salgınlardan dördü 1713, 1729, 1763 ve 1771 kıtlık dönemlerine rastlamıştır. Fakat vebayı açlığa bağlamak yanlıştır. Bunların üst üste gelmiş olması muhtemeldir ve yetersiz beslenen kent sakinlerinin veba hastalığına daha az direnç gösterdiği bilinmektedir (Panzac, 1997:14-15).

İzmir’de ilk kolera salgını ise 1831 yılında yaşanmıştır. İzmir, 1848 yılında ikinci bir kolera salgınıyla baş başa kalmıştır. 1854 yılında Fransa’da patlak veren kolera İzmir’e kadar sıçramış ve 172 kişi ölmüştür. 1865 kolerası yine oldukça ağır geçmiş ve 1950 kişinin ölümüne sebep olmuştur. İzmir’de 1871, 1872, 1890, 1893, 1894, 1895, 1896, 1910, 1912, 1913, 1916 ve 1918 yıllarında kolera salgını yaşanmıştır (Menekşe, 1893:393).

19.yüzyıl sonlarından 20.yüzyıl başlarına kadar İzmir’de yaşanan salgın hastalıklar Amerikan konsolosluk raporlarına şu şekilde yansımıştır:

1883 yılı Ağustos ayında İzmir’in ve İzmir’e bağlı olan yerlerin sağlık durumu iyi durumdadır. Mısır kolerası korkusu azalmıştır. Mısır’dan gelenlere karşı hem sağduyulu davranılmış hem de karantinanın uygulanması sağlanmıştır. Gemilerin

sıklıkla uğrak noktası olan Urla'ya (Klasomene) giden tüm gemiler sıhhi gözetim altında tutulmuştur. Yalnızca kaçınılmaz gecikme ve dış dünyayla iletişimin kesilmesi nedeniyle değil, birçok insan için bu karantina uygulaması zorluklara neden olmuştur. İlk zamanlarda on gün olan karantina süresi, Mısır'dan yeni gelen iki kişinin Urla limanında koleradan ölümü sonrasında 21 güne uzatılmış ve hastalığın daha fazla yayılmasını önlemek amacıyla başka önlemler de alınmıştır. İzmir'de sokakları temizlemek ve meyve satışını engellemek için bazı uygulamalara gidilmiş ancak yapılması gereken çok şey yapılamamıştır. Kolera elverişli koşullar bulunduğu yoğun bir şekilde yayılmaktadır. Ancak Mısır'dan gelen son haberlere rağmen, aradan bir hafta veya daha fazla süre geçtikten sonra İzmir'de yeni vakaların görülmemesi, İskenderiye'deki vakaların neredeyse hiç taşınmamış olduğunu göstermektedir. Bu sırada birkaç Amerikalı ziyaretçi, sağlık durumunun iyi olmaması nedeniyle Urla'da karantinaya alınmıştır (National Archives, 10 August 1883: No.38).

Temmuz 1893'te İzmir'den iç bölgelere giden tüm yolcuların, tren istasyonlarında doktorlar tarafından muayene edilmesi kararlaştırılmıştır. Sağlık Bakanlığı tarafından verilen sağlık belgelerinde bu tarihten itibaren şöyle bir not yazılmıştır: "Bu şehirde şüpheli kolera vakalarının olduğu kanıtlandı. Bu hastalıkla alakalı herhangi bir gelişme ilgili bölüme bildirilecektir" (National Archives, 28 July 1893: No.110). Ağustos-Eylül 1893'te, iki haftalık bir süreçte, İzmir'de kolera vakaları ve bu hastalıktan ölümler aşağıdaki gibidir:

Tablo 1: 27 Ağustos-9 Eylül 1893 Tarihleri Arasında İzmir'de Kolera.

Tarih	Kolera Vakası	Koleradan Ölümler	Diğer Hastalıklardan Ölümler	Toplam Ölüm
27 Ağustos	18	10	11	21
28 Ağustos	17	15	13	28
29 Ağustos	25	14	5	19
30 Ağustos	15	14	14	28
31 Ağustos	12	10	9	19
1 Eylül	19	19	5	24
2 Eylül	14	10	10	20
3 Eylül	8	8	9	17
4 Eylül	7	5	6	11
5 Eylül	12	5	10	15
6 Eylül	13	9	13	22
7 Eylül	9	8	8	16
8 Eylül	5	9	7	16
9 Eylül	4	3	7	10
Toplam	178	139	127	266

Kaynak: National Archives, 11 September 1893: No.113.

Tabloya bakıldığında vakalarda belirgin bir azalmanın olduğu görülmektedir fakat incir paketlemesi ve gönderimi esnasında kolera'nın yayılması engellenmezse bu sezon için ortadan kalkmaya başlayan hastalığın kısa bir süre içerisinde artabilme olasılığının yüksek olduğu düşünülmektedir (National Archives, 11 September 1893: No.113).

1900 yılı Mayıs ayı sonunda İzmir'de veba söylentileri, hatta vebadan bir ölüm vakasının olduğu söylentileri, ortaya çıkmıştır. Ayrıca yetkililer biri ölümle sonuçlanmak üzere iki veba vakasının olduğunu kabul etmişlerdir (National Archives, 29 May 1900: No.47). 15 Ağustos 1900 tarihinde İzmir ve çevresinde yaygın olarak görülen hıyarcıklı veba salgınıyla ilgili olarak her hafta konsolosluk ofisinden hastalığın rapor edildiği ve bu raporların İzmir'in Türk makamlarının gözetimi altındaki Sağlık Dairesi'nden alındığı, ancak bu makamın beyanlarına kesinlikle güvenilmemesi gerektiği vurgulanmıştır. İzmir Amerikan konsolosluk raporuna göre, hıyarcıklı veba salgını İzmir ve çevresinde yaklaşık 4 aydır

vardır ve yine raporlara göre yetkililer uygun gördükleri hastalığı rapor edip, uygun gördüklerinde hastalığı resmi olarak sonlandırmaktadırlar. Avrupa’nın en iyi uzmanları İzmir’e gelmiş ve hastalığa hıyarcıklı veba teşhisi konulmuş, bunun sonucunda da birtakım karantina uygulamaları başlamıştır. Burada bulunan veba, ölümcül bir karaktere sahip değildir, ancak köylü sınıfından birçok insana bulaşmıştır. Şehrin sıhhi durumu herkesin bildiği gibi kötüdür ve hastalığın patlak vermesinden bu yana çok az sağlık önlemi alınmış veya hiç alınmamıştır (National Archives, 15 August 1900: No.58). 12-28 Ağustos 1900 tarihinde İzmir’de veba salgını ve halk sağlığının durumu şu şekildedir: Bu dönemde incir nakliye sezonunun çok kısa olduğu ve 30 Ekim’de sona ereceği, veba hastalığının salgın özelliği nedeniyle Hazine Bakanı Sekreterliği tarafından kısıtlamaların getirildiği görülüyor. Bu vilayetin refahı büyük ölçüde Amerika’ya incir ihracatına bağlıdır. Bu yüzden ABD Hükümeti incir almayı reddederse bölge halkı büyük zorluklarla karşı karşıya kalır. Hastalığın ortadan kalktığı aşikârdır. Sağlık Ofisi 31 Temmuz’dan bu yana yeni bir veba vakası bildirmemiştir. 27 gün geride kalmış ve bu da Türk doktorlarına göre İzmir’in hastalıktan arınmış olduğunu gösterir. Ancak bilinen odur ki biri ölümcül olmak üzere birkaç şüpheli vaka olmuştur. Yetkililer, bu ölümcül vakanın veba olmadığını beyan etmişlerdir. Ancak gerçekler şu şekildedir: Adamın biri şehirde birkaç gündür hastadır, bir doktorun çağrılmasından korkmuş ve sonrasında vefat etmiştir. Sıhhiye memurları gelip vücuduna bakmışlar ve hemen evi kapatmışlardır. Yetkililer geceye kadar beklemiş ve ardından cesedi saat 10’da alıp sönmemiş kirecin içine gömmüşlerdir. Bu bir rahibin yardımı olmadan yapılmıştır. Rum Ortodoks inancına sahip olan adamın, hem gece hem de papazsız defnedilmesi dinine aykırıdır. Türk sıhhiye memurlarına göre tüm sahil hastalıktan arınmış, ancak geçen 23 Ağustos Perşembe günü Beyrut’tan İstanbul’a gelen bir Fransız vapurunda resmen veba ilan edilen bir vaka ortaya çıkmıştır. Vapurun İstanbul’a girişi reddedilmiş ve karantinaya alınması emredilmiştir. Şimdi gemide başka bir vakanın geliştiği bildirilmiştir. İncirleri toplama ve kurutma zamanı geldiğinden, yetkililer vebayı rapor etmeyi bırakmışlardır. Şu anda şehrin vebadan tamamen arınmış olup olmadığını söylemek mümkün değildir. Bununla birlikte, hastalığın salgın bir karakter olmaktan çıktığına inanılmakla birlikte birkaç sporadik vaka olabileme ihtimali vardır (National Archives, 28 August 1900: No.61).

Eylül 1900 tarihinde ise Washington, İzmir Amerikan Konsoloslugu’ndan İzmir’in vebadan kurtulup kurtulmadığına dair bilgi istemiştir. İzmir Amerikan Konsolosu’nun verdiği cevap ise şu şekildedir: Ağustos ayında Türkiye’deki sağlık raporlarının doğru olup olmadığını sorguladım ama şimdi gerçek durumları bildirdiklerine inanıyorum. 21 Ağustos’tan bu yana hiçbir vaka olmadığına artık ikna oldum. 12 Eylül’de İstanbul Sağlık Yüksek Kurulu’nun, İzmir’den ayrılan gemilere zaten uygulanan tıbbi muayeneye ek olarak 3. sınıf yolcuların bagajlarının dezenfeksiyonu için bir talimat yayınladığını bildirmek isterim. Son zamanlardaki veba salgınının resmen ortadan kalktığı ilan edildiğinden bunun tuhaf bir önlem olduğunu düşündüm, İzmir sağlık görevlisini çağırdım ve kendisine bu emrin nedenini yakından sordum. Bunun İzmir’deki herhangi bir yeni olaydan kaynaklanmadığına dair beni temin etti, bildiği kadarıyla İzmir’in vebadan tamamen arınmış olduğuna yemin edebilirdi ve 13 Eylül 1900’de huzurunda böyle bir yemin etti. Ayrıca, dezenfekte emrinin yalnızca, Padişah’ın aşırı kişisel veba korkusundan kaynaklanan bir ihtiyati tedbir olduğuna inandığını belirtti. Türk yetkililerin, gizleme çabalarından kaynaklanan güvensizliğin şehre birkaç veba vakasından daha fazla zarar verdiği aşikârdır... Son üç hafta içinde bana ulaşan her veba söylentisinin kaynağına şahsen ulaştım, ancak hastalığın varlığını gösterecek hiçbir şey bulamadım. Dışarıdan enfeksiyon kapma olasılığının her zaman mevcut olduğu bilinmelidir. Beyrut’ta karantina yoktur ve Suriye kıyıları her zaman enfeksiyona açıktır (National Archives, 15 September 1900: No.66).

1902 yılının son çeyreğinde veba salgını devam etmektedir. Ekim ayında iki günde İzmir’de bubonik vebadan iki ölüm gerçekleştiği bildirilmiştir (National Archives, 6 October 1902: No.138). 31 Ağustos 1903 tarihinde ise İzmir Amerikan Konsolosluğu’ndan İzmir’de şiddetli bir çiçek hastalığı salgını olduğu, Yerel Sağlık Dairesi’nin 30 Ağustos 1903’te sona eren haftaya ait resmi raporunda çiçek hastalığından 47 ölüm olduğu bildirilmektedir (National Archives, 31 August 1903: No.172). Bu sırada İzmir’de veba salgını devam etmektedir. 29 Eylül 1903 tarihli telgrafta vebadan bir ölüm olduğu bildirilmiştir. İzmir’de tedavi gören diğer veba vakalarının söylentileri vardır ancak bugüne kadar resmi olarak ikinci bir vaka bildirilmemiştir (National Archives, 1 October 1903: No.180). 1904 yılının Eylül aylarında da İzmir’de izole edilmiş iki şüpheli veba vakasının olduğu bilinmektedir (National Archives, 8 September 1904: No. 215). Görüldüğü üzere 1904 yılına gelindiğinde veba hastalığı halk sağlığını tehdit etmeye, halkı ve hükümet yetkililerini paniğe sürüklemeye devam etmiştir. Dönemin koşulları düşünüldüğünde raporlara yansımayan vakaların da olduğu unutulmamalıdır, bu yüzden yukarıdaki veriler kesin ölüm oranlarını yansıtmamaktadır.

Aynı zamanda yerel tüccarlara gereksiz yere panik yaşatılmak istenmemektedir. Çünkü İzmir’de binlerce kişi incir mahsulünü Amerikalı müşterilere emanet etmiştir ve geçmişte alınan karantina önlemlerinin büyük paniğe neden olduğu bilinmektedir. Yabancı nüfus ise Yerel Sağlık Dairesi’nin salgınla ilgili doğru veriler vermediğini düşünmektedir. (National Archives, 1 September 1903: No.174).

Bu salgın hastalıkların Türk-Amerikan ticaretine olan etkileri ise şu şekildedir:

5 Ağustos 1893 tarihinde İzmir Limanı’nda ABD’ye gitmek için gemilerini yükleyen veya yüklemeyi planlayan tüm tüccar ve acentelere, bir sağlık belgesi verilmeden önce söz konusu gemilerin iyice temizlenmesi ve İzmir Amerikan Konsolosluğu tarafından denetime tabi tutulması gerektiği konusunda bildirimde bulunulmuştur (National Archives, 5 August 1893: No.111). Hemen sonrasında 10 Ağustos 1893 tarihinde İzmir Limanı’nın mevcut sıhhi durumu göz önüne alındığında, ABD Gemi Acenteleri ve meyve nakliyecileri 24 Şubat 1893 tarihli Karantina Kanunları ve Yönetmeliklerinin 7. maddesinin aşağıdaki paragrafına yönlendirilmiştir:

Makarna, erişte, doğal hallerinde sebzeler, taze veya kurutulmuş meyveler, tuzsuz et veya et ürünleri, işlenmiş kümes hayvanları ürünleri, tereyağı, süt, peynir, yumurta akı ve benzerleri gibi gıda ürünleri, kolera ile enfekte bir bölgeden gelen ürünler kesinlikle sevk edilmemelidir. Bu eşyaların dezenfekte edilebileceği bir yöntem henüz bilinmemektedir (National Archives, 5 August 1893: No.111).

15 Ağustos 1893 tarihinde İzmir’de kolera salgını resmi olarak duyurulmuş ve İzmir Limanı’nda karantina uygulamasına başlanmıştır. Fakat hastalığın yayılma hızı yine de kesilmemiş, hastalıktan ölenlerin sayısı gün geçtikçe artmıştır. Bu mevsimde hastalığın patlak vermesi, liman ticareti üzerinde çok kötü bir etki yapmış ve işçi sınıflar arasında maddi ve manevi büyük sıkıntılara neden olmuştur. Meyve sevkiyatının yasaklanmasına dikkat çeken bir genelge yayınlanmıştır. İzmir Amerikan konsolosu bu konuda kararlı bir adımın atılması ve olası zararın ortadan kaldırılması gerektiğini bildirmektedir. Karantina kanunları, salgının sona ermesinden ve karantinanın kaldırılmasından ne kadar süre sonra gıda ürünlerinin sevkiyatının yapılabileceğini belirtmemektedir, bu nedenle meyve tüccarlarının daha sonra yapacakları mal sevkiyatlarıyla ilgili endişeleri mevcuttur. Şubat 1893 tarihli kanunun ikinci maddesinin ikinci fıkrasında; liman veya bölgenin resmi olarak salgın hastalıktan ari ilan edilmesinden sonraki otuz gün boyunca paçavra vb. ürünlerin sevkiyatının

yapılamayacağı belirtilmiştir. Bu madde, tüccarların meyve sevkiyatı için bekleyebilecekleri olası minimum zaman konusunda açık değildir. Ayrıca şehrin sıhhi durumunun uzun süre burada ikamet etmek için uygun olmadığı belirtilmiştir (National Archives, 5-15 August 1893: No.111).

29 Mayıs 1900 tarihinde İzmir’de hıyarcıklı veba hastalığının var olduğu bir telgrafla ABD’ye bildirilmiştir. Bununla bağlantılı olarak İzmir Limanı’ndan belirli ürünleri -eski ve yeni halılar, antika kilimler, güneşte kurutulmuş incir ve kuru üzüm, balyalar halinde post, sabun ve meyan kökü- ihraç etmek alışlagelmiş bir durum olduğundan, bu sevkiyat limanında veba hastalığı varken bu ürünlerin ABD tarafından alınmasıyla ilgili özel talimatlar uygulanmak istenmiştir. Bununla ilgili olarak ABD Başkonsolosunun Dışişleri Bakanlığı’na muhtırası şu şekildedir: “Bu şehirde veba varken İzmir’den malların nakliyesi hususunda şimdye kadar kolera ile ilgili olarak yayımlanan yönetmeliklere, veba ile enfekte olmuş veya olduğundan şüphelenilen gemiler, yükler, yolcular ve mürettebat uyacaktır” (National Archives, 14 June 1900: No. 49). Aynı yıl Temmuz ayında hıyarcıklı veba hastalığının İzmir’de yaygın olarak görüldüğü ve bu hastalığın İzmir’e girmesinin muhtemel kaynağının meyve olduğu yönünde görüşler olmuştur. Mısır, İskenderiye’de vebanın görülmesinden beş gün kadar sonra meyve yüklü bir vapur buradan İzmir Limanı’na gelmiş, meyve karaya indirilip meyve depolarına taşınmış ve buradan şehir geneline dağıtılmıştır. Daha sonra görülen ilk altı veba vakası bu meyvenin işleminde çalışan erkekler arasında görülmüştür. Son iki hafta içerisinde de hemen hemen şehrin her noktasında yeni vakalar ortaya çıkmıştır. Vebadan altı ölüm olduğu sağlık görevlileri tarafından İzmir Amerikan Konsolosluğu’na resmi olarak bildirilmiştir. Fakat bunun vebadan kaynaklı bütün ölümleri kapsayıp kapsamadığını belirlemek mümkün olmamıştır. Çünkü İzmir’de sağlık raporlarında görünenden çok daha fazla veba vakasının olduğu kesindir. Hastalığın bu dönemde çok ölümcül olmayan bir karaktere sahip olduğu bilinmektedir ve yoksul nüfus kendilerine ve ailelerine sinsice bulaşan bu hastalıktan çok, doktorlardan ve serum enjeksiyonlarından korkmaktadırlar. İzmir’de Temmuz ayı başlarında var olan vakanın 50 ile 200 arasında olduğu çeşitli şekillerde tahmin edilmektedir. Daha fazla da olabilir, ancak daha az olması muhtemel değildir. Hastalık taşıyan ya da taşımayan ticaret ürünleri hakkında bilgi vermek gerekirse; bu konuda kuru incirin nakliyesi birinci derecede önemlidir. İncir sevkiyatları yaklaşık olarak 15 Ağustos’ta başlar. Bu incirler piyasaya sürülmeden önce Surgeon General Marine Hospital Service’nin incirleri çevreleyen koşullar hakkında bilgilendirilmesi son derece önemlidir. İncirler yakınlardaki çiftliklerde güneşte kurutulur, sonra İzmir’e getirilir ve paketleme evleri denilen yapıların zeminlerine dökülür. İncirler daha sonra teker teker alınır ve elle kutulara paketlenir. Bu işi yapan kadın ve erkekler, ne yazık ki hastalığın hâkim olduğu son derece yoksul sınıftandır, her incir yumuşayana kadar ellerde işlenir, daha sonra kutulara kat kat paketlenir. Sadece paketleyen kişiden incire hastalık bulaşmakla kalmaz, paketleyiciler de ellerinde incirden parmaklarına yapışan bir sakız veya macun kalmaması için ellerini sürekli deniz suyuna sokarlar. Bu deniz suyu, şehrin lağımları ve yüzlerce geminin pislikleriyle sürekli kirlenen şehrin rıhtımlarındaki koydan alınır. Amerika’ya incirin nakliyesinde en az yirmi günlük yol vardır ve bunun veba mikrobunun doğal yaşam süresini kapsadığı söylenebilir. Her sağlıklı incirin bir kurtçuk içerdiği de unutulmamalıdır. İncir kargosu taşıyan bir gemi, kargosunu aldıktan birkaç gün sonra, alt rıhtımlarında binlerce kurtçuk sürünür. Bunlar veba basilini canlı tutabilir. Bununla birlikte incirin muhtemelen diğer herhangi bir ticari eşyadan daha fazla kirlenmeye meyilli olduğu ortadadır. Tehlike sırasına göre incirlerin ardından kuru üzüm gelir, bunlar güneşte kurutulduktan sonra toplu halde İzmir’e sevk edilir ve vücutlarına pek temiz olmayan erkek ve kadınların ayakları ile çuvalalara doldurulur. Bu ürünleri dezenfekte etmek imkansızdır ve sevkiyata hazırlanmayı çevreleyen koşullar hakkında

bilinen odur ki, kesinlikle ithal edilemez ve dokunulmamakla beraber çiğ olarak da yenemezler (National Archives, 10 July 1900: No.53). İzmir Amerikan Konsolosluğu'nun incir ticareti ve hastalığı yayabilme potansiyeli hakkındaki düşünceleri bu şekildedir.

15 Ağustos 1900 tarihinde İzmir ve çevresinde görülen hıyarcıklı veba salgınında karantina kısıtlamaları uygulanmıştır. Bu durum hem Türk Hükümeti'nin gelirlerinde kayıplara neden olmuş hem de ciddi ticaret rahatsızlıklarına neden olmuştur. Bu, yetkililerce aşikâr olduğundan, ticari endüstrileri yeniden kurmak için hastalığı gizlemek gibi bir çaba sarf edilmiştir. İncir sezonunun açılışında vebanın resmi rapor edilmesi kesilmiş ve sağlık görevlilerine hastalıkla ilgili "yeni vaka bulamama" emri verildiğine dair söylentiler ortaya çıkmıştır. İzmir Amerikan Konsolosluğu'na göre hastalığın hâlâ var olduğu çok açıktır, yetkililer bunu saklamaya çalışmaktadır. (National Archives, 15 August 1900: No.58).

Bu dönemde incir ve kuru üzümün ABD'ye gönderilmesi yasaklanmıştır. Bu konuda ABD Dışişleri Bakanlığı İzmir Amerikan Konsolosluğu'na bir telgraf göndermiştir. Bunun üzerine Konsolosluğa incir ve kuru üzüm sevkiyatının ABD'nin herhangi bir limanına sevkini yasak olması ile ilgili bülten konulmuştur (National Archives, 15 August 1900: No.57). Bunun üzerine İzmir meyve tüccarları incir ve kuru üzümünü İngiltere'ye ve Avrupa limanlarına (Fransa- Marseilles, İtalya- Naples & Genoa, Hollanda ve Almanya- Çeşitli Limanlar, başta Hamburg olmak üzere, İngiltere- Liverpool ve London) göndermişler ve bu limanlardan fatura alarak ürünlerini ABD'ye sevk etmişlerdir. ABD Hükümeti tarafından getirilen kısıtlamalardan bu yöntemle kurtulmuşlardır. Sahte menşe sertifikaları nedeniyle bu durum şüphesizdir. Avrupa'daki ABD Konsoloslarının Türk meyvesine fatura düzenlemeleri için fazlaca çaba gösterilmiştir. Avrupa ve İngiltere'den bu sahte menşe sertifikalı malların girişini önlemek için dikkatli olunması gerektiği ayrıca bildirilmiştir (National Archives, 17 August 1900: No.59).

Resmi raporlarla 5 Eylül 1900 tarihinde İzmir'de vebanın tamamen sona erdiği ilan edilmiştir. 31 Temmuz'dan beri resmi olarak hiçbir vaka bildirilmemiştir. 21 Ağustos'a ilişkin 61 sevkiyat olayıyla ilgili şüpheler olmuştur. İzmir'den ayrılan tıbbi muayene görevlisi yine sadece ihtiyati tedbir gereği son vaka olarak taburcu olmuştur. İncir tüccarları Baş Konsolostan teftiş heyeti tayin etmesini istemiş, teftiş heyeti şehrin bütün hastanelerini ziyaret etmiş ve hepsini vebadan ari bulmuştur. Ayrıca yoğun olarak yerleşik şehirleri incelemişler, hepsinden hastalık raporu bildirmişlerdir. Tüccarların büyük çoğunluğu, hiçbir vakanın olmadığı için tutulan meyvelerin sıhhi bir şekilde paketlenmesini teklif etmiştir. Vebadan ari olan meyve, yolda yaklaşık 25 gün kalacağından, günlük muayenesi ve paketlenmesi memurlar tarafından şehirde yapılmıştır. Bu şekilde enfeksiyon kapmayacağı düşünülmüştür (National Archives, 4 September 1900: No.62).

Bundan sonra da İzmir'de veba vakası görülmüştür. Görülen vakanın bir haftadır gözlem altında olduğu ancak bugüne kadar resmi olarak doğrulanmadığı, İzmir Limanı'ndan ABD'ye sürekli elle paketlenmiş büyük miktarlarda kuru meyve sevk edildiği bildirilmiştir (National Archives, 28 September 1901: No.92).

28 Eylül 1901 tarihinde de "Veba salgını boyunca incir girişlerine ilişkin telgraf lütfen" yazılı İzmir'den Washington'a iki defa art arda telgraf gönderilmiştir (National Archives, 28 September 1901: No.92,93). Bu durum hastalığın yayılması konusunda yaşanan endişeyi gözler önüne sermektedir.

12 Eylül 1903 tarihi itibarıyla İzmir'de çiçek hastalığı salgını baş göstermiştir. Bu esnada "kuru incir sevkiyatı" konusunda

Konsolos Lane bir soruşturma başlatmıştır. Buna Dışişleri Bakanlığı, Halk Sağlığı ve Deniz Hastaneleri Hizmetleri Başhekimi şu şekilde cevap vermiştir: “Kuru incirde bulunan şeker, çiçek hastalığı mikroorganizmaların büyümesi için uygun olmayan bir kültür ortamı haline getirir ve bu nedenle sevk edilebilir” (National Archives, 31 August 1904: No.343).

SONUÇ

19. yüzyıl sonları 20. yüzyıl başlarında İzmir ve İstanbul’da yaşanan kolera ve veba salgını Amerikan konsolosluk raporlarına da yansımıştır. Fakat zamanın koşulları düşünüldüğünde İstanbul ve İzmir bölgesinde salgın hastalıklara kaç kişinin yakalandığını ve hastalıktan öldüğünü kesin bir dille ifade etmek oldukça güçtür. Zira birçok akademik çalışmada ölüm oranları sürekli değişkenlik göstermektedir.

Salgın hastalıklar tehdede en açık yerler olan İstanbul ve İzmir bölgesini hem ekonomik hem de demografik olarak olumsuz etkilemiştir. İstanbul ve İzmir Limanı Osmanlı Devleti’nin en önemli ithalat ve ihracat limanlarından. Özellikle İzmir Limanı’nın Akdeniz ticaretindeki yükselişi Amerika’nın dikkatinden kaçmamıştır. Zaten Türk-ABD ticari münasebetlerinin başlangıç ve gelişme noktası, Garp Ocakları haricinde, İzmir Limanı’dır. Bölgede ticaret yapan ABD tüccarları için bölgede yetiştirilen ürünler, İzmir ve civarındaki sosyal ve siyasi durum, bölgenin ulaşımı ile ilgili raporlar hazırlayan Amerikan Konsoloslukları bölgenin sağlık durumu hakkında da ayrıntılı raporlar hazırlamışlardır.

Ticaret yapılan bölgede sağlık durumu oldukça önemlidir, çünkü salgın hastalıklar denizlerde seyreden gemilerin mürettebatını kırıp geçirebileceği gibi hastalık gemilerle birlikte taşınıp vardığı limanın halkına ve oradan da daha geniş bir alana yayılabilmektedir.

Salgın hastalıklar İstanbul ve İzmir’e çok uzak mesafelerden gemi ya da kervanlar vasıtasıyla ulaşmıştır ve aynı şekilde buralardan da ticaret yolları vasıtasıyla başka ülkelere taşınması kuvvetle muhtemeldir. ABD konsolosları bu durumun farkındadır ve bu konuda son derece endişelidir, durumun ciddiyetini raporlarına yansıtmışlardır. Yazışmaların salgınların olduğu dönemlerde (1883, 1893, 1900,1901,1902,1903 ve 1904 yıllarında) özellikle incir sezonunun başladığı Ağustos-Eylül-Ekim dönemlerinde yoğunlaştığı gözlemlenmiştir.

Osmanlı Devleti hastalık karşısında sağlık komisyonları oluşturmuş ve karantina uygulaması gibi yöntemlerle hastalığın yayılmaması için önlemler almaya çalışmıştır. Ancak hastalığın geniş bir coğrafyaya yayılması, dönemin hijyen koşulları, halkın hastalıktan çok doktorlardan ve serum enjeksiyonlarından korkup doktor çağırması gibi nedenlerle hastalığın yayılması çoğu zaman engellenememiştir. Amerikan Konsolosluk raporlarına göre yerel yöneticiler halkın paniğe kapılıp bir kargaşa ortamının oluşmasını engellemek ve özellikle deniz ticaretinin aksayarak maddi kayıpların yaşanmaması için hastalıkla ilgili gerçekleri zaman zaman halktan gizlemeye çalışmışlardır. Ancak Türk yetkililerin hastalığı gizleme çabaları güvensizliğe neden olmuştur. ABD konsoloslukları bu güvensizlik duygusunun bölge halkına hastalıktan daha çok zarar verdiği görüşündedir.

Hükümet ve yerel otoritelerin uyguladıkları karantina tedbirleri İstanbul ve İzmir ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Karantina komisyonu ile yerel ve yabancı tüccarlar zaman zaman anlaşmazlığa düşmüşlerdir. Bazı zamanlarda Türk-Amerikan ticaretinin durma noktasına geldiğini konsolosluk raporlarından anlamaktayız. Zaman zaman fazlaca ölümler yaşanmış, iş gücünün azalmasına bağlı olarak üretim azalmış, bunun sonucunda ticaret duraksamış, sonuçta yerli ve yabancı

tüccarlar ekonomik sıkıntıya düşmüşlerdir. Konsolosluk raporlarından da anlaşılıyor ki salgınlar sırasında uygulanan karantinalar yerel ve yabancı tüccarlar arasında paniğe neden olmaktadır.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar tüm çalışmalarını birlikte yürütmüştür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA**Arşiv Kaynakları**

- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 10 August 1883, No:38.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 29 May 1900, No:47.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 14 June 1900, No: 49.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 10 July 1900, No: 53.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 15 August 1900, No: 57.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 15 August 1900, No:58.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 17 August 1900, No:59.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 28 August 1900, No:61.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 4 September 1900, No:62.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 15 September 1900, No:66.
- National Archives, Consulate of the United States, Constantinople, Turkey, 8 September 1893, No: 89.
- National Archives, Consulate of the United States, Constantinople, Turkey, 14 September 1893, No: 90.
- National Archives, Consulate-General, U. S. A. Constantinople, Turkey, 19 September 1893, No: 91.
- National Archives, Consulate-General, U. S. A. Constantinople, Turkey, 21 September 1893, No: 92.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 28 September 1901, No: 92.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 28 September 1901, No: 93.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 28 July 1893. No:110.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 5-15 August 1893, No:111.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 11 September 1893, No:113.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 6 October 1902, No:138.
- National Archives, Consulate of the United States, Constantinople, Turkey, 10 January 1901, No:139.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 31 August 1903, No:172.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 1 September 1903, No: 174.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 16 September 1903, No:177.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 1 October 1903, No:180.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 8 September 1904, No: 215.
- National Archives, Consulate-General Of The United States, Constantinople, Turkey, 19-25 September, 1902, No: 220.
- National Archives, Consulate of the United States, Smyrna, Turkey, 31 October 1902, No:225.
- National Archives, Consulate-General Of The United States, Constantinople, Turkey, 31 October - 4 November 1902, No:225.
- National Archives, Consulate of the United States, Constantinople, Turkey, 31 August 1904, No: 343.

Telif Eserler

- Altan, B. (2019). XIX. Yüzyıl Sonlarında Cizre’de Kolera Salgını ve Yol Açtığı Tahribat. *Mukaddime*, 10(1), 37-52.
- Arık, F. Ş. (1991). Selçuklular Zamanında Anadolu’da Veba Salgınları. *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 15(26), 27-57.

- Artvinli, F. (2020). *Salgınların Tarihi: Toplumsal ve Siyasal Açından Kısa Bir Bakış*. Türk Tabipleri Birliği, Covid-19 Pandemisi Altıncı Ay Değerlendirme Raporu, 43-59.
- Ayar, M. (2005). *Osmanlı Devleti'nde kolera salgını, İstanbul örneği (1892-1895)* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yakınçağ Tarihi Bilim Dalı, İstanbul.
- Bilirli, T. (2020). 19.Yüzyılın Sonlarında Osmanlı Devleti'nde Bir Salgın ve Alınan Önlemler: Çanakkale Çatalçam Köyü, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 9(2), 1957-1975.
- Bozkurt, U. (2020). XIX. Yüzyılda Rusya'dan Osmanlı Topraklarına Göç Edenlerde Görülen Salgın Hastalıklar (Kolera) ve Alınan Önlemler. *Van 100. Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Salgın Hastalıklar Özel Sayısı, 105-127.
- Çalışkan, A. (2020). *XIX. Yüzyıl ve XIX. Yüzyıl Başlarında Aksaray'da Salgın Hastalıklar, Doğal Felaketler*. A. Arslan, B. Akhan, G. Sayılov (Ed.), Sağlık-Toplum-Bilim Akademik Araştırmalar, Kitap-7, İstanbul: Paradigma Akademi Yayınları.
- Çatal, A. C. (2021). Salgın Hastalıklarla Mücadelede Osmanlı Taşra Belediyelerinden Örnekler. *BELLEK Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Dergisi, 3(Salgın Hastalıklar Özel Sayısı), 1-14.
- Çolak, F. (2011). *İzmir Limanı Ticaretinde Amerika Birleşik Devletleri'nin Yeri ve Önemi*. Atatürk, Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, Cilt: II, 531-547.
- Emrence, C. (1999). İstanbul'da Kolera Salgını, 1893-1894. *Tarih ve Toplum*, 32(188).
- Erdoğan, M. (2017). *18.Yüzyılın Sonu 19.Yüzyılın Başlarında Osmanlı Devleti'nde Veba Yılları (İzmir Örneği)* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Eskişehir.
- Faroqhi, S. (2004). *Krizler ve Değişim 1590-1699*. H. İnalçık, D. Quataert (Der.) Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi 2, İstanbul: Eren yayıncılık.
- Gönüllü, A. R. (2008). Antalya'da Salgın Hastalıklar (1894-1922). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 24(71), 445-486.
- Kılıç, O. (2004). *Eskiçağdan Yakınçağa Genel Hatlarıyla Dünyada ve Osmanlı Devleti'nde Salgın Hastalıklar*. Elazığ: Fırat Üniversitesi Ortadoğu Araştırmaları.
- Kılıç, O. (2020). *Tarihte Küresel Salgın Hastalıklar ve Toplum Hayatına Etkileri*. M. Şeker, A. Özer, C. Korkut (Ed.) Küresel Salgının Anatomisi İnsan ve Toplum Geleceği (17-59), TDV Yayın Matbaacılık, Ankara.
- Menekşe, M. (2020). İzmir'de Kolera Salgını ve Etkileri (1893), *TAD*, 39(67), 385-433.
- Nikiforuk, A. (2013). *Mahşerin Dördüncü Atlısı Salgın ve Bulaşıcı Hastalıklar Tarihi*. Çev. S. Erkanlı, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Okur, M. & Kul, H. (2015). Amerikan Konsolos Raporlarına Göre XX. Yüzyıl Başlarında Trabzon'un Ticari Durumu ve ABD'nin Ticaret Odası Açma Girişimleri. *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, 10(19), 119-137.
- Özdemir, H. (2005). *Salgın Hastalıklardan Ölümler 1914-1918*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Panzac, D. (1997). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850)*. Çev. Serap Yılmaz, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Sarıyıldız, G. (1994). Karantina Meclisi'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri. *Belleten*, 58(222), 329-376.
- Sarıyıldız, G. (1996). *Hicaz Karantina Teşkilatı (1865-1914)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Tanış, C. (2017). 20.Yüzyıl Başlarında Osmanlı Devleti'nin Kızamık İle Mücadelesi (1900-1908). *Researcher: Social Science Studies*, 5(4), 166-175.
- Turna, N. (2011). İstanbul'un Veba ile İmtihani: 1811-1812 Veba Salgını Bağlamında Toplum ve Ekonomi. *Studies of The Ottoman Domain*, 1(1), 1-36.
- Üstün Demirkaya, F. & Yavru, M. (2021). Osmanlı Dönemi Trabzon'unda Salgınlar ve Karantina Binaları (1838-1914). *Megaron*, 16(4), 702-720.

- Varlık, N. (2017). *Akdeniz Dünyasında ve Osmanlılarda Veba 1347-1600*. İstanbul: Kitap Yayınevi.
- Yıldırım, N. (1985). Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Koruyucu Sağlık Uygulamaları. *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt:5, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Yılmaz, Ö. (2016). *Türk Deniz Ticaret Tarihinin Kaynağı Olarak Konsolos Raporları*. VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu, İstanbul: İstanbul Yayınları, 311-330.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2023 Cilt:25 Sayı:1
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 27.05.2021
Kabul Tarihi / Accepted: 31.05.2023
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.943508

An Empirical Research on the Saving–Investment Relationship for the Turkish Economy

Levent KORAP¹

Abstract

For the research field of international macroeconomics, one of the stylized facts that researchers often observe empirically is the strong dependency of domestic investments to national savings. Feldstein and Horioka (1980) accept such a relationship as an indicator of capital mobility and try to examine how an increase in the national saving level finances domestic investments. The authors perceive this as a puzzle for the assumption that world capital markets are well-integrated. The paper aims to test the validity of such a relationship for the case of the Turkish economy. Not only does this study take account of the estimation result that there exists evidence of a cointegration as an estimation methodology between domestic investments and national savings for the time span 1975 - 2015, but it also enlarges the research area to the sensitivity of findings to the endogenous breaks, and then estimates some regime changes. This study finds a Feldstein – Horioka (FH) coefficient highly smaller than a unity value, and observes some structural breaks associated with policy transformation or macroeconomic crises periods of the economy.

Key Words: *Feldstein – Horioka (FH) Puzzle, Cointegration, Turkish Economy*

Jel Codes: *C32, C52, E21, E22, F41*

Türkiye Ekonomisi için Tasarruf–Yatırım İlişkisi üzerine Bir Araştırma

Öz

Uluslar arası makro ekonominin başlıca inceleme alanları açısından, araştırmacıların uygulamalı bir şekilde ve sıklıkla gözlemlediği kalıplaşmış gerçeklerden birisi yurt içi yatırım düzeyinin ulusal tasarruf düzeyine karşı güçlü bağımlılığıdır. Feldstein ve Horioka (1980) bu tür bir ilişkiyi sermaye hareketliliğinin bir göstergesi olarak kabul etmekte ve ulusal tasarruf düzeyindeki bir artış eğiliminin yurt içi yatırım düzeyini nasıl finanse ettiğini inceleme altına almaktadır. Yazarlar bu durumu dünya sermaye piyasalarının iyi bütünleştiği varsayımı karşısındaki sorunsal bir konu olarak algılamaktadır. Bu çalışma böyle bir ilişkinin geçerliliğini Türkiye ekonomisi örneği için sınama amacını taşımaktadır. Çalışma 1975 2015 döneminde yalnızca yurt içi yatırımlar ve ulusal tasarruflar arasındaki bir tahmin yöntemi olarak eşbütünleşimin varlığını tahmin etmemekte, aynı zamanda araştırma alanını bulguların içsel kırılmalara duyarlılığına genişletmekte ve daha sonra bazı rejim değişikliklerini tahmin etmektedir. Genel olarak değerlendirildiğinde çalışmadan elde edilen tahmin içerikli sonuçlar birim değerinden oldukça daha küçük bir FH katsayısı bulmakta ve ekonominin dönüşüm ya da makro iktisadi kriz dönemleri ile ilişkilendirilebilen bazı yapısal kırılmaları gözlemektedir.

Anahtar Kelimeler: *Feldstein – Horioka (FH) Sorunsalı, Eşbütünleşim, Türkiye Ekonomisi*

Jel Kodları: *C32, C52, E21, E22, F41*

¹ **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Doç. Dr., Kastamonu Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Kastamonu, Türkiye. **E-posta:** lkorap@hotmail.com **Orcid no:** 0000-0001-6216-5941

Atf/Citation: Korap, L. (2023), An Empirical Research on the Saving–Investment Relationship for the Turkish Economy, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25/1, s. 182-192.

INTRODUCTION

In today's ever – increasing globalized world economies, the macroeconomic links between the basic identifying properties of the countries with respect to their long run growth process need to be investigated by researchers. Among the many other different perspectives, the saving (S) – investment (I) identity on which macroeconomics has been constructed is one of the most attributed theoretical approaches to economic growth possibilities. Feldstein and Horioka (1980), hereafter FH, examine this relationship and find highly interesting estimation results. Their contribution to the literature is that the saving – investment relationship emerges in a different way when closed and open economy conditions are compared with each other. Under perfect world capital mobility, what can normally be expected is that domestic investments would not be closely related to the amount of savings generated in the home country. Because, rational economic agents tend to search for the best worldwide investment possibilities. That is to say, capital would tend to move towards more efficient regions all around the world (Hogendorn, 1998).

However, in a closed economy, returns from savings depend mainly on the course of marginal products obtained from domestic capital and thus reflect the question of whether this product offers a high enough reward to justify postponing consumption. This property of the S – I relationship makes domestic investments sensitive to national savings reflective of the policies pursued by policy makers. For the 1960 – 1974 sample period inclusive of a group of OECD countries, FH using cross – sectional analyses estimate a long term relationship that yields a strong correlation between national savings and domestic investments. Feldstein and Bacchetta (1991) give further evidence to these findings and conclude that the larger the national savings the higher the domestic investments. These researches, then, have encouraged numerous other studies that question whether the leading estimation findings of FH are one of the robust stylized facts with some stable broad regularities observed in the data. Indeed, Taylor (2002) applying to calibration methods in a historical perspective concludes that over a century the relationship uncovered by FH is valid as an indicator of capital mobility for a group of 15 countries. This issue of interest in open economy conditions thus requires further investigations, and the results extracted from these studies will help policy makers interpret the effectiveness of discretionary policies given the increasing importance of capital flows affecting national economies.

A growing literature explores the relationship between savings and investments. Under the assumption that there exists no transaction costs and no restrictions for capital mobility between the countries, national savings and domestic investments should be uncorrelated with each other. In this case, capital flows tend to run from economies yielding low returns towards the economies serving investors high returns. But, empirical results revealing a high correlation between national savings and domestic investments for many country cases lead FH to call this empirical regularity a puzzle in international economics. For example, the studies of Hoffman (2004) and Sinha and Sinha (2004) use intertemporal budget constraints and solvency models for a current account to estimate a cointegrating relationship between savings and investments. On the other hand, papers yielded by Özmen and Parmaksız (2003), Telatar et al. (2007) and Katsimi and Zoega (2016) examine how the structural diversifications in this estimation process affect the puzzle identified by FH. Also, Corbin (2001) expresses that the issues for different country sizes and country specific characteristics can cause the FH puzzle to emerge. Some authors such as Kim et al. (2005), Adedeji and Thornton (2008) and Dzhumashev and Cooray

(2016) propose sample selection problems and use of cross section data as a possible reason for the incorrect estimation in this puzzle and suggest new methodological approaches to cope with these difficulties. Another problematic issue in this context is resulted from the time series problems of the variables as emphasized by De Vita and Abbott (2002), Narayan (2005) and Ma and Li (2016). Further, Ford and Horioka (2017) allege that tariffs impede equalization of interest rates among the economies and can cause an obstacle for international capital mobility. Yentürk et al. (2009) and Özdemir and Olgun (2009) give papers that somewhat touch upon the Turkish economy.

This study tries to examine the saving – investment relationship for the Turkish economy as an emerging market that seems to lack enough national savings to finance domestic investments. For this purpose, the paper applies to some modern time series estimation techniques that enable researchers to reveal the sensitivity of the results to the breaks endogenously occurring within the sample period. The author aims to test whether such a stylized fact summarized below can fit to the Turkish economy empirically and such a task is the main motivation for the construction of this paper. In section I, a simple model for this relationship has been given and section II introduces data for savings and investments. Section III is interested in estimating a long term stationary relationship with the Turkish data. Section IV is attributed to stability issues and for this purpose employs Gregory and Hansen (1996) and Hatemi – J (2008) tests. Finally, the last section reports concluding remarks summarizing the main findings obtained in the paper.

1. BASE MODEL

For any observation period t , the saving – investment approach involves estimating the following equation where both investments and savings in level forms are expressed as a share of aggregate output:

$$(inv)_t = \alpha_0 + \alpha_1(sav)_t + u_t \quad (1)$$

where $(inv)_t$ is the domestic investments in proportion to gross domestic product (GDP), $(sav)_t$ is the national savings in proportion to GDP , and u_t is treated as a white noise disturbance term. The coefficient α_1 , ceteris paribus, aims to measure the mobility of capital. Following Feldstein and Barcchetta (1991), the magnitude of α_1 is called as ‘saving retention’ coefficient. That the coefficient α_1 is equal to zero would indicate no correlation between these aggregates with an inference of exact mobility of capital in terms of what FH’s findings would predict.

On the other hand, if α_1 is equal to one, domestic investments would be equal to national savings just as one can observe in closed economies with a low mobility of capital. Econometrically, any stationary (or cointegrating) relationship with a long term endogenous variable coefficient vector $\beta = [1, -1]'$ would give strong support to FH puzzle. In the estimation process below, the *ex – ante* assumed endogeneity / exogeneity relationships between the variables are tried to be verified in an econometric sense.

2. DATA INFORMATION

In empirical modeling, data will be utilised for aggregate investments $(inv)_t$ and savings $(sav)_t$ in proportion to GDP to

reveal a long term relationship. Time series realizations are presented in Figure 1. The data are extracted from the Department of Strategy and Budget for the Presidency of the Republic of Turkey (www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/, date of access: 15.02.2021).

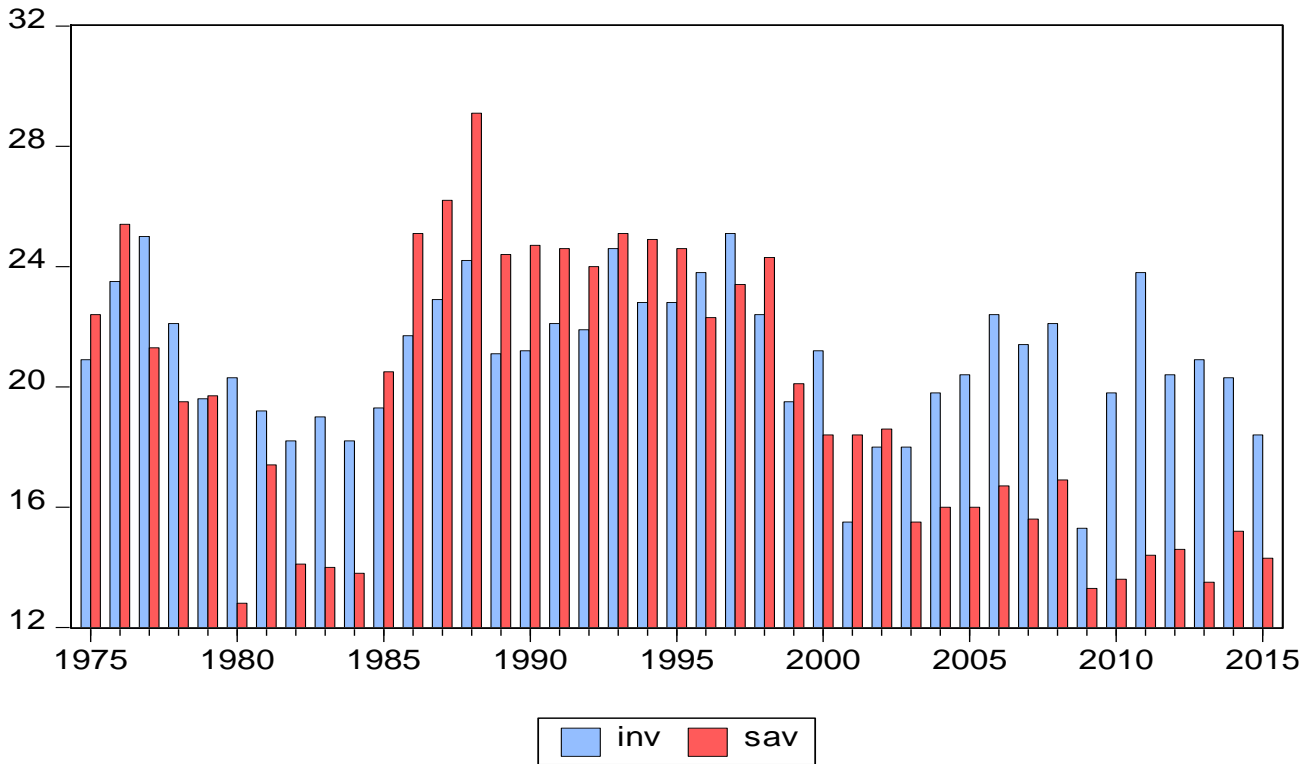

Figure 1: Graph of Data

Source: www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/, date of access: 15.02.2021.

A cursory inspection using the recent published data for the sample period 1975 – 2015 points out that both ratios never exceeded the threshold value of 30% of GDP in the sample chosen for the economy. From the late –1970s till the mid – 1980s the economy witnessed a saving scarcity, which had a value much lesser than domestic investments, and then we see that savings started to rise again somewhat accompanied by a recovery in domestic investments. The 1990s seemed to be the most well – balanced periods between savings and investments, and both measures take a close value to each other. For the post-2000 period, it is noteworthy that the savings ratio behaves in a progressive way with a sharp decline similar to the late – 1970s, given an expenditure pressure coming from the domestic investment side of the economy. For the post – 2000 period, the Turkish economy has had a steadily unbalanced macroeconomic characteristic that leads to invest substantially over the volume of national savings.

Prior to proceeding to the time series estimation procedure, it is necessary to give some unit root knowledge of the variables. For this purpose, this paper follows Vogelsang and Perron (1998) assuming innovative and additive outlier models which allow the break to occur gradually and immediately, respectively. For Enders (2004), when the precise date of structural break is unknown, such a unit root estimation procedure will be more appropriate than the original unit root tests such as the augmented Dickey –Fuller test of Dickey and Fuller (1981). The results at the 5% significance level have

been summarized in Table 1:

Table 1: Vogelsang & Perron Tests Allowing for Breaks

<u>Variables</u>	<u>Innovative Outlier Model</u>	<u>Additive Outlier Model</u>	<u>Inference</u>
$(inv)_t$ -4.23	-4.35		$I(1)$
$(sav)_t$ -2.72		-2.79	$I(1)$
$d(inv)_t$	-8.80	-9.00	$I(0)$
$d(sav)_t$	-8.41	-8.56	$I(0)$
<u>Crit. val.</u> 5%	-4.44	-4.44	

Source: Author's estimations using the programs EViews 12 and GAUSS 10.

In Table 1, the expression d in front of a variable name indicates the first difference of that variable. Estimations are the results of an unknown structural break in the sample period. It can be observed that the unit root null hypothesis in levels cannot be rejected for both variables. But, differencing makes them stationary, and enables us for employing cointegration between the level forms.

3. EVIDENCE FOR COINTEGRATION

For model estimation purposes, both the methodology of Engle and Granger (1987) and the multivariate cointegration approach suggested by Johansen (1995) using two likelihood test statistics will be applied to the data. The first one is a single equation residual based test using fully modified ordinary least squares estimation with p -values of selected correlogram of residuals squared for diagnostic control. At this point, Hansen's (1992) instability test results are also given by assuming the cointegration null against the no cointegration alternative using the statistic L_c .

Evidence for alternative hypothesis would mean parameter instability. For the second test, the Johansen methodology is applied to the data using the maximum eigenvalue ($\lambda - \max$) and trace ($\lambda - trace$) statistics. Critical values (cv) of Osterwald – Lenum (1992) are considered, and t -statistics of the normalized coefficients are given in parentheses:

Table 2: Engle-Granger Cointegrating Regression

FMOLS equation (*t* – statistics in parentheses)

$$(inv)_t = 15.41 + 0.29 * (sav)_t \tag{2}$$

(3.66) (9.91)

$R^2 = 0.37, Q(1) = 3.20(p - 0.07), Q(4) = 4.68(p - 0.32), Q(8) = 8.27(p - 0.41), Q(20) = 22.59(p - 0.31)$

H_0 : Series are not cointegrated

Dependent	tau – stat.	p – value	z – stat	p – value
$(inv)_t$	-4.75	0.00	-29.34	0.00
$(sav)_t$	-3.02	0.13	-15.00	0.10

Hansen parameter instability test (H_0 : Series are cointegrated) : Lc – stat. 0.15 p – value > 0.2

Source: Author’s estimation using the programs EViews 12 and GAUSS 10.

Table 3: Johansen Multivariate Cointegration Test (*t* – statistics in parentheses)

Null Hypothesis	$r = 0$	$r \leq 1$
Eigenvalue	0.31	0.07
$\lambda - \max$ (0.05 cv)	14.54 (14.26)	2.72 (3.84)
$\lambda - trace$ (0.05 cv)	17.26 (15.49)	2.72 (3.84)

<u>Unrestricted cointegrating coeff.</u>		<u>Unrestricted adjustment coeff.</u>	
inv_t	sav_t	$d(inv)_t$	$d(sav)_t$
-0.67	0.19	1.27	0.07
0.05	-0.24	0.33	0.63

<u>One cointegrating equation</u>		<u>Adjustment coefficients</u>	
inv_t	sav_t	$d(inv)_t$	$d(sav)_t$
1.00	-0.28 (-3.27)	-0.85 (-3.94)	-0.22 (-0.80)

Residual serial correlation LM test LM(1) = 2.74 ($p - 0.60$)

Source: Author’s own estimations using the programs EViews 12 and GAUSS 10.

We must note here that the cointegration model of Johansen’s methodology is estimated upon an unrestricted vector autoregressive (VAR) model using lag length 1 suggested by Akaike and Schwarz information criteria, and following Pantula principle, it includes only a deterministic constant. In Table 2 and Table 3, the model estimates significant saving retention coefficients. In Table 2, the Engle and Granger (1987) tests found the relevant coefficient as 0,29. In Table 3, after normalization to give the variables economic meaning, both the $\lambda - \max$ and $\lambda - trace$ statistics jointly indicate one cointegrating vector with a normalized coefficient 0,28. Further, the cointegrating relationship identified for Engle and Granger (1987) methodology can only be statistically significant in acceptable levels when the dependent variable is

assumed as inv_t . Supporting such a finding is that in Johansen's methodology the weak exogeneity can be rejected for the variable inv_t that enables the author to normalize upon this variable. However, the variable representing the savings to GDP ratio clearly has a weakly endogenous data characteristic. As for the diagnostic framework, there has been found no serious problem for residuals squared and no parameter instability problem leading us to question the no – cointegration relationship for Engle and Granger's (1987) equation. In a similar way, the data generating process in the estimation using Johansen's (1995) methodology yields no residual serial correlation problem at first order with annual frequency. These results increase the statistical consistency of our findings.

If we follow equation 3, it can be inferred that a 1% increase in national savings increases domestic investments only about 0,28%, which means that the national saving gap which is insufficient to finance domestic investments has been eliminated by use of external savings. Such a result in FH's findings clearly means a high capital mobility running from the world saving pool to the Turkish economy. Both testing procedures employed in this paper indicate that the cointegrating relationship between the variables must be normalized upon domestic investments. In other words, national savings seem to have an exogenous characteristic, which is a result supporting the explanations given in earlier sections.

4. SENSITIVITY TO ENDOGENOUS REGIME SHIFT

In the earlier section, the paper gives evidence for a cointegrating relation between national savings and domestic investments. However, there may be the problem of structural regime shifts for this model estimation. Let us apply the methodologies proposed by Gregory and Hansen (henceforth GH) (1996) and Hatemi – J (2008). The former is based on Engle and Granger 's (1987) cointegration and employs a residual based approach to test an unknown shift, while the latter test extends this approach by considering two possible endogenously determined unknown regime shifts. By assuming no cointegration null against the alternative of cointegration with a regime shift allowing the slope vector to shift, we can write down for $t = 1, \dots, n$:

$$\text{GH model: } y_t = \mu_0 + \mu_1 D_t + \alpha_0 X_t + \alpha_1 X_t D_t + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$D_t = \begin{cases} 0 & \text{if } t \leq [n\tau] \\ 1 & \text{if } t > [n\tau] \end{cases} \quad (4)$$

$$\text{Hatemi-J model: } y_t = \mu_0 + \mu_1 D_{1t} + \mu_2 D_{2t} + \alpha_0 X_t + \alpha_1 X_t D_{1t} + \alpha_2 X_t D_{2t} + u_t \quad (5)$$

$$D_{1t} = \begin{cases} 0 & \text{if } t \leq [n\tau_1] \\ 1 & \text{if } t > [n\tau_1] \end{cases} \quad (6)$$

$$D_{2t} = \begin{cases} 0 & \text{if } t \leq [n\tau_2] \\ 1 & \text{if } t > [n\tau_2] \end{cases}$$

The unknown parameter $\tau \in (0,1)$ is used to specify regime change, and equals TB/n where TB is the break point. μ_0 is the constant before the shift, μ_1 and μ_2 are the changes in the constant at the time of the shift, α_0 is the slope coefficient before the regime shift, α_1 and α_2 are the change in the slope coefficient. For the GH model and Hatemi-J

model, the test statistics in equation (7) and equation (8) below are found for each $(\tau \in T)$ in the interval $([0.15n][0.85n])$ recursively by choosing and the minimum value. Below, Z_α^* and Z_t^* are the minimum Phillips test statistics, and ADF^* is the minimized ADF statistic:

$$\begin{aligned} Z_\alpha^* &= \inf_{\tau \in T} Z_\alpha(\tau) \\ Z_t^* &= \inf_{\tau \in T} Z_t(\tau) \\ ADF^* &= \inf_{\tau \in T} ADF(\tau) \end{aligned} \tag{7}$$

$$\begin{aligned} Z_\alpha^* &= \inf_{(\tau_1, \tau_2) \in T} Z_\alpha(\tau_1, \tau_2) \\ Z_t^* &= \inf_{(\tau_1, \tau_2) \in T} Z_t(\tau_1, \tau_2) \\ ADF^* &= \inf_{(\tau_1, \tau_2) \in T} ADF(\tau_1, \tau_2) \end{aligned} \tag{8}$$

The autoregressive order of the models are based on the Bayesian information criterion. 5% critical values (cv) consider one regressor case ($m = 1$) and have been taken from Gregory and Hansen (1996, Table 1) and Hatemi – J (2008, Table 1). The results with the maximum lag 4 are presented in Table 4:

Table 4: Cointegration with Regime Shift

	ADF^*	cv	Z_α^*	cv	Z_t^*	cv
GH model	-6.72	-4.95	-46.35	-47.04	-10.93	-4.95
Break dates	(1980)		(1984)		(1984)	
Hatemi-J model	-6.05	-6.02	-40.45	-76.00	-6.20	-6.02
Break dates	(1999, 2002)		(1994, 1998)		(1994, 1998)	

Source: Author’s own estimations using the programs EViews 12 and GAUSS 10.

The results reveal that in both GH and Hatemi – J tests the null hypothesis is rejected for ADF^* and Z_t^* statistics that point out a regime change. In GH’s test, the relevant points to shift the parameters derived from the findings of FH are estimated in 1980 as a single break point, 1999 and 2002 as double break points occurring in the data generation process. In Z_t^* test, these shifts are found in 1984 s a single break, 1994 and 1998 for double breaks. We can easily observe in Figure 1 above that the dates found by GH’s test coincide with the dates of structural transformation of the economy at the first half of the 1980s leading the saving rates again to an upward trend. Also, the dates found by Hatemi – J test are either the pre – and post – macroeconomic crises dates of the early – 2000s or the 1994 economic crisis period and 1998 period of the economy. The former dates coincide with the beginning of ever – decreasing saving rate in the economy, while latter dates represent the macroeconomic crisis periods of the economy with a low growth rate of gross national product with 3,9 percent when compared with the average of 7,8 percent of the previous three years. Thus, these results

strongly mean regime shifts in the economy for aggregate savings and investments relationship, and require sub – period estimations to test sensitivity of the findings obtained from whole period to the regime shift dates. But, such analyses also necessitate using longer time spans for estimations of annual frequency data, and for this reason this task will be left to the future researches. But, at this point, it must be specified that the results obtained from saving and investment analyses from the Turkish economy can be appreciated cautiously due to the regime change sensitivity of the data.

CONCLUSION

In international macroeconomics, one of the stylized facts that the researchers often observe empirically is the high correlation between national savings and domestic investments. Feldstein and Horioka (FH) (1980) argue such a relationship by relating it to the mobility of capital and examine how increases in national savings tend to finance domestic investments. Under perfect world capital mobility, what can normally be expected is that domestic investments would not be closely related to the amount of savings generated in the home country due to the fact that rational economic agents tend to search for the best worldwide investment possibilities.

Given that inferences in an extensive related literature about international capital mobility derived from the S – I relationship alone remains appealing, the paper examines the validity of this relationship by employing data from the Turkish economy. Not only does it take account of the estimation result that there indeed exists evidence of a cointegration between national savings and domestic investments, but it also enlarges the research area to the sensitivity of findings to the endogenous breaks. The results obtained from alternative estimation techniques indicate that the saving retention coefficient in general tends to take a value around 0,28. In FH sense as a key policy inference from this paper, this clearly means the occurrence of high capital mobility. Such a situation will render the economy in closing the saving gap, which is insufficient to realize the domestic investments required for financing the macroeconomic growth process. Thus, this result does not support the literature on a puzzling relationship between national savings and domestic investments, at least for the Turkish case, when the capital mobility assumption is fulfilled. Rather, by also considering the contemporaneous developments in estimation techniques with endogenous breaks, a high capital mobility assumption that helps financing the course of domestic investments has a critic inference that can be obtained from this small empirical paper.

Further, the findings are unable to reject the weak exogeneity of aggregate savings in the economy while accepting endogeneity of aggregate investments in the model constructed. What is more interesting in our results is that the sensitivity to endogenous regime shift analyses points out serious regime shifts in the economy for aggregate savings and investments relationship that requires sub – period estimations to test sensitivity of findings obtained from whole period. Thus, the results obtained must be appreciated cautiously due to the regime change sensitivity of the data. But, such a task has been left to the future researches. Further, that the paper is organized as an empirical application on the Turkish economy, which can be considered as a limitation for this study, requires more detailed theoretical background in more comprehensive research papers in the future studies.

REFERENCES

- Adedeji, O. & Thornton, J. (2008). International Capital Mobility: Evidence from Panel Cointegration Tests. *Economic Letters*, 99(2), 349-352.
- Corbin, A. (2001). Country Specific Effect in the Feldstein – Horioka Paradox: A Panel Data Analysis. *Economics Letters*, 72, 297-302.
- De Vita, G. & Abbott, A. (2002). Are Saving and Investment Cointegrated? An ARDL Bounds Testing Approach. *Economics Letters*, 77, 293-299.
- Dickey, D. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49, 1057-1072.
- Dzhumashev, R. & Cooray, A. (2016). The Feldstein – Horioka Hypothesis Revisited. *The B.E. Journal of Macroeconomics*, 17(1), 1-30.
- Enders, W. (2004). *Applied Econometric Time Series*, USA: John Wiley & Sons, Inc.
- Engle, R. F. & Granger, C. W. J. (1987). Co – integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*, 55, 251-276.
- Feldstein, M. & Bacchetta, P. (1991). *National Saving and International Investment*. D. Bernheim and J. Shoven (Eds.), National Saving and Economic Performance, In: (pp. 201-226), Chicago: University of Chicago Press.
- Feldstein, M. & Horioka, C. (1980). Domestic Saving and International Capital Flows. *Economic Journal*, 90(358), 314-329.
- Gregory, A. W. & Hansen, B. E. (1996). Residual – Based Tests for Cointegration in Models with Regime Shifts. *Journal of Econometrics*, 70, 99-126.
- Hansen, B. E. (1992). Tests for Parameter Instability in Regressions with I(1) Processes. *Journal of Business and Economic Statistics*, 10, 321-335.
- Hatemi – J., A. (2008). Tests for Cointegration with Two Unknown Regime Shifts with An Application to Financial Market Integration. *Empirical Economics*, 35, 497-505.
- Hogendorn, C. (1998). Capital Mobility in Historical Perspective. *Journal of Policy Modeling*, 20(2), 141-161.
- Johansen, S. (1995). *Likelihood-Based Inference in Cointegrated Vector Autoregressive Models*, Oxford: Oxford University Press.
- Katsimi, M. & Zoega, G. (2016). European Integration and the Feldstein-Horioka Puzzle. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 78(6), 834-852.
- Ma, W. & Li, H. (2016). Time – Varying Saving – Investment Relationship and the Feldstein – Horioka Puzzle. *Economic Modelling*, 53, 166-178.
- Narayan, P. K. (2005). The Relationship Between Saving and Investment for Japan. *Japan and the World Economy*, 17, 293-309.
- Osterwald – Lenum, M. (1992). A Note with Quantiles of the Asymptotic Distribution of the Maximum Likelihood Cointegration Rank Test Statistics. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 54, 461-72.
- Özdemir, Z. A. & Olgun, H. (2009). The Feldstein – Horioka Puzzle Across Countries. *Applied Economics*, 41(2), 237-247.
- Özmen, E. & Parmaksız, K. (2003). Policy Regime Change and the Feldstein – Horioka Puzzle: The UK Evidence, *Journal of Policy Modeling*, 25, 137-149.
- Sinha, D. & Sinha, T. (2004). The Mother of All Puzzles Would Not Go Away, *Economics Letters*, 82, 259-267.
- Taylor, A. M. (2002). A Century of Current Account Dynamics, *Journal of International Money and Finance*, 21(6), 725-748.
- Telatar, E., Telatar, F. & Ratti, R.A. (2007). A Regime Switching Approach to the Feldstein – Horioka Puzzle: Evidence

from Some European Countries. *Journal of Policy Modeling*, 29(3), 523-533.

Vogelsang, T. J. & Perron, P. (1998). Additional Test for Unit Root Allowing for a Break in the Trend Function at an Unknown Time. *International Economic Review*, 39, 1073-1100.

www.sbb.gov.tr/ekonomik-ve-sosyal-gostergeler/ date of access: 15.02.2021.

Yentürk, N., Ülengin, B. & Çimenoğlu, A. (2009). An Analysis of the Interaction among Savings and Investment and Growth in Turkey. *Applied Economics*, 41(6), 739-751.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2023 Cilt:25 Sayı:1
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 16.09.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 01.06.2023
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1176213

Kadın ve Siyaset: Türkiye’de Hazırlanan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir Araştırma

Duygu GÜDEKLİ¹

Öz

Küre ölçeğinde bakıldığında devlet yönetiminde, yerel yönetim ve meclislerde erkek egemen bir yapı mevcuttur. Günümüzde dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların siyasi hayata katılımı ve siyasi temsili erkeklerle eşit seviyede değildir. Kadınların neden siyasete aktif olarak katılmadıkları ve parlamentoda eksik temsil edildikleri pek çok akademik araştırmanın konusu olmuştur. Türkiye’de kadın ve siyaset konusuna ilişkin geniş bir literatür olmakla birlikte lisansüstü tez çalışmalarında kadın ve siyaset ilişkisinin nasıl ele alındığının, hangi alanların ihmal edildiğinin tespiti hem mevcut durumu görmek hem de gelecekteki çalışmalara ışık tutmak açısından önemlidir. Bu amaçla nitel araştırma yönteminin benimsendiği bu çalışmada sistematik derleme deseni kullanılmış, 2022 yılının temmuz ayına kadar kadın ve siyaset alanında belirlenen anahtar kelimeler doğrultusunda YÖK (Yükseköğretim Kurulu) Ulusal Tez Merkezinde yayınlanan 168 lisansüstü tez içerik analizine tabi tutulmuş ve yapılan içerik analizi sonucu araştırma bulguları frekans ve yüzde olarak sunulmuştur. Yapılan analizin sonucunda 2019 yılında konuya ilişkin tezlerin en yüksek sayıya ulaştığı ancak bu tarihten sonra düşüşe geçtiği, daha çok yüksek lisans düzeyinde tez üretildiği, konunun belirli üniversiteler ve belirli anabilim dallarında daha yoğun olarak çalışıldığı ancak farklı anabilim dallarında da çalışmalar yapıldığı, yoğun olarak veri toplama aracı olarak nitel araştırma yönteminin kullanıldığı ve siyasete aktif katılan kadınların ağırlıklı olarak örneklem alındığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, Siyaset, Lisansüstü Tez, Sistematik Derleme.

Jel Kodu: D72, I23, Y40

Women and Politics: A Research on Postgraduate Theses Prepared in Turkey

Abstract

When viewed on a global scale, there is a male-dominated structure in state administration, local governments and assemblies. Today, the participation and political representation of women, who make up half of the world's population, is not at the same level as men. The reason why women do not actively participate in politics and are underrepresented in parliament has been the subject of many academic studies. Although there is a vast literature on the subject of women and politics in Turkey, it is important to determine how the relationship between women and politics is handled and which areas are neglected in postgraduate thesis studies, both in terms of seeing the current situation and shedding light on future studies. For this purpose, in this study, in which the qualitative research method was adopted, a systematic compilation design was used, 168 postgraduate theses published in the National Thesis Center of YÖK (Higher Education Council) were subjected to content analysis until July 2022, in line with the keywords determined in the field of women and politics, and as a result of the content analysis, the research findings were found in frequency and presented as a percentage. As a result of the analysis, it was stated that the theses on the subject reached the highest number in 2019, but after this date, they started to decline; mostly graduate level thesis is produced; the subject is studied more intensively in certain universities and certain departments, but studies are also carried out in different departments. Moreover, it has been determined that qualitative research method is used intensively as a data collection tool and women who actively participate in politics are predominantly taken as samples.

Keywords: Women, Politics, Postgraduate Theses, Systematic Review

Jel Codes: D72, I23, Y40

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Öğr. Gör., Akdeniz Üniversitesi, Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu, Büro Yönetimi Bölümü, Antalya, Türkiye. E-posta: duyugudekli@akdeniz.edu.tr Orcid no: 0000-0003-4871-980X

Extended Abstract

Introduction

Women and men, as equal citizens of the state, have public rights guaranteed by the constitution, which enable them to influence political decision-making processes, determine who will govern them, or take part in the state administration themselves. Although women and men have been equal for many years in terms of having these rights, the presence of women in political life has not been equal to men. It is known that women's representation and participation in political life are low at both local and general levels. The representation rate of the female population in parliament, which corresponds to approximately half of the world population, is only 25.5% (UN-Women, 2021). In Turkey, this rate is 17.48%, below the world average (Turkish Statistical Institute: 2021). It is possible to talk about socio-economic, political, ideological and psychological barriers to women's participation in politics and associate them with gender. While the masculine structure of politics, the lack of party support, the weakness of the electoral systems and the weak relationship with women's organizations are counted as political reasons, unemployment and the feminization of poverty, inability to benefit from educational opportunities, traditional women's roles and the double burden that reflects this can be counted as the leading socio-economic barriers. Ideological and psychological barriers can be classified as lack of trust, the belief that politics is dirty, prejudice and the masculine language of the media (Shvedova, 2005:44). It is extremely important to determine the historical development of women in political participation, the obstacles they face, and the factors affecting them, considering that women have the potential to reduce gender gaps by participating in politics (Ecevit, 2021:74). A multi-dimensional and wide-ranging work is required to remove the barriers to women's political participation, enable women to realize their potential, and ensure that women, who make up half of society, become active political actors. From women's organizations to government policies, from international organizations to media organizations and practitioners of education and science, which are the sources of change and development, an important task falls on this field. Therefore, researching the subject of women and politics and conducting academic studies on this subject will enable the discovery of the path taken from the past to the present, the experiences of women in politics, and the traces of traditional thought patterns in women's positioning themselves against politics. The awareness that emerged with this discovery has a very high capacity to reduce the impact of the discourses that "politics is a man's job" imposed on women by traditional and masculine scientific views. At the same time, when we consider the inability of women to take an active part in politics as the inability to address women's issues in politics actively, the subject of women's politics should not be limited to the field of study of a few disciplines such as political science, public administration and sociology. Women's political participation is affected by factors such as psychology, economic conditions, education level and education system, religious belief, as well as culture, family and social structure, political structure and decision-making processes. For this reason, it is important to increase academic studies and contribute to the solution of this. As a matter of fact, the Beijing Declaration, which was made for the first time in 1995, believed in the importance of research on women in order to ensure equality between men and women, balanced political participation and power sharing, and the establishment of women's centers in universities were encouraged to increase these studies (Savaş et al.,2018:1528). In this context, it can be said that increasing the theses in the field of women and politics in Turkey will contribute to the participation of women in political life. For this reason, it is important to present a general view of the postgraduate theses prepared in the field of women's politics and to determine the areas that have not been studied by determining the situation. Making these determinations is possible with the increase of academic studies in the field.

Şahin et al., In 2011, in the study titled “An Evaluation of Theses on Women in Turkey”, graduate theses prepared between 1980-1990 and the subject of which were women were researched. The subject was discussed in the study named. Although studies on postgraduate theses on women and politics have been carried out in previous years, both the number of keywords and research questions have been increased in this study. In addition, conducting a timely study in terms of determining the point where the studies related to the field have reached in the past time period reveals the importance of the research. In this context, postgraduate theses on women and politics in Turkey were examined in this study.

The aim of this study is to present a systematic review of postgraduate theses on women and politics in Turkey, examine both methodological and historical approaches, identify gaps in the field and shed light on the future trend. In this context, the answers to the following questions were sought in order to evaluate the postgraduate theses on women and politics in Turkey:

Theses prepared on women and politics in Turkey;

a. years, b. graduate degree, c. research method/data collection techniques, d. Spelling rate in Turkish and foreign languages, e. the titles of their advisors, f. to the department, g. to universities, h. How is the distribution according to the subjects?

Method

In this study, in which the qualitative research method was adopted, a systematic compilation design was used, which allows the examination of studies on a subject in line with certain criteria (Lapa et al., 2018:90), and postgraduate theses were handled holistically in line with the keywords determined in the field of women and politics. Document analysis was used as the data collection method. The main mass of the research consists of postgraduate theses written in the field of women and politics in Turkey. In order to reach these theses, the national thesis center of the Higher Education Institution (YÖK) was used. In the study utilizing purposive sampling method, initially, on July 1, 2022, the advanced search section of the national thesis center's website, administered by the Council of

Higher Education (YÖK), was accessed. The search was conducted in the thesis title and index sections without any additional limitations such as year/thesis type/university/language, using the keywords "women-politics, women-political, women-general election, women-local election, women-local government, women-member of parliament, women-voter, women-politician, women-assembly" and "gender-politics, gender-political, gender-general election, gender-local election, gender-local government, gender-member of parliament, gender-voter, gender-politician, gender-assembly" connected by the conjunction "and", while selecting the search type as "occur within". In consequence of this scanning, a total of 498 theses were listed. As a result of removing two or more repeated theses from the list, 299 theses were scanned. As a result of the removal of theses that are not related to the subject and that are about a country other than Turkey, the remaining 187 theses are a number that can be examined, so no sampling was chosen, and all theses were included in the study. However, since 19 of 187 theses are closed, while analyzing 187 theses on subjects such as year, department, university, degree, that is, they are included in the study in closed theses, these titles cannot be determined in closed theses, since it is not possible to determine the study subject and data collection method parts of the thesis in 168 theses examined. The content analysis method, which aims to reach the concepts and relationships that can explain the collected data, was used in the analysis of the theses. As a result of the content analysis, the research findings are presented as frequency and percentage.

Result and Discussion

The political representation of women, who make up half of the world's population, is still at an extremely low level worldwide and in Turkey. One way of solving the problems that women have experienced just because they are women is possible by determining the policies regarding the solution to these problems. Therefore, it is important for women to be active subjects of politics in order to take steps to combat the inequalities that women are exposed to. At this point, it is also important to examine why women are not or cannot be active subjects of politics through academic studies in depth and from different perspectives. In this study, titles such as the number of postgraduate theses on women and politics prepared in Turkey, which topics are dealt with most, which research methods are used, and which department is studied more are discussed. At the end of the screening, 187 theses that were suitable for the research criteria were reached. It is seen that the first study on women and politics was done in 1988. Moreover, more than two-thirds of the 187 theses (n=129) were made in the last ten years, and after 2019, the year in which most theses were prepared, the number of theses started to decrease. When the degrees of the postgraduate theses prepared on the subject are examined, it has been revealed that the master's theses are more than five times the doctoral theses. Therefore, it is necessary to increase the number of doctoral thesis studies. While it is seen that the theses are concentrated in a few departments (Political Science and Public Administration, Sociology, Women's Studies) in the distribution of theses according to the departments, it is also seen in different departments (Basic Islamic Sciences, Finance, Psychology, Social Studies Teaching, Family and Consumer Sciences, Cultural Studies). The fact that the subject has been studied is important in terms of developing different perspectives and making different determinations. Because there is no single reason why women do not take an active part in politics, it should be addressed from a wide range of cultural reasons, social structure, religious beliefs, economic reasons, psychological reasons, political structure and legal rules. At this point, when both the subjects studied and the research methods that are used extensively are examined, it is seen that the general framework regarding the subject is determined and the information is obtained directly from the source. On the other hand, considering that there are a total of 209 universities in Turkey, including state and foundation universities, and that only 72 universities have prepared theses on the subject and the theses are concentrated in some universities (Ankara, Marmara, Istanbul and Gazi University), it is also remarkable that there are universities that have not prepared any theses on women and politics. From this point of view, in order to increase and disseminate studies on the subject, it is important to support and encourage researchers who work, although the authorities and individuals in higher education institutions have a duty.

GİRİŞ

Kadınlar ve erkekler, devletin eşit vatandaşları olarak, siyasal karar alma süreçlerine etki etmesine, kendisini yönetecekleri belirlemesine ya da bizzat devlet yönetiminde yer almasına imkân veren ve anayasayla güvence altına alınan kamusal haklara sahiptir. Her ne kadar bu haklara sahip olma noktasında uzun yıllardır kadınlar ve erkekler eşit olsa da kadınların siyasi hayatta varlığı erkeklerle eşit olmamıştır. Kadınların siyasi hayatta temsil ve katılımının hem yerel hem genel düzeyde düşük olduğu bilinmektedir. Dünya nüfusunun yaklaşık yarısına karşılık gelen kadın nüfusunun parlamentodaki temsil oranı sadece %25,5’tir (UN-Women, 2021). Türkiye’de ise bu oran dünya ortalamasının altında %17,48’dir (TUİK, 2021). Kadınların siyasete katılımının önünde sosyo-ekonomik, politik, ideolojik ve psikolojik engellerden söz etmek ve bunları toplumsal cinsiyetle ilişkilendirmek mümkündür. Siyasetin eril yapısı, parti desteğinin eksikliği, seçim sistemleri ve kadın organizasyonları ile ilişkinin zayıflığı politik nedenler olarak sayılırken, sosyo-ekonomik engellerin başında işsizlik ve yoksulluğun kadınsallaştırılması, eğitim olanaklarından yararlanamama, geleneksel kadınlık rolleri ve bunun yansıması olan çifte yük sayılabilir. İdeolojik ve psikolojik engeller ise güven eksikliği, siyasetin kirli olduğu inancı, önyargı ve medyanın eril dili olarak sınıflandırılabilir (Shvedova, 2005:44). Kadınların siyasete katılım konusundaki tarihsel gelişiminin önündeki engellerin, etki eden faktörlerin neler olduğunun tespiti, kadınların siyasete katılarak toplumsal cinsiyet açıklarını azaltabilme potansiyeline sahip olduğu (Ecevit, 2021:74) düşünüldüğünde son derece önemlidir. Kadınların siyasi katılımının önündeki engelleri kaldırmak, kendi potansiyellerinin farkına varmasını sağlamak, toplumun yarısını oluşturan kadınların siyasetin aktif aktörleri olmalarını sağlamak çok boyutlu ve geniş çaplı bir çalışma gerektirmektedir. Kadın örgütlerinden, hükümet politikalarına, uluslararası örgütlerden medya kuruluşlarına, değişim ve gelişimin kaynağı olan eğitim ve bilimin uygulayıcılarına bu alanda önemli görev düşmektedir. Dolayısıyla kadın ve siyaset konusunun araştırılması, bu konuda akademik çalışmalar yapılması geçmişten günümüze kat edilen yolun hem siyasette var olan kadınların deneyimlerinin hem de kadınların kendilerini siyaset karşısında konumlandırmalarında geleneksel düşünce kalıplarının izlerinin keşfedilmesini sağlayacaktır. Bu keşifle ortaya çıkan farkındalığın, geleneksel ve eril bilimsel görüşlerin kadınlara empoze ettiği “siyaset erkek işidir” söylemlerinin etkisini azaltma kapasitesi oldukça yüksektir. Aynı zamanda siyasette kadınların aktif olarak yer alamayıklarını, siyasette kadınların sorunlarının da aktif bir şekilde ele alınmayışı olarak düşündüğümüzde “kadın & siyaset” konusu sadece siyaset bilimi, kamu yönetimi, sosyoloji gibi birkaç disiplinin çalışma alanı olarak sınırlı kalmamalıdır. Kadının siyasi katılımını; kültür, aile ve toplum yapısı, siyasi yapı ve karar alma süreçleri etkilediği kadar psikoloji, ekonomik koşullar, eğitim düzeyi ve eğitim sistemi, dini inanış gibi faktörler de etkilemektedir. Bu nedenle bu alandaki akademik çalışmaların artırılması, çalışılmamış konuların çalışılarak farklı bakış açıları ile bu sorunun çözümüne katkı sağlanması önemlidir. Nitekim ilk kez 1995 yılında yapılan Pekin Deklarasyonu’nda da kadın erkek eşitliğinin sağlanması, dengeli siyasi katılım ve güç paylaşımı için kadını konu alan araştırmaların önemine inanılmış, bu çalışmaların artırılması için üniversitelerde kadın merkezlerinin kurulması teşvik edilmiştir (Savaş vd., 2018:1528). Bu bağlamda Türkiye’de kadın ve siyaset alanında yapılan tezlerin artırılmasının kadının siyasal hayata katılımına katkı sağlayacağı söylenebilir. Bu nedenle kadın siyaset alanında hazırlanan lisansüstü tezlerin genel bir görünümünün ortaya konması ve durum tespitinin yapılarak çalışılmamış alanların belirlenmesi önemlidir.

Şahin vd. tarafından 2011 yılında “Türkiye’de Kadın Konulu Tezler Üzerine Bir Değerlendirme” isimli çalışmada 1980-1990 yılları arasında hazırlanan ve konusu kadın olan lisansüstü tezler araştırılmış, Cansun tarafından ise 2016 yılında

“Türkiye’deki “Kadın ve Siyaset” Konulu Lisansüstü Çalışmalara Dair Bir İnceleme” adlı çalışma ile konu ele alınmıştır. Kadın ve siyaset konulu lisansüstü tezlere ilişkin önceki yıllarda çalışma yapılmış olmasına rağmen bu çalışmada hem anahtar kelime sayısı hem araştırma soruları arttırılmıştır. Ayrıca geçen zaman diliminde alana ilişkin çalışmaların geldiği noktanın tespiti açısından güncel bir çalışmanın yapılması araştırmanın önemini ortaya koymaktadır. Bu bağlamda bu çalışmada Türkiye’de kadın ve siyaset konusunda hazırlanan lisansüstü tezler incelenmiştir.

Bu çalışmanın amacı Türkiye’de kadın ve siyaset konusunda hazırlanan lisansüstü tezlerin sistematik bir incelemesini sunmak, hem metodolojik ve tarihsel olarak ele alınışlarını irdelemek hem de alandaki boşlukları tespit etmek ve alanla ilgili çalışma yapacak araştırmacıların çalışmalarına ışık tutmaktır. Bu bağlamda Türkiye’de kadın ve siyaset konusunda hazırlanan lisansüstü tezlerin değerlendirilmesinde şu soruların cevabı aranmıştır:

Türkiye’de kadın ve siyaset konusunda hazırlanan tezlerin;

- a. yıllarına, b. lisansüstü derecesine, c. araştırma yöntemi/veri toplama tekniklerine, d. Türkçe ve yabancı dilde yazım oranına, e. danışmanlarının unvanlarına, f. anabilim dalına, g. üniversitelerine, h. konularına göre dağılımı nasıldır?

Gerçekleştirilen bu araştırma ile kadın ve siyaset ilişkisinin lisansüstü tezlerde hangi alanlarda ne kadar sıklıkla irdelendiğine içerik analizi yapılarak ulaşılmaya çalışılmıştır. Yapılan analiz sonucunda söz konusu çalışmaların sadece belli kurumlarda ve belli alanlarda yoğunlaştığı gözlemlenmiştir.

1. KADIN VE SİYASET

Politikayı bir grubun başka grup tarafından güç temelli olarak yönetilmesi olarak ele alan Millett (1987:45-46)’a göre cinsler arasındaki sınıflandırma da politiktir. Çünkü politika cinsler gibi keskin çizgileri olan grupların mevcut durumlarına etki etmektedir. Bu etki bu grupların ezilmiş konumlarının değişmeyişi beraberinde getirmektedir. Bu durumun nedeni ise bu grupların politik yapılarda temsil edilmeyişleri ile ilişkilidir. Dolayısıyla bu çerçeveden hareketle kadınların ezilmişliğinin bir nedeni olarak politik hayatta temsilin yetersizliği gösterilebilir. Conell (1998:166-174) toplumsal cinsiyet ilişkilerinin her kurumda bulunduğunu ve kurumlardaki toplumsal cinsiyet pratiklerinin o kurumun “toplumsal cinsiyet rejimini” oluşturduğunu ifade ederek devleti, toplumsal cinsiyet ilişkilerinin eklemleştirdiği ve etkileştirdiği bir kurum olarak ele almaktadır. “Erkekler devlet, kadınlar aile kurar” (Sancar, 2014) düşüncesini oluşturan cinsiyet rejimleri kadınları özel alan olarak ifade edilen hane içine yerleştirilirken, kamusal alan olarak ifade edilen politik süreçlerin yürütüldüğü alan ise erkeklere ayrılmıştır. Uzun yıllar boyunca erkek egemen merkezli olan bilim, kadınların kocalarının siyasi davranışlarını benimsediği, kadınların siyaset konusunda muhafazakâr ve ilgisiz olduğu kalıp yargılarının benimsetilmesine hizmet etmiş, kadınların siyasi çıkarları annelik ile kısıtlanmış, bu bağlamda hem kadının siyasi alandaki varlığına engel olunmuş hem de siyaset erkeklerin çıkarlarına uygun olacak şekilde tasarlanmıştır (Shamsaei, 2016:438). Kadınların erkeklerle kamusal alanda bir devletin yurttaşı olarak eşit haklara sahip olması isteği feminist düşüncenin temel çıkış noktası ve mücadele alanı olmuştur. Feminist hareket sonucu hem kadınlar erkeklere göre ikincil konumunun normal olmadığını bilincine varmaya başlamış hem kadınların eğitim imkânlarından yararlanarak eleştirel düşünme yetenekleri gelişmiş ve bilim dünyasında kadınlar kadın sorunları ile ilgili çalışmalar yaparak var olmaya başlamıştır. Kadınların bilinçlenmesi ile giriştiği hak talebi mücadelesi sonucunda 20. yüzyılın ilk çeyreğinde pek çok ülkede kadınlar seçme ve seçilme hakkına sahip olmuştur.

Türkiye’de ise kadınlar 1930 yılında belediye seçimlerinde oy kullanma, 1934 yılında seçme ve seçilme hakkı elde etmiştir (Ayata, 2011:66-67). Kadınların yurttaşlık hakkı kazanarak seçme ve seçilme hayatına katılmaları siyasal hayatta değişimi beraberinde getirse de bu değişim kadınları siyasetin aktif aktörleri konumuna getirmemiş, kadınları “devlet hizmetlerinin doğrudan tüketicisi” haline getirmiştir (Conell, 1998:180). Kadınların hukuken erkeklerle eşit haklara sahip olmasına rağmen siyasi kurumlar ve diğer yönetim mekanizmaları kadınların siyasete katılımını resmi ya da gayri resmi olarak engelleyerek kadınları güç alanlarından uzak tutmuştur (Reeves vd., 2022:684). Bu nedenle kadınların siyasal hayata katılımı oy verme davranışıyla sınırlı kalmış, bu durum kadınların oylarına talip olan partilerin kadınlara yönelik yardım, hizmet politikaları gerçekleştirmesini ortaya çıkarmıştır. Kadınlarla erkeklerin aynı derecede özerk olmayışı, kadınların evlilik ve hane içindeki eşitsiz konumu eşit politik şartların tek başına bir anlam ifade etmediğini ortaya koymuştur (Phillips, 1995:47). Aileyi toplumun “prototipi” olarak ataerkil düzenin temel kurumu olarak ele alan Millett (1987:62)’a göre aile, toplum ve devlet karşılıklı ilişki halinde olan ayrı varlıklardır. Kadınların bu varlıklardaki öneminin en yüksek olduğu yer ailedir. Aileyi kadının önem düzeyi azalarak toplum izlemekte, kadına en az önem ise devlette verilmektedir. Kadınların devlet yapısı içindeki azlığı hem sayısal azlık hem de etkiel azlık olarak iki boyutta da önemlidir. Bu iki boyut birbirini etkileyen, birbirinden etkilenen bir süreç içerisinde kısır döngü halinde süregelmektedir. Kadın ve siyaset arasındaki ilişkiye devlet yapısının temel organlarından olan parlamentoda yer alma açısından bakıldığında hem oransal olarak kadınların parlamentoda azlığı hem de temsilin etkinliği noktasında ele almak gerekir. Kaşıkırık’a (2022:150) göre de “kadının temsili” seçilmiş kadın sayısı ile eş değildir. Esas temsil, kadınların yaşadığı sorunların tespiti ve ihtiyaçlarının formüle edilerek politikalara yansıtılabileceği bir sistemin oluşturulması ile mümkündür.

Dünya Bankası tarafından 84 ülkede ulusal bazda siyasi temsilcilerle yapılan anket çalışmasına göre kadınların ve erkeklerin seçime katılmaya karar verme aşamalarındaki korkuları arasındaki en büyük farklılıklar cinsiyet ayrımcılığı, ciddiye alınmama ve gelir kaybı olduğu görülmektedir. Kadınlar bu üç korkuyu erkeklere oranla iki kat fazla yaşamaktadır. Öte yandan kadınların yaşadığı diğer korkuların başında aileye zaman ayıramama, özel hayatın gizliliği ve seçim yarışındaki zorluklar gelmektedir (Rosenbluth vd., 2015:23). Bunlarla birlikte toplum tarafından kadına yüklenen ailevi sorumluluklar ve siyasetle erkeği bir bütün olarak görülme algısı da diğer engel oluşturan etmenlerdir (Sağmıç, 2022:342).

Bireysel kaynakların siyasal katılım üzerinde son derece büyük etkisi bulunmaktadır. Sosyo-ekonomik kaynaklara sahip olma siyasal katılım açısından belirleyici noktadadır dolayısıyla bu konudaki cinsiyet eşitsizliğine de aracılık etmektedir. Eğitim, istihdam, gelir siyasal katılım için mevcut ekonomik kaynakları etkilemekte öte yandan zaman, çocukların sorumluluğu, evliliğe yönelik yükümlülükler (Fakih & Sleiman, 2021:5-6) ve bunların cinsiyete göre farklılaşması siyasal katılımı cinsiyet temelli etkilemektedir. Kadınların geleneksel aile içi roller ekseninde özel alanda konumlandırılması, kadının kendi eğitimine, sosyal ilişkilerini geliştirmeye, çalışma hayatında var olarak parasal gelir etmeye ve kamusal hayatta tecrübe kazanarak özgüvenini geliştirmeye zamanının kalmamasına, vaktinin çoğunu hane içi rollerle geçirerek sosyo-ekonomik yönden erkeklere göre düşük seviyede kalmasına neden olmuştur. Bu nedenle kadınların siyasal ilgi, siyasal bilgi, yeni iletişim teknolojilerinden yararlanma ve siyasal örgütlere dâhil olma konusunda erkeklerin gerisinde kalmış, bu durum siyasal hayata katılımlarının da düşük olmasının zeminini hazırlamıştır. Bunun yanında kadınların öncelikli olarak zamanını ve enerjisini ev içi rollere harcaması siyasal hayata ayıracak zamanının olmayışı sonucunu doğurmuş, kadınların siyasal hayata katılımı daha çok, çok fazla zaman gerektirmeyen “aile bireyleri ile birlikte yerine

getirilebilecek” oy verme davranışıyla sınırlı kalmıştır (Çukurçayır, 2000:76-77). Siyasi hayatta aktif olarak yer alan kadınların ise yüksek pozisyonlara gelmediği görülmektedir. UN-Women, 2022 yılında sadece 28 ülkede kadınların devlet/hükümet başkanı olarak görev yaptığını ve bu durumun siyasette yüksek pozisyonlarda kadınların yer alması noktasında 130 yıl daha eşitliğin yaşanamayacağını gösterdiğine dikkat çekmektedir. Öte yandan tüm ulusal parlamenterlerin sadece %25,5’inin kadın olduğunu ve bu oranın 1995’te %11 olduğunu belirterek, mevcut ilerleme hızı ile ulusal yasama organlarında toplumsal cinsiyet eşitliğinin 2063’ten önce sağlanamayacağı tablosunu ortaya koymuştur. Pekin Deklarasyonu’nda kabul edilen “karar vermede kadınlar ve erkekler arasındaki dengeli siyasi katılım ve güç paylaşımı” hedefine pek çok ülkede ulaşamamıştır. Türkiye de bu hedefe ulaşamayan ülkeler arasındadır. 2021 yılı TÜİK verileri dikkate alınarak Türkiye’deki duruma bakıldığında meclisteki milletvekillerinin sadece %17,48’inin kadın olduğu, tüm bakanlar içerisinde de sadece 1 bakanın kadın olduğu görülmektedir. Dolayısıyla Türkiye’nin dünya ortalamasının altında kaldığı ve Pekin Deklarasyonu’nda yer alan siyasi alanda kadın-erkek eşitliğinin sağlanması hedefinden dünya geneline göre daha uzak olduğu söylenebilir.

Siyasi hayata katılımdaki eşitliğin eğitim, sağlık, özel ve kamusal alanlarda da kadın erkek eşitliğini sağlamaya katkısı dikkate alındığında kadınların siyasi hayata aktif olarak katılımı son derece önem arz etmektedir.

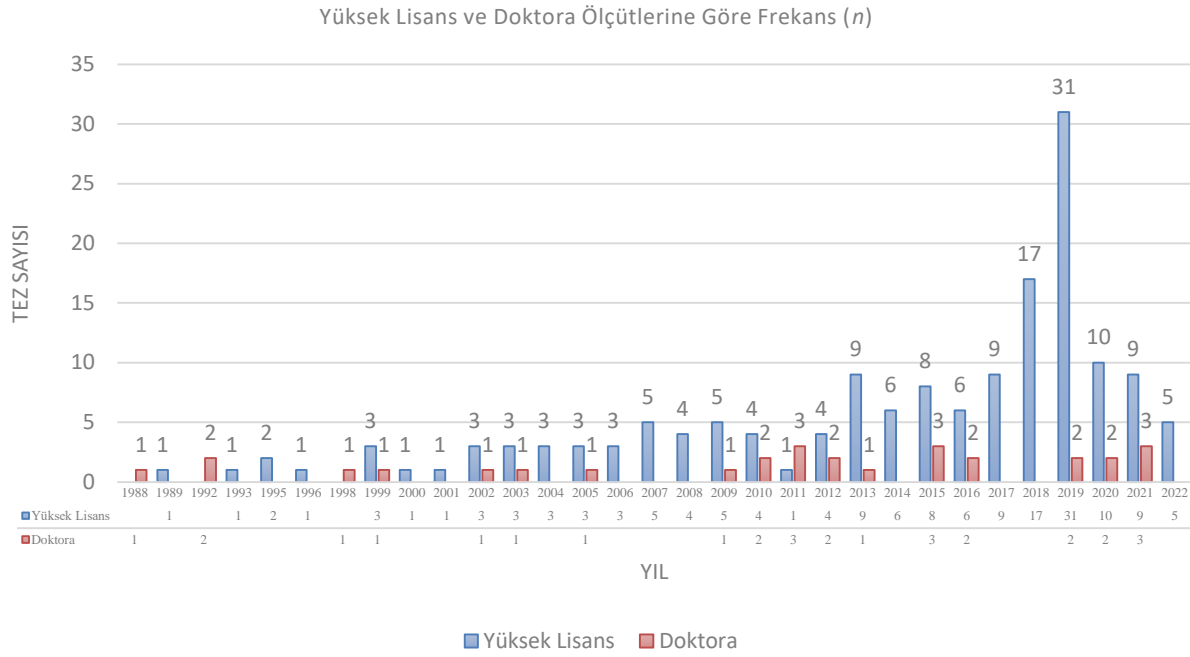
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Nitel araştırma yönteminin benimsendiği bu çalışmada, belirli kriterler doğrultusunda bir konudaki çalışmaların incelenmesine olanak sağlayan sistematik derleme deseni kullanılmış (Yerlisu Lapa vd., 2018:90) kadın ve siyaset alanında belirlenen anahtar kelimeler doğrultusunda lisansüstü tezler bütüncül olarak ele alınmıştır. Veri toplama yöntemi olarak doküman analizi kullanılmıştır. Araştırmanın ana kütlelerini Türkiye’de kadın ve siyaset alanında yazılmış, lisansüstü tezler oluşturmaktadır. Bu tezlere ulaşabilmek için Yükseköğretim Kurumu (YÖK)’nun ulusal tez merkezinden yararlanılmıştır. Araştırma YÖK ulusal tez merkezi internet sitesinde yer alan tezlerle ve seçilen anahtar kelimeler ile sınırlıdır. Amaçlı örnekleme yöntemi kullanılan çalışmada ilk olarak 1 Temmuz 2022 tarihinde YÖK’ün ulusal tez merkez internet sayfasında yer alan tez arama motorunun gelişmiş tarama kısmına “kadın-siyaset, kadın-siyasal, kadın-siyasi, kadın-genel seçim, kadın- yerel seçim, kadın-yerel yönetim, kadın-milletvekili, kadın-seçmen, kadın-politikacı, kadın-meclis,” ve toplumsal cinsiyet-siyaset, toplumsal cinsiyet-siyasal, toplumsal cinsiyet-siyasi, toplumsal cinsiyet-genel seçim, toplumsal cinsiyet-yerel seçim, toplumsal cinsiyet-yerel yönetim, toplumsal cinsiyet-milletvekili, toplumsal cinsiyet-seçmen, toplumsal cinsiyet-politikacı” kelimeleri "ve" bağlacı kullanılarak yazılmış, arama tipi "içinde geçsin" seçilerek yıl/tez türü/üniversite/dil gibi başka hiç sınırlandırma yapılmayarak tez başlığı ve dizin kısmında araştırılmıştır. Bu şekilde yapılan taramanın sonucunda toplam 498 tez listelenmiştir. İki ve daha fazla tekrarlanan tezlerin listeden çıkarılması sonucu 299 tez taranmıştır. Bunlardan konuyla ilgili olmayan ve Türkiye dışında başka bir ülkeyi konu alan tezlerin çıkarılması sonucunda geriye kalan 187 tez incelenebilir bir sayı olduğundan örneklem seçme yoluna gidilmemiş, tezlerin tamamı çalışmaya dâhil edilmiştir. Ancak 187 tezdten 19’u kapalı olduğu için yıl, anabilim dalı, üniversitesi, derecesi gibi konularda 187 tez üzerinden analiz yapılırken yani kapalı tezler de çalışmaya dâhil edilirken, tezin çalışma konusu ve veri toplama yöntemi kısımlarının kapalı tezlerde tespitinin mümkün olmaması dolayısıyla bu başlıklar 168 tez üzerinden incelenmiştir. İncelenen tezlerin analiz edilmesinde toplanan verileri açıklayabilecek kavramlara ve ilişkilere ulaşmayı amaçlayan bir analiz yöntemi olan içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. Yapılan içerik analizi sonucu araştırma bulguları frekans ve yüzde

olarak sunulmuştur.

3. BULGULAR

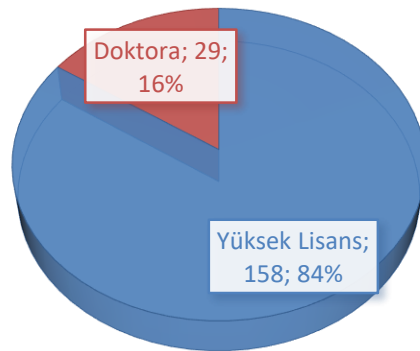
Tezlerin yıllara göre dağılımını gösteren Grafik 1 incelendiğinde, ilk tezin 1988 yılında doktora tezi olarak üretildiği, 2013 yılına kadar çift haneli rakamlara ulaşmadığı görülmektedir. Daha önce Cansun tarafından 2016 yılına kadar olan kadın ve siyaset konusunda lisansüstü tezleri analiz ettiği benzer çalışma da; 2016 yılına kadar olan zaman diliminde konuya ilişkin 52 tez incelenirken çalışmamızda 2016 yılına kadar üretilen tez sayısı 99 olarak bulunmuştur. Bu farklılığın kullanılan anahtar kelimelerin çeşitliliği ile ortaya çıktığı düşünülmektedir. Grafik 1’e bakıldığında en çok tezin 2019 yılında yüksek lisans düzeyinde ($n=31$) üretildiği, bir önceki yıla göre üretilen tez sayısının yaklaşık iki katına çıktığı ardından gözle görülür şekilde bir düşüş yaşadığı görülmektedir. 2019 yılındaki yüksek lisans tezlerindeki bu artış Türkiye’de yaşanan gelişmelerin kadın ve siyaset ilişkisine ilgiyi arttırmış olabileceğini düşündürmektedir. Tezlerin tamamlanma süreleri dikkate alındığında konu seçiminin yapıldığı birkaç yıl öncesindeki kadın ve siyasete ilişkin yaşanan gelişmelere baktığımızda; 2014 yerel seçimleri ve bu bağlamda yerel seçim sonuçları ile kadınların temsil oranları ve kadın belediye başkanları ile ilgili yapılan haberler, 2017 yılında İYİ Parti’nin kurulması ve parti liderinin bir kadın olması, 2017 Anayasa Referandumunun gündemde uzun süre kalması siyasete olan ilginin artmasına etki edebilecek gelişmeler olarak karşımıza çıkmaktadır. Ayrıca Pekin Deklarasyonu’nda kadının karar alma süreçlerine katılımında güçlendirilmesi için akademide çalışmaların artırılması tavsiyesinin ve bunun bir yansıması olarak 2018 yılında 85 üniversitede kadın araştırmaları merkezlerinin kurularak kadın merkezli konulara ilginin artmasının da etkisinin olmuş olabileceği de söylenebilir (Savaş vd., 2018:17). Öte yandan konunun yüksek lisans düzeyinde daha çok çalışıldığı (bkz. Grafik...), doktora düzeyinde en çok çalışmanın 2011, 2015 ve 2021 yıllarında ($n=3$) yapıldığı görülmektedir. Ayrıca her iki düzeyde de tez üretilen yıllara bakıldığında sadece 2011 yılında doktora düzeyi sayısının yüksek lisans tez sayısını geçtiği, sadece doktora tezi ve sadece yüksek lisans tezi üretilen yılların varlığı dikkat çekmektedir. Konuya ilişkin ilk tezin üretildiği 1988 yılından 2022 yılına kadar geçen 25 yıllık zaman diliminde 1995 yılından itibaren her yıl konuya ilişkin tez üretildiği, 1995 yılı öncesi ise bazı yıllar (1990, 1991, 1992 ve 1994) tez üretilmediği görülmektedir. Bunun nedeninin Türkiye’de 1990’lı yıllarla birlikte kadın mücadelesinin, sokak eylemlerinden bilimsel araştırmaya evrilmeye başladığı dönem olmaya başlaması olduğu söylenebilir. Ayrıca 2010 yılı ile birlikte siyasi parti programlarında kadın konusunun ayrı bir başlık olarak işlenmeye başlamasının da siyaset ve kadın konusundaki araştırmaları tetiklediği düşünülmektedir (Altan Arslan, 2017). Diğer taraftan 2019 yılından sonra gözle görülür bir şekilde alanda tez üretiminin azalması ile tüm dünyayı etkisi altına alan Koronavirüs salgını ve oluşan pandemi arasında ilişki kurulabilir. Siyaset konusuna ilginin azaldığı düşünülebileceği gibi bu yıllarda lisansüstü öğrencilerine tanınan kayıt dondurma durumu da söz konusu alandaki çalışmaların azalmasına etki etmiştir. YÖK ulusal tez merkezinde sadece yıllara göre tamamlanan tez sayılarına bakıldığında 2019 yılında tüm üniversitelerde tüm alanlarda tamamlanan tez sayısının 76.197 iken 2021 yılında bu sayının 49.219’a gerilediği görülmektedir. Dolayısıyla genel olarak bu yıllardaki tez sayısının düşüşünün de çalışmadaki düşüşe (2019 sonrası) paralel olduğu görülmektedir.

Grafik 1: Tezlerin Yıllara Göre Dağılımı

Tezlerin Lisansüstü Dereceye Göre Dağılımı gösteren Grafik 2 incelendiğinde çalışma kapsamına giren toplam 187 tezin yüzde 84 (% 84) ünün yüksek lisans tezi ($n=158$), yüzde 16'sının ise doktora tezi ($n=29$) olduğu görülmektedir. Dolayısıyla konuya ilişkin üretilen yüksek lisans tezleri doktora tezlerinin beş katından fazladır. Bu durumun nedeni, Türkiye'deki üniversitelerde yüksek lisans programlarının ve kontenjanlarının doktora programları ve kontenjanlarından fazla olması ile ilişkilendirilebilir.

Yüksek Lisans ve Doktora Ölçütlerine göre Oransal (%) ve Frekans (n)

Grafik 2: Tezlerin Lisansüstü Dereceye Göre Dağılımı

Tezlerin ulaşılabilir olma durumunu gösteren Tablo 1'den anlaşılacağı üzere yüksek Lisans tezlerinin yüzde 9,5'inin ($n=15$) ve doktora tezlerinin yüzde 13,8'inin ($n=4$) erişim izni bulunmamaktadır.

Tablo 1: Tezlerin Ulaşılabilir Olma Durumuna Göre Dağılımı

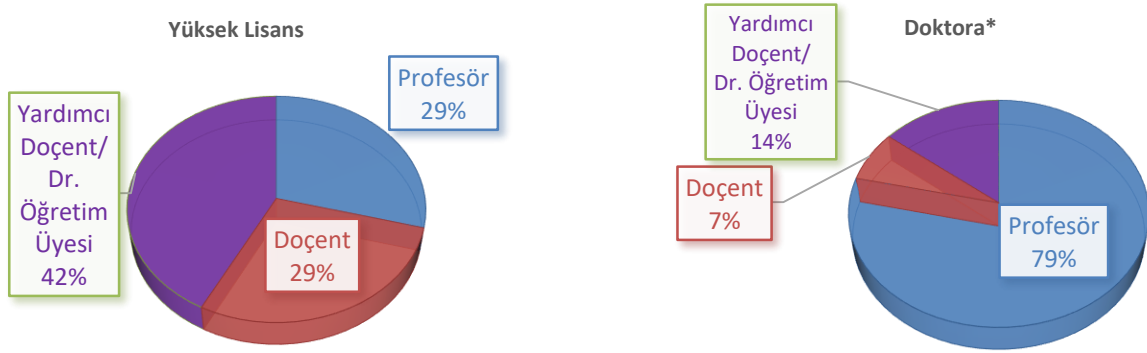
	Toplam Tez Sayısı	Kapalı Tez Sayısı	Yüzde
Yüksek Lisans	158	15	9,5
Doktora	29	4	13,8
Toplam	187	19	10,2

Tablo 2, tezlerin yabancı dilde yazılma oranlarını göstermektedir. Söz konusu tabloya bakıldığında toplam 18 tezin yabancı dilde yazıldığı görülmektedir. Yüksek lisans düzeyinde yabancı dilde yazılan 17 tezin 14’ü İngilizce, 2’si Fransızca, 1’i Arapça yazılmış olup, doktora düzeyince yabancı dilde yazılan 1 tezin dili İngilizcedir. Türkiye’deki lisansüstü programlarının çoğunda eğitim dili Türkçe olduğundan bu beklenen bir sonuçtur.

Tablo 2: Tezlerin Yabancı Dilde Yazılma Dağılımı

	Yabancı Dilde Yazılan Tez Sayısı	Yüzde
Yüksek Lisans	17	10,8
Doktora	1	3,5

Tezlerin tez danışmanlarına göre dağılımını gösteren Grafik 3 incelendiğinde yüksek lisans tezlerinin danışmanlarının büyük çoğunluğunun Dr. Öğretim Üyesi ($n=67$) doktora tezlerinin danışmanlarının büyük çoğunluğunun ise Profesör ($n=22$) olduğu görülmüştür. Yüksek lisans düzeyinde profesör ve doçent tez danışmanlarının sayısı neredeyse eşittir (sırasıyla $n=46$ ve $n=45$). Doktora düzeyinde ise Doçent ve Dr. Öğretim Üyesi tez danışmanı sayıları birbirine yakındır (sırasıyla $n=2$ ve $n=4$). Yüksek lisans ve doktora düzeyi ayrımı yapılmadan genel olarak bakıldığında üretilen 187 tezin (bir tezin danışman bilgisine ulaşamamıştır), 68’inin danışmanı profesör, 47’sinin danışmanı Doçent ve 71’inin danışmanı Dr. Öğretim üyesidir. Dolayısıyla konuya ilişkin en az tez danışmanlığı Doçent unvanında yapılmıştır. Bu durumun nedeni Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği’nin 18/2 maddesinde yer alan “Diş hekimliği, eczacılık, tıp ve veteriner fakülteleri anabilim dalları hariç doktora programlarında öğretim üyelerinin tez yönetebilmesi için, başarıyla tamamlanmış en az bir yüksek lisans tezi yönetmiş olması gerekir” hükmü ile ilişkili olduğu düşünülmektedir. Söz konusu madde çerçevesinde doçentlerin daha çok tez danışmanlığı yapmış olması hem yüksek lisans tezi hem de yüksek lisans tezi tamamlatarak doktora tez danışmanlığı yapabilmesi ekseninde değerlendirilebilir. Bu değerlendirme yapılırken Dr. Öğretim üyelerinden bazılarının yüksek lisans tezi tamamlamadığı için doktora danışmanı olamaması hususu göz önünde bulundurulmaktadır.

*Bir doktora tezinin danışman bilgisine ulaşamadı.

Grafik 3: Tezlerin Danışmanların Unvanlarına Göre Dağılımı

Tezlerin üretildiği anabilim dallarını gösteren Tablo 3 incelendiğinde hem yüksek lisans ($n=63$) hem doktora ($n=13$) tezinin en çok üretildiği anabilim dalı siyaset bilimi ve kamu yönetimidir. Bu anabilim dalında çalışmaya konu olan alanda üretilen lisansüstü tezler toplam üretilen lisansüstü tezlerin yüzde 40'ını ($n=76$) oluşturmaktadır. Bu oran kendisinden sonra gelen anabilim dallarında üretilen tezlerin neredeyse toplamına karşılık gelmektedir. Genel sıralamaya bakıldığında siyaset bilimi ve kamu yönetimi anabilim dalından sonra sırasıyla sosyoloji, tarih, kadın araştırmaları, uluslararası ilişkiler gelmektedir. Temel araştırma alanlarından biri siyaset olan bu anabilim dalında kadın ve siyaset konusunda üretilen tez sayısının diğer alanlara göre yüksek oluşu beklenen bir durum olmakla birlikte üniversiteler bünyesinde kurulan kadın araştırma merkezleri müdürlerinin araştırma alanlarının öncelikli olarak siyaset bilimi ve kamu yönetimi, sosyoloji oluşunun da bu durumu etkilemiş olabileceği akla gelmektedir. Lisansüstü tez düzeyi dikkate alınarak sıralama yapıldığında yüksek lisans düzeyindeki sıralama genel sıralamayla benzerlik gösterirken, doktora düzeyinde ikinci sırayı sosyoloji yerine gazetecilik anabilim dalı almakta, üçüncü sırayı ise uluslararası ilişkiler ve kamu hukuku paylaşmaktadır. Gazetecilik bölümüne ilişkin ortaya çıkan bu durumun ilk olarak teknolojik gelişmeler ışığında siyasal iletişimin, sosyal medyanın ön plana çıkması ile ilginin artması, ikinci olarak da farklı anabilim dallarından (örneğin siyaset bilimi ve kamu yönetimi) doktora öğrenci kabulüne imkân sağlaması ile bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. Öte yandan tablo genelinde görüldüğü üzere doktora tez sayısı yüksek lisans tez sayısını geçen tek anabilim dalı gazetecilik, yüksek lisans düzeyi tez üretilmeyen ancak doktora düzeyinde tez üretilen tek anabilim dalı Türk İnkılap Tarihi'dir. Kadın çalışmaları alanında hiç doktora tezinin yer almayışı dikkat çekicidir. Kadın çalışmaları anabilim dalında tez sayısının az olması üniversitelerde kadın çalışmaları anabilim dalının daha yakın bir geçmişte kurulmuş ve/ya yaygınlaşmış olması, bazı üniversitelerde ayrı bir anabilim dalı olarak var olmaması nedeniyle olabilir. Öte yandan Tablo 3'de yer alan 36 anabilim dalının yarısından fazlasında üretilen tez sayısı 1'dir.

Tablo 3: Tezlerin Anabilim Dallarına Göre Dağılımı

Anabilim Dalı	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam	Yüzde
Siyaset Bilimi/Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi/Kamu Yönetimi	63	13	76	41
Sosyoloji	16	1	17	9,1
Tarih	11	1	12	6,4
Kadın Araştırmaları/Kadın ve Aile Araştırmaları/ Kadın Çalışmaları/Kadın Çalışmaları ve Toplumsal Cinsiyet	10	-	10	5,4

Uluslararası İlişkiler	6	2	8	4,3
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	8	-	8	4,3
Gazetecilik	2	5	7	3,7
Atatürk İlke ve İnkılap Tarihi	5	-	5	2,7
Kamu Hukuku	3	2	5	2,7
Halkla İlişkiler	3	1	4	2,2
İletişim	2	1	3	1,6
Temel İslam Bilimleri	2	1	3	1,6
Avrupa Birliği	1	1	2	1,1
Radyo TV Sinema	2	-	2	1,1
İşletme	2	-	2	1,1
Kentsel Politika Planlaması	2	-	2	1,1
Kültürel İnceleme	2	-	2	1,1
Küresel Siyaset ve Uluslararası İlişkiler	1	-	1	0,5
Uluslararası İlişkiler ve Küreselleşme	1	-	1	0,5
Medya ve Kültürel Çalışmalar	1	-	1	0,5
Türk İnkılap Tarihi	-	1	1	0,5
Yönetim ve Çalışma Sosyolojisi	1	-	1	0,5
Maliye	1	-	1	0,5
Psikoloji	1	-	1	0,5
Sosyal Psikoloji	1	-	1	0,5
Yaşam Boyu Öğrenme	1	-	1	0,5
Yönetim ve Organizasyon	1	-	1	0,5
Sosyal Bilgiler Öğretmenliği	1	-	1	0,5
Aile ve Tüketici Bilimler	1	-	1	0,5
Amme İdaresi	1	-	1	0,5
İnsan Hakları	1	-	1	0,5
Yeni Medya	1	-	1	0,5
Karşılaştırmalı Tarih ve Toplum	1	-	1	0,5
Sosyal, Ekonomi ve Siyasi İlişkiler	1	-	1	0,5
Gazetecilik ve Halkla İlişkiler	1	-	1	0,5
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık	1	-	1	0,5
Toplam	158	29	187	100

Tablo 4 tezlerin Üniversitelere göre dağılımını göstermektedir. Çalışma konusunda tez üretilen üniversite sayısı 72’dir. Bu üniversitelerin 53’ü devlet, 19’u vakıf üniversitesidir. Söz konusu tablo incelendiğinde toplam üretilen tez sayısı bakımından Ankara ve Marmara Üniversiteleri’nin birinciliği paylaştığı görülmektedir ($n=11$). İkinci sırada İstanbul ($n=10$), üçüncü sırada Gazi ($n=9$), dördüncü sırayı ise Adnan Menderes ve Dokuz Eylül Üniversiteleri ($n=6$) paylaşmaktadır. Tezlere yüksek lisans ve doktora düzeyinde ayrı ayrı baktığımızda; yüksek Lisans düzeyinde ilk sırayı Marmara ($n=8$) alırken ikinci sırada Ankara ve İstanbul Üniversiteleri ($n=7$) yer almakta, doktora düzeyinde ise ilk sırada Ankara Üniversitesi ($n=4$) yer almakta, ikinci sırada ise Marmara, İstanbul, Gazi ve Atatürk Üniversiteleri ($n=3$) birlikte

yer almaktadır. Cansun tarafından 2016 yılında yapılan ve kadın-siyasete ilişkin lisansüstü tezleri inceleyen çalışma ile sonuçlarda çeşitli benzerlikler bulunmaktadır. Araştırma üzerinden geçen zamana rağmen Ankara Üniversitesi birinci sırayı bırakmamış, ilk dört üniversite aynı olmakla birlikte sıralamada değişiklik olmuştur. Cansun (2016) tarafından yapılan araştırmada İstanbul Üniversitesi ikinci sırada iken bu çalışmamızda Marmara Üniversitesi'nin ikinci sırayı aldığı görülmektedir. Ankara ve İstanbul Üniversiteleri'nin üst sıralarda yer almasının, bu üniversitelerde kadın araştırma merkezlerinin diğer üniversitelere göre daha önce kurulması dolayısıyla daha erken bir dönemden itibaren kadın siyaset konusunun ele alınmaya başlaması ile bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. Ancak ilk sırada yer alan Marmara Üniversite'nde kadın araştırma merkezinin 2016 yılında kurulduğu göz önüne alındığında kuruluş önceliğinden ziyade merkezlerin aktif olarak çalışmasının, merkez müdürlerinin çalışma alanlarının kadın ve siyaset konusundaki çalışmaların artmasında daha da etkili olabileceği akla gelmektedir. Atatürk Üniversitesi'nin genel sıralamada ilk beşte yer almazken doktora düzeyi bazlı sıralamada ikinci sırada yer aldığı görülmektedir. Söz konusu tabloya genel olarak baktığımızda sadece yüksek lisans ya da hem yüksek lisans hem doktora tezlerinin üretildiği üniversitelerin çoğunlukta olduğu görülmekle birlikte Karadeniz Teknik, Beykent, Bilkent, Cumhuriyet ve Sakarya Üniversitelerinde sadece doktora tezi üretildiği görülmektedir. Ayrıca üniversitelerin yüzde 40'ına yakınında üretilen tez sayısı sadece 1'dir.

Tablo 4: Tezlerin Üniversitelere Göre Dağılımı

Üniversite	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam	Yüzde	Üniversite	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam	Yüzde
Ankara	7	4	11	5,88	Karadeniz Teknik	-	2	2	1,07
Marmara	8	3	11	5,88	Koç	2	-	2	1,07
İstanbul	7	3	10	5,35	Mimar Sinan	1	1	2	1,07
Gazi	6	3	9	4,81	Muğla Sıtkı Koçman	2	-	2	1,07
Adnan Menderes	6	-	6	3,21	Mustafa Kemal	2	-	2	1,07
Dokuz Eylül	5	1	6	3,21	Pamukkale	2	-	2	1,07
Hacettepe	4	1	5	2,67	Uşak	2	-	2	1,07
Mersin	4	1	5	2,67	Ahi Evran	1	-	1	0,53
Ortadoğu Teknik	5	-	5	2,67	Ankara Yıldırım Beyazıt	1	-	1	0,53
Süleyman Demirel	4	1	5	2,67	Avrasya	1	-	1	0,53
Abant İzzet Baysal	4	-	4	2,14	Bahçeşehir	1	-	1	0,53
Atatürk	1	3	4	2,14	Balıkesir	1	-	1	0,53
Dumlupınar	4	-	4	2,14	Beykent	-	1	1	0,53
Ege	2	2	4	2,14	Bilkent	-	1	1	0,53
Selçuk	4	-	4	2,14	Cumhuriyet	-	1	1	0,53
Akdeniz	3	-	3	1,60	Çanakkale 18 Mart	1	-	1	0,53
Atılım	3	-	3	1,60	Erciyes	1	-	1	0,53
Bilgi	3	-	3	1,60	Eskişehir Osmangazi	1	-	1	0,53
Galatasaray	3	-	3	1,60	Fatih	1	-	1	0,53
Kahramanmaraş Sütçü İmam	3	-	3	1,60	Giresun	1	-	1	0,53

Kırıkkale	3	-	3	1,60	Harran	1	-	1	0,53
Maltepe	3	-	3	1,60	Hitit	1	-	1	0,53
Necmettin Erbakan	3	-	3	1,60	İnönü	1	-	1	0,53
Afyon Kocatepe	2	-	2	1,07	İstanbul Sabahattin Zaim	1	-	1	0,53
Anadolu Üniversitesi	2	-	2	1,07	İstanbul Yeni Yüzyıl	1	-	1	0,53
Ankara Hacı Bayram	2	-	2	1,07	İzmir Ekonomi	1	-	1	0,53
Bingöl	2	-	2	1,07	Kocaeli	1	-	1	0,53
Celal Bayar	2	-	2	1,07	Mardin Artuklu	1	-	1	0,53
Fırat Üniversitesi	2	-	2	1,07	Muş Alpaslan	1	-	1	0,53
Gümüşhane	2	-	2	1,07	Niğde Ömer Halis Demir	1	-	1	0,53
Hasan Kalyoncu	2	-	2	1,07	Ondokuz Mayıs	1	-	1	0,53
İstanbul Arel	2	-	2	1,07	Sakarya	-	1	1	0,53
İstanbul Aydın	2	-	2	1,07	Tokat Gaziosmanpaşa	1	-	1	0,53
İstanbul Gelişim	2	-	2	1,07	Van Yüzyüncü Yıl	1	-	1	0,53
İstanbul Kültür	2	-	2	1,07	Yeditepe	1	-	1	0,53
İzmir Kâtip Çelebi	2	-	2	1,07	Toplam	158	29	187	100
Kadir Has	2	-	2	1,07					

Tez çalışmalarında kullanılan araştırma yöntemi ve veri toplama araçlarının dağılımını gösteren Tablo 5’e bakıldığında lisansüstü çalışmalarda en çok literatür taraması/doküman analizinin ($n=63$) kullanıldığı ikinci sırada mülakat tekniğinin ($n=37$), üçüncü sırada ise anketin ($n= 19$) kullanıldığı görülmekle birlikte ilk üç sıranın toplamı çalışmaların %70’ini oluşturmaktadır.

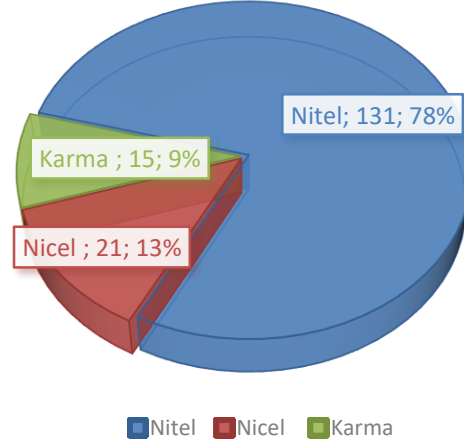
Tablo 5: Araştırma Yöntemi ve Veri Toplama Araçları

Araştırma Yöntemi	Yüksek lisans	Doktora	Toplam	Yüzde
Literatür Taraması/Doküman Analizi	57	6	63	37,5
Derinlemesine Mülakat/Yarı Yapılandırılmış Mülakat	31	6	37	22
Anket	17	2	19	11,3
Anket ve Yüz yüze görüşme/Yarı yapılandırılmış Görüşme/Derinlemesine Mülakat/odak Grup	15	-	15	9
İçerik Analizi	6	2	8	5
Derinlemesine Mülakat/ Yarı yapılandırılmış Mülakat ve Gözlem	5	-	5	3
Söylem Analizi	2	3	5	3
Derinlemesine Mülakat/ Yarı yapılandırılmış mülakat ve İçerik Analizi	2	1	3	2
Derinlemesine Mülakat/ Yarı yapılandırılmış mülakat ve Doküman Analizi	2	1	2	1,2
İçerik Analizi ve Söylem Analizi	2	-	2	1,2
Derinlemesine mülakat ve Odak Grup	1	-	1	0,6
Odak Grup	-	1	1	0,6

Tarihsel Betimsel analiz	-	1	1	0,6
Çerçeveleme analizi	-	1	1	0,6
Göstergebilimsel Analiz	-	1	1	0,6
Söylem Analizi ve Göstergebilimsel Analiz	1	-	1	0,6
Regresyon Analizi	1	-	1	0,6
Betimleyici İstatiksel Analiz	1	-	1	0,6
Toplam	143	25	168	100

Genel görünümü gösteren Grafik 4'e bakıldığında hem yüksek lisans hem doktora düzeyinde nitel araştırma yöntemine ($n=131$) dikkat çekici şekilde daha çok başvurulduğu görülmektedir.

Araştırma Yöntemi Ölçütlerine Göre Yüzde (%) ve Frekans (n)

Grafik 4: Tezlerin Araştırma Yöntemine Göre Dağılımı

Tezlerin konusunu gösteren Tablo 6 incelendiğinde yüksek lisans düzeyinde en çok kadınların siyasi katılımına ($n=56$), doktora düzeyinde ise siyasete aktif olarak katılan kadınlara ($n=13$) odaklanıldığı görülmektedir. Bu iki başlık toplam tez çalışmalarının %75'ine karşılık gelmektedir. Ayrıca yüksek lisans düzeyinde kadın kolları ve kadın derneklerine ilişkin konular ele alınırken doktora düzeyinde bu konulara ilişkin çalışma olmadığı görülmektedir. Önceki dönemlerde bu konuda yapılan çalışmalarda bu başlık yer almadığından karşılaştırma yapılamamıştır. En çok çalışılan konuyu siyasete aktif olarak katılan kadınların oluşturduğu görülmektedir. Aktif olarak siyasete katılan kadınların tecrübeleri, siyasete nasıl dahil oldukları, bu süreçte yaşadığı engellerin neler olduğu ve bu engellerle nasıl baş ettiklerinin tespiti, siyasete ilgisi olan ancak çeşitli nedenlerle aktif siyasi hayata geçemeyen kadınlara rehber olma açısından önemlidir. Bu çalışmalar, aynı zorlukları yaşayan aynı engellerle karşılaşmış geri adım atan kadınların siyasette aktif olarak yer alan kadınlarla özdeşim kurabilmesi ve kendilerinde o adımı atma gücünü bulabilmesini sağlayabilir. Öte yandan siyasetin erkek işi olmadığına en önemli göstergelerinden birisi de siyasette aktif olan kadınların görünür olmasıdır. Ayrıca bu kadınların kadın meselelerine yaklaşımları incelenip bu meselelerin çözümüne katkılarının sosyolojik açıdan değerlendirilmesi, nicelik yönünden eksik olan temsilin nitelik yönünden de eksik olup olmadığının tespiti açısından önemlidir. Erkek normlarına göre düzenlenen bir siyasal hayata katılan kadınlar, bu alanda var olabilmek için eril siyaset yapma biçimini benimseyebilmektedir.

(Pınarcıoğlu, 2017:20-21). Bu durumu göz önünde bulundurarak kadınların kendi politikalarını yapıp yapamadığının araştırılması diğer bir ifadeyle kadın temsilinin nitelik boyutu son derece önemlidir. Örneğin kadın vekillerin meclis araştırma önermelerinde dile getirdiği konuların neler olduğu, erkek vekillere göre pasif/aktif olma durumu, kadın vekillerinin vitrin/göstermelik olarak mı mecliste yer aldığının tespiti önemlidir. Kadın erkek eşitsizliği sorunun çözümünde politika yapıcılarının almış oldukları kararların, kabul edilen kanunların önemi dikkate alındığında kadınların kendilerini ve yaşadıkları ülkeyi ilgilendiren konularda karar alma mekanizmalarında sayıca fazla olmaları önemli olmakla birlikte, kadınların kadın bakış açısıyla sorunlarını dile getirmeleri, partilerinden öteye kadın kimliğini incelemeleri yani kadınları mecliste niteliksel olarak temsil etmeleri son derece önemlidir. İkinci sırada en çok çalışılan konu başlığı olan kadınların siyasi katılımı, önündeki engeller, bu alandaki hukuki düzenlemeler ve kamu politikaları gibi konular kadınların neden siyasette aktif olarak yer alamadığını irdelemekle birlikte çalışmaların geneline bakıldığında ortaya çıkan görünüm özellikle kadınların siyasete katılımı önündeki engellerin genel bir başlık olarak ele alınmış olmasıdır. Ancak engellerin tek tek ele alınıp ilişkili anabilim dallarınca detaylı şekilde irdelenmesinin önemli olacağı düşünülmektedir. Üçüncü en çok çalışılan iki konu; kadın seçmenler ve kadın kollarıdır. Kadın seçmenlerin siyasete bakışı ve oy verme pratikleri, kadın seçmenlerin oy kullanırken kadın adayları destekleyip desteklemedikleri, kadınların siyasetteki yerine ilişkin algılarının ve algılarında “kadınların siyasette yeri yok” algısı varsa bu algının nasıl kırılabileceğinin tespiti siyasette aktif olarak yer almak isteyen kadınlara destek sağlayabilecek, kadın adayların erkelere göre dezavantajlı konumları kadın seçmenlerin desteğini almaları ile iyileştirilebilecektir. Üçüncü sırada yer alan diğer bir konu siyasi partilerin kadın kollarıdır. Kadın kollarının, kadınların siyasete katılmasında destekleyici rolü olup olmadığı, erkek siyasetçileri mi yoksa kadın siyasetçileri mi öncelediği, kadınlara yönelik politikalar üretip üretmediği ortaya konularak kadın kollarının kadınların siyasette varlık mücadelesindeki konumunun iyileştirilmesi ve işlevselleştirilmesi önemlidir.

Tablo 6: Tez Konularına Göre Dağılım

Tez Konusu	Yüksek Lisans	Doktora	Toplam	Yüzde
Siyasete Aktif Katılan Kadınlar (Katılım süreçleri/engel-destek, söylemleri, kadınlara yönelik siyasi faaliyetleri, Kadın liderler)	54	13	67	39,9
Kadınların siyasi Katılımı (katılım nedenleri, engeller, Siyasi hayatta kadının yeri, siyasette cam tavan, ulusal- uluslararası belgeler, kamu politikaları, hukuksal düzenlemeler)	56	5	61	36,3
Kadın Seçmenler (Siyasi davranış, oy verme davranışı, siyasete bakış)	9	2	11	6,5
Kadın Kolları (Yapısı, üyelerinin profili, kadınların siyasete katılmalarına etkisi)	11	-	11	6,5
Siyasi Partiler (Cinsiyetçi söylem ve politikalar, kadına ilişkin politikalar)	3	3	6	3,6
Kadın Dernekleri (Kadınların siyasi yaşantısına etkisi)	5	-	5	3
Seçim Sistemi/Kota	3	1	4	2,4
Diğer (Kadın algısı, basında kadın, dizilerde kadın ve siyaset)	2	1	3	1,8
Toplam	143	25	168	100

SONUÇ

Dünya nüfusunun yarısını oluşturan kadınların siyasi temsili dünya genelinde ve ülkemizde halen son derece düşük

düzeindedir. Kadınların sadece kadın oldukları için yaşamış olduğu sorunların çözülmesinin bir yolu da bu sorunların çözümüne ilişkin politikaların belirlenmesi ile mümkündür. Kadınların siyasetin aktif öznelere olmaları en başta kadınların maruz kaldıkları eşitsizliklerle mücadelede yönelik adımlar atılması için önemlidir. Bu noktada kadınların neden siyasetin aktif öznelere olmadıkları ya da olamadıklarının akademik çalışmalarla derinlemesine ve farklı bakış açıları ile irdelenmesi gereklidir. Bu çalışmada kadın ve siyaset konusunda Türkiye’de hazırlanan lisansüstü tezlerin sayıları, en çok hangi konuların ele alındığı, hangi araştırma yöntemleri kullanıldığı, hangi anabilim dalından daha çok çalışıldığı gibi başlıklar ele alınmıştır. Yapılan tarama sonunda araştırma kriterlerine uygun olan 187 teze ulaşılmıştır. Kadın ve siyaset konusunda yapılan ilk çalışmanın 1988 yılında yapıldığı görülmektedir. Söz konusu 187 tezin üçte ikisinden fazlasının ($n=129$) son on yılda yapıldığı, en çok tez hazırlanan yıl olan 2019 yılından sonra ise hazırlanan tez sayısının düşmeye başladığı görülmektedir. Konuya ilişkin hazırlanan lisansüstü tezlerin derecelerine bakıldığında ise yüksek lisans tezlerinin doktora tezlerinin beş katından fazla olduğu ortaya çıkmıştır. Dolayısıyla doktora tez çalışmalarının artırılması gerekmektedir. Tezlerin anabilim dallarına göre dağılımında birkaç anabilim dalında (siyaset bilimi ve kamu yönetimi, sosyoloji, kadın çalışmaları) yoğunlaştığı görülmekle birlikte farklı anabilim dallarında da (temel İslam bilimleri, maliye, psikoloji, sosyal bilgiler öğretmenliği, aile ve tüketici bilimleri, kültürel inceleme vb.) konunun çalışılmış olması farklı bakış açılarının geliştirilmesi, farklı tespitlerin yapılması açısından önemlidir. Çünkü kadınların siyasette aktif olarak yer almayışının tek bir nedeni bulunmamakta, kültürel nedenlerden toplumsal yapıya, dini inançlardan ekonomik nedenlere, psikolojik nedenlerden siyasi yapı ve hukuk kurallarına kadar geniş bir yelpazeden ele alınması gerekmektedir. Bu noktada hem çalışılan konulara bakıldığında hem yoğun olarak kullanılan araştırma yöntemlerine bakıldığında konuya ilişkin genel çerçevenin tespit edilmesi ve bilginin doğrudan kaynaktan alınması yoluna gidildiği görülmektedir. Öte yandan Türkiye’de devlet ve vakıf üniversitesi olmak üzere toplam 209 üniversite olduğu düşünüldüğünde yalnızca 72 üniversitede konuya ilişkin tezlerin hazırlanmış olması ve hazırlanan tezlerin özellikle bazı üniversitelerde yoğunlaşması (Ankara, Marmara, İstanbul ve Gazi Üniversitesi) göz önünde bulundurulduğunda kadın ve siyaset konusunda hiç tez hazırlanmayan üniversitelerin olması da dikkat çekicidir. Buradan hareketle konuyla ilgili çalışmaların artırılıp yaygınlaştırılması adına yükseköğretim kurumlarındaki karar verici kişilere de görev düşmekle beraber çalışma yapan araştırmacıların desteklenmesi ve teşvik edilmesi önemlidir.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarın katkısı %100’dür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Altan Arslan, Ş. (2017). Kadın Odaklı Politikaların Hükümet Programlarına Yansımaları Üzerine Bir Analiz. *TBB Dergisi*, Özel Sayı, 411-440.
- Ayata, A. G. (2011). *Siyaset ve Katılım*. Y. Ecevit & N. Karkıner (Ed.), *Toplumsal Cinsiyet Sosyolojisi (64-83)* içinde. Anadolu Üniversitesi Yayınları: Eskişehir.
- Cansun, S. (2016). Türkiye’deki “Kadın ve Siyaset” Konulu Lisansüstü Çalışmalara Dair Bir İnceleme. *Turkish Studies*, 11(13), 131-140.
- Conell, R. W. (1998). *Toplumsal Cinsiyet ve İktidar*. C. Soydemir (çev.). İstanbul: Ayrıntı Yayınları.
- Çukurçayır, M. A. (2000). *Siyasal Katılım ve Yerel Demokrasi*. Ankara: Yargı Yayınevi.
- Ecevit, Y. (2021). *Toplumsal Cinsiyet Eşitsizliğinin Temel Kavramları*. Ankara: Ceid. Erişim adresi: <https://ceidizler.ceid.org.tr/dosya/toplumsal-cinsiyet-esitliginin-temel-kavramlaripdf.pdf>, Erişim tarihi: 14.07.2022.
- Fakih, A. & Sleiman, Y. (2021). *The Gender Gap in Political Participation: Evidence from the MENA Region*. ERF Working Paper No. 1504. The Economic Research Forum. Erişim adresi: https://erf.org.eg/app/uploads/2021/11/1637565476_528_724117_1504.pdf, Erişim tarihi: 04.03.2023.
- Kaşıkırık, A. (2022). Rol Model Kadınlar: Doğu ve Güneydoğu Anadolu’da Muhtar Kadınlar. *European Journal of Managerial Research*, 6, 149-164.
- Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği, (2016, 20 Nisan). *Resmî Gazete* (Sayı: 29690). Erişim adresi: <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuat?MevzuatNo=21510&MevzuatTur=7&MevzuatTertip=5>, Erişim tarihi: 04.03.2023.
- Millett, K. (1987). *Cinsel Politika*. S. Seçkin (çev.). İstanbul: Panel Yayınevi.
- Phillips, A. (1995). *Demokrasinin Cinsiyeti*. İstanbul: Metis.
- Pınarcıoğlu, N. Ş. (2017). Eril Siyasette Kadın Temsili (Mi?). *Batman Üniversitesi Yaşam Bilimleri Dergisi*, 7(1), 12-24.
- Reeves, A., Brown, C. & Hanefeld, J. (2022). Female Political Representation and the Gender Health Gap: A Cross-national Analysis of 49 European Countries. *European Journal of Public Health*, 32(5), 684-689.
- Rosenbluth, F., Kalla, J. & Teele, D. (2015). *The Female Political Career*. Washington, DC: The World Bank Group.
- Sağrıç, Z. (2022). Cumhuriyet Halk Partisi Kadın Milletvekillerinin Toplumsal Profili. *HABITUS Toplumbilim Dergisi*, 3, 317-345.
- Sancar, S. (2014). *Türk Modernleşmesinin Cinsiyet*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Shamsaei, M. (2016). Women's Political Participation, Obstacle and Facilities. *IIOAB Journal*, 7(4), 435-440.
- Savaş, G., Ertan, S. & Yol, F. (2018). Türkiye’deki Üniversitelerin Kadın Araştırmaları Merkezleri Profili Araştırması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(68), 1527-1547.
- Shvedova, N. (2005). *Obstacles to Women’s Participation in Parliament*. J. Ballington and A. Karam (Eds). in *Women in Parliament: Beyond Numbers (33-92)*. Sweden: International IDEA.
- Şahin, S., Şahin, M., Çek, F. & Oklay, E. (2011). Türkiye’de Kadın Konulu Tezler Üzerine Bir Değerlendirme. *e-Journal of New World Sciences Academy*, 6(4), 2413-2424.
- TUİK, (2021). *İstatistiklerle Kadın*. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=İstatistiklerle-Kadin-2021-45635>, Erişim tarihi 10.07.2022.
- UN-Women, (2021). *Women in Politics*. Erişim adresi: <https://unwomen.org/en/digital-library/publications/2021/03/women-in-politics-map-2021>, Erişim tarihi 10.07.2022.
- UN-Women, (2022). *Facts and Figures: Women’s Leadership and Political Participation*. Erişim adresi: <https://www.unwomen.org/en/what-we-do/leadership-and-political-participation/facts-and-figures>, Erişim tarihi 10.07.2022.
- Yerlisu Lapa, T., Köse, E. & Günbayı, İ. (2018). Türkiye’de Yapılan Rekreasyon Araştırmaları: Sistemik Bir Derleme. *Spor Bilimleri Dergisi*, 29(2), 87-104.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2023 Cilt:25 Sayı:1
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 12.10.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 12.06.2023
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1184881

Avukatlık Ücretlerinin Vergilendirilmesinde Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri

Görkem Ali ÖZVEREN¹, Erdem ATEŞAĞAOĞLU²

Öz

Bu çalışma avukatlık faaliyetinden elde edilen kazançların nasıl vergilendirilebileceğini ve belge düzeninde dikkat edilmesi gereken hususları belirtmek üzere hazırlanmıştır. Avukatlık faaliyetinden elde edilecek kazançların tabi olabileceği gelir unsurları gösterildikten sonra özellikle avukatlığın serbest meslek olarak ifa edilmesi durumunda karşılaşılan sorunlar üzerinde durulmuştur. Vergi idaresinin uzun zamandır uygulamaya yön veren görüşünü değiştirmesinin etkilerinin neler olabileceği tartışılmıştır. Vergi kanunlarındaki farklı hükümlerin serbest meslek faaliyetlerini genel olarak nasıl etkileyebileceğinin hukuki analizi yapılmıştır. Avukatlık ücretlerinin çeşitleri ve hukuki mahiyetinin anlatımı yapıldıktan sonra, hala tartışılan bir konu olan karşı taraf vekâlet ücretinin kimin adına hükmedilmesi gerektiği, bu ücretin vekilin mi yoksa müvekkilin mi hakkı olduğu sorusuna cevap aranmıştır. Uygulamada yeni olan karşı taraf kanuni vekâlet ücretinde belge düzeni ve Katma Değer Vergisi'nde tevkiyat uygulamasının aydınlatılması amacıyla kanun ve tebliğde yer alan düzenlemeler gösterilmiştir. Son olarak çalışmada, avukatlık vekâlet ücretlerinin vergilendirilmesine yönelik bir takım çözüm önerilerine yer verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Avukatlık, Serbest Meslek Kazancı, Vergilendirme

Jel Kodu: H20, H24, H29

Problems Encountered in Practice in Taxation of Attorney's Fees and Suggestions for Solutions

Abstract

This study was prepared to demonstrate how the proceeds from the legal practice can be taxed and what needs to be considered in the document layout. The income elements to which the earnings to be obtained from the attorneyship activity may be subject are explained and the problems encountered, especially in the case of the practice of attorneyship as a self-employment, are emphasized. The effects of changing the view of the tax administration, which has been guiding the practice for a long time, were discussed. Due to different provisions in tax laws, the problems that may arise as a result of carrying out the attorney's earnings as a self-employed were shown, and a legal analysis of these results was made. After explaining the types and legal nature of attorney's attorney fees, an answer has been sought to the question of who should be awarded the other party attorney's fee, which is still a controversial issue, and whether this fee is the right of the attorney or the client. The regulations in the law and communiqué are shown in order to clarify the document order in the counterparty legal attorney fee and the application of withholding in Value Added Tax, which is new in practice. Finally, in the study, some solution proposals for the taxation of attorney's attorney fees are included.

Keywords: Attorney, Self-Employment Earnings, Taxation

Jel Codes: H20, H24, H29

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Vergi Müfettişi, Vergi Denetim Kurulu, İzmir, Türkiye. E-posta: gorkemozveren@hotmail.com Orcid no: 0000-0002-2954-0823

² Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi, Hukuk Fakültesi, Kamu Hukuku Bölümü, İstanbul, Türkiye. E-posta: eatesaga@istanbul.edu.tr Orcid no: 0000-0003-0018-3508

Atıf/Citation: Özveren, G. A., Ateşaoğlu, E. (2023), Avukatlık Ücretlerinin Vergilendirilmesinde Uygulamada Karşılaşılan Sorunlar ve Çözüm Önerileri, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25/1, s. 211-231.

Extended Abstract

Introduction

This paper entitled " Problems Encountered in Practice in Taxation of Attorney's Fees and Suggestions for Solutions" aims to show how the income to be obtained in exchange for legal services will be taxed by tax laws and the issues to be considered about documentation requirements. The article points out the problems in practice regarding attorney fees and explains the new legal regulations. In this respect, its scope has been kept as wide as possible.

In this context, firstly, the qualification of the attorneys' earnings concerning the elements of income. Element such as doing the activity for oneself under personal responsibility and continuity indicates that the activity is self-employment income. After this stage, it will be necessary to determine the incomes included in the scope of revenue. In the taxation of self-employment earnings, the collection principle is valid. In this income, since it is not known at what date the income becomes definite in terms of amount and nature, it is obligatory to connect the "acquisition" to the collection. The concept of revenue to be obtained within the scope of self-employment income and the taxation problems encountered in the attorneys' earnings within the scope of self-employment income are explained. This section also includes the old and new views of the tax administration on the document order. The possible effects of the administration's change of opinion on taxpayers are explained. The subject has been comprehensively discussed with the problems that may be encountered in the tax inspection processes. In addition, it is discussed that the administration's direction of implementation by giving an opinion is compatible with the constitutional principles.

After these assessments, the types of various attorneys' fees are listed. It has been tried to explain the taxation of attorney fees according to their types. After explaining the legal nature of attorneys' fees; in particular, the hesitations regarding the legal attorney's fee charged to the other party are discussed. This subject has been tried to be clarified in light of judicial decisions and comments in the literature. The details of the new legal regulations that clarify the issue are also shown in this section.

In the third and last part of the paper, the taxation of attorneys' fees is evaluated. In this section, the subject is developed with the recent amendments to the legislation. Administrative regulations that do not comply with our constitution are specified, and why they are unconstitutional is explained in this chapter with constitutional principles.

Method

The research method of this study is document analysis from qualitative research methods. The study has been prepared to explain the problems faced by those who earn attorneyship income in practice and the latest situation in the face of current law changes. After a general explanation, the study focused especially on the situation of lawyers who earn self-employment income. Law, judicial decisions and the opinions of the administration that guide the practice form the basis of the study. The opinion of the administration is the answers given to them by the Taxpayers from the Revenue Administration or the relevant authorities in order to eliminate their hesitations regarding tax situations, in return. Tax administration has tended to use its own regulatory procedures rather than the law in document order and taxation of self-employed lawyers. New legal regulations were needed when it started to conflict frequently with judicial decisions and regulatory actions of the administration. A general compilation of these conflicts and a legal review of the new regulations has been made.

Result and Discussion

After focusing on some issues that are quite new in practice, it is aimed to clarify the documentation requirements concerning the legal attorney's fee charged to the other party and the application of withholding in Value Added Tax. Still unsolved problems were explained in practice. Emphasizing that the solution to the problems should be provided by constitutional principles, not by the views of the tax administration. It seems that the biggest problem is the collection principle system adopted in self-employment earnings. Unless this system, which is incompatible with the value-added tax, is abandoned, it is difficult to establish harmony between the tax laws. Thus, the disadvantages created by the collection basis will also be avoided.

GİRİŞ

Avukatlık faaliyeti, 1136 Sayılı Avukatlık Kanunu'nun 1. maddesinde tanımlandığı üzere bir kamu hizmeti ve serbest bir meslektir. 193 Sayılı Gelir Vergisi Kanunu bakımından ise işin niteliğine ve şartlarına bağlı olarak avukatlık mesleğinden sağlanan kazanç; serbest meslek kazancı, arızı serbest meslek kazancı ya da ücret olarak değerlendirilerek gelir unsurlarından birinin kapsamına girebilir. Elde edilen kazancın hangi gelir unsurunun kapsamına alınacağı, elde edilen bu kazancın Katma Değer Vergisi'nin konusuna girip girmeyeceği noktasında önem taşımaktadır.

Avukatlık faaliyeti sonucu elde edilen kazanç, serbest meslek kazancı olarak mütalaa edildiği takdirde ayrıca katma değer vergisine de tabi olacaktır. Bu halde serbest meslek kazancında tahsil esasının benimsenmiş olması ile 3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu'nda yer alan vergiyi doğuran olayı belirten maddesinin bazı durumların mevcudiyeti halinde birtakım sorunlara yol açtığı, uygulamada sıklıkça karşılaşılan bir durum olarak göze çarpmaktadır.

Serbest meslek kazancı kapsamında değerlendirilen avukatlık kazançlarında tahsil esasının benimsenmesi gelir vergisi matrahı ile katma değer vergisi matrahı arasında uyumsuzluklara neden olduğu gibi belge düzeni konusunda da duraksamalara neden olmaktadır. Yine serbest meslek kazancı kapsamında tahsil esasına göre hareket edildiği durumlarda, tahsil esasının mantığı gereği değersiz hale gelen alacağın gider yazılamayacağı şüphesiz olsa da aynı alacakların Katma Değer Vergisi Kanunu'nun 29/4. maddesi hükümlerinden yararlanıp yararlanamayacağı konusuna açıklık getirilmesi gerekmektedir.

Çalışmada avukatlık vekâlet ücretinin ve karşı tarafa yüklenen kanuni vekâlet ücretinin yargı kararları ışığında hukuki mahiyetinin tespiti ile bunların hangi gelir unsurlarının kapsamına girebileceğinin açıklamaları yapılmıştır. Ayrıca, bu faaliyet ile elde edilecek gelirlerin; 213 sayılı Vergi Usul Kanunu (VUK), Gelir Vergisi Kanunu (GVK) ve Katma Değer Vergisi Kanunu (KDVK) açısından mevzuattaki son gelişmeler ile birlikte değerlendirilmesi de yapılarak, uygulamada karşılaşılan sorunlarının giderilmesine yönelik çözüm önerilerine yer verilmiştir.

1. AVUKATLIK ÜCRETİNİN HUKUKİ NİTELİĞİ

1.1. Avukatlık Ücretinin Hangi Gelir Unsurlarına Tabi Olacağıın Belirlenmesi

136 sayılı Avukatlık Kanunu'nun birinci maddesinde: “*Avukatlık, kamu hizmeti ve serbest bir meslektir. Avukat, yargının kurucu unsurlarından olan bağımsız savunmayı serbestçe temsil eder.*” hükmü yer almaktadır.

GVK'nın 65. maddesinin 2. fıkrası serbest meslek faaliyetini: “*sermayeden ziyade şahsi mesaiye ilmi veya mesleki bilgiye veya ihtisasa dayanan ve ticari mahiyette olmayan işlerin işverene tabi olmaksızın şahsi sorumluluk altında kendi nam ve hesabına yapılmasıdır.*” şeklinde tanımlamaktadır.

Söz konusu yasal düzenleme bağlamında, serbest meslek faaliyetinin temel unsurları sermayenin değil şahsi çalışmanın öne çıkması, bilimsel veya mesleki bilgiye veya ihtisasa dayanması, bağımsız olarak kişisel sorumluluk altında kendi adına ve hesabına yapılması, devamlılık unsuru taşıması şeklinde sıralanabilir (Hesap Uzmanları Derneği, 2018: 219-221). Bu noktada, yürütülen faaliyetin serbest meslek faaliyetinin diğer niteliklerini haiz bir faaliyet olması ancak arızı olarak yapılması halinde, yürütülen faaliyet serbest meslek faaliyeti olarak değil, GVK'nın 82/4. 'ncü madde hükmü uyarınca arızı kazanç olarak vergilendirilmektedir (Hesap Uzmanları Derneği, 2018: 219).

1.1.1. Faaliyetin Kişisel Sorumluluk Altında Kendi Nam ve Hesabına Yapılması

Gerek ücret geliri gerekse serbest meslek kazancı emeğe dayanan gelir unsurlarıdır. Avukatlık faaliyetinin işverene bağlı olarak yapılması halinde elde edilen kazanç GVK'nın 61. maddesi hükmü uyarınca ücret olarak vergilendirilecektir.

Vergilendirme ile alakalı ödevlerin yerine getirilmesinde, ücret ile serbest meslek farkı önemlidir. Yapılan faaliyet bir hizmet sözleşmesi kapsamında işverene ve iş yerine bağlı olarak sürdürüldüğü takdirde elde edilen gelir ücret olacaktır. Ücret gelirleri için mükellefin defter tutma, makbuz düzenleme, katma değer vergisi ve geçici vergi yükümlülükleri söz konusu olmayacaktır (Hesap Uzmanları Derneği, 2018: 220).

1.1.2. Devamlılık Unsuru

Avukatlık ücretinin serbest meslek kazancı olarak değerlendirilebilmesinin bir diğer koşulu ise GVK'nın 66. maddesinde belirtildiği üzere devamlılıktır. Faaliyetin devamlılık gösterdiğinin tespitini ise VUK'un 155. maddesinde gösterilen serbest meslek erbabında işe başlamanın belirtileri ile yapmak mümkündür.

Faaliyetini yalnızca devamlı olarak sürdüren meslek erbaplarının bu faaliyetinden doğan kazançları serbest meslek kazancı olacaktır. Devamlılık göstermeyen, arızı nitelikteki serbest meslek faaliyetinden elde edilen kazançlar ise GVK'nın 82/4. maddesine göre arızı kazanç olarak vergiye tabii tutulacaktır (Hesap Uzmanları Derneği, 2018: 221).

1.2. Serbest Meslek Kazancı Olarak Elde Edilen Avukatlık Ücretlerinde Hasılat

GVK'nın "*Serbest Meslek Kazancının Tespiti*" kenar başlıklı 67. maddesinde; "*Serbest meslek kazancı bir hesap dönemi içinde serbest meslek faaliyeti karşılığı olarak tahsil edilen para ve ayınlar ve diğer suretlerle sağlanan ve para ile temsil edilebilen menfaatlerden bu faaliyet dolayısıyla yapılan giderler indirildikten sonra kalan farktır. Müşteri ve müvekkilinden, serbest meslek faaliyeti ile ilgili olmak üzere para ve ayın şeklinde alınan gider karşılıkları kazançta ilave edilir.*" şeklinde kazancın hangi hasılat üzerinden vergilendirilmeye tabi tutulacağı düzenlenmektedir.

GVK 67/2'e göre: "*avukatın müşterisinden veya müvekkilinden serbest meslek faaliyeti ile ilgili olmak üzere para ve ayın şeklinde alınan gider karşılıkları...*" GVK 67/3'e göre: "*Amortismanına tabi iktisadi kıymetlerin satılması halinde alınan bedel ile bunların envanter defterinde kayıtlı değerleri arasındaki müspet fark...*" serbest meslek kazancına ilave edilecek değerler olarak sayılmıştır.

GVK 67/4 ise; vergi, resim, harç, keşif, şahitlik, bilirkişilik ve ekspertiz gibi hususlara harcanmak üzere müşteri veya müvekkilden alınan ve tamamen bu hususlara harcanan para ve ayınların serbest meslek kazancı sayılmayacağını belirtmiştir.

1.2.1. Serbest Meslek Kazancına Ait Hasılatın Tahsiline İlişkin Esaslar

GVK'nın 67. maddesinde açık olarak belirtildiği üzere, serbest meslek kazancının vergilendirilmesinde tahsil esası geçerlidir. Bu kazançta, gelirin hangi tarihte miktar ve mahiyet itibarıyla kesinleştiği bilinemediğinden, "elde etme"nin tahsilata bağlanması zorunluluğu vardır (Türkay, 2016: 170).

Serbest meslek faaliyetinden bir menfaat elde edilmiş ise elde etme gerçekleşmiş sayılacaktır. Tahsil esasına göre, hizmetin tamamlanmamış olmasının bir önemi bulunmamaktadır. Tahsilat ile serbest meslek kazancı elde edilmiştir. Bu kapsamda tahsilat cari yıla ait olabileceği gibi önceki ya da sonraki yıllara da ait olabilir (Gündüz, 2014: 131). Serbest meslek erbabı

olarak değerlendirilen bir avukat için kazancın elde edilmesinin tespiti bakımından ise; haberi olması kaydıyla paranın namına para yatırılması, avukatlık ücretinden doğan alacağın başka bir şahsa ivazlı veya ivazsız temlik veya kazancın müşteriye olan borcu ile takası, tahsil hükmündedir (Özbek ve Arslan, 2016: 36-37).

1.3. Serbest Meslek Kazancı Kapsamında Değerlendirilen Avukatlık Ücretinde Karşılaşılan Vergisel Sorunlar

Bilindiği üzere, avukatların GVK'ya göre serbest meslek kazancı kabul edilen kazançlarının, VUK ile olduğu gibi KDVK ilgili hükümleriyle de bağlantısı vardır.

KDVK'nın 1. maddesinin 1. fıkrasına göre, Türkiye'de serbest meslek faaliyeti çerçevesinde yapılan hizmetler KDV'ye tabi bulunmaktadır. Mezkûr Kanun md. 10/1.f, a bendi uyarınca da malın teslim edildiği, hizmetin yapıldığı veya malın/hizmetin ithal edildiği an itibarıyla KDV doğmaktadır. Maddenin (c) bendinde ise “ *kısım kısım mal teslimi veya hizmet yapılması mutad olan veya bu hususlarda mutabık kalınan hallerde ise her bir kısmın teslimi veya bir kısım hizmetin yapılması*” şeklinde düzenlenmiş olup, bu halde vergiyi doğuran olayın gerçekleşeceğini belirtmiştir. Buna göre, KDV'de vergiyi doğuran olay, hizmetin kısım kısım ya da tamamen ifası ile gerçekleşmektedir. Bu kural; ticari, zirai ve serbest meslek faaliyetleri açısından bir ayırım gözetmemektedir. Kanun hükmünden anlaşılacağı üzere serbest meslek faaliyetinde tahsil esasının benimsenmesi KDV açısından bir hüküm ifade etmemektedir. KDV'de, vergiyi doğuran olay tahsilata bağlı değildir. Hizmet bedeli tahsil edilmemiş olsa da hizmetin tamamen veya kısmen yapılmasıyla birlikte KDV'nin hesaplanması gerekmektedir.

VUK md. 236 hükmünde, serbest meslek erbabının, mesleki faaliyetlerine ilişkin her türlü tahsilatı için iki nüsha serbest meslek makbuzu tanzim etmek ve bir nüshasını müşteriye vermek zorunda olduğu hükme bağlanmıştır. VUK md. 237 düzenlemesinde ise, serbest meslek makbuzun muhteviyatında yer alması gereken bilgiler açıklanmış olup, bu bilgiler arasında alınan paranın miktarı ile alındığı tarih de yer almaktadır.

GVK, KDVK ve VUK hükümlerinde yer alan açıklamalar ve vergi idaresinin konuyla ilgili görüşleri doğrultusunda uygulamada ortaya çıkan uyumsuzluklara alt başlıklar halinde bölüm içinde yer verilmiştir.

1.3.1. Gelir Vergi Matrahı ile KDV Matrahının Uyumsuz Olması

GVK ile KDVK kapsamında, serbest meslek kazancının hem vergilendirilmesine hem de matrah belirlenmesine dair birbirinden farklı düzenlemelere yer verilmiş olması nedeniyle uygulamada gelir vergisi matrahı ile katma değer matrahı arasında uyumsuz vergilendirme işlemleri söz konusu olabilmektedir.

Öncelikle serbest meslek kazancında tahsil esasının geçerli olması nedeniyle avukatlık hizmeti verilmiş ancak herhangi bir tahsilat yapılmamışsa, bu durumda serbest meslek kazancından söz edilemeyecek dolayısıyla gelir vergisi ödenmeyecek olsa da hizmet ifası nedeniyle KDV açısından vergiyi doğuran olay meydana gelmiş olacaktır.

Matrahlar arasında uyumsuzluk yaratan durum ise, fiilen tahsil edilen tutar ile asgari tarife bedelinin farklı olmasından kaynaklanabilmektedir. Bilindiği üzere, bir kısım serbest meslek erbapları için bu kişilerin bağlı buldukları meslek teşekküllerince belirlenmiş bulunan asgari ücret tarifeleri mevcut olup, bu mesleklerden birisi de avukatlıktır(Vergi Müfettişleri Derneği, 2020: 302). Avukatlık Kanunu'nun 164. maddesi uyarınca; avukatlık asgari ücret tarifesi altında vekâlet ücreti kararlaştırılamamaktadır. Ücretsiz dava alınması halinde, durum baro yönetim kuruluna bildirilmelidir. Ayrıca Avukatlık Kanunu'nun 168. maddesine göre; baronun yönetim kurulları, her yıl Eylül ayı içerisinde, yargı

yerlerindeki işlemler ile diğer işlemlerden alınacak avukatlık ücretinin asgarî hadlerini gösteren birer tarife hazırlayarak Türkiye Barolar Birliği'ne gönderirler. Bu hükümlerde açıkça görüldüğü gibi avukatlık mesleği mensuplarının bağlı olduğu bir tarife mevcuttur. KDVK'nın 27. maddesinin 1. fıkrasının 5. bendi'nde serbest meslek faaliyetleri için ilgili meslek kuruluşlarınca belirlenen bir tarife varsa hizmet bedelinin tarifede gösterilen tutardan düşük olamayacağı hususu açıklanmıştır. Mezkur Kanunun 20. maddesinin 4. bendi kapsamında, belli bir tarifeye göre fiyatı tespit edilen işlerde, tarifenin KDV dâhil edilerek tespit olunacağı ve verginin müşteriye ayrıca intikal ettirilemeyeceği hüküm altına alınmıştır.

Buna göre, avukatlık hizmetinin verilmesinde, Türkiye Barolar Birliği'nce belirlenen tarifeden daha düşük bir hizmet bedelinin uygulanması halinde ya da ücret alınmaksızın hizmet verilmesinde, KDV'si tarifede belirlenen tutar üzerinden hesaplanacaktır.

Bütün bu açıklamalar çerçevesinde; tahsilatın yapılmadığı ancak hizmet ifasının gerçekleştiği veya asgari tarife altında tahsilat yapıldığı durumlarda, serbest meslek makbuzunun hiç düzenlenmemesi ya da asgari tarife dikkate alınmadan tahsil edilen bedel esas alınarak düzenlenmesinin, eksik hesaplanan KDV'ler üzerinden re'sen tarhiyat yapılması sonucunu doğuracağını belirtmeliyiz.

Son olarak; KDV Uygulama Genel Tebliği'nde, avukatlık ücretleri başlığı altında, “*Mahkemelerce hükmolunan avukatlık ücretlerinin davayı kazananlara ödenmesi KDV'nin konusuna girmez. Ancak bu paralardan sözleşmeleri gereği ücret karşılığı çalışanlar dışında kalan avukatlara intikal eden kısım, serbest meslek kazancı kapsamında vergiye tabi olur. Avukatlar aldıkları bu para için davayı kazanan serbest meslek makbuzu düzenler ve makbuzda alınan tutar üzerinden KDV hesaplayıp ayrıca gösterirler. Mahkeme kararında “KDV hariç” şeklinde bir ifadenin yer almaması halinde, vekâlet ücretinin KDV dahil olduğu kabul edilir ve iç yüzde oranı uygulanmak suretiyle hesaplanan KDV, düzenlenen serbest meslek makbuzunda gösterilir.*” şeklinde düzenlemelere yer verilmiştir. Kanaatimizce, söz konusu hükmün uygulanması özellikle Anayasa'nın 73. maddesi bağlamında verginin yasallığı ilkesine uygun değildir. Zira verginin temel unsurlarının ve netice itibarıyla alınacak verginin miktarının yukarıdaki gibi tebliğ hükümleriyle değiştirilmesi Anayasa'nın 73. maddesine aykırılık teşkil etmektedir.

1.3.2. Serbest Meslek Makbuzunun Düzenlenme Zamanı

Serbest meslek makbuzunun tanımı ve muhteviyatının açıklandığı VUK'un 236. ve 237. maddeleri irdelendiği zaman, bu düzenlemelerin serbest meslek kazancının gelir vergisi bakımından tahsil esası üzerinden elde edilmesi prensibi ile uyumlu olduğu anlaşılmaktadır. Oysaki KDVK'daki vergiyi doğuran olay özü itibarıyla tahakkuk esası üzerinden uygulanmaktadır.

Serbest meslek kazancı elde eden avukatların en çok karşılaştığı sorun, hizmet ifasını gerçekleştirdikleri ancak hizmet bedelini tahsil edemedikleri durumda serbest meslek makbuzu düzenlemek zorunda olup olmadıkları noktasında tereddütte düşmelerinden kaynaklanmaktadır. Denizli Vergi Dairesi Başkanlığınca verilen bir özalgede; hizmetin ifası halinde vergiyi doğuran olayın meydana geldiği, hizmet bedelinin tahsil edilmemesi halinde düzenlenecek serbest meslek makbuzunda, sadece KDV tutarına yer verilmesi “.....TL mal teslimine / hizmet yapılmasına ilişkin olup bedeli tahsil edilmemiştir” bilgisinin yazılması gerektiği açıklanmış (Denizli Vergi Dairesi Başkanlığı, 2011), İzmir Vergi Dairesi Başkanlığı'nın ücret alınmayan serbest meslek faaliyeti için serbest meslek makbuzu düzenlenip düzenlenemeyeceği hakkındaki özalgesinde; “...Katma değer vergisi bakımından vergiyi doğuran olay malın teslimi veya hizmetin ifasına bağlı olduğundan, serbest

meslek faaliyetine ilişkin kazancın tahsil edilmediği durumlarda düzenlenecek serbest meslek makbuzunda, sadece KDV tutarına yer verilerek "...TL mal teslimine / hizmet yapılmasına ilişkin olup bedeli tahsil edilmemiştir" şeklinde notun yazılması, Serbest meslek kazancında tahsil esaslı geçerli olduğundan (kazancın kısım kısım tahsil edildiği durumlar dahil) serbest meslek makbuzunun tahsil edilen tutar kadar düzenlenmesi ve makbuz üzerinde "KDV için ... gün ve ... sayılı serbest meslek makbuzu düzenlenmiştir." şeklinde notun yazılması, gerekmektedir." (İzmir Vergi Dairesi Başkanlığı, 2017) açıklamaları yapılmıştır.

Vergi idaresi; uzun yıllar boyunca istikrarlı şekilde bedeli tahsil edilmeyen/edilemeyen serbest meslek kazançları için makbuz düzenlenmesi gerektiği, bu makbuzda KDV tutarının gösterilmesi ve bedelin tahsil edilmediği notunun düşülmesi gerektiğini açıklamıştır (İstanbul Vergi Dairesi Başkanlığı, 2019). Vergi idaresi bahsi geçen özelgelerinde ayrıca aldığı hizmetin bedelini ödemeyen karşı tarafın da kendisine düzenlenen serbest meslek makbuzuna dayanarak, makbuzda gösterilen KDV'yi indirim konusu yapmasının mümkün olduğunu açıklamıştır. Bize göre, idarenin bu görüşü VUK'da tanımlanan serbest meslek makbuzu tanımına açıkça aykırıdır. Serbest meslek makbuzunun vergi kanunlarındaki tanımında her türlü tahsilat için düzenlenecek olması açıklanmasına rağmen tahsilatın olmadığı durumda idarenin ısrarla mükelleflere ücret almadıkları işler için de makbuz düzenleyip bu makbuzda KDV tutarını göstermesini istemesinin nedeni KDV kaybına sebebiyet vermemek olsa gerektir.

Ancak uygulama böyleyken vergi idaresi, Adalet Bakanlığı Hukuk İşleri Genel Müdürlüğü'ne vermiş olduğu özelgesinde arabuluculuk hizmeti neticesinde bedeli tahsil edilmeyen/edilemeyen serbest meslek kazançları için de makbuz düzenlenmesi gerektiği, bu makbuzda KDV tutarının gösterilmesi ve bedelin tahsil edilmediği notunun düşülmesi gerektiği görüşünden farklı bir görüş vermiştir. Bahsi geçen özelgede, hukuk uyuşmazlıklarında arabuluculuk kapsamında dava şartı arabuluculuk faaliyetine ilişkin arabulucular tarafından yapılan hizmet neticesinde Cumhuriyet Başsavcılıklarınca ödenek bulunmaması nedeniyle geç ödeme yapılması halinde serbest meslek makbuzunun ne zaman düzenleneceği hakkında gelir idaresinden görüş talep edilmiştir. Gelir İdaresi Başkanlığı ise arabuluculuk hizmeti ifa edildiğinde KDV hesaplanması gerektiğini belirtmekle birlikte, VUK'un 236'ncı maddesine atıfta bulunarak serbest meslek makbuzunun her türlü tahsilat için düzenleneceğinin altını çizmiş ve Cumhuriyet Başsavcılıklarınca avukatlara ödemenin yapıldığı anda avukatlar tarafından makbuz düzenleneceği konusunda görüş bildirmiştir (Gelir İdaresi Başkanlığı, 2021).

Bilindiği üzere arabuluculuk faaliyeti, şahsi sorumluluk altında kendi nam ve hesabına yapılması halinde, faaliyetin ihtisasa dayanması nedeniyle "serbest meslek faaliyeti" olarak değerlendirilir. Arabuluculuğun devamlı yapılması halinde vergilendirilmesine ilişkin esaslar GVK, VUK ve KDVK açısından tüm serbest meslek faaliyetlerinde olduğu gibidir.

Hali hazırda avukatlık mesleğini icra eden birinin aynı zamanda arabuluculuk da yapması halinde ise, arabuluculuktan elde ettiği kazancın da avukatlıktan elde ettiği serbest meslek kazancına eklenip vergilendirilmesi gerekecektir (Ordu Defterdarlık Gelir Müdürlüğü, 2019). Dolayısı ile arabuluculuk hizmetlerinde makbuz düzenleme zamanına ilişkin idare tarafından verilen bu yeni görüş vergilendirilmesi serbest meslek kazancı esaslarına göre olan herkesi ilgilendirmektedir. Bu görüş, uygulamaya yön veren yeknesak hale gelmiş özelgelerden ayrıldığı için oldukça değerlidir.

Bu noktada, vergi idaresinin ödemenin/tahsilatın yapılmadığı durumlarda serbest meslek makbuzunun düzenlenmesine ilişkin bu yeni görüşünün vergi mükelleflerini nasıl etkileyeceği sorusu akla gelmektedir. Özellikle hizmetin yapıldığı

kişinin KDV mükellefi olduğu durumda hizmeti veren serbest meslek erbabı, konumuz özelinde avukat, hizmete ait KDV'yi tahakkuk ettirip ödeyecekken, henüz ödemeyi yapmamış olan hizmeti alan taraf avukattan bir belge alamayacağı için KDV'yi indirim konusu yapamayacaktır. Hizmeti alan kişi, hizmet bedelini takip eden takvim yılından da sonra ödediği takdirde ise KDV'yi indirim konusu yapıp yapamayacağı sorusuna cevap aranmalıdır. Bu sorunun cevabı KDV indirim mekanizmasının sağlıklı işlemesi bakımından da önemlidir.

İdarenin serbest meslek makbuzu düzenlenmesine ilişkin vermiş olduğu bu yeni ve farklı görüşün uygulamada ve vergi incelemeleri noktasında yaratacağı etkileri hukuki dayanakları ile ele almak gerekmektedir.

31/10/2011 tarihli ve 28101 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan Rapor Değerlendirme Komisyonlarının Oluşturulması ile Çalışma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'in 8. maddesine göre; rapor değerlendirme komisyonu, vergi incelemesi yapmaya yetkili olanlar tarafından düzenlenen raporların özgelere uygun olup olmadığını da dikkate alacaktır. Komisyonun dikkate alacağı özgelenin, ilgili konuda verilmiş en güncel özelge olması gerektiği tabiidir.

VUK'un 369. maddesine göre, idarenin mükelleflere vermiş olduğu özgelenin yanlış olduğunun anlaşılması ya da uygulamanın, özgelgede belirtilenin aksine yürütülmeye başlanılmış olması halinde kendilerine verilen özgelgeye uygun vergisel işlemler yapan mükelleflere vergi ziyai ceza kesilmemesi ve gecikme faizi hesaplanmaması gerekir.

Burada ele alınması gereken durum, bir meslek grubuna verilen özgelenin vergilendirme esasları aynı olan diğer meslek gruplarını bağlayıp bağlamayacağıdır. Arabuluculuk faaliyeti, serbest meslek kazancı olarak vergilendirilen bir kazançtır. Bu mesleğe tabi olan kişiler verdikleri hizmet sonrası ödeme almadan serbest meslek makbuzu düzenlemeyecekken, başkaca serbest meslek kazancı elde eden kişiler, konumuz özelinde avukatlar, tahsilat yapmadıkları durumlarda da hizmet ifası gerçekleştiği takdirde makbuz düzenlemeye devam edecek midir?

İdarenin bir konuda görüş değiştirmesini anlamamızın yollarından biri aynı konuya ilişkin farklı özgelgeler vermesidir (Kolotoğlu: 80). O halde, serbest meslek makbuzunun hizmetin tamamlanmasından sonra ödeme alınmasa bile düzenleneceği konusunda idarenin farklı bir görüş verdiği şüphesizdir. Gelir İdaresi Başkanlığı vermiş olduğu özgelgede VUK'un 236. maddesine atıf yaparak makbuzun yalnızca tahsilat halinde düzenleneceğini belirtmiştir. İdarenin bu görüşünü serbest meslek makbuzu düzenlemek zorunda olan herkes kullanabilmelidir.

VUK 369. madde lafzında geçen "mükellefin kendisine yazı ile" ibaresi özgelgelerin hukuki koruyuculuğunun kendisine verilen ile sınırlı olduğu anlamına gelse de, 425 Sıra Nolu Vergi Usul Kanunu Genel Tebliği, inceleme raporlarını mevzuata uygunluk yönünden kontrol eden Rapor Değerlendirme Komisyonlarının adına rapor düzenlenen mükellefe verilmiş özelge ile sınırlı kalmayacağını, konu hakkında en güncel özgelgeyi dikkate alacağını açıklamaktadır (Sandalcı, 2020: 134).

Gelir İdaresi Başkanlığı'nın 27.05.2021 tarihli özgelgesinin uygulamada yerleşik bir duruma dönüştüğü veya dönüşeceği kesin bir dille söylenemese bile aynı konuda verilmiş özgelgelerden farklı bir uygulama göstermektedir. Bu yönüyle de oldukça kıymetlidir. Rapor Değerlendirme Komisyonu'nda dikkate alınmak üzere güncel bir görüş olarak inceleme aşamasında mükelleflerce inceleme elemanlarına sunulabilir.

Kanaatimiz, bu özelge hiç verilmemiş bile olsaydı, serbest meslek makbuzunun düzenlenme zamanı VUK'da açıkça tahsilat şartına bağlandığı için tüm serbest meslek kazancı elde eden kişilerin makbuzlarını her zaman tahsilat halinde düzenlemeleri

gerektiğidir.

Yasama organının tüm konuları ayrıntısıyla düzenleyemeyeceği göz önünde alındığında, idarenin yasal sınırlamalar içinde Anayasa’da ismen belirtilen düzenleyici işlemlerin yanı sıra Anayasa’da ismen belirtilmemiş işlemlerle de düzenleme yapabileceği kabul edilmektedir (Sevgili Gençay, 2014: 402). İdarenin Anayasa’da yer almayan idari işlemleri, adsız düzenleyici işlemler olup, adsız düzenleyici işlem yapma yetkisi bu haliyle eşyanın tabiatından kaynaklanmakta ve hukuk devleti ilkesine göre mutlaka yasal düzenlemelere uygun olmak zorundadır (Sevgili Gençay, 2014: 403). Özelgelerin ise, idari işlem sınıflandırmasında bağlayıcılığının zayıflığı, kişilerin hukuki durumlarında değişiklik yapmaması gibi etkileri düşünüldüğünde, her ne kadar Rapor Değerlendirme Komisyonu’na dikkate alınacak olsa da, icrailik vasfının olmadığı kabul edilmektedir (Bölükbaşı, 2021: 128). Bu haliyle de, mevzuatı yorumlayan teknik bir görüşten ibarettir. Ancak vergi idaresinin bir konuya yaklaşımını gösterdiğinden yine de değeri yadsınamayacak ölçüdedir.

Gelir İdaresi Başkanlığı’nın 27.05.2021 tarihli özelgesi’nde yer alan serbest meslek makbuzunun düzenlenme zamanı açıklaması VUK 236. maddede yer alan yasal düzenlemeye uygundur. Ancak bu görüşün yeknesak hale geldiğini söylemek henüz mümkün değildir.

Anayasa’nın 2. maddesine göre hukuk devletinin temel ilkelerinden biri “belirliliktir”. Bu ilkeye uyarınca, yasal düzenlemeler hem kişiler hem de idare yönünden herhangi bir duraksamaya yer vermemeli, net ve anlaşılabilir olmalıdır. Belirlilik ilkesi, hukuksal güvenlikle bağlantılıdır. Kişiler, yapacağı işlemin sonucunda hukuksal yaptırımın ne olacağını, işleminin idareye vereceği yaptırım yetkisini kanundan açık bir şekilde öğrenebilmelidir. Mükellefler, ancak bu durumda yükümlülüklerini, vergisel ödevlerini sağlıklı bir şekilde yerine getirebilir. Hukuk güvenliğinde, kuralların öngörülebilmesi gerekmektedir. Bireyler tüm eylem işlerinden devlete güven duyabilmeli, devlet de kanuni düzenlemelerde güveni zedeleyici uygulamalardan kaçınmalıdır (Saban, 2020: 47). İdarenin, mükelleflerin tereddüt yaşadığı noktaları mükelleflere özelgeler vererek izah etmesi anlaşılabilir olsa da, kişilerin vergisel ödevlerini temel olarak kanundan öğrenmeleri gerekmektedir.

1.3.3. Tahsil Edilemeyen Katma Değer Vergisinin Durumu

Vergi idaresinin bildirdiği tüm görüşlerin ortak noktasında, hizmetin ifa edilmesi durumunda katma değer vergisi açısından vergiyi doğuran olayın meydana geldiğinden bahisle alacağını tahsil edemese bile serbest meslek kazancı elde eden meslek mensubunun KDV hesaplaması yer almaktadır. Bu açıklamalar aslında Katma Değer Vergisi Kanunu’na uyumlu görünse bile her durumda bu yönde bir uygulamaya gidilmesi adil olmayan sonuçlar doğurabilmektedir. Örneğin, 3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu’nun 29 ve 30’uncu maddelerine 7104 Sayılı Kanun ile eklenen fıkraları konu kapsamında ele aldığımızda karşımıza çıkan durum değerlendirilmelidir.

Katma Değer Vergisi Kanunu 29/4. fıkrada, “*Vergi Usul Kanununun 322 nci maddesine göre değersiz hale gelen alacaklara ilişkin hesaplanan ve beyan edilen katma değer vergisi, alacağın zarar yazıldığı vergilendirme döneminde indirim konusu yapılabilir (Şu kadar ki Vergi Usul Kanununun 323 üncü maddesine göre karşılık ayrılmak suretiyle gelir veya kurumlar vergisi matrahının tespitinde gider olarak dikkate alınan katma değer vergisinin bu fıkra kapsamında indirim konusu yapılabilmesi için gelir veya kurumlar vergisi matrahının tespitinde gelir olarak dikkate alınması şarttır)*” şeklinde yer alan düzenleme uyarınca, değersiz hale gelen alacaklara ilişkin hesaplanan ve beyan edilen KDV, alacağın zarar yazıldığı

vergilendirme döneminde indirim konusu yapılabilmektedir.

Katma Değer Vergisi Kanunu md. 30/e hükmüne göre ise; satıcı tarafından 29/4. fıkra hükmüne göre hesaplanan KDV'lerden çıkarılarak indirim konusu yapılan KDV'nin alıcı tarafından da düzeltilmesi öngörülmüştür. Mükerrer vergi indirimine yol açılmaması için, satıcı tarafından alacağın zarar yazıldığı dönemde indirime konu ettiği KDV tutarını, borcunu ödemeyerek alacağı değersiz alacak haline getiren alıcıların, indirim konusu yaptığı KDV'yi, alacağın zarar yazıldığı vergilendirme döneminde 1 No.lu KDV Beyannamesinde "VUK 322 Kapsamına Giren Borçlara Ait KDV" satırı ile beyan etmeleri gerekmektedir.

Bu noktada, 6 Nisan 2018 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan 7104 Sayılı Kanun ile 3065 Sayılı Katma Değer Vergisi Kanunu'nun 29. ve 30. maddelerinde yapılan değişiklikten serbest meslek erbaplarının ve dolayısıyla avukatların yararlanıp yararlanamayacağı hususu da gündeme gelmektedir. Vergi Usul Kanunu'nun 322. maddesinde; *"Kazai bir hükme veya kanaat verici bir vesikaya göre tahsiline artık imkân kalmayan alacaklar değersiz olacaktır. Değersiz alacaklar, bu mahiyete girdikleri tarihte tasarruf değerlerini kaybederler ve mukayyet kıymetleriyle zarara geçirilerek yok edilirler. İşletme hesabı esasına göre defter tutan mükelleflerin bu madde hükmüne giren değersiz alacakları, gider kaydedilmek suretiyle yok edilirler."* şeklinde yer alan düzenleme gereğince, değersiz alacakları zarar hesabına intikal ettirilebilme hakkı yalnızca ticari ve zirai faaliyet yürüten mükelleflere tanınmış bir haktır. Buna ilişkin mevzuatta açık bir düzenleme olmasa da, bu önermenin doğruluğundan şüphe duymaya gerek yoktur. Çünkü bir alacağın değersiz kabul edilip amortismanına tabi tutulması, bu alacağın değersiz hale gelmeden önce kar ve zarar hesabına gelir, işletme hesabına da hasılat olarak intikal etmiş bulunmasına bağlıdır. Bir alacağın tahsilden önce kar-zarar hesabına gelir ve işletme hesabına da hasılat kaydı ise yalnızca ticari ve zirai kazançlar için mümkündür. Serbest meslek kazancı için elde etme yani tahsil koşulu aranmaktadır. Serbest meslek kazancı tahsil edildiğinde hasılat yazılırlar. Bu nedenle, serbest meslek erbaplarının tahsil imkânı kalmayan alacaklar için VUK'un 322. maddesi hükmünü uygulamaları mümkün değildir (Barlass, 2011: 24).

2. AVUKATLIK ÜCRETİ VE VERGİLENDİRİLMESİ

2.1. Avukatlık Vekâlet Ücreti Çeşitleri

2.1.1. Vekil ile Yapılan Sözleşmeden Kaynaklanan Avukatlık Ücreti

1136 sayılı Avukatlık Kanunu'nun avukatlığın mahiyeti başlıklı 1. maddesi, *"Avukatlık, kamu hizmeti ve serbest bir meslektir. Avukat, yargının kurucu unsurlarından olan bağımsız savunmayı serbestçe temsil eder"* ve avukatlığın amacını açıklayan 2. maddesi, *"Avukatlığın amacı; hukuki münasabetlerin düzenlenmesini, her türlü hukuki mesele ve anlaşmazlıkların adalet ve hakkaniyete uygun olarak çözümlenmesini ve hukuk kurallarının tam olarak uygulanmasını her derecede yargı organları, hakemler, resmi ve özel kişi, kurul ve kurumlar nezdinde sağlamaktır. Avukat bu amaçla hukuki bilgi ve tecrübelerini adalet hizmetine ve kişilerin yararlanmasına tahsis eder. Yargı organları, emniyet makamları, diğer kamu kurum ve kuruluşları ile kamu iktisadi teşebbüsleri, özel ve kamuya ait bankalar, noterler, sigorta şirketleri ve vakıflar avukatlara görevlerinin yerine getirilmesinde yardımcı olmak zorundadır. Kanunlarındaki özel hükümler saklı kalmak kaydıyla, bu kurumlar avukatın gerek duyduğu bilgi ve belgeleri incelemesine sunmakla yükümlüdür. Bu belgelerden örnek alınması vekâletname ibrazına bağlıdır. Derdest davalarda müzekkeler duruşma günü beklenmeksizin mahkemeden alınabilir"* şeklindedir.

Yukarıdaki hükümlerden de anlaşılacağı üzere; avukatlık mesleği, avukatlık faaliyetini icra etmeye yetkin olan kişilerin hukuki bilgi ve tecrübeleriyle savunmaya ihtiyaç duyan kişilere savunma hizmeti sunulmasını sağlayan bir hizmetidir. Bu kapsamda avukatlık mesleğinin temel kazancı temsil ettiği kişi ile yapmış olduğu sözleşmeden kaynaklanmaktadır.

2.1.2. Karşı Taraf Kanuni Vekâlet Ücreti

Karşı taraf vekâlet ücreti, avukatların vekilleri adına yürüttükleri dava sonucunda, vekillerinin haklı çıkması halinde mahkemece hükmolunan bir yargılama gideri olup, vekil ile avukatı arasında aksine bir anlaşma olmadığı takdirde avukatın uhdesine geçirdiği bedeldir (Biyan, 2016: 252). Bu ücret, avukatın müvekkil ile yapmış olduğu sözleşmeden kaynaklanan vekâlet ücreti ile karıştırılmamalıdır. Sözleşmeden elde edilen avukatlık ücreti, avukatın müvekkiline vermiş olduğu hizmet karşılığında alınırken, davanın karşı tarafına yüklenen vekâlet ücreti davanın kazanılması halinde avukatın davayı kaybeden taraftan doğrudan ya da dolaylı olarak (paranın kendi müvekkilinin veya icra dairesine yatırılması sebebiyle) aldığı bir ücrettir (Uçan, 2017: 60). Bu fark 1136 sayılı Avukatlık Kanunu'nun 164. maddesinin 1. fıkrası ile 5. fıkrasında; "*Avukatlık ücreti, avukatın hukukî yardımının karşılığı olan meblâğı veya değeri ifade eder. ... Dava sonunda, kararla tarifeye dayanılarak karşı tarafa yüklenecek vekâlet ücreti avukata aittir. Bu ücret, iş sahibinin borcu nedeniyle takas ve mahsup edilemez, haczedilemez.*" şeklinde belirtilmiştir.

2.1.2.1. Karşı taraf vekâlet ücretinin hukuki mahiyeti

Karşı taraf kanuni vekâlet ücretinin hukuki mahiyetine ilişkin açıklamalara detaylı olarak 6100 sayılı Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda yer verilmiştir.

Bahsi geçen kanununun "Yargılama Giderlerinin Kapsamı" yan başlıklı 323. maddesinin 1. fıkrasının ğ) bendinde "*vekil ile takip edilen davalarda kanun gereğince takdir olunacak vekâlet ücreti*" ifadesi yer almaktadır. Aynı Kanun'un 326. maddesinde ise, yargılama giderlerinin aleyhine hüküm verilen taraftan alınmasını gerektiği açıklanmıştır. Konu ile ilgili Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda yer alan bir diğer hüküm "Vekâlet Ücretinin Taraf Lehine Hükmedilmesi" kenar başlıklı 330. maddenin 1. fıkrasında, "*Vekil ile takip edilen davalarda mahkemece, kanuna göre takdir olunacak vekâlet ücreti, taraf lehine hükmedilir.*" şeklindedir.

Yukarıda belirtilen hükümlerden anlaşıldığı üzere, karşı taraf vekâlet ücreti şüphesiz bir yargılama gideridir ve Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nun sistematüğinde, bu durum birden fazla kez açıklanarak teyit edilmiştir.

Burada ilk bakışta Avukatlık Kanunu'nun 164. maddesinin 5. fıkrasındaki; "*Dava sonunda, kararla tarifeye dayanılarak karşı tarafa yüklenecek vekâlet ücreti avukata aittir...*" şeklinde yer alan hüküm, Hukuk Muhakemeleri Kanunu'nda yer alan hükümler ile çelişiyor gibi durmaktadır. Ancak; Avukatlık Kanunu'nun 164. maddesinin son fıkrasına eklenen hüküm karşı taraf kanuni vekâlet ücretinin bir yargılama gideri olduğu niteliğini değıştirmemektedir. Söz konusu madde hükmünün esas itibarıyla avukatların müvekkilleri ile ücret kararlaştırmaması ya da ücretlerini tahsil edememesine karşın avukatların ifa etmiş olduğu hizmetin bedelsiz kalmamasını amaçlamaktadır.

Anayasa Mahkemesi konuya ilişkin vermiş olduğu bir kararında bahsi geçen kanun maddesinin son fıkrasının, eğer ki avukat ile müvekkil arasında bir vekâlet ücreti kararlaştırılmamışsa ortaya çıkabilecek uyuşmazlıkların önlenmesini ve aynı zamanda avukatın hizmetinin karşılıksız kalmamasını amaçladığını belirtmiştir. Bu maddenin, vekâlet ücretinin müvekkil ve vekil arasında bir iç mesele olmasını ve avukatlık vekâlet ücretinin kişisel hak olma özelliğini değıştirmediğini

belirtmiştir (Anayasa Mahkemesi, 2004).

2.1.2.2. Karşı taraf vekâlet ücretinin kimin adına hükmedilmesi gerektiği sorunu

Avukatlık Kanunu'nun 164. maddesinin son fıkrasında 4667 sayılı Kanun'un 77. maddesi ile yapılan değişiklikten önce, karşı tarafa yükletilecek olan karşı taraf kanuni vekâlet ücretinin avukat ile iş sahibi arasında aksine bir sözleşme olmadığı takdirde bu ücretin avukata ait olacağı hükme bağlanmıştı. 4667 sayılı Kanun'un 76. maddesi ile Avukatlık Kanunu'nun 163. maddesi değiştirilerek avukat ile iş sahibi arasındaki avukatlık sözleşmesinin yazılı olması şartı kaldırıldığı için buna paralel olarak 164. maddede de değişiklik yapılarak "aksine yazılı sözleşme bulunmaması" koşulu madde metninden çıkartılmıştır. Bu bağlamda, 4667 sayılı Kanun kapsamındaki bu değişiklikler ile birlikte dava sonucunda verilen karara dayanılarak tarifeye göre karşı tarafa yüklenilecek vekâlet ücretinin avukata ait olacağı hükme bağlanmıştır. Ancak bu düzenleme müvekkil ile avukat arasında aksine yazılı sözleşme yapılmasını yasaklamamıştır. Dolayısıyla, Borçlar Kanunu'na göre sözleşme özgürlüğü esas olduğundan dava sonucunda verilen karara dayanılarak karşı tarafa yüklenilecek vekâlet ücretinin tamamının ya da bir kısmının iş sahibi vekile ait olacağı yönünde sözleşme yapılabileceğinin kabulü gerekmektedir (Aydın, 2010: 284).

Avukatlık Kanunu'nun 164. maddesinin son fıkrasına eklenen hüküm, karşı taraf kanuni vekâlet ücretinin kime ait olacağına ilişkin kural koymamaktadır. Bu nedenle, 4667 sayılı Kanun ile mezkur kanunun 164. maddesinin son fıkrasında yapılan değişiklikten yola çıkarak bir davadaki hak ve yükümlülüklerin o davanın taraflarına ait olduğuna ilişkin genel ilkenin yok sayılması doğru olmaz (Aydın, 2010: 283).

Nitekim yukarıda belirtilen yasa değişikliğinden sonra, Yargıtay Ceza Genel Kurulu konu ile ilgili vermiş olduğu bir kararında, 4667 sayılı Kanun ile Avukatlık Kanunu'nun 164. maddesinin son fıkrası ile yapılan değişikliğin, avukatlık ücretinin dava sonunda kaybeden tarafa yüklenen bir yargılama gideri sayılma niteliği değişmediği için vekil lehine değil, davacı veya sanık lehine hükmedilmesi gerektiği şeklindeki istikrarlı uygulamalardan dönülmesini gerektiren bir değişiklik olmadığını açıklamıştır (Yargıtay Ceza Genel Kurulu, 2004).

2.1.3. İcra Vekâlet Ücreti

Serbest meslek erbabı olarak faaliyetini yürüten avukatların elde edebileceği ücret türlerinden birisi de icra vekâlet ücretidir. İcra vekâlet ücretine ilişkin, 2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu'nun "*Paraların paylaşılması zamanı, masraflar ve vekâlet ücreti*" başlıklı 138. maddesinin 3. fıkrasında yer alan düzenlemede; takip masrafının bir unsurunun da vekil vasıtasıyla yapılan takiplerde, icra memuru tarafından avukatlık ücret tarifesine göre hesaplanan vekâlet ücreti olacağı belirtilmiştir (Kocakaya, 2018: 68).

2.2. Avukatlık Vekâlet Ücretlerinin Gelir Vergisi Bakımından Değerlendirilmesi

2.2.1. Sözleşmeden Kaynaklanan Avukatlık Vekâlet Ücretleri

Bir iş yerine veya bir işverene bağımlı olmaksızın kendi nam ve hesabına faaliyette bulunan avukatların gelirleri serbest meslek kazancı olarak değerlendirilir. Bu kapsamda avukatların vergilendirmeye konu temel ücreti, hizmet sundukları müvekkillerinden tahsil etmiş oldukları vekâlet ücretidir.

Müvekkil ile avukatın arasındaki vekâlet ücreti anlaşması neticesinde, müvekkil tarafından avukata sunduğu hizmet karşılığı ödenen vekâlet ücreti avukat açısından GVK 65. maddesine göre serbest meslek kazancı olarak

değerlendirilmektedir.

Gelir Vergisi Kanunu'nun 94. maddesinin birinci fıkrasında sayılan kişi veya kurumların yine birinci fıkranın 2-b numaralı bendine göre, serbest meslek kazancı elde eden kişilere bu işler kapsamında yaptıkları nakden veya hesaben ödemeleri üzerinden %20 oranında tevkifat yapılması gerektiği açıklanmıştır.

Söz konusu hüküm gereğince, avukata ödeme yapanın Gelir Vergisi Kanunu'nun 94. maddesinin birinci fıkrasında sayılan tevkifat yapmakla sorumlu kişi veya kurumlardan olması durumunda, yapılan ödeme üzerinden Gelir Vergisi Kanunu'nun 94. maddesinin 1. fıkrasının 2-b numaralı bendine göre gelir vergisi tevkifatı yapılması gerekmektedir.

Serbest meslek kazancı kapsamında gelir elde eden avukatlar, kendilerine bahsi geçen hükümlere göre yapılan kesinti tutarlarını, yıllık gelir vergisi beyannamelerinde hesaplayacakları vergiden mahsup edebileceklerdir.

2.2.2. Karşı Taraf Kanuni Vekâlet Ücretleri

Mahkemece hükmolunan ve karşı tarafa yükletilecek olan kanuni vekâlet ücretinin avukat ile iş sahibi arasında aksine bir sözleşme olmadığı takdirde avukata ait olacağı Avukatlık Kanunu'nun 164. maddesinin son fıkrasıyla hükme bağlanmıştır. Dolayısıyla, serbest meslek kazancı kapsamında vergilendirilecek avukatlık faaliyetleri açısından Gelir Vergisi Kanunu'nun 67. maddesinde tahsil esasının geçerli olduğu anlaşıldığı ve menfaatin tahsil edilmiş olmasının elde etme bakımından yeterli görüldüğü için, hizmetin kime verildiği mühim olmamakta, elde edilen karşı taraf kanuni vekâlet ücretinin avukata ödenmesi durumunda avukatın bu kazancı gelir vergisine tabi olmaktadır.

Serbest meslek kazancı kapsamında elde eden avukatlara ödeme yapılırken, ödeme yapanın Gelir Vergisi Kanunu'nun 94. maddesinin birinci fıkrasında sayılan tevkifat yapmakla sorumlu kişi veya kurumlardan olması durumunda, yapılan ödeme üzerinden Gelir Vergisi Kanunu'nun 94. maddesinin birinci fıkrasının 2-b bendine göre gelir vergisi tevkifatı yapılması gerekmektedir. Ancak bu maddede tevkifat zorunluluğu yüklenen kişilerin sadece avukatın hizmet verdiği iş sahiplerini mi yoksa davayı kaybeden karşı tarafı da mı kapsadığı sorusu uygulamada farklı görüşler doğmasına sebebiyet vermiştir.

Vergi idaresi bu konuya ilişkin vermiş olduğu özelgelerde istikrarlı bir şekilde, dava sonunda mahkeme kararına göre veya icra takibi sonucu verilen karar ile Türkiye Barolar Birliği tarafından belirlenmiş tarifeye dayanılarak davayı kaybeden tarafa yüklenilecek kanuni vekâlet ücretinin, davayı kazanan tarafın serbest meslek erbabı olan avukatına ödenmesi halinde, ödemeyi yapanın Gelir Vergisi Kanunu'nun 94. maddesi uyarınca sayılan kişi veya kurumlardan olması halinde, %20 nispetinde vergi tevkifatı yapılacağına yer vermiştir (Antalya Vergi Dairesi Başkanlığı, 2017, Ankara Vergi Dairesi Başkanlığı, 2013, İstanbul Vergi Dairesi Başkanlığı, 2011).

Ancak, konu ile ilgili olarak verilen aksi yönde yargı kararları da mevcuttur. İstanbul 6. Vergi Mahkemesi bir kararında, Avukatlık Kanunu'na göre haklı çıkan tarafın avukatına ait olan bu vekâlet ücretinin, verilen hizmet karşılığı elde edilen bir bedel olmaması karşısında vekâlet ilişkisi bulunmayan ve hizmetin tarafı olmayan davacı şirketin mahkeme kararı uyarınca haksız çıkan taraf olması sıfatıyla icra kanalıyla ödediği vekâlet ücreti üzerinden 193 sayılı Kanunun 94. maddesi uyarınca tevkifat yapma zorunluluğu bulunmadığını belirtmiştir (İstanbul 6. Vergi Mahkemesi, 2012). Yine Sayıştay 2. Dairesi'nin de benzer bir kararında, GVK 94. maddeye göre tevkifat yapabilmek için ödeyen ile ödeme yapılan arasında bir bağ olması gerektiğini, GVK 94. maddenin 2. fıkrasında belirtilen “yaptıkları serbest meslek işleri dolayısıyla bu işleri icra edenlere yapılan ödemeler” ifadesinin hizmet-ücret ilişkisinin varlığını gösterdiğini, karşı taraf vekâlet ücreti ödemelerinde

ise bu ilişkinin olmadığından bahisle tevkifat yapılmaması gerektiği belirtilmiştir (Sayıştay 2. Daire, 2008).

GVK md. 94 kapsamında karşı taraf vekâlet ücretleri bakımından vergi tevkifatının uygulanması hususuna yer verilmiş olsa bile davayı kaybeden tarafından kazanan vekiline karşı taraf vekâlet ücreti olarak ödeme yaptığı durumlarda ortaya çıkan yukarıdaki yargı kararlarından kaynaklı durum, verginin yasallığı ilkesine aykırı bir karmaşa yaratmaktaydı. Verginin kanuniliği ilkesi uyarınca, vergilerin yalnızca kanunla konulması değil, vergisel ödev ve yükümlülüklerin de kanunla düzenlenmesini gerektirmektedir (Buyrukoğlu & Bozdoğan, 2015: 270, 271). Bu bağlamda, yukarıdaki kararlardan anlaşılacağı üzere karşı taraf vekâlet ücretinde tevkifat uygulamasına dair ortaya konulmuş yargı mercilerine ait değerlendirmeler yasa hükmündeki eksikliği göstermekteydi.

İşte vekâlet ücreti ödemelerinde vergi tevkifatının kim tarafından yapılacağı noktasındaki sorunsal ve görüş ayrılıkları, 7194 sayılı Kanun ile 193 sayılı GVK'nın 94. maddesine ikinci fıkrasından sonra gelmek üzere, "9/6/1932 tarihli ve 2004 sayılı İcra ve İflas Kanunu ile 19/3/1969 tarihli ve 1136 sayılı Avukatlık Kanunu uyarınca karşı tarafa yükletilen vekâlet ücretini (icra ve iflas müdürlüklerine yatırılanlar dâhil) ödeyenler tarafından gelir vergisi tevkifatı yapılır" şeklindeki fıkranın eklenmesine sebebiyet vermiş ve bu suretle konu belirtilen değişikliğin 07.12.2019 yayım tarihi kanuni zeminde açıklığa kavuşturulmuştur.

Diğer taraftan, avukata ödemeyi yapanın GVK'nın 94. maddesi uyarınca tevkifat yapma zorunluluğu bulunmayan kişi ya da kurumlardan olması durumunda, vekâlet ücreti ödemesinden gelir vergisi stopajı yapılmayacağını ve karşı taraf kanuni vekâlet ücretini tahsil eden avukatın da bu gelirini yıllık gelir vergisi beyannamesi ile beyan etmesi gerektiğini vurgulamalıyız (Kızıltoprak, 2020: 114).

2.2.2.1. Karşı taraf kanuni vekâlet ücretlerinde belge düzeni

Avukatlık Kanunu'nda yer alan karşı tarafa yükletilen vekâlet ücretine ilişkin belge düzeni hakkında 311 seri No.lu Gelir Vergisi Genel Tebliği Hazine ve Maliye Bakanlığı tarafından yayımlanmıştır. Söz konusu Genel Tebliğ'in 26. maddesinin 2. fıkrası şu şekildedir: "vekalet ücretinin borçlu (davayı kaybeden) tarafından doğrudan avukata ödendiği durumlarda, avukat tarafından serbest meslek makbuzunun borçlu (davayı kaybeden) adına düzenlenmesi gerekmektedir."

Genel Tebliğ'in 26. maddesinin 3. fıkrasında: "Vekalet ücretinin borçlu (davayı kaybeden) tarafından icra ve iflas müdürlükleri aracılığıyla avukata ödendiği durumlarda ise avukat tarafından serbest meslek makbuzunun borçlu (davayı kaybeden) adına düzenlenmesi gerekeceği ve düzenlenen bu makbuzun bir nüshasının icra iflas müdürlüğüne verilmesine gerek bulunmamaktadır," düzenlenmesi yapılmıştır.

Genel Tebliğ'in 26. maddesinin 4. fıkrasında: "Vekalet ücretinin borçlu (davayı kaybeden) tarafından gelir veya kurumlar vergisi mükellefi olan alacaklıya (davayı kazanan) ödenmesi halinde alacaklı (davayı kazanan) tarafından borçlu (davayı kaybeden) adına fatura ve benzeri belgelerin düzenlenmesinin gerekmektedir." düzenlenmesi yapılmıştır.

Genel Tebliğ'in 26. maddesinin 5. fıkrası ise: "Alacaklı (davayı kazanan) tarafından söz konusu vekalet ücretinin serbest meslek erbabı olan avukata ödenmesi halinde de avukat tarafından serbest meslek makbuzunun ödemeyi yapan alacaklı (davayı kazanan) adına düzenlenmesi gerekmektedir." açıklaması yapılmıştır.

311 seri No.lu Gelir Vergisi Genel Tebliği'nin 26. madde son fıkrasında da icra işleminin durdurulması için üst yargıya

başvuranların durumu açıklanmıştır. İlamın icrasının durdurulması için vekâlet ücreti dâhil teminat verildiğinde, istinaf veya temyiz merciinden gelecek ret kararı sonrası bu teminat tutarının alacaklının avukata ödendiği durumlarda nakden veya hesaben ödemenin ne zaman gerçekleşeceği bilinemeyeceğinden tevkifat yapılmaması gerektiği açıklanmıştır. Fıkranın devamında, icra işlemleri sonucu haciz suretiyle borçlunun mallarının satılması veya kefil ve benzeri 3.kişiden tahsil durumlarında da borçlunun gelir vergisi tevkifatı yapmasının söz konusu olmayacağı belirtilmiştir. Bu hallerde avukata yüklenen vergisel ödev, borçlu adına serbest meslek makbuzu düzenlemek ve elde ettiği tevkifata konu olmayan vekâlet ücretini, serbest meslek kazancına dâhil ederek ilgili geçici vergilendirme dönemleri ve yıllık gelir vergisi beyannamesiyle beyan etmektir.

2.2.2.2. Ücretli avukatların karşı taraf vekâlet ücretleri karşısındaki durumu

193 sayılı GVK'nın 61. maddesinde: “*Ücret, işverene tabi ve belirli bir işyerine bağlı olarak çalışanlara hizmet karşılığı verilen para ve ayınlar ile sağlanan ve para ile temsil edilebilen menfaatlerdir.*” tanımlaması yapılmıştır. Bu bağlamda işverene bağlı olarak çalışan avukatlara işverence yapılan ödemeler ücret olarak vergilendirilmelidir. Ücretli çalışan avukatlara yapılacak vekâlet ücreti ödemelerinin tevkifat zamanı ise ücret ödemesinin tahakkukunun yapıp avukatlara ödendiği dönemdir.

Bu noktada belirtmek gerekir ki, karşı taraf vekâlet ücretinin avukatın işverenine yapılması durumunda, gelir vergisi tevkifatı söz konusu olmayacaktır. Diğer taraftan, işverene ödenen bu vekâlet ücretinin avukata ödemesi ücret kapsamında değerlendirilecek olup, ücret hükümlerine göre vergilendirilmesi yapılacaktır.

Ücret elde eden avukatlar ve bunların işverenleri için tevkifat uygulaması esnasında dikkat edilmesi gereken husus, avukatlara yapılan vekâlet ücreti ödemelerinin ilgili kişilerin kümülatif vergi matrahına dâhil edilmesi gerektiğidir. Konu ile ilgili bir Sayıştay kararında; “... Kurum dışında görev alma imkânı olmayan ve serbest meslek kazancı beyan edemeyecek olan söz konusu personele ödenecek vekalet ücretlerinin Gelir Vergisi Kanunu açısından “ücret” kapsamında değerlendirilmesi gerektiği açıktır. Ücret olarak nitelenen menfaatlerin kümülatif olarak ele alınarak vergilendirilmesi gerektiği konusunda ise şüphe bulunmamaktadır...” şeklinde izahta bulunulmuştur (Sayıştay 5. Daire, 2019).

2.3. Avukatlık Vekâlet Ücretlerinin Katma Değer Vergisi Yönünden Değerlendirilmesi

2.3.1. Avukatlık Ücretlerinde KDV Oranı

1594 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararı ile; “*aile mahkemeleri, tüketici mahkemeleri ve çocuk mahkemelerinin görev alanına giren davalar ve işler, vesayet davaları ve işleri; bu davalara bağlı kanun yolları; iş uyuşmazlıklarında dava şartı olarak arabuluculuk ile bunlara bağlı ilamlı icra takipleri kapsamında verilen avukatlık hizmetleri*” için %8 KDV oranı uygulanacaktır. Karar, 22/10/2019 tarihli ve 30906 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanmıştır.

Belirtilen karar kapsamında olmayan diğer tüm avukatlık hizmetleri için KDV oranı ise %18 olarak uygulanmaya devam etmektedir.

2.3.2. Avukatlık Ücretlerinde KDV İstisnası

KDV Kanunu’nun 17. maddesinin 2-b bendinde; kanunların gösterdiği gerek üzerine bedelsiz olarak ifa edilen hizmetler sosyal amaç taşıdığından dolayı KDV’den istisna tutulmuştur. Konuyla ilgili Katma Değer Vergisi Uygulama Genel Tebliği’nde verilen örnek; “*1136 sayılı Avukatlık Kanunu’nun 178. maddesi uyarınca, adli müzaheret bürolarınca yoksul*

ve aciz kişilerin işlerini takiple görevli kılınan ve bu işler için ücret almayan avukatların bu hizmetleri KDV'den istisnadır" şeklindedir.

2.3.3. Avukatlık Vekâlet Ücretlerinde KDV Tevkifatı Uygulaması

Katma Değer Vergisi açısından tevkifat uygulaması yasal dayanağını, bu Kanunun 9. maddesinde "... gerekli görülen diğer hallerde Maliye Bakanlığı, vergi alacağına emniyet altına alınması amacıyla, vergiye tabi işlemlere taraf olanları verginin ödenmesinden sorumlu tutabilir" şeklinde yer alan düzenlemeden almaktadır. Bazı avukatlık faaliyetleri kısmi tevkifat uygulaması kapsamına girmektedir. Avukatlık faaliyeti tebliğde açıklanan şekilde kısmi tevkifat kapsamına girse bile, KDV dâhil bedel 2.000 TL'yi aşmadığı durumda, hesaplanan KDV tevkifata tabi tutulmayacaktır. Belirlenen parasal sınırın aşılması halinde ise tutarın tamamı üzerinden tevkifat yapılır. KDV dâhil 2.000,00 TL olarak belirlenen bu parasal sınırın, KDV tevkifatından kaçınmak amacıyla bedel parçalara ayrılması halinde ise aynı işleme ait bedellerin toplamı dikkate alınacaktır. Birden fazla serbest meslek makbuzu düzenlenerek tevkifat zorunluluğundan kaçınılmaya çalışıldığı tespit edildiği takdirde, bütünlük arz ettiği anlaşılan işlemlerin toplamı dikkat alınarak sınırın aşıp aşılmadığı değerlendirerek işlem tesis edilecektir.

2.3.3.1. Avukatlık ve hukuki danışmanlık faaliyetinin KDV tevkifatı kapsamında değerlendirilmesi

Katma Değer Vergisi Uygulama Genel Tebliği'nin "2.1.3.2.2. Etüt, Plan-Proje, Danışmanlık, Denetim ve Benzeri Hizmetler" kenar başlıklı bölümünün "I/C-2.1.3.2.2.2. Kapsam" başlığı altında; "...Avukatların hukuki ihtilaflarla ilgili olarak yargı mercileri nezdinde veya yargı kararlarının sonuçları ile ilgili olarak vekâlet akdi çerçevesinde (icra vb.) verdikleri hizmetler prensip olarak tevkifat kapsamına girmemektedir. Avukatların verdikleri danışmanlık hizmetleri ise tevkifata tabidir. Avukatlarla yapılan sözleşmede avukatlık ve danışmanlık hizmetleri birlikte yer alıyorsa, bu iki unsur ayrı ayrı ücretlendirilmediği takdirde, toplam sözleşme bedeli üzerinden tevkifat uygulanır" denilmektedir. Buna göre avukatların verdikleri danışmanlık hizmetlerinde KDV dâhil hizmet bedelinin 2.000,00 TL'yi aşması halinde 9/10 oranında KDV tevkifatı kapsamındadır. Ancak burada Bakanlık Tebliği ile özellikle tevkifat oranına dair belirleme yapılarak Anayasa'nın 73. Maddesine aykırı bir düzenleme yapıldığını belirtmeliyiz.

Anayasa Mahkemesi, bir bireysel başvuruya ilişkin vermiş olduğu kararında hukuki güvenlik ve belirlilik ilkelerini izah ederek; bireylerin somut eylemlerine veya bir olguya uygulanacak hukuki yaptırım ve bunun sonucunu, bunların idareye verebileceği müdahale yetkisinin neler olabileceğini, kanundan öğrenebilme imkânına sahip olması gerektiğini vurgulamıştır (Anayasa Mahkemesi, 2014).

2.3.3.2. Avukatların CMK gereğince görevlendirilmeleri sonucu ödenecek avukatlık ücretlerinin KDV tevkifatı kapsamında değerlendirilmesi

"Ceza Muhakemeleri Kanunu Gereğince Müdafî ve Vekillerin Görevlendirilmeleri ile Yapılacak Ödemelerin Usul ve Esaslarına İlişkin Yönetmelik" hükümleri kapsamında görevlendirilen avukatlara yapılan ödemeler Adalet Bakanlığı bütçesinden karşılanmaktadır. Bu ödemelere ait serbest meslek makbuzları ise ilgili Başsavcılık adına düzenlenmektedir. Katma Değer Vergisi Uygulama Genel Tebliği'nin 2.1.3.2.13 bölümünde kısmi tevkifat kapsamında değerlendirilecek olan diğer hizmetlere ilişkin açıklamaya göre, 5018 sayılı Kanuna ekli cetveller kapsamındaki idarelere verilen hizmetler için tebliğde başkaca bir özel bir düzenleme olmaması halinde bu idareler tarafından (5/10) oranında KDV tevkifatı uygulanmalıdır. Dolayısıyla, belirlenmiş alıcılardan olan 5018 sayılı Kanuna ekli cetveller kapsamındaki idarelere yapılan

ve KDV dâhil 2.000,00-TL'yi aşan tüm hizmetler KDV tevkifatına tabi tutulmuştur. CMK gereğince görevlendirmelerde hizmetin alıcısı konumunda olan Cumhuriyet Başsavcılıkları 5018 sayılı Kanuna ekli cetveller kapsamındaki bir idaredir. Bu sebeple CMK kapsamında görevlendirilmiş avukatlara hizmeti karşılığı yapılan ödemenin tutarı KDV dâhil 2.000,00-TL'yi aşması halinde bu ödemeden tevkifat yapılması gerekecektir (Türkiye Barolar Birliği Vergi Hukuku Komisyonu, 2022).

2.3.3.3. Avukatların adli yardım kapsamında görevlendirilmeleri sonucu ödenecek avukatlık ücretleri

Avukatların adli yardım kapsamında verdikleri hizmetlerin ödemesinin barolar tarafından yapılacağı Türkiye Barolar Birliği Adli Yardım Yönetmeliği'nde hüküm altına alınmıştır.

Katma Değer Vergisi Genel Uygulama Tebliği'ne göre, "I/C-2.1.3.2.13" bölümünde sayılan alıcılar arasına 01.03.2021 tarihinden itibaren Barolar da dâhil edilmiştir. Bu açıklamalar kapsamında, belirtilen tarihten sonra avukatlara adli yardım kapsamında KDV dâhil 2.000,00-TL'yi aşan ödemelerde, adli yardım ödemesi alan avukatların Barolara düzenleyecekleri serbest meslek makbuzlarında, tevkifat göstermesi zorunludur. Barolar tarafından tevkif edilen KDV ise 2 Nolu KDV beyannamesi ile beyan edilecektir (Türkiye Barolar Birliği Vergi Hukuku Komisyonu, 2022).

2.3.3.4. Arabuluculuk faaliyetinin KDV tevkifatı kapsamında değerlendirilmesi

Arabuluculuk Kanunu'nun "tanımlar" kenar başlıklı 2. maddesinde "*arabuluculuk; sistematik teknikler uygulayarak, görüşmek ve müzakerelerde bulunmak amacıyla tarafları bir araya getiren, onların birbirlerini anlamalarını ve bu suretle çözümlerini kendilerinin üretmesini sağlamak için aralarında iletişim sürecinin kurulmasını gerçekleştiren, tarafların çözüm üretmediklerinin ortaya çıkması halinde çözüm önerisi de getirebilen, uzmanlık eğitimi almış olan tarafsız ve bağımsız bir üçüncü kişinin katılımıyla ve ihtiyarî olarak yürütülen uyuşmazlık çözüm yöntemini*" tanımlaması yapılmıştır.

Arabulucular siciline kayıtlı bulunan ve arabuluculuk faaliyetini ifa eden gerçek kişiler de arabulucu olarak tanımlanmaktadır. Arabuluculuk için Adalet Bakanlığı'na belirlenmiş bir tarife bulunmaktadır. Arabuluculuk faaliyeti sona erdiği tarihte yürürlükte bulunan tarifeye göre arabulucunun ücreti belirlenebilmektedir. Bu tarifede gösterilenden daha az olmamak kaydıyla başkaca bir ücret de kararlaştırılabilir. Arabulucu ücreti ile masraf taraflarca eşit olarak karşılanır. Arabuluculuk hizmeti avukat tarafından bir işverene tabi olmaksızın gerçekleştirilirse, serbest meslek kazancı olarak değerlendirilip katma değer vergisine tabi tutulacaktır (Tekin, 2018: 13).

Katma Değer Vergisi Uygulama Genel Tebliği'nin "I/C-2.1.3.2.13. Diğer Hizmetler" bölümünde; "*KDV mükellefleri tarafından, 5018 sayılı Kanuna ekli cetveller kapsamındaki idare, kurum ve kuruluşlar, kanunla kurulan kamu kurum ve kuruluşları, döner sermayeli kuruluşlar, kamu kurumu niteliğindeki meslek kuruluşları, bankalar, sigorta ve reasürans şirketleri, kanunla kurulan veya tüzel kişiliği haiz emekli ve yardım sandıkları ile kalkınma ajanslarına ifa edilen ve Tebliğde özel olarak belirlenmeyen diğer bütün hizmet ifalarında söz konusu alıcılar tarafından (5/10) oranında KDV tevkifatı uygulanır.*" şeklinde açıklamalara yer verilmiştir. Arabuluculuk hizmeti de Tebliğde özel olarak belirlenmemiş olduğu için serbest meslek kazancı kapsamında gelir elde eden arabulucular tarafından ilgili bölümde yer alan belirlenmiş alıcılara ifa edilen hizmetlerinin KDV dâhil 2.000 TL'yi aşması halinde, bu kişilere 5/10 oranında KDV tevkifatı uygulanması ve avukatların da makbuzlarını bu hükme göre düzenlemeleri gerekmektedir.

SONUÇ

Avukatlık vekâlet ücretlerinin serbest meslek kazancı kapsamında elde edilmesi halinde, yıllardır süregelen ve tartışmalara konu olan GV matrahı ve KDV matrahı arasında uyumsuzluk yaratan hallerin mevcudiyetine VUK'a göre düzenlenmesi gereken serbest meslek makbuzunun, düzenlenme zamanı konusunun da eklendiği görülmektedir.

Vergi idaresi görüşlerinde, hizmetin yapıldığı anda KDV açısından vergiyi doğuran olayın meydana geldiğinden bahisle, serbest meslek makbuzunun düzenlenmesi ve bu belgede sadece KDV'nin gösterilmesi, bedelin tahsil edilmediği notunun düşülmesi ile sorunu çözmeye çalışmıştır. Şüphesiz ki bu çözüm metodu Vergi Usul Kanunu'nda yer alan serbest meslek makbuzu tanımına açıkça aykırıdır. Belki de bu nedenle, vergi idaresi bu konuda Mayıs 2021 tarihi itibarıyla görüşünü değiştirerek hizmetin yapıldığı ancak bedelin tahsil edilmediği durumda artık makbuz düzenlenmeden KDV'nin tahakkuk ettirilmesi gerektiğini ifade etmiştir.

Kanaatimizce; vergi idaresinin konuyla ilgili görüş değişikliği, Vergi Usul Kanunu ve Gelir Vergisi Kanunu'na kanunilik bağlamında uygundur. İdare makbuz düzenlenmeden Katma Değer Vergisi'nin avukatlarca nasıl tahakkuk ettirileceğini açıklamamış olsa da bu kuşkusuz avukatların hizmeti yaptığı dönemde KDV beyannamesine açıklama yaparak hizmetin KDV tutarını eklemesi ile olacaktır. Ancak bu görüş değişikliği, hizmeti alan taraf açısından nasıl bir sonuca neden olacaktır sorusu yanıtızsız kalmaktadır.

Bilindiği üzere, KDV'de indirim mekanizması sıkı sıkıya belgeye ve kanuni defterlere kayıt zorunluluğuna bağlanmıştır. Avukatın hizmet verdiği kişi bedeli ödememiş ise kendisine bir makbuz düzenlenemeyecek, dolayısı ile KDV'yi hizmeti aldığı dönemde indirim konusu yapamayacaktır. Diğer taraftan hizmeti ifa eden avukat ise o dönemde verdiği hizmetin KDV'sini tahakkuk ettirecektir.

Hukuki işlemlerin sonuçlanmasının uzun yıllar alabileceği düşünülürse, hizmeti alan kişinin vergiyi doğuran olayın vuku bulduğu dönemi takip eden takvim yılında hizmet bedelini ödememesi durumunda KDV tutarını hiçbir zaman indirim konusu yapamaması gündeme gelmektedir. Bu durum, KDV'nin indirim mekanizmasının mantığına aykırıdır. Kaldı ki hizmet alan kişinin bedeli birkaç takvim yılı sonra ödediği düşünülüğünde, bu sefer serbest meslek makbuzunda "KDV daha önce tahakkuk ettirilmiş" şeklinde bir ifadeye yer verilerek ilgili KDV kısmının boş bırakılmasının mı gerekeceği sorusu akla gelmektedir. Bu sorunun cevabını idarenin sürekli görüş bildirerek vermesinin doğru bir yaklaşım olmadığını belirtmeliyiz. Zira uygulamada mevzuat hükümlerinin çelişkisi nedeniyle ortaya çıkan bu durum, hukuki güvenlik ve belirlilik ilkesini sağlamaktan çok uzaktır.

Gelir Vergisi Kanunu'nda yer alan muhtemel bir sorun da Katma Değer Vergisi Kanunu'nun 29. maddesinin 4. fıkrasında yapılan değişikliğin serbest meslek kazancı sahiplerine etkisi ile ilgili olacak gibi görülmektedir. KDV bakımından ticari ve zirai kazanç sahipleri ile aynı hükümlere tabi bulunan serbest meslek kazanç sahiplerinin değersiz hale gelen alacaklarına ilişkin KDV tutarını indirememesi hakkaniyetli bir uygulama olmayacaktır.

Netice itibarıyla, avukatlık vekâlet ücretlerinin serbest meslek kazancı kapsamında elde edildiği durumda gelir vergisi ve katma değer vergisi mevzuatlarındaki düzenlemeler arasındaki uyumsuzlukların ve çelişkilerin, vergi idaresinin görüşleri ile çözülemeyeceği ve çözülmemesi de gerektiğini belirtmeliyiz. Zira bu durumda her mükellefin idarenin en son görüşünü

takip edebilmesinin mümkün olamayacağı göz önüne alındığı zaman çözüm için tek yolun serbest meslek kazançlarında gelir vergisi yönünden tahsil esasını terk edecek bir kanun değişikliği olduğu sonucuna varılmaktadır.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır. Etik Kurul İznine Gerek Olmadığına Dair Beyan formu sisteme yüklenmiştir.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar tüm çalışmalarını birlikte yürütmüştür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Anayasa Mahkemesi. (2004). 03.03.2004 Tarih ve E:2004/8 K:2004/28 Sayılı Kararı. Erişim adresi: <https://normkararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/ND/2004/28?EsasNo=2004%2F8>, Erişim tarihi: 10.06.2021.
- Anayasa Mahkemesi Bireysel Başvuru. No: 2013/ 849 ve 15.04.2014 Tarihli Karar. Erişim adresi: <https://kararlarbilgibankasi.anayasa.gov.tr/BB/2013/849>, Erişim tarihi: 10.06.2021.
- Ankara Vergi Dairesi Başkanlığı. (2013). 90792880-155.01.05.02[2013/2512]-6991 Sayılı Özelge. Erişim adresi: <https://www.lexpera.com.tr>, Erişim tarihi: 07.03.2021.
- Antalya Vergi Dairesi Başkanlığı. (2017). 77058783-105[Mük.257.VUK. ÖZ.14.39]-188100 Sayılı Özelge. Erişim adresi: <https://www.lexpera.com.tr>, Erişim Tarihi: 07.03.2021.
- Aydın, M. (2010). *Avukatlık Ücreti*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Barlass, İ. (2011). *Türk Vergi Hukukunda Değersiz, Şüpheli ve Vazgeçilen Alacaklar*. İstanbul: Oniki Levha Yayıncılık.
- Biyani, Ö. (2016). Avukatların Karşı Taraf Vekâlet Ücretinin Kdv Karşısındaki Durumu. *TBB Dergisi*, 116, 247-258.
- Bölükbaşı, M. O. (2021). Muktezanın İdari İşlemin Özellikleri Bakımından Değerlendirilmesi. *SÜHFD*, 29(1), 2021, 105-132.
- Buyrukoğlu, S. & Bozdoğan, D. (2015). Danıştay İçtihatlarında Vergilendirmede Kanunilik. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 10(1), 263-282.
- Denizli Vergi Dairesi Başkanlığı. (2011). 20.07.2011 tarih B.07.1.Gib.4.20.15.01-30-Muk-2010-54-203 Sayılı Özelge. Erişim adresi: <https://www.lexpera.com.tr>, Erişim tarihi: 07.03.2021.
- Gelir İdaresi Başkanlığı. (2021). 27.05.2021 Tarih ve E-49459651-105[236-382]-65017 Sayılı Özelge.
- Gündüz, N. (2014). Serbest Meslek Kazançlarının Vergilendirilmesi ve Beyanı. *Vergi Raporu Dergisi*, 174, 125-151.
- Hesap Uzmanları Derneği. (2018). *Gelir Vergisi Kanunu Beyanname Düzenleme Kılavuzu*. İstanbul: Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş.
- İstanbul Vergi Dairesi Başkanlığı. (2011). 12.09.2011 Tarih ve B.07.1.GİB.4.34.17.01-KDV.1-1579 Sayılı Özelge, Erişim adresi: <https://www.lexpera.com.tr>, Erişim tarihi: 07.03.2021.
- İstanbul Vergi Dairesi Başkanlığı. (2019). 10.01.2019 tarih ve 62030549-120[65-2017/198]-29406 Sayılı Özelge. Erişim adresi: <https://www.lexpera.com.tr>, Erişim tarihi: 08.03.2021.
- İstanbul 6. Vergi Mahkemesi. (2012). E:2011/1985 ve K:2012/1304 Sayılı Karar. Erişim adresi: <https://www.vergidegundem.com/blog?blogid=1560742>, Erişim tarihi: 05.04.2020
- İzmir Vergi Dairesi Başkanlığı. (2017). 21152195-130[99-2017-198]-5483 Sayılı Özelge. Erişim adresi: <https://www.adanaymmo.org.tr/ozelgeler/139-sayi-dergi-ozelge-ucet-alinmayan-serbest-meslek-faaliyeti-hk.pdf>, Erişim Tarihi: 07.03.2021
- Kızıltoprak, Ö. (2020). Vekalet Ücretlerinin Vergilendirilmesine Eleştirel Bir Yaklaşım. *Vergi Sorunları Dergisi*, 382, 110-117.
- Kocakaya, U. (2018). İcra Vekalet Ücretlerinin Vergilendirilmesi. *Vergi Raporu Dergisi*, 224, 67-71.
- Kolotoğlu, O. (2015). Vergi Usul Kanunu Kapsamında Vergi İncelemesi, Özelge, Yanılma ve Görüş Değiştirme. *Vergi Sorunları Dergisi*, 326, 77-83.
- Ordu Defterdarlık Genel Müdürlüğü. (2019). 09.09.2019 Tarih ve 25953680-045.02[2018-22]-E.48014 Sayılı Özelge. Erişim adresi: <https://www.lexpera.com.tr>, Erişim tarihi: 01.03.2023.
- Özbek, H. C. & Arslan, M. (2016). Serbest Meslek Kazançlarında Vergilendirme Esasları İle Doktor ve Avukatlara İlişkin Özellikli Hususlar. *Vergi Sorunları Dergisi*, 330, 35-43.
- Uçan, R. (2017). Karşı Taraf Vekalet Ücretinin Vergilendirilmesi. *Vergi Raporu Dergisi*, 216, 55-66.
- Saban, N. (2020). *Vergi Hukuku*. İstanbul: Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş.
- Sandalcı, U. (2020). Türk Vergi Mevzuatında Mükellef Koruma Yolu Olarak Özelge. *Vergi Sorunları Dergisi*, 377, 126-

136.

Sayıştay 2. Dairesi. (2008). 20.11.2008 Tarih ve 34117 İlam Numaralı Kararı. Erişim adresi <https://www.sayistay.gov.tr/tr/kararlar/dk/?krr=30243>, Erişim tarihi: 13.03.2021.

Sayıştay 5. Daire. (2019). 09.07.2019 Tarihli ve 384 Karar/215 İlam Numaralı Kararı. Erişim adresi: <https://www.sayistay.gov.tr/tr/kararlar/dk/?krr=30243>, Erişim tarihi: 15.05.2021.

Sevgili Gençay, F. D. (2014). Adsız Düzenleyici İşlemlerin Normlar Hiyerarşisindeki Yeri. *AÜHFD*, 63(2), 397-417.

Tekin, E. (2018). Arabuluculuk Müessesinin Vergi Kanunları Açısından Değerlendirilmesi. *Vergi Raporu Dergisi*, 231, 11-17.

Türkay, İ. (2016). Serbest Meslek Kazançlarında KDV ve Gelir Vergisi Açısından Vergiyi Doğuran Olay. *Vergi Sorunları Dergisi*, 329, 168-179.

TBB Vergi Hukuku Komisyonu. (2021). Erişim adresi: https://d.barobirlik.org.tr/2021/Belge508954_2.pdf Erişim tarihi: 20.04.2022.

Vergi Müfettişleri Derneği. (2020). *Gelir Vergisi Kanunu Beyanname Düzenleme Rehberi*. Ankara: Epamat Basın Yayın Ltd.

Yargıtay C.G.K. (2004). Erişim adresi: <https://karararama.yargitay.gov.tr/YargitayBilgiBankasiIstemciWeb> , Erişim Tarihi: 20.05.2021.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2023 Cilt:25 Sayı:1
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 19.10.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 19.06.2023
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1191441

Yenilenebilir Enerji Sektörü Şirketlerinin Finansal Performans Analizi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama

Abdullah KILIÇARSLAN¹

Öz

Geleneksel enerji kaynaklarının atmosfer üzerinde meydana getirdiği tahribatların minimize edilmesi ve alternatif enerji kaynaklarından daha fazla yararlanmak üzere geliştirilen projelerin fiiliyata geçirilmesiyle, odak noktası yenilenebilir enerji üretimi olan şirketlerin sayısı artmaya başlamıştır. Enerji verimliliği bağlamında kaynakların verimli alanlara plase edilerek kullanılmasının kamu sübvansiyonlarıyla desteklenmesi, yatırımların öngörülebilir olması, düzenli nakit akışı imkânı sunması ve yüksek karlılık beklentisi, özel sektör şirketlerinin yenilenebilir enerji alanına yönelik ilgilerini artırmıştır. Borsa İstanbul'da, yeni yatırımların gerçekleştirilmesi, ihtiyaç duyulan çalışma sermayesinin karşılanması ve mevcut borçların tasfiyesi gibi nedenlerle, halka açık statüde işlem gören yenilenebilir enerji şirketlerinin sayısı artmaya başlamıştır. Bu çalışmanın amacı, Borsa İstanbul'da işlem gören yenilenebilir enerji şirketlerinin 2018-2021 yılı verileri üzerinden finansal performanslarının Bulut Endeksi, Topsis ve Aras yöntemleri kullanılarak analiz edilmesi ve Copeland yöntemiyle bütünlük sıralama sonuçlarının bütünlüştürülmesidir. Çalışma kapsamında, ilgili yöntemlerin performans sıralama sonuçları arasındaki ilişkiler, Spearman sıra korelasyonu ile analiz edilmiştir. Bütünlük yeni performans sıralama sonuçlarının, 2020 ve 2021 yılları için ilgili şirketlerin performans sıralaması hakkında 2018 ve 2019 yıllarına göre nispeten daha güvenilir sonuçlar ürettiği tespit edilmiştir. Çalışma sonuçlarına göre, en iyi performansı sergileyen şirketlerin Gesan, Smart ve Sayas olduğu tespit edilmiş olup, Pamel, Huner ve Aydem şirketlerinin en düşük performansı sergileyen şirketler içerisinde yer aldığı belirlenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Yenilenebilir enerji, Topsis yöntemi, Aras yöntemi, Bulut endeksi yöntemi, Copeland yöntemi

Jel Kodu: E44, L25, Q2

Financial Performance Analysis of Renewable Energy Sector Companies: An Application at Borsa Istanbul

Abstract

With minimizing the destruction of conventional energy resources over the atmosphere and undertaking projects that have been developed to benefit more from alternative energy sources, the focus has been on increasing the number of companies with renewable energy production. In the context of energy efficiency, the utilization of resources by placeable to efficient areas has been supported by public subsidies, investments are predictable, offer regular cash flow and the high expectations of profitability have fueled the interest of private sector companies in the renewable energy field. For reasons such as new investments, the provision of needed working capital, and the liquidation of existing debts, the number of renewable energy companies traded publicly on the Stock Exchange Istanbul a quote has begun to rise. The aim of this study is to analyze the financial performance of renewable energy companies traded in the Stock Exchange Istanbul listing from 2018 to 2021 using the Bulut Indices, Topsis and Aras methods, and to integrate the results of the Copeland process. The study analyzed relations between performance ranking results of related methods with Spearman rho correlation. The results of the integrated new financial performance rankings were found to produce relatively reliable results for 2020 and 2021, compared to 2018 and 2019 for the performance rankings of the respective companies. The study found that the best-performing companies were Gesan, Smart, and Sayas, with Pamel, Huner and Aydem among the lowest-performing companies.

Keywords: Renewable energy, Topsis method, Aras method, Bulut index method, Copeland method

Jel Codes: E44, L25, Q2

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi, Eski Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, Aksaray, Türkiye. E-posta: abduallah_kilicarslan@outlook.com Orcid no: 0000-0002-7251-9990

Extended Abstract

Introduction

It is inevitable, in order to leave a habitable world for future generations around the globe, that the needs of societies in meeting today's needs are addressed and therefore the balance of wealth resources in this context is indispensable for a sustainable life. The Paris Climate Treaty, which aims to make a sustainable living in the world, seeks to bring together a variety of countries to help mitigate the current and possible negative contributions of countries to climate change and to contribute positively to the fight against climate change. On 6 October 2012, Turkey ratified the related treaty, declaring the contribution to fighting climate change in the international sense that it is possible to contribute to a sustainable world (Karakaya, 2016). Potential deterioration of the ecological balance or livelihood will also have a negative impact on human life, thus bringing about important changes in the use of resources, in manufacturing and in economic activity. Local and global initiatives are being developed and implemented to combat influential negative factors that contribute positively to the degradation of ecological balance. In keeping with the ecological balance, the introduction of an inventory of greenhouse gases for emissions to the environment, the recording of them, and the active implementation of processes for reducing greenhouse gas emissions are today, but in a few years' time, mandatory practices will be covered. Carbon emissions into the atmosphere include, at first, iron, steel, cement, fertilizer, and electric utilities. As part of a sustainable ecological balance and life perspective, the importance and production of solar, wind, hydroelectric, and energy sources are increasing as an alternative to traditional energy sources. In this case, the global Covid-19 pandemic, which relieves on effects, has restated the importance and sustainability of energy in all aspects of individual life, from production to consumption to health to business. With minimizing the destruction of conventional energy resources over the atmosphere and undertaking projects that have been developed to benefit more from alternative energy sources, the focus has been on increasing the number of companies with renewable energy production. In the context of energy efficiency, the utilization of resources by placeable to efficient areas has been supported by public subsidies, investments are predictable, offer regular cash flow and the high expectations of profitability have fueled the interest of private sector companies in the renewable energy field. For reasons such as new investments, the provision of needed working capital, and the liquidation of existing debts, the number of renewable energy companies traded publicly as the Istanbul Stock Exchange quote has begun to rise.

Method

The combination of financial performance and sustainability of companies, which are the engine of renewable energy resources, is critical to new players, industry actors, industry participants and stakeholders, and investors who will invest in the industry. If there are multiple alternatives, or the most different variables affecting the decision are within the domain, decision-makers may find it difficult to choose between final outcomes that will be produced by different methods of producing solutions with similar properties. Multi-criteria decision-making methods (MCDM), based on mathematical models for the evaluation of alternatives as part of the analysis of different measurement units or values and criteria, are often preferred methods. The relevant company data is accessed through the Public Disclosure Platform (KAP) (www.kap.org.tr). The study used financial data from 2018-2021 from related companies. The data range is limited to 2018-2021 due to healthy access to companies' relevant financial data on KAP.

In this study, established financial performance criteria for companies using 12 financial ratios of the profitability, liquidity and financial structure group indicators of renewable energy companies focused on renewable energy fields, which were traded in public as a quota to the Istanbul Stock Exchange. Criterion weighting has been calculated using the NMD method. Using the criteria selected, the Topsis method, the Aras method, and the Bulut Index method calculated the financial performance rankings of the companies. The ranking results of the related methods are integrated into the Copeland method. Relationships between the results of the order achieved according to the related methods have been analyzed through the Spearman rho correlation. The Topsis and Aras methods, excluding the Bulut Index, were chosen because it is frequently used in financial performance measurement in different field studies in the literature. The Copeland method was used to convert the topsis, Aras and Bulut Index methods to integrated ranking results.

Result and Discussion

According to the 2018 financial performance ranking results, the most successful performers were Karye, Gwind and Gesan, according to the Topsis method. The result of integrated sequencing is Gwind. The company with the lowest performance ranking is Huner. Smart is the best-performing company in the performance rankings for 2019. The companies Aydem and Pamel were found to be the lowest-performing companies. The best performer in the performance rankings for 2020 is Gesan, while the lowest performers are Aydem and Huner. The company with the most successful performance in the 2021 performance rankings is Sayas, while Pamel is the lowest-performing company. Copeland integrated ranking results produced exactly the same result for some rankings on the basis of alternatives in 2020 and 2021. In 2020, Gesan ranked 1st, Karye is 9th, Naten is 3rd and Sayas is 2nd. In 2021, Sayas ranked 1st, Esen is 4th, Karye is 10th and Pamel is 11th. In the 2018-2011 rankings, it was generally found that Aydem, Huner, Karye, and Pamel were ranked last. Gesan, Smart, and Sayas were found to be among the first rankings. Based on the Spearman ranking results of the methods, the 2018 Spearman correlation found a low level of a meaningful relationship between the order performed by the Topsis method and the rankings made by the Aras method, and a high level of a meaningful relationship between the Bulut Index method. For 2018, no meaningful

relationships were found between the ranking results of the Aras method and the results of the Bulut Index ranking. The 2019 Spearman correlation found a low level of weakness between the order performed by Topsis and the rankings made by the Aras method, and a moderately meaningful relationship between the Bulut Index method. For 2019, a medium-level relationship between the ranking results of the Aras method and the results of the Bulut Index sorting has been established. The 2020 Spearman correlation findings have found highly meaningful relationships between three generally relevant ranking results. The 2021 Spearman correlation found a high level of meaningful relationship between the Topsis method's rankings and the Aras method's rankings, and a high level of meaningful relationship between the Bulut Index method. The 2021 Bulut Index ranking results show a high level of meaningful relationships between Topsis and Aras ranking results. An analysis of the results of the financial ranking produced by the relevant methods using the Spearman rho method found that the correlation between the ranking results of the methods in 2020 and 2021 produced relatively meaningful results compared to 2018 and 2019. Compared with the results found in the study, the literature's work produced results in the same manner that Bagci and Yigit (2019) worked in the context of the financial performance rankings generally differing over the respective years. Although the study produced partly similar results with the work of Akgun (2022), the results produced under the chosen methods and criteria differ.

GİRİŞ

Üzerinde yaşadığımız yerkürede gelecek nesillere yaşanabilir bir dünya bırakmak için, toplumların bugünkü ihtiyaçların karşılanmasında gelecek nesillerin ihtiyaçlarının da gözetilmesi ve bu bağlamda varlık kaynak dengesinin sağlanması, sürdürülebilir bir hayat için kaçınılmazdır. Sürdürülebilir yaşam mottosu perspektifiyle hazırlanan Paris İklim antlaşması, yeryüzünde canlı hayatının sürdürülebilir olması kapsamında, iklim değişikliklerinde ülkelerin mevcut veya muhtemel olumsuz katkılarının minimize edilebilmesi için çeşitli ülkelerin bir araya gelerek iklim değişikliğiyle mücadelede olumlu katkı sunmasını sağlamayı amaçlamaktadır. Türkiye, 6 Ekim 2021 tarihinde ilgili antlaşmayı onaylayarak İklim değişikliği ile mücadele kapsamında, yaşanabilir bir dünya için katkı sağlamayı, uluslararası anlamda beyan etmiştir (Karakaya, 2016). Ekolojik dengede yaşanan veya yaşanabilecek muhtemel bozulmalar, insan hayatını da negatif yönde etkileyecek, dolayısıyla benzer bir doğrultuda kaynakların kullanımında, üretim faaliyetlerinde ve ekonomik faaliyetlerde önemli değişiklikleri beraberinde getirebilecektir. Ekolojik dengenin bozulmasına pozitif yönlü katkı sağlayan negatif etkili faktörlerle mücadele etmek üzere yerel ve global girişimler geliştirilmekte ve uygulanmaktadır. Ekolojik dengenin korunması çerçevesinde, Sera gazının doğaya salınım envanterinin çıkarılması, kayıt altına alınması ve sera gazı salınımının azaltılmasına yönelik süreçlerin aktif olarak uygulanması, günümüzde, gönüllülük esasına uygun olarak yürütülmekle birlikte, birkaç sene içerisinde zorunlu uygulamalar kapsamına alınacaktır. Atmosfere karbon salınımında, ilk sıralarda, demir, çelik, çimento, gübre ve elektrik şirketleri yer almaktadır. Sürdürülebilir bir ekolojik denge ve hayat perspektifi kapsamında, geleneksel enerji kaynaklarına alternatif olarak güneş, rüzgâr, hidroelektrik vb. enerji kaynaklarının önemi ve üretimi gittikçe artmaktadır. Son yıllarda yenilenebilir enerjiye yapılan yatırım, sürdürülebilir ekonomik, sosyal ve çevresel kalkınma stratejilerini uygulamanın bir aracı olarak dünya çapında dikkatleri üzerine çekmiştir (Wüstenhagen & Menichetti 2012; Hashemizadeh vd. 2021). Sanayileşme bağlamında, enerji tüketiminin ekonomik gelişmeyi etkilediği göz önünde bulundurulduğunda, artan nüfus ve muhtemel enerji tüketimi ihtiyacının sürdürülebilir bir perspektifle karşılanmasında yenilenebilir enerji ön plana çıkmaktadır (Fotourehchi, 2017). Özellikle 2019 yılı sonlarında patlak veren ve tüm dünyayı etkisi altına alan Covid-19 pandemisi, yaşamın her alanında olduğu gibi enerji piyasalarında da belirsizliğin artmasına neden olmuştur. Enerji sektörü, reel sektörde yer alan çeşitli endüstriyel faaliyet alanlarına güç sağladığından, ilgili ülkelerde genel yaşam standardını derinden etkileme potansiyeline sahiptir (Gielen vd., 2019). Mevcut durumda, etkileri hafifleyerek te olsa devam eden küresel Covid-19 pandemisi, üretimden tüketime, sağlıktan ticarete kısaca birey hayatının her alanında enerjinin önemini ve sürdürülebilirliğini yeniden ön plana çıkarmıştır.

Türkiye'de sermaye piyasalarının gelişiminde öncü rol oynayan Borsa İstanbul'a (BİST) kote olarak halka açık kapsamda işlem gören şirketlerin sayısı, yıldan yıla artış göstermektedir. Yenilenebilir enerji alanında borsaya 2013 yılında kote olan ilk şirket Sayas olup, bu şirketi 2014 yılında Pamel, 2019 yılında Naten, 2020 yılında Esen, 2021 yılında Gesan, Aydem, Gwind, Karye ve Magen, 2022 yılında ise Smrtg ve Huner şirketleri izlemiştir. Yenilenebilir enerji şirketleri de yeni yatırımların gerçekleştirilmesi, ihtiyaç duyulan çalışma sermayesinin karşılanması ve mevcut borçların tasfiyesi gibi nedenlerle Borsa İstanbul'a kote olmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynaklarının lokomotifi olan şirketlerin finansal performanslarının ortaya konularak analiz edilmesi ve sürdürülebilirliği, sektöre yatırım yapacak yeni oyuncular, sektör aktörleri, sektör katılımcı ve paydaşları ile yatırımcılar açısından önem taşımaktadır. Birden fazla alternatif varsa veya kararı etkileyen farklı değişkenin etki alanı içindeyse, karar vericiler, benzer özelliklere sahip farklı çözüm üretme

yöntemlerinin üreteceği nihai çıktılar arasında seçim yapmakta zorlanabileceklerdir. Farklı ölçü birimleri veya değerleri ile kriterlerin sıralanması, performans ve üstünlük durumlarının analiz edilmesi kapsamında alternatiflerin değerlendirilmesi için matematiksel modellere dayanan çok kriterli karar verme yöntemleri (ÇKKV) sıklıkla tercih edilen yöntemler arasında yer almaktadır.

Bu çalışmanın amacı, BİST’te işlem gören yenilenebilir enerji sektörü şirketlerinin finansal performanslarının farklı matematiksel formlarda çalışan ÇKKV yöntemleriyle analiz edilmesidir. Şirketlerin finansal başarı durumlarının tespit edilmesi, finansal performanslarının sıralanması ve değerlendirilmesi, karar vericiler açısından önemlidir. Bu bağlamda, ilgili yöntemlerin performans sıralama sonuçları arasındaki ilişkiler, Spearman sıra korelasyonu ile analiz edilmiştir. Şirketlerin finansal performanslarının belirlenmesi ve değerlendirilmesi ile ulaşılan sonuçların, yenilenebilir enerji sektöründe faaliyet göstermek isteyen şirketler ile BİST’te işlem gören yenilenebilir enerji şirketlerine yatırımı düşünen yatırımcıların yatırım kararı öngörüsünde yatırımcılara katkı sağlayabileceği düşünülmektedir. Yenilenebilir enerji şirketlerinin ÇKKV yöntemleriyle finansal performansını konu alan çalışmalar incelendiğinde, Bulut Endeksi yönteminin kullanıldığı bir çalışmanın bulunmaması çalışmanın literatüre sağlamış olduğu bir diğer katkısıdır.

1. LİTERATÜR TARAMASI

Literatürde, ÇKKV yöntemleriyle alternatif enerji kaynaklarının tespiti, kuruluş yeri seçimi, alternatif kaynak seçimi ve değerlendirilmesine ilişkin çok sayıda çalışma bulunmaktadır (Sağır & Doğanalp, 2016; Damgacı, Boran & Boran, 2017; Madan vd., 2018; Güney, 2019; Ateş & Topal, 2021; Bilgiç, Torgul & Paksoy, 2021). Borsa İstanbul’da işlem gören enerji şirketleri üzerine yapılmış geniş yelpazedeki çalışmalara nazaran, yenilenebilir enerji üzerine faaliyet gösteren şirketlere yönelik ÇKKV yöntemleriyle finansal performans analizi gerçekleştiren çalışmalar (Akgün, 2022) kısıtlıdır.

Ulusal ve uluslararası literatürde yer alan çalışmalardan bir kısmı aşağıda yer almaktadır.

Ergül (2010), BİST enerji şirketlerinin finansal performansını Topsis yöntemiyle analiz etmiş olduğu çalışmasında, enerji şirketlerinin finansal performans sıralamasının analizinde Topsis yönteminin kullanılabilir olduğunu değerlendirmiştir.

İskenderoğlu, Karadeniz ve Ayyıldız (2015), 79 Türk ve Avrupa enerji şirketinin 2019-2022 verilerini kullanarak oran analizi yöntemiyle finansal performans analizini gerçekleştirmişlerdir. Çalışmada; likidite açısından Avrupa şirketlerinin Türk şirketlerine göre daha iyi durumda oldukları için kısa vadeli borç ödeme güçlerinin yüksek olduğu, enerji şirketlerinin sektörel özellikler kaynaklı genel olarak finansal kaldıraç seviyelerinin yüksek olduğu ve uzun vadeli borçlanmanın daha fazla tercih edildiği, aktif karlılığı, karlılık ve çalışma sermayesi açısından Avrupa şirketlerinin Türk şirketlere göre nispeten iyi durumda oldukları, yüksek finansman maliyeti açısından ise Türk şirketlerine göre daha fazla riskli oldukları değerlendirilmiştir.

Sakarya, Yıldırım ve Akkuş (2015), Borsa İstanbul’a kote 14 enerji şirketinin 2010-2014 yıllarına ait verileri üzerinden Topsis yöntemini kullanarak gerçekleştirdikleri finansal performans analizinde, ilgili baz dönemler itibarıyla en iyi performansı sağlayan şirketin Tüpraş, en düşük performansı sergileyen şirketlerin ise Ayen ve Akenr olduğu tespit edilmiş olup, genel olarak şirketlerin performans sıralamalarında yıllar bazında farklılaşmalar olduğu vurgulanmıştır.

Sakarya ve Yıldırım (2016), Borsa İstanbul'da halka açık statüde işlem gören 14 enerji sektör şirketinin finansal performansını analiz etmek için Topsis yöntemini kullanmışlardır. Çalışmada, şirketlerin borsa performansları ile şirket finansal performans sıralamaları arasında herhangi bir korelasyon ilişkisinin tespit edilemediği belirtilmiştir.

Eyüboğlu ve Çelik (2016), Borsa İstanbul'da işlem gören ve enerji sektöründe faaliyet gösteren 15 şirketin 2008-2013 verileri üzerinden Bulanık AHP ve Bulanık Topsis yöntemleriyle ilgili şirketlerin finansal analizini gerçekleştirdikleri çalışmalarında, 2008 krizi sonrası en iyi performansı sergileyen şirketlerin Avtur, Trecas ve Aksue olduğunu, en düşük performansı sergileyen şirketlerin ise Akenr ve Zoren olduklarını tespit etmişlerdir.

Metin, Yaman ve Korkmaz (2017), 11 enerji şirketinin 2010-2015 yılları verileri üzerinden Moora ve Topsis yöntemlerini kullanarak finansal performans analizini gerçekleştirdikleri çalışmalarında, Akenr şirketinin her iki yöntem sıralama sonuçları açısından en düşük performansı ürettiği Tuprs ve Aygaz şirketlerinin en iyi performans sıralamasına sahip olan şirketler olduğu, Ayen şirketinin sıralama sonuçlarının birbirine yakın olduğu tespit edilmiştir.

Bağcı ve Yiğiter (2019), BİST'te işlem gören 15 enerji şirketinin finansal performansını 2008-2017 yıllarına ilişkin veriler üzerinden SD ve Waspas yönleriyle analiz ettikleri çalışmalarında, en düşük performansı üreten şirketin Akenr şirketi, en iyi performansı üreten şirketin ise Orge olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca finansal performans sıralamasının genel olarak ilgili yıllar bazında farklılık sergilediği değerlendirilmiştir.

Güler (2019), Borsa İstanbul'da işlem gören 8 enerji şirketinin 2014-2017 yıllarına ilişkin verilerini kullanarak Topsis yöntemiyle finansal performans incelemesi yaptığı çalışmasında, en iyi performansı üreten şirketin Enjsa, en düşük performansı üreten şirketin ise Bmelk olduğu tespitini yapmıştır.

Arsu (2021), Borsa İstanbul'da gaz ve buhar sektöründe yer alan şirketlerin 2018 yılı verileri üzerinden Entropi tabanlı Aras yöntemiyle yapmış olduğu finansal performans analizinde, en iyi performansı üreten şirketlerin Aksen, Enjsa ve Zoren olduğunu tespit etmiştir.

Özdemir ve Parmaksız (2022), Borsa İstanbul enerji sektöründe işlem gören 16 şirketin 2019 ve 2020 verilerini kullanarak Topsis ve Edas yöntemleriyle şirketlerin finansal performans sıralamalarını analiz etmişlerdir. Çalışmada, yöntemler göre ilgili iki yıl bazında sıralamaların farklılaştığı vurgulanmış, en iyi performansı üreten şirketin Esen, en düşük performansı üreten şirketin ise Akenr olduğu tespit edilmiştir.

Akgün (2022), Borsa İstanbul'da işlem gören 7'si yenilenebilir enerji odaklı şirket olmak üzere, toplam 12 enerji şirketinin 2020 ve 2021 yılları verileri üzerinden finansal performans analizi gerçekleştirdiği çalışmasında, kriter ağırlıklandırma Critic yöntemini, performans sıralamada ise Codas yöntemini kullanmıştır. Çalışmada araştırmacı ilgili dönemlerde zarar açıklayan şirketleri, şirketlerin nihai amacının kar olduğu varsayımına dayanarak kapsam dışı bırakmıştır. Çalışma sonuçlarına göre 2020 yılında en iyi performansı sergileyen şirketler içerisinde ilk 5 içerisinde Ntgaz, Arase, Karye, Naten ve Magen yer almıştır. En düşük performansı gösteren şirketler sırasıyla Huner, Gwind, Pamel'dir. Yenilenebilir enerji odaklı şirketlerden Esen ise 8. sırada yer almıştır. 2021 yılında en iyi performansı sergileyen şirketler içerisinde ilk 5 içerisinde Arase, Magen, Esen, Naten ve Hüner yer alırken, en düşük performansı üreten şirketler sırasıyla Bioen, Gwind, Aksen'dir. Yenilenebilir enerji odaklı şirketlerden Karye 8. sırada Pamel ise 6. sırada yer almıştır.

Sueyoshi (2005), Amerika enerji sektöründe faaliyet gösteren şirketleri, temerrüde düşen ve düşmeyenler olarak kategorize etmiş ve mali oran analiziyle iki kategoride yer alan şirketlerin finansal performansını mali analiz oranları üzerinden mukayeseli olarak incelemiştir. Çalışmada, finansal performans açısından temerrüde düşüp düşmeme bağlamında farklılık yaratan temel faktörlerin kaldıraç ve Özsermaye getiri oranları olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada ayrıca Amerika enerji sektörü verilerinden hareketle Amerikan enerji sektörünün Japon enerji sektörüne kıyasla nispeten biraz daha iyi performans sergilediği de vurgulanmıştır.

Bernabeu vd. (2015) çalışmalarında, özel sektör tarafından yürütülecek yenilenebilir enerji projelerinin proje finansman seçiminde özel sektöre yardımcı olabilecek bir karar verme enstrümanı önerilmiştir. Önerilen yöntemin finansal, politik-hukusal, teknolojik ve sosyal-çevresel olmak üzere dört farklı boyutta yenilenebilir enerji projelerinin analizine katkı sağlayabileceği değerlendirilmiştir.

Butkiene vd. (2020) çalışmalarında, yenilenebilir enerji kaynakları üretimi bağlamında kullanılan teknolojilerin avantaj ve dezavantajlarının belirlenebilmesinde ÇKKV yöntemlerinin önemini ve rolünü değerlendirmişlerdir. Yenilenebilir enerji sektöründe üretilen enerjinin üçte birinin konut tüketiminde kullanıldığı değerlendirilmiş olup, konutlarda yenilenebilir enerji üretim teknolojilerinin tercihinde ÇKKV yöntemlerinin kullanılabilirliği incelenmiştir.

Schabek (2020), gelişmekte olan 16 ülke piyasasının 2000-2017 dönem verileri üzerinden özsermaye karlılığı ve aktif karlılık rasyolarını kullanarak ana faaliyet alanı yenilenebilir enerji olan kamu ve özel sektör şirketlerinin finansal performanslarını incelemiştir. Çalışmada, şirket statüsünün aktif kalitesi üzerinde etkisi bulunmadığı, özsermaye getirisinin halka açık statüde işlem gören şirketler için 0,09 oranında daha düşük olduğu tespiti yapılmıştır.

Dopierala vd. (2022) Baltık Denizi ülkelerinde faaliyet gösteren 328 enerji üreticisinin 2011-2019 dönem verilerini kullanarak, panel veri analizi yöntemiyle, geleneksel enerji üreticilerine kıyasla yenilenebilir enerji üreticisi olan şirketlerin finansal performanslarını incelemiştir. Çalışma, finansal performansın firmaya özgü ve ülkeye özgü faktörlerden nasıl etkilendiğini de belirleme amacı taşımaktadır. Çalışmada, halka kapalı statüde bulunan şirketlerin halka açık statülü şirketlerden daha başarılı bir finansal performans sergilediği ve şirket varlıklarının büyüklüğünün şirketin finansal performansı üzerinde belirsiz bir etkiye sahip olduğu belirlenmiştir. Paris İklim anlaşmasından sonra elektrik fiyatlarının üreticilerin özsermaye karlılığı ve aktif getirileri üzerindeki etkisinin arttığı değerlendirilmiştir. Ayrıca çalışma bulgularının, farklı ülkelerde bulunan enerji üreticilerinin finansal performanslarında önemli bir farklılık olduğunu gösterdiği belirtilmiştir.

Makki ve Algahtani (2023), çalışmalarında, Suudi Arabistan enerji sektöründe yer alan 5 şirketin 2019-2021 dönem verilerini kullanarak Covid-19 pandemisinin enerji sektörünün finansal performans farklılıkları üzerindeki etkisini AHP ve TOPSIS yöntemleri üzerinden analiz etmişlerdir. Çalışmada, Covid-19'un Suudi enerji şirketlerinin finansal performansı üzerindeki etkisinde verimlilik ve kârlılığın göreceli olarak en önemli finansal boyutlar olduğu, ardından kaldıraç ve likiditenin geldiği tespiti yapılmıştır.

2. VERİ

BİST Elektrik endeksi kapsamında yer alan 21 enerji şirketi içerisinde yenilenebilir enerji odaklı 11 enerji şirketi çalışma kapsamına alınmış olup, ilgili şirketler Tablo 1'de yer almaktadır. İlgili şirket verilerine Kamuyu Aydınlatma Platformu

(KAP, 2022) üzerinden erişilmiştir. Çalışmada ilgili şirketlerin 2018-2021 yıllarına ait mali verileri kullanılmıştır. Şirketlerin performansında Covid-19 pandemisi etkilerini değerlendirebilmek ve karşılaştırılabilir veri elde edebilmek amacıyla, veri aralığı 2018-2021 yılları ile sınırlandırılmıştır.

Tablo 1: Çalışma Kapsamında Yer Alan Şirketler

Şirket Kodu	Şirket Unvanı	Halka Arz Tarihi
GESAN	GİRİŞİM ELEKTRİK SANAYİ TAAHHÜT VE TİCARET A.Ş.	13.08.2021
SMRTG	SMART GÜNEŞ ENERJİSİ TEKNOLOJİLERİ ÜRETİM SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	24.03.2022
AYDEM	AYDEM YENİLENEBİLİR ENERJİ A.Ş.	22.04.2021
GWIND	GALATA WIND ENERJİ A.Ş.	16.04.2021
KARYE	KARTAL YENİLENEBİLİR ENERJİ ÜRETİM A.Ş.	12.07.2021
HUNER	HUN YENİLENEBİLİR ENERJİ ÜRETİM A.Ş.	21.02.2022
ESEN	ESENBOĞA ELEKTRİK ÜRETİM A.Ş.	2.10.2020
MAGEN	MARGÜN ENERJİ ÜRETİM SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	22-23.09.2021
NATEN	NATUREL YENİLENEBİLİR ENERJİ TİCARET A.Ş.	1.08.2019
PAMEL	PAMEL YENİLENEBİLİR ELEKTRİK ÜRETİM A.Ş.	9.06.2014
SAYAS	SAY YENİLENEBİLİR ENERJİ EKİPMANLARI SANAYİ VE TİCARET A.Ş.	24.06.2013

Kaynak: www.kap.org.tr

BİST Elektrik endeksi kapsamında yer alan 21 enerji şirketi içerisinde yenilenebilir enerji odaklı 11 enerji şirketi çalışma kapsamına alınmış olup, ilgili şirketler Tablo 1'de yer almaktadır. Çalışmada ilgili şirketlerin 2018-2021 yıllarına ait mali verileri kullanılmıştır. Şirketlerin performansında Covid-19 pandemisi etkilerini değerlendirebilmek ve karşılaştırılabilir veri elde edebilmek amacıyla, veri aralığı 2018-2021 yılları ile sınırlandırılmıştır. Kriter olarak, literatürde finansal performansı belirlemek üzere sıklıkla kullanılan (Akdoğan & Tenker, 2003; Çonkar, Elitaş & Atar, 2011; Ecer, 2013; Tezergil, 2016; Bağcı & Yiğiter, 2019; Mahdi & Khaddafi, 2020; Özdemir & Parmaksız, 2022) ve Tablo 2'te yer verilen oranlar dikkate alınmıştır.

Tablo 2: Çalışma Kapsamında Kullanılan Oranlar

Kriter Kodu	Kriter	Formülasyon	Fonksiyon	Kriter Yönü	Kriter Grubu
Y1	Aktif Devir Hızı	Yıllıklandırılmış Satışlar / Ortalama Varlıklar	Bir şirketin satışlarının veya gelirlerinin değerini varlıklarının değerine göre ölçer.	Maksimum	Faaliyet
Y2	Aktif Karlılık	Yıllıklandırılmış Net Kâr / Ortalama Varlıklar	Bir şirketin toplam varlıklarına ilişkin karlılığını ölçer.	Maksimum	Karlılık
Y3	Brüt Kar Marjı	Brüt Kâr / Toplam Satışlar	Bir şirketin satışlarından elde edilebilecek brüt karı yansıtır.	Maksimum	Karlılık
Y4	Cari Oran	Dönen Varlıklar / Kısa Vadeli Yükümlülükler	Bir şirketin kısa vadeli yükümlülüklerini karşılama gücünü ölçer.	Maksimum	Likidite
Y5	Favök Marjı	Firma Değeri / Faiz Amortisman Vergi Öncesi Kar	Bir şirketin faaliyetlerinden elde ettiği karı, yani verimliliğini ölçer.	Maksimum	Karlılık
Y6	Finansal Borç Oranı	(K.V. Finansal Borçlar + U.V. Finansal Borçlar) / Toplam Varlıklar	Bir şirketin finansal riskini ölçer.	Minimum	Mali Yapı
Y7	Kaldıraç Oranı	Toplam Yükümlülükler / Toplam Varlıklar	Bir şirketin varlıklarının ne kadarının dış kaynaklardan ne kadarının özkaynaklardan finanse edildiğini ölçer	Minimum	Mali Yapı
Y8	Likidite Oranı	(Dönen Varlıklar-Stoklar) / Kısa Vadeli Yükümlülükler	Bir şirketin likit olan varlıklarının kısa vadeli yükümlülükleri karşılama gücünü ölçer	Maksimum	Likidite
Y9	Nakit Oran	Nakit ve Nakit Benzerleri / Kısa Vadeli Yükümlülükler	Bir şirketin kısa vadeli yükümlülüklerini nakit ve nakit olarak ödeyebilme gücünü ölçer.	Maksimum	Likidite
Y10	Net Kar Marjı	Net Dönem Kârı / Toplam Satışlar	Bir şirketin bir birimlik satıştan elde ettiği net kazancı ölçer.	Maksimum	Karlılık

Y11	Özkaynak Karlılığı	Yıllıklandırılmış Net Kâr / Ortalama Özsermaye	Bir şirketin faaliyetlerine plase edilen özsermayenin bir birimlik satıştan elde edilen net kazanç getirisini ölçer.	Maksimum	Mali Yapı
Y12	Roic	(Brüt Kar–Operasyonel Giderler–Sürdürülen Faaliyetler Vergi Gideri) / (Net İşletme Sermayesi–Nakit ve Nakit Benzerleri+Maddi Duran Varlıklar)	Bir şirketin yatırılan sermayesinin yüzdesel getirisi üzerinden karlılık ve performansını ölçer.	Maksimum	Faaliyet

NMD yöntemi kullanılarak hesaplanan kriter ağırlık değerleri Tablo 3’te yer almaktadır.

Tablo 3: Kriter Ağırlık Değerleri

	Y1	Y2	Y3	Y4	Y5	Y6	Y7	Y8	Y9	Y10	Y11	Y12
2018	0,096	0,125	0,060	0,068	0,092	0,050	0,123	0,063	0,084	0,083	0,070	0,087
2019	0,091	0,083	0,055	0,087	0,069	0,076	0,056	0,094	0,107	0,103	0,082	0,097
2020	0,102	0,104	0,058	0,073	0,089	0,041	0,079	0,078	0,092	0,073	0,098	0,112
2021	0,126	0,084	0,109	0,045	0,072	0,081	0,075	0,056	0,070	0,079	0,102	0,102

Bulut Endeks yöntemi kullanılarak kriterlere ilişkin hesaplanan referans değerleri Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4: Kriter Referans Değerleri

KRİTER	ENDEKS REFERANS DEĞERLERİ (R _{di})			
	2018	2019	2020	2021
Y1	0,291	0,274	0,281	0,418
Y2	0,442	0,284	0,394	0,265
Y3	0,170	0,135	0,180	0,364
Y4	0,177	0,269	0,211	0,119
Y5	0,309	0,211	0,332	0,242
Y6	0,126	0,285	0,150	0,243
Y7	0,454	0,195	0,302	0,198
Y8	0,162	0,300	0,227	0,158
Y9	0,252	0,378	0,266	0,180
Y10	0,309	0,353	0,273	0,221
Y11	0,220	0,286	0,327	0,346
Y12	0,248	0,311	0,354	0,307
Toplam R_{di}	3,159	3,281	3,297	3,062

3. YÖNTEM

3.1. NMD Yöntemi

Literatürde yer alan çalışmalarda, kriter ağırlıklandırma, genellikle Critic, Entropi ve SAW gibi çeşitli kriter ağırlıklandırma yöntemleri kullanılmaktadır. NMD yöntemi, diğer ağırlıklandırma yöntemlerine göre uygulamada daha pratiktir. Yöntem, kriterlerin önem derecelerine yönelik belirsizlik durumlarında, güvenli bir şekilde kullanılabilir (Bulut, 2017a). NMD yöntemi adımları aşağıda yer aldığı şekildedir (Bulut, 2017a):

1. Karar matrisi (X_{ij}) oluşturulur.

$$X_{ij} = \begin{pmatrix} X_{1,1} & X_{1,2} & X_{1,3} & X_{1,c} \\ X_{2,1} & X_{2,2} & X_{2,3} & X_{2,c} \\ X_{3,1} & X_{3,2} & X_{3,3} & X_{3,c} \\ X_{r,1} & X_{r,2} & X_{r,3} & X_{r,c} \end{pmatrix} \quad (1)$$

2. Oran matrisi oluşturulur. Bu aşamada karar matrisinin her bir kriteri kendi içindeki kriter toplamlarına oranlanır ve her bir sütunun toplam değerlerinin alt toplamı hesaplanır. Sonra, her bir kriter değeri ait olduğu kriterin alt toplam kümesi (t_i) değerine bölünerek oran matrisi (R_{ij}) elde edilir.

$$T = \sum_{j=1}^c X_{ij} \quad t = \{c_1, c_2 \dots c_c\} \quad R_{ij} = \begin{Bmatrix} r_{1,1} & r_{1,2} & r_{1,c} \\ r_{2,1} & r_{2,2} & r_{2,c} \\ \dots & \dots & \dots \\ r_{r,1} & r_{r,2} & r_{r,c} \end{Bmatrix} \quad (2)$$

3. Maksimum kriter değerleri üzerinden normalize edilmiş değerler hesaplanır. Bu bağlamda, her bir kritere ait değerlerin ortalaması (A) ve standart sapması (S) üzerinden her bir kritere ait standartlaşmış değer (N) hesaplanır.

$$\max = \{\max_1, \dots, \max_c\} \quad A = \frac{\sum_{j=1}^c r_{ij}}{r} \quad S = \frac{r_{ij} - a_i}{\sqrt{\sum_{i=1}^c (r_{ij} - a_i)^2}} \quad N = \frac{\max_i - a_i}{s_i} \quad (3)$$

4. Her bir kritere ait hesaplanan normalize edilmiş kriter değerleri, bu kriter değerlerinin toplamına oranlanarak ağırlık katsayıları (w) hesaplanır

$$W = \frac{n_i}{\sum_{i=1}^c n_i} \quad (4)$$

3.2. Aras Yöntemi

Aras yöntemi, Zavadskas ve Turskis tarafından geliştirilmiştir (2010). Aras Yöntemi, şirketlerin finansal performanslarının değerlendirilmesi, mobil bankacılık servis hizmet kalitesinin değerlendirilmesi, farklı bina tasarımlarının karşılaştırılması ve çeşitli sektör şirketlerinin finansal performanslarının ölçülmesinde tek veya diğer ÇKKV yöntemleriyle birlikte kullanılmaktadır. Aras yönteminde kriterlerin fayda değer verileri, optimal alternatif değerleriyle mukayese edilir. Alternatifler, oransal olarak derecelendirilerek, kullanım amacı doğrultusunda sonuçlar üretilir (Zavadskas vd., 2012; Vijayakumar, 2020). Yöntemin adımları aşağıda yer aldığı şekildedir (Zavadskas vd., 2012; Vijayakumar, 2020):

1. Karar matrisi oluşturulur ve normalize edilir.

$$e_{ij} = \begin{Bmatrix} X_{1,1} & X_{1,2} & X_{1,3} & X_{1,c} \\ X_{2,1} & X_{2,2} & X_{2,3} & X_{2,c} \\ X_{3,1} & X_{3,2} & X_{3,3} & X_{3,c} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{r,1} & X_{r,2} & X_{r,3} & X_{r,c} \end{Bmatrix} e' = \frac{g_j(a_i)}{\sqrt{\sum_{i=1}^m [g_i(a_i)]^2}} \quad (5)$$

$$(i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n)$$

2. Ağırlıklandırılmış standardize karar matrisi oluşturulur.

$$e_{ij}^* = n_j * e'_{ij}; i = 1, 2, \dots, m; j = 1, 2, \dots, n \quad (6)$$

3. İdeal ve negatif ideal çözümler bulunur.

$$A^* = (e_j^*, e_1^*, \dots, e_n^*) \quad A^- = (e'_{ij}, \dots, e_n') \quad (7)$$

$$A^* - = \{\text{Maks. } e_j^*, j \text{ fayda sağlıyorsa} \mid \text{Min. } e_j^*, j \text{ maliyet sağlıyorsa}\}$$

$$A^- = \{\text{Min. } e'_{ij}, j \text{ maliyet} \mid \text{Maks. } e'_{ij}, j \text{ fayda}\}$$

4. D_i^* ve D_i^- ayırım değerleri elde edilir.

$$D_i^* = \sqrt{\sum_{j=1}^n (e_{ij}^* - e_j^*)^2} \quad D_i^- = \sqrt{\sum_{j=1}^n (e_{ij}^- - e_j^-)^2} \quad (8)$$

5. Performans skoru hesaplanarak sıralama gerçekleştirilir.

$$C_i^* = \frac{D_i^-}{D_i^* + D_i^-} \quad (9)$$

3.3. Bulut Endeksi Yöntemi

Bulut Endeksi yöntemi, ÇKKV problemlerinde dinamik ve kolay uygulanabilir bir endeks yapısı taşımaktadır. Endeks üç farklı seviyede (genel düzey, orta düzey ve çekirdek düzey) karar vericiye statik ve dinamik çıktı üretme imkânı sunmaktadır (Top & Bulut, 2022). Çalışmada, endeksin genel düzey seviyesinde, alternatiflere ait tüm kriter değerlerinden hareketle genel bir endeks verisi elde edilmiştir. Endeks, hastanelerin finansal performansının ölçülmesinde, metal eşya endeksi şirketlerinin finansal performanslarının değerlendirilmesinde, ecza sektörü şirketlerinin finansal performanslarının analizinde ve organize sanayi bölgelerinin finansal performansının değerlendirilmesinde ve Covid-19 süreci OECD ülkelerinin performans değerlemesinde (Bulut, 2017b) kullanılmıştır. Yöntemin adımları aşağıda yer aldığı şekildedir (Bulut, 2017b):

1. Karar matrisi (X_{ij}) oluşturulur, ideal değerlere göre fark belirlenir ve matris normalize (S_{ij}) edilir.

$$X_{ij} = \begin{Bmatrix} x_{1,1} & x_{1,2} & \dots & x_{1,r} \\ x_{2,1} & x_{2,2} & \dots & x_{2,r} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ x_{c,1} & x_{c,2} & \dots & x_{c,r} \end{Bmatrix} \quad X_{ij} - X^-_j, \quad X^-_j - X_{ij} \quad (10)$$

$$F_{ij} = \begin{Bmatrix} f_{1,1} & f_{1,2} & \dots & f_{1,r} \\ f_{2,1} & f_{2,2} & \dots & f_{2,r} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ f_{c,1} & f_{c,2} & \dots & f_{c,r} \end{Bmatrix} \quad (11)$$

$$S_{ij} = \frac{F_{ij} - F_j}{\sqrt{\sum_{i=1}^k (F_{ij} - F_j)^2}} \quad (i=1, \dots, k \text{ ve } j=1, \dots, n) \quad (12)$$

$$S_{ij} = \begin{Bmatrix} s_{1,1} & s_{1,2} & \dots & s_{1,r} \\ s_{2,1} & s_{2,2} & \dots & s_{2,r} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ s_{c,1} & s_{c,2} & \dots & s_{c,r} \end{Bmatrix} \quad (13)$$

2. Minimum negatif değerlerin mutlak değeri alınır ve minimum olması istenen değerler tersine çevrilir. Ağırlık değerleri ile çarpılarak ağırlıklandırılmış karar matrisi oluşturulur.

$$X^-_j = \{s_{11}^-, s_{12}^-, \dots, s_{1n}^-\}, \quad X^+_j = \{|s_{11}^-, s_{12}^-, \dots, s_{1n}^-\}| \quad (14)$$

$$P_{ij} = \begin{Bmatrix} s_{1,1} + x^+ & s_{1,2} + x^+ & \dots & s_{1,r} + x^+ \\ s_{2,1} + x^+ & s_{2,2} + x^+ & \dots & s_{2,r} + x^+ \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ s_{c,1} + x^+ & s_{c,2} + x^+ & \dots & s_{c,r} + x^+ \end{Bmatrix} \quad \min p_{ij} \leftrightarrow \max p_{ij} \quad (15)$$

3. Endeks referans değerleri belirlenerek endeks puanları (BE_t) hesaplanır.

$$\dot{I} = \sum R_{di} \quad O = \sum_{i=1}^n P_{ij} \quad BE_t = \frac{O}{\dot{I}} \times 100 \quad (16)$$

3.4. TOPSIS Yöntemi

‘İdeal Çözüme Dayalı Sıralama Tekniği’ (TOPSIS) yöntemi, Hwang ve Yoon (1981) tarafından geliştirilmiştir. Yöntem, pozitif ideal çözüme en yakın ve negatif ideal çözümden en uzak olan en iyi alternatifi seçmek için uzlaşmacı çözüm konsepti temellidir (Tzeng & Huang, 2011). TOPSIS yönteminin aşamaları aşağıda yer aldığı şekildedir (Shih, Shyur &

Lee, 2007; Yazdani & Payam, 2015; Kayahan-Karakul & Özaydın, 2019).

1. Karar matrisi oluşturularak normalleştirme işlemi uygulanır. Oluşturulacak karar matrisinde, satırlarda karar noktaları (i), sütunlarda ise faktörler (j) yer alır.

$$r_{ij} = \frac{x_{ij}}{\sqrt{\sum_{j=1}^m x_{ij}^2}}, j = 1, 2, \dots, m, i = 1, 2, \dots, n \quad (17)$$

2. Normalize edilmiş olan matrise ilişkin her bir değerın ağırlık değerleri (w_i) belirlenerek ağırlıklı normalleştirilmiş standart karar matrisi oluşturulur.

$$\sum_{i=1}^n w_i = 1. v_{ij} = w_i \times r_{ij}, j = 1, 2, \dots, m, i = 1, 2, \dots, n \quad (18)$$

3. İdeal (+A) ve negatif ideal (-A) çözümler oluşturulur. I' fayda (maksimizasyon), I'' ise kayıp (minimizasyon) değerini ifade etmektedir.

$$A^* = \{v_1^*, v_2^*, \dots, v_i^*\} = \left\{ \left(\underset{j}{Max} v_{ij} | i \in I' \right), \left(\underset{j}{Min} v_{ij} | i \in I'' \right) \right\} \quad (19)$$

$$A^- = \{v_1^-, v_2^-, \dots, v_i^-\} = \left\{ \left(\underset{j}{Min} v_{ij} | i \in I' \right), \left(\underset{j}{Max} v_{ij} | i \in I'' \right) \right\} \quad (20)$$

4. S_i^+ (ideal ayırım) ve S_i^- (negatif ideal ayırım) ayırım değerleri hesaplanır.

$$S_i^+ = \sqrt{\sum_{i=1}^n (v_{ij} - v^*)^2}, j = 1, 2, \dots, m, S_i^- = \sqrt{\sum_{i=1}^n (v_{ij} - v^-)^2}, j = 1, 2, \dots, m \quad (21)$$

5. İdeal çözüme göreli yakınlık (C_i^+) hesaplanır ($0 \leq C_i^+ \leq 1$) ve İdeal çözüme göreli yakınlık değerlerine göre sıralama yapılır.

$$C_i^+ = \frac{S_i^-}{S_i^+ + S_i^-}, j = 1, 2, \dots, m \quad (22)$$

3.5. Copeland Yöntemi

Copeland yöntemi, Saari ve Merlin (1996) tarafından geliştirilmiştir. Bu yöntemin amacı, farklı yöntemlerle elde edilen sonuçların bütünleşik bir şekilde karar vericilere sunulmasıdır. Yöntemde, her bir alternatifin avantaj ve dezavantajlarına göre puanları hesaplanır ve elde edilen puanlara göre sıralanır. Copeland yöntemi aşağıdaki adımlardan oluşur (Saari & Merlin 1996).

1. Alternatifler (A_i ve A_j), ikili karşılaştırma matrisleri düzenlenerek birbirlerine olan durumlarına göre galibiyet için "1", mağlubiyet için "0" şeklinde değer almaktadır.

$$F_k(i, j) = \begin{pmatrix} 1 & \text{rk}(A_i) < \text{rk}(A_j) \text{ ve } i \neq j \\ 0 & \text{rk}(A_i) > \text{rk}(A_j) \text{ ve } i \neq j \\ \text{Boş}(-) & \text{rk}(A_i) = \text{rk}(A_j) \text{ ve } i \neq j \end{pmatrix} \quad (23)$$

2. Alternatiflerin (A_i ve A_j), elde etmiş oldukları değerler toplamı alınır.

$$S(i, j) = \sum_{k=1}^m f_k \text{ ve } i \neq j \quad (24)$$

3. Alternatiflerin $S(i,j)$ değerleri üzerinden her bir alternatifin diğer alternatife göre durumu bağlamında galibiyet için "1", eşitlik için "1/2" ve mağlubiyet için "0" puanları verilir.

$$G(i,j) = \begin{pmatrix} 1 & S(i,j) > (m - S(i,j)) & i \neq j \\ 1/2 & S(i,j) = (m - S(i,j)) & i \neq j \\ -1 & S(i,j) < (m - S(i,j)) & i \neq j \end{pmatrix} \quad (25)$$

4. Alternatiflerin $G(i,j)$ değerleri üzerinden her bir alternatifin negatif ve pozitif değerleri kendi içerisinde toplanarak galibiyet (GPi) ve mağlubiyet (YPi) puanları hesaplanır. Akabinde elde edilen galibiyet puanlarından mağlubiyet puanları çıkarılarak Copeland puanı (CPi) bulunur. Copeland puanı da sıralamaya tabi tutularak düzeltilmiş bütünleşik alternatif sıralama puanı ele edilir.

$$GPi = \sum_{i=1}^n G(i,j) \quad G(i,j) > 0 \quad (26)$$

$$YPi = \sum_{i=1}^n G(i,j) \quad G(i,j) < 0 \quad (27)$$

$$CPi = GPi + YPi \quad (28)$$

4. BULGULAR

Aras yöntemine göre hesaplanan sıralama sonuçları, Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 5: Aras Yöntemi Sonuçları

2018	GESAN	SMART	AYDEM	GWIND	KARYE	HUNER	ESEN	MAGEN	NATEN	PAMEL	SAYAS
D_i^-	0,084	0,122	- 0,239	0,089	0,329	0,228	0,044	0,113	0,098	- 0,255	- 0,085
C_i^+	0,139	0,200	- 0,395	0,147	0,542	0,376	0,073	0,186	0,162	- 0,421	- 0,140
Sıra	7	3	10	6	1	2	8	4	5	11	9
2019	GESAN	SMART	AYDEM	GWIND	KARYE	HUNER	ESEN	MAGEN	NATEN	PAMEL	SAYAS
D_i^-	0,096	0,121	- 0,304	0,104	0,395	0,205	0,046	0,132	0,117	- 0,338	- 0,113
C_i^+	0,153	0,194	- 0,485	0,167	0,632	0,328	0,074	0,212	0,186	- 0,540	- 0,181
Sıra	7	4	10	6	1	2	8	3	5	11	9
2020	GESAN	SMART	AYDEM	GWIND	KARYE	HUNER	ESEN	MAGEN	NATEN	PAMEL	SAYAS
D_i^-	0,139	0,086	0,015	0,067	0,050	0,023	0,072	0,068	0,091	0,079	0,104
C_i^+	0,670	0,416	0,075	0,321	0,241	0,113	0,347	0,329	0,439	0,379	0,501
Sıra	1	4	11	8	9	10	6	7	3	5	2
2021	GESAN	SMART	AYDEM	GWIND	KARYE	HUNER	ESEN	MAGEN	NATEN	PAMEL	SAYAS
D_i^-	0,076	0,088	0,048	0,073	0,042	0,061	0,088	0,091	0,075	0,036	0,132
C_i^+	0,399	0,464	0,250	0,384	0,222	0,322	0,461	0,475	0,393	0,186	0,692
Sıra	5	3	9	7	10	8	4	2	6	11	1

Tablo 5'te yer alan verilerde görüleceği üzere Aras yöntemi performans sıralama sonuçlarında 2018 ve 2019 yılı için en iyi performansı üreten şirket Karye, 2020 yılı için Gesan ve 2021 yılı için Sayas şirkettir. Yıllar bazında en düşük performansı üreten şirketlere bakıldığında 2018,2019 ve 2021 yılları için Pamel şirketi ve 2020 yılı için Aydem şirketi olduğu görülmektedir. Performans sıralama sonuçlarına bakıldığında üst üste 3 yıl aynı sıralamaya sahip olan tek şirketin Pamel olduğu görülmekte olup, sıralama sonuçları birbirine yakın olan Smart şirketi hariç diğer şirketlerde sıralamalar farklılaşmaktadır.

Bulut Endeksi (BE) yöntemine göre hesaplanan sıralama sonuçları, aşağıda Tablo 6'da yer almaktadır.

Tablo 6: Bulut Endeksi Yöntemi Sonuçları

2018	GESAN	SMART	AYDEM	GWIND	KARYE	HUNER	ESEN	MAGEN	NATEN	PAMEL	SAYAS
Alt. Puanı	2,36	1,16	1,56	2,15	2,09	1,15	1,52	1,56	1,59	1,18	1,55
BE Puanı	74,55	36,75	49,31	67,96	66,32	36,56	48,2	49,33	50,33	37,36	49,17
Sıra	1	10	6	2	3	11	8	5	4	9	7
2019	GESAN	SMART	AYDEM	GWIND	KARYE	HUNER	ESEN	MAGEN	NATEN	PAMEL	SAYAS
Alt. Puanı	1,04	1,77	0,74	1,59	0,95	1,17	1,24	0,86	0,75	0,47	0,9
BE Puanı	31,55	53,89	22,42	48,59	28,87	35,63	37,75	26,08	22,8	14,3	27,35
Sıra	5	1	10	2	6	4	3	8	9	11	7
2020	GESAN	SMART	AYDEM	GWIND	KARYE	HUNER	ESEN	MAGEN	NATEN	PAMEL	SAYAS
Alt. Puanı	2,12	1,16	0,69	1,19	1,08	0,67	1,23	1,31	1,52	1,37	1,65
BE Puanı	64,19	35,04	20,8	35,98	32,88	20,26	37,26	39,84	45,97	41,7	50,1
Sıra	1	8	10	7	9	11	6	5	3	4	2
2021	GESAN	SMART	AYDEM	GWIND	KARYE	HUNER	ESEN	MAGEN	NATEN	PAMEL	SAYAS
Alt. Puanı	1,21	1,03	1,19	1,56	0,77	1,32	1,37	1,4	1,22	0,33	1,73
BE Puanı	39,52	33,77	39	50,88	25,29	42,99	44,81	45,59	39,69	10,83	56,38
Sıra	7	9	8	2	10	5	4	3	6	11	1

Tablo 6'da yer alan verilerde görüleceği üzere Bulut Endeksi yöntemi performans sıralama sonuçlarında 2018 ve 2020 yılı için en iyi performansı üreten şirket Gesan, 2019 yılı için Smart ve 2021 yılı için Sayas şirkettir. Yıllar bazında en düşük performansı üreten şirketlere bakıldığında 2018 ve 2021 yılları için Huner şirketi ve 2019 ve 2022 yılları için Pamel şirketi olduğu görülmektedir. Performans sıralama sonuçlarına bakıldığında üst üste 3 yıl aynı sıralamaya sahip olan tek şirketin Gwind olduğu görülmekte olup, diğer şirketlerde sıralamalar farklılaşmaktadır.

Topsis yöntemine göre hesaplanan sıralama sonuçları, aşağıda Tablo 7'de yer almaktadır.

Tablo 7: Topsis Yöntemi Sonuçları

2018	GESAN	SMART	AYDEM	GWIND	KARYE	HUNER	ESEN	MAGEN	NATEN	PAMEL	SAYAS
Si+	0,085	0,129	0,15	0,084	0,11	0,212	0,129	0,125	0,125	0,157	0,131
Si-	0,198	0,189	0,152	0,201	0,213	0,1	0,175	0,182	0,182	0,173	0,163
Ci+	0,699	0,593	0,503	0,707	0,658	0,32	0,577	0,592	0,592	0,524	0,554
%	0,99	0,839	0,712	1	0,932	0,452	0,816	0,838	0,838	0,742	0,783
Sıra	2	4	10	1	3	11	7	5	6	9	8
2019	GESAN	SMART	AYDEM	GWIND	KARYE	HUNER	ESEN	MAGEN	NATEN	PAMEL	SAYAS
Si+	0,173	0,128	0,202	0,137	0,181	0,179	0,162	0,172	0,179	0,191	0,181
Si-	0,069	0,14	0,04	0,126	0,069	0,059	0,142	0,091	0,062	0,062	0,083
Ci+	0,285	0,521	0,165	0,479	0,275	0,247	0,467	0,346	0,257	0,246	0,314
%	0,548	1	0,316	0,919	0,528	0,474	0,896	0,664	0,494	0,473	0,603
Sıra	6	1	11	2	7	9	3	4	8	10	5
2020	GESAN	SMART	AYDEM	GWIND	KARYE	HUNER	ESEN	MAGEN	NATEN	PAMEL	SAYAS
Si+	0,073	0,137	0,188	0,137	0,161	0,173	0,135	0,143	0,133	0,14	0,102
Si-	0,162	0,077	0,028	0,075	0,068	0,038	0,081	0,085	0,105	0,09	0,128
Ci+	0,69	0,361	0,13	0,355	0,297	0,18	0,375	0,372	0,441	0,39	0,555
%	1	0,523	0,188	0,515	0,43	0,262	0,543	0,54	0,639	0,566	0,805
Sıra	1	7	11	8	9	10	5	6	3	4	2
2021	GESAN	SMART	AYDEM	GWIND	KARYE	HUNER	ESEN	MAGEN	NATEN	PAMEL	SAYAS
Si+	0,117	0,132	0,171	0,136	0,162	0,149	0,137	0,138	0,142	0,171	0,077

Si-	0,071	0,094	0,05	0,066	0,036	0,071	0,083	0,086	0,066	0,035	0,152
Ci+	0,376	0,414	0,225	0,325	0,181	0,322	0,376	0,383	0,317	0,17	0,665
%	0,566	0,622	0,339	0,489	0,272	0,484	0,566	0,576	0,476	0,256	1
Sıra	5	2	9	6	10	7	4	3	8	11	1

Tablo 7’de yer alan verilerde görüleceği üzere Topsis yöntemi performans sıralama sonuçlarında 2018 yılı için en iyi performansı üreten şirket Gwind, 2019 yılı için Smart, 2020 yılı için Gesan ve 2021 yılı için Sayas şirkettir. Yıllar bazında en düşük performansı üreten şirketlere bakıldığında 2018 yılı için Huner, 2019 ve 2020 yılları için Aydem ve 2022 yılı için Pamel şirketi olduğu görülmektedir. Performans sıralama sonuçlarına bakıldığında üst üste 3 yıl aynı sıralamaya sahip olan herhangi bir şirket bulunmamakta olup, şirketlerde finansal performans sıralamalarının farklılaşmakta olduğu görülmektedir.

Copeland yöntemine göre hesaplanan bütünlük sıralama sonuçları, aşağıda Tablo 8’de yer almaktadır.

Tablo 8: Copeland Yöntemi Sonuçları

2018	GESAN	SMART	AYDEM	GWIND	KARYE	HUNER	ESEN	MAGEN	NATEN	PAMEL	SAYAS
GPI	9	7	2	10	8	0	4	6	5	1	3
YPI	-1	-3	-8	0	-2	-10	-6	-4	-5	-9	-7
CPi	8	4	-6	10	6	-10	-2	2	0	-8	-4
Sıra	2	4	9	1	3	11	7	5	6	10	8
2019	GESAN	SMART	AYDEM	GWIND	KARYE	HUNER	ESEN	MAGEN	NATEN	PAMEL	SAYAS
GPI	5	10	1	9	6	6	8	5	2	0	3
YPI	-5	0	-9	-1	-4	-4	-2	-5	-8	-10	-7
CPi	0	10	-8	8	2	2	6	0	-6	-10	-4
Sıra	6	1	10	2	4	4	3	6	9	11	8
2020	GESAN	SMART	AYDEM	GWIND	KARYE	HUNER	ESEN	MAGEN	NATEN	PAMEL	SAYAS
GPI	10	4	0	3	2	1	6	5	8	7	9
YPI	0	-6	-10	-7	-8	-9	-4	-5	-2	-3	-1
CPi	10	-2	-10	-4	-6	-8	2	0	6	4	8
Sıra	1	7	11	8	9	10	5	6	3	4	2
2021	GESAN	SMART	AYDEM	GWIND	KARYE	HUNER	ESEN	MAGEN	NATEN	PAMEL	SAYAS
GPI	6	8	2	5	1	4	7	9	3	0	10
YPI	-4	-2	-8	-5	-9	-6	-3	-1	-7	-10	0
CPi	2	6	-6	0	-8	-2	4	8	-4	-10	10
Sıra	5	3	9	6	10	7	4	2	8	11	1

Tablo 8’de yer alan verilerde görüleceği üzere Copeland yöntemi performans sıralama sonuçlarında en iyi performansı üreten şirketler ile en düşük performansı üreten şirketlerin sıralamalarının yıllar bazında farklılaştığı görülmektedir. Performans sıralama sonuçlarına bakıldığında üst üste 3 yıl aynı sıralamaya sahip olan bir şirket bulunmamakta olup, şirketlerde finansal performans sıralamalarının farklılaşmakta olduğu görülmektedir.

Aras, Bulut Endeks ve Topsis yöntem sıralama sonuçları arasındaki ilişkiler Spearman sıra korelasyonu ile analiz edilmiş olup, ilgili yöntemler arasındaki korelasyon ilişkileri Tablo 9’da yer aldığı şekilde hesaplanmıştır.

Tablo 9: Yöntemlerin Spearman Sıra Korelasyonu Sonuçları

	2018_Topsis	2019_Topsis	2020_Topsis	2021_Topsis
2018_Aras	0,345			
2018_BE	,727*			
2019_Aras		0,255		
2019_BE		,773**		

2020_Aras			,945**	
2020_BE			,973**	
2021_Aras				,964**
2021_BE				,645*
	2018_Aras	2019_Aras	2020_Aras	2021_Aras
2018_Topsis	0,345			
2018_BE	0,036			
2019_Topsis		0,255		
2019_BE		0,418		
2020_Topsis			,945**	
2020_BE			,891**	
2021_Topsis				,964**
2021_BE				,655*
	2018_BE	2019_BE	2020_BE	2021_BE
2018_Aras	0,036			
2018_Topsis	,727*			
2019_Aras		0,418		
2019_Topsis		,773**		
2020_Aras			,891**	
2020_Topsis			,973**	
2021_Aras				,655*
2021_Topsis				,645*

** Correlation is significant at the 0.01 level (2-tailed).

* Correlation is significant at the 0.05 level (2-tailed).

Tablo 9'da yer alan verilerde görüleceği üzere ilgili baz dönemler için ikili karşılaştırma yapıldığında 2018 yılı için en düşük korelasyon katsayısının 0,036 değeri ile Bulut Endeks yöntemiyle Aras yöntemi arasında olduğu, Topsis ve Bulut Endeksi yöntemleri arasında ise 0,727 katsayı değeriyle daha yüksek korelasyon ilişkisi bulunduğu görülmektedir. 2019 yılı sıralama sonuçları arasındaki korelasyon ilişkisi açısından bakıldığında en düşük ilişki katsayısının Topsis ve Aras yöntemleri arasında olduğu görülmektedir. Topsis ve Aras yöntemleriyle Bulut Endeksi yöntemi arasındaki korelasyon katsayısının en yüksek düzeyde üretildiği yıllar 2020 ve 2021 yıllarıdır. 2020 ve 2021 yılları sıralama sonuçları arasında yüksek düzeyde korelasyon ilişkisi bulunduğu sıralamalar arasındaki ilişkileri anlamlı olduğu söylenebilir.

Aras, Bulut Endeks, Topsis ve Copeland yöntem sıralama sonuçları mukayeseli olarak Tablo 10'da yer almaktadır.

Tablo 10: Yöntemlerin Karşılaştırmalı Sıralama Sonuçları

2018	GESAN	SMART	AYDEM	GWIND	KARYE	HUNER	ESEN	MAGEN	NATEN	PAMEL	SAYAS
Aras	7	3	10	6	1	2	8	4	5	11	9
Topsis	2	4	10	1	3	11	7	5	6	9	8
BE	1	10	6	2	3	11	8	5	4	9	7
Copeland	2	4	9	1	3	11	7	5	6	10	8
2019	GESAN	SMART	AYDEM	GWIND	KARYE	HUNER	ESEN	MAGEN	NATEN	PAMEL	SAYAS
Aras	7	4	10	6	1	2	8	3	5	11	9
Topsis	6	1	11	2	7	9	3	4	8	10	5
BE	5	1	10	2	6	4	3	8	9	11	7
Copeland	6	1	10	2	4	4	3	6	9	11	8
2020	GESAN	SMART	AYDEM	GWIND	KARYE	HUNER	ESEN	MAGEN	NATEN	PAMEL	SAYAS
Aras	1	4	11	8	9	10	6	7	3	5	2
Topsis	1	7	11	8	9	10	5	6	3	4	2
BE	1	8	10	7	9	11	6	5	3	4	2
Copeland	1	7	11	8	9	10	5	6	3	4	2

2021	GESAN	SMART	AYDEM	GWIND	KARYE	HUNER	ESEN	MAGEN	NATEN	PAMEL	SAYAS
Aras	5	3	9	7	10	8	4	2	6	11	1
Topsis	5	2	9	6	10	7	4	3	8	11	1
BE	7	9	8	2	10	5	4	3	6	11	1
Copeland	5	3	9	6	10	7	4	2	8	11	1

Tablo 10'da mukayeseli olarak ilgili baz dönemler ve yöntemler açısından şirketlerin sıralamalarına yer verilmiş olup, mutlak performans sıralama değerlerinin farklılaşma veya benzeşmeleri net bir şekilde görülmektedir. Tablo 10 verilerine göre bütünlük sıralama değerleriyle ilgili yöntemlerin sıralama değerleri açısından aynı sıralama değerine sahip olan şirketlerin 2020 yılı için 1. sırada yer alan Gesan, 9. sırada yer alan Karye, 3. sırada yer alan Naten şirketi ile 2. sırada yer alan Sayas şirketi olduğu söylenebilir. 2021 yılı açısından bakıldığında ise 11. sırada yer alan Pamel, 10. sırada yer alan Karye ve 1. sırada yer alan Sayas şirketi benzer durumdadır. 2018 ve 2019 yıllarında ilgili yöntemlerin bütünlük sıralama sonucuyla aynı sıralamayı ürettiği bir sıralama bulunmamaktadır.

SONUÇ

Geleneksel enerji kaynaklarının atmosfer üzerinde meydana getirdiği tahribatların minimize edilmesi ve alternatif enerji kaynaklarından daha fazla yararlanmak üzere geliştirilen projelerin fiiliyata geçirilmesiyle, odak noktası yenilenebilir enerji üretimi olan şirketlerin sayısı artmaya başlamıştır. Enerji verimliliği bağlamında kaynakların verimli alanlara plase edilerek kullanılmasının kamu sübvansiyonlarıyla desteklenmesi, yatırımların öngörülebilir olması, düzenli nakit akışı imkânı sunması ve yüksek karlılık beklentisi, özel sektör şirketlerinin yenilenebilir enerji alanına yönelik ilgilerini artırmıştır. Borsa İstanbul'da, yeni yatırımların gerçekleştirilmesi, ihtiyaç duyulan çalışma sermayesinin karşılanması ve mevcut borçların tasfiyesi gibi nedenlerle, halka açık statüde işlem gören yenilenebilir enerji şirketlerinin sayısı son yıllara hızla artmaya başlamıştır. Bu çalışmada, Borsa İstanbul'a kote olarak halka açık statüde işlem gören yenilenebilir enerji alanına odaklanmış yenilenebilir enerji şirketlerinin karlılık, likidite ve mali yapı grubu göstergelerinden 12 adet finansal oran kullanılarak şirketlerin finansal performans kriterleri belirlenmiştir. Kriter ağırlıklandırma işlemi NMD yöntemi üzerinden hesaplanmıştır. İlgili kriterler temelinde, ÇKKV yöntemlerinden Topsis, Aras ve Bulut Endeksiyle şirketlerin finansal performans sıralamaları hesaplanmış ve sıralama sonuçları Copeland yöntemiyle bütünlüştürülmüş olup, ilgili yöntemlere göre elde edilen sıralama sonuçları arasındaki ilişkiler Spearman rho korelasyonuyla analiz edilmiştir. Çalışmanın kapsamı, sadece BİST Elektrik endeksi kapsamında yer alan yenilenebilir enerji şirketleri ve onların 2018-2021 dönemleri verileriyle sınırlıdır. Bulut Endeksi hariç olmak üzere Topsis ve Aras yöntemi literatürde yer alan farklı alan çalışmalarında finansal performans ölçümünde sıklıkla kullanıldığı için seçilmiştir. Topsis, Aras ve Bulut Endeksi yöntemleri ile elde edilen sıralama sonuçlarının bütünlük hale dönüştürülmesinde Copeland yöntemi kullanılmıştır.

2018 yılına ilişkin olarak, ilgili yöntemler çerçevesine hesaplanan performans sıralamalarının farklılaştığı tespit edilmiştir. En başarılı performansa sahip şirketler Aras yöntemine göre Karye, Topsis yöntemine göre Gwind ve Bulut Endeksine göre Gesan'dır. Bütünlük sıralama sonucuna göre ise Gwind'dir. En düşük performans sıralamasına sahip şirket Huner'dir. 2019 yılına ilişkin performans sıralamalarında en iyi performansa sahip şirket Smart'tır. Aydem ve Pamel şirketleri en düşük performansa sahip şirketler olarak tespit edilmiştir. 2020 yılına ilişkin performans sıralamalarında en iyi performansı gösteren şirket Gesan iken, en düşük performans sıralamasında Aydem ve Huner yer almaktadır. 2021 yılı performans sıralamasında en başarılı performansa sahip şirket Sayas iken en düşük performansı gösteren şirket Pamel'dir. Copeland

bütünleşik sıralama sonuçları, diğer yöntemlerle alternatifler bazında bazı sıralamalar için birebir aynı sonucu 2020 ve 2021 yıllarında üretmiştir. İlgili yöntemlere göre 2020 yılında Gesan 1. sırada, Karye 9. sırada, Naten 3. sırada ve Sayas 2. sırada yer almaktadır. 2021 yılında Sayas 1. sırada, Esen 4. sırada, Karye 10. sırada ve Pamel 11. sırada yer almaktadır. 2018-2011 sıralamalarında genel olarak Aydem, Huner, Karye ve Pamel şirketlerinin son sıralarda yer aldıkları söylenebilir. Gesan, Smart ve Sayas şirketlerinin ise ilk sıralamalar içerisinde yer aldıkları söylenebilir.

Yöntemlerin Spearman sıralama sonuçlarına bakıldığında, 2018 Spearman korelasyonu bulgularında Topsis yöntemiyle yapılan sıralamalar ile Aras yöntemiyle yapılan sıralamalar arasında düşük seviyede anlamlı ilişki, Bulut Endeksi yöntemiyle yapılan sıralamalar arasında ise yüksek düzeyde anlamlı ilişki tespit edilmiştir. 2018 yılı için Aras yönteminin sıralama sonuçlarıyla Bulut Endeksi sıralama sonuçları arasında anlamlı ilişki bulunamamıştır. 2019 yılı Spearman korelasyonu bulgularında Topsis yöntemiyle yapılan sıralamalar ile Aras yöntemiyle yapılan sıralamalar arasında düşük seviyede zayıf ilişki, Bulut Endeksi yöntemiyle yapılan sıralamalar arasında ise orta düzeyde anlamlı ilişki tespit edilmiştir. 2019 yılı için Aras yönteminin sıralama sonuçlarıyla Bulut Endeksi sıralama sonuçları arasında orta düzeyli ilişki tespit edilmiştir. 2020 Spearman korelasyonu bulgularında genel olarak ilgili üç yöntem sıralama sonuçları arasında çok yüksek seviyede anlamlı ilişkiler tespit edilmiştir. 2021 yılı Spearman korelasyonu bulgularında Topsis yöntemiyle yapılan sıralamalar ile Aras yöntemiyle yapılan sıralamalar arasında çok yüksek seviyede anlamlı ilişki, Bulut Endeksi yöntemiyle yapılan sıralamalar arasında ise yüksek düzeyli anlamlı ilişki tespit edilmiştir. 2021 yılı Bulut Yöntemi sıralama sonuçlarıyla Topsis ve Aras sıralama sonuçları arasında ise yüksek düzeyde anlamlı ilişkiler bulunduğu görülmektedir. Spearman rho sıralama sonuçlarının analizinde, 2020 ve 2021 yıllarındaki korelasyon ilişkilerinin 2018 ve 2019'a göre nispeten daha anlamlı sonuçlar üretmiş olduğu söylenebilir. Genel olarak, ilgili yıllar bazında sıralama sonuçları açısından en başarılı sonuçları üreten şirketlerin Gesan, Smart ve Sayas oldukları, Pamel, Huner ve Aydem şirketlerinin ise en düşük performansı farklı sıralamalarda ortaya koydukları söylenebilir.

Çalışmada ulaşılan sonuçlarla literatürde yer alan çalışmalar mukayese edildiğinde, finansal performans sıralamasının genel olarak ilgili yıllar bazında farklılık sergilemesi bağlamında Bağcı ve Yiğiter (2019)'in çalışmasıyla aynı doğrultuda sonuçlar ürettiği değerlendirilmektedir. Akgün (2022)'ün çalışmasında 2020 yılında en iyi performansı sergileyen şirketler içerisinde ilk 5 içerisinde Ntgaz, Arase, Karye, Naten ve Magen yer almaktadır. Çalışmamızda ise Gesan, Naten, Pamel, Esen ve Sayas ilk 5 içerisinde yer almaktadır. Akgün'ün çalışmasında Huner, Gwind, Pamel en düşük performansı sergileyen şirketler olarak zikredilirken, çalışmamızda Aydem, Huner, Karye ve Gwind en düşük performansı üreten şirketlerdir. 2021 verileri açısından Akgün'ün çalışmasında, en iyi performansı sergileyen şirketler Magen, Esen, Naten ve Huner, en düşük performansı üreten şirketlerden yenilenebilir enerji odaklı şirket olan Gwind yer almaktadır. Çalışmamızda 2021 yılında en iyi performans sıralamasını üreten şirketler Sayas, Magen, Smart, Esen ve Gesan iken, en düşük performansı üreten şirket Pamel'dir. Çalışmamızda alternatifler bazında Akgün'ün çalışmasına kısmen benzer sonuçlar üretilmiş olsa da seçilen yöntemler ve kriterler kapsamında üretilen sonuçlar farklılaşmaktadır.

Bu çalışmadaki yenilenebilir enerji şirketleri için ilgili yöntem ve kriterler bazında elde edilen sonuçlara rağmen, farklı bir kriter seti kullanılırsa veya ağırlıklandırılırsa, gelecekteki araştırmaların odak noktası olarak şirketlerin sıralaması değişebilir. Bu çalışmadan elde edilen sonuçlar ışığında, Covid-19 pandemisinin yenilenebilir enerji alanındaki Türk şirketlerinin finansal performansı üzerindeki etkisi daha detaylı olarak ortaya konulabilir.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, Etik Kurul onayı gerektirecek bir kapsamda yer almamaktadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Çalışmaya Yazarın katkısı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışma, muhtemel bir çıkar çatışması içermemektedir.

KAYNAKÇA

- Akdoğan, N. & Tenker, N. (2003). *Finansal Tablolar ve Mali Analiz Teknikleri*, Ankara: Gazi Kitabevi.
- Akgün, A. (2022). BIST Enerji Şirketlerinin CRITIC ve CODAS Bütünleşik Yaklaşımı ile Finansal Açından Değerlendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (48), 338-356.
- Arsu, T. (2021). Finansal Performansın ENTROPI Tabanlı ARAS Yöntemi ile Değerlendirilmesi: BIST Elektrik, Gaz ve Buhar Sektöründeki İşletmeler Üzerine Bir Uygulama. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 39(1), 15-32.
- Ateş, S. & Topal, A. (2021). Entropi Temelli Topsis, Aras ve Moosra Yöntemleri ile Güneş Enerji Santrali Kuruluş Yeri Seçimi: Kop Bölgesi Örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 17(4), 1099-1119.
- Bağcı, H. & Yiğiter, Ş. Y. (2019). BİST'te Yer Alan Enerji Şirketlerinin Finansal Performansının SD ve Waspas Yöntemleriyle Ölçülmesi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(18), 877-898.
- Bernabeu, A. M., Mayoral, F. M. & Verdu, F. M. (2015). A MCDM Approach for Project Finance Selection: An Application in the Renewable Energy Sector. *Revista Electrónica de Comunicaciones y Trabajos de ASEPUMA*, 16, 13-26.
- Bilgiç, S., Torgul, B. & Paksoy, T. (2021). Sürdürülebilir Enerji Yönetimi İçin BWM Yöntemi ile Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Değerlendirilmesi. *Verimlilik Dergisi*, (2), 95-110.
- Bulut, T. (2017a). *Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) Modellerinde Kriterlerin Ağırlıklandırılmasına Yönelik Bir Model Önerisi: Normalize Edilmiş Maksimum Değerler [NMD] Metodu*. Erişim adresi: <https://rpubs.com/tevfik1461/nmd>, Erişim tarihi: 01.09.2022.
- Bulut, T. (2017b). Organize Sanayi Bölgeleri (OSB'ler) Tüzel Kişiliklerinin Finansal Performans Analizine Yönelik Endeks Önerisi: Bulut Performans Endeksi. *Verimlilik Dergisi*, (3), 29-57.
- Çonkar, K., Elitaş, Ç. & Atar, G. (2011). İMKB Kurumsal Yönetim Endeksi'ndeki (XKURY) Firmaların Finansal Performanslarının Topsis Yöntemi ile Ölçümü ve Kurumsal Yönetim Notu ile Analizi. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 61(1), 81-115.
- Damgacı, E., Boran, K. & Boran, F. E. (2017). Sezgisel Bulanık Topsis Yöntemi Kullanarak Türkiye'nin Yenilenebilir Enerji Kaynaklarının Değerlendirilmesi. *Politeknik Dergisi*, 20(3), 629-637.
- Dopierala, L., Mosionek-Schweda, M., Laskowicz, T. & Ilczuk, D. (2022). Financial Performance of Renewable Energy Producers: A Panel Data Analysis from the Baltic Sea Region. *Energy Reports*, 8, 11492-11503.
- Ecer, F. (2013). Türkiye'deki Özel Bankaların Finansal Performanslarının Karşılaştırılması: 2008-2011 Dönemi. *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 13(2), 171-189.
- Ergül, N. (2010). *İMKB'de İşlem Gören Enerji Şirketlerinin Mali Performanslarının Topsis Yöntemi ile Analizi*. İstanbul: Beta Yayınları.
- Eyüboğlu, K. & Çelik, P. (2016). Financial Performance Evaluation of Turkish Energy Companies with Fuzzy AHP and Fuzzy TOPSIS Methods. *Business and Economics Research Journal*, 7(3), 21-37.
- Fotourehchi, Z. (2017). Renewable Energy Consumption and Economic Growth: A Case Study for Developing Countries. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 7(2), 61-64.
- Gielen, D., Boshell, F., Saygin, D., Bazilian, M. D., Wagner, N. & Gorini, R. (2019). The Role of Renewable Energy in the Global Energy Transformation. *Energy Strategy Reviews*, 24, 38-50.
- Güler, G. (2019). *Çok Kriterli Karar Verme ile Finansal Performans Analizi Üzerine Bir Uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir.
- Güney, T. (2019). Renewable Energy, Non-Renewable Energy and Sustainable Development. *International Journal of Sustainable Development & World Ecology*, 26(5), 389-397.
- Hashemizadeh, A., Bui, Q. & Kongbuamai, N. (2021). Unpacking the Role of Public Debt in Renewable Energy Consumption: New Insights from the Emerging Countries. *Energy*, 224, 1-13.
- Hwang, C. L. & Yoon, K. (1981). *Multiple Attribute Decision Making*. Berlin: Springer.

- İskenderoğlu, Ö., Karadeniz, E. & Ayyıldız, N. (2015). Enerji Sektörünün Finansal Analizi: Türkiye ve Avrupa Enerji Sektörü Karşılaştırması. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 3(3), 86-97.
- Kamuyu Aydınlatma Platformu. (2022). *BİST Şirketleri*. Erişim adresi: <https://www.kap.org.tr>, Erişim tarihi: 10.07.2022.
- Karakaya, E. (2016). Paris İklim Anlaşması: İçeriği ve Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme. *Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(1), 1-12.
- Kayahan-Karakul, A. & Özaydın, G. (2019). TOPSIS ve VİKOR Yöntemleri ile Finansal Performans Değerlendirmesi: XELKT Üzerinde Bir Uygulama. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (60), 68-86.
- Madan, D., Malleshham, P., Sagadevan, S. & Veeramani, C. (2018). Renewable Energy Scenario in Telangana. *International Journal of Ambient Energy*, 41(1), 1-12.
- Mahdi, M. & Khaddafi, M. (2020). The Influence of Gross Profit Margin, Operating Profit Margin and Net Profit Margin on the Stock Price of Consumer Good Industry in the Indonesia Stock Exchange on 2012-2014. *International Journal of Business, Economics and Social Development*, 1(3), 1-12.
- Makki, A. A. & Alqahtani, A. Y. (2023). Capturing the Effect of the Covid-19 Pandemic Outbreak on the Financial Performance Disparities in the Energy Sector: A Hybrid MCDM-Based Evaluation Approach. *Economies*, 11(61), 1-21.
- Metin, S., Yaman, S. & Korkmaz, T. (2017). Finansal Performansın TOPSIS ve MOORA Yöntemleri ile Belirlenmesi: BİST Enerji Firmaları Üzerine Karşılaştırmalı Bir Uygulama. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 14(2), 371-394.
- Özdemir, O. & Parmaksız, S. (2022). BİST Enerji İşletmelerinin Finansal Performanslarının Çok Kriterli Karar Verme Teknikleri ile Karşılaştırılması: TOPSIS ve EDAS Yöntemleri ile Analiz. *Başkent Üniversitesi Ticari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 34-56.
- Saari, D. G. & Merlin, V. R. (1996). The Copeland Method. *Economic Theory*, 8(1), 51-76.
- Sağır, H. & Doğanalp, B. (2016). Bulanık Çok-Kriterli Karar Verme Perspektifinden Türkiye İçin Enerji Kaynakları Değerlendirmesi. *Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(1), 233-256.
- Sakarya, Ş. & Yıldırım, H. (2016). Borsa İstanbul'da İşlem Gören Enerji Şirketlerinin Finansal Performansları ile Hisse Senedi Getirileri Arasındaki İlişkinin Panel Veri Analizi ile Belirlenmesi. *Journal of Economics, Finance and Accounting*, 3(1), 17-88.
- Sakarya, Ş., Yıldırım, H. H. & Akkuş, H. T. (2015). *BİST'te İşlem Gören Enerji Şirketlerinin Finansal Performanslarının Topsis Çok Kriterli Karar Verme Yöntemi ile Belirlenmesi*. 19. Ulusal Finans Sempozyumu 2015, 601-616.
- Schabek, T. (2020). The Financial Performance of Sustainable Power Producers in Emerging Markets. *Renewable Energy*, 160, 1408-1419.
- Shih, H., Shyur, H. J. & Lee, E. S. (2007). An Extension of TOPSIS for Group Decision Making. *Mathematical and Computer Modelling*, 45(7-8), 801-813.
- Sueyoshi, T. (2005). Financial Ratio Analysis of the Electric Power Industry. *Asia-Pacific Journal of Operational Research (APJOR)*, 22(03), 349-376.
- Tezgil, S. A. (2016). VİKOR Yöntemi ile Türk Bankacılık Sektörünün Performans Analizi. *Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 38(1), 357-373.
- Top, M. & Bulut, T. (2022). Yeni Birçok Kriterli Karar Verme Yöntemi: Bulut Endeks-Beta (BE-β). *Verimlilik Dergisi*, (3), 393-414.
- Tzeng, G. & Huang, J. (2011). *Multiple Attribute Decision Making Methods and Applications*. Boca Raton: CRC Press, Taylor and Francis Group, A Chapman & Hall Book.
- Vijayakumar, A. (2020). Comparison of Multi Criteria Decision Making Methods SAW and ARAS: An Application to Performance of Indian Pharmaceutical Companies. *Journal of Economics and Technology Research*, 1(2), 23-46.
- Wüstenhagen, R. & Menichetti, E. (2012). Strategic Choices for Renewable Energy Investment: Conceptual framework and Opportunities for further Research. *Energy Policy*, 40(C), 1-10.

- Yazdani, M. & Payam, F. A. (2015). A Comparative Study on Material Selection of Microelectromechanical Systems Electrostatic Actuators Using Ashby, VIKOR and TOPSIS. *Materials and Design*, 65, 328-334.
- Zavadskas, E. K. & Turskis, Z. (2010). A New Additive Ratio Assessment (ARAS) Method in Multicriteria Decision-Making. *Technological and Economic Development of Economy*, 16(2), 159-172.
- Zavadskas, E. K., Vainiunas, P., Turskis, Z. & Tamosaitiene, J. (2012). Multi-Criteria Decision Support System for Assessment of Project Managers in Construction. *International Journal of Information Technology and Decision Making*, 11(2), 501-520.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2023 Cilt:25 Sayı:1
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 09.08.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 20.06.2023
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1159741

Ekonomik Büyüme, Turizm ve Ticari Açıklık İlişkisi: Türkiye Örneği

Barış ÜLKER¹

Öz

Turizm, Türkiye ekonomisi için en önemli sektörler arasında başı çekmektedir. 2020 itibarıyla tüm dünyayı etkisi altına alan COVID-19 salgınına kadar bu sektörden elde edilen gelirler toplam gayrisafi yurt içi hasılanın (GSYİH) %10'undan fazlasını oluştururken, Türkiye, dünyada en çok ziyaret edilen ilk 10 ülke arasında kalmaya devam etmiştir. Ayrıca, mal ve hizmetlerin toplam dış ticaretinin GSYİH'e oranı ile hesaplanan ticari açıklık oranı da ekonomik büyüme üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. Ticari açıklığın ekonomide liberalleşmenin bir göstergesi olduğu göz önünde alındığında, yapılan birçok ampirik çalışma ticari açıklık oranındaki artışın ekonomik büyümeyi de beraberinde getirdiğini göstermektedir. Bu çalışmada 1995 – 2020 dönemine ait yıllık veriler kullanılarak, Türkiye için turizm sektörü ve ticari açıklık oranının kişi başına düşen GSYİH büyüme oranı üzerindeki etkileri araştırılmıştır. Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) Modeli kullanılarak yapılan eşbütünleşme analiz sonucunda hem turizmin hem de ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki uzun dönemli etkisinin anlamlı ve pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Bunun yanı sıra, yapılan Granger Nedensellik Analizi, turizmden ekonomik büyüme doğru tek yönlü, ekonomik büyümeden ticari açıklığa doğru tek yönlü, ticari açıklık ile turizm arasında ise iki yönlü bir nedensellik ilişkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: Ekonomik Büyüme, Turizm, Ticari Açıklık

Jel Kodu: O40, Z30, F43

The Relationship Among Economic Growth, Tourism and Trade Openness: An Example of Türkiye

Abstract

Tourism is one of the leading sectors of the economy of Türkiye. It has contributed over 10% of the total Gross Domestic Product (GDP) and the country stayed among the top 10 most visited destinations of the world until the COVID-19 pandemic that affected the entire world starting from the beginning of 2020. Together with tourism, the ratio of trade openness, which is defined as the ratio of exports plus imports over GDP, including the tourism sector as well, also has an important effect on economic growth. As trade openness is considered an indicator of economic liberalization, several empirical studies show that an increase in this ratio brings economic growth along. In this study, annual data for 1995 – 2020 period is used and the effects of the total number of international visitors as an indicator of tourism sector growth and the ratio of trade openness on the GDP per capita as an indicator of economic growth for Türkiye. Autoregressive Lag Distribution (ARDL) model is employed for the cointegration analysis and the results reveal that both tourism and trade openness have a positive effect on economic growth in the long run. Granger Causality Analysis also shows that there is a unilateral relationship between tourism an economic growth, a unilateral relationship between economic growth and trade openness and a bilateral relationship between trade openness and tourism.

Keywords: Economic Growth, Tourism, Trade Openness

Jel Codes: O40, Z30, F43

¹ **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Dr. Öğr. Üyesi, Dicle Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Diyarbakır, Türkiye. **E-posta:** baris.ulker@outlook.com **Orcid no:** 0000-0002-6860-8210

Extended Abstract

Introduction

Growth has always been the main target of economic policies and from this aspect, the tourism sector has an increasing importance for many countries in the world. The primary benefits obtained from the tourism sector are the creation of new job opportunities and income sources. By creating these factors, tourism also encourages the private sectors for new investments and the governments to the infrastructure construction (Jalil, Mahmood & Idrees, 2013:185). The contribution of the tourism sector to economic growth is also explained by the tourism-led growth hypothesis (TLGH) which is derived from the export-led growth hypothesis (ELGH). Tourism is a foreign exchange source, so these can be used to import capital goods (McKinnon, 1964). In addition, as the tourism sector grows, the competition both in abroad and domestic increases and it increases the efficiency (Krueger, 1980:290). Lastly, the tourism sector generates an economics scale which is also an important element of TLGH (Shi & Smyth, 2012:4356).

Trade openness, which is a ratio calculated by dividing exports plus imports by gross domestic product (GDP), has also been an important factor affecting economic growth. Several studies show that trade openness has the potential to enhance economic growth as it provides access to goods and services, increases resource allocation efficiency and improves productivity of the total factor through diffusion of technology and dissemination of knowledge (Keho, 2017:2). The increase of the trade openness it is also evaluated as a sign of trade liberalization. The theory suggests that trade flows, so trade openness and growth are positively associated, but the empirical studies offer mixed results (Yanikkaya, 2003:58).

Tourism and trade openness factors are related to each other as much as they're related to economic growth. The connection between tourism and international trade as the main component of trade openness is mostly based on general theories. Firstly, tourism strengthens the international trade network effect which eventually decreases international transaction costs and promotes tourism and travel between two countries (Leitão, 2010:65). Secondly, awareness increase of an imported product and its origin country is another benefit acquired from international trade. This interest and awareness also stimulate tourism travel flows (Kulendran & Wilson, 2000:1001). Besides these effects, the import and export numbers that are used for the calculation of trade openness also include international services trade. Tourism is also considered a service export and the causality relationship between this sector and trade openness is also consistent theoretically.

Method

In this study, a yearly dataset is used for Türkiye covering the 1995 – 2020 period. The dependent variable is GDP per capita (2015 constant) and it is obtained from the World Bank Database. The first independent variable is the number of outbound visitors, which is used as the measure of the size of the tourism sector. This data shows the number of international tourists visiting the country. It is obtained from TURKSTAT. The second independent variable is the trade openness of Türkiye and it is obtained from the World Bank Database as well. All the series are normalized as their natural logarithms are taken. The normalized GDP per capita series is denoted as LGDPPC, the outbound tourist numbers series is denoted as LTOUR and the trade openness series is denoted as LTROP. Firstly, unit-roots of the series are tested with the ADF Unit Root test. Secondly, ARDL Bounds Test is used to determine the cointegration relationship among the series. After the application of the cointegration test, Granger Causality Test is applied to series to figure out the causality relationship among the economic growth, tourism sector and trade openness.

Result and Discussion

Firstly, the ADF Unit Root test is applied to the series. According to the test results, all three of the LGDPPC, LTOUR and LTROP series are stationary at their first differences, so they are I(0). T-statistics values are significant at a 1% level for LGDPPC and LTOUR and at a 10% level for LTROP. So, the ARDL Bounds test is suitable for cointegration analysis.

Before the application of the ARDL test, heteroscedasticity, histogram – normality and serial correlation of the series are tested and all of them passed these diagnostic tests. Before the ARDL Bounds test, lag lengths should be determined and the lowest critical value for the maximum lag length is found as 2 for all criteria. ARDL Bounds test shows that F – statistics value is higher than I(1) bound at a 5% significance level and it proves that there is a cointegration relationship among the variables. The model is determined as ARDL (2, 2, 0). The test of the model shows that the cointegration relationship is available in both the short and long term. The coefficient of error correction term is -0.34. So 34% of the short-term deviations can be corrected for the next term as in the long-term balance. All the deviations go back to the long-term balance in around 3 years. The equation of the model is below according to the results:

$$LGDPPC = 1.624 + 0.28 * LTOUR + 0.69 * LTROP$$

The equation shows that the cointegration relationship between the independent and dependent variables is positive. In the long term, a 1% increase in outbound visitor numbers increases GDP per capita by 0.28% and a 1% increase in trade openness increases GDP per capita by 0.69% for Türkiye.

Lastly, the Granger Causality test is applied to the series to determine the causality relationship and its direction if it exists. The results show a unilateral causality relationship between LTOUR and LGDPPC. There is also a unilateral causality relationship from LGDPPC to LTROP. There is also a bilateral causality relationship between LTOUR and LTROP.

The analysis of this study supports the results of the existing studies and reveals that there is a relationship between economic growth, tourism and trade openness. The ARDL Bounds test shows a short- and long-term cointegration relationship. Both the tourism sector and economic liberalization have a positive effect on Türkiye's economic growth. Granger Causality analysis shows that the expansion of the tourism sector increases economic growth, whereas trade liberalization increases as Türkiye's economy grows. The bilateral causality relationship between tourism and trade openness indicates that as Türkiye's economy becomes more liberal, the tourism sector expands and as more international tourists visit the country, liberalization of the country improves. According to these results, in Türkiye's long-term development plans, the investments that support both increases in trade liberalization and the development of tourism sectors should be promoted in the scope of stable growth strategies.

GİRİŞ

Büyüme ekonomi politikalarının her zaman öncelikli hedefleri arasında yer almıştır. Turizm sektörü de birçok ülkenin büyüme politikaları içinde giderek artan bir önem taşımaktadır. Bu sektörden elde edilen öncelikli faydalar ise yeni iş imkânlarının ve gelir kaynaklarının yaratılmasında rol oynamasıdır. Söz konusu faktörlerin yaratılmasını sağlayan turizm, özel sektörün yeni tesisler inşa etmesini sağlamakla birlikte kamu sektörünü altyapıyı güçlendirecek yatırımlar yapması hususunda da teşvik etmektedir (Jalil, Mahmood & Idrees, 2013:185). Bu etkileri göz önünde bulundurulduğunda turizmin, makroekonomik boyutta ekonomik büyüme için önemli bir faktör olduğu ortaya çıkmaktadır (Agaraj & Murati, 2009:83). Turizm sektörünün ekonomik büyümeye olan katkısı aynı zamanda “İhracata Dayalı Büyüme Hipotezi” (*Export Led Growth Hypothesis – ELGH*)’den türetilmiş olan “Turizme Dayalı Büyüme Hipotezi” (*Tourism Led Growth Hypothesis – TLGH*) tarafından da açıklanmaktadır. TLGH’ye göre turizm sektörü ekonomik büyümeye farklı kanallardan katkı sağlamaktadır. En önemli katkısı ise ülke için döviz kaynağı olmasıdır. Elde edilen dövizin mal ve hizmet üretimi için zorunlu olan maddelerin ithalatı için kullanılması en nihayetinde ekonomik büyümeyi de beraberinde getirecektir (McKinnon, 1964). Bu durum, yurt içinde mevcut olmayan hammaddelerin ve ülkede var olan teknoloji ile üretimi imkânsız makine ve teçhizatın ithal edilmesi ile ortaya çıkmaktadır. Katma değeri yüksek mamul mal ve hizmetlerin üretimi için gerekli olan hammaddelerin, makinelerin ve teçhizatın ithal edilmesi ile beraber üretim miktarı artar. Üretim miktarındaki artış hem yurt içindeki tüketimin hem de ihracatın artmasını sağlar. Bu iki faktörün artması, ekonomik büyümeyi direkt olarak olumlu yönde etkileyecektir. Ayrıca, turizm sektörünün büyümesi hem yurt içinde hem de yurt dışında rekabete neden olarak verimliliği artırmaktadır (Krueger, 1980:290). Söz konusu verimlilik artışı özellikle monopolistik ve oligopolistik piyasalarda kendisini göstermektedir. Turizm sektöründen elde edilen kazançların artışı, hem yurt içinde daha fazla girişimcinin turizm piyasasına girmesine neden olacak, hem de diğer ülkelerin turizm gelirlerini artırmak adına sektöre daha fazla yatırım yapmasını tetikleyecektir. Sektördeki arz artışı, piyasanın monopolistik ve oligopolistik yapısının değişmesine öncülük edecektir. Rekabet artışı ile beraber azalan kârlılıklar turizm yatırımcılarını, kaynakları daha etkin olarak kullanarak ziyaretçilerin daha iyi bir tatil deneyimi yaşamasını sağlamak zorunda bırakacaktır. Bu süreç ise sektördeki verimliliğin artışı ile sonuçlanacaktır. Son olarak turizm, TLGH’nin önemli bir bileşeni olan ölçek ekonomisinin yaratılmasında da önemli bir rol oynayarak ekonomik büyümeyi desteklemektedir (Shi & Smyth, 2011:4356). Gelişen piyasalarda uluslararası turizm giderek daha karmaşık bir hale gelerek, uluslararası turizm hizmeti veren firmaların daha fazla uzmanlaşmasına yol açmaktadır. Ülkede turizm sektörü geliştikçe, büyük zincir şirketler, küçük işletmeleri bünyesine katmaktadır. Söz konusu şirketler, ürün ve hizmetleri daha fazla miktarda üreterek maliyet avantajı elde etmektedir. Bu durum turizm sektöründe, özellikle konaklama, yiyecek – içecek ve diğer servisler için ölçek ekonomisinin ortaya çıkmasını sağlamaktadır (Weng & Wang, 2004:768).

Ekonomik büyümeyi etkileyen bir diğer önemli faktör ise ticari açıklıktır. Ticari açıklık, ihracat ve ithalatın toplamının GSYİH’e bölünmesi ile hesaplanan bir orandır. Birçok çalışma ticari açıklığın, mal ve hizmetlere erişim sağlanmasına, kaynak dağılımı etkinliğini artırılmasına ve teknoloji ve bilginin yayılması vasıtasıyla toplam faktör verimliliğini iyileştirilmesine vesile olduğu için ekonomik büyümeyi artırdığını göstermektedir (Keho, 2017:2). Ayrıca, ticari açıklık oranının ihracat ve ithalatın artışı ile arttığı göz önünde bulundurulduğunda, ekonomik liberalleşmenin de bir göstergesi olduğu ifade edilebilir. Fakat ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki hakkında genel ve kesin bir sonuca varmak

mümkün değildir. Genel teori ticaret akımları ve büyümenin pozitif olarak ilişkilendirdiğini gösterse de ampirik çalışmalar farklı sonuçlar ortaya koymuştur (Yanıkkaya, 2003:58). Özellikle az gelişmiş ülkelerde, ithalatın ihracattan daha hızlı büyümesi durumunda, ticari açıklığın artmasına rağmen bu durumun ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkilerinin ortaya çıkması söz konusu olabilmektedir.

Turizm sektörü ve ticari açıklık faktörleri, ekonomik büyüme ile ilişkili olduğu kadar, birbirleri ile de yakından ilişkilidirler. Turizm ile ticari açıklığın ana bileşenini oluşturan uluslararası ticaret arasındaki bağlantının açıklanması ise genel teorilere dayandırılmaktadır. Öncelikle, uluslararası ticaret ağ etkisinin güçlenmesini sağlar. Bu durum uluslararası işlem maliyetlerini düşürür ve beraberinde ticaret yapan iki ülke arasında seyahat ve turizmi teşvik eder (Leitão, 2010:65). Uluslararası ticaret ayrıca tüketicilerin dikkatini çekerek kişilerin hem ürünler hem de ürünlerin menşe ülkeleri konusunda farkındalık sahibi olmalarını sağlar. Bu ilgi ve farkındalık da en nihayetinde tatil amaçlı seyahat akımlarının artışına yol açar (Kulendran & Wilson, 2000:1001). Bunların yanı sıra, ticari açıklık oranının hesaplanmasında kullanılan dış ticaret rakamlarının içinde hem mal hem de hizmet ihracat ve ithalatı da yer almaktadır. Uluslararası turizmin bir hizmet ihracatı ve ithalatı türü olduğu göz önünde bulundurulduğunda, bu sektördeki büyümeler veya küçülmeler ile ticari açıklık arasında bir nedensellik ilişkisinin olması teorik açıdan da tutarlı görünmektedir.

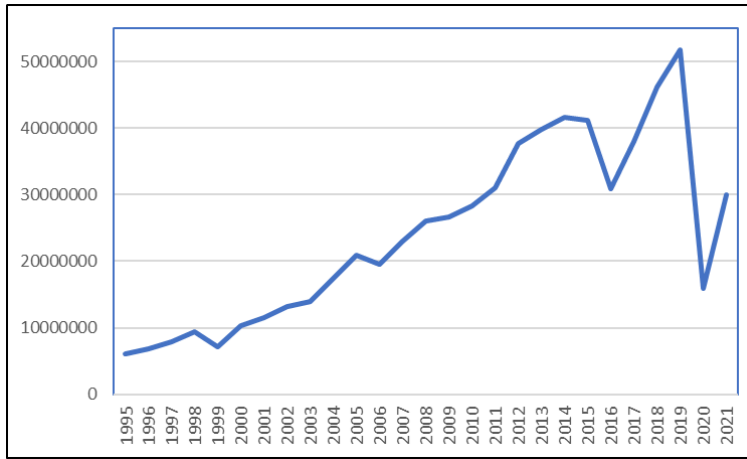
Ekonomik büyümenin bağımlı değişken olarak ele alındığı bu çalışmada hem turizm sektörü ve ticari açıklığın Türkiye'nin büyümesi üzerindeki etkileri analiz edilecek hem de bu üç değişken arasındaki nedensellik ilişkisi araştırılacaktır. Literatürdeki çalışmalar genellikle turizmi tek bağımsız değişken olarak ele alıp, sektörün GYSİH büyüme oranı üzerindeki etkisini analiz etmektedir. Bu çalışmada ise liberalleşmenin önemli bir göstergesi olan ticari açıklık oranı da bağımsız bir değişken olarak modele dâhil edilmiştir. Böylelikle bağımlı değişken olan GSYİH büyüme oranını etkileyen faktörler daha güçlü bir şekilde ele alınmaktadır. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar, gelecekte benzer konuda yapılacak olan çalışmalar için de önemli bir referans niteliği taşıyacaktır.

1. TÜRKİYE'DE TURİZM VE TİCARİ AÇIKLIK

1.1. Türkiye'de Turizm Sektörü

Turizm Türkiye'de özellikle 1980'li yıllardan itibaren döviz kaynağı sağlayan sektörler arasında başı çekmektedir. Ekonominin istikrara kavuşturulması için 24 Ocak 1980 tarihinde açıklanan ve "24 Ocak Kararları" olarak bilinen programda, turizm öncelikli sektörler arasında yer almıştır. Bu kararlar kapsamında ülkeye döviz getirecek sektörler üzerinde yoğunlaşıldığı için turizm de kalkınmada öncü sektörler arasına girmiş, yine 1980'de yürürlüğe giren Turizm Teşvik Kararı, 1982'de yürürlüğe giren Turizm Teşvik Kanunu gibi karar ve kanunlar ile sektörün önemli ölçüde ilerlemesi sağlanmıştır (Soyak, 2009:65). Devletin sektöre verdiği önem ve destek etkisini hızlıca göstermiştir. 1980'de Türkiye'yi ziyaret eden uluslararası ziyaretçi sayısı 1,1 milyon kişi iken bu rakam 1989'da 4,5 milyon kişiye ulaşmış, ayrıca turizmden elde edilen gelir 1980'de 326,6 milyon ABD doları iken 1989 yılında 2,55 milyar ABD doları olarak gerçekleşmiştir. 2000'li yıllardan itibaren sektörün büyümesi daha da hızlanmış, 2001'de gelen uluslararası ziyaretçi sayısı 10,4 milyon kişi, turizmden elde edilen toplam gelir 10,45 milyar ABD doları olmuştur. 2010'da ise ülkeyi 28,6 milyon yabancı ziyaret etmiş ve turizmden elde edilen gelir 24,9 milyar ABD dolarına ulaşmıştır (TÜİK, 2014:429-430).

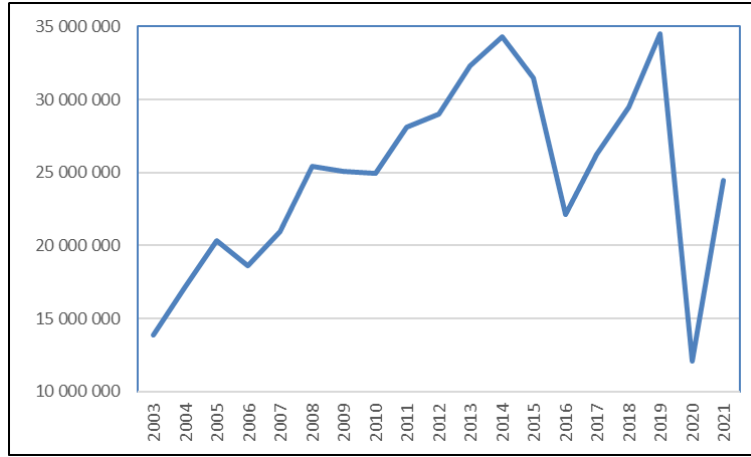
2019'un sonunda ilk defa Çin'de tespit edilen ve 2020'nin başı itibariyle tüm dünyada etkisini gösteren COVID-19 hastalığının, Dünya Sağlık Örgütü tarafından 11 Mart 2020 tarihinde küresel bir salgın haline geldiği duyurulmuştur. Salgının duyurulmasını ise birçok yasaklar ve kısıtlamalar izlemiştir. Türkiye'de turizm sektörü küresel salgından dolayı getirilen yasak ve kısıtlamalardan oldukça şiddetli bir biçimde etkilenmiştir. Krizin öncelikli etkisi ülkeye gelen yabancı ziyaretçi sayısında kendisini göstermiştir. 2019'da ülkeye gelen ziyaretçi sayısı 51,74 milyon kişi iken, bu sayı 2020'de %69 oranında azalarak 15,97 milyon kişiye düşmüştür. Aylık bazda en büyük düşüş salgının açıklanmasını izleyen Nisan 2020 ve Mayıs 2020'de gerçekleşmiş, 2019'un aynı aylarına göre toplam ziyaretçi sayısı tam %99 oranında azalma göstermiştir. 2021'de ise gelen ziyaretçi sayıları tekrar hızla artmaya başlamış ve toplam 30,03 milyon kişiye ulaşmıştır. Söz konusu rakam 2020'ye göre %88 fazla olmasına rağmen 2019'daki toplam ziyaretçi sayısının %42 altında gerçekleşmiştir (T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022).

Grafik 1: Türkiye'ye Gelen Ziyaretçi Sayısı

Kaynak: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2022.

2020'de salgının başlaması ve Türkiye'yi ziyaret eden turist sayısının azalmasına paralel olarak turizm gelirlerinde de çok ciddi bir düşüş meydana gelmiştir. 2019'da ülkenin toplam turizm geliri 34,52 milyar ABD doları iken bu rakam 2020'de %65 oranında azalarak 12,06 milyar ABD dolarına gerilemiştir. 2020'nin Nisan, Mayıs ve Haziran aylarında turizm geliri hesaplanamamıştır. 2021 itibariyle turizm gelirleri tekrar artmaya başlamış, 24,48 milyar ABD dolarına yükselmiştir. Bu rakam 2020'ye göre %103 daha fazla olmasına rağmen, 2019'da elde edilen turizm gelirlerinin hala %29 gerisinde seyretmektedir (TÜİK, 2022).

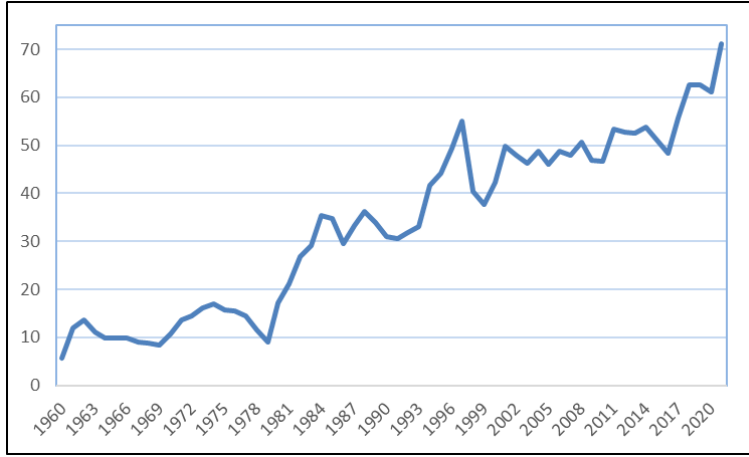
Grafik 2: Türkiye'nin Çıkış Yapan Ziyaretçilerden Elde Ettiği Turizm Geliri (ABD doları cinsinden)

Kaynak: TÜİK, 2022.

1.2. Türkiye'de Ticari Açıklık

Uluslararası ekonomide liberalleşmenin bir göstergesi olarak değerlendirilen ve kimi ülkelerin ekonomik büyümesinde anlamlı etkilerinin olduğu düşünülen ticari açıklık, uluslararası ticaret politikalarının tanımlanması ve yönlendirilmesi hususunda önemli bir değişkendir. Bunun en temel nedeni, özellikle kalkınmakta olan ülkeler için ihracat genişlemesinin temel bir etken olarak görülmesi ve günümüzün gelişmiş ülkelerinin büyüme süreçlerinde ihracatın önemli katkılarına olduğunun tespit edilmesidir (Dar & Amirkhalkhali, 2003:1761). Bu sebeplerden dolayı ticari açıklık kritik bir faktör olarak ele alınmaktadır.

Türkiye'nin ticari açıklığı dalgalı da olsa yukarı yönlü bir trende sahiptir. 1960'da sadece %5,92 olan ticari açıklık, 1980'de %17,09'a çıkmıştır. 24 Ocak 1980 kararları kapsamında uygulanan dışa açılma politikaları işe yaradığı 1988'de bu oran %36,2'ye ulaşmıştır. 1997'de ticari açıklık %54,97 olmuştur. Ancak 1997 Güney Doğu Asya ve 1998 Rusya krizleri Türkiye'nin ekonomisini ciddi bir şekilde etkilemiştir (Güloğlu & Altınoğlu, 2002:126). 1998'de ticari açıklık %40,39'a düşmüş, 17 Ağustos 1997'deki Marmara Depreminin etkisi ile ise %37,66'ya kadar gerilemiştir. Bundan sonraki yıllarda tekrar istikrarlı olarak yükselmeye başlamış, küresel krizden dolayı 2008'de %50,54'ten 2009'da %46,78'e kadar gerilese de 2019'da tekrar %62,61'e ulaşmıştır. 2020'de başlayan COVID-19 salgınına rağmen Türkiye'nin ticari açıklığı Dünya'da olduğu kadar hızlı düşmemiş, sadece %61,14'e gerilemiştir (World Bank, 2022).

Grafik 4: Türkiye'nin Ticari Açıklık Oranı (%)

Kaynak: World Bank, 2022.

2. LİTERATÜR ARAŞTIRMASI

Turizm sektörü ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, çok uzun zamandır incelenmekte ve literatürde oldukça kapsamlı olarak yer almaktadır. Genel olarak turizm ile büyüme arasında pozitif yönlü bir ilişki bulunsa da farklı veri setleri ve yöntemler ile farklı sonuçlara ulaşılan çalışmalar da mevcuttur. Ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki üzerine yapılmış çeşitli çalışmalar da mevcuttur. Ancak ticari açıklığın ekonomik büyümeyi her zaman pozitif olarak etkilediği tespitinde bulunmak mümkün değildir. Özellikle az gelişmiş, hammaddede dışa bağımlı ülkelerde ticari açıklık artışının temeli ihracattaki değil, ithalattaki artışa dayandığı için, bu ülkelerde bazılarında ticari açıklık artışının ekonomik büyümeyi olumsuz olarak etkilediği ampirik çalışmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Ekonomik büyüme ile birebir bağlantılı faktörler olan turizm sektörünün ve ticari açıklığın aynı anda ele alındığı çalışmaların sayısının ise bunları ayrı ayrı ele alan çalışmaların sayısından çok daha az olduğu görülmektedir.

Katırcıoğlu (2009) tarafından yapılan çalışmada Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti için turizm, ticari açıklık ve büyüme ilişkisi araştırılmıştır. 1977 – 2004 dönemini kapsayan, Johansen ve Juselius eşbütünleşme ve Granger nedensellik testleri kullanılarak yapılan çalışma sonucunda kısa dönemde yabancı gelen turist sayısından ticari açıklığa doğru tek yönlü bir ilişki olduğu ancak diğer değişkenler arasında herhangi bir ilişki olmadığı tespit edilmiştir.

Lee (2012) tarafından yapılan çalışmada Singapur için ihracat, ithalat, uluslararası turizm ve büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. 1980 – 2007 dönemini kapsayan veriler ile Granger nedensellik testinin kullanıldığı çalışma sonucunda kısa dönemde uluslararası gelen turist sayısının ve ihracatın, uzun dönemde ise bunlara ilave olarak ithalatın da büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna varılmıştır.

Jalil, Mahmood ve Idrees (2013) tarafından yapılan çalışmada, Pakistan için uluslararası ticari açıklık değişkeni de kullanılarak turizm ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki araştırılmıştır. 1972 – 2011 dönemini kapsayan ve ARDL yöntemi kullanılarak yapılan çalışma sonucunda hem uluslararası turizm gelirlerinin hem de ticari açıklık oranının Pakistan'ın ekonomik büyümesini pozitif etkilediği sonucuna varılmıştır.

Habibi ve Ahmadzadeh (2015) tarafından yapılan çalışmada Malezya için turizm kalkınması, ticari açıklık ve ekonomik

büyüme arasındaki ilişki incelenmiştir. 1980Q1 – 2013Q4 dönemini kapsayan ve ARDL yöntemi kullanılarak yapılan çalışma sonucunda hem kısa dönemde hem uzun dönemde, gelen turist sayısı ve ticari açıklık değişkenlerinin her ikisinin de ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediği sonucuna varılmıştır.

Tandoğan ve Genç (2016) tarafından yapılan çalışmada Türkiye için turizm ve ticari açıklık arasındaki ilişki incelenmiştir. 1980 – 2013 dönemini kapsayan verilere Todo ve Yamamoto nedensellik testi uygulanmıştır. Analiz sonucunda turizm ve ticari açıklık arasında çift yönlü bir nedensellik ilişkisinin olduğu ortaya çıkmıştır.

Terzi ve Tütüncü (2017) tarafından yapılan çalışmada Türkiye için turizm gelirleri ve dışa açıklık arasındaki ilişki incelenmiştir. 1985 – 2014 dönemi verileri kullanılarak yapılan çalışmada S-VAR, TY-VAR ve DL-VAR nedensellik yöntemleri kullanılmıştır. Analizler sonucunda dışa açıklıktan turizm gelirlerine doğru pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Manga ve Ballı (2019) tarafından yapılan çalışmada Türkiye için turizm, ekonomik büyüme, ticari açıklık ve finansal gelişme arasındaki ilişki incelenmiştir. 1963 – 2016 dönemini kapsayan verilerin kullanılarak ARDL yöntemi ile yapılan çalışmada hem ticari açıklık hem de turist sayısından GSYİH'e doğru pozitif ve istatistiksel olarak anlamlı bir etkinin olduğu ortaya çıkmıştır.

Adamopoulos ve Thalassinou (2020) tarafından yapılan çalışmada G-6 ülkeleri için ekonomik büyüme, tüketim yatırım, ticari açıklık ve gelen turist sayısı arasındaki ilişki araştırılmıştır. 1995 – 2017 dönemi kapsayan verilerle Yapısal Eşitlik Modeli kullanılarak yapılan analiz sonucunda hem turizm kalkınması hem de ticari açıklığın ekonomik büyümeyi pozitif etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Pata (2020) tarafından yapılan çalışmada turizm, finansal gelişme, ticari açıklık ve sermaye stokunun Türkiye'nin ekonomik büyümesi üzerindeki etkileri incelenmiştir. 1965 – 2017 yıllarını kapsayan verilerin kullanılarak ARDL yöntemi ile yapılan çalışma sonucunda kısa dönemde ekonomik büyümeyi gelen turist sayısındaki artışın olumlu, ticari açıklık artışının olumsuz etkilediği, uzun dönemde ise her ikisinin de ekonomik büyümeyi olumlu etkilediği sonucuna varılmıştır.

Durmuş, Şahin ve Beşcanlar (2021) tarafından yapılan çalışmada turizm gelirleri, doğrudan yabancı yatırımlar ve ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri, 14 farklı ülke için incelenmiştir. 1995 – 2019 yıllarını kapsayan verilerin Genelleştirilmiş Momentler Metodu (GMM) ile analiz edildiği çalışma sonucunda hem turizm gelirlerinin hem de ticari açıklığın ekonomik büyüme üzerinde pozitif ve anlamlı etkisi olduğu sonucuna varılmıştır.

İspiroğlu (2022) tarafından yapılan çalışmada 18 yükselen piyasa ekonomisi için ticari dışa açıklığın ekonomik büyüme üzerindeki etkileri incelenmiştir. 1992 – 2015 dönemini kapsayan çalışmada yöntem olarak panel veri analizi kullanılmış, değişken olarak ele alınan ticari dışa açıklık, doğrudan yabancı yatırımlar ve gayri safi sabit sermaye yatırımlarının tümünün ekonomik büyüme üzerinde olumlu etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yenipazarlı, Cambazoğlu ve Begeç (2022) tarafından yapılan çalışmada BRICS ülkeleri için ticari açıklık ve ekonomik büyüme arasında herhangi bir ilişki olup olmadığı araştırılmıştır. 1996 – 2020 dönemini kapsayan çalışmada yöntem olarak panel veri analizi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda dışa açıklık oranının ekonomik büyüme üzerinde anlamlı ve pozitif bir etkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Genel olarak ele alındığında, yapılan çalışmalar hem turizm sektörünün hem de ticari açıklığın ekonomik büyümeyi pozitif olarak etkilediğini ortaya çıkarmıştır.

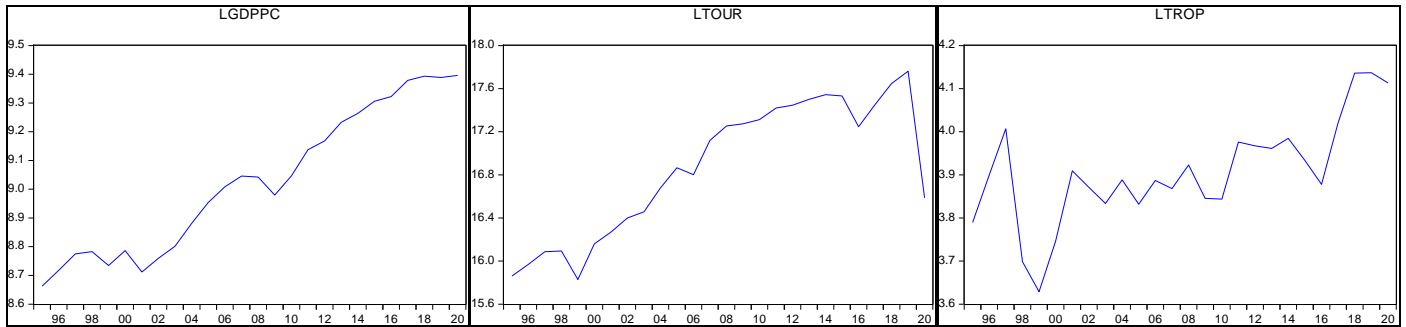
3. VERİLER VE METODOLOJİ

3.1. Veri Seti ve Model

Bu çalışmada 1995 – 2020 dönemini kapsayan yıllık veri seti kullanılmıştır. Bağımlı değişken olarak ABD doları cinsinden ve 2015 yılı sabit olacak şekilde Türkiye'nin kişi başına düşen GSYİH verisi kullanılmıştır. Bu veri Dünya Bankası veri tabanından alınmıştır. İlk bağımsız değişken olan turizm için, sektörün büyüklüğünün bir göstergesi olarak, Türkiye'den çıkış yapan ziyaretçi sayısı kullanılmıştır. Söz konusu veri ülkeyi ziyaret eden uluslararası turist sayısını göstermektedir. Bu veri Türkiye İstatistik Kurumu veri tabanından alınmıştır. İkinci bağımsız değişken olarak kullanılan Türkiye'nin ticari açıklık verisi ise Dünya Bankası veri tabanından elde edilmiştir. Tüm veriler doğal logaritmaları alınarak normalize edilmişlerdir. Analizde normalize edilmiş kişi başına düşen GSYİH verisi $LGDP_{PC}$, çıkış yapan ziyaretçi sayısı $LTOUR$, ticari açıklık ise $LTROP$ olarak gösterilmiştir. Bu veriler kullanılarak oluşturulan tahmin edilebilir model aşağıdaki şekildedir:

$$LGDP_{PC_t} = \alpha + \beta_1 LTOUR_t + \beta_2 LTROP + \varepsilon_t$$

Verilere ait grafikler ise aşağıdaki gibidir:

Grafik 5: 1995 – 2020 Dönemi İçin Türkiye'ye Ait Kişi Başına Düşen GSYİH, Çıkış Yapan Ziyaretçi Sayısı ve Ticari Açıklık Oranı Verilerinin Doğal Logaritmaları

Kaynak: World Bank, 2022; TÜİK, 2022

3.2. Metodoloji

Çalışmanın ekonometrik analiz kısmında öncelikle verilerin durağanlığının saptanabilmesi için Genişletilmiş (*Augmented*) Dickey – Fuller (*ADF*) birim kök testi kullanılmıştır. Sonrasında ise Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (*Autoregressive Distributed Lag - ARDL*) Sınır Testi modeli kullanılarak veriler arasındaki kısa ve uzun dönemli eşbütünlüşme ilişkilerinin varlığı araştırılmıştır. Son olarak ise Granger Nedensellik Analizi testi ile mevcut eşbütünlüşme ilişkileri arasındaki nedensellik ilişkisinin yönü saptanmıştır.

3.2.1. Genişletilmiş Dickey – Fuller (*ADF*) Testi

Durağanlığın saptanabilmesi adına birim kök testi için *ADF* testi için kurulan modelin aşağıdaki stokastik süreci izlemesi gerekmektedir:

$$Y_t = pY_{t-1} + \varepsilon_t, \quad -1 \leq p \leq 1$$

Yukarıdaki modelin hesaplanması ve p değerinin 1 olarak bulunması durumunda verilerin birim köke, pür rassal yürüyüşe sahip oldukları ve durağan olmadıkları sonucuna varılır (Sevüktekin & Çınar, 2014:326). Eğer $|p| < 1$ ise, bu durumda Y_t durağandır. Dickey ve Fuller tarafından geliştirilen bu test, Y_{t-1} değerinin 0 olup olmadığını amaçlamaktadır. Bu teste göre, sıfır hipotezi $H_0: \delta = 0$ (veya $\rho = 1$, çünkü $\delta = \rho - 1$) olarak belirlenmiştir ve t değeri Y_t katsayısı için τ (tau) istatistiğini izlemektedir.

Dickey – Fuller testi, ε_t hata teriminin korele olmadığını varsayar ancak bazı durumlarda ε_t koreledir. Dickey ve Fuller bu problemi çözmek için standart DF testini ΔY_t bağımlı değişkenine gecikmeli değerler ekleyerek çözmüşlerdir. ADF olarak bilinen bu test tarafından test edilen regresyon modeli ise aşağıdaki gibidir (Sevüktekin & Çınar, 2014:337):

$$\Delta Y_t = \mu + \beta_t + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^p \delta_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t$$

Yukarıdaki regresyonda ε_t white noise hata terimini göstermektedir. Burada gecikmeli birim değerleri hesaplanarak korelasyon ortadan kaldırılır ve söz konusu değerler hata terimine eklenir. DF testi asimptotik dağılım izlediği için ADF testi de benzer bir şekilde $H_0: \alpha_i = 0$ sıfır hipotezine dayanmaktadır.

3.2.2. Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) Sınır Testi Modeli

Eşbütünleşme testleri, zaman serileri analizlerinde veriler arasında uzun veya kısa dönemli bir ilişki olup olmadığının saptanması için kullanılmaktadır. Normalde bu testlerin uygulanabilmesi için tüm verilerin durağan olması gerekmektedir ancak seriler ayrı ayrı durağan olmasalar da grup halinde iken durağan bir süreç oluşturuyorlarsa eşbütünleşme testlerinin uygulanması mümkün hale gelir (Bozkurt, 2007:109).

Pesaran, Shin ve Smith (2001) tarafından geliştirilen ARDL testi durağanlık düzeylerine bakılmaksızın eşbütünleşme testinin uygulanabileceği en uygun modellerden biridir. Değişkenlerin gecikmeli değerlerinin dikkate alınmadığı durumda bu test daha iyi sonuçlar vermektedir (Sevüktekin & Çınar, 2014:576). Testin modeli ise aşağıdaki şekildedir:

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{j=1}^m b_j \Delta Y_{t-j} + \sum_{j=1}^m c_j \Delta X_{t-j} + d_1 Y_{t-1} + d_2 Y_{t-1} + \varepsilon_t$$

Bu modelde Δ fark operatörünü, ε_t sıfır ortalamalı ve sonlu kovaryans matrisli bağımsız rassal hataları, α_0 sabit terimi, b_i ve c_i gecikmeli terimleri, d_1 ve d_2 ise eşbütünleşme terimlerini göstermektedir. Modelde bir veya birden fazla eşbütünleşme ilişkisinin olup olmadığının belirlenebilmesi için Sınır F-Testi kullanılmaktadır (Jenkins & Katırcıoğlu, 2010:1701-1705). Uzun dönemli eşbütünleşme ilişkisinin analizi için kullanılan model aşağıdaki gibidir:

$$Y_t = \alpha_0 + \sum_{j=1}^m a_{1j} \Delta Y_{t-j} + \sum_{j=1}^m a_{2j} \Delta X_{t-j} + \varepsilon_t$$

ARDL Sınır testinin sonuçlarının değerlendirilmesi için aşağıdaki üç koşulun kontrollerinin sağlanması gerekmektedir:

- F – İstatistik Değeri < I(0) sınırı \rightarrow Eşbütünleşme ilişkisi mevcut değildir.

- $F - \text{İstatistik Değeri} > I(1)$ sınırı \rightarrow Eşbütünleşme ilişkisi mevcuttur.
- $I(0) < F - \text{İstatistik Değeri} < I(1)$ sınırı \rightarrow Eşbütünleşme ilişkisinin varlığı belirsizdir.

3.2.3. Granger Nedensellik Testi

Granger tarafından 1969'da ve Sims tarafından 1972'de, değişkenler arasındaki ilişkinin varlığının tespit edilebilmesi adına nedensellik ilişkileri araştırılmıştır. Bir modelde yer alan bağımlı ve bağımsız değişkenler arasındaki ilişkilerinin yönünün belirlendiği teste ise Granger Nedensellik Testi adı verilmektedir. Bu test ile farklı değişkenler arasındaki tek veya iki yönlü ilişkinin olup olmadığı araştırılmaktadır (Bozkurt, 2007:91). Söz konusu analiz X ve Y değişkenleri için aşağıdaki regresyonların tahmin edilmesi ile gerçekleştirilmektedir:

$$Y_t = \sum_{i=1}^m \alpha_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^m \beta_j Y_{t-j} + \varepsilon_{1t}$$

$$X_t = \sum_{i=1}^m \lambda_i X_{t-i} + \sum_{j=1}^m \delta_j Y_{t-j} + \varepsilon_{2t}$$

Yukarıda yer alan regresyonlardaki ε_{1t} ve ε_{2t} hata terimleri arasında korelasyon olmadığı varsayılmaktadır. Söz konusu modelde iki değişken olduğu varsayıldığı için nedensellik ilişkisi çift yönlü olarak ele alınmaktadır. Değişken sayısının ikiden fazla olduğu durumlarda ise Vektör Otoregresyon (VAR) modeli ile test yapılmaktadır (Gujarati, 2004:849).

4. ANALİZ SONUÇLARI VE BULGULAR

4.1. ADF Testi Sonucu

Aşağıdaki tabloda analiz verilerine uygulanmış olan ADF birim kök testinin sonuçları yer almaktadır:

Tablo 1: ADF Birim Kök Testi Sonuçları

Seri	LGDPPC		LTOUR		LTROP	
	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)	I(0)	I(1)
T-İstatistiği Değeri	-0.3755	-4.4522*	-1.7095	-2.899*	-1.9287	-6.0156*

Not: Test için Schwarz Bilgi Kriteri kullanılmıştır ve maksimum gecikme uzunluğu 5 olarak belirlenmiştir. * %1 düzeyinde, ** %10 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Yukarıdaki test sonucuna göre LGDPPC, LTOUR ve LTROP verilerinin tümünün I(1) düzeyinde durağan oldukları görülmektedir. T-İstatistiği değerleri LGDPPC ve LTOUR için %1, LTROP için ise %10 düzeyinde anlamlıdır. Test sonucuna göre veriler arasındaki eşbütünleşme ilişkisinin araştırılması için ARDL Sınır Testinin kullanılması uygundur.

4.2. ARDL Sınır Testi Sonucu

ARDL testinin uygulanmasından önce verilere heteroskedastisite, histogram – normalite ve seri korelasyon testleri uygulanmış, serilerin tümü diagnostik testlerden geçmiştir. Bunun yanı sıra, testin eşbütünleşme testinin uygulanmasından önce maksimum gecikme uzunluklarının belirlenmesi gerekmektedir. Test sonucu aşağıda yer almaktadır:

Tablo 2: Maksimum Gecikme Uzunlukları

Gecikme Uzunluğu	LR	FPE	AIC	SC	HQ
0	NA	3.52e-05	-1.739778	-1.590999	-1.704730
1	75.79317	1.20e-06	-5.132328	-4.537214	-4.992137
2	24.42117*	5.65e-07*	-5.942224*	-4.900774*	-5.696890*
3	6.470138	8.64e-07	-5.663220	-4.175435	-5.312743
4	6.566609	1.29e-06	-5.574662	-3.640541	-5.119041

Not: * maksimum gecikme uzunluğunu gösteren en düşük kritik değeri belirtmektedir.

Test sonucuna göre tüm bilgi kriterlerinin en düşük kritik değerleri 2. gecikme uzunluğundadır. Buna göre maksimum gecikme uzunluğu 2 olarak belirlenmiştir.

Değişkenlere uygulanan ARDL Sınır Testinin sonuçları aşağıdaki tabloda yer almaktadır:

Tablo 3: ARDL Sınır Testi Sonuçları

ARDL Sınır Testi İstatistikleri	Değer	k
F-İstatistiği	4.811059	1
Kritik Değer Sınırları – Anlamlılık Düzeyleri	I(0) Sınırı	I(1) Sınırı
%10	2.63	3.35
%5	3.10	3.87
%1	4.13	5.00

Yukarıdaki tabloda test sonuçlarından elde edilen F – İstatistiği değerinin %5 anlamlılık düzeyinde I(1) sınırı üzerinde olduğu görülmektedir. Buna göre, bağımlı değişken ile bağımsız değişkenler arasında bir eşbütünlük ilişkisi olduğu sonucuna varılmaktadır.

Tablo 4: ARDL (2, 2, 0) Modeli Eşbütünlük ve Uzun Dönem Katsayıları

Değişken	Katsayı	Eşbütünlük Formu		
		Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık
D(LGDPPC(-1))	0.278765	0.147232	1.893378	0.0755
D(LTOUR)	0.016346	0.022879	0.714465	0.4846
D(LTOUR(-1))	-0.242377	0.054507	-4.446727	0.0004
D(LTROP)	0.177535	0.069665	2.548401	0.0208
CointEq(-1)	-0.345926	0.060805	-5.689094	0.0000

$$\text{Cointeq} = \text{LGDPPC} - 0.2837 * \text{LTOUR} + 0.6943 * \text{TROP} + 1.62.39$$

Değişken	Katsayı	Uzun Dönem Katsayıları		
		Standart Hata	t-İstatistiği	Olasılık
LTOUR	0.283716	0.48118	5.896203	0.0000
LTROP	0.694264	0.239979	2.893017	0.0101
C	1.623928	0.752622	2.157694	0.0456

Kısa dönem ve uzun dönem katsayılarının hesaplanması için uygun model olarak ARDL (2,2,0) modeli belirlenmiştir. Söz konusu modele göre, kişi başına düşen GSYİH'in bir önceki dönemindeki %1'lik artış, mevcut dönemdeki GSYİH'i %0,27 artırmaktadır. Mevcut dönemdeki ziyaretçi sayısının kişi başına düşen GSYİH üzerindeki etkisi anlamsızdır. Bir önceki dönemdeki ziyaretçi sayısındaki %1'lik artış, mevcut dönemdeki kişi başına düşen GSYİH'i %0,24 azaltmaktadır. Mevcut dönemdeki ticari açıklıktaki %1'lik artış, kişi başına düşen GSYİH'i %0,17 artırmaktadır. Hata Düzeltme Modeli katsayısı ise -0.345926 olarak belirlenmiştir. Bu katsayı ile mevcut dönemdeki sapmaların %34'ünün, bir sonraki dönemde uzun dönem dengesine geldiği hesaplanmıştır. Yani, kısa dönemdeki sapmaların uzun dönem dengesine gelmesi yaklaşık 3 yıl sürmektedir. Uzun dönemde hem ziyaretçi sayısı hem de ticari açıklık, kişi başına düşen GSYİH'i pozitif etkilemektedir.

Çalışmada kullanılan modelin fonksiyonu aşağıdaki şekildedir:

$$\text{LGDPPC} = 1.624 + 0.28 * \text{LTOUR} + 0.69 * \text{LTROP}$$

Yapılan analiz sonuçlarında eşbütünlük ilişkisinin varlığının tespit edilmesinden dolayı, ilişkinin nedenselliğinin belirlenmesi için Granger Nedensellik Analizi uygulanmıştır.

4.3. Granger Nedensellik Analizi Sonucu

Verilere uygulanan Granger Nedensellik Analizi sonucu aşağıdaki gibidir:

Tablo 5: Granger Nedensellik Analizi Sonucu

Sıfır Hipotezi	Gözlem Sayısı	F – İstatistiği	Olasılık Değeri
LTOUR, LGDPPC'nin Granger Nedeni Değildir	24	5.46620	0.0133
LGDPPC, LTOUR'un Granger Nedeni Değildir		0.67653	0.5202
LTROP, LGDPPC'nin Granger Nedeni Değildir	24	0.00990	0.9902
LGDPPC, LTROP'un Granger Nedeni Değildir		6.77801	0.0060
LTROP, LTOUR'un Granger Nedeni Değildir	24	6.19035	0.0085
LTOUR, LTROP'un Granger Nedeni Değildir		3.75160	0.0423

Yukarıdaki sonuçlara göre çıkış yapan ziyaretçi sayısından kişi başına düşen GSYİH'e doğru tek yönlü, kişi başına düşen GSYİH'ten ticari açıklığa doğru tek yönlü, çıkış yapan ziyaretçi sayısı ile ticari açıklık arasında ise iki yönlü bir nedensellik ilişkisi bulunmaktadır.

SONUÇ

Turizm, Türkiye ekonomisi için özellikle de döviz kaynağı olarak en önemli sektörler arasındadır. Turizm sektörü, hizmet ihracatı olarak yaptığı katkıların yanı sıra, ülke içindeki devlet ve özel sektör yatırımlarını uyarmakta, böylelikle istihdamın artmasını yol açmaktadır. Turizm sektörü ile beraber ticari açıklık da ekonomik büyümeyi etkileyen önemli bir faktördür. Uluslararası turizmdeki gelişmenin ticari açıklık üzerinde direkt etkisinin olması, bu iki değişkeni birbirleri ile bağlantılı hale getirmektedir. Bu çalışmada yapılan analizler de literatürdeki diğer çalışmaları destekler nitelikte olup, ekonomik büyüme, turizm ve ticari açıklık arasında bir ilişki olduğunu göstermiştir. Yapılan ARDL analizi, ekonomik büyümenin bağımlı, turizm ve ticari açıklığın bağımsız olduğu modelde, bağımlı ve bağımsız değişkenler arasında bir eşbütünlüşme olduğunu göstermektedir. Uzun dönemde hem turizm sektörünün büyümesi hem de ticari açıklık ile beraber ekonomik liberalleşmenin artışı, ekonominin büyümesinde pozitif bir rol oynamaktadır. Yapılan nedensellik analizi ise, turizm sektöründeki değişikliğin ekonomik büyümenin, ekonomik büyümenin ise ticari açıklığın nedeni olduğunu göstermektedir. Buna göre Türkiye'yi ziyaret eden turist sayısı arttıkça ekonomi büyümektedir. Artan turist sayısının neden olduğu talep artışı, turizm sektöründe daha fazla iş imkânının yaratılmasını yol açarak kişilerin gelirlerini artırmaktadır. Bunun yanı sıra turizm sektöründeki büyüme, turistik bölgelerde daha fazla alt yapı yatırımı yapılmasına vesile olmaktadır. Özel sektör ve kamu yatırımlarındaki artış ekonomik büyümeyi tetikleyici rol oynamaktadır. Büyüme ise ekonominin giderek daha çok dışa açılarak liberalleşmesine neden olmaktadır. Ekonomik büyüme, öncelikle kişi başına düşen harcanabilir geliri artırarak ithal ürünlere olan talebin artmasına yol açmaktadır. İthal ürün talebindeki artış beraberinde ithalat miktarını artırmaktadır. Büyüme neticesinde sadece kişi başına düşen harcanabilir gelir değil, aynı zamanda yatırımlar da artış göstermektedir. Ülkede yatırımların yoğunlaşması, beraberinde mal ve hizmet üretimini de artırmakta, bu da maliyetlerin düşmesine yol açarak uluslararası ticarete rekabet kabiliyetini kuvvetlendirmektedir. Artan rekabetçilik ise beraberinde daha fazla ihracatı getirmektedir. Daha fazla tüketimin getirdiği ithalat artışı, daha fazla üretimin getirdiği ihracat artışı ile bir araya gelerek toplam dış ticaretin artmasına vesile olmakta, bu durum da ticari açıklığı artırarak ülkenin daha fazla liberalleşmesine yol açmaktadır. Ayrıca, çıkış yapan ziyaretçi sayısı ile ticari açıklık arasında çift yönlü bir ilişkinin olması, Türkiye'de

ekonomik liberalleşmenin arttıkça turizm sektörünün büyüdüğü, turizm sektörü büyüdükçe de ekonomik liberalleşmenin arttığını ortaya koymaktadır. Bu sonuçlara istinaden, istikrarlı büyüme stratejileri çerçevesinde Türkiye'nin uzun dönemli kalkınma planlarında yer alması gereken iki politika grubu öne çıkmaktadır. Bunlardan ilki, ticari liberalleşmenin artmasını sağlayacak politikalardır. İkincisi ise gelen turist sayısını artırarak turizm sektörünün kalkındırarak yatırımlara destek veren politikalardır. Söz konusu politikaların kalkınma planlarına dâhil edilmeleri ve verimli bir şekilde uygulanmaları, kalkınmayı olumlu yönde etkileyeceklerdir.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarın araştırmaya katkı oranı %100'dür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Adamopoulos, A. & Thalassinou, E. I. (2020). Tourism Development and Economic Growth: A Comparative Study for the G-6 Leaders. *European Research Studies Journal*, 23(1), 368-380.
- Agaraj, X. & Murati, M. (2009). Tourism an Important Sector of Economy Development. *Annals-Economy Series*, 1, 83-90.
- Bozkurt, H. (2007). *Zaman Serileri Analizi*, Ankara: Ekin Kitapevi
- Dar, A. & Amirkhalkhali, S. (2003). On the Impact of Trade Openness on Growth: Further Evidence from OECD Countries. *Applied Economics*, 35(16), 1761-1766.
- Durmuş, S., Şahin, D. & Beşcanlar, S. (2021). Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm Gelirleri, Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ticari Açıklığın Ekonomik Büyüme Üzerine Etkisi. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 23(41), 517-529.
- Granger, C. W. (1969). Investigating Causal Relations by Econometric Models and Cross-Spectral Methods. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, 37(3), 424-438.
- Gujarati, D. N. (2004). *Basic Econometrics*, New York City: The McGraw – Hill Companies.
- Güloğlu, B. & Altunoğlu, E. (2002). Finansal Serbestleşme Politikaları ve Finansal Krizler: Latin Amerika, Meksika, Asya ve Türkiye Krizleri. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, (27), 107-134.
- Habibi, F. & Ahmadzadeh, K. (2015). Tourism Development, Trade Openness and Economic Growth: The Case of Malaysia. *European Journal of Economics, Finance and Administrative Sciences*, 78, 129-139.
- İspiroğlu, F. (2022). Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Ticari Dış Açıklığın Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkisi: Ekonometrik Bir Uygulama. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 18(1), 182-207.
- Jalil, A., Mahmood, T. & Idrees, M. (2013). Tourism–Growth Nexus in Pakistan: Evidence from ARDL Bounds Tests. *Economic Modelling*, 35, 185-191.
- Jenkins, H. P. & Katırcıoğlu, S. T. (2010). The Bounds Test Approach for Cointegration and Causality between Financial Development, International Trade and Economic Growth: The Case of Cyprus. *Applied Economics*, 42(13), 1699-1707.
- Katırcıoğlu, S. (2009). Tourism, Trade and Growth: The Case of Cyprus. *Applied Economics*, 41(21), 2741-2750.
- Keho, Y. (2017). The Impact of Trade Openness on Economic Growth: The Case of Cote d’Ivoire. *Cogent Economics & Finance*, 5(1), 1332820.
- Krueger, A. O. (1980). Trade Policy as an Input to Development, *The American Economic Review*, 70(2), 288-292.
- Kulendran, N. & Wilson, K. (2000). Is There a Relationship between International Trade and International Travel?, *Applied Economics*, 32(8), 1001-1009.
- Lee, C. G. (2012). Tourism, Trade, and Income: Evidence from Singapore. *Anatolia*, 23(3), 348-358.
- Leitão, N. C. (2010). Does Trade Help to Explain Tourism Demand? The Case of Portugal. *Theoretical and Applied Economics*, 63-74.
- Manga, M. & Ballı, E. (2019). Turizm, Ekonomik Büyüme, Ticari Açıklık ve Finansal Gelişme Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 56(647), 9-22.
- McKinnon, R. I. (1964). Foreign Exchange Constraints in Economic Development and Efficient Aid Allocation. *The Economic Journal*, 74(294), 388-409.
- Pata, U. K. (2020). Turizm, Finansal Gelişme, Ticari Açıklık ve Sermaye Stokunun Ekonomik Büyüme Üzerindeki Etkileri: Türkiye Örneği. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 29(4), 151-167.
- Sevüktekin, M. & Çınar, M. (2014). *Ekonometrik Zaman Serileri Analizi*. Bursa: Dora Basın – Yayın.
- Shi, H. & Smyth, R. (2012). Economies of Scale in the Australian Tourism Industry. *Applied Economics*, 44(33), 4355-4367.

- Sims, C. A. (1972). Money, Income and Causality. *The American Economic Review*, 62(4), 540-552.
- Soyak, A. (2009). *Türkiye'ye Yönelik Yabancı Turizmin İktisadi Etkileri: Akdeniz ve Ege Bölgeleri Üzerine Bir Araştırma*. İstanbul: Der Yayınları.
- Tandoğan, D. & Genç, M. C. (2016). Türkiye'de Turizm ve Ticari Açıklık Arasındaki İlişki: Toda ve Yamamoto Nedensellik Yaklaşımı. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 12(1), 59-70.
- Terzi, H. & Tütüncü, A. (2017). Turizm Gelirleri ve Dışa Açıklık Arasındaki İlişki: Türkiye Örneği. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 32(2), 79-107.
- T.C. Turizm ve Kültür Bakanlığı (2022). *Turizm İstatistikleri*. Erişim adresi: <https://is.gd/hYB1dz>, Erişim tarihi: 25.05.2022.
- TÜİK, (2014). *İstatistiki Göstergeler 1923–2011*, Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu Matbaası.
- TÜİK, (2022). *Eğitim, Kültür, Spor ve Turizm İstatistikleri*. Erişim adresi: <https://is.gd/d1AEfR>, Erişim tarihi: 25.05.2022.
- Weng, C. C. & Wang K. L. (2004). Scale and Scope Economies of International Tourist Hotels in Taiwan. *Tourism Management*, 25(6), 761-769.
- World Bank (2022). *World Development Indicators*. Erişim adresi: <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators>, Erişim tarihi: 25.05.2022.
- Yanıkaya, H. (2003). Trade Openness and Economic Growth: A Cross-Country Empirical Investigation. *Journal of Development Economics*, 72(1), 57-89.
- Yenipazarlı, A., Cambazoğlu, B. & Begeç, E. (2022). Ticari Dışa Açıklık ve Ekonomik Büyüme Bağlantısı: BRICS Örneği. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 9(1), 38-61.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2023 Cilt: 25 Sayı:1
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 25.11.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 21.06.2023
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1204504

Covid-19 Pandemisinin İş Yükü Algısı ve Tükenmişlik Üzerindeki Rolü: Bartın Üniversitesi Akademisyenler Üzerinde Bir Araştırma¹

Ayşenur AÇIKEL², Şaban ESEN³

Öz

Covid-19 pandemisi ile birlikte üniversitelerde uzaktan eğitim süreci başlamış ve bu durumda yüz yüze ders yapmaya yönelik tüm öğretim yöntem, teknik ve ölçme değerlendirme sistemini değiştirmiştir. Akademisyenlerin akademik çalışma alışkanlıkları da bu süreçte değişmiş ya da çalışmalara bir süre ara verilmiştir. Artan iş yükü ve sürecin tedirginliği ile karşı karşıya kalan akademisyenler yoğun stres ve tükenmişlik yaşamışlardır. Araştırmanın amacı; akademisyenlerin iş yükü algısı ve tükenmişliklerinde Covid-19 pandemisinin rolü tespit etmektir. Bu amacı gerçekleştirmek için akademisyenlerin pandemi öncesi ve sürecindeki iş yükü algıları ve tükenmişlik düzeyleri ayrı ayrı tespit edilerek karşılaştırılmıştır. Çalışma nicel araştırma yöntemi ve tarama deseninde şekillendirilmiştir. Veriler araştırmacıların oluşturduğu kişisel bilgiler formu, İş Yükü Algısı Ölçeği ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği bölümlerinden oluşan anket formu ile toplanmıştır. Elde edilen bulgular incelendiğinde, katılımcıların iş yükü algısı ve tükenmişlik düzeylerinde Covid-19 pandemi sürecinde ve öncesine göre artış olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca pandemi sürecinin akademisyenlerin iş yükü ve tükenmişlik düzeylerini artırmasına ilişkin görüşlerinde bazı demografik değişkenler açısından farklılık oluşturduğu belirlenmiştir. Bu çalışmanın akademisyenlerin iş yükü algısı ve tükenmişliklerinde pandemi öncesi ve sürecini karşılaştırması bakımından literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: İş Yükü, Tükenmişlik, COVID-19 Pandemi, Akademisyen,

Jel Kodu: M0, M10, M19

The Role of the Covid-19 Pandemic in the Impact of Academic Workload Perception on Burnout

Abstract

With the Covid-19 pandemic, the distance education process has started to be carried out in universities, and in this case, the whole teaching method, technique and measurement and evaluation system for face-to-face lessons has been changed. Academic working habits of academics have also changed in this process, or studies have been suspended for a while. Academicians who were faced with increased workload and anxiety of the process experienced intense stress and burnout. The research aims to determine the role of the Covid-19 pandemic in the effect of academicians' perception of workload on their burnout. In order to achieve this goal, the workload perceptions and burnout levels before and during the pandemic of the academicians were determined and compared separately. The study was shaped by quantitative research methods and scanning design. The data were collected through a questionnaire consisting of the personal information form created by the researchers, Workload Perception Scale and Maslach Burnout Scale sections. When the findings obtained were examined, it was determined that there was an increase in the perception of workload and the burnout levels of the participants during the Covid-19 pandemic and compared to before. In addition, it has been determined that the pandemic process creates differences in terms of some demographic variables in the views of academics about increasing workload and burnout levels. It is thought that this study will contribute to the literature in terms of comparing the pre-pandemic and process of academics' workload perception and burnout.

Keywords: Workload, Burnout, COVID-19 Pandemic, Academician,

Jel Codes: M0, M10, M19

¹ Bu araştırma Prof. Dr. Şaban ESEN danışmanlığında 2021–2022 yılında yürütülen “Akademisyenlerin İş Yükü Algısının Tükenmişlikleri Üzerine Etkisinde Covid-19 Pandemisinin Rolü” isimli yüksek lisans tezinden türetilmiş ve 14. SCF konferansında bildiri olarak sunulmuştur.

² Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Öğr. Gör., Bartın Üniversitesi, Ulus Meslek Yüksekokulu, Büro Hizmetleri ve Sekreterlik Bölümü, Bartın, Türkiye. E-posta: aacikel@bartin.edu.tr Orcid no: 0000-0002-5528-2776

³ Prof. Dr., Bartın Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, Bartın, Türkiye. E-posta: sabanesen@bartin.edu.tr Orcid no: 0000-0002-1261-5788

Extended Abstract

Introduction

Academics who play an important role in the conduct of education and research activities in universities, education, research, thesis, article, project and publishing works such as books have a lot of workloads due to their administrative duties and are busy with their work at any time. So whether they want to have their own academic career, they have to project their professions into their private lives, whether it's about their students and their classes, and therefore often, they do not have the balance of work-life. Reasons such as excessive workload, stress, fatigue, work-family conflict, and disruption of work-life balance experienced by academics can cause burnout.

The workload is the tasks that the individual takes to fulfill a purpose in operation and can be perceived as excessive workload or low workload. Both affect the employee negatively. The concept of burnout is considered a psychological and spiritual disorder often expressed by many people in both business and social life today. In terms of terms, Maslach considers burnout as a concept that mostly emerges in the performance of service work and starts with emotional exhaustion and ends with the stages of depersonalization and a decrease in the sense of personal accomplishment. Burnout; is the reaction to repetitive and stressors related to the work done and is examined in three dimensions: emotional exhaustion, depersonalization and low personal accomplishment.

The Covid-19 pandemic, which emerged in China in December 2019, has had an impact on the lives of all people, as well as on the educational activities of universities. All the changes have increased the existing workload of academicians even more. Factors such as the intensity of the education process, workload, job stress, work-life balance, and environmental factors are thought to cause emotional exhaustion in academicians, then depersonalization towards their environment and finally, a decrease in the sense of personal achievement.

In this study, it is considered the study problem to investigate whether academicians' workload perceptions and burnout during the pandemic process have increased compared to the pre-pandemic period. The study aims to examine whether academics have changed their workload perception and their feelings of burnout from before the pandemic. For this purpose, the answers given by the participants to the statements about workload perception and burnout will be examined and compared separately. In addition, it is to determine whether there is a change according to the demographic factor in the views of the academicians that the pandemic increases the workload and burnout.

Method

The quantitative research method was preferred in the study and was shaped by a screening design; general scanning was used to evaluate the demographic characteristics of individuals and their responses to the scales, and relational scanning was used to examine the relationships between variables.

The universe of the research consists of academicians working in the academic units of Bartın University. There are 629 academic staff teaching in the units at the time the research was started in the institution. In the study, simple random sampling method was preferred in order to select the sample to represent the entire universe. The number of people to be included in the sample was calculated as 190.38 using the formula and it was aimed that 200 people would participate in the survey.

In this study, which was conducted to evaluate the role of the Covid-19 pandemic in the effect of academics' workload perceptions on their burnout, a survey technique was preferred to collect data. The questionnaire form consists of three parts: personal information, "Workload Perception Scale" and "Maslach Burnout Scale". The scales were asked to be answered twice in order to measure the perceptions before the pandemic and during the pandemic process. The personal information form was created by the researchers. The "Workload Perception Scale", developed by Duxbury & Higgins (1991) and adapted into Turkish by Aycan & Eskin (2005), was used to measure workload perception. "Maslach Burnout Inventory (MBI)", which was developed by Maslach and Jackson in 1981 and adapted to Turkish by Canan Ergin in 1992, was used to measure burnout.

Due to the pandemic conditions during the research period, the survey form used in the research was transferred to Limesurvey, the online statistical survey web application. The collected data were analyzed using the SPSS 22.00 package program. First of all, the normality analysis of the variables to be subjected to statistical analysis and the reliability analyzes of the scales were made. The demographic characteristics of the participants and the questions in the personal information form were interpreted through descriptive statistics (frequency and percentage). Differences in academics' perception of workload and feelings of burnout before and during the Covid-19 pandemic were determined by the Paired Samples Mean Hypothesis Test for parametric variables and Wilcoxon Paired Pairs or Signed Rank Test for non-parametric variables were analyzed with.

Result and Discussion

With the changes in education due to the Covid-19 pandemic, universities have completely turned to distance education and digital applications, different workloads and various problems have been encountered. In this process, it has become difficult for academicians to carry out academic studies that are important for their own development. The workload in distance education, the low motivation experienced due to the difficulty of academic studies, stress, anxiety and the protective measures taken during the epidemic and the suspicion of catching the disease have caused individuals to be affected psychologically. All of these can create a perception of workload and burnout in employees. In this study, which was conducted to determine the role of the Covid-19 pandemic in academics' workload perception and burnout, participants were asked to fill in the workload perception and burnout scales twice, before and during the pandemic. The data were analyzed and digitized with the SPSS 22.0 package program.

As a result of the analyzes made, almost all of the participants voluntarily chose to be an academician and were pleased to be an academician. More than half of the participants gave a positive response to the statements regarding the pandemic's increase in workload and burnout level. Accordingly, academics state that their workload has increased during the pandemic process and their burnout levels have increased.

According to age, marital status, number of children, professional seniority and administrative position, there was no significant difference in the participants' opinion of increasing workload and burnout ($p > 0,05$). Accordingly, it can be said that the participants have a common opinion. However, it was determined that there was a significant difference in the views of the gender variable regarding the pandemic's increase in the workload and burnout of the participants. It was stated that women ($\bar{X}=1,33$) increased their workload more than men ($\bar{X}=1,66$) during the pandemic process, and that the pandemic process increased their burnout more than women ($\bar{X}=1,54$) compared to men ($\bar{X}=1,80$) is doing. While there was no significant difference in the opinion that the pandemic increased the burnout of academicians according to the title, a significant difference was found in the opinion that it increased the workload ($F=5.148$; $p=0,000<0,001$). Participants with the title of lecturer ($\bar{X} = 1,20$) think that the pandemic increases the workload more than associate professor ($\bar{X} = 1,64$), lecturer doctor ($\bar{X} = 2,00$), and research assistant ($\bar{X} = 1,78$). There was no significant difference between the course hours attended by the participants and the views that the pandemic increased the workload and burnout ($p>0,05$).

The hypotheses were supported as a result of the analyzes made that the perception of workload and the level of burnout in academicians increased during the pandemic process compared to the pre-pandemic period. The workload perception of the participants increased during the pandemic process compared to the pre-pandemic period. The general burnout, emotional exhaustion and depersonalization levels of the participants increased. The level of personal accomplishment, which is the sub-dimension of burnout, has decreased; they feel less successful than before the pandemic and they experience more burnout in this dimension than before the pandemic. In the analyzes made regarding the increase in PS of the general burnout level compared to PS, the PS general burnout average of academicians ($\bar{X} = 1,79$) is higher than the PS general burnout average ($\bar{X} = 1,63$).

This research was carried out only on the academic staff who are assigned to teach and do academic work in the academic units of Bartın University, and the academicians working in the administrative units and administrative human resources are excluded from the scope. It is thought that it would be useful to make comparisons between universities by conducting the research across other provinces, regions and the country. In addition, when the pandemic period ends and face-to-face education is started, recommendations can be made to the university administration to reduce the workload perception and burnout of academic staff by re-running the study and comparing the results. In this context, it may be beneficial to distribute the duties fairly in order to reduce the workload perception of the employees, to arrange the break and leave periods equitably, to provide moral rewards to reduce their burnout, to ensure their participation in the decisions, and to adopt a tolerant and fair management approach.

GİRİŞ

Üniversitelerde eğitim – öğretim ve araştırma faaliyetlerinin gerçekleştirilmesinde önemli rol oynayan akademisyenler eğitim, araştırma, tez, makale, proje, kitap gibi yayın çalışmaları ve idari görev almaları nedeniyle oldukça fazla iş yüküne sahiptir ve sürekli işleriyle meşgul olmaktadır. Bu yüzden ister öğrencileri ve dersleri isterse kendi akademik kariyerleri ile ilgili olsun mesleklerini özel hayatlarına yansıtmak durumunda kalmakta ve bu nedenle çoğu zaman iş-yaşam dengesini kuramamaktadırlar (Polat, 2019). Akademisyenlerin yaşadığı bu fazla iş yükü, stres, yorgunluklar, iş – aile çatışması, iş yaşam dengesinin bozulması gibi nedenler tükenmişlik yaşanmalarına neden olabilmektedir.

Çalışma hayatında ve günlük konuşmalarda sıklıkla adı geçen tükenmişlik ve iş yükü algısı üzerine yapılan çalışmaların sayısı gün geçtikçe artmaktadır. İş yükü, bireyin bir işte çalışırken örgütün amaçlarını yerine getirmek için üstlendiği görevlerdir ve aşırı iş yükü veya düşük iş yükü olarak algılanabilmektedir. Her ikisi de çalışmanı olumsuz etkilemektedir. (Bozdoğan, 2020). Aşırı iş yükü algısını uzun çalışma saatleri, izin ve tatil imkânlarının kısıtlı olması, muğlak bir görev dağılımının olması, görev tanımı dışında işler talep edilmesi gibi etmenlerle ortaya çıkarmaktadır (Çalışkan & Bekmezci, 2019). Düşük iş yükü algısı ise işin tanımı için verilen zamanın fazla gelmesi veya niceliksel ve niteliksel anlamda kas gücü veya zihinsel gücünün çok altında görevler verilmesi durumunda oluşturmaktadır (Akçal, 2020).

Günümüzde tükenmişlik kavramı iş hayatında ve sosyal hayatta psikolojik ve ruhsal bir rahatsızlık olarak değerlendirilmektedir. Terimsel anlamda ise Maslach (2003) tükenmişliği daha çok hizmet işleri ile uğraşan çalışanlarda görülen ve duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı hissinde azalma aşamalarını takip ederek son bulan bir kavramdır. Tükenmişlik; yapılan iş ile ilgili olarak sürekli tekrarlanan ve stres oluşturan kişi veya durumlara yönelik gösterilen tepkidir (Demir, 2010; Işıkhani, 2016; Doğan, 2020).

2019 yılı sonlarında Çin’de başlayan Covid-19 pandemisi insanların özel hayatı ve iş hayatlarında etkileri olduğu gibi eğitim – öğretim faaliyetleri üzerinde de önemli bir etkiye neden olmuştur. Üniversiteler bu süreçte uzaktan eğitime geçmiş ve akademisyenler örgün eğitimdeki derslerine ilişkin öğretim etkinliklerini çevrimiçi uygulamalar ile vermiştir. Daha önce sınıflarda işlenen derslerin öğretim yöntem ve teknikleri değişerek ders bilgileri dijital ortamlara taşınmış, canlı ders hazırlığı ve uygulaması, video, doküman, ek kaynak sınavlar çevrimiçi uygulamalar ile gerçekleştirilmiştir. Tüm değişimler akademisyenlerin var olan iş yükünü daha da fazla artırmıştır. İnsan ilişkilerinin yoğun olduğu meslek grubunda yer alan akademisyenlerin uzaktan eğitim sürecinde öğrencileri, iş arkadaşları ve üst kademe ile olan iletişimleri daha yoğunlaşmış sürekli ulaşılabilir duruma gelmiştir. Ayrıca eğitim sürecinde yaşanan değişim ve yoğunluk, iş stresi, iş yükü, iş-yaşam dengesinin bozulması, çevresel faktörler gibi unsurlar akademisyenlerin duygusal tükenmelerine, duyarsızlaşmalarına ve kişisel başarı hislerinin azalmasına neden olduğu düşünülmektedir. Covid-19 pandemisiyle iş yaşamındaki değişiklikler nedeniyle akademisyenlerin iş yükü algısı ve tükenmişliklerinin de pandemi sürecinde öncesine göre değişiklik gösterdiği düşünülmektedir.

Bu çalışmada akademisyenlerin pandemi sürecindeki iş yükü algıları ve tükenmişliklerinin pandemi öncesine göre artıp artmadığının araştırılması çalışmanın problemi olarak ele alınmaktadır. Araştırmanın amacı; akademisyenlerin iş yükü algısı ve tükenmişlik düzeylerinde pandemi sürecinde öncesine göre değişiklik gösterip göstermediği incelenmektir. Bu amaca yönelik katılımcıların iş yükü algısı ve tükenmişliğe ilişkin ifadelerine verdikleri cevaplar ayrı ayrı incelenerek

karşılaştırılmıştır. Bununla birlikte akademisyenlerin pandeminin iş yükü ve tükenmişlik artırdığına ilişkin görüşleri demografik faktöre göre değişimin olup olmadığını tespit etmektir.

Literatür incelendiğinde iş yükü algısı ve tükenmişlik kavramları daha çok bankacılık ve muhasebe çalışanları, sağlık hizmetleri personeli, öğretmenler ve memurlar üzerinde birlikte veya ayrı ayrı konu edilerek araştırılmıştır (Can, 2015; Carvalho ve diğerleri, 2019; Kahraman & Çelik, 2018; Dewi & Reina, 2019; Kalay, 2021; Serinkan & Barutçu, 2020; Şeker, 2019; Top, Gider & Ünal, 2010). Üniversite akademik personel üzerine yapılan çalışmalarda ise tükenmişlik ve iş yükü algısı kavramları stres, iş tatmini, işkoliklik, iş stresi, örgütsel bağlılık, iş-yaşam doyumu, iş-yaşam kalitesi, birey örgüt uyumu gibi kavramlar ile ilişkilendirme yapılmıştır (Karakaya, 2018; Yenihan, Çakır & Alabaşoğlu, 2018; Örcü & Hasırcı, 2021; Araslar, 2021; Tekin, 2022).

Bu çalışmada araştırılmak istenen akademisyenlerin iş yükü algısı ve tükenmişliklerinde Covid-19 pandemisinin rolünü analiz etmektir. “İş yükü algısı” ve “tükenmişlik”te Covid-19 pandemi sürecinin nasıl bir etki oluşturduğuna ilişkin çalışma İspanya’da moda perakendeciliği üzerine yapılmıştır (Rodríguez-López, Rubio-Valdehita & Diaz-Ramiro, 2021). Ülkemizde ise daha çok sağlık çalışanları üzerinde Covid-19 pandemisi sürecinde iş yükü algısının tükenmişlik düzeyindeki etkisini incelemek için çalışmalar yapılmıştır (Azizoğlu, 2021; Erer, 2021; Ögen, 2021). Covid-19 pandeminin etkisine ilişkin akademisyenler üzerinde yapılan çalışmalarda çoğunlukla uzaktan eğitimin etkileri ve uzaktan eğitim sürecinin akademisyenlerin iş-yaşam kalitesi üzerine etkisi veya akademisyenlerin uzaktan eğitim sürecine yönelik görüşlerini değerlendirmek ile ilgilidir (Kurnaz & Serçemeli, 2020; Uysal & Çayır Yılmaz, 2020; Alparslan, Polatçı & Yastıoğlu, 2021; Güven, 2021; Taylor & Frechette, 2022). Dolayısıyla daha önce herhangi bir salgın veya hastalık durumunun akademisyenler üzerindeki iş yükü ve tükenmişliklerine etkisinin araştırılmamış olması çalışmanın özgün değerini ortaya koymaktadır.

1. TÜKENMİŞLİK

1.1. Tükenmişlik Kavramı

Tükenmişlik modern çağ ile birlikte hem iş hem de sosyal hayatta karşılaşılan psikolojik ve ruhsal bir rahatsızlık olarak değerlendirilen bir kavramdır. Tükenmişlik kavramı 1961 yılında Greene tarafından yayınlanan “Bir Tükenmişlik Olayı (A Burnt-Out Case)” isimli bir romanda ilk kez gündeme gelmiştir. Romanda bir mimarın psikolojik olarak çöküntüye uğraması nedeniyle işini bırakıp Afrika ormanlarına yerleşmesi anlatılmıştır (Tanrıverdi, Koçaslan & Osmanoğlu Taştan, 2018: 131). Terimsel anlamda ise ilk önce psikanalist Herbert Freudenberger tükenmişlik kavramını literatüre kazandırmış (Sağlam Arı & Çına Bal, 2008: 132), daha sonra ise sosyal psikolog Christina Maslach kavram üzerinde geniş çalışmalar yapmıştır (Alkaş, 2020: 52). Maslach tükenmişliği daha çok insan işi olarak değerlendirildiği sağlık, eğitim, güvenlik gibi hizmet işlerinde çalışan kişilerde ortaya çıkan ve duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve kişisel başarı hissinde azalma boyutlarından oluşan bir kavram olarak ele almaktadır (Maslach, 2003: 2).

Tükenmişlik sendromu, genel olarak tanımlandığında fiziksel, duygusal ve zihinsel bitkinlik durumudur. İş yükü, olması gerekenden fazla çalışma beklentisi ve stresle baş etmede yetersizlik hissetme durumlarıyla ortaya çıkan tükenmişlik sonucu, çevreden, işten ve çalışma arkadaşlarından soğuma, duygusal yıpranma, tahammülsüzlük, kendini başarısız görme;

yorgunluk, uyku bozuklukları gibi sağlık sorunlarına neden olan fizyolojik ve psikolojik bir durumdur (Ergun Özler, 2015; Tutar, 2016).

Tükenmişliğe ilişkin Maslach & Jackson (1981) tarafından yapılan sınıflandırma birçok çalışmada kullanılmıştır (Çavuş, Gök & Kurtay, 2007; Tayfur & Arslan, 2012; Faiz, 2019; Yakut, Kuru & Güngör, 2020). Maslach'a göre tükenmişlik duygusal tükenme alt boyutu (emotional exhaustion), duyarsızlaşma alt boyutu (depersonalization) ve düşük kişisel başarı hissi alt boyutundan (feeling of reduced personal accomplishment) oluşmaktadır (Demir, 2010: 187; Doğan, 2020: 20). Duygusal tükenme, bireylerin kendilerini yorgun ve duygusal anlamda aşırı yıpranmış hissettikleri tükenmişlik biçimidir. Bu tükenme boyutunda özellikle çalışma hayatında enerji eksikliği, isteksiz davranma, işe gitmeyi zorunlu görme, çaresizlik, umutsuzluk, gerginlik, engellenmişlik gibi duygular hissedilmektedir (Izgar, 2012: 130). Duyarsızlaşma, bireylerin işe ve hizmet verilen kişilere karşı ilgisiz, soğuk ve katı davranışlar sergiledikleri tükenme boyutudur. Kişiler özgüvenlerinde azalma olmasıyla iletişimde bulunduğu kişilere karşı saldırgan davranışlarda bulunabilir veya iş arkadaşları ile uzun sohbetler, molalar yapabilir (Ergun Özler, 2015: 289; Doğan, 2020: 22). Düşük kişisel başarı hissi, bireyde çevresindeki kişilere ve işe karşı oluşan olumsuz duygular ve saldırganlık davranışları sonucunda kendine zarar vermeye başlamasıyla ortaya çıkan tükenmişlik boyutudur. Suçluluk duygusu, kimse tarafından sevilmemek ve çalışma hayatında ilerleme kaydedememek gibi düşünceler; kendini yetersiz, iş verimi ve üretkenliği düşük bir birey olarak değerlendirme eğilimi; sık hata yapma, sürekli uyarılma, olumsuz geri bildirimler ile karşılaşma gibi durumlar bu tükenmişlik boyutunu yansıtmaktadır (Tutar, 2016: 322).

Bir örgütte çalışan insanların tükenmişlik yaşamalarına sebep olan faktörler genel olarak bireysel (kişisel) ve örgütsel olmak üzere iki gruba ayrılmaktadır. Bireysel faktörler; bireylerin cinsiyetleri, yaşı, medeni durumu, sahip oldukları çocuk sayısı, eğitim durumları, iş deneyimleri, iş yönelik beklentileri, iş doyumu, ekonomik sorunlar, kariyer hedefleri gibi etkenler sayılabilir (Küçükaltan, Aydın Tükeltürk & Gürkan, 2015: 221; Doğan, 2020: 9). İşe ilişkin faktörler ise; rol çatışmaları, yetki ve sorumlulukların uyuşmaması, aşırı iş yükü, kariyer olanaklarının yetersizliği, yeterli ve adil bir ödüllendirme sisteminin olmaması, iş tatmini/doyumunun sağlanamaması, işi yetiştirmek için hissedilen zaman baskısı, çalışma saatlerinin fazla olması, düşük ücret politikaları vb. durumlar tükenmişliğe neden olmaktadır (Küçükaltan vd., 2015: 221; Tutar, 2016: 320).

Tükenmişlik, başta birey kendisinde olmak üzere aile ve iş yaşamında olumsuz etkilere sebep olmaktadır. Bireysel olarak kaygı, depresyon, alınganlık, stres, çaresizlik gibi duygusal sorunlar ile baş ağrısı, iştahsızlık, yorgunluk, uykusuzluk gibi fiziksel sorunlar olarak sıklıkla görülebilir. Ayrıca aile yaşamında da birey içine kapanır, sabırsızlık, huysuzluk, hoşgörüsüzlük gibi davranışlar artabilir (Küçükaltan vd., 2015: 222). İş yaşamında ise işteki ilk zamanlarında özveriyle çalışan ve bağlılık gösteren işgörenlerin mesleklerine ve kurumlarına karşı bağlılıklarının azalması, işte geç gelme, zamanı öldürme hatta işgören devir hızının artması gibi durumların yaşanması örnek verilebilir (Tutar, 2016: 321).

İş yaşamında tükenmişlikle ilgili problemleri çözmek için Maslach ve Leiter bireysel ve örgütsel düzeyde olmak üzere tükenmişlikle mücadele yöntemlerini önermişlerdir (akt. Sezgin, 2010: 53). Tükenmişlikte bireysel düzeyde mücadelede; bireyler fiziksel ve ruhsal açıdan kendilerini güçlendirmelidir. Bununla birlikte nefes egzersizleri, meditasyon, gevşeme eğitimleri, zaman ve stres yönetimi, işe ara vermek, hobi edinmek, kişisel gelişim etkinliklerine katılmak gibi yöntemler

tercih edilebilir. Tükenmişlikle mücadelede örgütsel düzeyde ise daha çok tükenmişlik ortaya çıkmamdan önlem alınması gerekmektedir. Bu amaçla çeşitli hizmet içi eğitimler düzenlenmeli, kararlara çalışan katılımı sağlanmalı, çalışanların ihtiyaç ve beklentileri dikkate alınmalıdır. Ayrıca çalışanların yararlanabileceği yükselme olanakları, sosyal destek sistemleri, ödül sistemleri, ücret politikaları iyileştirilmelidir (Küçükaltan vd., 2015: 223).

2. İŞ YÜKÜ

Çalışanların iş yaşamında performansları, sağlık ve mutlulukları çeşitli faktörler tarafından etkilenmektedir. İş yükü algısı çalışanın performansını düşüren önemli faktörlerden biridir (Bingöl, 2018: 3). İş yüküne ilişkin farklı tanımlamalar yapılmıştır: Weiner'a (1982) göre iş yükü çalışanın performansına ve işe ilişkin tepkilerine etki eden baskıdır (Akçal, 2020: 5). Greenberg ise iş yükünü, çalışandan talep edilen fazla görev ve sorumluluklar ile bu talepler için verilen az zaman ve bu zaman baskısının bireyde hissettirdiği zorluk olarak tanımlamaktadırlar (Greenberg, 2011: 12).

Hart & Staveland'a göre iş yükü; işgörenin işe ilişkin sahip olduğu kapasitesi ve kaynaklar ile işin miktarı ve yüklenilen görev ve sorumluluk arasında algılanan ilişkidir (İlçin, 2019: 18). Yapılan tanımlar değerlendirildiğinde iş yükü; çalışanın fazladan yüklendiği roller, zorlayıcı görevler, uzun çalışma saatleri ve sorumlu olduğu işin normal seviyeden çok yüksek olduğuna ilişkin algısıdır (Akçal, 2020: 5; Çelik & Çıra 2013: 11).

İş yükü algısı tanımlanırken birden çok faktörden bahsedilmektedir. Zaman baskısı, zorlayıcı görevler, işin miktarı, iş yapabilme kapasitesi, iş tanımı dışında istenen sorumluluklar vb. faktörler farklı iş yükü türlerinin de oluşmasına neden olmaktadır. Literatür incelendiğinde iş yüküne ilişkin farklı sınıflandırmalar yapıldığı görülmektedir (Akçal, 2020: 9; Bingöl, 2018: 5; İlçin, 2019: 26; Oğuz, 2019: 7). Aşağıda ise iş yükü altı başlık altında incelenmiştir.

Niceliksel İş Yükü: Çalışanın sorumlu ve yapmakla yükümlü olduğu görevlerin çok olduğu ve bu görevleri belirli süre içinde bitirilmesi istendiği durumlarda algılanan iş yüküdür. Sorumlu tutulan görev ve verilen zaman orantılandığında; çalışanın sahip olduğu bilgi, beceri ve kapasitesinin altında kalan iş miktarının az ve iş için verilen zamanın fazla olması durumunda *niceliksel az iş yükü*, iş miktarının çok ve iş için verilen sürenin yetersiz olması durumunda *niceliksel aşırı iş yükü* ortaya çıkmaktadır (Karacaoğlu & Çetin, 2015: 49; Kulaklıkaya 2013: 47). *Niteliksel İş Yükü:* Bireyde var olan bilgi, yetenek ve kabiliyetlerinin üzerinde iş, görev ve sorumluluk beklenmesi durumunda algılanan iş yüküdür. Sahip olduğu nitelikler ile görev ve sorumluluklar orantılandığında; iş için gerekli olan bilgi, beceri ve yeteneklerden yoksun olunması durumunda *niteliksel aşırı iş yükü* ve çalışandan bilgi, beceri ve yeteneklerinden daha düşük seviyede görev ve sorumluluk talep edilmesi durumunda *niteliksel az iş yükü* algısı oluşmaktadır (Bingöl, 2018: 6; Karacaoğlu & Çetin, 2015: 49).

Fiziksel İş Yükü: Daha çok kas gücü gerektiren ve iş yükünün ağırlığı, taşıma şiddeti, süresi ve mesafesi ile ilgili bir iş yükü olup taşınan yükün ağırlığı nedeniyle sakatlanma ve hastalık yaşanması sonucu etkisi diğer faktörlere göre daha yüksektir (Dağdeviren, Erarslan & Kurt, 2005: 520). *Zihinsel İş Yükü:* İşin yapılması sırasında araştırma ve hesap yapmak, karar vermek, hatırlamak gibi zihinsel ve algısal faaliyetler sonucu ortaya çıkan iş yüküdür (Bingöl, 2018: 7). *Çevresel İş Yükü:* İşin çalışma ortamının aydınlatma derecesi, sıcaklığı ve bu ortamda gürültü, titreşim, istenmeyen sesler; gaz, toz ve zararlı maddelerin bulunması gibi nedenlerle oluşan bir iş yüküdür (İnan, 2017: 187). *Konumsal İş Yükü:* Çalışanın görevini yerine getirirken vücut duruşuna bağlı olarak yaptığı ters vücut hareketlerinin ve elverişsiz konumu nedeniyle yaşadığı fiziksel sorunların oluşturduğu iş yüküdür (Atik & Akoğlan Kozak, 2016: 343).

Çalışanın performansını ve iş verimini olumsuz etkileyen, motivasyonunu düşüren ve bireyde stres, işten ayrılma niyeti, iş doyumsuzluğu, tükenmişlik gibi duyguların beslemesine neden olan iş yükü algısı çeşitli faktörlerden etkilenmektedir. Bu faktörler işin özellikleri, organizasyonun özellikleri, işi yapanın özellikleri ile yasa ve kurallardır. *İşin özellikleri*; işin zor veya kolay olması, işin özel bir yetenek gerektirmesi ve özel eğitime ihtiyaç duyulması, işin süresi, iş ve çalışanın güvenliği, işe verilen değer ve iş tanımının net olmaması ya da eksik olmasıdır. *Organizasyonun Özellikleri*; örgütsel yapı, iş gücünün planlanması, yönetici özellikleri, kullanılan teknoloji ve malzeme, çevresel faktörler, örgütsel güven, örgütsel iletişimdir. *İş Yapanın Özellikleri*; işgörenen işi algılama seviyesi, iş için sahip olduğu bilgi ve beceri, çalışma temposu ve hızı, iş paylaşımı ve tatmin düzeyi, eğitim seviyesi, sahip olduğu genel kültür, iletişim becerisi, sorumlulukları ve sağlık durumudur. *Yasalar ve Kurallar*; kurum için yasaların, yönetmeliklerin, politikaların bulunmaması ya da var olanların eksik olması iş yükü oluşturabilmektedir (Korkmaz, 2012: 24).

Yukarıda sayılan faktörlerin dışında çalışmada çalışanlarda iş yükü oluşturan başka faktörler de bulunmaktadır. Örgütler tarafından sağlanmış olan asgari çalışma koşullarının, dinlenme sürelerinin ve hijyenik çalışma ortamının yetersiz olması, çalışma süresinin düzensiz olması, iş dışındaki özel talep ve beklentiler, izin, tatil ve mesai planlamasında çalışan aleyhine isteklerde bulunulması, çalışırken yapılan hatalar karşısında ücret kesintisi yapılması, eve iş götürmek zorunda kalınması, iş yeri zorbalığı gibi istenmeyen durumlar iş yükü artışına neden olan *idari faktörlerdir* (Bozdoğan, 2020: 9).

Son yıllarda küresel anlamda insanların işe girmek, bu işi sürdürmek veya işten ayrılmak gibi durumlarda özel hayatlarına ve kariyerlerine ilişkin sahip oldukları bazı düşünceler de aşırı iş yükü algısı oluşturabilmektedir. Bireylerin ulaşmak istedikleri yeni hayat standartları için ek işlerde çalışması, kişisel gelişimlerine önem vermeleri ve bunun için çeşitli eğitimlere katılmaları, gündelik yaşamın her alanında var olan alışveriş, ev işleri, trafik, tüm insanlığı ilgilendiren haberler, salgınlar, doğal afetler gibi etkenler bireylerin psikolojik olarak etkilenmektedir. Bu durum çalışma hayatına olumsuz şekilde yansiyarak iş yükü algısı oluşturabilmektedir (Şirin, 2019: 11). Covid-19 Pandemisi ile de sayılan durumlara benzer olaylar yaşanmıştır. Salgın süresince mesai kavramı ortadan kalkmış, eğitim uzaktan öğretim yoluyla çevrim için uygulamalar üzerinden yapılmaya başlanmış, zorunlu izolasyon sürecine maruz kalınmıştır. Ayrıca hastalığa yakalanma korkusu, stres ve kaygı düzeyinin artmasıyla bireyin çalışma hayatı etkilenebilmekte ve bireyde iş yükü algısı oluşmaktadır (Elden, 2020: 40; Erer, 2021: 689).

Çalışanlarda oluşan iş yükü algısı onların iş ve özel yaşamlarında birçok soruna yol açmaktadır. Sahip oldukları bilgi, beceri ve kabiliyetlerinin çok üzerinde iş yükü ile karşılaşan bireyler işlerinin ve dolayısıyla özel hayatlarının geleceği ile ilgili kaygı ve endişeye kapılmaktadır. Bu kaygı bireylerin zamanla stres yaşamasına ve sonrasında ise tükenmişlikle karşılaşmalarına neden olmaktadır (Bingöl, 2018: 4). İşe bağlılığın, iş tatmininin azalması, işe karşı isteksizlik hissedilmesi, işi bırakmaya niyetin artması, iş-aile çatışmasının yaşanması, sinizm, dikkat eksikliği, gerginlik, düşük benlik saygısı, kişiler arası ilişkilerde kötü davranış sergileme ve stres iş yükünün sonuçları arasındadır (Akçal, 2020: 7; Bozdoğan, 2020: 10; Çelik & Çıra, 2013: 13; İlçin, 2019: 31; Şirin, 2019: 12).

Shah, Jaffari, Aziz, Ejaz & Raza (2011) genel olarak iş yükünün olumsuz sonuçlarının olduğunu ancak buna karşın iş yükü algısının olumlu bir sonuca neden olabileceğini ifade etmektedirler. İş yükü algısı çalışanlar tarafından fırsata çevrilebilir;

çalışanlar daha hızlı öğrenir, eksiklerini gidermek için kendilerini geliştirir ve böylece daha fazla deneyim kazanmalarına olanak sağlar (Shah ve diğerleri, 2011: 258).

3. COVID-19 PANDEMİSİ

Geçmişten günümüze belirli aralıklarla insanların demografik, sosyolojik ve ekonomik olarak etkilendiği, ciddi, psikolojik bozukluk ve dramatik sonuçlara sebep olan salgınlar ve pandemik hastalıklar görülmüştür. Bunlardan bazıları veba, kolera ve influenza, Şiddetli Akut Solunum Sendromu (SARS) ve son olarak Yeni Koronavirüs Hastalığı (COVID-19) pandemik hastalıklar olarak bilinmektedir (Arslan, 2021: 8; Seçgin, 2021: 18).

2019 yılının sonlarında Çin’de ortaya çıkan zatürre salgını, Çinli bilim insanları tarafından araştırılmış ve daha önce etkeni test edilmeyen bu hastalık Yeni Koronavirüs Hastalığı (2019-nCov) olarak tanımlanmıştır (Zhou ve diğerleri, 2020: 1054). Çin ile birlikte Ocak 2020’de tüm ülkelerde hastalığın yayıldığı görülmeye başlanmıştır. Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) 11 Mart 2020’de Covid-19 hastalığını “Pandemi” olarak ilan etmiş ve aynı zaman diliminde ülkemizde ilk vaka tespit edilmiştir (Sağlık Bakanlığı, Covid-19 Bilgilendirme Platformu, 2021).

Türkiye’de 2020 yılı Mart ayında ilk hastalık ve ölüm vakası yaşanmış ve sonrasında ise tedbirler alınmıştır. Hastalığın hızlı şekilde bulaşabileceği eğitim, askeri, ekonomik, siyasi, idari, sosyo-kültürel faaliyetler vb. ilişkin ortamlar için ciddi kararlar alınmıştır. Eğitim çevrimiçi yollarla gerçekleştirilmiş, iş hayatı evden çalışma ile yürütülmeye başlanmıştır. Eğlence ve sosyo-kültürel ihtiyaçların giderildiği sinema, gezi, kafe, alışveriş merkezi gibi mekânlarda kısıtlamalar hatta uzun süreli kapatılmalar yaşanmıştır. Bu süreçte ülke genelinde “Hayat Eve Sığar” “Evde Hayat Var”, ve “Evde Kal” sloganlarıyla hastalığa yakalanarak ölüm riski yaşayacak bireylere sokağa çıkma kısıtlamaları getirilmiştir (Arslan, 2020: 9; Seçgin, 2021: 49-50).

Covid-19’a hastalığına yakalanan bireyler için kesin tedavinin olmaması ve bulaşma riskinin yüksek olması nedeniyle başta sağlık hizmetleri, ekonomik hayat, iş ve aile hayatı ile eğitim üzerinde önemli etkileri bulunmaktadır. Ayrıca bireyler hastalığa yakalanma riskinden dolayı sürekli bir panik olmuş ve karantina ve izolasyon, sosyal mesafe kurallarının uygulanması sonucunda psikolojik olarak yalnızlık, stres, endişe, kaygı, öfke gibi duygularla yaşamışlardır (Khan ve diğerleri, 2021: 1-2).

4. MATERYAL VE METOT

Çalışmanın bu bölümde araştırmanın amacına, önemine, araştırma yaklaşımı ve modeline, araştırmanın hipotezlerine, çalışma grubuna, veri toplama araçları ile verilerin toplanması ve analiz edilmesi süreçlerine ilişkin açıklamalara ve araştırma bulgularına değinilmiştir.

4.1. Araştırmanın Amacı ve Önemi

Covid-19 pandemi sürecinde küresel düzeyde çalışma hayatında yaşanan değişimler bireylerin hem iş hem de özel hayatlarını etkilemiştir. Üniversiteler uzaktan eğitime geçerek eğitim-öğretim faaliyetlerinin tamamının çevrimiçi yöntemlerle gerçekleşmeye başlamıştır. Akademisyenler bu süreçte alıştıklarının dışında çalışma düzeni ve öğretim yöntemleri ile karşılaşmışlardır. Ayrıca öğretim faaliyetlerine ilişkin hazırlıkların çok ve sürecin zaman alıyor olması ile akademik çalışmalarını da aksatmak durumunda kalmışlardır. Pandemiye yaşanan kapanma süreçleri, akademik çalışma

alanlarına ulaşımında zorluk yaşanmasına, çalışma yapmak için yeterli zaman bulunamamasına ve dolayısıyla akademik çalışmaların yapılmasının ertelenmesine neden olmuştur. Bu nedenlerle Covid-19 pandemi sürecinin akademisyenlerin iş yüklerinin artmasına ve tüm dünyada kriz olarak görülmesiyle bireylerde kaygı, stres, endişe ve tükenmişlik oluşmasına neden olduğu düşünülmektedir.

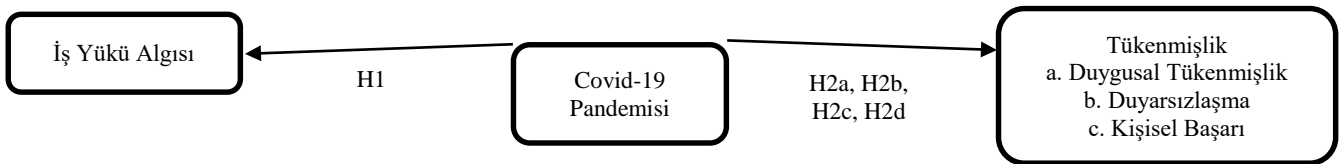
Bu araştırmanın amacı akademisyenlerin iş yükü algıları ve tükenmişliklerinde Covid-19 pandemisinin rolü tespit etmektir. Amaca yönelik ise akademisyenlerin tükenmişlik ve iş yükü düzeyleri pandemi öncesi ve pandemi süreci olmak üzere ayrı ayrı tespit edilerek karşılaştırılmış ve pandemi sürecinde katılımcıların iş yükü algısı ve tükenmişliklerinde artış olmasına ilişkin görüşlerinin demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediğinin incelenmesi hedeflenmektedir.

Literatür incelendiğinde tükenmişlik, iş yükü ve Covid-19 pandemisi üzerine ayrı ayrı çalışmalar yapıldığı görülmüştür. Tükenmişlik ve iş yükü kavramları genellikle örgüte bağlılık, iş stresi, iş-aile çatışması gibi örgütsel davranış konularıyla ilişkilendirilmiştir. Pandemi üzerine yapılan çalışmalarda ise daha çok pandeminin etkisi, Covid-19 hastalığının belirtileri ve tedavisi ve sağlık çalışanlarında iş yükü, hastalık riski gibi konular üzerine yapılmıştır. Covid-19 pandemisinin tükenmişliğe etkisi ilişkin çalışmalar yapıldığı ancak bu çalışmaların çoğunun sağlık çalışanları ile ilgili olduğu görülmüştür. Akademisyenlerin tükenmişlik ve iş yükü algısını herhangi bir hastalığın öncesi, süreci veya sonrasını karşılaştıran bir çalışmaya rastlanmamıştır. Bu nedenle bu çalışmanın alan yazına önemli bir katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

4.2. Araştırma Yaklaşımı ve Modeli

Araştırmada nicel araştırma yöntemi tercih edilmiş olup tarama deseninde şekillendirilmiştir. Bireylerin kişisel özellikleri ve ifadelerine verdikleri yanıtları değerlendirmek için genel tarama ve değişkenlerin arasındaki ilişkileri incelemek için de ilişkisel taramadan yararlanılmıştır. Nicel araştırma yöntemi ile değişkenler arasındaki ilişkilerin incelenmesi ve nesnel kuramlar test edilerek verilerin ölçme araçları kullanılarak ölçülmesi sağlanır. Genel tarama deseni sayesinde, araştırmanın çalışma grubunun tutum, eğilim veya görüşleri toplanır, analiz edilerek ve sonuçlar sayısallaştırılır ve evren üzerinde genellemeler yapılabilir (Creswell, 2017: 4, 13). İlişkisel taramada ise iki veya daha fazla değişkenler arasındaki ilişkiler ortaya çıkarılır, karşılaştırılır ve anlamlı farklılıkların incelenerek yorumlanır (Gürbüz & Şahin, 2018: 107).

Çalışmada Covid-19 pandemi sürecinin akademisyenlerin iş yükü algısı ve tükenmişlikleri üzerindeki rolü ve pandemi sürecinin akademisyenlerin iş yükü ve tükenmişliklerini artırmasına ilişkin görüşlerinde demografik değişkenlere göre farklılık gösterip göstermediği araştırılmıştır. Buna göre araştırma modeli ve araştırmanın hipotezleri aşağıda verilmiştir.

Şekil 1: Araştırma Modeli

4.3. Araştırmanın Hipotezleri

Çalışanlarda iş yükü oluşturan sebepler işin gereklilikleri ve işin tanımı haricindeki istenen iş talepleri, zaman baskısı, işe ilişkin rol belirsizlikleri, görevlerin adil dağılmamış olmasıdır (İlçin, 2019: 30). Akademisyenler eğitim öğretim, akademik

çalışmaları ve idari görevleri nedeniyle zaman zaman benzer sebepler yüzünden aşırı iş yüküne maruz kalmaktadırlar. Pandemi öncesindeki çalışmalarda akademisyenlerin düşük veya orta düzeyde iş yükü algısına sahip olduğu görülmektedir (Kahraman & Çelik, 2018; Şirin, 2019). Covid-19 sürecinin özellikle sağlık çalışanları üzerinde aşırı iş yükü oluşturduğuna ilişkin birçok çalışma yapılmıştır (Yakut ve diğerleri., 2020; Bozkurt & Elmaoğlu, 2021). Pandemi sürecinde yükseköğretim düzeyindeki etkisi incelendiğinde üniversitede görev yapan idari personelin düşük iş yükü algısına sahip olduğu tespit edilmiştir (Tüfekçi Yaman, 2021). Yurt dışında yapılan çalışmalarda pandeminin öğretmenlerin (Okeke-Uzodike & Gamede, 2021) ve fakülte öğretim elemanlarının (Taylor & Frechette, 2022) iş yükünü artırdığı sonucuna ulaşılmıştır. Covid-19 pandemi sürecinin akademisyenlerde iş yükü algısı oluşturduğu ve bu iş yükü algısının pandemi öncesindeki algılanan iş yükünden daha fazla olduğu düşünülmektedir.

H1: İş yükü algısı Covid – 19 pandemi sürecinde pandemi öncesine göre artış göstermektedir.

Tükenmişlik; sağlık çalışanı, öğretmen, akademisyen, avukat gibi hizmet sektöründe çalışan ve insanlarla yüz yüze etkileşimde bulunan bireylerin işe ve insanlara karşı duyarsızlaşmaları, duygusal anlamda kendilerini kötü hissetmeleri ve zamanla kişisel başarı eksikliğini ifade eden bir tepki olarak tanımlanmaktadır. Bireysel veya örgütsel nedenlerle oluşan tükenmişlik Covid-19 pandemi öncesi ve sürecinde araştırmalara konu olmuştur. Pandemi öncesinde yapılan çalışmalarda akademisyenlerin tükenmişliklerinin genel olarak duygusal tükenme ve duyarsızlaşma boyutlarında orta düzeyde ve kişisel başarı boyutunda yüksek düzeyde tükenmişlik ile karşılaşmıştır (Ardıç & Polatçı, 2008; Ayaz, 2016; Karakaya, 2018). Pandemi sürecinde ise yapılan bir araştırmada kamu çalışanlarının duygusal tükenmişlik boyutunda düşük, duyarsızlaşma ve kişisel başarı boyutunda ise yüksek tükenmişlik yaşadıkları tespit edilmiştir (Akyürek & Zeyrek (2021). Akademisyenlere yönelik tükenmişlik çalışmalarında ise genel tükenmişlik düzeyi yüksek çıkmıştır (Alar Erkal, 2021; Küçüksaygın, 2021). Aynı örneklem grubunun pandemi sürecinde dönemde hissedilen tükenmişliklerinin öncesinde hissedilen tükenmişlik düzeyinden yüksek olduğu düşünülmektedir.

H2a: Tükenmişlik düzeyi Covid-19 pandemi sürecinde pandemi öncesine göre artış göstermektedir.

H2b: Duygusal tükenmişlik düzeyi Covid-19 pandemi sürecinde pandemi öncesine göre artış göstermektedir.

H2c: Duyarsızlaşma düzeyi Covid-19 pandemi sürecinde pandemi öncesine göre artış göstermektedir.

H2d: Kişisel başarı hissinde tükenmişlik düzeyi Covid-19 pandemi sürecinde pandemi öncesine göre artış göstermektedir.

4.4. Araştırma Çalışma Grubu

Araştırmanın evrenini Bartın Üniversitesi'nde akademik birimlerinde görev yaparak ders verme yükümlülüğü bulunan akademisyenler oluşturmaktadır. Kurumda araştırmanın başlatıldığı tarihte birimlerde 629 akademik personel bulunmaktadır. Çalışmada örneklemeye gidilmiş ve evreni temsil edebilecek örneklem grubunu seçmek için basit tesadüfi örnekleme yönteminden yararlanılmıştır. Basit tesadüfi örneklemede evrendeki her eleman eşit seçilme şansı vardır ve ayrıca işletme, okul, sendika gibi evrenlerden örnekleme seçmek için uygun bir örnekleme tekniğidir (Coşkun, Altunışık, Bayraktaroğlu & Yıldırım, 2015: 140-141). Araştırma evrenini temsil edebilecek uygun örneklem büyüklüğünü belirlemek amacıyla aşağıdaki formül kullanılmıştır (güven düzeyi %90, örnekleme hatası %5, sapma değeri %50) (Gürbüz & Şahin, 2018: 129):

$$n = \frac{n_o}{1 + \frac{n_o}{N}} \quad n_o = \frac{t^2 \times s^2}{d^2}$$

n = örnekleme dahil edilecek kişi sayısı, N = evrenin büyüklüğü, t = güven düzeyine karşılık gelen tablo z değeri (0,10 için 1,65), s = evren için tahmin edilen standart sapma, d = kabul edilebilir sapma toleransı

$$n_o = \frac{1,65^2 \times 0,5^2}{0,05^2} = 272,25 \quad n = \frac{272,25}{1 + 272,25/629} = 190,38$$

Bu değerler yukarıdaki formüle yerleştirildiğinde örneklem sayısı 190,38 olarak hesaplanmış ve 200 kişinin ankete katılım sağlaması hedeflenmiştir, Katılımcılara ait demografik bilgilerin aşağıda açıklanmıştır.

Katılımcıların %39,6'sı kadın %60,4'ü erkektir. Araştırmaya katılanların çoğu (%42,5) 35-44 yaş aralığında yer almaktadır. Katılımcıların büyük çoğunluğu (%71,2) evlidir ve %42'sinin çocuğu bulunmamakta, %22,6'sının 1 ve %25,9'unun 2 çocuğu bulunmaktadır.

Araştırmaya katılan akademisyenlerin çoğu (%60,4) doktora mezunudur. Katılımcıların %25,5'i öğretim görevlisi, %24,1'i doktor öğretim üyesi ve %20,8'i doçent unvanına sahipken %17,5'i araştırma görevlisi, %6,6'sı profesör ve %5,7'si de öğretim görevlisi doktor unvanına sahiptir. Mesleki kıdem bilgisindeki istatistikler ise şöyledir; katılımcıların %27,8'i 6-10 yıl, %25,9'u 0-5 yıl, %23,1'i 11-15 yıl, %15,1'i 21 yıl ve üzeri ve %8'i 16-20 yıl arasında kıdeme sahiptir.

Katılımcılara haftalık ders saatleri ifadesine verdikleri yanıtlar değerlendirildiğinde %14,6'sı ders yükünün olmadığını ifade etmiştir. Buna karşın katılımcıların %21,7'si 16-20 saat, %15,6'sı 21-25 saat, %13,7'si 10 saatten az, %12,7'si 26-30 saat, %12,3'ü 10-15 saat ve %9,4'ü 31 saat ve üzeri ders yüküne sahiptir. Katılımcıların %52,8'inin herhangi bir idari görevi bulunmazken %47,2'sinin idari görevi bulunmaktadır.

4.5. Veri Toplama Araçları

Akademisyenlerin iş yükü algıları ile tükenmişlik düzeyleri üzerinde Covid-19 pandemisinin rolünü belirlemek için yapılan bu çalışmada veri toplama tekniği olarak anket tercih edilmiştir. Çalışmada kullanılan anket formu üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde kişisel bilgiler, ikinci bölümde "İş Yükü Algısı Ölçeği" ve üçüncü bölümde "Maslach Tükenmişlik Ölçeği" yer almaktadır. İkinci ve üçüncü bölümde bulunan ölçekler pandemi öncesi ve sürecine ait görüşleri ölçmek üzere iki kez cevaplandırılmıştır. Bu nedenle anket formu bir adet kişisel bilgiler formu ve ikişer adet İş Yükü Algısı Ölçeği ve Maslach Tükenmişlik Ölçeği'nden oluşmaktadır.

Kişisel bilgiler bölümü araştırmacılar tarafından oluşturulmuş ve akademisyenlerin cinsiyet, yaş, medeni durum, çocuk sayısı, mezuniyet derecesi, mesleki kıdemi, akademik unvanı, idari görevi, haftalık ders saati ile ilgili bilgiler istenmiştir. Bununla birlikte akademisyen olarak çalışmaktan duydukları memnuniyet düzeyi, bu mesleği isteyerek seçip seçmedikleri, birimde verimli çalışmalarına ilişkin görüşleri, Covid-19 pandemi sürecinde tükenmişlik düzeyleri ve iş yükü algılarında artış olup olmamasına yönelik görüşleri sorulmuştur.

Anket formunun ikinci bölümünde akademisyenlerin iş yükü algılarını ölçmek amacıyla "İş Yükü Algısı" ölçeği kullanılmıştır. Ölçek Duxbury & Higgins (1991) tarafından geliştirilmiş ve Aycan & Eskin (2005) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçeğin güvenilirlik katsayısı 0,84'tür. Geçerlilik çalışması yapılan ölçek 11 maddeden oluşan tek faktörlü bir

ölçek olup 5’li Likert ölçeğinde derecelendirilmiştir. Ölçekte 1 ile “Kesinlikle Katılmıyorum”, 2 ile “Katılmıyorum”, 3 ile “Kararsızım”, 4 ile “Katılıyorum” ve 5 ile “Kesinlikle Katılıyorum” ifade etmektedir (Aycan ve Eskin, 2005; Balanuye, 2014).

Bu çalışmada çalışma grubunun Pandemi Öncesi (PÖ) ve Pandemi Süreci (PS) iş yükleri karşılaştırıldığı için ölçeğin PÖ ve PS olarak iki kez cevaplandırılmaları sağlanmıştır. PÖ ve PS “İş Yüğü Ölçeği” için ayrı ayrı geçerlilik ve güvenilirlik analizleri yapılmıştır. PÖ için Cronbach’s Alpha güvenilirlik kat sayısı 0,816 ve PS için ise 0,838 olarak bulunmuştur. PÖ ve PS İş Yüğü Ölçeği maddelerine ayrı ayrı geçerlilik analizleri yapılmış ancak doğrulayıcı faktör analizi sonucunda her iki ölçekte ifadelerin faktör yüklerinin çok dağınık bir görünüm sergiledikleri gözlemlenmiştir. Bu nedenle orijinal ölçekteki boyutlara bağlı kalınmış ve 11 madde ve tek boyut üzerinden analizler yapılmıştır (Aycan & Eskin, 2005).

Anket formunun üçüncü bölümünde çalışma grubunun tükenmişliklerini ölçmek için Maslach & Jackson (1981) tarafından geliştirilen ve Türkçe’ye Canan Ergin (1992) tarafından uyarlanan “Maslach Tükenmişlik Ölçeği (Maslach Burnout Inventory-MBI)” kullanılmıştır. Ölçekte 22 ifade üç boyut bulunmaktadır. Duygusal tükenme (DT) alt boyutu 1, 2, 3, 6, 8, 13, 14, 16 ve 20. maddelerinden, duyarsızlaşma (D) alt boyutu 5, 10, 11, 15 ve 22. maddelerinden ve kişisel başarı (KB) alt boyutu 4, 7, 9, 12, 17, 18, 19 ve 21. maddelerinden oluşmaktadır (Demir, 2010: 190).

Maslach Tükenmişlik Ölçeği DT ve D alt ölçeklerinden elde edilen yüksek puanlar yüksek düzeyde tükenmişliği KB alt ölçeğinden elde edilen düşük puanlar kişisel başarı noksanlığı olarak yüksek tükenmişlik düzeyini göstermektedir. KB alt ölçeği analizleri yapılması için olumlu ifadeler taşıdığı için ters puanlanması gerekmektedir. Her alt ölçek birbirinden ayrı puanlanmaktadır. Ölçekte 0 ile “hiçbir zaman”, 1 ile “çok nadir”, 2 ile “bazen”, 3 ile “çoğu zaman”, 4 ile “her zaman” ifade edilmekte ve buna göre puanlanmaktadır. Toplam puanlar değerlendirildiğinde DT alt boyutunda alınabilecek puan 0 – 36, D alt boyutunda alınabilecek puan 0 – 20 ve KB alt boyutunda alınabilecek puan 0 – 32 arasında değişmektedir (Çimen & Ergin, 2001; 170). Ölçek puanları değerlendirilirken tükenmişlik düzeyi düşük, orta ve yüksek düzey olarak yorumlanmakta olup Tablo 1’de gösterilmektedir (Demir, 2010: 189).

Tablo 1. Tükenmişlik Sendromu Puan Tablosu

	Yüksek	Orta	Düşük
Duygusal Tükenme	18 ve üzeri	12 – 17	0 – 11
Duyarsızlaşma	10 ve üzeri	6 – 9	0 – 5
Kişisel Başarı	0 – 21	22 – 25	26 ve üzeri

Ergin (1992) tarafından Türkçe’ye uyarlanan Maslach Tükenmişlik Envanterinin (MBI) geçerlilik ve güvenilirlik çalışmasında üç alt boyut için güvenilirlik sonuçları elde edilmiştir. Duygusal Tükenme alt ölçeği 0,83, Duyarsızlaşma alt ölçeği 0,72 ve Kişisel Başarı alt ölçeği 0,67 güven düzeyindedir. Araştırmacı ölçeğin yapı geçerliğini test ettiği faktör analizi sonucunda ölçeğin özgün haliyle tutarlı olarak üç boyut elde etmiştir (Çimen & Ergin, 2001: 170; Kuzgun, 2020: 43).

Bu çalışmada çalışma grubunun PÖ ve PS tükenmişlik düzeyleri karşılaştırıldığından ölçeğin PÖ ve PS olarak iki kez cevaplanması istenmiştir. PÖ ve PS “Maslach Tükenmişlik Ölçeği”nin güvenilirlik analizlerinde hem ölçeğin genel toplam güvenilirliği hem de alt boyutlarına ilişkin güvenilirlikleri hesaplanmıştır. PÖ için Cronbach’s Alpha güvenilirlik kat sayılarına göre genel tükenmişlik 0,845, DT alt ölçeğinde 0,870, D alt ölçeğinde 0,717 ve KB alt ölçeğinde 0,689 güvenilirlik

hesaplanmıştır. PS için Cronbach's Alpha güvenilirlik kat sayısına göre genel tükenmişlik 0,877, DT alt ölçeğinde 0,886, D alt ölçeğinde 0,735 ve KB alt ölçeğinde 0,708 güvenilirlik hesaplanmıştır. Ölçek maddelerine doğrulayıcı faktör analizine uygulanmış ancak PÖ ve PS ölçekleri ifadelerinin birbirlerinden farklı ve dağınık görünüm sergiledikleri ve farklı faktörlere yüklendikleri gözlemlenmiştir. Bu nedenle ölçek orijinal halindeki geçerlilik analizi sonucuna göre oluşan 3 boyut ve 22 madde kabul edilerek analizlere tabi tutulmuştur (Ergin, 1992).

4.6. Verilerin Toplanması ve Verilerin Analizi

Araştırma pandemi şartlarının olduğu bir dönemde yapıldığı için anket formu çevrimiçi anket web uygulamasına (Limesurvey) aktarılmış ve veriler toplanmıştır. Ankete erişim linki ölçeklerin izin yazıları, Etik Kurul Onayı ve Bartın Üniversitesi'nden araştırma uygulama izni alınmasının ardından resmi yazı ile akademik personele gönderilmiştir. Ayrıca akademik personelin kişisel e-postalarına birim akademik sosyal medya gruplarına da bağlantı linki gönderilmiştir ve ankete katılımları sağlanmıştır. Veriler 2021 Haziran – Ekim ayları arasında toplanmış ve 212 kişinin katılım sağladığı anket formu analizlere tabi tutulmuştur.

Toplanan veriler IBM SPSS 22.00 paket programı ile analiz edilmiştir. İstatistiksel analiz yapılacak değişkenler için öncelikle normallik analizleri ve ölçeklerin güvenilirlik analizleri yapılmıştır. Katılımcılara ait demografik özellikler ve kişisel bilgiler formunda yer alan sorulara verilen yanıtlar tanımlayıcı istatistikler (frekans ve yüzde) ile yorumlanmıştır. Covid-19 pandemi sürecinin akademisyenlerin hem iş yükü algılarını hem de tükenmişlik düzeylerini artırdığına yönelik görüşlerinde demografik faktörler açısından farklılık gösterip göstermediği Bağımsız Örneklem t Testi (Independent Samples t Test) ve Tek Yönlü Varyans Analizi One Way ANOVA) ile analiz edilmiştir.

Akademisyenlerin Covid-19 pandemi öncesi ve sürecindeki iş yükü algısı ve tükenmişlik düzeylerindeki farklılıkları incelemek için parametrik değişkenler için İlişkili (Eşli) Örneklem Ortalaması Hipotez Testi (Paired Samples t-test) kullanılmıştır. Parametrik olmayan değişkenler ise Wilcoxon Eşleştirilmiş Çiftler veya İşaretili Sıralar Testi (Wilcoxon Signed Rank Test) kullanılmıştır.

5. BULGULAR

Araştırmada elde edilen veriler IBM SPSS 22.00 paket programı ile analiz edilmiştir. Kişisel bilgiler bölümündeki katılımcıların görüşlerine ilişkin veriler bu kısımda verilmiştir. İstatistiksel analizleri yapmadan önce ölçeklerin normal dağılıp dağılmadığı incelenmiştir. Normallik varsayımı verilerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin normal olarak nitelendirilen sınırlar içerisinde yer alması ile analiz edilmektedir (Gürbüz & Şahin, 2018: 214, 217). Araştırmada normal dağılım analizi için bu yöntem kullanılmıştır. Birçok çalışmada verilerin çarpıklık (skewness) ve basıklık (kurtosis) değerlerinin ∓ 1 aralığında bulunması ile verilerin mükemmel dağıldığı kabul edilmekle birlikte ∓ 2 aralığında olanların normal dağıldığı kabul edilmektedir (George & Mallery, 2019; 114). Buna göre araştırmada çarpıklık ve basıklık değerleri ∓ 2 aralığında olan verilerin normal dağıldığı kabul edilmiştir.

Tablo 2. Ölçeklere İlişkin Normallik Analizi Sonuçları

<i>Değişkenler, Ölçekler ve Alt Boyutları</i>	<i>N</i>	<i>\bar{X}</i>	<i>Ss</i>	<i>Kurtosis</i>	<i>Std. Hata</i>	<i>Skewness</i>	<i>Std. Hata</i>
İş Yüğü Ölçeği (PÖ)	212	2,78	,667	-,082	,333	,033	,167
İş Yüğü Ölçeği (PS)	212	3,31	,740	-,280	,333	-,241	,167
Tükenmişlik							
Genel Tükenmişlik (PÖ)	212	1,63	,490	,156	,333	,233	,167
Genel Tükenmişlik (PS)	212	1,79	,585	,100	,333	,472	,167
Duygusal Tükenmişlik (PÖ)	212	1,31	,280	,638	,333	,638	,167
Duygusal Tükenmişlik (PS)	212	1,72	,918	-,403	,333	,489	,167
Duyarsızlaşma (PÖ)	212	0,90	,730	-,271	,333	,645	,167
Duyarsızlaşma (PS)	212	1,07	,822	,775	,333	,886	,167
Kişisel Başarı (PÖ)	212	2,45	,438	4,486	,333	-1,531	,167
Kişisel Başarı (PS)	212	2,32	,479	,594	,333	-,885	,167

Tablo 2’de incelendiğinde Maslach Tükenmişlik Ölçeği’nin Kişisel Başarı alt boyutu PÖ ölçeği ∓ 2 aralığının dışında yer almamaktadır. Bu nedenle PÖ Kişisel Başarı alt ölçeği için yapılacak analizler için parametrik olmayan testler kullanılacaktır. Diğer ölçekler normal dağılım kabul edilen sınırlar içinde kaldıkları için parametrik testler kullanılacaktır.

5.1. Covid-19 Pandemisinin Akademisyenlerin İş Yüğü ve Tükenmişliklerini Artırdığı Görüşüne İlişkin Farklılık Analizi Bulguları

Çalışmanın bu bölümünde katılımcıların akademisyen olarak çalışmaktan duydukları memnuniyet düzeyi, mesleklerini isteyerek seçme ve birimlerinde verimli çalışma durumları ile Covid-19 pandemi sürecinin akademisyenlerin iş yüğü algılarını ve tükenmişliklerini artırdığına yönelik görüşlerine ilişkin tanımlayıcı istatistikler yer verilmiştir. Ayrıca Covid-19 pandemi sürecinin akademisyenlerin iş yüğü algılarını ve tükenmişliklerini artırdığına yönelik görüşlerde demografik faktörler açısından farklılık oluşturup oluşturmadığı Bağımsız Örneklem t Testi (Independent Samples t Test) ve Tek Yönlü Varyans Analizi (ANOVA) ile incelenmiştir. ANOVA sonucunda anlamlı farklılık tespit edilen gruplar arasındaki karşılaştırmaları incelemek için ise Post-Hoc çoklu karşılaştırma testlerinden Tukey Testi kullanılmıştır.

Tablo 3. Akademisyen Görüşlerine İlişkin Tanımlayıcı İstatistikler

	Fr	%	
Akademisyen olarak çalışmaktan memnun musunuz?	Evet	177	83,5
	Hayır	6	2,8
	Kısmen	29	13,7
	Toplam	212	100
Akademisyenliği isteyerek mi seçtiniz?	Evet	211	99,5
	Hayır	1	0,5
	Toplam	212	100
Kurumunuzda/Biriminizde verimli bir şekilde çalıştığınızı düşünüyor musunuz?	Evet	135	63,7
	Hayır	19	9,0
	Kısmen	58	27,3
	Toplam	212	100

Tablo 3’e göre katılımcıların neredeyse tamamı (%99,5) akademisyenliği isteyerek seçtiğini ve yine büyük çoğunluğu (%83,5) akademisyen olarak çalışmaktan memnun olduğunu, %13,7’si kısmen memnun olduğunu ve %2,8’si de bu meslekte çalışmaktan memnun olmadığını ifade etmiştir. Akademisyenlerin sahip oldukları ders yüğü, idari görevlerinin bulunması, çeşitli evrak işleriyle uğraşması, kurul, komisyon görevlerinin olması ve akademik olarak gelişme çabası içinde oldukları düşünüldüğünde katılımcılara kurumlarında/birimlerinde verimli çalışma konusundaki düşünceleri sorulmuştur.

Buna göre katılımcıların %63,7'si verimli çalıştığını, %27,3'ü kısmen verimli çalıştığını ve %9'u da verimli çalışmadığını ifade etmektedir.

Tablo 4. Pandeminin İş Yükü ve Tükenmişlik Artırmasını İlişkin Görüşler

Pandemi sürecinin iş yükünüzü artırdığını düşünüyor musunuz?	Evet	125	59,0
	Hayır	61	28,8
	Kısmen	26	12,2
	Toplam	212	100
Pandemi sürecinin tükenmişlik düzeyinizi artırdığını düşünüyor musunuz?	Evet	115	54,2
	Hayır	46	21,7
	Kısmen	51	24,1
	Toplam	212	100

Tablo 4 incelendiğinde katılımcıların %59'u pandeminin iş yüklerini artırdığını, %54,2'si de pandeminin tükenmişliklerini artırdığını düşünmektedir. Pandeminin katılımcıların iş yükü ve tükenmişliklerini artırması görüşüne ilişkin cinsiyet, medeni durum ve idari görevin bulunması açısından farklılık oluşturup oluşturmadığını tespit etmek için Bağımsız Örneklem t Testi yapılmıştır. Medeni durum ve idari görevin bulunmasına göre katılımcıların iş yükü ve tükenmişlik artması görüşünde anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$). Buna göre katılımcıların ortak görüşe sahip oldukları söylenebilir. Ancak cinsiyet değişkeninin pandeminin katılımcıların iş yükü ve tükenmişliklerini artırmasına ilişkin görüşte yapılan analiz sonuçlarında anlamlı farklılık bulunduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5. Cinsiyete göre iş yükü ve tükenmişlik artması görüşüne ilişkin Bağımsız Örneklem t Testi

Değişken	Cinsiyet	N	\bar{X}	Ss	Sd	t	Sig.
İş Yükü Artışı	Kadın	84	1,33	,567	206,214	-3,633	,000*
	Erkek	128	1,66	,756			
Tükenmişlik Artışı	Kadın	84	1,54	,813	210	-2,333	,021**
	Erkek	128	1,80	,833			

* $p<0,001$ ** $p<0,05$

Tablo 5 incelendiğinde, Covid-19 pandemisinin katılımcıların iş yükünü artırması görüşünde cinsiyete göre anlamlı farklılık bulunmuştur ($t_{206,214} = -3,633$; $p=0,000 < 0,001$). Pandemi sürecinde kadınlar ($\bar{X}=1,33$) erkeklere ($\bar{X}=1,66$) göre iş yüklerinin daha fazla arttığı görüşünü belirtmiştir. Ayrıca pandeminin katılımcıların tükenmişliklerini artırması görüşünde de cinsiyete göre anlamlı farklılık bulunmaktadır ($t_{210} = -2,333$; $p=0,021 < 0,05$). Buna göre kadınlar ($\bar{X}=1,54$) erkeklere ($\bar{X}=1,80$) göre pandemi sürecinin tükenmişliklerini daha fazla artırdığını ifade etmektedir.

Katılımcıların Covid-19 pandemisinin iş yükü ve tükenmişliklerini artırmasına yönelik görüşlerinde yaş, sahip olunan çocuk sayısı, unvan, mesleki kıdem ve ders saati değişkenlerine göre farklılık oluşturup oluşturmadığını tespit etmek için ANOVA yapılmıştır. Pandeminin katılımcıların iş yükünü artırmasına ilişkin görüşlerinde yaş, çocuk sayısı ve mesleki kıdeme göre anlamlı farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$). Ancak unvana göre pandeminin akademisyenlerin iş yükünü artırması görüşünde anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($F=5,148$; $p=0,000<0,001$). Bu farklılığın hangi gruplar arasında olduğunu tespit etmek için Post Hoc çoklu karşılaştırma testlerinden Tukey testi kullanılmıştır. Test sonucuna göre unvanı öğretim görevlisi olan katılımcılar ile unvanı doçent, öğretim görevlisi doktor ve araştırma görevlisi olan katılımcılar arasında anlamlı fark bulunmaktadır. Buna göre öğretim görevlisi unvanına sahip katılımcılar ($\bar{X}=1,20$) doçente ($\bar{X}=1,64$), öğretim görevlisi doktora ($\bar{X}=2,00$) ve araştırma görevlisine ($\bar{X}=1,78$) göre pandeminin iş yükünü daha fazla artırdığını düşünmektedir.

Tablo 6. Unvan Göre İş Yükü ve Tükenmişlik Artması Görüşüne İlişkin Tek Yönlü Varyans Analizi

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	Varyansın Kaynağı	Kareler Toplamı	Sd	Kareler Ortalaması	F	Sig.
Unvan	İş Yükü Artışı	Gruplar Arası	11,637	4	2,327	5,148	,000*
		Grup İçi	93,132	206	,452		
		Toplam	104,769	211			
	Tükenmişlik Artışı	Gruplar Arası	2,209	5	,442	,630	,677
		Grup İçi	144,471	206	,701		
		Toplam	146,679	211			
Ders Saati	İş Yükü Artışı	Gruplar Arası	5,892	6	,982	2,036	,062
		Grup İçi	98,877	205	,482		
		Toplam	104,769	211			
	Tükenmişlik Artışı	Gruplar Arası	5,335	6	,889	1,290	,263
		Grup İçi	141,344	205	,689		
		Toplam	146,679	211			

Tablo 6 incelendiğinde, katılımcıların girdikleri ders saati ile pandeminin iş yükünü ve tükenmişliği artırdığı görüşleri arasında anlamlı farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$). Ancak yapılan çoklu karşılaştırma analizlerinde derse girmeyen katılımcılar ile 21-25 saat derse giren katılımcılar arasında anlamlı farklılık tespit edilmiştir. Buna göre 21-25 saat derse giren katılımcılar ($\bar{X}=1,30$) hem derse girmeyen ($\bar{X}=1,84$) hem de diğer gruplarda yer alan katılımcılara göre pandeminin daha fazla iş yüklerini artırdığını belirtmiştir.

5.2. İş Yükü Algısı ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğine İlişkin Bulgular

Araştırmanın hipotezlerinden H1, H2a – H2d ve H3a – H3d hipotezleri bu bölümde analiz edilerek yorumlanmıştır. İş Yükü Algısı Ölçeği 11 madde ve tek boyut; Maslach Tükenmişlik Ölçeği 22 madde ve 3 boyut üzerinden analiz edilmiştir. Tükenmişlik ölçeğinde yer alan alt ölçekler de analizlerde ayrıca belirtilmiştir.

H1 ve H2a, H2b, H2c ve H2d hipotezleri şu şekilde teste tabi tutulmuştur: Katılımcıların PÖ İş Yükü Algısı Ölçeği, Maslach Tükenmişlik Ölçeği genel tükenmişlik durumu, DT alt ölçeği ve D alt ölçeği ile PS İş yükü Algısı Ölçeği, Maslach Tükenmişlik Ölçeği genel tükenmişlik durumu, DT alt ölçeği ve D alt ölçeği ilişkili Örneklem t Testi (Paired Samples t-test) ile analiz edilmiştir. Ancak tükenmişlik ölçeğinin KB alt ölçeği PÖ ölçeği normal dağılım göstermediği için hem PÖ hem PS karşılaştırması yaparken Wilcoxon Eşleştirilmiş Çiftler Testi (Wilcoxon Signed Rank Test) kullanılmıştır. Tükenmişlik ölçeklerinin PÖ ve PS karşılaştırmalarında ayrıca tükenmişlik düzeylerini puan olarak gösteren (düşük, orta, yüksek) pandemi öncesi ve süreci verileri de frekans tablosu ile karşılaştırılmıştır.

PÖ ve PS düşünülerek İş Yükü Algısı Ölçeği'ne verilen cevapları karşılaştırmak için ilişkili Örneklem t Testi yapılmış ve aşağıdaki tabloda özetlenmiştir.

Tablo 7. Pandemi Öncesi ve Süreci İş Yükü Algısına Ait İlişkili Örneklem t Testi

Değişken	N	Pandemi Öncesi		Pandemi Süreci		t	SD	Sig.
		\bar{X}	Ss	\bar{X}	Ss			
İş Yükü Algısı	212	2,97	,66	3,31	,74	-8,328	211	,000***

*** $p<0,001$

Tablo 7'ye göre katılımcıların PÖ iş yükü algısı ve PS iş yükü algısı puanları arasında ($t_{211} = -8,328$; $p=0,000<0,001$) anlamlı farklılık bulunmaktadır. Buna göre katılımcıların PS iş yükü algılarının ortalaması ($\bar{X}=3,31$) PÖ iş yükü algılarının ortalamasından ($\bar{X}=2,97$) daha yüksektir. Bu bulgu sonucuna göre H1 hipotezi desteklenmektedir.

Maslach Tükenmişlik Ölçeği'ne verilen cevaplar Tablo 8 ve Tablo 9'da özetlenmiştir. Genel tükenmişlik DT alt ölçeği ve D alt ölçeği ilişkili Örneklem t Testi ile analiz edilerek sonuçları Tablo 8'de ve KB alt ölçeği ise Wilcoxon Eşleştirilmiş Çiftler Testi ile analiz edilerek sonucu Tablo 9'da özetlenmiştir.

Tablo 8. Pandemi Öncesi ve Süreci Genel Tükenmişlik, Duygusal Tükenme ve Duyarsızlaşma Ölçeklerine Ait İlişkili Örneklem t Testi

Değişken	N	Pandemi Öncesi		Pandemi Süreci		t	SD	Sig.
		\bar{X}	Ss	\bar{X}	Ss			
Duygusal Tükenme	212	1,31	,80	1,72	,91	-9,062	211	,000***
Duyarsızlaşma	212	,90	,72	1,07	,82	-5,670		
Genel Tükenmişlik	212	1,63	,47	1,79	,49	-7,687		

*** $p < 0,001$

PÖ genel tükenmişlik ve PS genel tükenmişlik puanları arasında anlamlı farklılık bulunmaktadır ($t_{211} = -7,687$; $p = 0,000 < 0,001$). Buna göre katılımcıların PÖ genel tükenmişlik ortalaması ($\bar{X} = 1,63$) PS genel tükenmişlik ortalamasından ($\bar{X} = 1,79$) daha düşüktür (Tablo 8). Bu bulgu sonucuna göre H2a hipotezi desteklenmektedir.

Tükenmişliğin alt ölçeklerinin analizlerinin bulunduğu Tablo 8 ve Tablo 9 incelendiğinde PÖ ve PS puanları arasında anlamlı farklılıklar tespit edilmiştir. Tablo 8'de DT alt ölçeğinin ($t_{211} = -9,062$; $p = 0,000 < 0,001$) PS ortalaması ($\bar{X} = 1,72$) PÖ ortalamasından ($\bar{X} = 1,31$) daha yüksektir. Dolayısıyla H2b hipotezi desteklenmektedir. D alt ölçeğinin ($t_{211} = -5,670$; $p = 0,000 < 0,001$) PS ortalaması ($\bar{X} = 1,07$) PÖ ortalamasından ($\bar{X} = 0,90$) daha yüksektir. Dolayısıyla H2c hipotezi desteklenmektedir. KB alt ölçeğinin ortalama ve standart sapma değerleri belirlendikten sonra PÖ ve PS ölçekleri arasında anlamlı farklılık bulunup bulunmadığı incelenmiştir. Wilcoxon testine göre PÖ KB ve PS KB ölçeklerinde PS ölçeğinin lehine göre anlamlı farklılık bulunmuştur ($Z = -5,659$; $p = 0,000 < 0,001$) (Tablo 9). PS ortalaması ($\bar{X} = 2,32$) PÖ ortalamasından ($\bar{X} = 2,45$) düşüktür. KB alt ölçeği düşük puan ve ortalama tükenmişlik düzeyinin yüksekliğini vermektedir. Dolayısıyla H2d hipotezi desteklenmektedir.

Pandemi sürecinin bireylerin tükenmişliğin alt boyutlarından DT duygularını daha çok artırdığı, D ve KB alt boyutlarında DT'ye göre daha az artış olduğu tespit edilmiştir. Ancak genel olarak Covid-19 pandemisinin katılımcıların tükenmişlik düzeyinin artmasına neden olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 9. Pandemi Öncesi ve Süreci Kişisel Başarı Alt Ölçeği Wilcoxon Eşleştirilmiş Çiftler Testi

		N	Sıra Ortalaması	Sıra Toplamı	Z	Sig.
Kişisel Başarı (Pandemi Öncesi) -	Negatif Sıra	82	56,19	4607,50	-5,659	,000***
	Pozitif Sıra	24	44,31	1063,50		
Kişisel Başarı (Pandemi Süreci)	Eşit	106				
	Toplam	212				

*** $p < 0,001$

Tükenmişlik ölçeğinin alt ölçeklerine ilişkin puanları hesaplanmıştır. PÖ ve PS tükenmişlik puanlarına bakılarak katılımcıların tükenmişlik düzeylerinin arttığı veya azaldığı söylenebilir. Katılımcıların verdikleri yanıtlara göre tükenmişlik alt ölçeklerinin PÖ ve PS ölçek puanları karşılaştırılmıştır (Tablo 10). Buna göre akademisyenlerin %59,4'ünün (126 kişi) pandemi öncesinde DT düzeyleri düşük iken pandemi sürecinde bu oran %36,3'e (77 kişi) düşmüştür. Pandemi öncesinde akademisyenlerin %13,7'si (29 kişi) DT düzeyleri yüksek iken pandemi sürecinde bu oran artarak %35,4'e (75 kişi) çıkmıştır. Akademisyenlerin D alt ölçeğindeki tükenme düzeyleri pandemi öncesinde çoğunlukla düşük (%62,7 – 133

kişi) olarak görünürken pandemi sürecinde oranda düşmüş (%55,2 – 117 kişi) ancak yine de çoğunlukla akademisyenlerin D düzeyleri düşük olarak bulunmuştur. KB alt boyutunda pandemi öncesinde %65,1 oranında (138 kişi) ve pandemi sürecinde %75,5 oranında (158 kişi) tükenmişlik düzeyi yüksek olarak tespit edilmiştir. Tablo 10 incelendiğinde tüm boyutların “yüksek” olarak belirtilen puanlarda Covid-19 pandemi sürecinde pandemi öncesine göre artış gerçekleşmiştir.

Tablo 1. Maslach Tükenmişlik Ölçeği Alt Boyut Puanlarının Karşılaştırılması

		Pandemi Öncesi				Pandemi Süreci			
		<i>Düşük</i>	<i>Orta</i>	<i>Yüksek</i>	<i>Toplam</i>	<i>Düşük</i>	<i>Orta</i>	<i>Yüksek</i>	<i>Toplam</i>
Duygusal Tükenme	<i>Fr</i>	126	57	29	212	77	60	75	212
	%	59,4	26,9	13,7	100	36,3	28,3	35,4	100
Duyarsızlaşma	<i>Fr</i>	133	53	26	212	117	58	37	212
	%	62,7	25	12,3	100	55,2	27,4	17,5	100
Kişisel Başarı	<i>Fr</i>	-	74	138	212	-	54	158	212
	%	-	34,9	65,1	100	-	25,5	75,5	100

Tablo 8, Tablo 9 ve Tablo 10'dan elde edilen bulgulara göre tükenmişlik alt ölçeklerinin puan karşılaştırmaları ile test sonuçları örtüşmektedir. Buna göre Covid-19 Pandemi sürecinde Pandemi öncesine göre tükenmişlik düzeylerinde artış olduğunu tespit edilmiştir.

SONUÇ

Covid-19 pandemisi ile eğitimde yaşanan değişiklikler ile üniversiteler tamamen uzaktan eğitime dönmüş ve daha önce tecrübe edilmemiş dijital uygulamalar, farklı iş yükleri ve çeşitli sorunlarla karşılaşmıştır. Bu süreçte öğretim elamanlarının kendi gelişimleri için önemli olan akademik çalışmaları yapmaları da zorlaşmıştır. Uzaktan eğitimdeki iş yükü, akademik çalışmaların zorlaşması ile yaşanan motivasyon düşüklüğü, stres, kaygı ve salgın döneminde alınan koruyucu önlemler ile hastalığa yakalanma şüphesi bireylerin psikolojik olarak etkilemesine neden olmuştur. Tüm bunlar ise çalışanlarda iş yükü algısı ve tükenmişlik oluşturabilmektedir. Akademisyenlerin iş yükü algısı ve tükenmişliklerinde Covid-19 pandemisinin rolünü belirlemek amacıyla yapılan bu çalışmada katılımcılardan iş yükü algısı ve tükenmişlik ölçeklerini pandemi öncesi ve pandemi süreci olmak üzere iki defa doldurmaları istenmiştir. Veriler SPSS 22.0 paket programı ile analiz edilerek sayısallaştırılmıştır.

Yapılan analizler incelendiğinde katılımcıların hemen hemen hepsi akademisyenliği isteyerek seçtiklerini ve akademisyen olarak çalışmaktan memnun olduklarını ifade etmektedirler. Pandeminin iş yükü algısı ve tükenmişlik düzeyini artırdığına ilişkin ifadeler katılımcıların yarısından fazlası olumlu yanıt vermiştir. Buna göre pandemi sürecinde katılımcıların iş yükleri artmış ve tükenmişlik düzeyleri yükselmiştir. Akbaş Tuna & Türkmendağ (2020) çeşitli hizmet sektörlerinde çalışan bireyler üzerinde yaptıkları çalışmada çalışanlar Covid-19 pandemisinin zorunlu evden çalışma uygulamaları sürecinde daha fazla mesai ve iş yükü ile karşılaştıklarını ifade etmişlerdir. Bu sonucun ortaya çıkmasında pandeminin etkisiyle beklenmedik anda uzaktan eğitime geçilmesi ve alt yapı ve uzaktan eğitimde tecrübe eksikliğinin olması, eğitim-öğretim etkinliklerinin iş yükünü artması, hastalığa yakalanma riskinin olması, evden çalışılması, iş ve özel hayatın birbirine karışması ve akademik çalışmaların durma noktasına gelmesi gibi durumların neden olduğu söylenebilir.

Yaş, medeni durum, çocuk sayısı, mesleki kıdem ve idari görevin bulunmasına göre katılımcıların iş yükü ve tükenmişlik artması görüşünde anlamlı bir farklılık bulunmamaktadır ($p > 0,05$). Buna göre katılımcıların ortak görüşe sahip oldukları söylenebilir. Ancak cinsiyet değişkeninin pandeminin katılımcıların iş yükü ve tükenmişliklerini artırmasına ilişkin

görüşlerinde anlamlı farklılık bulunduğu tespit edilmiştir. Pandemi sürecinde kadınlar ($\bar{X}=1,33$) erkeklere ($\bar{X}=1,66$) göre iş yüklerinin daha fazla artırdığını ve yine kadınlar ($\bar{X}=1,54$) erkeklere ($\bar{X}=1,80$) göre pandemi sürecinin tükenmişliklerini daha fazla artırdığını ifade etmektedir. İnkam (2020) tarafından İstanbul Üniversitesi İnsan Kaynakları Araştırma Merkezi çalışmaları kapsamında hazırlanan raporda kadınların pandemi döneminde evden çalışma ile normal mesai saatleri dışında çalıştıkları ve hem iş hem de ev iş yüklerinin arttığını belirtmişlerdir. Gewin (2021) tarafından akademisyenler üzerine yapılan araştırmada ise kadınların (%75) erkeklere oranla (%59) pandemi kaynaklı tükenmişliği daha fazla yaşadıkları belirtilmiştir.

Unvana göre pandeminin akademisyenlerin tükenmişliklerini artırdığı görüşünde anlamlı farklılık bulunmazken iş yükünü artırması görüşünde anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($F=5,148$; $p=0,000<0,001$). Öğretim görevlisi unvanına sahip katılımcılar ($\bar{X}=1,20$) doçente ($\bar{X}=1,64$), öğretim görevlisi doktora ($\bar{X}=2,00$) ve araştırma görevlisine ($\bar{X}=1,78$) göre pandeminin iş yükünü daha fazla artırdığını düşünmektedir. Katılımcıların girdikleri ders saati ile pandeminin iş yükünü ve tükenmişliği artırdığı görüşleri arasında anlamlı farklılık bulunmamaktadır ($p>0,05$). Ancak çoklu karşılaştırma analizlerinde 21 – 25 saat derse giren katılımcılar ($\bar{X}=1,30$) hem derse girmeyen ($\bar{X}=1,84$) hem de diğer gruplarda yer alan katılımcılara göre pandeminin daha fazla iş yüklerini artırdığına ilişkin anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

Akademisyenlerin iş yükü algısı ve tükenmişlik düzeyleri pandemi öncesine göre pandemi sürecinde artış gösterdiğine ilişkin hipotezler yapılan analizler sonucunda desteklenmiştir. Katılımcıların PS iş yükü algılarının ortalaması ($\bar{X}=3,31$) PÖ iş yükü algılarının ortalamasından ($\bar{X}=2,97$) daha yüksektir dolayısıyla iş yükü algısı pandemi sürecinde öncesine göre artmıştır. Pandemi sürecin katılımcıların iş yükü algılarını artırmıştır ancak PÖ ve PS’nde katılımcıların iş yükü algısı “orta düzeyde”dir PÖ ve PS iş yükü algısı ile ilgili karşılaştırmanın yapıldığı herhangi bir çalışmaya rastlanmadığı için pandemiden önce ve pandemiye yapılan çalışmalar ile tartışılmıştır. Pandemi öncesinde akademik personelin iş yükü algısını ölçmek için yapılan çalışmalarda iş yükü algısının orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir (Kahraman & Çelik, 2018). Bununla beraber Öztürk & Erdem (2020)’in öğretmenler ve Tüfekçi Yaman (2021)’nin üniversite idari personeli üzerine yaptıkları araştırmada iş yükü algısının düşük olduğu ifade edilmiştir. Pandemi sürecinde akademisyenlerin iş yükü algısını ölçen bir çalışmada iş yükünün arttığını saptanmıştır (Horta, Panova, Santos & Yudkevich., 2022). Öğretmenler üzerinde yapılan araştırmalarda da bu çalışmanın sonuçlarına benzer şekilde pandemi sürecinin iş yükünü artırdığı sonucuna ulaşılmıştır (Metin, Gürbey & Çevik, 2021; Okeke-Uzodike & Gamede, 2021). Pandemi sürecinde daha çok sağlık çalışanları üzerine yapılan çalışmalar bulunmaktadır ve bu çalışmalarda da pandemi sürecinin veya Covid-19 korkusunun çalışanların iş yükü algısını artırdığı tespit edilmiştir (Yakut, Kuru & Güngör, 2020; Bozkurt & Elmaoğlu, 2021).

Pandemi sürecinde öncesine göre akademisyenlerin genel tükenmişlik, duygusal tükenmişlik ve duyarsızlaşma düzeyleri yükselmiş ve kişisel başarı hissi düzeyleri ise düşmüştür. Buna göre akademisyenler pandemi öncesine kendilerini göre daha az başarılı hissetmekte ve KB alt boyutunda daha fazla tükenmişlik yaşamaktadırlar. Genel tükenmişlik düzeyine ilişkin yapılan analizlerde akademisyenlerin PÖ ve PS genel tükenmişlik düzeyleri “orta” düzeydedir. Ancak PÖ genel tükenmişlik ortalaması ($\bar{X}=1,63$) PS genel tükenmişlik ortalamasından ($\bar{X}=1,79$) daha düşük olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla pandemi sürecinin katılımcıların genel tükenmişlik düzeylerini artırdığı söylenebilir. DT alt ölçeğinin PS ortalaması ($\bar{X}=1,72$) PÖ ortalamasından ($\bar{X}=1,31$) daha yüksek olup pandemi öncesinde katılımcıların DT düzeyi “düşük”

iken pandemi sürecinde “orta” düzeyde olduğu tespit edilmiştir. D alt ölçeğinin analiz sonuçlarına göre katılımcıların bu boyuttaki tükenmişlik düzeyleri hem PÖ hem de PS ortalamaları “düşük” durumdadır. Ancak PS ortalaması ($\bar{X}=1,07$) PÖ ortalamasından ($\bar{X}=0,90$) daha yüksek bulunduğu için pandemi sürecinin katılımcıların D alt boyutunda tükenmişliklerini artırdığı tespit edilmiştir. KB alt ölçeği analiz sonuçlarına göre bu alt boyuttaki düşük puan ve ortalamalar tükenmişlik düzeyinin yüksekliğini vermektedir. Buna göre çalışmada KB alt ölçeğinin PÖ ve PS ölçek ortalaması kişisel başarı alt boyutundaki tükenmişliği “yüksek” olarak göstermesine rağmen PS ortalaması ($\bar{X}=2,32$) PÖ ortalamasından ($\bar{X}=2,45$) düşük bulunmuş olup pandemi sürecinin akademisyenlerin kişisel başarı hissinde tükenmişlik düzeylerinde artırdığı tespit edilmiştir. Tükenmişlik ölçeğinin tüm boyutları için puanları hesaplanmış ve PÖ ile PS puanları karşılaştırılmıştır. Buna göre yukarıdaki sonuçları destekleyecek şekilde Covid-19 pandemi sürecinde öncesine göre tükenmişlik düzeylerinde artış olduğu gözlemlenmiştir. Pandemi sürecinin bireylerin tükenmişliğin alt boyutlarından DT düzeylerini daha çok artırdığı, D ve KB alt boyutlarında duygusal tükenmeye göre daha az artış olduğu tespit edilmiştir. Genel tükenmişlik ve tüm boyutları için yapılan analizler sonucunda akademisyenlerin tükenmişlik düzeylerinin artmasında pandeminin rolünün olduğu söylenebilir.

Pandemi öncesinde yapılan çalışmalarda akademisyenlerin genel tükenmişlikleri düşük düzeyde olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Ayaz, 2016; Doğan, Demir & Türkmen, 2016; Karakaya, 2018). Bu çalışmada ise literatürdekenden farklı olarak akademisyenlerin genel tükenmişliklerinin orta düzeyde olduğu tespit edilmiştir. Ardıç & Polatçı (2008) araştırmasına göre akademik personelin DT ve D alt boyutlarında orta, KB alt boyutunda ise yüksek düzeyde tükenmişlik tespit edilmiştir. Akyürek & Zeyrek (2021)’in kamu çalışanları tükenmişlikleri ile ilgili yaptıkları çalışmada çalışanların duyarsızlaşma ve kişisel başarı hissindeki tükenmişliklerinin yüksek fakat duygusal tükenmişlik düzeylerinin düşük olduğu ifade edilmektedir. Bu çalışmada ise DT ve D alt boyutlarında tükenmişlik düzeyi düşük, KB alt boyutunda ise tükenmişlik düzeyi yüksek bulunmuştur.

Pandemi döneminde tükenmişlik üzerine yapılan bir çalışmada araştırma görevlilerinin tükenmişlik düzeyinin en yüksek çıktığı boyut KB olarak tespit edilmiş DT ve D boyutlarında da yüksek düzeyde tükenmişlik bulunmuştur (Küçüksaygın, 2021). Alar Erkal (2021) yaptığı çalışmada pandemi sürecinin yol açtığı sorunların akademisyenlerin duygusal olarak tükenmelerine, evden çalışma ve stresli ortama maruz kalma gibi nedenlerle oluşan işte var olmama durumlarının da duyarsızlaşmalarına neden olduğunu tespit etmiştir. Ancak çalışmaya göre pandemi sürecinde yaşanan belirsizliklerin zihinsel anlamda bireyi etkilemesine rağmen akademisyenlerin kişisel başarı hissinde tükenmişlik yaşamadıkları sonucuna ulaşmıştır. Sağlık çalışanlarının tükenmişlikleri üzerine yapılan bir çalışmada katılımcıların tükenmişliğin tüm boyutlarında düşük düzeyde tükenmişlik yaşadıkları tespit edilmiştir (Gündoğdu, 2021; Işıldar, 2021). Yurt dışında farklı çalışma grupları üzerinde yapılan çalışmalarda da pandemi sürecinin tükenmişliği artırdığı ifade edilmektedir (Dima, Meseşan Schmitz & Şimon, 2021; Osei vd., 2021). Pandemi döneminde hazır bulunuşluğu olmayan bir uzaktan eğitim sürecinin yaşanması ile akademik gelişmeye katkı sağlayan makale, tez, proje gibi yayın beklentilerinin karşılanamaması, akademisyenlerin eğitim öğretim ve akademik çalışmalarının yoğunluğu, çalışmak için zamanın yetmemesi, iş yüklerinin artması ve iş – aile ilişkilerinin bir arada yürümesi gibi nedenlerle tükenmişliğin pandemi öncesine göre daha yüksek çıktığı söylenebilir.

Bu araştırma sadece Bartın Üniversitesi akademik birimlerinde ders vermek ve akademik çalışma yapmakla görevli akademik personel üzerinde yapılmış idari birimlerde görevli olan akademisyenler ile idari insan kaynağı kapsam dışında tutulmuştur. Araştırmanın diğer il, bölge ve ülke genelinde yapılarak üniversiteler arası karşılaştırmalar yapılması yararlı olabileceği düşünülmektedir. Ayrıca pandemi sürenin bitmesi ile yüz yüze eğitime geçildiğinde çalışmanın tekrar yapılması ve sonuçlarının karşılaştırılması ile üniversite yönetimine akademik personelin iş yükü algısını ve tükenmişliklerini azaltmak için tavsiyelerde bulunulabilir. Bu bağlamda çalışanları iş yükü algısını azaltmak için görevlerin adil dağıtılması, mola ve izin dönemlerinin hakkaniyetli düzenlenmesi ve tükenmişliklerini azaltmak için de manevi ödüllendirmeler yapılması, kararlara katılımlarının sağlanması, hoşgörülü ve adil bir yönetim anlayışının benimsenmesi faydalı olabilmektedir.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma için Bartın Üniversitesi Sosyal ve Beşerî Bilimler Etik Komisyonu'ndan 2022/30-04 tarih ve 6 numaralı toplantı kararı ile gerekli izin alınmıştır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarlar tüm çalışmalarını birlikte yürütmüştür.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Akbaş Tuna, A. & Türkmendağ, Z. (2020). Covid-19 Pandemi Döneminde Uzaktan Çalışma Uygulamaları ve Çalışma Motivasyonunu Etkileyen Faktörler. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 12(3), 3246-3260.
- Akçal, M. (2020). *Mali Müşavirlerin Aşırı İş Yükü Algısı ile Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Çağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Mersin.
- Akyürek, M. İ. & Zeyrek, M. (2021). Kamu Kurumları Tükenmişlik Analizi. *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 13(2), 154-178.
- Alar Erkal, E. (2021). Pandemi Sürecinde Akademisyenlerin Tükenmişlik Algısının Belirlenmesi: Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Örneği. *Uluslararası Ekonomi Siyaset İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi*, 4(4), 207-220.
- Alkaş, E. (2020). *İş Yükünün Tükenmişlik Üzerindeki Etkisinde İş Stresinin Aracı Rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Alparslan, A., Polatçı, S. & Yastıoğlu, S. (2021). COVID-19 Pandemisinin Akademisyenliğe Yabancılaşmaya Etkisi Üzerine Bir Araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(1), 312-338.
- Araslar, A. (2021). *İş Yükü ile İş-Yaşam Dengesinin İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Bursa.
- Ardıç, K. & Polatçı, S. (2008). Tükenmişlik Sendromu Akademisyenler Üzerinde Bir Uygulama (GOÜ Örneği). *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(2), 69-96.
- Arslan, H. H. (2021). *Pandemi Sürecinde Uzaktan ve Yüz Yüze Okul Öncesi Eğitimi Alan Çocukların Sosyal Becerilerinin Karşılaştırılması* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İnönü Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Temel Eğitim Anabilim Dalı, Malatya.
- Atik, A. & Akoğlan Kozak, P. (2016). İş Yükü Algısı ve İş Yükünün İnsan Kaynakları Yönetiminde Kullanımı: Eskişehir’de Otel İşletmeleri Örneği. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16(Özel Sayı), 341-366.
- Ayaz, M. F. (2016). Çeşitli Değişkenler Açısından Öğretim Elemanlarının Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi. *International Journal Of Eurasia Social Sciences*, 7(22), 360-377.
- Aycan, Z. & Eskin, M. (2005). Childcare, Spousal, and Organizational Support in Predicting Work-Family Conflict for Females and Males in Dual-Earner Families with Preschool Children. *Sex Roles*, 53(7), 453-471.
- Azizoğlu, F. (2021). *Huzurevi ve Yaşlı Bakım Rehabilitasyon Merkezleri Sağlık Çalışanlarının İş Yükü ve Tükenmişlikleri Arasındaki İlişki* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). İstanbul Medipol Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sağlık Yönetimi Anabilim Dalı, İstanbul.
- Balanuye, B. (2014). *Cerrahi Kliniklerde Çalışan Hemşirelerin İş Yükünün Hasta Güvenliğine Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Başkent Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Hemşirelik Anabilim Dalı, Ankara.
- Bingöl, E. (2018). *Muhasebe Meslek Mensuplarının Aşırı İş Yükü, İş Stresi ve İş Tükenmişliği Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Eskişehir.
- Bolat, İ. O. (2011). İş Yükü, İş Kontrolü ve Tükenmişlik İlişkisi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(25), 87-101.
- Bozdoğan, S. C. (2020). *Aşırı İş Yükünün, Tükenmişlik, İş Stresi ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, İşletme Anabilim Dalı, Osmaniye.
- Bozkurt, İ. & Elmaoğlu, E. (2021). Koronavirüs Pandemisinde Sağlık Çalışanlarının İş Yükü Fazlalığı Algısı ve Mesleki Haz Düzeyinin Demografik Özelliklere Göre Karşılaştırılması (Gaziantep Örneği). *Pearson Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 16, 365-373.

- Can, A. (2015). *Akademik Personelin Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi, Kırklareli Üniversitesi Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırklareli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, Kırklareli.
- Carvalho, D. P., Rocha, L. P., Pinho, E. C., Tomaschewski-Barlem, J. G., Barlem, E. L. D. & Goulart, L. S. (2019) Workloads and Burnout of Nursing Workers. *Revista Brasileira de Enfermagem*. 72(6), 1435-41. doi: <http://dx.doi.org/10.1590/0034-7167-2017-0659>
- Cemaloğlu, N. & Erdemoğlu Şahin, D. (2007). Öğretmenlerin Mesleki Tükenmişlik Düzeylerinin Farklı Değişkenlere Göre İncelenmesi. *Kastamonu Eğitim Dergisi*, 15(2), 465-484.
- Coşkun, R., Altunışık, R., Bayraktaroğlu, S. & Yıldırım, E. (2015). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. 8. Basım. Sakarya: Sakarya Yayıncılık.
- Creswell, J. W. (2017). *Araştırma Deseni*. (Çev. Ed. Demir, S. B), 3. Basım. Ankara: Eğiten Kitap Yayıncılık.
- Çakıcı, A., Özkan, C. & Akyüz, B. (2013). İş Yükü Yoğunluğunun, İş ve Yaşam Doyumuna Etkisi Üzerine Otomotiv İşletmelerinde Bir Araştırma. *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 1-26.
- Çalışkan, A. & Bekmezci, M. (2019). Aşırı İş Yükünün İşten Ayrılma Niyetine Etkisinde İş Tatmini ve Yaşam Tatmininin Rolü, Sağlık Kurumu Çalışanları Örneği. *Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(31), 381-431.
- Çavuş, M. F., Gök, T. & Kurtay, F. (2007). Tükenmişlik: Meslek Yüksekokulu Akademik Personeli Üzerine Bir Araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16(2), 97-108.
- Çelik, M. & Çıra, A. (2013). Örgütsel Vatandaşlık Davranışının İş Performansı ve İşten Ayrılma Niyeti Üzerine Etkisinde Aşırı İş Yükünün Aracılık Rolü. *Ege Akademik Bakış*, 13(1), 11-20.
- Çimen, M. & Ergin, C. (2001). Türk Silahlı Kuvvetleri Sağlık Personelinin Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 43(2), 169-176.
- Dağdeviren, M., Erarslan, E. & Kurt, M. (2005). Çalışanların Toplam İş Yükü Seviyelerinin Belirlenmesine Yönelik Bir Model ve Uygulaması. *Gazi Üniversitesi Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi Dergisi*, 20(4), 517-25.
- Demir, N. (2010). Küçülmeye Giden İşletmelerde Geri Kalanların Yaşadıkları Tükenme Sendromunun Örgüte Bağlılık Üzerindeki Etkisi. *Öneri Dergisi*, 9(33), 185-198.
- Dewi, R. S. & Riana, I. G. (2019). The Effect of Workload on Role Stress and Burnout. *Journal of Multidisciplinary Academic*, 3(3), 1-5.
- Dima, G., Meseşan Schmitz, L. & Şimon, M. C. (2021). Job Stress and Burnout Among Social Workers in the VUCA World of COVID-19. *Pandemic. Sustainability*. 13(13), 7109.
- Doğan, A. (2020). *Mesleki Özdeşleşme ile Tükenmişlik İlişkisinde İş Yükü Algısı ve Psikolojik Dayanıklılığın Aracı Rolü* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Başkent Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Ankara.
- Doğan, A., Demir, R. & Türkmen, E. (2016). Rol belirsizliğinin, Rol Çatışmasının ve Sosyal Desteğin Tükenmişliğe Etkisi: Devlet ve Vakıf Üniversiteleri. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 30(1), 37-67.
- Elden, B. (2020). *Pandemi Döneminde Sağlık Çalışanlarının Karşılaştıkları Aşırı İş Yükü ve Covid-19 Korkularının İşten Ayrılma Niyetine ve Örgüt Depresyonuna Etkisi*. İçinde: S. Öztürk (Ed.), Sosyal ve Beşerî Bilimlerde Teori ve Araştırmalar II (Cilt 4) (s. 37-481). Ankara: Gece Yayıncılık.
- Erer, B. (2021). Covid-19 Sürecinde Hastane Çalışanlarının Yaşadığı Duygusal Tükenme Algıladıkları Aşırı İş Yükü ile Açıklanabilir Mi? *Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 23(2), 680-693.
- Ergin, C. (1992). *Doktor ve Hemşirelerde Tükenmişlik ve Maslach Tükenmişlik Ölçeğinin Uyarlanması*. Ankara: Ulusal Psikoloji Kongresi Düzenleme Kurulu ve Türk Psikologlar Derneği Yayını.
- Ergun Özler, D. (2015). *Örgütsel Davranışta Güncel Konular*. Bursa: Ekin Kitabevi Yayınları.
- Faiz, E. (2019). Aşırı İş Yükü ve Tükenmişlik Sendromunun İşten Ayrılma Niyeti Üzerindeki Etkisi: Satış Personelleri Üzerinde Bir Araştırma. *Çalışma İlişkileri Dergisi*, 10(1), 26-38.

- George, D. & Mallery, M. (2019). *IBM SPSS Statistics 25 Step by Step a Simple Guide and Reference*. 15th Edition. New York: Routledge.
- Gewin, V. (2021). Pandemic Burnout is Rampant in Academia. *Nature*, 591(7850), 489–491. <https://doi.org/10.1038/d41586-021-00663-2>
- Greenberg, J. (2011). *Behavior in Organizations*, 10th Edition. England: Pearson Education Limited.
- Gündoğdu, G. (2021). *Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Tıp Fakültesi Hastanesinde Çalışan Araştırma Görevlilerinde Tükenmişlik Düzeyi ve İlişkili Etmenler* (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Halk Sağlığı Anabilim Dalı, Sivas.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2018). *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri*. 5. Basım. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Güven, A. (2021). Covid 19 Pandemi Sürecinin Birinci Yılında, Türkiye’de Akademisyenlerin İş Yaşam Kaliteleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Enderun*, 5(1), 1-21.
- Horta, H., Panova A., Santos J. & Yudkevich M. (2022) The Adaptation of Academics to the Covid-19 Crisis in Terms of Work Time Allocation. *PLoS ONE* 17(8), e0273246. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0273246>
- Işıkkhan, V. (2016). *Çalışanlarda Tükenmişlik Sendromu*. İçinde: M. Gülhan & Ü. Yılmaz (Ed.), *Akciğer Kanserinde Destek Tedavisi* (s. 366-391). İstanbul: TÜSAD Eğitim Kitapları Serisi.
- İşıldar, H. (2021). *Antalya İlinde Aile Sağlığı Merkezlerinde Çalışan Aile Hekimlerinin Covid 19 Pandemisi Döneminde Tükenmişlik Düzeylerinin Değerlendirilmesi* (Yayımlanmamış Uzmanlık Tezi). Akdeniz Üniversitesi, Tıp Fakültesi, Aile Hekimliği Anabilim Dalı, Antalya.
- İzgar, H. (2012). *Endüstri ve Örgüt Psikolojisi*. Konya: Eğitim Yayınevi.
- İlçin, E. (2019). *İş yükü ve Yönetici Desteğinin Çalışmaya Tutkunluk Üzerindeki Etkisi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Bahçeşehir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yüksek Lisans Programı, İstanbul.
- İnkam (2020). Covid 19 salgını Döneminde “Zorunlu” Evden Çalışma: İş ve Özel Yaşama Etkileri Özet Rapor. İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İnsan Kaynakları Araştırma Merkezi, Erişim adresi: <https://cdn.istanbul.edu.tr/FileHandler2.ashx?f=ozet.-inkam.-evden-calisma.pdf>, Erişim tarihi: 20.07.2022.
- Kahraman, Ü. & Çelik, K. (2018). Akademisyenlerin İş Yükü Algıları ile İş ve Aile Çatışmaları Arasındaki İlişki. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, 8(1), 95-105.
- Karacaoğlu, K. & Çetin, İ. (2015). İş Yükü ve Rol Belirsizliğinin Çalışanların Tükenmişlik Düzeyleri Üzerine Etkisi: AFAD Örneği. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5, 46-69.
- Karakaya, E. (2018). *Tükenmişlik, İş Stresi ve Duygusal Zekâ Arasındaki İlişki: Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Khan, A. G., Kamruzzaman, M., Rahman, M. N., Mahmood, M. & Uddin, M. A. (2021). Quality of life in The COVID-19 Outbreak: Influence of Psychological Distress, Government Strategies, Social Distancing, and Emotional Recovery. *Heliyon*, 7(3), 1-8.
- Korkmaz, Z. (2012). *Yenidoğan Hemşirelerinde İş Analizi ve İş Yükü* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Erciyes Üniversitesi, Sağlık Bilimler Enstitüsü, Hemşirelik Anabilim Dalı, Kayseri.
- Korkmazer, F. & Aksoy, A. (2020). İş yükü Fazlalığının Yaşam Kalitesi Üzerindeki Etkisinde İş- Aile Çatışmasının Aracı Rolü: Sağlık Sektöründe Bir Uygulama. *Business and Management Studies: An International Journal*, 8(2), 1628-1657.
- Kulaklıkaya, K. (2013). *İşkoliklik, Tükenmişlik Sendromu ve İş Yükü Algısı Arasındaki İlişki* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Kuzgun, N. E. (2020). *Akademisyenlerin Tükenmişlik Düzeylerinin Öz-Anlayış ve Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, İstanbul.
- Küçükaltan, D., Aydın Tükel Türk, Ş. & Gürkan, G. Ç. (Ed.) (2015). *Örgütsel Davranışta Güncel Konular*. Ankara: Detay

Yayıncılık.

- Küçüksaygın, F. N. (2021) *Araştırma Görevlilerinin Tükenmişlik Düzeyleri ve Örgütsel Sinizm Algıları Arasındaki İlişki* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Aydın.
- Maslach, C. (2003). *Burnout: The Cost of Caring*. Cambridge, M.A.: Malor Books.
- Metin, M., Gürbey, S. & Çevik, A. (2021). Covid-19 Pandemi Sürecinde Uzaktan Eğitime Yönelik Öğretmen Görüşleri. *Maarif Mektepleri Uluslararası Eğitim Bilimleri Dergisi*, 5(1), 66-89.
- Oğuz, R. B. (2019). *Çağrı Merkezi Çalışanlarının İş Yükü – Tükenmişlik İlişkisinin Sosyodemografik Özelliklere Göre İncelenmesi ve İletişim Sektöründe Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Balıkesir Üniversitesi, Fen Bilimleri Enstitüsü, Endüstri Mühendisliği Anabilim Dalı, Balıkesir.
- Okeke-Uzodike, O. & Gamede, V. (2021). The Dilemma of Unrelenting Workload Amidst Covid-19 Pandemic: An Agenda for University Female Academics. *Journal of Research in Higher Education*, 5(1), 2–46.
- Osei, M., Adom, D., Kwene, A. & Tetteh, N. (2021). Burnout Syndrome During the Covid-19 Pandemic Among Visual Art Teachers in Ghana. *Studies in Learning and Teaching*, 2(3), 115-129.
- Ögen, A. R. (2021). *Aşırı İş Yükü Tükenmişlik İlişkisinde, İş Tatmini ve Örgütsel Vatandaşlık Rolü: Sağlık Çalışanlarında Bir Uygulama* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Antalya Bilim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, İşletme Tezli Yüksek Lisans Programı, Antalya.
- Örücü, E. & Hasırcı, I. (2021). İş tatmini ve Tükenmişlik İlişkisinde Öz Kendilik Değerlendirmesinin Aracı Rolü ve Bir Uygulama. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(4), 1172-1189.
- Öztürk, M. A. & Erdem, M. (2020). Sınıf Öğretmen İş Yükü Algısı ile Mesleki Tükenmişlik Düzeyleri Arasındaki İlişki. *Van Yüzüncü Yıl Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 17(1), 926-958.
- Polat, K. (2019). *Türkiye’de İş-Yaşam Dengesi: Akademisyenler Üzerine Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, İstanbul.
- Rodríguez-López, A., Rubio-Valdehita, S. & Díaz-Ramiro, E. (2021). Influence of the COVID-19 Pandemic on Mental Workload and Burnout of Fashion Retailing Workers in Spain. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 18(3), 983.
- Sağlam Arı, G. & Çına Bal, E. (2008). Tükenmişlik Kavramı: Birey ve Örgütler Açısından Önemi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 15(1), 131-148.
- Sağlık Bakanlığı (2021). *Covid-19 Bilgilendirme Platformu–Covid-19 Sözlüğü*. Erişim adresi: <https://covid19.saglik.gov.tr/TR-66507/s.html>, Erişim tarihi: 11.10.2021.
- Seçgin, M. (2021). *Pandeminin Gündelik Hayat Halleri Üzerine: Karabük Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Karabük Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Sosyoloji ABD, Karabük.
- Serinkan, C. & Barutçu, E. (2020), Güncel Yönetim Sorunlarından Biri Olarak Tükenmişlik Sendromu: Denizli’de Yapılan Bir Araştırma. *Yeni Fikir Dergisi*, 12(24), 1-21.
- Sezgin, A. (2010). *Üniversite Hastanelerinde Çalışan Başmüdür ve Müdürlerin İş Doyumu ile Tükenmişlik Düzeylerinin İncelenmesine Yönelik Bir Araştırma* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Anabilim Dalı, İstanbul.
- Shah, S. S. H., Jaffari, A. R., Aziz, J., Ejaz, W., Ul-Haq, I. & Raza, S. N. (2011). Workload and Performance of Employees. *Interdisciplinary Journal of Contemporary Research in Business*, 3(5), 256-267.
- Şeker, M. (2019). *Avukatlarda Tükenmişlik (Burnout) Sendromu: Sivas İli Merkez İlçe Örneği* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Sivas.
- Şirin, M. S. (2019). *Ağır İş Yükü ile İş-Aile Çatışması Arasındaki İlişki ve Bu İlişkide Yönetici Desteğinin Aracılık Rolü* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Erzincan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Yönetimi Anabilim Dalı, Erzincan.

- Tanrıverdi, H., Koçaslan, G. & Osmanoğlu Taştan, N. (2018). Psikolojik Şiddet Algısı, Tükenmişlik Sendromu ve İşten Ayrılma Niyeti Arasındaki İlişki: Banka Çalışanları Üzerinde Bir Araştırma. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 25(1), 113-131.
- Tayfur, Ö. & Arslan, M., (2012). Algılanan İş Yükünün Tükenmişlik Üzerine Etkisi: İş – Aile Çatışmasının Aracı Rolü. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 30(1), 147-172.
- Taylor, D. G. & Frechette, M. (2022). The Impact of Workload, Productivity, and Social Support on Burnout Among Marketing Faculty During the COVID-19 Pandemic. *Journal of Marketing Education*. 44(2), 134-148. <https://doi.org/10.1177/02734753221074284>
- Tekin, S. (2022). *Öğretmenlerin İş Yükü ile İş Yaşam Dengesi Arasındaki İlişkinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Hacettepe Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Eğitim Bilimleri Anabilim Dalı, Ankara.
- Top, M., Gider, Ö. & Ünal, D. (2010). Hastane Sektöründe İş Performansını Etkileyen Örgütsel Değişkenlerin (Faktörlerin) İncelenmesi: Kayseri ve Kocaeli İllerindeki Hemşireler Üzerine Bir Alan Araştırması. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi İşletme İktisadi Enstitüsü Yönetim Dergisi*, 21(66), 71-96.
- Tutar, H. (2016). *Örgütsel Davranış*, Ankara: Detay Yayıncılık.
- Tüfekçi Yaman, Ü. (2021). *Pozitif Psikolojik Sermaye ve İş Yükü Algısının İstenen ve İstenmeyen Rol Ötesi Davranışlara Etkisinin İncelenmesi* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı, Bursa.
- Uysal, N. & Çayır Yılmaz, M. (2020). Akademisyenlerde İş Yaşam Dengesi ve Uzaktan Çalışmaya İlişkin Görüşlerin Belirlenmesi. *Uluslararası Sosyal Bilimler Akademik Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 26-37.
- Yakut, E., Kuru, Ö. & Güngör, Y. (2020). Sağlık Personelinin Covid-19 Korkusu ile Tükenmişliği Arasındaki İlişkide Aşırı İş Yükü ve Algılanan Sosyal Desteğin Etkisinin Yapısal Eşitlik Modeliyle Belirlenmesi. *Ekev Akademi Dergisi*, 83, 241-262.
- Yenihan, B., Çakır, N. N. & Alabaşoğlu, B. (2018). Cinsiyet Farklılığının Tükenmişlik ve Yaşam Doyumuna Etkisi: Kırklareli Üniversitesinde Görev Yapan Araştırma Görevlileri Üzerine Bir Araştırma. *Kırklareli Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 7(1), 47-56.
- Zhou F., Yu T., Du R., Fan G., Liu Y., Liu Z., Xiang J., Wang Y., Song B., Gu X., Guan L., Wei Y., Li H., Wu X., Xu J., Tu S., Zhang Y., Chen H. & Cao B. (2020). Clinical Course and Risk Factors for Mortality of Adult Inpatients with COVID-19 in Wuhan, China: A Retrospective Cohort Study. *The Lancet*, 395(10229), 1054-1062.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2023 Cilt:25 Sayı:1
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 31.10.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 22.06.2023
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1196341

Yeni Sanayileşen Ülkelerde Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ampirik Bir İnceleme

Dilek ATILGAN¹, Tuba İSPİR²

Öz

Turizm; ekonomik, sosyal ve kültürel kazanımlarından dolayı dünya ekonomisinin en önemli sektörlerindedir. Özellikle 2. Dünya Savaşı'ndan sonra büyük bir ivme kazanan turizm sektörü, ekonomik gelişmenin ve yenilenme sürecinin katalizörü olarak kabul edilmektedir. Bu çalışma 1995-2020 dönemine ait verileri kullanarak yeni sanayileşen 10 ülkede (Brezilya, Meksika, Arjantin, Çin, Tayland, Filipinler, Türkiye, Malezya, Güney Afrika ve Hindistan) turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi incelemeyi amaçlamaktadır. Ekonometrik yöntem olarak "Westerlund ve Edgerton (2007) LM" eşbütünleşme testi ile "Pesaran (2006) tarafından geliştirilen Common Correlated Effects (CCE-Ortak İlişkili Etkiler)" eşbütünleşme tahmincisi kullanılmıştır. Buna göre panel geneli için yeni sanayileşen 10 ülkede turizm gelirin ve gayri safi sermaye oluşumunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisi istatistiksel olarak anlamlıdır. Elde edilen bulgular, turizm gelirindeki ve gayri safi sermaye oluşumdaki %1'lik bir artışın sırasıyla ekonomik büyümeyi %0,507 ve %0,375 arttırdığını göstermektedir. Ayrıca söz konusu ülkelerde ekonomik büyümeyi arttıran her bir değişkenin ülke ekonomilerine etkisinin farklılık gösterdiği tahmin edilirken, değişken arasında uzun dönemli ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Anahtar Kelimeler: *Yeni Sanayileşen Ülkeler, Ekonomik Büyüme, Panel Veri Analizi*

Jel Kodu: *O14, F63, C23*

The Relationship of Tourism Revenues and Economic Growth in New Industrializing Countries: An Empirical Examination

Abstract

Tourism is one of the most important sectors of the world economy due to its economic, social and cultural gains. The tourism sector, which gained great momentum especially after the Second World War, is accepted as the catalyst of the economic development and renewal process. This study aims to examine the relationship between tourism revenues and economic growth in 10 newly industrialized countries (Brazil, Mexico, Argentina, China, Thailand, Philippines, Turkey, Malaysia, South Africa and India) using data from 1995-2020. "Westerlund and Edgerton (2007) LM" co-integration test and "Common Correlated Effects (CCE)" co-integration estimator developed by Pesaran (2006) were used as econometric methods. Accordingly, the effect of tourism income and gross capital formation on economic growth in the 10 newly industrialized countries is statistically significant for the panel. The findings show that a 1% increase in tourism income and gross capital formation increases economic growth by 0,507% and 0,375%, respectively. In addition, while it is estimated that the effect of each variable that increases economic growth in the said countries on the economies of the countries differs, it has been concluded that there is a long-term relationship between the variable.

Keywords: *New Industrialized Countries, Economic Growth, Panel Data Analysis*

Jel Codes: *O14, F63, C23*

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Dr., Kahramanmaraş, Türkiye. E-posta: atlgndilek@hotmail.com Orcid no: 0000-0002-3776-558X

² YÖK 100/2000 Doktora Programı Öğrencisi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, Türkiye. E-posta: tubakara0203@gmail.com Orcid no: 0000-0002-2887-2711

Atf/Citation: Atılgan, D., İspir, T. (2023), Yeni Sanayileşen Ülkelerde Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Ampirik Bir İnceleme, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25/1, s. 298-312.

Extended Abstract

Introduction

Tourism activities are expressed as individuals traveling from place to place and performing various activities such as rest, entertainment, learning, culture, education, health and sports (Önder, 2022: 30). With the development of transportation facilities over time, touristic movements have increased. Thus, the tourism sector has taken its place among the most important sectors of the world economy (Kara, 2012: 76; Yıldırım-Ilgaz & Şahin, 2018: 74). The tourism sector, which gained momentum after the Second World War, is a potential source of income for developed and developing countries. In this respect, the tourism sector, which is accepted as the catalyst of the economic development and renewal process, is considered a strategic factor by policymakers (Dücan et al., 2016: 2; Şengönül et al., 2018: 1123).

Tourism activities create positive externalities in terms of social, cultural, economic and financial aspects. The positive effects it creates in the economic and financial fields can be listed as increasing income, providing foreign currency inflow, closing the current account deficit, increasing tax revenues, increasing employment and production. At the same time, the tourism sector is a service sector that is important for economic growth due to its positive contributions to other sectors of the economy (Balıkçioğlu & Oktay, 2015: 114). The theoretical background of the relationship between tourism and economic growth in the literature is based on exports and economic development (Vanegas & Croes, 2003). Accordingly, tourism, which is under the sub-item of international services in the current account of the balance of payments, provides a significant foreign currency income to the economy of the relevant country with its consumption and investment expenditures. Therefore, tourism is an invisible export item (Theobald, 2001; Bahar, 2010: 2).

Method

The study aims to investigate the impact of tourism revenues on economic growth using annual data for the period 1995-2020 for 10 newly industrializing countries (Brazil, Mexico, Argentina, China, Thailand, Philippines, Turkey, Malaysia, South Africa and India). Westerlund and Edgerton (2007) LM co-integration test, one of the dynamic panel data methods, was used to examine the relationship between the variables. Before proceeding to this test phase, a number of preliminary tests must be made. The first of the preliminary tests is the presence of cross-section dependence. The presence of cross-section dependency is a pioneer in deciding whether to continue with first and second-generation tests in case of a long-term relationship between unit root and variables (Örnek & Türkmen, 2019: 120). To examine this situation, "Breusch and Pagan (1980) LM test, CD and CDLM test (Pesaran (2004)) and Pesaran et al. (2008)'s LMadj tests are used. Cross-section dependency tests are based on the null hypothesis "H0: there is no cross-section dependence". Whether the variables have a unit root process was investigated with the PANICCA unit root test proposed by Reese and Westerlund (2016). The test considers cross-section dependency based on common factor modelling. The null hypothesis indicates the unit root process in the series (Reese & Westerlund, 2016: 966-967). The Slope Homogeneity test is another preliminary test. The null hypothesis is based on homogeneity (Pesaran & Yamagata, 2008). The cointegration relationship, that is, the long-term relationship between the variables, was investigated with the LM test developed by McCoskey and Kao (1998) in the study of "Westerlund and Edgerton (2007: 186). The long-term coefficients were analyzed using the CCE (Common Correlated Effect) test developed by Pesaran (2006), which allows cross-sectional dependence and assumes heterogeneity. Accordingly, the null hypothesis is "the coefficients are statistically meaningless" (Pesaran, 2006: 983).

Result and Discussion

Tourism is one of the most important sectors of the world economy. It has an important place in the growth and development processes of the country's economies. It provides positive contributions, especially in areas such as increasing employment and tax revenues and eliminating balance of payments deficits. Due to these positive effects, it is accepted as a catalyst for the economic development and renewal process of countries, and it becomes important to investigate the interaction of the sector with other areas.

The study aims to investigate the impact of tourism revenues on economic growth using annual data for the period 1995-2020 for 10 newly industrializing countries (Brazil, Mexico, Argentina, China, Thailand, Philippines, Turkey, Malaysia, South Africa and India). Westerlund and Edgerton (2007) LM co-integration test was used as the empirical method. The long-term coefficients between the variables were investigated with the "Common Correlated Effects (CCE)" co-integration estimator developed by Pesaran (2006). Although the estimation results show the co-integration relationship between the variables in 10 newly industrialized countries, it has been found that the effect of tourism revenues and gross capital formation on economic growth is statistically significant. The panel results show that a 1% increase in tourism income increases economic growth by approximately 0,507%. Tourism income increases the rate of economic growth (Brida et al., (2008); Bahar & Bozkurt (2010); Mishra et al., (2011); Kamacı & Ogan (2014); Saleh et al., (2015); Şahin (2017); Rasool et al. (2021)) are consistent with the results obtained in Ayas and Çallı (2022) studies. On the other hand, a 1% increase in gross capital formation increases economic growth by approximately 0,325% Şahin (2017), where gross capital formation increases the rate of economic growth, is consistent with the result obtained.

The results show that tourism revenues and gross capital formation are important determinants of economic growth. In this context, policymakers should support tourism activities that support economic, cultural and social development. In this context, it is thought that performing analyses with dynamic panel data methods that take into account structural breaks in future studies will contribute to the development of the literature.

GİRİŞ

Turizm faaliyetleri, bireylerin yaşadıkları yerden başka yerlere seyahat ederek, dinlenme, eğlenme, öğrenme, kültürel, eğitim, sağlık ve spor gibi çeşitli aktiviteleri gerçekleştirilmesi şeklinde ifade edilmektedir (Önder, 2022: 30). Zaman içerisinde ulaşım imkânlarının gelişmesi ile turistik hareketler artış göstermiştir. Böylelikle turizm sektörü dünya ekonomisinin en önemli sektörleri arasında yerini almıştır (Kara, 2012: 76; Yıldırım-İlgaz & Şahin, 2018: 74). İkinci Dünya Savaşından sonra büyük bir ivme kazanan turizm sektörü, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için potansiyel bir gelir kaynağıdır. Bu bakımdan ekonomik gelişmenin ve yenilenme sürecinin katalizörü olarak kabul edilen turizm sektörü, politika yapıcılar tarafından stratejik bir faktör olarak değerlendirilmektedir (Dücan vd. 2016: 2; Şengönül vd. 2018: 1123).

Turizm faaliyetleri yapısı itibariyle sosyal, kültürel, ekonomik ve mali anlamda olumlu dışsallıklar yaratmaktadır. Ekonomik ve mali alanda yarattığı olumlu etkiler genel olarak, gelir artışı sağlamak, döviz girdisi sağlamak, cari işlemler açığını kapatmak, vergi gelirlerini artırmak, istihdam ve üretimi artırmak olarak sıralanabilmektedir. Aynı zamanda turizm sektörü ekonomideki diğer sektörlerle sağladığı olumlu katkılardan dolayı ekonomik büyüme için önem arz eden bir hizmet sektörüdür (Balıkçoğlu & Oktay, 2015: 114). Literatürde turizm ve ekonomik büyüme ilişkisinin teorik altyapısı ihracat ve ekonomik gelişmeye dayanmaktadır (Vanegas & Croes, 2003). Buna göre ödemeler bilançosunun cari işlemler hesabında uluslararası hizmetlerin alt kaleminde bulunan turizm, ilgili ülke ekonomisine yapmış olduğu tüketim ve yatırım harcamaları ile önemli döviz geliri sağlamaktadır. Dolayısıyla turizm, görünmez bir ihracat kalemi konumundadır (Theobald, 2001; Bahar, 2010: 2).

Dünya Turizm Örgütü (UNWTO) verilerine göre dünya genelinde turizm gelirleri 1,12 (milyar\$)'dir. 2019 yılı verilerine göre en fazla turist çeken ülkeler ise; Fransa, İspanya, ABD, Çin, İtalya, Türkiye, Meksika, Tayland, Almanya ve İngiltere'dir (UNWTO, 2022: www.unwto.org). Meksika, Çin, Tayland ve Türkiye yeni sanayileşen ülke konumu içerisinde yer almaktadır. Bu bakımdan araştırmanın konusunu dünya turizminin önemli bir kısmını oluşturan yeni sanayileşen ülkeler oluşturmaktadır. Bu kapsamda çalışma, turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini yeni sanayileşen 10 ülke (Brezilya, Meksika, Arjantin, Çin, Tayland, Filipinler, Türkiye, Malezya, Güney Afrika ve Hindistan) için 1995-2020 dönemi yıllık verileri kullanarak araştırmayı amaçlamaktadır.

Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi söz konusu ülkelerle analiz eden bir çalışmanın bulunmaması, güncel dinamik panel veri yöntemleri ve güncel zaman aralığının kullanılması çalışmayı diğer çalışmalardan farklı kılan noktalardır. Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkiyi araştıran çalışmada ampirik analizlerde ilk önce hem değişkenlerde hem de modelde yatay kesit bağımlılığının olup olmadığı araştırılacaktır. Daha sonra güncel testlerden olan ve "Reese ve Westerlund (2016) tarafından önerilen PANICCA Birim kök testi" uygulanacaktır. Ön testler arasında yer alan eğitim katsayılarının homojen olup olmadığı belirlendikten sonra değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki "Westerlund ve Edgerton (2007) LM eşbütünleşme" testi ile incelenecektir. Değişkenlerin uzun dönem katsayıları "Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCE (Common Correlated Effect)" yöntemi kullanılarak tahmin edilecektir. Bu doğrultuda beş bölümden oluşan çalışmada ilk bölümde turizm gelirleri ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki, ikinci bölümde konu ile ilgili literatür taraması, üçüncü bölümde ekonometrik yöntem ve veri seti, dördüncü bölümde analiz bulgularına yer verilerek beşinci bölümde değerlendirmeler ışığında politika önerileri sunulacaktır.

1. SEÇİLMİŞ LİTERATÜR: TURİZM GELİRLERİ VE EKONOMİK BÜYÜME İLİŞKİSİ

Literatür incelendiğinde, turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, araştıran çok sayıda panel veri ve zaman serisi analizlerin olduğu görülmektedir. Ampirik çalışmaların önemli bir kısmında turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin, pozitif olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Brida vd., (2008); Bahar & Bozkurt (2010); Mishra vd.,(2011); Kamacı & Oğan (2014); Saleh vd., (2015); Şahin (2017); Rasool vd. (2021); Ayas & Çallı (2022)). Çalışmalarda değişkenler arasında ilişkinin bulunup bulunmaması, örneklem ülke grubu, incelenen dönem, tercih edilen yöntemler, kullanılan değişkenler gibi unsurlar nedeniyle farklılık göstermektedir. Bu bakımdan, kullanılan güncel dinamik panel veri yöntemleri, güncel zaman aralığı ve seçilen ülke grubuna ait çalışmanın bulunmaması nedeni ile bu çalışma diğer çalışmalardan farklılık göstermektedir. Turizm gelirleri ve ekonomik büyüme ilişkisini inceleyen ampirik çalışmaların bazıları Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1: Seçilmiş Literatür: Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi

<i>Yazar(lar)</i>	<i>Dönem/Ülkeler</i>	<i>Değişkenler</i>	<i>Yöntem</i>	<i>Bulgular</i>
Brida vd., (2008)	1980-2007 /Meksika	Reel GSYİH, Turizm harcamaları, Reel döviz kuru	Granger Nedensellik Testi	Analiz sonucunda nedenselliğin yönünün turizm harcamalarından reel GSYİH’ya doğru olduğu görülmüştür.
Kızılgöl & Baykal (2008)	1992Q1-2006Q2 /Türkiye	Turizm geliri, GSYİH	Toda-Yamamoto Nedensellik Testi	Nedenselliğin yönü ekonomik büyümeden turizm gelirlerine doğru bulunmuştur.
Bahar & Bozkurt (2010)	1998-2005 /21 Gelişmekte Olan Ülke	GSMH başına sermaye miktarının büyüme oranı, Uluslararası turizm gelirlerinin GSMH’ya oranının büyüme oranı, Toplam sermaye miktarının GSMH’ya oranının büyüme oranı, Toplam yurtiçi tasarrufların GSMH’ ya oranının büyüme oranı	Panel Veri Analizi	Yapılan analiz sonucunda turizm ve ekonomik büyüme arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.
Mishra vd.,(2011)	1978-2009 /Hindistan	GSYİH, Turizmden elde edilen döviz kazançları, Gelen turist sayısı	Granger Nedensellik Testi	Elde edilen bulgular turizm ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki olduğu yönündedir. Nedensellik test sonucunda ise uzun dönemde turizmden ekonomik büyüme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Fakat kısa dönemde değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı belirtilmiştir.

Çoban & Özcan (2013)	1963-2010 /Türkiye	Turizm geliri, Kişi başına düşen gelir	Johansen Eşbütünleşme ve Nedensellik Testleri	Eşbütünleşme testi sonucunda turizm ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemde pozitif bir ilişki olduğu görülmüştür. Nedensellik test sonucunda turizm ve ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Çağlayan vd.,(2012)	1995-2008 /135 Ülke	Turizm gelirleri GSYİH	Panel Nedensellik Testi	Analiz sonuçlarına göre Amerika, Latin Amerika ve Karayipler’de nedenselliğin yönü ekonomik büyümeden turizme doğrudur. Doğu ve Orta Asya ve Okyanusya’da nedenselliğin yönü turizmden ekonomik büyümeye doğrudur. Ayrıca Asya- Orta Asya, Orta Doğu, Kuzey Afrika ve Sahra Altı Afrika’da ekonomik büyüme ile turizm arasında nedensellik ilişkisine rastlanmamıştır.
Kamacı & Oğan (2014)	1995-2011 /Türki Cumhuriyetleri	Turizm gelirleri, GSYİH	Panel Eşbütünleşme ve Panel Nedensellik Testleri	Yapılan analizler sonucunda turizm ve ekonomik büyüme arasında uzun dönemli pozitif bir ilişkinin olduğu ve turizm ile ekonomik büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisinin olduğu görülmüştür.
Balıkçoğlu & Oktay (2015)	2003Q1-2014Q2 /Türkiye	Turizm geliri, GSYİH	Granger Nedensellik Testi	Ekonomik büyümeden turizme doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Saleh vd., (2015)	1981-2008 /Bahreyn, Ürdün, Suudi Arabistan	Sabit brüt sermaye oluşumu, Kişi başına düşen gelir, Gelen turist sayısı, Gelen turist sayısının karesi, Doğrudan yabancı yatırımlar, Doğrudan yabancı yatırımların karesi, Eğitim harcamaları	Panel Eşbütünleşme Testi	Elde edilen bulgular turizm ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli bir ilişki olduğu yönündedir.
Alhowaish (2016)	1995-2012 /Körfez İşbirliği Ülkeleri	Uluslararası turizm gelirleri, GSYİH	Panel Nedensellik Testi	Elde edilen bulgular nedenselliğin yönünün ekonomik büyümeden turizme doğru olduğunu yönündedir.

Şahin (2017)	2000-2015 /20 Akdeniz Ülkesi	Turizm gelirleri(%GSYİH), Kişi başına GSYİH artışı, Gayri safi sermaye oluşumu (%GSYİH), Kamu tüketim harcamaları (%GSYİH), İşgücüne katılım oranı, Ortaöğretimde okullaşma oranı	Panel Veri Analizi	Turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Şengönül vd., (2018)	1995-2017 /7 OECD Ülkesi	GSYİH, Turizm gelirleri, Gelen turist sayısı	Panel Nedensellik Testi	Nedensellik test sonuçları turizm gelirlerinden GSYİH'ya, GSYİH ve gelen turist sayısına tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu yönündedir.
Ağır & Özbek (2021)	1995-2019 /7 Ülke	Kişi başına düşen gelir, Uluslararası turizm gelirleri	Panel Nedensellik Testi	Panelin geneli için değişkenler arasında nedensellik ilişkisinin olmadığı görülmüştür. Ancak Fransa'da kişi başına gelirden turizm gelirlerine doğru tek yönlü nedensellik, ABD, İtalya ve Japonya'da turizm gelirlerinden kişi başına gelire doğru tek yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Rasool vd. (2021)	1995-2015 /BRICS Ülkeleri	Kişi başına düşen GSYİH, Kişi başına uluslararası turizm geliri, Finansal gelişme	Panel ARDL	Değişkenler arasında uzun dönemli pozitif ilişki tespit edilmiştir.
Ayas & Çallı (2022)	1964-2018 /Türkiye	Turizm gelirleri ve GSYİH	ARDL Sınır Testi ve Zamanla Değişen ARDL Sınır Testi	Elde edilen bulgular, 1963-1971 ile 1980-2018 dönemlerinde turizm gelirleri ile ekonomik büyüme arasında uzun dönemli ilişki olduğu yönündedir. Ancak 1972-1979 dönemi için değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin olmadığı görülmüştür.

2. EKONOMETRİK YÖNTEM ve VERİ SETİ

2.1. Ekonometrik Yöntem

Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemek için dinamik panel veri yöntemlerinden “Westerlund ve Edgerton (2007) LM eşbütünlüşme” testi kullanılmıştır. Bu test aşamasına geçilmeden önce bir takım ön testlerin

yapılması gerekmektedir. Ön testlerden ilki yatay kesit bağımlılığının varlığının mevcut olmasıdır. Yatay kesit bağımlılığının varlığı birim kök ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişki durumunda birinci ve ikinci nesil testlerle devam edileceğine karar vermede öncüdür (Örnek & Türkmen, 2019: 120). Bu durumu incelemek için “Breusch ve Pagan (1980) LM testi, CD ve CD_{LM} testi (Pesaran (2004)) ile Pesaran vd. (2008) ‘in geliştirdiği LM_{adj}’ testleri kullanılmaktadır. Yatay kesit bağımlılığı testlerinin boş hipotez “H₀: yatay kesit bağımlılığı yoktur” üzerine kuruludur. Buna göre testlerin test istatistikleri aşağıda gösterilmektedir.

Denklem (1)’de Breusch ve Pagan (1980), test istatistiği gösterilmektedir. N küçük ve T yeterince büyük olduğu durumda geçerli olan LM testi boş hipotez altında “N(N-1)/2 serbestlik derecesinde asimptotik kıkare dağılımına” sahip olmakla birlikte N küçük ve T yeterince büyük olduğu durumda geçerlidir.

$$LM = T \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij}^2, \quad \sim X^2 N(N-1)/2 \quad (1)$$

Denklem (2)’de Pesaran (2004), tarafından geliştirilen test istatistiği gösterilmektedir. “CD → N(0,1) fonksiyonun limiti N → ∞’dur” ve T yeterince büyüklük olduğu durumda geçerlidir.

$$CD = \sqrt{\frac{2T}{N(N-1)}} \left(\sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \hat{\rho}_{ij} \right) \quad (2)$$

Denklem (3)’te Pesaran vd. (2008) test istatistiği gösterilmekte ve k, regresörlerin sayısını, μ_{Tij} ve v²_{ij} Pesaran ve diğerleri tarafından sağlanan (T-k) ρ²_{ij} ‘nin sırasıyla ortalaması ve varyansını ifade etmektedir.

$$LM_{adj} = \sqrt{\left(\frac{2}{N(N-1)}\right)} \sum_{i=1}^{N-1} \sum_{j=i+1}^N \frac{(T-k)\hat{\rho}_{ij}^2 - \mu_{Tij}}{\sqrt{v^2_{Tij}}} \sim N(0,1) \quad (3)$$

Değişkenlerin birim kök sürece sahip olup olmadığı “Reese ve Westerlund (2016) tarafından önerilen PANICCA Birim kök testi” ile araştırılmıştır. Test ortak faktör modellemesine dayanarak yatay kesit bağımlılığını göz önünde bulundurmaktadır. Boş hipotez serilerde birim kök sürecine işaret etmektedir. Denklem (4), (5) ve (6)’da sabitli model için test istatistiği gösterilmektedir (Reese & Westerlund, 2016: 966-967).

$$P_a = \frac{\sqrt{NT}(\hat{\rho}_0^+ - 1)}{\sqrt{\frac{2\hat{\sigma}_\epsilon^4}{\hat{\omega}_\epsilon^4}}} \quad (4)$$

$$P_b = \sqrt{NT}(\hat{\rho}^+ - 1) \sqrt{\frac{1}{NT^2} \text{tr}(\hat{\epsilon}'_{-1} \hat{\epsilon})} \frac{\hat{\omega}_\epsilon^2}{\hat{\sigma}_\epsilon^4} \quad (5)$$

$$PSMB = \frac{\sqrt{N}(\text{tr}(\frac{1}{NT^2} \hat{\epsilon}' \hat{\epsilon}) - \frac{\hat{\omega}_\epsilon^2}{2})}{\sqrt{\frac{\hat{\sigma}_\epsilon^4}{3}}} \quad (6)$$

Denklem (7), (8) ve (9)’da sabitli ve trendli modeller için ise test istatistikleri gösterilmektedir.

$$P_a = \frac{\sqrt{NT}(\hat{\rho}^+ - 1)}{\sqrt{(36/5)\hat{\sigma}_\epsilon^4/\hat{\omega}_\epsilon^8}} \quad (7)$$

$$P_b = \sqrt{NT}(\hat{\rho}^+ - 1) \sqrt{\frac{1}{NT^2} \text{tr}(\hat{\epsilon}'_{-1} \hat{\epsilon}) \frac{5}{6} \frac{\hat{w}_{\epsilon}^2}{\hat{\sigma}_{\epsilon}^2 \hat{\sigma}_{\epsilon}^4}} \quad (8)$$

$$PSMB = \frac{\sqrt{N}(\text{tr}(\frac{1}{NT^2} \hat{\epsilon}' \hat{\epsilon}) - \frac{\hat{w}_{\epsilon}^2}{6})}{\sqrt{\frac{\hat{\sigma}_{\epsilon}^4}{45}}} \quad (9)$$

Denklemlere göre, $\hat{\sigma}_{\epsilon}^2$, \hat{w}_{ϵ}^2 ve $\hat{\sigma}_{\epsilon}^4$ terimleri ϵ_{it} hata terimi için tek taraflı varyans tahminini, kısa ve uzun dönemi ifade etmektedir.

“Eğim Homojenliği” testi ön testlerden bir diğeridir. Denklem (10)’da test istatistiği yer almaktadır.

$$\Delta = \sqrt{N} \left(\frac{N^{-1} \hat{S} - k}{\sqrt{2k(T-k-1)/T+1}} \right) \sim N(0,1) \quad (10)$$

Test istatistiğine göre hata terimleri normal olarak dağıtıldığında “N ve T'nin göreceli genişleme hızları üzerinde hiçbir kısıtlama olmaksızın (N, T) $\rightarrow \infty$ ” olarak geçerlidir. Boş hipotez homojenlik üzerine kuruludur (Pesaran & Yamagata, 2008).

Eşbütünleşme ilişkisi yani değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki “Westerlund ve Edgerton (2007: 186) çalışmasında McCoskey ve Kao (1998) tarafından geliştirilen LM” testi ile araştırılmıştır. Denklem (11)’de yatay kesit bağımlılığını altında test istatistiği gösterilmektedir.

$$y_{it} = \alpha_i x'_{it} \beta_i + z_{it} \quad (11)$$

Test istatistiğinde, $t=1, \dots, T$ ve $i=1, \dots, N$ sırasıyla zaman serilerini ve kesit birim indekslerini, X_{it} vektörü K boyutuna sahip ve rassal yürüyüş süreçleri olduğu varsayılan regresörü içermektedir. “ Z_{it} ise; $z_{it} = u_{it} + v_{it}$ ” bununla beraber “ $v_{it} = \sum_{j=1}^t \eta_{ij}$ ” şeklindedir ve $\eta_{ij} \sim \text{IID}, (\eta_{it}) = \sigma_i^2$ ’dir”.

Uzun dönem katsayılar kesitler arası bağımlılığa izin veren ve eğim katsayılarındaki heterojenliği dikkate alan “Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCE (Common Correlated Effect)” testinden yararlanılarak analiz edilmiştir. Denklem (12) ve (13)’te test istatistikleri gösterilmektedir. Buna göre boş hipotez “katsayılar istatistiksel olarak anlamsız” şeklindedir (Pesaran, 2006: 983).

$$\hat{b}_{CCEMG} = (1/N) \sum_{i=1}^N \hat{b}_i \quad (12)$$

$$\hat{b}_{CCEMG} = \left(\sum_{i=1}^N \theta_i X_i' \bar{M}_w X_i \right)^{-1} \sum_{i=1}^N \theta_i X_i' \bar{M}_w y_i \quad (13)$$

2.2. Veri Seti

Turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini incelemeyi amaçlayan bu çalışmada yeni sanayileşen 10 ülke (Brezilya, Meksika, Arjantin, Çin, Tayland, Filipinler, Türkiye, Malezya, Güney Afrika ve Hindistan) analizlere dâhil edilmiştir. Değişkenlerin elde edilmesi aşamasında Dünya Bankası veri tabanından yararlanılmıştır. Buna göre ekonomik büyüme verisini temsilen kişi başı GSYİH (ABD \$) bağımlı değişken, turizm gelirleri (ABD \$) ve gayri safi sermaye oluşumu (%GSYİH) bağımsız değişken durumundadır. Turizm gelirleri verisinin 1995 yılında başlayıp 2020 yılında sona ermesi çalışmanın ana sınırlılığını oluşturmaktadır. Seriler arasındaki ilişkiyi doğrusal olarak ele alabilmek amacıyla

değişkenlerin logaritması alınmıştır (Kar & Ağır, 2006: 61). Logaritmik dönüşümleri yapılan model Denklem (14)'de yer almaktadır.

$$\text{LNGR}_{it} = \alpha_i + \beta_{1i} \text{LNTR}_{it} + \beta_{2i} \text{LNY}_{it} + \varepsilon_{it} \quad (14)$$

($i = \dots, 10$) ve ($t = 1995, \dots, 2020$)

Denklemden i ve t sırasıyla kesit ve zaman boyutunu belirtmektedir. Ayrıca LNGR değişkeni kişi başı GSYİH, LNTR değişkeni uluslararası turizm gelirini, LNY değişkeni gayri safi sermaye oluşumunu temsil etmektedir.

3. AMPİRİK BULGULAR

Ekonometrik yöntem kısmında bahsedilen panel eşbütünlük testi için yapılması gereken ön testlerin analiz sonuçları bu kısımda yer almaktadır. Bu ön testlerden birincisi olarak yatay kesit bağımlılığıdır. Değişkenlere ve modele ait test bulguları Tablo 2'de yer almaktadır.

Tablo 2: Değişkenlere ve Modele Ait Test Bulguları

Ön Testler	LNDGR		LNTG		LNY	
	İst-Değeri	Olasılık Değeri	İst-Değeri	Olasılık Değeri	İst-Değeri	Olasılık Değeri
CD _{lm1} (BP,1980)	103.373*	0.000	52.991	0.193	67.001**	0.018
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	6.153*	0.000	0.842	0.200	2.319**	0.010
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	-1.443***	0.075	-3.093*	0.001	-2.175**	0.015
LM _{adj} (PUY, 2008)	10.922*	0.000	6.591*	0.000	6.541*	0.000
Modele Ait Yatay Kesit Bağımlılığı						
	İst- Değeri			Olasılık Değeri		
CD _{lm1} (BP,1980)	376.373*			0.000		
CD _{lm2} (Pesaran, 2004)	34.930*			0.000		
CD _{lm3} (Pesaran, 2004)	18.249*			0.000		
LM _{adj} (PUY, 2008)	50.001*			0.000		

“**”, %1 “***” %5, “****” %10 düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 2'de sunulan değişkenlere ve modele ait yatay kesit bağımlılığı test bulgularına göre boş hipotez %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde reddedilmekte ve yatay kesit bağımlılığı bulgusu tespit edilmektedir. Elde edilen bulgu, bir ülkede ortaya çıkan makroekonomik bir şokun diğer ülkeleri de etkileyeceğini belirtmektedir.

Yatay kesit bağımlılığının varlığı tespit edildikten bu durumu dikkate alan PANICCA birim kök testi uygulanmaktadır. Tablo 3'te kişi başı GSYİH (LNGR) turizm geliri (LNTG) ve gayri safi sermaye oluşumu (LNY) değişkenlerine ait sabit terimli ve sabit trendli PANICCA birim kök test bulguları yer almaktadır.

Tablo3: PANICCA Birim Kök Test Bulguları

Birim Kök Testi	LNGR		LNTG		LNY		
	Düzy						
	Sabit Terimli	Sabit ve Trendli	Sabit Terimli	Sabit ve Trendli	Sabit Terimli	Sabit ve Trendli	
PANICCA	Pa	1.754 (0.960)	5.213 (1.000)	1.621 (0.948)	4.888 (1.000)	-4.334*** (0.000)	2.963 (1.000)
	Pb	2.826 (0.998)	17.519 (1.000)	2.597 (0.995)	14.563 (1.000)	-2.890*** (0.002)	4.729 (1.000)
	PMSB	5.069 (1.000)	40.719 (1.000)	4.949 (1.000)	30.826 (1.000)	-1.482* (0.069)	5.986 (1.000)

“***” işareti %1 “**” işareti %10 anlamlılık düzeyinin ifade etmektedir.

PANICCA test bulgularına göre bağımlı (LNGR) ve bağımsız değişkenler (LNTG ve LNY) seviyede birim köke sahiptir. Ancak LNY değişkeni sabit terimli modelde birim kök sürece sahip değildir. Bunun için tüm değişkenlerde sabitli ve trendli model dikkate alınmıştır. “Westerlund-Edgerton LM eşbütünleşme” testine geçmeden önce oluşturulan modelin eşbütünleşme katsayısının homojenliğinin tespit edilmesi önemlidir. Bu bakımdan logaritmik dönüşümleri yapılan “modelin eşbütünleşme katsayılarının homojen olup olmadığının” bulguları Tablo 4’te yer almaktadır.

Tablo 4: Homojenite Test Bulguları

Testler	Model	
	Test İstatistiği	Olasılık Değeri
Delta Tilde	7.156*	0.000
Delta Tilde _{adj}	7.753*	0.000

“*” işareti %1 seviyesinde anlamlılığı belirtmektedir”.

Tablo 4’te ulaşılan sonuçlara göre, yeni sanayileşen ülkeler için kurulan modelin eşbütünleşme katsayılarının %1 anlamlılık düzeyinde reddedilerek heterojen olduğu bulgusuna varılmıştır. Bulguların heterojen olması analize dâhil edilen değişkenlerin etkisinin ülkeden ülkeye değişiklik gösterdiğini belirtmektedir (Aydemir, vd. 2020: 1033).

Değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişki “Westerlund ve Edgerton (2007)’nun” LM eşbütünleşme testi ile araştırılmış ve bulgular Tablo 5’de sunulmuştur.

Tablo5: LM Eşbütünleşme Testi Bulguları

	LM İstatistiği	Bootstrap p-değeri	Asimptotik p-değeri
Sabitli	3.493	0.617	0.000
Sabitli ve Trendli	2.228	0.754	0.013

Bootstrap olasılık değerleri 1000 tekrarlı dağılımdan elde edilmiştir.

Tablo 5’te ulaşılan bulgulara göre, yatay kesit bağımlılığı varlığının olması bootstrap olasılık değerlerinin dikkate alınması gerektiğini göstermektedir. Buna göre; boş hipotez eşbütünleşmenin varlığıdır. Bootstrap olasılık değerlerine bakıldığında eşbütünleşmenin bulunduğu ilişkin boş hipotez reddedilememekte ve değişkenler arasında uzun dönemli ilişki olduğuna karar verilmektedir.

Uzun dönem katsayılar, “Pesaran (2006) tarafından geliştirilen Common Correlated Effects (CCE)” yönteminden hareketle incelenmiştir. Hem kesit hem de panel geneli bulguları Tablo 6’da yer almaktadır.

Tablo6: CCE Katsayı Bulguları

CCE	LNTR=f(LNTR)			LNY=f(LNY)		
	Katsayı	Std. Hata	p-değeri	Katsayı	Std. Hata	p-değeri
	0.507*	0.083	0.000	0.325**	0.160	0.043
<i>Ülke Sonuçları</i>						
Brezilya	0.472*	0.052	0.000	0.177	0.110	0.110
Meksika	0.853*	0.163	0.000	0.093	0.484	0.846
Arjantin	0.839*	0.118	0.000	0.649**	0.290	0.025
Çin	0.349*	0.056	0.000	1.052*	0.279	0.000
Tayland	0.386*	0.052	0.000	0.289*	0.117	0.016
Filipinler	0.080	0.069	0.247	0.598*	0.115	0.000
Malezya	0.436*	0.102	0.000	0.076	0.078	0.330
Hindistan	0.316*	0.084	0.000	0.329**	0.137	0.016
Türkiye	0.866*	0.105	0.000	1.053*	0.277	0.000
Güney Afrika	0.479*	0.069	0.000	0.398	0.271	0.143

** , * sırasıyla %5 ve %1 düzeyinde istatistiki anlamlılığı göstermektedir.

Pesaran (2006) tarafından geliştirilen CCE testi sonuçlarına göre yeni sanayileşen ülkelerde turizm gelirinin (LNTR) ve gayri safi sermaye oluşumunun (LNY) kişi başına GSYİH üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Panel sonuçları, turizm gelirindeki %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi yaklaşık olarak %0,507 oranında arttırdığını göstermektedir. Turizm gelirinin ekonomik büyüme oranını arttırdığı (Brida vd., (2008); Bahar & Bozkurt (2010); Mishra vd.,(2011); Kamacı & Oğan (2014); Saleh vd., (2015); Şahin (2017); Rasool vd. (2021); Ayas & Çallı (2022)) çalışmalarında elde ettikleri sonuçlarla tutarlılık göstermektedir. Diğer taraftan, gayri safi sermaye oluşumunda ortaya çıkan %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi yaklaşık olarak %0,325 oranında arttırmaktadır. Gayri safi sermaye oluşumunun ekonomik büyüme oranını arttırdığı, Şahin (2017); elde edilen sonuçla tutarlılık göstermektedir.

Değişkenlere (LNTR, LNY) ait CCE test sonuçları ülke bazında değerlendirildiğinde; Brezilya, Meksika, Arjantin, Çin, Tayland, Malezya, Hindistan, Türkiye ve Güney Afrika'da %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde, turizm gelirindeki %1'lik bir artışın ekonomik büyüme oranını sırasıyla, %0,472; %0,853; %0,839; %0,349; %0,386; %0,436; %0,316; %0,866 ve %0,479 oranında arttırdığı elde edilmektedir. Gayri safi sermaye oluşumunda ortaya çıkan %1'lik bir artış Arjantin, Çin, Tayland, Filipinler, Hindistan ve Türkiye %1 ve %5 anlamlılık düzeyinde ekonomik büyüme oranlarını sırasıyla, %0,649; %1,052; %0,289; %0,598; %0,329 ve %1,053 oranında arttırmaktadır.

SONUÇ

Turizm sektörü, dünya ekonomisinin en önemli sektörlerinden biridir. Ülke ekonomilerinin büyüme ve kalkınma süreçlerinde önemli bir yer tutmaktadır. Özellikle istihdam ve vergi gelirlerinin artırılması ve ödemeler bilançosu açıklarının giderilmesi gibi alanlarda olumlu katkılar sağlamaktadır. Söz konusu olumlu etkiler nedeniyle ülkelerin ekonomik gelişmesi ve yenilenme sürecinin katalizörü olarak kabul edilmekte ve sektörün diğer alanlarla olan etkileşiminin araştırılması önemli hale gelmektedir.

Çalışma, turizm gelirlerinin ekonomik büyüme üzerindeki etkisini yeni sanayileşen 10 ülke (Brezilya, Meksika, Arjantin, Çin, Tayland, Filipinler, Türkiye, Malezya, Güney Afrika ve Hindistan) için 1995-2020 dönemi yıllık verileri kullanarak araştırmayı amaçlamaktadır. Ampirik yöntem olarak “Westerlund ve Edgerton (2007) LM eşbütünleşme” testi

kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki uzun dönem katsayıları “Pesaran (2006) tarafından geliştirilen Common Correlated Effects (CCE-Ortak İlişkili Etkiler)” eşbütünleşme tahmincisi ile araştırılmıştır. Tahmin sonuçları, yeni sanayileşen 10 ülkede değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisini göstermekle birlikte turizm gelirlerinin ve gayri safi sermaye oluşumunun ekonomik büyüme üzerindeki etkisinin istatistiksel olarak anlamlı olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. Panel sonuçları, turizm gelirindeki %1’lik bir artışın ekonomik büyümeyi yaklaşık olarak %0,507 oranında arttırdığını göstermektedir. Turizm gelirinin ekonomik büyüme oranını arttırdığı (Brida vd., (2008); Bahar ve Bozkurt (2010); Mishra vd.,(2011); Kamacı ve Oğan (2014); Saleh vd., (2015); Şahin (2017); Rasool vd. (2021); Ayas ve Çallı (2022)) çalışmalarında elde ettikleri sonuçlarla tutarlılık göstermektedir. Diğer taraftan, gayri safi sermaye oluşumunda ortaya çıkan %1’lik bir artışın ekonomik büyümeyi yaklaşık olarak %0,325 oranında arttırmaktadır. Gayri safi sermaye oluşumunun ekonomik büyüme oranını arttırdığı, Şahin (2017); elde edilen sonuçla tutarlılık göstermektedir.

Elde edilen sonuçlar, turizm gelirlerinin ve gayri safi sermaye oluşumunun ekonomik büyümenin önemli bir belirleyicisi olduğunu göstermektedir. Bu kapsamda politika yapıcılarının ekonomik, kültürel ve sosyal gelişimi destekleyen turizm faaliyetlerine destek vermesi gerekmektedir. Bu çerçevede ekoturizm, kültürel turizm ve gastronomi turizmi söz konusu faaliyetler arasında gösterilebilir. Sonraki çalışmalarda yapısal kırılmaları dikkate alan dinamik panel veri yöntemleri ile analizlerin gerçekleştirilmesinin literatürün gelişmesine katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Birinci yazarın makaleye katkısı %50, ikinci yazarın makaleye katkı oranı %50 olarak gerçekleşmiştir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Yazarlar arasında çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Ağır, H. & Özbek, S. (2021). Uluslararası Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Panel Nedensellik Analizi. *Tourism Economics, Management and Policy Research*, 1(2), 96-103.
- Alhawaish, A. K. (2016). Is Tourism Development a Sustainable Economic Growth Strategy in the Long Run? Evidence from GCC Countries. *Sustainability*, 8, 1-10.
- Ayas, I. & Çallı, S. D. (2022). Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisine ARDL Sınır Testi ve Zamanla Değişen ARDL Teknikleri ile Ekonometrik Bakış. *Doğuş Üniversitesi Dergisi*, 23(2), 345-361.
- Aydemir, A. F., Atılgan, D. & Türkmen, S. (2020). N11 Ülkelerinde Enerji Kullanımı ve Ekonomik Büyüme: Panel Nedensellik Analizi. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(2), 1027-1037.
- Bahar, O. & Bozkurt, K. (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Turizm-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Dinamik Panel Veri Analizi. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 21(2), 255-265.
- Balıkçioğlu, E. & Oktay, K. (2015). Türkiye’de Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Kamu Politikaları Doğrultusunda Değerlendirilmesi. *Sosyoekonomi*, 23(25), 113-125.
- Breusch, T. S. & Pagan, A. R. (1980). The Lagrange Multiplier Test and its Applications to Model Specification in Econometrics. *The Review of Economic Studies*, 47(1), 239-253.
- Brida, G. J., Carrera, S. J. E. & Risso, A. W. (2008). Tourism’s Impact on Long-Run Mexican Economic Growth. *Economics Bulletin*, 3(21), 1-8.
- Çağlayan, E., Şak, N. & Karymshakov, K. (2012). Relationship between Tourism and Economic Growth: A Panel Granger Causality Approach. *Asian Economic and Financial Review*, 2(5), 518-529.
- Çoban, O. & Özcan, C. C. (2013). Türkiye’de Turizm Gelirleri-Ekonomik Büyüme İlişkisi: Nedensellik Analizi (1963-2010). *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1), 243-261.
- Dücan, E., Şit, M. & Şentürk, M. (2016). Ekonomik Büyümeye Bir Katkı Bağlamında Turizm Gelirleri: Bir Panel Veri Uygulaması. *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 1-14.
- Kamacı, A. & Oğan, Y. (2014). *Turizm Gelirlerinin Ekonomik Büyüme Üzerine Etkileri: Panel Eşbütünlük ve Nedensellik Analizi*. International Conference on Eurasian Economies 2014, 1-6.
- Kar, M. & Ağır, H. (2006). Türkiye’de Beşeri Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Eşbütünlük Yaklaşımı ile Nedensellik Testi, 1926-1994. *Selçuk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 6(11), 51-68.
- Kara, O., Çömlekçi, İ. & Kaya, V. (2012). Turizm Gelirlerinin Çeşitli Makro Ekonomik Göstergeler ile İlişkisi: Türkiye Örneği (1992-2011). *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8(1), 75-100.
- Kızılgöl, Ö. & Erbaykal, E. (2008). Türkiye’de Turizm Gelirleri ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bir Nedensellik Analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 351-360.
- Mishra, P. K., Rout, H. B. & Mohapatra, S. S. (2011). Causality between Tourism and Economic Growth: Empirical Evidence from India. *European Journal of Social Sciences*, 8(4), 518-527.
- Önder, F. (2022). Türkiye’de Turizmin Finansal Gelişmeye Etkisinin Ampirik Analiz. *Tourism Economics, Management and Policy Research*, 1(2), 29-35.
- Örnek, İ. & Türkmen, S. (2019). Gelişmiş ve Yükselen Piyasa Ekonomilerinde Sürdürülebilir Enerji: Çevresel Kuznets Eğrisi Yaklaşımı. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 28(3), 109-129.
- Pesaran, M. H. & Yamagata, T. (2008). Testing Slope Homogeneity in Large Panels. *Journal of Econometrics*, 142(1), 50-93.
- Pesaran, M. H. (2004). *General Diagnostic Tests for Cross Section Dependence in Panels*. Cambridge: University of Cambridge, Working Paper.
- Pesaran, M. H. (2006). Estimation and Inference in Large Heterogeneous Panels with a Multifactor Error Structure. *Econometrica*, 74(4), 967-1012.

- Pesaran, M. H., Ullah, A. & Yamagata, T. (2008). A Bias-Adjusted LM Test of Error Cross-Section Independence. *Econometrics Journal*, 11, 105-127.
- Rasool, H., Maqbool, S. & Tarquie, M. (2021). The Relationship Between Tourism and Economic Growth Among BRICS Countries: A Panel Cointegration Analysis. *Future Business Journal*, 7(1), 1-11.
- Reese, S. & Westerlund, J. (2016). Panicca: Panic on Cross-Section Averages. *Journal of Applied Econometrics*, 31(6), 961-981.
- Saleh, A., Assaf, G., Ihalanayake, R. & Lung, S. (2015). A Panel Cointegration Analysis of the Impact of Tourism on Economic Growth: Evidence From The Middle East Region. *International Journal of Tourism Research*, 17, 209-220.
- Şahin, D. (2017). Akdeniz Ülkelerinde Turizm ve Ekonomik Büyüme İlişkisinin Analizi. *Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(14), 115-124.
- Şengönül, A., Karadaş, H. A. & Koşaroğlu, M. (2018). Turizme Dayalı Büyüme Hipotezinin OECD Üyesi Olan Akdeniz Ülkeleri İçin Analizi. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 11(60), 1123-1135.
- Theobald, W. F. (2001). *Global Tourism*. Second Edition, Oxford: Butterworth&Heinemann.
- UNWTO (2022). *Dünya Turizm Örgütü*. Erişim adresi: <https://www.unwto.org/tourism-statistics/tourism-statistics-database>, Erişim Tarihi: 10.08.2022.
- Vanegas, M. & Croes, R. R. (2003). Growth, Development and Tourism in a Small Economy: Evidence from Aruba. *The International Journal of Tourism Research*, 5(5), 315-330.
- Westerlund, J. & Edgerton, D. L. (2007). A Panel Bootstrap Cointegration Test. *Economics Letters*, 97, 185-190.
- World Bank (2022). *World Development Indicators*. Erişim adresi: <http://databank.worldbank.org/data/reports.aspx?source=world-development-indicators>, Erişim tarihi: 10.08.2022.
- Yıldırım, B. I. & Şahin, D. (2018). Akdeniz Ülkelerinde Turizm Gelirleri ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: Bootstrap Panel Nedensellik Testi. *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(16), 73-83.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2023 Cilt:25 Sayı:1
iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 20.12.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 22.06.2023
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1222045

Destekleme Primlerinin Ayçiçeği Arzı Üzerindeki Etkisi: ARDL Modeli

Kübra ÖNDER¹, Muhammet ŞAHİN²

Öz

İlk kez Kuzey Amerika'da ekiminin gerçekleştirildiği tahmin edilen ayçiçeği bitkisi kısa süre içinde dünya ekonomilerinde büyük önem kazanmıştır. Dünya ekonomilerinde olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de ayçiçeği önemli bir yere sahiptir. Ekonomiler üzerindeki önemine rağmen ürünün literatürde kapsamlı olarak incelenmediği görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı: Türkiye'de üreticilerin ayçiçeği üretimini etkileyen faktörleri belirlemek ve destekleme primlerinin ayçiçeği arzı üzerindeki etkisini ampirik olarak analiz etmektir. Söz konusu ilişki, Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Analizde, 1994-2021 dönemine ait yıllık zaman serileri kullanılmıştır. Analiz sonucunda; uzun dönem arz fonksiyonunda yer alan kriz kukla değişkeni hariç diğer değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Analiz sonuçları işaret açısından incelendiğinde, analizde yer alan tüm değişkenlerin iktisadi beklenti ile uyumlu olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Yapılan analiz sonucunda; ayçiçeği fiyatı (0,087), destekleme primi (0,11), verimlilik (0,86) ve trend (0,02) değişkenleri ayçiçeği arzı üzerinde artırıcı bir etkiye girdi maliyeti değişkeninin (0,14) ise azaltıcı bir etkiye sahip olduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Ayçiçeği Arzı, Destekleme Primi, ARDL Sınır Testi

Jel Kodu: D24, D22, C22, Q12

The Effect of Support Premiums on Sunflower Supply: ARDL Model

Abstract

The sunflower plant, which is estimated to have been cultivated in North America, gained great importance in the world economy in a short time. Sunflower has an important place in the Turkish economy as well as in the world economies. Despite its importance on economies, it is seen that the product has not been extensively studied in the literature. Therefore, this study aims to empirically determine the factors affecting sunflower production of producers in Turkey and empirically analyze the effect of support premiums on sunflower supply. This relationship was analyzed using the Autoregressive Distributed Lag (ARDL) method. Annual time series for the period of 1994-2021 were used in the analysis. As a result of the analysis, it was determined that the other variables, except for the crisis dummy variable in the long-term supply function are statistically significant. When the results were analyzed in terms of signs, it was concluded that all the variables in the supply function aligned with the economic expectation. In sunflower supply, while sunflower prices (0.87), support premium (0.11), productivity (0.86) and trend (0.02) variables have an increasing effect, the input cost variable (0.14) has a decreasing effect.

Keywords: Sunflowers Supply, Support Premium, ARDL Bound Test

Jel Codes: D24, D22, C22, Q12

¹ Sorumlu Yazar/Corresponding Author: Doç. Dr., Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, Burdur, Türkiye. E-posta: konder@mehmetakif.edu.tr Orcid no: 0000-0003-3537-3635

² Doç. Dr., Gümüşhane Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Maliye Bölümü, Gümüşhane, Türkiye, E-posta: sahin@gumushane.edu.tr, Orcid no: 0000-0002-1490-8947

Atf/Citation: Önder, K., Şahin, M. (2023), Destekleme Primlerinin Ayçiçeği Arzı Üzerindeki Etkisi: ARDL Modeli, Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 25/1, s. 313-333.

Extended Abstract

Introduction

Sunflower agriculture, which has a history of approximately 5000 years, has a great economic value for a significant part of the global economy, especially in Eastern European countries such as Russia, Ukraine, Romania and Bulgaria. Sunflower cultivation is also very important for Turkey. Turkey is one of the world's leading sunflower producers. However, despite the high sunflower production level, sunflower demand is greater than sunflower supply. This situation causes the import of products related to the sunflower plant. Therefore, in this study, the effect of government incentives for sunflower agriculture on sunflower production was analyzed using the ARDL model.

Method

Annual time series for the period 1994-2021 were used in the study in which the sunflower supply function was examined. Variables in the sunflower supply equation analyzed are sunflower production amount/supply (thousand, hectare), sunflower yield (kg, hectare), input cost (diesel, fertilizer and labor) (TL), sunflower support premium (TL/kg), sunflower price (TL/kg) and dummy. For the data sets used in the analysis, pre-1994 data are not available. This situation restricts the number of variables to be included in the analysis. For this reason, the substitute product variable, which was included in the model but was found to be statistically insignificant, was excluded from the model. In addition, due to the mentioned limitation, the input (fertilizer, labor and diesel) items that make up the cost of sunflower production are not included in the model separately. Inputs were weighted and included in the analysis. Variables included in the analysis (sunflower price, support premium, input cost) are realised using the producer price index (2003=100).

Result and Discussion

Before proceeding to the analysis of the sunflower supply function, whether the time series in the supply function is stationary or not, if it is stationary, to what degree it is stationary was examined by ADP and PP unit root tests. As a result of the examination, it has been determined that the variables in the model are stationary at different levels. Therefore, the supply function is analyzed using the ARDL approach. In the ARDL bounds test approach, firstly, the existence of a long-term relationship between the variables in the model was examined with the bounds test, and the existence of a long-term relationship between the series was accepted. Following the bounds test, ARDL cointegration and error correction model analyzes were performed. As a result of the error correction model analysis, the existence of a long-term relationship between the sunflower supply and the independent variables was confirmed again. In addition, it has been concluded that the deviations from the balance will disappear as a result of gradually decreasing fluctuations and the system will return to equilibrium in the long run. As a result of the ARDL test, in line with the economic expectations, it has been determined that the sunflower price of the previous year in the short-term and the current period prices in the long-term are effective in the production decision of sunflower producers. This result is compatible with the spider web theorem and the king's law in economic theory. Supply elasticities obtained from short and long-term analyzes are 0.18% and 0.086%, respectively, and the sunflower market has a flexible supply structure. The obtained finding is also compatible with the studies in the literature, and according to the studies in the literature, this is due to the fact that the market price is higher than the products such as corn and wheat, which are accepted as substitutes for sunflower production, and the sunflower product is effective in determining the prices of substitute products (Pietryk, 1976: 93; Kuru, 1995: 14). According to the long-term analysis findings, a positive relationship was determined between productivity and sunflower production. This is due to the easy adaptation of sunflowers to different soil types and climatic conditions (Alzamel, Taha, Bakr & Loutfy, 2022).

In addition, the use of modern agricultural methods at all stages of production also increases the productivity of the product. As a matter of fact, the analysis finding obtained is supported by the analysis results of the trend (technological progress, developments in logistics and stocking) variable. Technology etc. a 1% increase in the variables increases sunflower production by about 0.02%. Another factor that has a positive effect on sunflower production in the long run, is the support premiums applied to the product. An increase in the support premiums increases the sunflower supply (0.11%). This is due to the fact that the support premiums given to encourage the production of certain products cause a decrease in the cost of production. As a matter of fact, the analysis findings obtained are also compatible with the studies of Semerci et al. (2012), Ozüdogru and Miran (2015), and Yıldız (2017) in the literature. Another important variable affecting the sunflower supply is the cost of input. The flexibility of the input cost is 0.14%, and the cost increase reduces the sunflower production amount by 0.14%.

As a result, it has been determined that the government's support applied for sunflower production reduces the production cost of the sunflower producer, increases the productivity in sunflower production and increases the production areas. Therefore, it is recommended to increase the scope and effectiveness of government incentives for sunflower products. This development will reduce Turkey's foreign dependency on sunflowers or contribute greatly to the complete elimination of foreign dependency.

GİRİŞ

Ayçiçeği bitkisinin ilk kez M.Ö. 3000 yıllarında yerli halk tarafından Kuzey Amerika’da ekiminin gerçekleştirildiği tahmin edilmektedir. Bitki 1500’lerin başlarında İspanyollar tarafından Avrupa kıtasına getirilmiş ve bu dönemde daha çok süs bitkisi olarak kullanılmıştır. 1700’lü yıllardan itibaren ticaret yoluyla Mısır, Afganistan, Hindistan, Çin ve Rusya’ya ulaşan ayçiçeği bitkisi, tarımsal önemine asıl Rusya’da kavuşmuştur. Zira Rus Ortodoks Kilisesi’nin Paskalya diyetlerinde bazı yağlı yiyecekleri yasaklamasına karşın ayçiçeğini bunun dışında tutması, bitkiyi Rus halkı için önemli bir tarımsal ürün haline getirmiştir (Seller & Gulya, 2016:247). Günümüzde de ayçiçeği tarımının en yoğun şekilde yapıldığı ülkelerin başında Rusya ve Rusya’nın çevresinde yer alan Ukrayna, Romanya ve Moldova gelmekte olup, söz konusu bu ülkeler hem üretim hem de ihracat değerlerinde ilk sıralarda yer almaktadırlar. Ayçiçeği Türkiye için de son derece önemli bir tarımsal üründür. Türkiye 2,1 milyon tonluk üretimi ile dünyada altıncı sırada yer almaktadır. Ancak üretim miktarı, yaklaşık olarak 3,5 milyon ton düzeyinde olan yurtiçi ihtiyacı karşılayamadığından, Türkiye aynı zamanda dünyanın önde gelen ayçiçeği ithalatçısı durumundadır.

Dünya ekonomilerinde olduğu gibi Türkiye ekonomisinde de ayçiçeği önemli bir yere sahiptir. Bu bağlamda, ayçiçeği arzını etkileyen faktörlerin ortaya konması ve buna bağlı olarak politika önerilerinin geliştirilmesi ekonomi açısından oldukça önemlidir. Ekonomiler üzerindeki önemine rağmen ürünün literatürde kapsamlı olarak incelenmediği görülmektedir. Literatür genel olarak değerlendirildiğinde; konunun özellikle ayçiçeği tarımının yoğun olduğu ülkelerde ele alındığı, Türkiye’deki çalışmaların büyük oranda il ve ilçe düzeyinde yapıldığı (Kızıloğlu & Erem Kaya, 2008; Kumbasaroğlu & Dağdemir, 2010; Semerci, Kaya, Şahin & Çıtak, 2012), analizlerin istatistikî yöntemlere dayalı olarak gerçekleştirildiği ve ekonometrik yöntemlerin sınırlı sayıda kaldığı görülmektedir. Dolayısıyla bu çalışmanın amacı: (i) Türkiye’de üreticilerin ayçiçeği üretimini etkileyen faktörleri belirlemek ve (ii) destekleme primlerinin üretim kararındaki etkisini Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) yöntemi kullanılarak ekonometrik açıdan analiz etmektir.

Çalışmada ilk olarak ayçiçeğinin Dünya ve Türkiye ekonomisindeki yerine ve ürüne yönelik uygulanan destekleme primi politikalarına yönelik genel yapı sunulmuştur. İzleyen bölümde, konu ile alakalı literatür kapsamlı olarak incelenmiştir. Takip eden bölümde, çalışmada kullanılan materyal ve yöntemler tanımlanmıştır. Beşinci bölümde, çalışmanın bulguları paylaşılmıştır. Sonuç bölümünde ise elde edilen sonuçlar tartışılarak konuya yönelik politika önerilerinde bulunulmuştur.

1. AYÇİÇEĞİ TARIMI ve AYÇİÇEĞİNE YÖNELİK DEVLET DESTEĞİ

1.1. Dünyada ve Türkiye’de Ayçiçeği Tarımı ve Ekonomisi

Dünya ayçiçeği bitkisi toplam ekim alanı 27,4 milyon hektar, üretim miktarı ise 56,1 milyon ton düzeyindedir. Ülkeler bazında 8,4 milyon hektar ile Rusya ilk sırada yer alırken, onu 6 milyon hektar ile Ukrayna, 1,9 milyon hektar ile Arjantin ve 1,3 milyon hektar ile de Romanya takip etmektedir. Rusya, Ukrayna, Arjantin ve Romanya’nın ayçiçeği tarımındaki başat konuları –ekim alanlarına paralel olarak- yıllık üretim miktarları için de geçerlidir. Türkiye’nin 2,1 milyon ton ile altıncı sırada yer aldığı yıllık ayçiçeği rekoltesinde, Rusya 15,4 milyon ton ile birinci, Ukrayna 15,3 milyon ton ile ikinci, Arjantin 3,8 milyon ton ile üçüncü ve Romanya da 3,6 milyon ton ile dördüncü sırada bulunmaktadır. Buna karşın verimlilik değerleri oldukça farklı bir görünüme sahiptir. Hektar başına düşen ürün miktarında; İsrail (4400 kg), Özbekistan (4000

kg), Sırbistan (3300 kg) ve Avusturya (3000 kg) ilk sıralarda iken, Romanya 14. (2700 kg), Ukrayna 16. (2600 kg), Arjantin 29. (2000 kg) ve Rusya ise 31. Sırada (1800 kg) yer bulabilmişlerdir (FAO, 2021a).

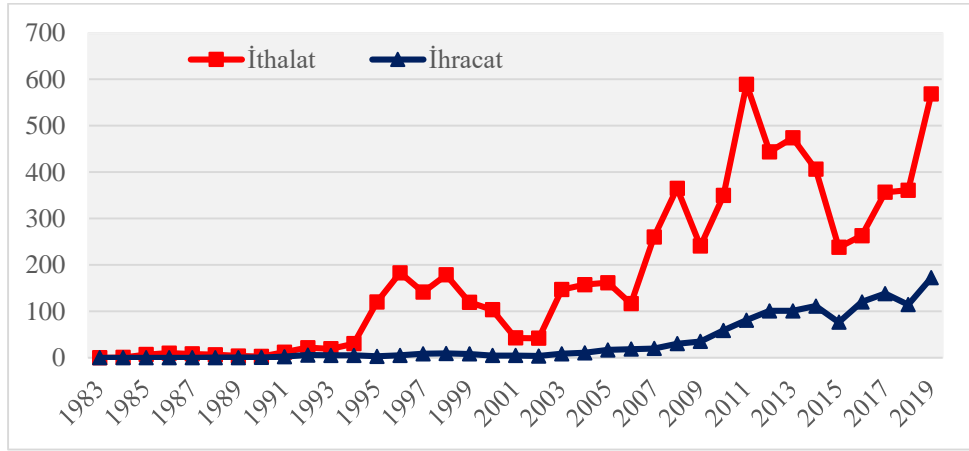
Üretimde olduğu gibi küresel tüketim de ağırlıklı olarak belirli bölgelerde yoğunlaşmıştır. 2020 yılı itibari ile yıllık ayçiçeği tohumu tüketimi 54,5 milyon ton, ayçiçeği yağı tüketimi ise 19,4 milyon tondur. Ayçiçeği tohumu tüketiminin %85'inden fazlası beş bölgede (%30,36 ile Ukrayna, %26,04 ile Rusya, %18,21 ile Avrupa Birliği, %5,61 ile Arjantin ve %5,16 ile de Türkiye olmak üzere) gerçekleştirilmektedir. Bu ülkelerin ayçiçeği yağı tüketimindeki payı ise yaklaşık olarak %50'dir (USDA, 2021). Söz konusu beşlinin dünya ayçiçeği yağı tüketimi içerisindeki payının, ayçiçeği tohumu tüketimi içerisindeki payına göre daha düşük olmasında Hindistan ve Çin'in yüksek hacimli ayçiçeği yağı tüketimi belirleyici olmaktadır. Keza Hindistan 2,6 milyon ton ile, 4,6 milyon düzeyinde tüketim gerçekleştiren Avrupa Birliği'nin (AB) ardından ikinci, Çin ise 2,2 milyon ton ile üçüncü sırada yer almaktadır (INDEXMUNDI, 2021a).

Ayçiçeği Amerika kıtası kökenli bir bitki olmakla birlikte, günümüzde Doğu Avrupa ülkeleri için ticari anlamda daha önemli bir emtia haline gelmiştir. Öyle ki en fazla ihracat yapan 4 ülkenin tamamı (Romanya 2 milyon 47 bin ton, Bulgaristan 732 bin ton, Rusya 714 bin ton ve Moldova 577 bin ton), ilk 20 ülkenin de 10'u bu bölgede yer almaktadır. İthalatta ise 1 milyon 239 bin ton ile Türkiye ilk sıradadır. Türkiye'nin ardından sırasıyla 664 bin ton ile Hollanda, 624 bin ton ile Bulgaristan ve 535 ton ile de İspanya gelmektedir. Miktar bazında küresel ayçiçeği ihracatı 7 milyon 160 bin ton, ithalatı ise 7 milyon 276 bin ton seviyesindedir. Parasal değer bazında ise ihracat tutarı 4,5 milyar Dolar ve ithalat tutarı da 4,6 milyar Dolar düzeyine ulaşmıştır (FAO, 2021b).

Küresel ekonomideki konjonktürel gelişmelere bağlı olarak ürün fiyatları değişkenlik gösterebilmektedir. Son olarak 2008 Küresel Finans Krizi öncesi ve sonrası ayçiçeği yağı fiyatlarında sert bir dalgalanma yaşanmış ve ton fiyatı 550 Dolar ile 2050 Dolar arasında seyretmiştir. 2015'ten itibaren ise fiyatlarda görece istikrarlı bir görünüm söz konusu olup, günümüzde 800-900 Dolar bandında bulunmaktadır (INDEXMUNDI, 2021b). Öte yandan fiyatlarda bölgesel farklılıklar da belirleyici olabilmektedir. Göreceli olarak üretici fiyatlarının en yüksek olduğu bölgenin Ortadoğu, en düşük olduğu bölgenin ise Doğu Avrupa olduğu söylenebilir. Zira ayçiçeği çekirdeği üretici fiyatları zaman zaman İsrail'de ton başına 8000 Doların, İran, Lübnan ve Ürdün'de 2000 Doların üzerine çıkarken, Beyaz Rusya, Ukrayna ve Rusya'da ise 100 Doların altına indiği dönemler de görülmüştür (FAO, 2021c).

Türkiye önemli bir ayçiçeği üreticisi ve tüketicisi durumundadır. 2020 yılı itibari ile Türkiye'nin toplam ayçiçeği ekim alanı 7,3 milyon dekar olup bunun 6,5 milyon dekarı yağlık, 800 bin dekarı ise çerezlik alan olarak ayrılmıştır. Elde edilen ürün miktarı 2,1 milyon ton (1,9 milyon tonu yağlık olmak üzere) düzeyindedir. Üretimin yaklaşık %72'si beş ilde (%18 Tekirdağ, %16 Konya, %14 Adana, %13 Edirne ve %11 Kırklareli) gerçekleştirilmektedir. Aynı şekilde toplam ekim alanının %68'i de söz konusu bu illere (%20 Tekirdağ, %14 Edirne, %12 Adana, %11 Kırklareli ve %11 Konya) aittir. Ekim alanı ve üretim miktarı 1990-2001 yılları arasında sürekli olarak düştükten sonra (ekim alanı 7,7 milyon dekardan 5,1 milyon dekara ve üretim miktarı da 1 milyon 250 bin tondan 650 bine tona), 2002'den itibaren yeniden artış göstererek bugünkü değerlerine ulaşmıştır. Buna paralel olarak verimlilik değerlerinde de 2001 yılından sonra belirgin bir artış yaşanmış ve 1990-2001 yılları arasında dekar başına elde edilen ürün miktarı 120 kg ile 160 kg arasında seyrettikten sonra 2020 yılına kadar 284 kg seviyesine çıkmıştır (TÜİK, 2021a; TEPGE, 2021).

Ekim alanı, ürün miktarı ve ürün verimliliğinde 2000’li yılların başından itibaren yaşanan artışa karşın, elde edilen 2,1 milyon tonluk rekoltenin hâlihazırda yurtiçi ihtiyacı karşılamada yetersiz kaldığı görülmektedir. TÜİK (2021b) verilerine göre Türkiye’nin ayçiçeği yurtiçi kullanım miktarı 2018-2019 döneminde 550 bin tonu aşkın bir artışla 3 milyon 466 bin tona yükselmiştir. Bunun 3 milyon 385 bin tonunu tüketim ve 11 bin tonunu tohumluk kullanım oluştururken, 69 bin tonun üzerinde de bir ürün kaybı meydana gelmiştir. Üretim ile tüketim arasındaki makası kişi başına düşen üretim ve tüketim verilerinden görmek de mümkündür. Türkiye’de 2000 yılında kişi başına ayçiçeği üretim miktarı 12,36 kg ve tüketim miktarı da 17,03 kg seviyesindeydi. 2019 yılına gelindiğinde kişi başına üretim miktarı 25,25 kg, tüketim miktarı ise 40,71 kg düzeyine ulaşmıştır. Bu da söz konusu bu dönemde arz ile talep arasındaki talep lehine olan farkın, 3 katlık bir artışla 5 kg’dan 15 kg’a çıktığını göstermektedir (TÜİK, 2021b; TÜİK, 2021c).

Şekil 1: Türkiye'nin Ayçiçeği İhracatı ve İthalatı (Milyon Dolar)

Kaynak: FAO, 2021c

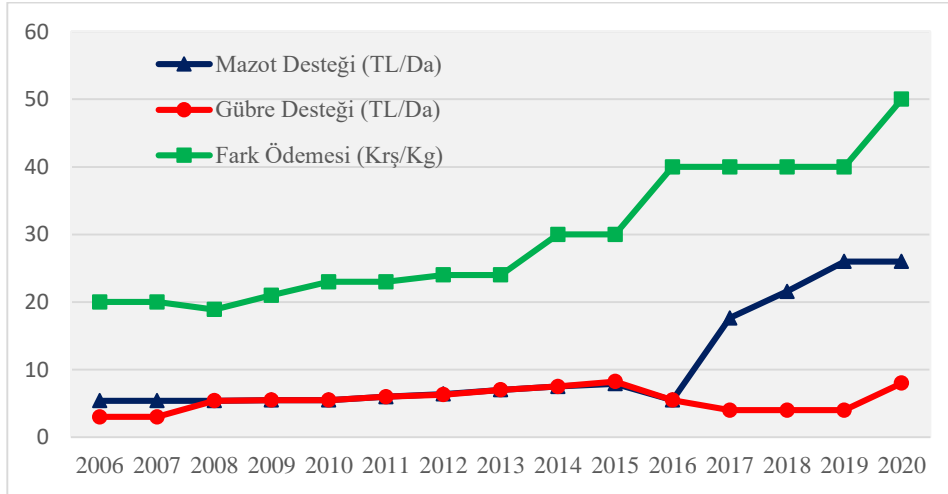
Türkiye ayçiçeği ihracatının %96'sını dört ülkeye (Birleşik Krallık %39, Hollanda %38, ABD %15 ve Cezayir %4) yapmaktadır. İthalatın %90'ı ise dört Doğu Avrupa ülkesinden (Rusya %57, Moldova %13, Romanya %12 ve Bulgaristan %8) gerçekleştirilmektedir (TEPGE, 2021). Üretim miktarının yurtiçi kullanım miktarı karşısında yetersiz kalması, Türkiye'nin ayçiçeği dış ticaret rakamlarına da yansımaktadır. Şekil 1'den de görüldüğü üzere -zaman zaman dalgalanmalar olmakla birlikte- 1990'ların ortalarından başlayarak, ithalat-ihracat makası giderek ihracat aleyhine açılmıştır. 2019 yılında Türkiye'nin ayçiçeği ithalatı 568,3 milyon Dolar, ihracatı da 172,3 milyon Dolar düzeyinde olup, dış ticaret açığı yaklaşık olarak 396 milyona ulaşmıştır. Aynı yıl itibari ile ayçiçeği ihracatının ithalatı karşılama oranı ise %30'larda kalmaktadır. Bu bakımdan dünyanın en büyük ayçiçeği ithalatçısı olan Türkiye'nin, her ne kadar dünyanın önde gelen üreticilerinden biri olsa da, tüketimini karşılayamayan üretiminin önemli tutarlarda döviz çıkışına yol açtığını söylemek mümkündür.

1.2. Türkiye'de Ayçiçeği Tarımına Yönelik Devlet Destekleri

Türkiye'de ayçiçeği tarımına yönelik uygulama ve politikalar iki kısımdan oluşmaktadır. Bunlardan ilki yerli üreticinin ve sanayicinin korunması amacıyla hayata geçirilmiş olan ve tarife kontenjanı, gözetim uygulamaları ve Dahilde İşleme Rejimi (DİR) uygulamalarını kapsayan dış ticaret politikalarıdır. İkinci politika türü olan tarımsal desteklemeler politikası ise alan bazlı destekler, havza bazlı destekler ve tarım sigortası desteklerini içermektedir. Alan bazlı destekler içerisinde mazot ve

gübre desteği, havza bazlı destekler içerisinde ise fark ödemesi (prim desteği) yer alırken, tarım sigortası ile de çiftçiye ürün sigorta poliçesinin %50'si oranında katkı sağlanmaktadır. Ayrıca bunlara ilaveten üretici birlikleri, Destekleme ve Fiyat İstikrarı Fonu (DFİF) aracılığı ile kredi desteği imkânından da yararlanabilmektedirler (Ticaret Bakanlığı, 2020:30-34).

Tarım ve Orman Bakanlığı'na bağlı Tarımsal Ekonomi ve Politika Geliştirme Enstitüsü Müdürlüğü (TEPGE) sınıflandırmasına göre, hâlihazırda Çiftçi Kayıt Sistemi'ne (ÇKS) dâhil olan çiftçilere verilen ayçiçeği devlet desteklerini; fark ödemesi (destek primi), gübre desteği ve mazot desteği olmak üzere üç ana başlık altında toplamak mümkündür. 2020 yılında toplam destek miktarı kilogram başına 60,4 kuruş düzeyinde gerçekleşmiştir. Bunun 50 kuruşluk kısmı fark ödemesi, 9 kuruşluk kısmı mazot desteği ve 1,4 kuruşluk kısmı da gübre desteğinden oluşmaktadır. Öte yandan ülke genelindeki desteklerden farklı olarak, patates siğili hastalığı görülen Adana, Afyonkarahisar, Aksaray, Artvin, Ankara, Bursa, Gümüşhane, Iğdır, Kayseri, Niğde, Nevşehir, Ordu, Sivas ve Trabzon illerinde geçerli olmak üzere toplam destek miktarı dekar başına 110 TL olarak tespit edilmiştir. Ayrıca ayçiçeği destekleri içerisinde organik tarım desteklerine de yer verilmiş olup, buradaki destek miktarı ise dekar başına 30 TL'dir (TEPGE, 2021).

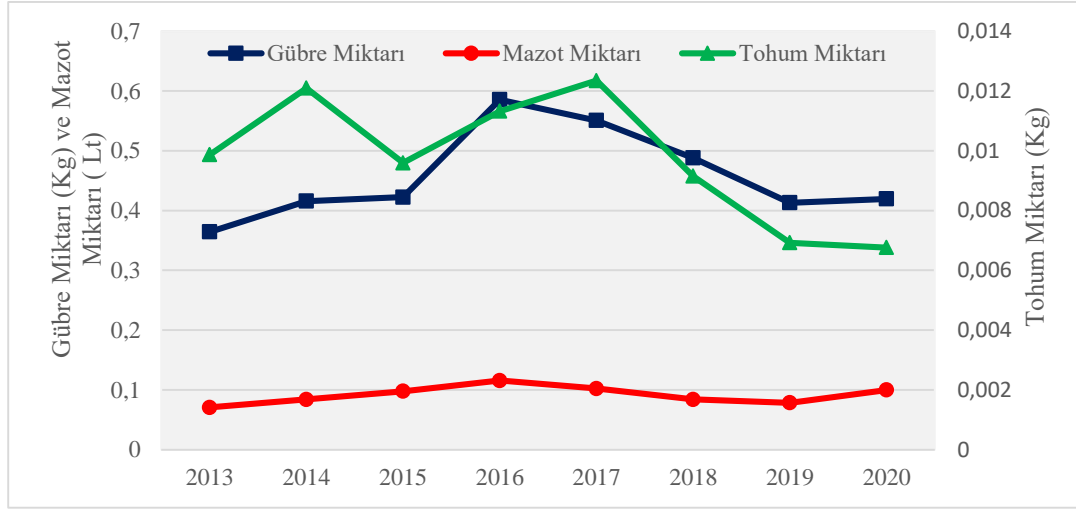
Şekil 2: Türkiye'de Ayçiçeği Tarımına Verilen Devlet Destekleri

Kaynak: Ticaret Bakanlığı, 2019 Nisan; Tarım ve Orman Bakanlığı, 2021 Ocak verilerinden yararlanılarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

Şekil 2, ÇKS'ne kayıtlı çiftçilere verilen üç ana desteğin 2006-2020 yılları arasındaki gelişimini içermektedir. Buna göre devlet destekleri içerisindeki en belirgin artış mazot desteğinde meydana gelmiş olup 2006 ile 2016 yılları arasında dekar başına 5,4 TL ile 7,9 TL arasında görece sabit bir görünüm sergileyen mazot desteği, 2017-2020 döneminde hızla artarak dekar başına 26 TL düzeyine ulaşmıştır. Benzer bir artış fark ödemesi için de geçerlidir. Bu destek türü 2006-2020 yılları arasında 2,5 katlık bir artışla kilogram başına 20 kuruştan 50 kuruşa çıkmıştır. Ancak gübre desteğinde böylesi bir artıştan bahsetmek güçtür. Keza 2015-2019 yılları arasında dekar başına 8,25 TL'den 4 TL seviyesine inen destek miktarı, her ne kadar 2020 yılındaki artışla 8 TL'ye yükselmiş olsa da, yine de mevcut değeri itibari ile 2015'deki zirve noktasının altında bulunmaktadır.

Öte yandan devlet desteklerinin genelinde nominal bir artış sağlanmakla birlikte söz konusu bu artış, özellikle 2010'ların ikinci yarısından itibaren tarımsal girdi fiyatlarındaki artışın gerisinde kalmıştır. Bunun en belirgin olduğu girdi türlerinin

başında tohum gelmektedir. Kilogram başına toplam destek miktarı (mazot desteği, gübre desteği ve fark ödemesi) ile alınabilecek sertifikalı tohum miktarı 2017 yılında 0,012 kg iken 2020 yılına kadar %50'ye yakın bir azalışla yaklaşık olarak 0,0067 kg düzeyine gerilemiştir. Aynı şekilde destek tutarı ile alınabilecek gübre miktarı 2016-2020 yılları arasında 0,58 kg'dan 0,42 kg'a düşmüş, mazot miktarı ise 2016-2019 döneminde 0,12 lt'den 0,08 lt'ye indikten sonra, kısmi bir toparlanma ile 2020 yılında 0,10 lt düzeyine yükselebilmektedir (Şekil 3). Böylece çiftçinin üretim (girdi) maliyetleri baz alındığında ayçiçeğine yönelik devlet desteklerinde nominal bir artış, fakat reel bir azalış olduğunu söylemek mümkündür.

Şekil 3: Ayçiçeği Tarımsal Desteği ile Alınabilecek Girdi Miktarları

Kaynak: TEPGE, 2018; TEPGE, 2021 verilerinden yararlanılarak yazarlar tarafından hesaplanmıştır.

2. LİTERATÜR

Ayçiçeği tarımına yönelik devlet desteklerini ele alan ulusal ve uluslararası literatür incelendiğinde, çalışmaların sınırlı bir düzeyde kaldığı ve ağırlıklı olarak ayçiçeği tarımının ekonomik öneminin yüksek olduğu Türkiye, Ukrayna, İran, Pakistan, Tanzanya, Güney Afrika Cumhuriyeti gibi gelişmekte olan ülkelerde yoğunlaştığı görülmüştür. Bu çalışmaların bir kısmında (Rasouli, Sadighi & Minaei, 2009; Liberio, 2012) ayçiçeği üreticilerinin tarımsal teknolojiye adaptasyonu ve tarımsal mekanizasyonun geliştirilmesinde tarımsal desteklerin önemi, bir kısmında (Kobzev, 2002; Badar, 2002; Erdal & Erdal, 2008; Lakunze, Antwi & Oladele, 2011; Semerci & Özer, 2011; Semerci vd., 2012) üretim ve verimliliğin artırılarak daha uygun tarımsal koşulların oluşturulmasında destek politikalarının rolü, bir kısmında (Kızıloğlu & Erem Kaya, 2008; Kumbasaroğlu & Dağdemir, 2010) ayçiçeği üretim maliyetlerinin karşılanabilmesinde desteklerin yeterliliği ve bir kısmında da (Tan, Bıranç & Everest, 2016; Taşkaya Top & Özudoğru, 2016; Yeşilayer, Erdal, Erdal & Özülkü, 2016) üreticilerin desteklere ilişkin algıları üzerinde durulmuştur. Bu çalışmalardan bazıları aşağıda özetlenmiştir.

Badar, Javed, Ali ve Batool (2002) çalışmalarında, Pakistan'ın ithalatı içerisinde önemli bir yere sahip olan tarımsal yağların neden olduğu döviz kaybından yola çıkarak, ayçiçeği üretiminde verimliliğin arttırılmamasının nedenleri incelenmiştir. Bu amaçla, 35 tarımsal işletmeyi içeren bir araştırma gerçekleştirmiştir. Çalışmada, Punjab eyaletine bağlı Vehari ve Sialkot bölgelerinden elde edilen veriler, Cobb-Douglas üretim fonksiyonu ile analize tabi tutulmuştur. Elde edilen analiz bulguları; Pakistan'ın iklim ve coğrafi koşullarının yanı sıra devletin ayçiçeği üreticilerine sunduğu tarımsal desteklerdeki yetersizliğin de düşük üretim ve verimlilikte belirleyici role sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya göre devletin

destekleme alımlarının yetersizliği ve araçların ürünü çok düşük fiyattan almak istemesi, ucuz ürün fiyatlarına bağlı olarak, ayçiçeği üreticilerinin üretim isteğini zayıflatmaktadır.

Kobzev (2002), Ukrayna’da kamusal desteklerin ve genel olarak kamu iktisadi-mali uygulama ve politikalarının etkinliğini analiz etmeye yönelik bir çalışma gerçekleştirmiştir. GAMS (General Algebraic Modeling System) modelleme sisteminin kullanıldığı bu çalışmada, ayçiçeği tarımına devlet müdahalesinin olduğu ve olmadığı durumlar farklı simülasyonlar ile incelenmiştir. Araştırmadan elde edilen bulgulara göre; hatalı tarımsal destekleme ve hatalı kamusal tarım politikalarının Ukrayna’nın ayçiçeği tarımını hem yerel hem de ulusal bazda olumsuz yönde etkilediği sonucuna ulaşılmıştır.

Erdal ve Erdal (2008), 1980-2006 dönemini kapsayan çalışmalarında TÜİK, FAO ve Tarım ve Köy İşleri Bakanlığı web sayfalarından elde ettikleri verilere dayanarak prim desteğinin pamuk, ayçiçeği, soya, kanola, mısır ve aspir ürünlerine olan etkisini incelemişlerdir. Granger Nedensellik Testinin uygulandığı çalışmanın ayçiçeği ile ilişkin bulguları; prim ödemelerinin üretim alanları artışına belirgin bir katkı sağlamadığı, ancak üreticiyi piyasa fiyatlarına karşı korumada yardımcı olduğu yönünde olmuştur.

Kızıloğlu ve Erem Kaya (2008), Erzurum ili Pasinler ilçesinde bulunan 160 tarım işletmesine yönelik olarak yaptıkları anket çalışmasından elde ettikleri verilerle, bölgedeki yağlık ve çerezlik ayçiçeği üretiminin maliyetini hesaplamışlardır. Araştırmadan; değişken maliyetlerin çerezlik ayçiçeğinde daha yüksek olduğu, değişken masraflarını karşılamakta bile güçlük çeken yağlık ayçiçeği üreticilerinin zarar ile karşı karşıya kaldığı ve devlet desteklerinin söz konusu bu zararın yalnızca %19,58’ini karşılayabildiği sonuçlarına ulaşılmıştır. Rasouli vd. (2009), İran’da tarımsal mekanizasyonu etkileyen faktörleri, ayçiçeği tarımı üzerinden belirlemeyi amaçlayan bir çalışma yapmışlardır. Delphi tekniğinin kullanıldığı bu çalışmada tarım alanında çalışan 30 uzmana, 16 faktörü içeren bir anket formu sunulmuş olup, birden fazla şikkın işaretlenebildiği bu çalışmada; katılımcıların %33,33’ü İran’da tarımsal mekanizasyonun gelişmemesinin nedenini üreticiler, distribütörler ve satıcılara verilen devlet desteklerinin yetersizliğine ve %33’ü de çiftçilere verilen devlet desteklerinin verimsizliğine bağlamışlardır.

Kumbasaroğlu ve Dağdemir (2010), Erzurum iline bağlı Merkez, Ilıca, Aşkale, Pasinler, Köprüköy ve Horasan ilçelerindeki 200 çiftçiyi kapsayan bir anket çalışması ile patates, şeker pancarı ve ayçiçeğinin üretim maliyetlerini hesaplamışlardır. Çalışmada; devletten destek alındıktan sonra her üç ürün grubunda da hem değişken maliyetler hem de üretim maliyetlerinin karşılanarak, üretim ve kâr eşliğinin aşılabildiği bulgularına erişilmiştir. Lekunze, Antwi ve Oladele (2011), Güney Afrika Cumhuriyeti’nin Bojanala bölgesinde, 150 ayçiçeği üreticisinden anket yolu ile topladıkları veriler ışığında, ayçiçeği tarımında belirleyici olan sosyo-ekonomik faktörleri tespit etmeyi amaçlayan bir çalışma gerçekleştirmişlerdir. Çoklu Regresyon Analizi yönteminin kullanıldığı bu çalışmada; Güney Afrikalı ayçiçeği üreticilerinin yüksek faiz oranları, yetersiz finansman kaynakları, aşırı makine-ekipman maliyetleri, sınırlı arazi kullanım hakları, teknik yetersizlikler, sigortalama yetersizliği, değişken iklim koşulları gibi etmenlerden olumsuz yönde etkilendikleri sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmada, bu durumun ortadan kaldırılabilmesi için etkin kamusal politikalara ve uygun tarımsal desteklere ihtiyaç olduğu hususuna vurgu yapılmıştır.

Semerci ve Özer (2011), TÜİK verilerinden yararlanarak 1988-2009 dönemini kapsayan bir araştırma gerçekleştirmişlerdir.

Çalışmada Trend analizinden yararlanılarak ayçiçeği ekim alanı, üretim miktarı ve verimine yönelik tahminlerde bulunulmuştur. Araştırmadan elde edilen bulgular; tarımsal desteklerin uygun bir şekilde sağlanması ve destek kapsamına tohum desteğinin de dâhil edilmesi ile birlikte ayçiçeği üretiminde artış sağlanabileceği ve bunlara ilaveten etkin bir toprak analizi, yağ oranı yüksek tohumlukların kullanılması ve ayçiçeği tarımının sulu şartlarda yapılabilmesi ile de Türkiye'nin bitkisel yağ açığının kapatılabileceği şeklindedir. Liberio (2012), Tanzania'nın Morogoro bölgesinde üretim yapan ayçiçeği üreticilerinin tarımsal teknolojiye adaptasyonunu etkileyen faktörleri belirlemeye yönelik, 100 çiftçinin katıldığı bir anket çalışması yapmıştır. Ankete katılan çiftçilerin %27'si 'Tanzanya'da ayçiçeği tarımı ile uğraşanların teknolojiye adaptasyonlarının sağlanabilmesi için devlet desteğinin artırılması gerektiği' yönünde görüş belirtmişlerdir. Bu cevap, %40 oranındaki 'tarımsal teknoloji ürünlerinin fiyatının düşürülmesi gerektiği' şeklindeki görüşün ardından ikinci sırada yer almıştır.

Semerci vd. (2012), Edirne, Kırklareli ve Tekirdağ illeri ile İstanbul ve Çanakkale illerinin Trakya'da kalan kısımlarını kapsayan anket çalışmalarında, tarımsal destekleme politikalarının ekim alanları ve üretici gelir düzeylerine olan etkisini incelemişlerdir. 571 tarım işletmesini içeren çalışmada Neyman Yönetimi uygulanmıştır. Araştırma sonucunda; fark ödemesi desteğinin ekim alanlarını artırmadığı, ancak mazot ve gübre desteği ile birlikte fark ödeme desteğinin, üretim maliyetini düşürerek üreticilerin gelirlerinde artış sağladığı bulgularına ulaşılmıştır.

Tan vd. (2016), Edirne ili Lalapaşa ilçesinde yaptıkları anket çalışmasında, ayçiçeği üreticilerinin tarımsal desteklere yönelik algılarını araştırmışlardır. 91 üreticinin dâhil edildiği ve Lojistik Regresyon Analizi yönteminin kullanıldığı çalışmadan; üreticilerin yağ açığını kapatmaya yönelik kamusal politikaları tam olarak kavrayamadığı ve ayçiçeğine verilen tarımsal destekleri doğrudan doğruya cebine giren para ve diğer gelir kaynaklarına sağlanan katkı olarak algıladığı sonuçları elde edilmiştir.

Taşkaya Top ve Özüdoğru (2016), Edirne, Tekirdağ, Kırklareli, Adana ve Çanakkale illerinde bulunan 264 ayçiçeği üreticisini kapsayan bir anket çalışması yapmışlardır. AHP (Analytical Hierarchy Process) yönteminin kullanıldığı, üreticilerin alternatif destek türlerine yönelik algılarının belirlenmesinin amaçlandığı çalışmadan; en fazla tercih edilen destek türünün hedef fiyat desteği, en az tercih edilen destek türünün ise girdi desteği olduğu bulgularına ulaşılmıştır.

Yeşilayer vd. (2016), Tokat ili Zile ilçesinde 108 ayçiçeği üreticisini içeren bir anket çalışması yapmışlardır. Araştırmadan; gübre desteğinin ön koşulu olarak toprak analizinin şartının konulmasının çalışmaya konu olan çiftçilerin %93'ünün toprak analizi yaptırmasını sağladığı ve üretim ve pazarlama süreçlerinde sorun yaşamalarına rağmen önemli bir kısmının arazi sahibi olması ve devlet tarafından sağlanan tarımsal desteklemeler sayesinde üreticilerin tarımsal faaliyetlerini sürdürebildikleri sonucu elde edilmiştir.

3. VERİ SETİ VE YÖNTEM

Ayçiçeği arz fonksiyonunun incelendiği çalışmada, 1994-2021 dönemine ait yıllık zaman serileri kullanılmıştır. Tahmin edilen ayçiçeği arz denklemi Eşitlik 1'de, analizde yer alan değişkenlere ait tanımlamalar ise Tablo 1'de sunulmuştur.

$$lq_t = \alpha_0 + \alpha_1 lv_t + \alpha_2 lm_t + \alpha_3 ld_t + \alpha_4 lp_t + \alpha_5 dum + u \quad (1)$$

$$\alpha_1 > 0; \alpha_2 < 0; \alpha_3 > 0; \alpha_4 > 0 \text{ ve } \alpha_5 < 0$$

Tablo 1: Modelde Kullanılan Değişkenler

Bağımlı Değişken	
lq	Ayçiçeği üretimi/arzı (bin, hektar)
Bağımsız Değişkenler	
lv	Ayçiçeği verimi (Kg, hektar)
lm	Girdi maliyeti (mazot, gübre ve işçilik) (TL)
ld	Ayçiçeği destekleme primi (TL/Kg)
lp	Ayçiçeği fiyatı (TL/Kg)
dum	Kukla değişken olup, ekonomik ve finansal krizlerin olduğu yıllara "1" diğer yıllara "0" değeri verilmiştir.

Kaynak: Yazarlar tarafından oluşturulmuştur.

Analizde kullanılan veri setlerinin geriye doğru yürütülememesi ve zaman serilerinin getirdiği değişken sayısı kısıtı sebebiyle modele dâhil edilen ancak istatistiksel olarak anlamsız bulunan ikame ürün (buğday fiyatı) değişkeni modelden çıkarılmıştır. Ayrıca bahsedilen kısıt sebebi ile ayçiçeği üretimi maliyetini oluşturan girdi (gübre, işçilik ve mazot) kalemleri de modele ayrı ayrı dâhil edilmemiş girdiler ağırlıklandırılarak analize dâhil edilmiştir. Ağırlıklandırmada ana ve alt gruplara göre tarımsal girdi fiyat endeksi değerleri (TÜİK, 2021g) ile ayçiçeği maliyetini analiz eden literatürdeki çeşitli çalışmalardan yararlanılmıştır (Adıyaman & Günay, 2008; Semerci, 2019).

Analize dâhil edilen değişkenlerden ayçiçeği üretimi ve verimliliği veri seti Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Teşkilatı'nın (OECD, 2021) web sayfasından; mazot fiyatı, tarım işçilerinin ortalama ücreti ile ayçiçeği fiyatı veri seti Türkiye İstatistik Kurumu'nun (TÜİK, 2021d; 2021e; 2021f) web sayfasından temin edilmiştir. Destekleme primi ile gübre değişkenine ait veri seti ise Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2013:22), Tarım ve Orman Bakanlığı (2021: 2021 Ocak), Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (DPT, 2000) ve Ticaret Bakanlığı'nın (2019:33) yayınlamış olduğu çeşitli yıllara ait raporlar ile Özdemir (1989:288) ve Yükseler'in (1999:6) çalışmalarından derlenmiştir.

Çalışmada yer alan ayçiçeği fiyatı, destekleme primi, girdi maliyeti değişkenleri üretici fiyat indeksi (2003=100) kullanılarak deflete edilmiştir. Analizin tahmininde, Eviews 10.0 ekonometrik paket programından yararlanılmıştır.

Çalışmada, metodolojik olarak, Peseran ve Shin (1995; 1999), Peseran, Shin ve Smith (1996) ve Peseran (1997) tarafından geliştirilen Otoregresif Dağıtılmış Gecikme (ARDL) modeli benimsenmiştir. ARDL yöntemi, geleneksel eşbütünleşme yaklaşımlarına göre bir dizi avantaja sahiptir. Bu avantajlar: (i) ARDL yönteminin klasik eşbütünleşme testlerinin aksine değişkenlerin I(0), I(1) veya her ikisinin bir kombinasyonuna uygulanabilmesi, (ii) klasik eşbütünleşme yönteminin içerdiği birçok ön testi bertaraf edebilmesi, (iii) farklı seviyeler arasında oluşan belirsizliği ortadan kaldırabilmesi (Peseran vd., 1996; Peseran, Shin & Smith, 2001) ve (iv) ARDL analiz sonuçlarının klasik eşbütünleşme test sonuçlarına kıyasla tarafsız ve etkili olmasıdır. Dolayısıyla ARDL yöntemi (a) mevcut çalışma gibi küçük örnekleme sahip çalışmalara uygulanabilmekte; (b) modelin uzun vadeli ve kısa vadeli bileşenlerini eşzamanlı olarak tahmine imkân sunarak

otokorelasyonlarla ilişkili sorunları ortadan kaldırmakta; (c) bağımlı ve açıklayıcı değişkenleri ayırt edebilmekte ve (d) uzun dönem bilgi kaybına neden olmaksızın kısa ve uzun dönem bileşenlerini tahmin edebilmektedir (Narayan, 2004: 97).

ARDL yaklaşımının sahip olduğu bu avantajlarından dolayı, ayçiçeği arz fonksiyonunun uzun ve kısa dönem parametrelerinin tahmininde ARDL yaklaşımı kullanılmıştır. Temel olarak, ARDL yaklaşımı aşağıdaki eşitlikteki gibi ifade edilmektedir:

$$\Delta lq = \alpha_0 + \sum_{i=1}^n \delta_1 \Delta q_{t-i} + \sum_{i=1}^m \delta_2 \Delta lp_{t-i} + \sum_{i=1}^o \delta_3 \Delta lv_{t-i} + \sum_{i=1}^p \delta_4 \Delta ld_{t-i} + \sum_{i=1}^q \delta_5 \Delta lm_{t-i} + \sum_{i=1}^r \delta_6 \Delta dum_{t-i} + \alpha_1 lq_{t-i} + \alpha_2 lp_{t-i} + \alpha_3 lv_{t-i} + \alpha_4 ld_{t-i} + \alpha_5 lm_{t-i} + \alpha_6 dum_{t-i} + \varepsilon_t \quad (2)$$

İlgili eşitlikte; Δ birinci derece fark operatörünü, α_0 eğilim (drift) bileşenini, $\delta_1, \delta_2, \delta_3, \delta_4, \delta_5$ ve δ_6 katsayıları kısa dönem dinamik ilişkiyi, $\alpha_1, \alpha_2, \alpha_3, \alpha_4, \alpha_5$, ve α_6 katsayıları uzun dönem dinamik ilişkiyi ve ε_t ise kalıntıları veya beyaz gürültü hata terimini ifade etmektedir. Eşitlikte yer alan optimal gecikme uzunluğu Akaike (AIC) ve Schwarz (SIC) gibi bilgi kriterlerinden yararlanılarak tespit edilmektedir.

Eşbütünlüme ARDL testi Wald testine (F-istatistiği) dayanmakta olup, bu yaklaşımda iki asimptotik kritik sınır kullanılmaktadır. Alt kritik sınır, tüm değişkenlerin I(0) olduğunu varsaymaktadır ve değişkenler arasında eşbütünlüme ilişkisinin yokluğunu kabul etmektedir. Üst kritik sınırdaki ise tüm değişkenlerin I(1) olduğu varsayılmakta ve değişkenler arasında eşbütünlüme ilişkisinin varlığı kabul edilmektedir. Dolayısıyla, hesaplanan F-istatistiği üst kritik sınır değerinden büyükse, boş hipotezi reddedilmekte ve modeldeki değişkenlerin eşbütünlümlü olduğuna karar verilmektedir. Diğer bir ifade ile uzun dönemli bir ilişkinin varlığı kabul edilmektedir. F-istatistik değeri eğer alt kritik sınırın altındaysa, boş hipotezi kabul edilmekte ve değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olmadığı sonucuna ulaşılmaktadır. F-istatistik değerinin alt ile üst sınır aralığına düştüğünde ise sonuçlar kesin olmamakta ve bu durum, değişkenler arasındaki ilişkinin belirlenemeyeceği anlamına gelmektedir (Eşitlik 3) (Matlasedi, 2017:9):

$$\begin{aligned} H_0: \alpha_1 = \alpha_2 = \alpha_3 = \alpha_4 = \alpha_5 = \alpha_6 = 0 \\ H_1: \alpha_1 \neq \alpha_2 \neq \alpha_3 \neq \alpha_4 \neq \alpha_5 \neq \alpha_6 \neq 0 \end{aligned} \quad (3)$$

Boş hipotezinin reddedildiği ve değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığının kabul edildiği modelde, uzun dönemde dengeye nasıl yaklaşıldığını belirlemek ve ayarlanma hızını tespit etmek için Sınırsız Hata Düzeltme Yaklaşımı (Unrestricted Error Correction Model, UECM) kullanılmaktadır (Eşitlik 4):

$$\Delta lq = \beta_0 + \sum_{i=1}^n \beta_1 \Delta lq_{t-i} + \sum_{i=1}^m \beta_2 \Delta lp_{t-i} + \sum_{i=1}^o \beta_3 \Delta lv_{t-i} + \sum_{i=1}^p \beta_4 \Delta ld_{t-i} + \sum_{i=1}^q \beta_5 \Delta lm_{t-i} + \sum_{i=1}^r \beta_6 \Delta dum_{t-i} + \lambda ECT + \varepsilon_t \quad (4)$$

UECM eşitliğinde; Δ , birinci fark operatörü; ECT, hata düzeltme terimi ve λ ise ayarlama hızı katsayısıdır. Ayarlanma hızı katsayısı, bir şok karşısında değişkenlerin ne kadarlık bir hız ile tekrardan dengeye geleceğini ifade etmektedir (Fosu & Joseph, 2006).

Uzun ve kısa dönem ARDL modelleri tahmin edildikten sonra bu iki modelde yer alan parametrelerin kararlılığı ise CUSUM ve CUSUM-Kare (CUSUM of Square) testleri ile analiz edilmektedir.

4. ANALİZ BULGULARI

Ayçiçeği arz fonksiyonunun analiz edildiği çalışmada çeşitli zaman serileri kullanılmıştır. Bu zaman serilerinin durağan olup olmadığı, eğer durağan ise kaçınıcı dereceden durağan olduğu Augmented Dickey-Fuller (ADF) ile Philips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılarak analiz edilmiştir. ADF ve PP testlerinden elde edilen birim kök test sonuçları aşağıdaki Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2: ADF ve PP Birim Kök Testi Sonuçları

Düzyen	Değişken	ADF			PP		
		Sabit	Sabit+ Trend	Sabitsiz+Trendsiz	Sabit	Sabit+ Trend	Sabitsiz+ Trendsiz
	lq	-2.0260 (0.9998)	-2.651 (0.2637)	3.533 (0.9997)	2.4875 (0.9999)	-1.3438 (0.8543)	3.6859 (0.9998)
	lv	-0.8248 (0.7958)	-2.8139 (0.2046)	1.2810 (0.9452)	-0.6563 (0.8414)	-2.8011 (0.2088)	1.7186 (0.9762)
	lm	-3.7991 (0.0082)*	-4.3114 (0.0110)**	-1.0793 (0.2463)	-3.9816 (0.0051)*	-4.4665 (0.0075)*	1.8051 (0.0681)***
	ld	-1.4960 (0.5203)	-2.2964 (0.4199)	-1.8746 (0.0590)*	-1.5217 (0.5076)	-1.5081 (0.8015)	-1.8532 (0.0617)***
	lp	-1.5254 (0.5057)	-1.6433 (0.7481)	-0.4793 (0.4986)	-1.5254 (0.5057)	-1.6433 (0.7481)	-0.5011 (0.4897)
Birinci Fark							
	d.lq	-6.926 (0.000)*	-5.077 (0.0023)*	-0.674 (0.4137)	-6.9265 (0.0000)*	-17.9319 (0.0000)*	-5.6409 (0.0000)*
	d.lv	-7.3896 (0.0000)*	-7.3798 (0.0000)*	-6.7556 (0.0000)*	-7.4042 (0.0000)*	-7.9162 (0.0000)*	-6.6745 (0.0000)*
	d.lm	-2.9551 (0.0527)***	-2.5882 (0.2879)	-2.9627 (0.0047)*	-2.6484 (0.0966)***	-1.9121 (0.6195)	-2.6716 (0.0096)*
	d.ld	-4.4800 (0.0016)*	-4.4967 (0.0073)*	-4.3729 (0.0001)*	-4.4580 (0.0017)*	-4.4631 (0.0079)*	-4.3742 (0.0001)*
	d.lp	-4.0384 (0.0046)*	-3.9350 (0.0249)**	-4.1268 (0.0002)*	-3.9697 (0.0054)*	-3.8617 (0.0290)**	-4.0639 (0.0002)*
		Düzyen			Birinci Fark		
Kritik değer	%1	-3,6998	-4,3393	-2,6534	-3,9697	-4,3560	-2,6569
	%5	-2,9762	-3,5875	-1,9538	-2,9810	-3,5950	-1,9544
	%10	-2,6274	-3,2292	-1,6095	-2,6299	-3,2334	-1,6093

Not: * %1 önem düzeyinde anlamlıdır. ** %5 önem düzeyinde anlamlıdır. *** %10 önem düzeyinde anlamlıdır.

Olasılık değerleri parantez () içindedir.

ADF Birim Kök Testi Eviews 10 programıyla yapılmıştır.

ADF ve PP birim kök testi sonuçları incelendiğinde; değişkenlerin farklı modellerde ve farklı düzeyde durağan oldukları tespit edilmiştir. Ayçiçeği ürününe ait maliyet değişkeninin (lm) her iki birim kök testinde sabitli ve trendli model ile sabitli modelde; ayçiçeği desteği değişkeninin (ld) ise sabitsiz ve trendsiz modelde düzey değerinde durağan olduğu belirlenmiştir.

Modelde yer alan diğer değişkenler ise bütün modellerde birinci sıra fark durağan bulunmuştur. Modelde yer alan seriler aynı düzeyde durağan olmadıklarından dolayı değişkenler arasındaki eşbütünlük ilişkisi Pesaran vd. (2001) ve Narayan (2005) tarafından önerilen ARDL sınır testi yaklaşımı ile analiz edilmiştir. Modelin tahmininde tüm matematiksel fonksiyon kalıpları denenmiş ve çift logaritmik matematiksel kalıp, gerek değişkenlerin beklenen işaretleri gerekse de değişkenlerin anlamlılıkları bakımından daha üstün sonuçlar verdiği için tercih edilmiştir.

Model ARDL sınır testi ile analiz edilmeden önce ilk olarak ayçiçeği arz denkleminde ait Sınırsız Hata Düzeltme Modeli (UECM) oluşturulmuştur. Oluşturulan bu model kullanılacak optimum gecikme uzunluğu; Akaike bilgi kriteri (AIC), Schwarz bilgi kriteri (SC) ve Hannan-Quinn bilgi kriteri (HQ) kullanılarak incelenmiştir. Yapılan test sonucunda, optimum gecikme uzunluğu bir olarak belirlenmiştir (Tablo 3).

Tablo 3: Optimum Gecikme Uzunluğu

Gecikme (p)	LR	FPE	AIC	SC	HQ
1	96,79445*	6,38e-10	-3,6824	-5,353450*	-7,473500*
2	36,41694	4,08e-10*	-7,861179*	-4,935877	-7,049824
3	22,09392	5,50e-10	-7,059876	-4,478741	-6,586586

Not: * uygun gecikme uzunluğu sırasını göstermektedir.

1. Gecikme uzunluğu testi Eviews 9 paket programı kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Uygun gecikme katsayısı ile oluşturulan UECM modeline ait otokorelasyon ve değişen varyans sorununun bulunup bulunmadığı, normallik varsayımının sağlanıp sağlanmadığı ve spesifikasyon hatasının var olup olmadığı araştırılmıştır (Tablo 4). Diagnostik testi sonuçlarına göre ise ARDL modelinde oto-korelasyon, değişen varyans, fonksiyonel form sorunlarının bulunmadığı ve hataların normal dağılıma sahip olduğu tespit edilmiştir. Tanımlama istatistiklerini takiben sınır testi yaklaşımıyla değişkenler arasında eşbütünlük ilişkisi Sınır Testi (Bound Test) ile araştırılmıştır (Tablo 4). Sınır testi sonuçlarına göre hesaplanan F-istatistik değeri (18,8480) Pesaran vd., ile Narayan'ın %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeyinde asimptotik kritik değerlerini aştığından “değişkenler arasında uzun vadeli bir ilişki yoktur” boş hipotezi reddedilmekte ve ayçiçeği arz modelinde bulunan değişkenler arasındaki eşbütünlük diğer bir ifade ile uzun dönemli ilişkinin varlığı kabul edilmektedir.

Tablo 4: ARDL Sınır Testi Sonuçları

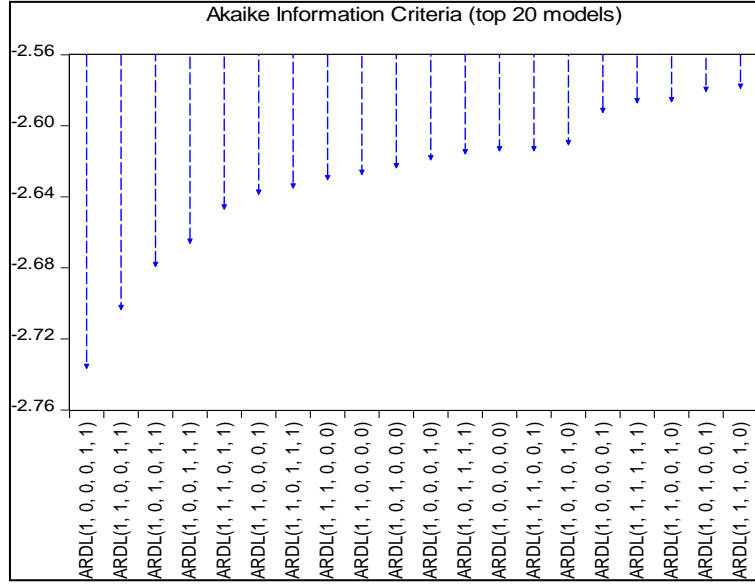
	Asimptotik Kritik Değerler	Alt Sınır I(0)	Üst Sınır I(1)
F-istatistik (5): 18,8480	%10	2,08	3
	%5	2,39	3,38
	%2,5	2,7	3,73
	%1	3,06	4,15
Diagnostik Testler			
R ²		0,9882	
Düzeltilmiş R ²		0,9819	
F-istatistik		158,2521 (0,0000)	
Durbin-Watson istatistik		1,673089	
Breusch-Pagan-Godfrey Testi		1,8676 (0,1895)	
ARCH LM Testi		2,6586 (0,1160)	
Jarque-Bera Normallik Testi		0,4058 (0,8163)	

Ramsey Reset Testi

0,6191 (0,4422)

Kaynak: Yazarlar tarafından hesaplanmıştır.**Not:** Gecikme uzunluğunun belirlenmesinde AIC kullanılmıştır. Kritik değer sınırları Narayan (2005, s. 1987, Case II)'den alınmıştır. Parantez içindeki değerler olasılık değerleridir.

Değişkenler arasında eşbütünleşme ilişkisi bulunduğundan sonra analizdeki değişkenlerin uygun gecikme uzunluğu ve ARDL modelleri arasından en iyi modelin seçimi AIC kriterinden yararlanılarak analiz edilmiş ve en uygun ARDL modeli (1, 0, 0, 0, 1, 1) olarak belirlenmiştir (Şekil 4).

Şekil 4: Akaike Bilgi Kriterine Göre En Uygun ARDL Modeli

Tespit edilen gecikme uzunlukları kullanılarak değişkenler arasındaki uzun ve kısa dönem ilişkisi ARDL (1 0 0 0 1 1) modeli ile analiz edilmiştir (Tablo 5).

Tablo 4: ARDL (1, 0, 0, 0, 1, 1) Modeli Tahmin Sonuçları

Değişkenler	Kısa Dönem Sonuçları
d.lq	0,15701 (0,08437) [1,8607]***
lv	0,911817 (0,18221) [5,00233]*
lm	0,09857 (0,09554) [1,03271]
ld	0,05541 (0,04753) [1,16583]
lp	-0,09754 (0,08911) [-1,09451]
d.lp	0,18213 (0,08442) [2,15735]**

dum	-0,13917 (0,04057) [-3,43032]*
c	2,38445 (1,33876) [1,78109]***
CointEq (-1)	-1,060991 (0,080252) [-13,22069]*

Bağımlı Değişken: lq	Uzun Dönem Sonuçları
lv	0,859911 (0,217914) [3,942463]*
lm	-0,142805 (0,032004) [-4,462093]*
ld	0,112208 (0,09646) [1,163261]*
lp	0,086619 (0,035598) [2,433232]**
dum	-0,035317 (0,035910) [-0,98349]
trend	0,01931 (0,00975) [1,98010]***

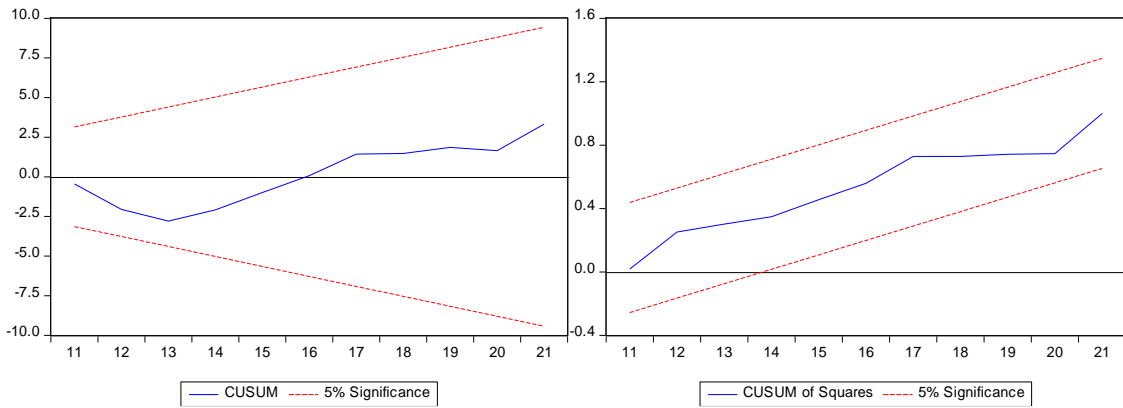
Not: Parantez () içerisindeki değerler standart hataları değerlerini ve köşeli parantez [] içerisindeki değerler ise t-istatistik değerlerini göstermektedir.

1. *, ** ve *** işaretleri sırası ile değişkenlere ait t-istatistik değerlerinin sırası ile %1, %5 ve %10 anlamlılık düzeylerinde istatistiki olarak anlamlı olduğunu ifade etmektedir.
2. ARDL model tahmini trendli ve sabitli model seçimi ile analiz edilmiştir.
3. ARDL Sınır Testi Ewiev's 10.0 paket programıyla yapılmıştır.

ARDL kısa dönem sonuçları incelendiğinde modele ait hata düzeltme katsayısının (cointEq (-1)=1,060991) %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu ve katsayının işaretinin teorik beklentilere uygun olarak negatif olduğu tespit edilmiştir. Bu durum, ayçiçeği arzı ile bağımsız değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığını doğrulamaktadır. Ayrıca, hata düzeltme katsayısının -1 ile -2 değer aralığında yer alması, sistemin uzun dönem denge değerlerinin etrafında azalan dalgalanmalar gösterdiği ve uzun dönemde sistemi dengeye taşıdığını ifade etmektedir (Narayan & Smyth, 2006: s. 339). Nitekim hata düzeltme katsayı değerine göre kısa dönemde ortaya çıkan bir standart sapmalılık şok bir yıldan daha az bir sürede piyasayı dengeye getirmektedir (yaklaşık 0,9425 (=1/1,060991) ay içinde). Modeldeki değişkenlerin kısa dönem katsayıları incelendiğinde; ayçiçeği üretimi için katlanılan maliyet (lm), ürüne yönelik uygulanan destekler (ld) ve ürünün piyasa fiyatı (lp) değişkenleri hariç diğer tüm değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu belirlenmiştir. Ayçiçeği arzı (lq) ile verimlilik arasında (lv) kısa dönemde %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişkinin var olduğu, ayçiçeği verimliliğinde (lv) kısa dönemde gerçekleşen %1'lik artışın ayçiçeği üretimi (lq) üzerinde %0,91 oranında artışa neden olacağı belirlenmiştir. Kısa dönem model tahmin sonuçları ayçiçeği arzı ile ayçiçeğinin bir dönem önceki fiyatı arasında pozitif bir ilişkinin bulunduğunu, kısa dönemde bir önceki yıl ayçiçeği fiyatında (d.lp) meydana gelen %1 artışın ayçiçeği üretim miktarında (lq) %0,18 artışa neden olacağını ortaya koymuştur. Ayrıca model sonuçları, kriz kukla değişken

ile ayçiçeği arzı arasında kısa dönemde negatif ve anlamlı bir ilişkinin olduğunu göstermektedir. Nitekim tahmin sonuçları, kriz kukla değişkeninde (dum) kısa dönemde oluşacak %1'lik artışın ayçiçeği üretiminde (lq) yaklaşık %0,14 oranında azalışa neden olacağını ortaya koymaktadır. Uzun dönem sonuçlarına göre ise kukla değişken hariç diğer değişkenlerin istatistik değerleri anlamlıdır. Ayçiçeği arzı ile ayçiçeği üretim maliyeti (lm) değişkeni hariç tüm değişkenler arasında pozitif yönlü ilişki söz konusudur. Nitekim model tahmin sonuçları uzun dönemde; ayçiçeği verimliliğinde (lv) oluşacak %1'lik bir artışın ayçiçeği arzı (lq) üzerinde yaklaşık %0,86'lık bir artışa yol açacağını, ayçiçeği desteğinde (ld) uzun dönemde gerçekleşecek %1'lik artışın ayçiçeği üretiminde (lq) %0,11 artışa neden olacağını, cari yıl ayçiçeği fiyatında (lp) ortaya çıkan %1'lik artışın uzun dönemde ayçiçeği arzını (lq) yaklaşık %0,09 artıracığını ortaya koymuştur. Diğer taraftan, ayçiçeği üretim maliyetinde (lm) uzun dönemde meydana gelen %1'lik artışın, beklentiyle uyumlu olarak ayçiçeği üretim miktarında (lq) azalışa (%0,14) neden olacağı belirlenmiştir. Ayrıca model tahmin sonuçlarına göre trend değişkeninin ayçiçeği arzı üzerinde küçük (%0,019) ve pozitif bir etkiye sahip olduğu da tespit edilmiştir.

Analizde son olarak uzun ve kısa dönem katsayılarının kararlılığı CUSUM ve CUSUM-kare testleri ile incelenmiş ve elde edilen sonuçlar Şekil 5'te verilmiştir. Test sonuçlarına göre, hata terimleri sınırlar içinde kalmaktadır. Dolayısıyla kısa ve uzun dönem katsayıları kararlıdır.

Şekil 5: CUSUM ve CUSUM-Kare Grafikleri

SONUÇ

Destekleme primlerinin ayçiçeği arz fonksiyonu üzerine etkisinin analiz edildiği bu çalışmada, 1994-2021 dönemine ait yıllık zaman serileri kullanılmıştır. Analize geçmeden önce ilk olarak arz fonksiyonunda yer alan zaman serilerinin durağan olup olmadığı eğer durağan ise kaçınıcı dereceden durağan olduğu ADP ile PP birim kök testleri ile incelenmiştir. Yapılan inceleme sonucunda, modelde yer alan değişkenlerin farklı düzeylerde durağan olduğu tespit edilmiştir. Dolayısıyla arz fonksiyonu, farklı düzeyde durağan zaman serilerinin analizine izin veren ARDL yaklaşımı kullanılarak incelenmiştir. ARDL sınır testi yaklaşımında ilk olarak modelde bulunan değişkenler arasındaki uzun dönemli ilişkinin varlığı Sınır testi ile incelenmiş ve seriler arasında uzun dönem ilişkisinin varlığı kabul edilmiştir. Sınır testini takiben ARDL eşbütünleşme ve hata düzeltme modeli analizleri gerçekleştirilmiştir. Hata düzeltme modeli analizi sonucunda, ayçiçeği arzı ile bağımsız değişkenler arasında uzun dönemli ilişkinin varlığı tekrardan doğrulanmıştır. Ayrıca, dengeden sapmaların giderek azalan dalgalanmaların bir sonucu olarak ortadan kalkacağı ve sistemin uzun dönemde tekrardan dengeye geleceği sonucuna da

ulaşmıştır. ARDL testi sonucunda; iktisadi beklentiye uyumlu olarak ayçiçeği üreticilerinin üretim kararında kısa dönemde bir önceki yıla ait ayçiçeği fiyatının uzun dönemde ise cari dönem fiyatlarının etkili olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuç, iktisat teorisindeki örümcek ağı teoremi ve bolluk paradoksu (King Kanunu) ile uyumluluk göstermektedir. Kısa ve uzun dönem analizlerinden elde edilen arz esneklikleri sırası ile %0,18 ve %0,086 olup, ayçiçeği piyasası esnek arz yapısına sahiptir. Elde edilen bulgu literatürdeki çalışmalarla da uyumluluk göstermekte olup, literatürdeki çalışmalara göre bu durum, ayçiçeği üretiminin ikamesi olarak kabul edilen mısır ve buğday gibi ürünlere kıyasla piyasa fiyatının daha yüksek olması ve ayçiçeği ürününün ikame ürünlerin fiyatlarının belirlenmesinde etkili olmasından kaynaklanmaktadır (Pietryk, 1976: 93; Kuru, 1995:14). Uzun dönem analiz bulgularına göre verimlilik ile ayçiçeği üretimi arasında pozitif yönlü bir ilişki tespit edilmiştir. Bu durum, Alzamel, Taha, Bakr ve Loutfy'un (2022) da ifade ettiği gibi ayçiçeğinin farklı toprak türlerine iklim koşullarına kolay uyum sağlaması sebebiyle dünya çapında tarımını oldukça zenginleşmesinden dolayı yaşanmaktadır. Ayrıca üretimin tüm aşamalarında modern tarım yöntemlerinin kullanılması da ürünün verimliliğini artırmaktadır. Nitekim elde edilen analiz bulgusu trend (teknolojik ilerleme, lojistik ve stoklama alanlarında ortaya çıkan gelişmeler) değişkenine ait analiz sonuçları ile de desteklenmekte olup, teknoloji gibi değişkenlerde ortaya çıkan %1'lik bir artış ayçiçeği üretimini yaklaşık %0,02 artırmaktadır.

Uzun dönemde ayçiçeği üretiminde pozitif etkiye sahip olan bir diğer faktör de ürüne yönelik uygulanan destekleme primleridir. Son 20 yıllık süreçte ayçiçeği fiyatı 21,87 kat artarken üretim miktarı yaklaşık 2,63 kat artmış ve ayçiçeği üretimi yıllık 2,1 milyon tona ulaşmıştır (TÜİK, 2021f). Yıllık 2,1 milyon ton ayçiçeği üretimi 3,5 milyon tonluk yurtiçi ihtiyacı karşılamaya yetmemektedir. Türkiye tek başına dünya ayçiçeği tohumu tüketiminin %5'inden fazlasını gerçekleştirmektedir (USDA, 2021). Dünya nüfusu içerisindeki payının yaklaşık olarak %1'ler düzeyinde olduğu düşünüldüğünde (World Bank, 2021), Türkiye'nin bu tüketim miktarının nüfusuna oranla oldukça yüksek olduğu söylenebilir. Ayçiçeği tohumundan elde edilen yağ miktarının yüksek olması ve birim alandan yüksek miktarda yağ elde edilebilmesine bağlı olarak, Türkiye'nin toplam sıvı yağ tüketiminin %80-90'luk kısmı ayçiçeğinden karşılanmaktadır (Ziraat Mühendisleri Odası, 2018). Tüketimin böylesine yüksek, üretimin ise ona göre düşük kalması Türkiye'nin önemli miktarda ayçiçeği ithalatçısı olmasına yol açmaktadır. Dünya ayçiçeği ithalatında ilk sırada yer alan Türkiye'nin yıllık ayçiçeği ithalatı 2019 yılı itibari ile yarım milyar Doları aşmış olup, ayçiçeği ihracatının ithalatı karşılama oranı ise %30'lar seviyesinde kalmaktadır (FAO, 2021c). Buradan hareketle ayçiçeğinin Türkiye için son derece önemli bir tarımsal emtia haline geldiği söylenebilir. Zira Türkiye'de tarımsal yağ ihtiyacının büyük bir kısmı ayçiçeğinden elde edildiği halde üretimin yurtiçi ihtiyacı karşılayamaması, büyük miktarlardaki ithalata bağlı olarak önemli ölçüde döviz çıkışına yol açmaktadır. Bu noktada ayçiçeği tarımının devlet tarafından desteklenmesi, Türkiye'nin bu tarımsal ürünlerdeki dışa bağımlılığının ortadan kaldırılmasına yardımcı olabilecektir. Analiz sonuçları bu durumu destekler niteliktedir. Destekleme primine ait esneklik katsayısı 0,11 olarak hesaplanmıştır. Destekleme priminde ortaya çıkan %1'lik bir artış ayçiçeği üretimini yaklaşık %0,11 artırmaktadır. Bu durum, belirli ürünlerin üretimini özendirmek amaçlı verilen destekleme primlerinin üretim maliyetinde bir azalışa neden olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim elde edilen analiz bulguları literatürdeki Semerci vd.'nin (2012), Özüdoğru ve Miran (2015) ve Yıldız'ın (2017) çalışmaları ile de uyumluluk göstermektedir.

Yıllık 2,1 milyon ton ayçiçeği üretimi ile Türkiye, dünya ayçiçeği üretiminde altıncı sırada bulunmaktadır. Buna karşın verimlilik değerlerinde ise dekar başına yaklaşık olarak 280 kg ile 12. sırada yer bulabilmektedir (FAO, 2021a). Bu bakımdan Türkiye’de ayçiçeği tarımı ile ilgili temel meselelerden birinin verimliliğin artırılması gerekliliği olduğu söylenebilir. Verimliliğin artırılabilmesinde; çiftçilerin bilinç düzeyinin yükseltilmesi, ayçiçeği tarımına yönelik bilimsel çalışmalara yoğunluk kazandırılması, bakım işlemleri, gübreleme ve sulamanın doğru bir şekilde uygulanması, üretim yapılan yöreye uygun tohum türünün seçilebilmesi, toprak analizinin ideal bir şekilde gerçekleştirilebilmesi, ayçiçeğinde sulu tarım kuru tarıma göre daha verimli bir üretim sağladığından sulu tarım alanlarının genişletilebilmesi, zararlı bitkilerin yol açtığı üretim kayıplarını azaltmak amacı ile daha dayanıklı ve kaliteli tohumların kullanılması yararlı olacaktır (Gül, Öztürk & Polat, 2016; Güleş & Özgüven, 2016; Kaya, 2018; İşler, TY). Türkiye’nin önemli bir bölümü ayçiçeği tarımına uygundur. Ancak düşük verimlilik ve yüksek üretim maliyetlerinden dolayı üretim ağırlıklı olarak Trakya, İç Anadolu ve Doğu Akdeniz bölgelerinde gerçekleştirilebilmektedir. Alınacak bu ve benzeri tedbirler üretim alanlarının genişlemesini sağlayarak, üretim düzeyinin artırılmasına katkıda bulunabilecektir (Gül vd., 2016:74).

Ayçiçeği arzını etkileyen önemli bir diğer değişken ise girdi maliyetidir. Girdi maliyetinde ortaya çıkan %1’lik bir artış ayçiçeği arzını %0,14 azaltmaktadır. Sonuç olarak gerek bu çalışmadan, gerekse de ulusal ve uluslararası literatürden elde edilen bulgular ışığında; ayçiçeğine yönelik devlet destekleri ile hem üreticinin üretim maliyetlerinin azaltılarak üretkenlik ve verimliliğinin artırılması hem de üretim alanlarının genişletilebilmesine bağlı olarak, güçlendirilmiş ve iyi düzenlenmiş bir destek politikasının Türkiye’nin ayçiçeğinde dışa bağımlılığının ortadan kaldırılmasına önemli ölçüde katkı sağlayabileceğini söylemek mümkündür.

ETİK BEYAN VE AÇIKLAMALAR

Etik Kurul Onay Bilgileri Beyanı

Çalışma, etik kurul izni gerektirmeyen bir çalışmadır.

Yazar Katkı Oranı Beyanı

Yazarın katkısı %100’dir.

Çıkar Çatışması Beyanı

Çalışmada potansiyel bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

KAYNAKÇA

- Adıyaman, A. & Günay, S. (2008). Türkiye’de Yüksek Tarım Maliyeti Sorununun Çözümünde Biyodizelin Yeri. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 13(19), 105-122.
- Alzamel, N. M., Taha, E. M., Bakr, A. A. & Loutfy, N. (2022). Effect of Organic and Inorganic Fertilizers on Soil Properties, Growth Yield, and Physiochemical Properties of Sunflower Seeds and Oils. *Sustainability*, 14(19), 12928.
- Badar, H., Javed, M. S., Ali, A. & Batool, Z. (2002). Production and Marketing Constraints Limiting Sunflower Production in Punjab (Pakistan). *International Journal of Agriculture & Biology*, 4(2). 267-271.
- Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı (2000). *Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı - Gübre Sanayi Özel İhtisas Komisyonu Raporu*. Ankara: DPT.
- Erdal, G. & Erdal, H. (2008). Türkiye’de Tarımsal Desteklemeler Kapsamında Prim Sistemi Uygulamalarının Etkileri. *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 25(1), 41-51.
- FAO (2021a). *FAOSTAT – Crops Production Data*. Erişim adresi: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/QC>, Erişim tarihi: 07.04.2021.
- FAO (2021b). *FAOSTAT – Crops and Livestock Products Trade Data*. Erişim adresi: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/TP>, Erişim tarihi: 10.04.2021.
- FAO (2021c). *FAOSTAT – Producer Prices Data*. Erişim adresi: <http://www.fao.org/faostat/en/#data/PP>, Erişim tarihi: 10.04.2021.
- Fosu, O. A. E. & Joseph, M. F. (2006). *Aggregate Import Demand and Expenditure Components in Ghana: An Econometric Analysis*. MPRA Paper No.599.
- Gül, V., Öztürk, E. & Polat, T. (2016). Günümüz Türkiye’inde Bitkisel Yağ Açığını Kapatmada Ayçiçeğinin Önemi. *Alinteri*, 30(B), 70-76.
- Güleş, H. K. & Özgüven, M. (2016). *Ayçiçeğinin Stratejik Ürün Kapsamına Alınmasına İlişkin Araştırma Raporu*. Konya: Konya Gıda ve Tarım Üniversitesi.
- Gümrük ve Ticaret Bakanlığı (2013). *2012 Yılı Ayçiçeği Raporu*. Erişim adresi: <http://koop.gtb.gov.tr/data/533199e9487c8eb1e43d7284/2012%20Y%C4%B1%C4%B1%20Ay%C3%A7i%C3%A7e%C4%9Fi%20Raporu.pdf>, Erişim tarihi: 11.04.2021.
- INDEXMUNDI (2021a). *Sunflowerseed Oil Food Use Domestic Consumption*. Erişim adresi: <https://www.indexmundi.com/agriculture/?commodity=sunflowerseed-oil&graph=food-use-domestic-consumption>, Erişim tarihi: 07.04.2021.
- INDEXMUNDI (2021b). *Sunflower Oil Monthly Price - US Dollars Per Metric Ton*. Erişim adresi: <https://www.indexmundi.com/commodities/?commodity=sunflower-oil&months=360>, Erişim tarihi: 10.04.2021.
- İşler, N. (TY). *Ayçiçeği*. Erişim adresi: <http://www.mku.edu.tr/files/898-d1f0723c-d1b7-45a5-890a-4ea53c58f234.pdf>, Erişim tarihi: 12.05.2021.
- Kaya, Y. (2018). Ayçiçeği Tarımı. *Edirne Tarım ve Hayvancılık Dergisi*, 10-11.
- Kızıloğlu, S. & Erem Kaya, T. (2008). Erzurum İlinde Çerezlik ve Yağlık Ayçiçeğinin Üretim Maliyeti: Pasinler İlçesi Örneği. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 39(2), 175-185.
- Kiiru, M. W. (1995). *Determination of the Price Elasticity of Sunflower Supply in Kenya* (Doctoral dissertation). The University of Nairobi, Science in Agricultural Economics, Kenya.
- Kobzev, A. (2002). *A Regional Agricultural Trade Model for Wheat and Sunflower Seeds in Ukraine*. S. Von Cramon-Taubadel & I. Akimova (Ed.). içinde *Fostering Sustainable Growth in Ukraine* (s. 227-239). Berlin: Springer-Verlag.
- Kumbaroğlu, H. & Dağdemir, V. (2010). Erzurum İlinde Tarım Makinelerine Sahip Olan ve Olmayan İşletmelerde Patates, Şekerpancari ve Ayçiçeğinin Üretim Maliyeti. *Adnan Menderes Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 7(2), 15-24.
- Lekunze, J., Antwi, M. A. & Oladele, O. I. (2011). Socio-Economic Constraints to Sunflower Production in Bojanala

- Farming Community of the North-West Province. *South Africa. Life Science Journal*, 8(2), 502-506.
- Liberio, J. (2012). *Factors Contributing to Adoption of Sunflower Farming Innovations in Mlali Ward, Mvomero District, Morogoro Region – Tanzania*. Morogoro-Tanzania: Sokoine University of Agriculture.
- Matlasedi, T. N. (2017). The Influence of the Real Effective Exchange Rate and Relative Prices on South Africa's Import Demand Function: An ARDL Approach. *Cogent Economics & Finance*, 5(1), 1-16.
- Narayan, P. K. (2004). Fiji's Tourism Demand: The ARDL Approach to Cointegration. *Tourism Economics*, 10(2), 193-206.
- Narayan, P. K. (2005). The Saving and Investment Nexus for China: Evidence from Cointegration Tests. *Applied Economics*, 37(17), 1979-1990.
- OECD (2021). *Productivity*. Erişim adresi: <https://stats.oecd.org/>, Erişim tarihi: 10.04.2021.
- Özdemir, Z. (1989). Türkiye'de Gübre Destekleme Uygulamaları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 47(1-4), 281-289.
- Özüdoğru, T. & Miran, B. (2015). Türkiye'de Farklı Destekleme Politikalarının Pamuk Arzı Üzerine Etkileri. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 1(2), 9-19.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (1996). *Testing for the 'Existence of a Long-Run Relationship'*. Faculty of Economics Working Papers No. 9622, Cambridge: University of Cambridge.
- Pesaran, M. H., Shin, Y. & Smith, R. J. (2001). Bounds Testing Approaches to the Analysis of Level Relationships. *Journal of Applied Econometrics*, 16, 289-326.
- Pesaran, H. M. & Shin, Y. (1995). *Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis*. DAE Working Paper Series No. 9514, Cambridge: University of Cambridge Department of Applied Economics.
- Pesaran, H. M. (1997). The Role of Economic Theory in Modelling the Long-Run. *Economic Journal*, 107, 178-191.
- Pesaran, H. M. & Shin, Y. (1999). *Autoregressive Distributed Lag Modelling Approach to Cointegration Analysis*. S. Storm (Ed.). içinde *Econometrics and Economic Theory in the 20th Century: The Ragnar Frisch Centennial Symposium* (s. 371-413). Cambridge: Cambridge University Press.
- Pietryk, J. W. (1976). *An Econometric Analysis of Sunflower Production in Manitoba* (Master's Thesis). The University of Manitoba, Department of Agricultural Economics and Farm Management, Manitoba.
- Rasouli, F., Sadighi, H. & Minaei, S. (2009). Factors Affecting Agricultural Mechanization: A Case Study on Sunflower Seed Farms in Iran. *Journal of Agricultural Science and Technology*, 11, 39-48.
- Seller, G. J. & Gulya, T. J. (2016). *Sunflower: Overview*. C. W. Wrigley, H. Corke, K. Seetharaman & J. Faubion (Ed.). içinde *Encyclopedia of food grains* (Volume-1) (s. 247-253). Oxford: Elsevier.
- Semerci, A. (2019). Yağlık Ayçiçeği Üretiminin Ekonomik Analizi: Kırklareli İli Örneği. *Türk Tarım ve Doğa Bilimleri Dergisi*, 6(4), 616-623.
- Semerci, A. & Özer, S. (2011). Türkiye'de Ayçiçeği Ekim Alanı, Üretim Miktarı ve Verim Değerinde Olası Değişimler. *Tekirdağ Ziraat Fakültesi Dergisi*, 8(3), 46-52.
- Semerci, A., Kaya, Y., Şahin, İ. & Çıtak, N. (2012). Türkiye'de Yağlı Tohumlar Üretiminde Uygulanan Destekleme Politikalarının Ayçiçeği Ekim Alanları ve Üretici Refahı Üzerine Etkisi. *Selçuk Üniversitesi Tarım ve Gıda Bilimleri Dergisi*, 26(2), 55-62.
- Tan, S., Bıncı, S. & Everest, B. (2016). *Ayçiçeği Üreticilerinin Mevcut Tarımsal Desteklerden Memnuniyet Düzeyini Etkileyen Faktörlerin Analizi: Edirne İli Lalapaşa İlçesi Örneği*. 12. Ulusal Tarım Ekonomisi Kongresi, 25-27 Mayıs 2016, Isparta: Süleyman Demirel Üniversitesi Ziraat Fakültesi Tarım Ekonomisi Bölümü, 781-790.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2021). *Bitkisel Üretim Verileri*. Erişim adresi: <https://www.tarimorman.gov.tr/sgb/Belgeler/SagMenuVeriler/BUGEM.pdf>, Erişim tarihi: 10.04.2021.
- Tarım ve Orman Bakanlığı (2021). *Tarım Ürünleri Piyasaları - Ayçiçeği*. Erişim adresi: <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Belgeler/PDF%20Tar%C4%B1m%20C3%9Cr%C3%BCnleri%20Piy>

- asalar% C4% B1/2021- Ocak% 20Tar% C4% B1m% 20% C3% 9Cr% C3% BCnleri% 20Raporu/Ay% C3% A7i% C3% A7e% C4% 9Fi% 20Ocak -2021% 20tar% C4% B1m% 20% C3% BCr% C3% BCnleri% 20piyasa% 20raporu% 20Haz% C4% B1r-d.pdf, Erişim tarihi: 12.04.2021.
- Taşkaya Top, B. & Özüdoğru, T. (2016). Türkiye’de Ayçiçeği Destekleme Politikalarının Tercihinde Etkili Olan Faktörler. *Tarım Ekonomisi Araştırmaları Dergisi*, 2(2), 1-10.
- TEPGE (2018). *Tarım Ürünleri Piyasası: Ayçiçeği (Ocak 2018)*. Erişim adresi: <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Menu/27/Tarim-Urunleri-Piyasalari>, Erişim tarihi: 24.04.2021.
- TEPGE (2021). *Tarım Ürünleri Piyasası: Ayçiçeği (Ocak 2021)*. Erişim adresi: <https://arastirma.tarimorman.gov.tr/tepge/Menu/27/Tarim-Urunleri-Piyasalari>, Erişim tarihi: 16.04.2021.
- Ticaret Bakanlığı (2019). *2018 Yılı Ayçiçeği Raporu*. Erişim adresi: <https://ticaret.gov.tr/data/5d41e59913b87639ac9e02e8/4c17a258a718e4971bfa702f6c03fed3.pdf>, Erişim tarihi: 12.04.2021.
- Ticaret Bakanlığı (2020). *2019 Yılı Ayçiçeği Raporu*. Erişim adresi: <https://esnafkoop.ticaret.gov.tr/data/5d44168e13b876433065544f/2019%20Ay%C3%A7i%C3%A7e%C4%9Fi%20Raporu.pdf>, Erişim tarihi: 22.04.2021.
- TÜİK (2021a). *Tarım İstatistikleri – Yağlı Tohumlar (1988-2020)*. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=tarim-111&dil=1>, Erişim tarihi: 12.04.2021.
- TÜİK (2021b). *Tarım İstatistikleri – Bitkisel Ürün Denge Tabloları; "Tahıllar ve Diğer Bitkisel Ürünler" (2000/01-2019/20)*. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=tarim-111&dil=1>, Erişim tarihi: 12.04.2021.
- TÜİK (2021c). *Nüfus ve Demografi İstatistikleri – 2020 Adrese Dayalı Nüfus Kayıt Sistemi Sonuçları*. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109>, Erişim tarihi: 12.04.2021.
- TÜİK (2021d). *Tüketici Fiyat Endeksi - Tüketici Madde Fiyatları*. Erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>, Erişim tarihi: 10.04.2021.
- TÜİK (2021e). *Tarım İşçilerinin Ortalama Ücretleri*. Erişim adresi: https://tuikweb.tuik.gov.tr/VeriBilgi.do?alt_id=1004, Erişim tarihi: 10.04.2021.
- TÜİK (2021f). *Tarımsal Ürün Fiyatları ve Üretim Değerleri - Bitkisel Ürün Fiyatları*. Erişim adresi: <https://biruni.tuik.gov.tr/medas/?locale=tr>, Erişim tarihi: 14.04.2021.
- TÜİK (2021g). *Tarımsal Girdi Fiyat Endeksi - Ana ve Alt Gruplara Göre Tarımsal Girdi Fiyat Endeksi*. Erişim adresi: <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tarımsal-Girdi-Fiyat-Endeksi-Subat-2021-37272>, Erişim tarihi: 14.04.2021.
- USDA (2021). *Reports and Data – PSD Reports*. Erişim adresi: <https://apps.fas.usda.gov/psdonline/app/index.html#/app/downloads>, Erişim Tarihi: 07.04.2021.
- World Bank (2021). *The World Bank Data - Population (Total)*. Erişim Adresi: <https://data.worldbank.org/indicator/SP.POP.TOTL>, Erişim tarihi: 12.05.2021.
- Yeşilayer, A., Erdal, G., Erdal, H. & Özülcü, Ş. (2016). Tokat İli Zile İlçesinde Ayçiçeği Yetiştiriciliğinde Bitki Koruma Sorunları ve Üreticilerin Bilinç Düzeyi. *Gaziosmanpaşa Bilimsel Araştırma Dergisi*, 13, 152-162.
- Yıldız, F. (2017). Türkiye’de Merkezi Yönetim Bütçesinden Yapılan Tarımsal Destekleme Ödemelerinin Tarımsal Üretim Üzerindeki Etkisi: 2006–2016 Dönemi. *Sayıştay Dergisi*, 104, 45-63.
- Yükseler, Z. (1999). *Tarımsal Destekleme Politikaları ve Doğrudan Gelir Desteği Sisteminin Değerlendirilmesi*. Ankara: T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı.
- Ziraat Mühendisleri Odası (2018). *Ayçiçeği Raporu 2018*. Erişim adresi: https://www.zmo.org.tr/resimler/ekler/3a8f49f89a49c6a_ek.pdf?tipi=38&turu=D&sube=0, Erişim tarihi: 12.05.2021.

Kastamonu Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi
Kastamonu University Journal of Faculty of Economics and
Administrative Sciences

Haziran 2023 Cilt:25 Sayı:1
 iibfdergi@kastamonu.edu.tr

Başvuru Tarihi / Received: 16.10.2022
Kabul Tarihi / Accepted: 08.06.2023
DOI: 10.21180/iibfdkastamonu.1190123

Nitel Araştırma Deseni Belirleme Ölçütleri ve Gerekçelendirilmesi

Hasan TUTAR¹

Öz

Farklı yaklaşım biçimleri olsa da bilimsel araştırmalar genellikle pozitivist paradigmaya bağlı nicel araştırma ve yorumsamacı paradigmaya bağlı nitel araştırma olmak üzere iki temel yaklaşımla ele alınmaktadır. Burada temel sorun araştırmacının araştırmaya kuramdan hareketle bir hipotezle mi başlayacağı yoksa teme araştırma sorusuyla başlayıp araştırmanın sonunda hipoteze veya kurama mı ulaşacağına bağlıdır. Diğer bir sorun araştırmacının nitel veya nicel araştırma yöntemlerinden hangi araştırma desenini tercih edeceğine ilişkindir. Bu araştırmanın temel amacı örnek olay, fenomenoloji, gömülü kuram ve etnografik araştırma gibi nitel araştırma desenlerinin tercihine neye göre yapılacağına dair ölçütleri gerekçeleriyle birlikte belirlemektir. Bu çerçevede araştırmada nitel araştırmalarda sık kullanılan örnek olay, fenomenoloji, gömülü kuram ve etnografik araştırma desenleri konusunda tanıtıcı ve tanımlayıcı bilgiler verdikten sonra, bir araştırmada nitel araştırma desenlerinin hangi gerekçeye göre tercih edileceğine ilişkin ölçütler belirlenmeye çalışılmıştır. Böylece hangi nitel araştırma deseninin hangi durumlarda kullanılacağı ve bunların tercih gerekçeleri açıklığa kavuşturulmaya çalışılmıştır. Araştırma kavramsal inceleme tasarımı bir araştırmadır ve araştırmada nicel ve nitel araştırmaların kuramsal ve felsefi arka planları konusunda tanıtıcı bilgiler verildikten sonra nitel araştırma desenlerinin tercih gerekçeleri tartışılarak araştırma deseni tercih sürecine kullanılabilecek ölçütlere ilişkin çeşitli önerilerde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nitel araştırma, araştırma deseni, örnek olay, fenomenolojik araştırma, gömülü kuram, etnografik araştırma

Jel Kodu: C40, C18, C35

Qualitative Research Designs Determination Criteria And Justification

Abstract

A quantitative analysis based on the positivist paradigm and a qualitative study based on the hermeneutic paradigm are the two most common approaches to scientific research. The main question is whether the researcher will start the research with a hypothesis based on the theory or start with the main research question and reach the idea or thesis at the end of the study. Another problem is which research design the researcher will prefer when choosing qualitative or quantitative research methods. The primary purpose of this research is to determine the criteria for choosing qualitative research designs such as case studies, phenomenology, embedded theory, and ethnographic research and their reasons. In this context, after giving introductory and descriptive information about case studies, phenomenology, embedded theory, and ethnographic research designs frequently used in qualitative research, it was tried to determine the criteria for which qualitative research designs would be preferred. This study has clarified what qualitative research design will be used in what situations and the reasons for their preference. The research is research in conceptual analysis design. The reasons for choosing qualitative research designs were discussed after giving introductory information about quantitative and qualitative research's theoretical and philosophical backgrounds. Various suggestions were made regarding the criteria used in the research design selection process.

Keywords: Qualitative research, research design, case study, phenomenological research, grounded theory, ethnographic research

Jel Codes: C40, C18, C35

¹ **Sorumlu Yazar/Corresponding Author:** Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü, Bolu, Türkiye. E-posta: hasantutar@ibu.edu.tr **Orcid no:** 0000-0001-8383-1464

Extended Abstract

Introduction

Generally, everything that is "ongoing" in a social context and is socially "important," worthy of note and examination, can be examined as a "case study." A case study can be done to explore the events in every field of life in depth. For an event to be the subject of a case study, it must be able to be analyzed in the context of a current phenomenon in real life. Another issue is that the subject of the case study should be a diary, and its boundaries should not be clear. It needs to be explored because these boundaries are drawn by case study; any subject whose purpose is definition, description, and understanding is a case study. The case can occur in a simple, complex, or limited context. In a pre-event survey, the event should be capable of exploration, detailed description, contextual analysis, and in-depth analysis within its context. In short, a case study is any situation suitable for describing and presenting real-life problems. The crisis experienced in the case study has a concrete connection with its environment; however, the boundary between the contextual conditions of the situation in spatial and temporal dimensions is unclear. The case study may have subunits within the analysis unit. However, "what makes a situation special and worth examining" is essential. Accordingly, if an event is extreme, unique, or unusual, it can be studied as the subject of a case study.

Phenomenological research is an appropriate design if it is desired to investigate why human behavior, which is important enough to form the subject of a phenomenon, is the way it is. A person with experience and the ability to attribute a subjective meaning to a particular phenomenon is sufficient for participatory phenomenological research. For example, the subject of phenomenological research may be why a student who attends some classes all the time but never attends some of them behaves like that. The reasons for high drug use habits and high alcohol consumption in a city may be the subject of a phenomenological research design. In this research, the researcher tries to reveal the subject's background by closely observing the phenomenon to be examined and collecting all kinds of documents and information. Phenomenological research is an in-depth analysis of the event by making an archeology of what or how the participants or the investigated phenomenon happened. In order to describe a phenomenon, phenomenological research emphasizes experiences related to that phenomenon and concrete examples. Every event and situation that has been lived and experienced but whose ongoing effects can be the subject of phenomenological research.

The grounded theory is a suitable research design with a systematic process. The grounded theory is an appropriate research design if the study requires coordinated, organized, flexible, and holistic analysis. If the researcher thinks the existing theories are insufficient to explain a situation he has determined, he should prefer the embedded approach. A theory is needed if the current theory is inadequate to explain the events in a plane where uncertainties increase in social life. Applying the embedded theory design may be a suitable choice in this case. The embedded theory focuses more on the procedure, not the discipline. A researcher needs to construct a theoretical framework in his mind to develop an idea (knowledge) based on embedded theory. Otherwise, it will not differ from any grounded theory literature review.

Ethnographic studies are research focused on exploring culture; This research design can be used to reveal different aspects of culture. Ethnographic studies are conducted to describe and describe the customs, traditions, beliefs, behaviors, death, and mourning ceremonies of a community or a cultural group and the elements that reveal them about each other. Since ethnographic research is a "cultural analysis" pattern, it is a suitable design for investigating the shared understandings and rules in society and the real "why" behind the behavior of individuals and groups. Since ethnography is used primarily in cultural studies, every subject that enters daily life can be the subject of ethnography research due to its cultural roots. The ethnographic design can be used when it is desired to examine the individual's behavior in the social context in which it occurs and depending on a specific context. The main feature of ethnographic research is its sensitivity to forms of cultural interpretation and the cultural context. The primary purpose here is to understand the cultural foundations of human behavior in the traditional context of daily life practices.

Method

The overall design of the qualitative research study is another important factor in determining the research design. It covers decisions about research design, data collection methods, sampling techniques, and data analysis procedures. To ensure consistency and coherence in research, the path chosen should be compatible with the design elements chosen. The researcher's epistemological stance or beliefs about the nature of knowledge and how it is obtained may influence the choice of the research model. For example, a constructivist researcher may use a narrative research model to explore multiple subjective realities and interpretations. Research objectives play a significant role in determining the research design in qualitative research. The nature of the research questions, goals, and dreams will influence the choice of the research model. For example, a phenomenological research model may be appropriate if the goal is to explore the subjective experiences of individuals. Research questions guide the research process and are closely tied to the research model. Different research designs are appropriate to address different research questions. For example, a grounded theory research model can be used if the goal is to understand social processes and interactions in a particular context.

Discussion and Conclusion

In qualitative research, determining the appropriate research model is a critical decision that significantly affects the overall study design and results. By exploring various factors, this article sheds light on the criteria for choosing a research model in qualitative research. One of the key findings is that research objectives play a fundamental role in determining the research model. The nature, aims, and objectives of the research questions influence the choice of model, aligning the research objectives with the chosen approach. Research questions guide the research process and must be tailored to the model chosen to address research objectives effectively. Research design, including data collection methods, sampling techniques, and data analysis procedures, also influences research model selection. The pattern chosen should be compatible with the design elements to ensure consistency and consistency in the research process. Given the resources available, such as time, budget, and access to participants, it is essential to carefully consider the viability and viability of the different patterns. The epistemological stance of the researcher is another factor that is effective in determining the research design. Different patterns are compatible with different epistemological perspectives, and researchers need to choose patterns consistent with their beliefs about the nature and acquisition of knowledge. Methodological expertise is also crucial because researchers must choose the patterns they are experienced with or be willing to acquire the necessary skills through training. As a result, determining the research design in qualitative research requires careful consideration of several critical criteria.

GİRİŞ

Bilimsel araştırmalarda pozitivist (objektivist) yaklaşım ve yorumsamacı (sübjektivist-yapılandırmacı) yaklaşım olmak üzere iki farklı yaklaşımdan söz edilebilir. Objektivist veya pozitivist yaklaşımın zihinse kavrayışına göre dış dünyada keşfedilmeyi bekleyen doğru tektir ve insanın öznel kavrayışından bağımsız olarak keşfedilmeyi beklemektedir (Flick, 2018; Myers, 2009; Willig, 2013; Jones & Alony, 2011). Keşfedilip ortaya çıkarılan Őeylerin arkasındaki nedenler hep aynıdır. Determinizmin aynı nedenler her yerde aynı sonucu doğurur ilkesi nicel araştırmaların temel varsayımlarının altında yatan temel bir ilkedir. Nicel araştırmalar objektivist (pozitivist) paradigmayı benimser ve pozitivist araştırmanın sayılara ve somut nesnelere indirgenmiş lineer mantığına göre evrende olup biten her olay bir nedenler zinciri ile birbirine bağlanmıştır ve olup-biten her Şey bu nedenler zinciri ile birbirine bağlanmıştır. Bilim insanın görevi ise olaylar ve olgular arasındaki var olduğu ileri sürülen determinist ilkeleri bulmak, keşfetmek ve açıklamaktır. Pozitivist paradigmaya göre her Őeyden önce bilimsel faaliyette bulunmanın ön Şartı zihinden bağımsız bir dış dünyanın varlığını kabul etmektir ve bu dış dünya objektif koşullarla keşfedilmeyi beklemektedir. Bilim adamına düşen herkes için aynı olan ve orada bir yerde hazır bulunan analiz birimlerini keşfetmektir. İlk pozitivist filozof sayılan Ksenophanes'e göre insan, nesnelere ve dış dünyayı duyu verileri aracılığıyla tanıyarak kavrar. Bilginin konusunu duyu deneyimine konu olan nesnelere belirler. İnsan bilgisi görünenlerle ve doğrudan tecrübe edilen analiz birimleri veya nesnelere sınırlıdır. Ortada insana ait bilgi varsa, bu bilgiye karşılık gelen bir gerçeklik de vardır. Diğer taraftan nitel araştırmanın esnek, bağlam ve aktör bağımlı sübjektivist mantığına göre ise gözlemden ve gözleyenden bağımsız bir gerçeklik yoktur. Gerçeklik keşfedilen bir durum değil aksine insanın zihinse tasarımına, tasavvur ve tahayyül gücüne bağı olarak, inşa edilen ve araştırmacının zihninde kurulan bir durumdur.

Pozitivist bilim varsayımına göre bilginin güvenilirliği onun açık ve seçik olmasına bağlıdır. Burada açıklık zihnin konu ettiği her ne ise onun bilincine ve bilgisine varabilmektir. Seçiklik ise, kendisinden başka her Őeyden farklı, kendisinden başka bir anlama gelmeyen, yalnızca kendisiyle açıklanan ve var olan demektir. Açık ve seçik olduğuna emin olmadığı durumlarda bilim insanı yargısını askıya alır yani konu hakkında agnostik kalır, bu yüzden sübjektif yorumlara başvurur (Habermas, 1997; Wagner, vd., 2012). Görece açıklığın olduğu durumlarda ise pozitivist yani nicel yöntemler denenir. Nitel yöntemin "anlama"ya ve sübjektif yargılara izin vermesinin temel nedeni gerçekliğin bağlamdan bağımsız olmamasıdır. Nitel araştırmalarda "bağlam"ın bu denli önemli olmasının temel nedeni ise araştırma sürecinde analiz birimi üzerinde etkili olabilecek her tür çevresel faktörün dikkate alınmasına izin vermeye elverişli doğasıdır.

Evrenin temsil gücüne bağlı sayısal veri (olgu) analizine dayalı nicel araştırmaların olgusal kavrayışının aksine, nitel araştırma insanların olaylara hangi anlamı yüklediği ve olayları hangi perspektiften gördükleri ile ilişkilidir. Nitel araştırmalar nicel araştırmalarda olduğu gibi örneklemin olayları nasıl gördüklerine değil, araştırmacının olaylara dönük öznel bakış açısını örneklem üzerinden keşfetmeyi amaçlar. Araştırmacıyı sürecin her aşamasına dâhil etmesi nitel araştırmayı nicel araştırmadan görece daha güçlü bir pozisyona taşır (Tutar & Erdem, 2020; Storey, 2007; Robson, 2015; Pham, 2018; Lawrence, 2007). Nitel araştırmalarda araştırmacı araştırma sürecinin bütün aşamalarına aktif bir aktör olarak katılır; sürece aktif katılım bir taraftan araştırma sürecini etkileme anlamına gelirken, diğer taraftan bu süreçten etkilenme anlamına da gelir. İnceleme nesnesi ve araştırmacı etkileşimin araştırma sonuçlarını manipüle etmesini engellemek için, araştırmacının rolünün önceden belirlenmesi önemlidir. Nitel araştırmaların temel amacının "anlamak", nicel araştırmaların ise "açıklamak" olması, nicel yöntemin geniş bir örneklemden sayısallaştırılabilecek nicel verileri toplayıp evrene genelleme

kaygısıyla hareket etmesine, nitel yöntemin ise olayların “nasıl”ını araştırarak daha sınırlı sayıda katılımcı ile çalışma evrenine ilişkin analitik genellemelerde bulunmak gibi bir kaygıdan hareket etmesine neden olmaktadır.

Gündelik yaşamında karmaşık ilişkiler ağı içerisinde yaşamın birçok yönü ile yüzleşmek durumunda kalan insanın nicel araştırmaların varsaydığı gibi insanın yapıp etmelerini ölçeklerin sayısal verilerle ve anlık tutum ve algılarla açıklamak anlamın sayıya indirgenmesi eleştirisine neden olmaktadır. Yorumsamacı yaklaşım bu indirgemeci tutumun aksine analiz birimini anlamak için bütüncül bir bakış açısına ihtiyaç olduğunu ileri sürer. Nicel araştırmanın lineer mantığında var olan gözlem olgularının sabit, durağan ve keşfedilmeyi beklediği varsayımı gerçekliğin sadece bir yönünü açıklamakta, sürece araştırmacının ve insanın dâhil olması farklı gerçekliklerin ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Nietzsche'nin “olgular yoktur, yorumlar vardır” şeklindeki yorumsamacı anlayışı burada önem kazanmaktadır. Gerçekliğin insan zihinsel dolayımından farklı yansması ve anlık tutum ölçümlerinin insanın sürekli değişen doğasını açıklamakta yetersiz kaldığı varsayımı (Yıldırım & Şimşek, 2016; Ritchie, vd., 2013; Roberts, 2020), nitel araştırmaları gerekli kılmaktadır. İnsan davranışlarının arkasındaki asıl niyetin çevresel faktörlere karşı aşırı duyarlı olması durumu, olup bitenleri olgu düzeyine indirgemek çeşitli eleştirilere neden olmaktadır. Mekanik bir anlayışla insan davranışını ölçüm araçlarıyla belirlemeye çalışmak yani tümelde olanın tikelde de olacağını varsaymak, nitel kavrayışa oldukça ter düşmektedir. Bu araştırmanın temel amacı, *nitel araştırmalarda hangi durumlarda hangi araştırma deseni kullanılır* temel araştırma sorusunu cevaplandırmaktır.

1. KAVRAMSAL ÇERÇEVE: NİTEL ARAŞTIRMALARIN GEREKÇELENDİRİLMESİ

Pozitivist paradigmanın varsayımlarına karşı çıkan yorumsamacı yaklaşım, insan davranışının doğaya egemen olan genel yasalar tarafından yönetildiği ve neden-sonuç ilişkileriyle açıklanabileceği düşüncesini kabul etmez (Walford, 2020; 2011; Roberts, 2020; Pham, 2018). Yorumsamacı yaklaşım bireyin dünyayı anlamasının dışarıdan değil, içerden bir bakışla mümkün olabileceğini ileri sürerler. Daha sonraki dönemlerde yorumsamacı ve sübjektivist yaklaşımların ortaya çıkmasına neden olan yorumsamacı yaklaşımın felsefi köklerini ve temel çıkış noktasını Kant'ın Saf Aklın Eleştirisi adlı derinliğine ele alındığını söylemek mümkündür. Kant'a göre bugün yorumsamacıların iddia ettiği gibi dünyayı “anlama”nın keşfe dayalı doğrudan gözlem yamanın dışında başka yolları da vardır ve insanlar gündelik yaşamlarında bunu her zaman yaparlar (Tutar & Erdem, 2020). Canlıların algıları sadece duyularla ilgili değildir; duyuların söyledikleri insan zihninin dolayımından geçerek sübjektif yargıların ortaya çıkmasına neden olur. Dolayısıyla anlamın arkasında sadece duyular değil, kavrayışlar ve sübjektif yorumlar yani araştırmacının kendisi, özdeşimselliği vardır. Kant'ın felsefik temellerini oluşturduğu düşünce sistematiği bugün sosyal kurmacılık (constuctivism) veya yorumsamacılık olarak adlandırılan düşünce dizgesinin doğmasına neden olmuştur.

Yorumlayıcı sosyal bilim on dokuzuncu yüzyılda ortaya çıkan bir “anlama kuramı” olan hermeneutik ile doğrudan ilişkilidir. Yorumsamacı anlayış üzerinde Dilthey'in düşüncelerinin önemli etkisi olmuştur. Diğer taraftan Weber'in “anlama”ya yaptığı vurgu, Dilthey'de “kavrayış” olarak kendini gösterir. Weber'e göre sosyal bilim alanında çalışan araştırmacılar, insanın toplumsal, kültürel ve tarihsel yaşamının özelliklerini yansıtmak ve araştırılan olgu her ne ise onun ortaya çıktığı bağlamı anlayabilmek için “insan deneyimleri”ni aktif bir aktör olarak anlama çabası göstermelidirler. Araştırılan bireyler yaşadıkları deneyimlerinin farkında olmayabilirler; araştırmacıya düşen insanların yaşadıkları

deneyimlere karşı farkındalık düzeylerini artırmak ve söz konusu deneyimlerin gün yüzüne çıkarılmasını sağlamaktır. Dilthey'in düşüncelerinden etkilenen Weber, genellikle çalışmalarında yorumsamacılık konusunda katı bir tutum benimsemek yerine, yorumsamacılık ve pozitivism arasında bir orta yol bulmayı tercih etmiştir. Nitel araştırma yönteminin felsefi arka planında Weber ve Schutz'un yorumsamacı yaklaşımının yanında, "sosyal inşacılık" anlayışı da vardır. Sosyal inşacılık anlayışında bireyler, içinde yaşadıkları dünyayı kendi öznellikleri çerçevesinde kavramak üzere belirli nesne ve durumlara ilişkin sübjektif anlamlar geliştirirler. Bu anlamlar ona kendine özgü bir bakış açısı kazandırır. Katılımcıların ve araştırmacının geliştirdiği sübjektif anlamlar, bağlama bağımlı sosyal ve tarihselci bir içerik gösterir (Denzin & Lincoln, 2001; Craswell, 2016). Bu aslında evrende her olayın özgül olduğu, sadece bir kez olup bittiği şeklinde bir anlayışla aynı anlama gelir. Bu varsayıma göre hayat akışkandır ve her olay tarihi ve kültürel bağlama bağımlı olarak bir kez yaşanır. Bu nedenle pozitivist yaklaşımda olduğu gibi belli bir örnekleme yapılan çalışmanın başka bir örnekleme genellemesi şeklindeki determinist ilkedden söz edilemez. Yorumsamacı yaklaşıma göre maddi yaşamın analizi önemlidir, ancak bu yeterli değildir; bunun yerine araştırmacı, insanların içinde yaşadıkları maddi dünyanın yanında söz konusu yaşantının ortaya çıktığı "sosyal eylemi" de anlamak için çaba göstermelidir.

Pozitivizmin, "belirli sosyal gerçekler vardır ve bu gerçekler belirli kalıplar halinde dış dünyada hazır bulunur" varsayımının aksine yorumsamacılığın temel varsayımı nesnel veya objektif gerçeklik onu deneyimleyenden bağımsız olarak ele alınamaz. Bu yüzden yorumsamacılık pozitivismi, insanların görüş açlarına, kültüre, onların iç dünyalarına, moral değerlerine ve bireyselliklerine önem vermediği gerekçesiyle eleştirir (Walford, 2020; Ritchie, vd., 2013; Roberts, 2020; Lawrence, 2007). Yorumsamacı ve sübjektivist görüşte olaylar hakkında geniş bilgi toplamının yanında, asıl vurgu, araştırılan konu içinde "özel bir nokta"nın ele alınıp derinlemesine incelemesine yapılır. Yorumsamacılık pozitivismin aksine sosyal gerçeklerin akışkan olduğunu ve bireyin sosyal dünyayı kendi yorumlarıyla yani "sembolik etkileşim"ci bir yaklaşımla inşa ettiğini ileri sürer.

İnsanın tutum ve davranışları ancak belli bir ortam ve durumla ilgili olarak ortaya çıkar ve sosyal gerçeklik ancak bağlama bağlı olarak oluşur. Yorumsamacı kavrayışta sonuçlar kadar süreç de önemlidir. Nitel araştırmalarda araştırmacı nicel araştırmada olduğu gibi verilerin analizini bir programın mekanik işleyiş mantığına ve sayısal analiz yeteneğine bırakmaz; sürecin her aşamasına aktif bir aktör olarak katılır (Bogdan & Biklen, 1992; Creswell, 2017; Wagner, vd, 2012; Walford, 2020; Ritchie, vd., 2013; Pham, 2018). Bu yeniden inşacı ve yorumsamacı kavrayış kaçınılmaz olarak araştırmacıyı belirli bir olay ve durumla ilgili kuramsal bir çerçeve oluşturma amacına yönelmiş ise nitel tasarımı tercihe zorlar. Bu nedenle nicel araştırmalardaki cevaplandırılmak üzere kurgulanan temel hipotez, nitel araştırmacının "araştırma problemi" olarak ifade edilir. Ancak nice ve nitel araştırma yöntemlerinden birinin tercihi bu ölçüde kolay değildir ve sorun sanıldığından daha karmaşıktır.

Nicel ve nitel araştırma yöntemleri, psikoloji, sosyoloji ve antropoloji gibi sosyal bilimlerdeki verileri toplamak ve analiz etmek için kullanılan iki farklı yaklaşımdır. Nicel araştırma, istatistiksel teknikler kullanılarak analiz edilen sayısal verilerin toplanmasına dayanmaktadır. Nicel araştırmanın amacı, genellikle deneyler, anketler ve yapılandırılmış gözlemler kullanarak değişkenler arasındaki ilişkileri tanımlamak ve açıklamaktır. Nicel veriler tipik olarak tanımlayıcı veya çıkarımsal istatistikler kullanılarak analiz edilir ve sonuçlar daha büyük popülasyonlara genellenir. Nitel araştırma ise kelimeler, imgeler veya gözlemler gibi sayısal olmayan verilerin toplanmasına dayanır. Nitel araştırmanın amacı, insan

deneyimlerinin, davranışlarının ve sosyal fenomenlerin anlamını ve bağlamını, genellikle görüşmeler, odak grupları ve etnografik gözlemler yoluyla anlamaktır (Yılmaz, 2013; Shields & Twycross, 2003; Newman & Hitchcock, 2011). Nitel veriler tematik analiz, içerik analizi veya söylem analizi kullanılarak analiz edilir ve sonuçlar genellikle anlatı veya tematik biçimde sunulur. Nicel ve nitel araştırma yöntemi arasındaki temel fark, nicel yöntemle yapılan araştırmanın sayısal verilerin toplanması ve analizine odaklanırken, nitel yöntemle yapılan araştırmanın sayısal olmayan verilerin toplanması ve analizine odaklanmasıdır.

Nicel ve nitel yöntem arasındaki bir diğer önemli fark, araştırma tasarımına yaklaşımlarıdır. Nicel araştırma, randomize kontrollü bir çalışma veya kesitsel bir araştırma tasarımının kullanılmasını içerir. Nicel tasarım genellikle belirli hipotezleri veya araştırma sorularını test etmek için yapılandırılmıştır ve araştırma yöntemleri tutarlılık ve tekrarlanabilirlik sağlamak için standartlaştırılmıştır. Öte yandan, nitel araştırma tasarımı ve yöntemleri daha esnek ve keşifçi olma eğilimindedir. Nitel araştırmanın amacı genellikle mevcut olanları test etmek yerine yeni içgörüler ve hipotezler üretmek gömülü kuramda olduğu gibi kuram geliştirmektir. Nicel araştırma sayısal verilere dayanırken, nitel araştırmalar sayısal olmayan verilere dayanmaktadır. Nicel araştırma, değişkenler arasındaki kalıpları ve ilişkileri tanımlamayı amaçlarken, nitel araştırma, insan deneyimlerinin ve davranışlarının anlamını ve bağlamını anlamayı amaçlar (Castellan, 2010; Barnham, 2015; Carr, 1994; Gelo, et al, 2008). Nicel araştırma daha yapılandırılmış ve standartlaştırılmış olma eğilimindeyken, nitel araştırma daha esnek ve keşfedicidir. Nicel araştırma nesnelliğe öncelik verirken, nitel araştırma araştırmacının verileri öznel yorumlamasının önemini kabul eder. Nicel veriler istatistiksel teknikler kullanılarak analiz edilirken, nitel veriler tematik veya içerik analizi kullanılarak analiz edilir. Yukarıdaki pozitivist ve yorumsamacı yaklaşımların temel varsayımlarına ve nicel ve nitel araştırma farkında kısaca değindikten sonra, nicel ve nitel tercih gerekçelerini aşağıdaki gibi belirlemek mümkündür:

- Bir araştırmada gerçeklik zihinden bağımsız olarak ve sadece keşfedilmek amacıyla inceleniyor ise nicel, olgulara değil yorumlara önem veriliyor, gerçekliğin öznel ve inşa edilebilir bir durum olarak düşünülüyor ise nitel,
- Bilimsel araştırma seremonik bir eylem olarak görülüp öncelikli olan yöntem ise nicel, öncelikli olan durum ve yorumlar ise nitel,
- Araştırmacı olay ve olgulara dışarıdan bakmakla yetiniyor, konuya nesnellik ve objektiflik çerçevesinden bakıyor ise nicel, olay ve olguları derinlemesine incelemeyi ve kavramayı düşünüyor ise nitel,
- Araştırmacı bir kâşif mantığıyla doğaya bakıyor ise nicel, aktif bir aktör olarak bir arkeolog gözüyle bakmak istiyor ise nitel,
- Yönteme ve bilimse bilgiye dogma derecesinde bağlı kalınıyor ise nicel, insan zihninin dolayımından geçmeyen hiç birey şey tek başına anlamlı değildir; yöntem de buna dâhidir düşüncesi var ise nitel,
- Değişkenler kesin olarak saptanabilir ve aralarındaki ilişki ölçülebilir özelliklere sahip ise nicel, sosyal yaşamda değişkenlerin karmaşık olduğu düşünülüyor ise nitel,
- Araştırma bulgularının istatistikse genellemesi önemli ise nicel, bulguların analitik veya teorik genellemesi önemli ise nitel,

- Araştırmacı için betimleme, tanımlama ve açıklama daha önemli ise nicel, kavrama ve anlama önemli ise nitel,
- Araştırmacı literatürün gözden geçirilmesinde kendisine biçtiği rol önemli ise nitel, daha az önemi ise nicel,
- Ölçülebilir, gözlemlenebilir ve sayısal verilere analizler yapılıyor ise nicel, metin veya görüntü (fotoğraf/resim) veri olarak kullanılıyor ve katılımcı deneyimlerine dayalı veriler önemli ise nitel,
- Çok sayıda kişinin tutum ve algıları merak ediliyor ise nicel, az sayıda kişinin düşüncesi derinlemesine araştırılmak isteniyor ise nitel,
- İstatistiksel analizlerin yapılması arzu ediliyor ise nicel, metin ve düşünce analizi yapılmak isteniyor ise nitel,
- Eğilimlerin açıklanması, grupların karşılaştırması veya değişkenler arasındaki ilişki merak ediliyor ise nicel, anlamaya dayalı tematik durumlar merak ediliyor ise nitel,
- Sonucun tahmini ve geçmiş çalışmalarla karşılaştırılması isteniyor ise nicel, bulguların kapsamlı bir yorumu isteniyor ise nitel,
- Nesnellik ve objektiflik çerçevesinde istatistikse genelleme önemli ise nicel, öznellik ve sübjektif yargılara göre analitik genelleme önemli ise nitel,
- Gerçek tektir, gerçeğin zihne yansımaları olan gerçeklik nesnel varsayımı esas alınıyor ise nicel, gerçeklik değil gerçeklikler vardır, zihinden bağımsız gerçeğin olmayacağı kabul ediliyor ise nitel,
- Analiz birimi araştırmacıdan bağımsız kabul ediliyor ise nicel, araştırmacı ile araştırılan şey arasında karşılıklı bağımlılığın olduğu kabul ediliyor ise nitel,
- Kuramdan ve hipotezden hareket ediliyor ise nicel, hipotezden değil araştırma probleminden hareket ediliyor ve araştırmanın sonunda hipoteze ve kurama ulaşmak esas alınıyor ise nitel,
- Sonuçlar kadar sürece önem veriliyor ne kadar veya ne miktarda sorularına değil, “niçin” ve “nasıl” sorularına odaklanılıyor ise, nitel yöntem tercih edilmelidir.

Ayrıca tümdengelsel bir akıl yürütme ile bir kuramdan hareket edilerek hipotezlerin test edilmesi amaçlanıyor ise nicel, model geliştirme ve kuram oluşturmak, nicel verilere derinlik, ayrıntı ve anlam kazandırmak isteniyor ise nitel yöntem tercih edilmelidir. Diğer taraftan, araştırmalarla elde edilmiş sayısal verilerden hareketle yeni bir kuram oluşturmak arzu ediliyor ise nitel yöntem tercih edilmelidir. Nitel araştırma sonuçları, çeşitli konularda karar alıcı ve uygulayıcılar içinde rehberlik etmede kullanılacak ise, örnekleme değil, kurama genellemede bulunulmak isteniyor ise nitel araştırma yöntemi uygun bir yöntem olacaktır.

2. NİTEL ARAŞTIRMA DESENLERİ VE TERCİH GEREKÇELERİ

Nitel araştırmalar genel olarak; Örnek Olay Araştırması (case study), Olgu Bilim (Fenomenoloji), Gömülü Kuram (Ground theory), Etnografik Araştırma gibi farklı nitel desenler üzerinden yapılır. Nitel araştırma yöntemi denince bütün bu desenleri kapsayan bir çatı kavram kastedilmektedir. Yorumsamacılık, eleştirel kuram, yeniden inşacılık ve post yapısalcılık gibi farklı kavrayışları yansıtan paradigmalara ve kuramsal çerçevelere ait bu desenler, bireyin yaşantı ve deneyimlerinden,

toplum ve kültürle birlikte dil ve iletişimden beslenir (Marshall & Rossman, 2006; Walford, 2020; Ritchie, vd., 2013; Roberts, 2020; Pham, 2018). Bu desenlerin tümünün ortak varsayımı, insanların yaşantı ve deneyimlerine ilişkin bir anlama ediminde bulunmak için bütün bu tecrübelerin bağlamla birlikte incelenmesidir. Ancak burada temel sorun araştırmancının hangi araştırma desenine bağı olarak tasarlanacağı ile ilgilidir.

2.1. Örnek Olay Deseni ve Tercih Gerekeçesi

Örnek olay deseni (durum çalışması-case study) araştırması “karmaşık”, “özel” ve “ilginç” bir olgunun (vakanın) veya analiz birimi haine getirilebilir “durum”un kendi bağlamı içinde incelenmesini esas alan bir nitel araştırma desenedir. Örnek olay deseni insanların “günelik yaşam”larını etkileyen ve onların iş ve özel yaşamlarıyla ilgili çabalarını yönlendiren ve değişkenleri üzerinde araştırmancının herhangi bir kontrolünün olmadığı ancak “güncel” durumları inceleyen bir nitel araştırma desenedir. Örnek olay desende güncel bir sosyal olgu kendi bağlamı içinde, derinlemesine incelenir (Tutar & Erdem, 2020; Creswell, 2016; Yin, 2003; Bogdan & Biklen, 1992). Örnek olay desende, bir tek veya birden fazla olgu, olay veya fenomen derinlemesine incelenir. Araştırmancının sınırlandırılmış bir veya birkaç durumu gözlem, görüşme ve doküman incelemesi ile derinlemesine inceler. Örnek olay desende araştırma konusuna birçok açıdan bakılarak söz konusu olay veya olgunun çeşitli yönlerinin gün ışığına çıkarılmasına çalışılır. Örnek olay desendinin felsefi temeli “yapısalcı paradigma”ya dayanır. Yapısalcılık, gerçekliğin göreceli olduğunu ve gerçekliğin bireyin dünyaya bakış açısına bağı olduğunu ileri sürer

Çoklu elemanlardan oluşan ve söz konusu elamanlarının tümünü yansıtan evrende, tekil elemanlar veya birimler “örnek olay” olarak incelenebilir. Örnek olay araştırmalarında gerçek yaşamdan alınan “genel bir problem” veya “durum”, “konu” ya da “kurmaca bir problem” olabilir (Walford, 2020; Roberts, 2020; Pham, 2018). Bu desende güncel bir olgu, olay (vaka), durum, iş süreçleri birey ya da gruplar incelenebilir. Örnek olay desene belirli bir konu ve özel bir olay bağlam ile “olgu/vaka” veya olgu ile bağlam arasındaki sınırlar net olmadığı durumlara başvurulur. Örnek olay desende; incelenen olay derinlemesine, kendi doğal ortamında, ve bağlama bağımlı olarak incelenir (Yin, 2003; Robson, 2015). Örnek olay deseni yöntemden ziyade bir strateji, özgül bir teknik değil, analiz birimine ilişkin verileri örgütlemenin bir tarzı ve anlamayı hedefleyen bir strateji olarak görülür.

Örnek olay çalışmasında özel bir durumla, ortam ve olayla ilgili olarak veri toplayarak durumun nasıl işlediği anlaşılmasına çalışılır. Örnek olay çalışması, bir örneğin, olgunun veya sosyal bir olayın bütüncül biçimde araştırılması amacıyla yapılır. Bu desende araştırmacı bir veya birkaç durumu (vaka-örnek olay) gözlemler, görüşme ve dokümanlar yardımıyla derinlemesine inceler (Yin, 2003; Robson, 2015; Wagner, vd, 2012; Walford, 2020; Roberts, 2020; Pham, 2018). Güncel bir olgu gerçek yaşam bağlamında araştırılır. Burada amaç belli bir olay veya duruma ilişkin “ne”, “nasıl” ve “niçin”, “nedir” sorularını cevaplamaktır (Creswell 2003; Meram, 2015; Pham 2018). Örnek olay yönteminde, bir veya birkaç “durum”a ilişkin unsurlar bütüncül bir yaklaşımla incelenir. Burada temel amaç “anlamak” olduğu için bu tür çalışmaların doğası gereği hem nitel (anlamak), hem nicel (açıklamak) veriler bir arada kullanılabilir.

Örnek olay araştırmalarında analiz birimi haline getirilen konu, (olay/olgu) sınırlı bir örneklem üzerinde derinlemesine incelendiği için örneğin bir kurumun “örgüt kültürü”nü tespit nicel araştırmanın, ancak bu kültürün nasıl oluştuğu ise bir örnek olay çalışmasının konusu olabilir. Bir kurumun örgütsel ikliminin demokratik veya antidemokratik oluşu nicel bir

araştırmanın, demokratik ve anti demokratik iklimlerin nasıl oluştuğu, bunları çalışanların nasıl değerlendirdikleri nitel araştırmaların konusu olabilir. Örnek olay araştırmalarında bir araştırmacı etnografik bir araştırmacı gibi belirli bir süre o örgütü gözlemler, görüşmeler yapar, örgüt kültürüne ve iklimine dair çeşitli bilgileri toplayarak kendi öznelliğinden veya özdeşünümelliğinden geçirmek suretiyle analizler yapar. Örnek olay araştırmasında hem nicel hem de nitel veriler toplanarak analize edilir. Buradaki nicel veriler bizzat araştırmacının ürettiği veriler değil, analize sokulacak ve başkaları tarafından üretilmiş ikincil verilerdir.

2.1.1. Örnek Olay Çalışmasında “Örnek Olaylar/Durumlar

Örnek olay çalışmalarının kendine özgü bazı özellikler vardır ve söz konusu özelliklerdenilki incelenen örnek olayın spesifik ve sınırlarının belli olması, yani olayın “sınırlı sistem” çerçevesinde incelenmesidir. Örnek olay çalışmasında araştırmacı olayın sınırlarını olabildiğince açık olarak belirler. Diğer bir özellik örnek olayda çalışmasında incelenen “olay” bir şeyin olması yani olmakta “oluş”udur. Ayrıca söz konusu olayın ortaya çıkmasında neyin etkili olduğunun saptanması, hem olayın gerçek boyutlarıyla kavranması bakımından hem de ortaya çıkan olayın arzu edilmeyen bir olay olması durumunda çözümüne katkı sağlayacak pratik bilgilerin elde edilmesi bakımından büyük bir önem taşır. Başka bir özellik ise, örnek olayın kendi bütünlüğü içinde kavranmasıdır. Örnek olay deseninde olayın kendi bütünlüğü çerçevesinde incelenmesi , “bütüncül” kavramı ile ifade edilir. Olayın yeni bütünlüğü analiz edilmesi aynı zamanda, tek bir olayın tek başına incelenmesinin “olay” tam olarak anlaşılmasına yetmeyeceğinin bir varsayım olarak kabul edilmesidir.

Örnek olay (vaka) teriminin rutin hale geldiği klinik ve tıp araştırmalarında basit bir vaka (örnek olay) çalışması bir kişiye odaklanmış olsa da sonuçları itibariyle toplumsaldır. Bir grup, kurum, komşuluk ilişkisi, belli bir alandaki yenilik, karar, hizmet, program vb., üzerinde örnek olay araştırması yürütülebilir (Robson, 2015; Willig, 2013; Myers, 2009). Bir örnek olay araştırma deseninde örnek olay; araştırılan herhsangi bir “durum” veya “birey”, “grup” hatta herhangi bir “kurum”un mevcut işleyişi olabilir; ancak önemli olan araştırılacak konunun hâlihazırda devam ediyor olması yani güncel olması, toplumsal öneminin bulunması ve vaka olma niteliğinin olmasıdır. Durum (örnek olay) çalışmalarında “olay”ın veya “durum”un ne olduğunun “açık” ve “seçik” olarak ortaya konması önemlidir. Her olgu veya olay araştırılabilir niteliktedir ancak “yaşanmakta olan” herhangi bir süreç veya konunun “vaka olma” ve “güncel olma” özelliği yoksa örnek olay çalışmasının konusu olamaz.

Örnek olay çalışmasında durum veya olay, yerleşik olan, konulmuş bulunan ve hâlihazırda devam eden, belli bir zamanda ve belli bir çevrede “mevcut” olan güncelliği bulunan her durumdur. Örnek olay deseninde “olay”, bireyler, onların rolleri, küçük gruplarda insan davranışları, kurumlar, kuruluşlar ve her tür örgüt ve topluluk olabilir. Aynı şekilde söz konusu “olay” örgütsel bir karar veya politika, iş süreçleri, ya da yeni ortaya çıkan herhangi bir durum olabilir. Bireyler ve onların tutum ve davranışları, veya insan etkileşimleri, örnek olay araştırmalarının konusu olabilir (Ritchie, vd. 2013; Roberts, 2020; Pham, 2018; Punch, 2016). Durum çalışmasında bazen bireye veya grubun temsilcisine (yönetici, lider) odaklanılmasına rağmen, daha sıklıkla bir fenomen incelenir. Burada fenomen; “durum” kişi, kuruluş, davranışsal koşullar, olay ya da diğer sosyal olgular gibi sınırları bir olaydır.

2.1.2. Örnek Olay Çalışmasının Yapılacağı Durumlar

Genellikle bir sosyal bağlam içinde “olmakta olan” ve toplumsal açıdan “önemi bulunan”, kayda ve incelemeye değer “güncel” her olay “örnek olay (vaka)” olarak incelenebilir. Örnek olay çalışması, yaşamın her alanındaki olayları derinlemesine incelenmesi amacıyla yapılabilir. Güncel bir olgu veya olay meydana geldiği gerçek yaşam bağlamında, incelenmesi arzu ediliyor ise örnek olay deseninin uygun bir desendir. Ancak örnek olay desninde bağlam ve olguların sınırlarının “kesin olarak belli olmaması” gerekir (Yin, (2014). Bir olayın örnek olay çalışmasının konusu olabilmesi için, söz konusu örnek olayın sınırlarının tam olarak “belli” ve “kesin” olmaması yani sınırlarının araştırmacı tarafından araştırılması gerekir (Wagner, vd, 2012; Walford, 2020; Roberts, 2020). Kısaca amacı tanımlama, betimleme ve anlama olan, sınırları belirlenmemiş her “güncel” konu örnek olay araştırmalarının konusu olabilir. Örnek olayın olmakta olan olayın keşfetmeye, zengin betimlemeye, bağlamsal analize ve kendi bağlamı içinde derinlemesine incelenmesine elverişli olması gerekir. Yukarıdaki açıklamalar çerçevesinde örnek olay çalışmasının yapılacağı durumları aşağıdaki gibi belirleyebiliriz:

- Belli bir konunun ortaya çıkmasına neden olan kendi bağlamı içerisinde incelenmesi yani analiz birimi haline getirilme imkânı var ise,
- Geçmişte olup bitmiş değil, içinde bulunulan zaman diliminde var olan, güncel ve devam eden, en azından etkisi süren bir “durum”un araştırılması isteniyor ise,
- Bir olay bağlamdan bağımsız olarak ele alınamayacak kadar sınırları belirsiz ve söz konusu olayın sosyal bir yönü var ise,
- Nicel verileri kullanarak olaylara açıklık getirmek imkânı var ve olay nitel veri toplamaya uygun, araştırma konusunun temel amacı “nasıl” ve “neden” şeklindeki sorulara yanıt bulmayı yani anlamayı hedefliyor ise,
- Araştırma kapsamındaki katılımcıların davranışları manipüle edilemiyor ve araştırılan konu bağlama bağlı olarak incelenmesi gerekiyor ise,
- Olayın ne olduğu tam olarak belli değil ve olay bütüncül bir olay oma özelliğine sahip ise,
- Olay birey, grup, örgüt, iş süreçleri veya toplum ile ilgili ise, ayrıca, herhangi bir karar, süreç veya beklenmedik bir durum var ise örnek olay yöntemi kullanılabilir.

Örnek olay çalışmasında yaşanan durumun çevresiyle somut bağlantısı vardır; ancak durumun mekânsal ve zamansal boyutlardaki bağlamsal koşulları arasındaki sınır net değildir. Örnek olay çalışmasının analiz biriminin içinde alt birimleri olabilir. Ancak “bir durumu özel ve onu incelemeye değer kılan nedir” sorusu önemlidir. Buna göre bir olay uçta, benzersiz ya da sıra dışı ise o bir durum çalışmasının konusu olarak incelenebilir. Örgütsel değişimler, yeni bir tıbbi yöntem, belli bir bölgede veya kurumda şiddetin artması, bazı dramatik çevre değişimleri, doğal bir afet veya sonrasında yaşananlar durum çalışmalarının konusu olabilir.

2.2. Fenomenolojik Araştırma Deseni

Fenomenoloji, nesnelere hakkındaki bilgiler algılama süreci sonucunda ortaya çıkan “algı durumları”dır. Algılama sürecinde duyularla kavranabilen, farkına ve bilincine varılabilen, gözlenebilen ve kişinin öznel deneyiminin konusu olan her şey “fenomen”dir. Fenomenolojik araştırmadaki fenomen, “dışgörünü”, “öz” ve “mahiyet” kavramının diyalektik karşıtıdır.

Fenomen bir nesne, olay ya da durumun nesnel gerçekliğine işaret eder. Fenomen (phenomenon) kavramı somut, algılanabilir, yoklanabilir, denenebilir, araştırma nesnesi haline getirilebilir ve tecrübe edilebilir olay ve olgulardır. Dış dünyayı kendi zihinsel dolayımından geçirerek algılayan kişinin bireysel deneyiminin (subjective experience) nesneye yansımış hali ve görüngüsüdür (Van Manen, 2014; Miles & Huberman, 1984; Smith & Shinebourne, 2009). Fenomenolojik araştırmalar; insanların bireysel ve ortak deneyimlerini anlamlandırma biçimlerini araştırır. Fenomenolojik yaklaşımın dayandığı inşacılığa (yapısalcılığa) göre, dünya hakkındaki bilgimiz, insanların kendi aralarında inşa ettiği yapıdır. Burada “yapı”, öğeleri birbirine ve aynı zamanda kendisine bağlı olan, ama kendisi öğelerinin toplamından daha fazla anlam ifade eden bir bütündür. Bu anlam onun dış gerçeğidir ve insan bu dış gerçeği kendi inşası ötesinde bilemez.

Fenomen sözcüğünün ilk anlamı, algı nesnesi olarak görülen, duyulan hissedilen ve insanın duyu deneyiminin konusu olan her şeydir. İkincisi ise, sıra-dışı bir şey, henüz açıklanmamış veya tam olarak anlaşılmamış ancak normal dışı olan her şeydir. İlk tanım dış dünyanın gözlemlerle algılanabilen kendine özgü bir gerçekliğe sahip olduğu varsayımına dayanır. Nitel araştırma deseni olarak fenomenoloji deseni kendine has ancak bağımsız bir gerçekliğe sahip olmayan anlamını kendinde değil, özünde bulan hususları araştıran bir nitel araştırma desendir (Van Manen, 2014; Smith & Shinebourne, 2009). Fenomenolojik kavrayışta fizik dünya değişmeyen ve bütün insanlar için aynı olan “gerçek” bir dünya değildir. Varoluşu insanların yorumlarına veya ona yüklediği anlamlara bağlı “görelî” bir dünyadır. Fenomenolojik varsayımına göre nesnel, olaylar ve olgular bize duyuşal süreçler ve doğrudan deneyim aracılığıyla ulaşırlar ve insan zihninin dolayımından geçerek anlam kazanır.

Fenomenolojik varsayımlara göre varoluşlar bütünüyle insanların algılarına, yorumlarına ve yükledikleri anlamlara bağlıdır. Sosyal dünya diğerleriyle birlikte kurulan (inşa edilen) ve deneyimlenen bir dünyadır. Bu anlamıyla fenomenolojik araştırma, insan bilincinin ve insanların içinde yaşadıkları dünyayı deneyimlerini yorumlama biçimidir. İnsanların nasıl davrandıklarını değil, niçin öyle davrandıklarını anlamak için fenomenolojik araştırmalara başvurulur. Bu tür araştırmalarda refleksivite ve bağlama sürekli gönderme yaparak konu anlaşılmaya çalışılır. Burada refleksivite, toplumsal hayatı yorumlamak ve kendi üzerine yeniden yorumlamaktır (Patton, 2002; Van Manen, 2014; Miles & Huberman, 1984; Pham, 2018). Bu yorumlama biçiminde her özel parça (kod) daha genel bir temanın bir yansıması, her yansıma da genel temanın bir parçasıdır. Bağlama gönderme yapma ise, hiçbir eylemin içinde yer aldığı bağlam dışında anlamının olmadığı kabul edilmesidir. Fenomenolojik yaklaşımda dil ve etkinlik olarak konuşma sadece dünyayı anlamakta değil, aynı zamanda onu yeniden kuran bir araçtır.

Fenomenoloji “aslında gerçek nedir?” “Gerçeklik nedir” “öz ve görüntü arasında fark nedir” sorusuna cevap arayan bir yaklaşımdır. Fenomenoloji Kant tarafından tanımlanmış, ancak fenomenoloji bir bilim dalı (disiplin) olarak gelişmesini Husserl sağlamıştır. Husserl’e göre; felsefenin görevi fenomenler dünyasına girerek oradan gerçekliği görüp anlamaktır. Gerçeğin “öz”üne ve aslına ulaşabilmek için nesnel ve öznel arasındaki mesafenin ve farklılığın ortadan kaldırılması gerekir (Myers, 2009; Roberts, 2020). Fenomenoloji, katılımcının kişisel tecrübeleri ile ilgilenir, onun fenomenlere verdiği anlamları anlamaya ve yorumlamaya, gerçekliğin katılımcının zihninde nasıl inşa edildiğini anlamaya çalışır. Bu yaklaşımda özcülerin “dünyayı gözlemlerle anlayabiliriz” ve “var olan, var olarak algıladığımızdır” görüşü reddedilir (Erdoğan, 2010; Willig, 2013; Miles & Huberman, 1984; Smith & Shinebourne, 2009; Ritchie, vd., 2013). Fenomenoloji

çalışmalarında araştırmacılar, katılımcıların belli konulardaki deneyimlerinin özünü ortaya çıkarmaya çalışırlar. Söz konusu fenomeni deneyimlemiş ve olayın özünü yansıtabilecek kişilerle çalışmak esastır.

Fenomenolojinin araştırmanın konusu “öz” (numen) ile “görüntü” (fenomen) arasındaki diyalektik çelişkiyi azaltarak, asıl olanla tali olan arasındaki farkı ortadan kaldırmaktır. Fenomenolojik araştırmalarda kişinin belli bir olaya, programa veya duruma ilişkin bakış açıları deşifre edilmeye çalışılır. Fenomenolojik araştırma, araştırmacının katılımcılar tarafından tanımlanmış şekliyle bir fenomenle ilgili deneyimlerini betimlemeyi amaçlar. Betimlemeler araştırılan fenomen konusunda farklı deneyimlere sahip bireylerin söz konusu deneyimlerinin özüne ulaşılması ile sonuçlanır (Van Manen, 2014; Smith & Shinebourne, 2009). Fenomenolojik araştırmada araştırılan husus, birey ve onun bilinçli deneyimleridir. Fenomenolojik araştırmanın konusu bireyin tutum ve davranışları değil, onun sübjektif tecrübesidir.

Fenomenolojik araştırma insanların çevrelerinde olup biten olayları nasıl değerlendirdiklerini anlamayı amaçlayan nitel araştırma desendir (Willig, 2013; Patton, 2002; Creswel 2016; Myers, 2009; Roberts, 2020). Fenomenolojik araştırma deseni olayların gerçekçi ve bütüncül biçimde araştırılması için oldukça elverişli bir desendir. Ele aldığı konuların bireysel tecrübeler üzerinden bilginin kavranmasına yardımcı olur. Fenomenolojik desen gerçeklik, amaçlılık (kasıt) ve düşünce içeriğinin (noema) ne olduğunu ortaya çıkararak ve düşünme ediminin (noesis) anlamını belirlemede uygun bir desendir (Van Manen, 2014; Miles & Huberman, 1984). Fenomenolojik araştırmada “sevgi”, “keder”, “kaygı”, “korku” ve “öfke” evrensel fenomenlerdir. Fenomenolojinin araştırmanın temel amacı bu evrensel deneyimleri bireysel deneyimlerin doğasına indirgeyerek anlamaktır. Olgubilim olarak da adlandırılan fenomenoloji, olayların ve olguların varlığını ve mahiyetini inceleme ve tanımlamaya yönelir.

2.2.1. Fenomenolojik Araştırmanın Yapılacağı Durumlar

Bir fenomenin konusunu oluşturacak kadar önemli olan insan davranışının neden öyle olduğu araştırılmak isteniyor ise fenomenolojik araştırma uygun bir desendir. Deneyim sahibi ve belli bir fenomene öznel bir anlam yüklemeye yeteneği olan bir kişi bile fenomenolojik araştırma için yeterlidir (Tutar & Erdem, 2020; Van Manen, 2014; Willig, 2001). Örneğin bazı derslere sürekli devam eden ancak bazılarına hiç katılmayan bir öğrencinin neden öyle davrandığı fenomenolojik araştırmanın konusu olabilir. Bir şehirde uyuşturucu kullanma alışkanlığının fazla olması, bir yerde alkol tüketiminin fazla olmasının nedenleri fenomenolojik araştırma deseninin konusu olabilir. Bu tür araştırmalarda araştırmacı inceleyeceği fenomeni yakından gözlemleyerek, her tür belge ve bilgi toplayarak konunun arka planını ortaya çıkarmaya çalışır. Böylece fenomenolojik araştırma ile katılımcıların veya incelenen fenomenin aslında ne olduğu veya nasıl olduğunun arkeolojisi yapılarak olayın derinlemesine incelenmesi yapılır.

Fenomenolojik araştırmalarda algısal durumların konusu olan bir fenomeni betimlemek için fenomene ilişkin deneyimlere yoğunlaşılır (Smith & Shinebourne, 2009; Marriam, 2013). Farkında olunan ancak ayrıntısı merak edilen yaşanmış, tecrübe edilmiş ancak etkisi devam eden her olay ve durum fenomenolojik araştırmanın konusu olabilir. Bir işyerinde bazı insanlar neden uyumlu, itaatkâr iken bazıları neden uyumsuz davranışlar gösterir? Bazı insanları sevdikleri terk ettiği zaman bunu psikolojik sağlamlıkla karşılarken, bazıları bunu neden bir ölüm kalım meselesi haline getirir? Bazı insanlar statü sembollerine fazla anlam yüklerken, bazıları neden daha mütevazıdır? Bu soruların cevaplarının anlamlı biçimde

verilebilmesi için analiz sürecinde araştırmacı peşin hükümlerini (ön varsayımlarını) paranteze alması gerekir. Bu belirlemelere göre fenomenolojik araştırmaların yapılabileceği durumları aşağıdaki gibi belirleyebiliriz:

- Fenomenolojik araştırma; tıp, klinik psikolojisi, psikoloji, sosyal psikoloji, antropoloji, sosyoloji gibi alanlarda deneyimlenmiş ve analiz birimi haline getirilebilir olaylar incelenebilir. Kısaca insanların öznel deneyimleriyle ilgili her tür konu fenomenolojik araştırmanın konusu olabilir.
- Farkında olunan ancak henüz söz konusunun olgu veya olay hakkında derinlemesine bir anlayışa sahip olunmayan, aynı zamanda etkisi devam eden her tür “deneyim” fenomenolojik araştırmanın konusu olabilir.
- İşyerine mesleğe yabancılaşmış ve örgüt çalışanları tarafından dışlanmış insan deneyimleri fenomenolojik desenle incelenebilir.
- Göreve yeni başlayan bir işgörenin mesleğinin ilk dönemlerine ilişkin deneyimleri fenomenolojik araştırmanın konusu yapılabilir.
- İnsanların işyerine adaptasyon süreci neden farklıdır, üniversite sınavlarında başarılı olan öğrencilerin gündelik deneyimleri nasıldır gibi konular fenomenolojik desenin konusu olabilir.
- Yaşanmış, tecrübe edilmiş fenomenler, olaylar ve durumlar, bunları yaşayanlar tarafından nasıl anlamlandırılmaktadır deneyime dayalı her tür konu fenomenolojik araştırmanın konusu yapılabilir.

Yukarıdaki araştırma konular fenomenolojik araştırmaların temel amacının olup bitmiş ancak etkisi devam eden, analiz birimi olma niteliği bulunan insan deneyimini derinlemesine anlamak olduğu anlaşılmaktadır.

2.3. Gömülü Kuram

Temellendirilmiş kuram olarak da bilinen gömülü kuram (grounded theory), bilgi (kuram) üretmeyi amaçlayan nitel araştırma desenlerinden biridir. Kurama “gömülü kuram” denilmesinin nedeni, bilginin sosyal gerçekliğin içerisinde saklı olduğuna dair varsayımdır. Glaser ve Strauss (2017) “hastanede görevli olan hemşirelerin veya diğer hasta bakıcılarının ölümcül hastalığı olan hastalara diğer hastalardan daha fazla mı ilgi gösterir şeklinde ifade ettikleri bir araştırma sorusu ile gömülü kuram desenini yönlendirmişlerdir (Evans, 2013; Jones & Alony, 2011; Hodkinson, 2008; Corbin & Strauss, 2014). Gömülü kuramın odak noktasında sembolik etkileşimcilik vardır. Sembolik etkileşimciliğin temel varsayımlarına göre insanlar gündelik yaşam pratiklerinde olaylara ve olgulara sembolik anlamlar yüklerler ve dünyayı söz konusu semboller üzerinden kavramaya çalışırlar. Gündelik yaşam pratiklerinde karşılıklı etkileşim sonucu yaratılan anlamları paylaşarak yaşamın aslında nasıl bir tecrübe olduğu kavranmaya çalışılır. Paylaşılan bu anlamlar insanlar arası ilişkilerin “gerçekliği” haline dönüşür.

Gömülü kurama temellendirilmiş kuram da denmektedir ve burada temellendirilmiş ifadesi kuramın toplanan veriler marifetiyle geliştirileceği, verilerin işlenmesiyle bilgiye ulaşılabileceği kısaca bilgi temelinde yapılandırılacağı anlamına gelir. Kuram ise araştırma verilerinin toplanması ve bu verilerin çözümlenmesi ile bir anlamlı bütüne ulaşılması durumunu ifade eder. Gömülü kuram araştırmalarında araştırmacının temel rolü, sosyal gerçekliğin içerisinde yerleşik veya gömülü duran (grounded) bilgiyi keşfetmek ve anlamaktır. Gömülü kuramının ana fikri araştırılan konuda üretilecek kuramın veya bilginin toplanan verilerden tümevarımsal olarak geliştirilmesidir. Gömülü kuram araştırmasında araştırmacı veri toplarken ve

bunları analiz edip yorumlarken gömülü olan bilgiyi (kuramı) ortaya çıkarmaya, yeni kavram ve anlamlı bütünler üretmeye çalışır (Hammersley, 2012; Evans, 2013; Punch, 2016). Gömülü kuram, karmaşık sosyal davranışları araştırmak için elverişli bir desendir. Gömülü kuram araştırmalarına varsayımlarla başlanır. Sonra araştırmacı araştırma sorusunu cevaplandırmak için veri toplar. Toplanan veriler betimleyici analize tabi tutularak ve çeşitli öznel yorumlarla birlikte raporlaştırılır.

Gömülü kuramın varsayımına göre insanların kendi zihinlerinden geçirecek oluşturdukları anlamlar, kendilerinin öznel gerçekliği halini alır. Gömülü kuram görünene değil, görünenin arkasında görünmeyeni, onun içine gömülü ve saklı olanı ortaya çıkarmaya çalışır (Charmaz, 2011; William 2006; Stray & Dyba, 2016; Hammersley, 2012; Evans, 2013). Örneğin bir öğretmenin dersine ilgi az iken bir başkasına neden fazladır. Bu somut bir durum veya fenomendir; bunun nedeni ancak olayın perde arkasını kazımakla, bilginin arkeolojisini yapmakla anlaşılabilir. Gömülü kuram, anlamlara ve yaşantılara odaklanması açısından fenomenoloji yaklaşımına yakındır; ancak fenomenolojide olgulara ilişkin kuram üretmek amaçlanmaz ve sadece olguların aslında ne olduğu anlaşılmaya çalışılır. Kuram oluşturmada ise araştırma alanında mevcut bilgiye, kurama ve anlayışa özgün bir katkı sağlamak amaçlanır. Ancak gömülü kuram deseninde kuram oluşturmak her zaman mümkün olmaz, bazı durumlarda araştırma sürecinin sonunda sadece yeni kavramlar ortaya çıkabilir.

Gömülü kuram araştırmaları model var ancak kuram yoksa veya mevcut kuram incelenen sosyal gerçekçiliği açıklayamıyorsa, o olaylara ilişkin veri toplama ve analizlerle sosyal gerçeklik açıklanmaya çalışılır (Byman, 2008; Hammersley, 2012; Hodkinson, 2008). Kuram oluşturma sürecinde araştırmacı alandan veri toplayıp onları analiz ederek aslında neler olup bittiğini tümevarımsal ve sistematik hale getirilir. Burada kuram araştırmanın sistematik hale getirilmiş halidir. Gömülü kuramda, temel amaç kuram oluşturmaktır. Araştırmacı verilerden elde edilen bilgiler ışığında “bilgi boşluğu” tespit ettiği alanlarla ilgili yeni veriler toplayarak “veri doygunluğu”na ulaşıncaya kadar süreç devam eder. Aslında veri doyumu noktası “kuramsal doyum”a ulaşma noktasıyla aynıdır.

2.3.1. Gömülü Kuram Deseninin Yapılacağı Durumlar

Gömülü kuram sistematik araştırma sürecine sahip her tür araştırma için uygun bir araştırma desenidir. Araştırma eşgüdümlü, sistematik, esnek ve bütüncül bir şekilde yürütmeyi gerekli kılıyor ise bu durumda gömülü kuram elverişli bir araştırma desenidir. Araştırmacı belirlediği bir durumu mevcut kuramların açıklamada yetersiz kaldığını düşünüyor ise gömülü kuramı tercih etmelidir (Stray & Dyba, 2016; Hammersley, 2012; Evans, 2013; Hodkinson, 2008). Sosyal yaşamda belirsizliklerin arttığı bir düzlemde mevcut kuram olayların açıklanması için yeterli değilse bir kurama ihtiyaç var demektir. Bu durumda gömülü kuram desenine başvurmak uygun bir tercih olabilir. Gömülü kuram disipline değil, daha çok prosedüre odaklanır. Belirli bir disiplin veya veri toplama biçimi ile sınırlı olmaktan ziyade aşağıdaki gibi birçok araştırma alanında gömülü kuram kullanılabilir:

- Nicel ve nitel veriler birlikte kullanılarak olayları açıklamak için yeni kavram ve kurama ihtiyaç duyuluyor ise,
- Bulguların benzerliğine ve birbirini destekleme pozisyonlarına bakarak daha güçlü araştırma bulguları elde etmek ve araştırma sonuçlarının geçerliliği artırılmak isteniyor ise,
- Hasta maneviyatının onların tedavilerini nasıl etkilediği, örgütsel özelliklerin, iklimin ve kültürün çalışanlar tarafından nasıl algılandığı ve neden o şekilde algılandığı araştırılmak isteniyor ise,

- Teknolojinin sosyal değişimin üzerindeki etkisinden sistematik bilgi üretmek amaçlanıyor ise gömülü kuram deseni tercih edilebilir.

Gömülü kurama dayalı kuram (bilgi) oluşturabilmek için araştırmacının kafasında bir kuramsal çerçevenin altyapısını oluşturacak donanımda olması gerekir. Aksi halde gömülü kuramda kuram oluşturma herhangi bir literatür taramasından farklı olmayacaktır.

2.4. Etnografik Araştırma Deseni

Etnografik araştırmalarda kültürle ilişkili pratikler, ortak değerler, inançlar, tutum ve davranışlar incelenir. Nitel araştırma desenlerinden biri olan etnografik araştırma deseni, bireyleri ve davranışlarını, davranışların kültürel ve sembolik yönlerini betimlemeyi amaçlar. Etnografik araştırmalar toplumların, grupların ve insanların kültür kodlarının açığa çıkarılmasıyla ilgili araştırmalardır (Hanry & Agafonoff, 2006; Holy, 1984; Gabbay & Le May, 2004; Walford, 2020; Jones vd., 2016). Etnografik desen araştırmacının uzun bir süre araştırdığı konuyu doğal ortamında deneyimleyerek, araştırdığı kültürü bizzat bağlamıyla birlikte yaşayarak incelediği kültürün ortak davranış kodlarını belirlemek amacıyla yapılan araştırmadır. Etnografik desen kültürleri ve kültür içinde insan davranışlarını incelemeyi amaçlar. Bir grup insanın yaşam biçimini resmetmek amacıyla kullanılan etnografik araştırmanın amacı, davranışların kültürel kodlarını ortaya çıkarmak ve sorgulamaktır.

Etnografik araştırmada düşünümsellik temasına odaklanılır. Burada düşünümsellik, araştırmacıların araştırdıkları sosyal dünyanın bir parçası olmaları durumudur. Etnografik araştırmalarda anahtar kavram kültürdür ve kültür, paylaşılan anlamlar bütünü veya bilişsel anlam haritasıdır. Bir insan topluluğunun sahip olduğu kültürel bilgi, onların anlam haritasına ilişkin bilgisidir (Glesne, 2012; Gabbay & Le May, 2004; Walford, 2020). İnsanların kültür içinde ortaya çıkan her tür edimlerini tanımlama yoluyla araştıran etnografik araştırma, insan davranışlarının ancak doğal ortamında anlaşılacağı varsayar. Etnografik araştırmaların bazıları grup içinde paylaşılan anlamlara odaklanırken, bazıları belli insanların belli ortamlarda nasıl davranması gerektiği üzerinde durur.

Etnografik araştırma belli bir kültüre ait ve onu paylaşan insanların kültürlerinin unsurlarını öğrenmek amacıyla ve katılımlı gözlem yoluyla gruptaki ilişki yapılarını, kültürel anlam kodlarını ve davranış örüntülerini anlamak amacıyla yapılır. Bu tür araştırmalar içinde yaşanan toplumdaki farklı alt grup ilişkilerini belirlemek ve anlamak amaçlanır (Robson, 2015; Johnson & Christensen, 2008; Mertens, 2014; Hanry & Agafonoff, 2006; Holy, 1984; Walford, 2020). Etnografik araştırma yürüten bir araştırmacı, araştırdığı kültür grubunun içinde belli bir süre yaşaması ve onların yaşam tecrübelerini, örf ve adetlerini yakından gözlemesi gerekir. Araştırılan toplumun dili, adetleri, değerleri, dinsel törenleri, yasaları incelemek derinliğine katılmalı gözlemi gerekli kılar.

Etnografik desen insan davranışlarının mekanik biçimde ortaya çıkmadığını, davranışların insanların belli bir kültürel çevrede zamana ve mekâna (bağlama) bağlı oluştuğunu, insanların yaşadıkları çevrede olup bitenlere farklı anlamlar yükleyerek ve kendisinin dışındaki faktörleri gözlemleyerek davranışta bulunduğunu ileri sürer. İnsanların olaylara ve olgulara yükledikleri anlamlara göre farklı biçimlerde davrandıkları, içinde buldukları durumları sürekli yeniden yorumlayarak anlamı yeniden ürettiği varsayılır (Hanry & Agafonoff, 2006; Gabbay & Le May, 2004; Walford, 2020). Etnografik araştırmada kültür, araştırmacıya, grup üyeleriyle doğrudan etkileşime girme, olayları deneyimleme suretiyle

araştırmacıya veri malzemesi sağlar. Etnografik araştırmaların en önemli yanı yaşamın doğal akışı içerisinde incelenmesidir.

Etnografik araştırma insan tutum ve davranışlarının durumlarına ve deneyimlere yükledikleri anlamlara dayandığını, davranışların bağlamdan bağımsız ve mekanik bir biçimde ortaya çıkmadığını, aksine insanların içinde buldukları durumları ve bağlamı sürekli yeniden yorumlayarak yenide inşa ettiklerini ileri sürer. Araştırmacı etnografik araştırmada doğrudan veya dolaylı (katılımcı) gözlemci olarak, incelediği kültürü ve onun öğelerini ve davranış kalıplarını anlamaya çalışır (Ellis vd., 2011; Punch, 2016; Hanry & Agafonoff, 2006; Gabbay & Le May, 2004; Walford, 2020; Jones vd., 2016). Etnografik araştırma deseninde belli bir kültür grubuna kendi yaşam tecrübeleri ile ilgili olarak derinlemesine bilgi toplamak amacıyla yorumsamacı bir bakış açısı tercih edilir. Bu yöntemle araştırmacı ortamın doğasına duyarlı yöntemleri kullanarak konuyu daha geniş bir perspektiften derinlemesine incelemeyi amaçlar.

2.4.1. Etnografik Araştırma Desenin Yapılacağı Durumlar

Etnografik araştırmalar kültürü keşfetmeye odaklı araştırmalardır; kültürün farklı yanlarının ortaya çıkarılmasında etnografik desenden yararlanır. Etnografik araştırma için önce yerleşik bir kültürel yapının analiz birimi olarak araştırılması gerekir (Walford, 2020; Hanry & Agafonoff, 2006; Gabbay & Le May, 2004; Walford, 2020). Etnografik araştırmalar bir topluluğun veya bir kültür grubunun törelerini, geleneklerini, inançlarını, davranışlarını, ölüm ve yas merasimlerini, bunları ortaya çıkaran unsurları birbiriyle bağlantılı olarak tanımlar ve betimler. Etnografik araştırma deseni “kültür analizi” deseni olduğu için bir toplumda ortak anlayışların ve kuralların neler olduğunu, bireylerin ve grupların davranışlarının arkasındaki asıl “neden”in ne olduğunu araştırmak için uygun bir desendir (Gabbay & e May, 2004; Ellis vd., 2011; Hanry & Agafonoff, 2006; Walford, 2020). Etnografi özellikle kültürel araştırmalarda kullanıldığı için aşağıda gösterilen ve günlük yaşama giren her konu kültürel kökleri itibariyle etnografik araştırmanın konusu olabilir:

- Toplumların kültürel yapılarından etkilenen ve belli bir kültüre bağlı olarak ortaya çıkan tutum ve davranış örüntülerinin incelenmesi,
- Toplumların kültür, kimlik ve yaşayış tarzlarının, sembolik etkileşimlerin sonucu ortaya çıkan tutum ve davranışların incelemek,
- Gündelik yaşam pratikleri içerisinde tekrar eden eylemler arasındaki ilişkilerin incelenmesi,
- Bir kültürün anlaşılmasının onun ancak bütüncül bir çalışma ile kavranabileceğinin düşünüldüğü durumlarda,
- Olay örüntü ve eylemlerin ortaya çıkarılması durumunda, belli bir kültürü veya alt kültür ilişkisini belirleyip buna göre hipotez üretmenin istenmesi durumunda,
- Kısa sürede ortaya çıkan ve kaybolan değil, uzun bir zamandan beri olagelen alışkanlıkların incelenmesi istendiğinde,
- Katılımcıların tutum, davranış, inanç, eylem, beden dili, tören, örf ve adetleriyle ilgili araştırma yapmanın istendiği durumlarda,
- Sosyal ve kültürel dünyanın doğal haliyle incelenmesinin istendiğinde, bir kültür grubu içinde insanların veya grupların neden öyle davrandıklarının, davranışlarının arkasındaki motivasyonun ne olduğunun merak edildiği durumlarda,

- Bir kültürün yapısını, o kültürü oluşturan inançların, değerlerin ve bunların ortaya çıkma biçimlerinin araştırılması istendiğinde,
- Farklı sivil toplum örgütlerinin ve insanların buralara katılma gerekçelerinin belirlenmesi ve insan kültür kökenli davranışlarına yönelik derin ve zengin çıkarımlar yapmak istendiği durumlarda,
- Derinlerde saklı kültürel inançların ve kodların açığa çıkarılması istendiğinde ve kültürel olguların yorumlanmasına gerek duyulduğu durumlarda,
- Bireyin davranışlarını belli bir bağlama bağlı olarak incelenmesinin istendiği durumda etnografik desenden yararlanılabilir.

Etnografya araştırmalarının temel özelliği, kültürel yorumlama biçimlerine ve kültürel bağlama olan duyarlılığıdır. Burada temel amaç gündelik yaşam pratikleri içerisinde insan davranışlarının kültürel temellerini geleneksel bağlam içerisinde anlamaktır. Bu tür araştırmalarda önemli olan sosyal yaşam sürecini katılımcıların bakış açısıyla ortaya koyabilmektir. Araştırmacının katılımcıların bakış açılarına ve tutum ve davranışlarının ortaya çıktığı bağlama karşı duyarlı olması gerekir.

SONUÇ

Nitel araştırma yöntemi gene olarak; örnek olay, gömülü kuram, fenomenolojik araştırma ve etnografik araştırma gibi farklı nitel desenleri üzerinden yapılır. Yorumsamacılık, eleştirel kuram ve post yapısalcılık gibi farklı paradigmalara/kuramsal çerçeveler üzerinden yürütülen bu desenler, bireyin özne yaşantı ve deneyimlerinden, toplum ve kültürle birlikte dil ve iletişimden beslenir (Marshall & Rossman, 2006). Bunların tümünün ortak varsayımı, insanların yaşantı ve deneyimlerine ilişkin bir anlama edimini anlamak için bütün bu tecrübelerin bir bağlamla birlikte incelenmesi gerekliliğidir. Nitel araştırmaların bilimselliğine ilişkin çeşitli tartışmalar bulunsa da hatta nitel araştırmaların aslında nicel sınıflandırma analizinden başka bir şey olmadığı söylene de nitel araştırmalar yalnızca niceliksel araçların geliştirilmesinde bir öncül değil müstakil bir araştırma yöntemidir.

Nitel araştırmalarda araştırma deseninin belirlenmesinin temel ölçüt, araştırma sorusu, problemi ve araştırmanın temel amacıdır. Araştırma sorusuna ve araştırmanın temel amacına bakarak nitel araştırma deseninin hangi desen olarak kurgulanacağına karar verilir. Nitel araştırmaların yorumsamacı ve yeniden inşacı mantığına göre nicel araştırmalarda olduğu gibi çalışma evreninin temsil gücüne bağlı istatistiksel veri analizi yerine insanların gündelik yaşam pratiklerinde olaylara nasıl “anlam” verdikleri üzerinde derinlemesine analizler yapılır (Tutar & Erdem, 2020). Nitel araştırmalar olay ve olgulara ilişkin katılımcıların “öznel bakış açılarını” keşfetmeyi amaçlar.

Nitel araştırmalarda genelleme öncelikli amaç değildir ve nitel ölçme yöntemlerinin kullanıldığı kavram ve kuram oluşturma amacıyla sınırlı bir örneklem üzerinde çalışılır (Storey, 2007; Goldman & Du Mont, 2001). Nitel araştırmalarda “nicel” araştırmalarda olduğu gibi insanın tutum ve davranışlarını sayılarla açıklamak kolay değildir; nicel veri toplama sürecinde yapılan ölçümler kaç kişinin tutumunu nasıl ifade ettiğini gösterir ama, söz konusu ölçümler tutumla davranış arasında korelasyonu tam olarak yansıtmadığı gibi, belli bir şekilde davrandığını söyleyen kişinin “niçin?” öyle davrandıkları hakkında bilgi vermez.. İnsan ve grup davranışlarının “nasıl”ını ve “niçin”ini anlamak için nitel araştırmalara

ihtiyaç duyulur. Nitel araştırmada keşfedilecek nesnel bir gerçeklik değil, birden fazla gerçekliğin olduğu bilinciyle hareket edilir. Nitel araştırmada esas olan analiz nesnesinin sosyal bağlamla birlikte değerlendirilmesidir.

Nicel araştırmalarda gerçekliğin ancak insan bilincinin dolayımından geçmesiyle anlaşılabileceği ileri sürülür. Gerçekliğin keşfedilen değil, inşa edilen ve araştırmacının kendi öznel perspektifinden üretildiği kabul edilir. Nicel yöntemin araştırmacıyı ikinci plana itip, katılımcıların görüşlerine önem ve öncelik vermesi araştırmacıyı, araştırmacı merkezli bir nitel yönteme yöneltmektedir. Evrenin temsil gücüne bağlı istatistiksel veri analizine dayalı olarak yürütülen nicel araştırmaların aksine nitel araştırmada araştırmacının olaylara hangi anlamları yüklediği ve olayları nasıl nitelendirdiği önem kazanır. Bir araştırmacının nitel araştırma desen tercihinde isabetli davranması nitel araştırma yönteminin epistemolojik ve felsefik arka plan bilgisine ve nitel desenlerin söz konusu felsefik ve kuramsa yapıların hangi alanıyla ilişkili olduğuna bağlıdır. Bunun için nitel araştırmalarda herhangi bir araştırma deseninin insan ve insana dair özel ve özgül konular olduğunu bilmek gerekir. İncelenen fenomeni analiz birimi veya katılımcı düzeyinde hikyesi olan bir insan her zaman özgül deneyimleri olan biri insan veya durumdur.

Nicel araştırmaların araştırma konuları veya analiz birimleri bağlama bağlı ve tekrarlanabilir nitelikteki olaylar değildir. Bir kez yaşanmıştır ve belli bir insanın ve durumun özel arşivini oluşturur. İnsan, davranışları ve bu davranışları etkileyen süreçler sayısal verilerle analiz edilemez. Nitel araştırmalarda araştırmanın amacına veya problemine göre geliştirilen araştırma soruları ile kuram oluştırmaya veya kuramın geliştirilmesine çaba gösterilir. Nicel araştırmanın mantığında keşfetmek varken, nitel araştırmada yeniden oluşturulmuş mantık esas alınır (Neuman, 2012; Storey, 2007; Merriam, (2015). Nitel araştırmada toplumsal olgu parçalara ayrılmadan, bütüncül olarak ve belli bir sosyo-ekonomik ve kültürel bağlamda incelendiği için nitel araştırma deseni tercihini de araştırılmak istenen olay, olgu ve özgül durumlar belirler. Söz konusu deneyimlerin yukarıdaki listeler hainde verilen durumların hangisinin kapsamında olduğunun tespiti nitel araştırmacının bu alandaki yetkinliğine bağlıdır. Nitel araştırmaların teme amacı nicelde olduğu gibi tikelde tümeli aramak olmadığı için özel, özgün ve sıradışı deneyimlerin keşfedilmesi ve içeriğinin anlaşılması büyük önem taşımaktadır. Burada önemli olan nitel araştırmacının sosyal olayları kendi zihinsel dolayımından nasıl geçirdiği yani anlama ve anlamlandırmasıdır.

KAYNAKÇA

- Barnham, C. (2015). Quantitative and Qualitative Research: Perceptual Foundations. *International Journal of Market Research*, 57(6), 837-854. <https://doi.org/10.2501/IJMR-2015-070>
- Bogdan, R. & Biklen, S. K. (1992). *Qualitative Research for Education: An Introduction to Theory and Methods*. (2th ed.). Boston, MA: Allyn & Bacon.
- Carr, L. T. (1994). The strengths and Weaknesses of Quantitative and Qualitative Research: What Method for Nursing? *Journal of Advanced Nursing*, 20(4), 716-721. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2648.1994.20040716.x>
- Castellan, C. M. (2010). Quantitative and Qualitative Research: A View for Clarity. *International Journal of Education*, 2(2), 1. <https://doi.org/10.5296/ije.v2i2.446>
- Charmaz, K. (2011). *Grounded Theory Methods in Social Justice Research*. In N. K. Denzin & Y. S. Lincoln (eds.), *Handbook of Qualitative Research*. (4th ed., pp. 359-380). Thousand Oaks, CA: Sage.
- Corbin, J. & Strauss, A. (2008). *Basics of Qualitative Research: Techniques and Procedures for Developing Grounded Theory*. (3th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications. <https://doi.org/10.4135/9781452230153>
- Creswell, J. W. (2003). *Research Design: Qualitative, Quantitative and Mixed Methods Approaches*. (2nd ed.). California: Sage.
- Creswell, J. W. (2016). *Nitel Araştırma Yöntemleri Beş Yaklaşımına Göre Nitel Araştırma ve Araştırma Deseni* (Qualitative Inquiry and Research Design: Choosing Among Five Approaches). M. Butun & S. B. Demir (Edt.). Ankara: Siyasal.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2017). *Qualitative Inquiry And Research Design: Choosing Among Five Approaches*. (4th ed). Los Angeles: Sage.
- Creswell, J. W. (2012). *Educational Research: Planning, Conducting, and Evaluating Quantitative Research*. (4th ed.). Boston: Pearson Education Inc.
- Ellis, C., Adams, T. E. & Bochner. A. P. (2011). *Autoethnography: An Overview*. *Historical Social Research/Historische Sozialforschung*, 12(1), 273-290.
- Erdoğan, İ. & Alemdar, K. (2010). *Öteki Kuram, Kitle İletişim Kuram Ve Araştırmalarının Tarihsel ve Eleştirel Bir Değerlendirmesi*. (3.baskı). Ankara: ERK Yayıncılık.
- Evans, G. (2013). A Novice Researcher's First Walk Through The Maze Of Grounded Theory: Rationalization for Classical Grounded Theory. *The Grounded Theory Review*, 12(1), 37-55.
- Flick, U. (2018). *An Introduction to Qualitative Research*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Gabbay, J. & Le May, A. (2004). Evidence-Based Guidelines or Collectively Constructed "Mindlines?" Ethnographic study of knowledge management in primary care. *BMJ*, 329(7473), 1013-1018. <https://doi.org/10.1136/bmj.329.7473.1013>
- Gelo, O., Braakmann, D. & Benetka, G. (2008). Quantitative and Qualitative Research: Beyond the Debate. *Integrative Psychological and Behavioral Science*, 42, 266-290. <https://doi.org/10.1007/s12124-008-9078-3>
- Glaser, B. G. & Strauss, A. L. (2017). *The Discovery of Grounded Theory: Strategies for Qualitative Research*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203793206>
- Glesne, C. (2012). *Nitel Araştırmaya Giriş*. Ali Ersoy & Pelin Yalçınoğlu (çev.). Ankara: Anı Yayıncılık.
- Goldman, J. & Du Mont, J. (2001). Moving Forward in Batterer Program Evaluation: Posing a Qualitative, Woman-Centered Approach. *Evaluation and Program Planning*, 24(3), 297-305. [https://doi.org/10.1016/S0149-7189\(01\)00020-9](https://doi.org/10.1016/S0149-7189(01)00020-9)
- Habermas, J. (1997). *Bilgi ve İnsansal İlgiler*, C. Kanat (çev.). İstanbul: Küyerel Yayınları.
- Hall, C. S., Lindzey, G. (1985). *Introduction to Theories of Personality*. New York: John Wiley and Sons.
- Hammersley, M. (2012). *Qualitative Causal Analysis: Grounded Theorizing and the Qualitative Survey*. B. Cooper, J. Glaesser, R. Gomm, M. Hammersley (Eds.), *Challenging the Qualitative-Quantitative Divide*. Explorations in Case-Focused Causal Analysis, 72-95.
- Hanry, P. & Agafonoff, N. (2006). Adapting Ethnographic Research Methods to Ad Hoc Commercial Market Research.

- Qualitative Market Research: An International Journal*, 9(2), 115-125. <https://doi.org/10.1108/13522750610658766>
- Hodkinson, P. (2008). *Grounded Theory and Inductive Research*. In Gilbert N. & Stoneman, P. (Eds), *Researching Social Life*, (pp. 97-117). London: Sage.
- Holy, L. (1984). *Theory, Methodology, and The Research Process*. In R. F. Ellen (Ed.), *Ethnographic Research: A Guide to General Conduct*, (pp. 13-34). London: Academic Press.
- Johnson, B. & Christensen, L. (2008). *Educational Research: Quantitative, Qualitative, and Mixed Approaches*. New York: Sage.
- Jones, M. & Alony, I. (2011). Guiding the Use of Grounded Theory in Doctoral Studies - An Example From The Australian Film Industry. *International Journal of Doctoral Studies*, 6, 95-114. <https://doi.org/10.28945/1429>
- Jones, S.H., Adams, T. E. & Ellis, C. (2016). *Handbook of Autoethnography*. Walnut Grove, CA: Left Coast Press.
- Lawrence N. W. (2007). *Basics of Social Research Qualitative and Quantitative Approaches*, USA: Pearson Education.
- Marshall, C. & Rossman, G. B. (2006). *Designing a Qualitative Research*. (4th ed). Newbury Park, CA: Sage.
- Merriam, S. B. (2015). *Nitel Araştırma Desen ve Uygulama İçin Bir Rehber*. Selahattin Turan (çev.). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Mertens, D. M. (2014). *Research and Evaluation in Education and Psychology: Integrating Diversity with Quantitative, Qualitative, and Mixed Methods*. New York: Sage.
- Miles, M. B. & Huberman, A. M. (1984). *Qualitative Data Analysis: A Sourcebook of New Methods*. London: Sage.
- Myers, M. D. (2009). *Qualitative Research in Business and Management*. London: Sage.
- Neuman, W. L. (2012). *Toplumsal Araştırma Yöntemleri: Nicel ve Nitel Yaklaşımlar I-II. Cilt.* (5. baskı). İstanbul: Yayın Odası.
- Newman, I. & Hitchcock, J. H. (2011). Underlying Agreements Between Quantitative and Qualitative Research: The Short and Tall of It All. *Human Resource Development Review*, 10(4), 381-398. <https://doi.org/10.1177/1534484311413867>
- Patton, M. Q. (2002). *Qualitative Research and Evaluation Methods*. Thousand Oaks, CA: Sage
- Pham, L. T. M. (2018). *Qualitative Approach to Research, a Review of Advantages and Disadvantages of Three Paradigms: Positivism, Interpretivism, and Critical Inquiry*. (Master), University of Adelaide, Adelaide, Australia.
- Punch, K. F. (2016). *Sosyal Araştırmalara Giriş*. Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Ritchie, J., Lewis, J., Nicholls, C. M., & Ormston, R. (2013). *Qualitative Research Practice: A Guide for Social Science Students And Researchers*. (2nd ed). Los Angeles: Sage.
- Roberts, C. W. (2020). *Text Analysis for the Social Sciences: Methods for Drawing Statistical Inferences from Texts and Transcripts*. New York: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9781003064060>
- Robson, C. (2015). *Bilimsel Araştırma Yöntemleri: Gerçek Dünya Araştırması*. Ş. Çınkır & N. Demirkasımoğlu (çev.) Ankara: Anı Yayıncılık.
- Shields, L. & Twycross, A. (2003). The Difference Between Quantitative and Qualitative Research: This Paper is One of a Series of Short Papers on Aspects of Research by Linda Shields and Alison Twycross. *Paediatric Nursing*, 15(9), 24-25. <https://doi.org/10.7748/paed.15.9.24.s25>
- Storey, L. (2007). *Doing Interpretative Phenomenological Analysis*. In E. Lyons & A. Coyle (Eds.). *Analysing Qualitative Data in Psychology*. (pp. 51-64). Los Angeles: Sage. <https://doi.org/10.4135/9781446207536.d11>
- Tutar, H. & Erdem, A. T. (2022). *Örnekleriyle Bilimsel Araştırma Yöntemleri ve Spss Uygulamaları*. (2. baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Van Manen, M. (2014). *Phenomenology of Practice: Meaning-Giving Methods in Phenomenological Research and Writing*. Walnut Creek, CA: Left Coast Press.
- Wagner, C., Kawulich, B. & Garner, M. (2012). *Doing Social Research: A Global Context*. London: McGraw-Hill Higher

Education.

- Walford, G. (2020). Ethnography is Not Qualitative. *Ethnography and Education*, 15(1), 122-135. <https://doi.org/10.1080/17457823.2018.1540308>
- Willig, C. (2013). *Introducing Qualitative Research in Psychology*. (3rd ed). England: McGraw-hill Education.
- Yıldırım, A. & Şimşek, H. (2016). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. (12. Bsk). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Yılmaz, K. (2013). Comparison of Quantitative and Qualitative Research Traditions: Epistemological, Theoretical, and Methodological Differences. *European Journal of Education*, 48(2), 311-325. <https://doi.org/10.1111/ejed.12014>
- Yin, R. K. (2014). *Case Study Methods: Design and Methods*. (5th ed). Thousand Oaks: Sage.